

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ФІЛОЛОГІЯ

ВИПУСК XXXII-XXXIII

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2012

Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Випуск XXXII-XXXIII. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2012. – 220 с.

Статті, що публікуються у черговому випуску вісника, присвячені актуальним проблемам вивчення гуцульської діалектної лексики та її використанню в художній мові. У них висвітлено функційно-семантичні вияви гуцульської діалектної лексики, охарактеризовано гуцульсько-іншодіалектні паралелі, лексикографічне опрацювання гуцульської діалектної лексики та відбиття у ній мовної картини світу гуцулів. У низці статей розглянуто онімну лексику Гуцульщини. У віснику опубліковано пробний зошит словника «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові».

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Bulletin of the Precarpathian Nationality University named after Vasyl' Stefanyk. Philology. – Issue XXXII-XXXIII. – Ivano-Frankivsk: Precarpathian Nationality University, 2012. – 220 s.

Articles, published in the next issue of the herald, are devoted to the problem of studying of Gutsulian dialectal vocabulary and its use in the belletristic language. They cover functional and semantic exhibition of Gutsulian dialectal vocabulary, characterize Gutsulian and other dialectal parallels, lexicographic dimension of Gutsulian dialectal vocabulary and its reflection in the world language map of the Gutsuls. A number of articles consider onym vocabulary of Gutsul's Land (Gutsulshchyna). The sample of "Gutsulian Dialectal Vocabulary in Ukrainian Belletristic Language" Dictionary is published in the herald.

For researchers, teachers, postgraduates and students.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. **В. В. ГРЕЩУК** (*голова ради*), д-р філос. наук, проф. **М. ВОЗНЯК**, д-р філол. наук, проф. **В. І. КОНОНЕНКО** д-р істор. наук, проф. **М. В. КУГУТЯК**, д-р юрид. наук., проф. **В. В. ЛУЦЬ**, д-р філол. наук, проф. **В. Г. МАТВІЙШИН**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б. К. ОСТАФІЙЧУК**, д-р пед. наук, проф. **Н. В. ЛИСЕНКО**, д-р хім. наук, проф. **Д. М. ФРЕЙК**.

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф. **В. Г. МАТВІЙШИН** (*голова редколегії*), д-р філол. наук, проф. **Д. Г. БУЧКО**, д-р філол. наук, проф. **М. І. ГОЛЯНИЧ**, д-р філол. наук, проф. **В. В. ГРЕЩУК**, д-р філол. наук, проф. **В. І. КОНОНЕНКО**, д-р філол. наук, проф. **Б. КРИСА**, д-р філол. наук, проф. **Л. М. ПОЛЮГА**, д-р філол. наук, проф. **Т. Ю. САЛИГА**, д-р філол. наук, проф. **М. В. ТЕПЛИНСЬКИЙ**, д-р філол. наук, проф. **І. ХОРОБ** (*відповідальний секретар*).

Рецензенти: д-р філол. наук, проф. **Л. М. ПОЛЮГА** (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), д-р філол. наук, проф. **Л. В. СТРУГАНЕЦЬ** (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка).

Видається з 1995 р.

Адреса редакційної колегії:
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012.
Тел.: (0342)59-60-51

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА: ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ

УДК 81'373.6
ББК 81.2Укр

Святослав Вербич

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ЕТИМОЛОГІЯ

У статті запропоновано структурно-семантичний та етимологічний аналіз фрагмента гуцульського діалектного словника: бубля, жонова, мурза, мута, напуд, тирло, цванка, чвалий, чуга.

Ключові слова: апелятив, діалектний лексикон, етимологія, семантика.

З-поміж усіх мовних рівнів чи не найбільше привертає увагу дослідників лексичний, що зумовлено незаперечною вагою слова і як мовленнєвої одиниці, і як носія культурної інформації, справжньою скарбницею якої є, без сумніву, діалектний лексикон. У цьому сенсі промовиста думка словенського мовознавця Ф. Безлая: справжнє багатство мови виявляється лише в її основі – у народному й історичному словникові [1, 10]. Її (думки) зміст якнайкраще розуміють лінгвісти-діалектологи, які збирають, систематизують й інтерпретують матеріал народних говорів. Зауважмо, що пріоритетним у діалектологічних студіях є вивчення місцевого словника в діахронії. Це дає змогу «з'ясувати засвідчену писемними джерелами історію мови» [3, 43], а також реконструювати попередні етапи розвитку культури [12, 45].

Словниковий склад української мови, зокрема її діалектний фонд, зберігає різні лексеми. Одні з них питомі й можуть відбивати архаїку мови дописемного (пізньопраслов'янського, чи протоукраїнського) періоду, інші – запозичені, перейняті з неслов'янських мов, які контактували з українською в тому чи іншому регіоні в різні часи його історії. Серед українських діалектів особливо багаті й на давні лексичні елементи, і на різні запозичення карпатські говори, зокрема східнокарпатський, або гуцульський, поширений у межах України в південних частинах Надвірянського, Косівського р-в, у Верховинському р-ні Івано-Франківської області, у південній частині Вишницького р-ну й у Путильському р-ні Чернівецької обл., у Рахівському р-ні Закарпаття [6, 26–27]. У ньому відображені як

архаїчні мовні явища, сформовані на українському (слов'янському) ґрунті, так і пізніші утворення, на яких виразно позначилися іншомовні впливи, найбільшою мірою східнороманські (румунські), що спричинено тривалими контактами і співжиттям на одній території предків сучасних карпатських українців і волохів-скотарів [8, 465]. Чимало румунських запозичень у гуцульських говірках акумульовані в таких тематичних групах місцевої лексики: назви понять і предметів (істот і неістот) зі сфери пастухування, лісозаготівлі, одягу та взуття, їжі, страв і напоїв, конкретних побутових реалій [2, 236]. Такі лексичні факти, що постали в результаті активних взаємин українців зазначеного терену й східних романців, подають надзвичайно цікавий матеріал для лінгвістичних (порівняльно-історичних) досліджень. У наших попередніх студіях над лексикою гуцульського діалекту основну увагу було зацентовано на архаїчних (праслов'янських) мовних одиницях¹.

У зазначеній статті пропонуємо структурно-семантичний і етимологічний аналіз фрагмента гуцульського діалектного словника, у якому наявні одиниці, що сформовані як на місцевому українському (слов'янському) ґрунті, так і на неслов'янському (румунському). Переважна більшість із розглядуваних апелятивів не потрапила на сторінки «Етимологічного словника української мови» та «Етимологічного словника слов'янських мов».

¹ Вербич С.О. Апелятивна лексика Українських Карпат і праслов'янський словник // Междунар. конф. «Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры»: IV чтения пам. акад. О.Н. Трубачева (Алупка-Херсонес, 22–26 сентября 2006 г.): Тезисы. – Алупка, 2006. – 9; Апелятивна лексика Українських Карпат і праслов'янський словник // Студії з ономастики та етимології. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. – К., 2007. – 371–378; Апелятивна лексика Українських Карпат і праслов'янський словник. II // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки: Мовознавство. – Луцьк, 2008. – №10. – 17–21. Див. також праці інших дослідників, де гуцульські лексеми проаналізовано крізь призму їхньої належності до праслов'янського словникового фонду: Іліаді О.І. Лексичні архаїзми українських діалектів Закарпаття // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В.П. Шульгач. – К., 2003. – 100–114; Шульгач В.П. Лексичні архаїзми гуцульського діалекту (етимологічні нотатки) // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Філологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXV–XXVI. – 45–48 та ін.

Бубля ‘витоптане поле, вигін, стежка’ [19, 17]. Формально цю лексему можна порівнювати з укр. *бублій* ‘той, хто пече і продає бублики’, *бублейниця* ‘жінка, яка пече і продає бублики’ [21: 1, 103–104]. Однак семантика зазначених апелютивів, відмінна від гуцул. *бубля*, вказує, очевидно, на їхню неспорідненість, а отже, й різні етимони. Слова на позначення людей, які випікають і продають бублики, як, власне, і сама лексема *бублик*, розвинулися на основі псл. **bQbъlъ* із значенням ‘предмет (об’єкт) опуклої форми’, мотивованого дієслівним коренем **bQb-* ‘розбухати, набухати’ > ‘булка’, ‘пухир’, ‘пагорб’ [9: 1, 264]. Семантику аналізованого *бубля* складно пов’язати зі значенням ‘розбухати, набухати’ і його континуантами. На нашу думку, семи ‘витоптане поле’, ‘вигін’, ‘стежка’ зазнали певної видозміни в процесі своєї еволюції з первинних **‘поле, витоптане худобою’, *‘вигін, де пасеться худоба’, *‘стежка, якою женуть худобу’*. Підставою для такого припущення слугують лат. *būbulus* ‘бичачий, воловий, коров’ячий’ [24, 61], *būbula* ‘яловичина’, *būbile* ‘хлів для корів’ < *būb-* < *bov-* ‘бик, корова’ [27: I, 119–120]. На основі лат. *būbul-* постало, напевно, незасвідчене східнороманське **bubla*, ускладнене суфіксом *-ei* (пор. відповідно інші румун. лексеми з цим формантом: *botei* ‘отара’, *bordei* ‘землянка’ [9: 1, 238, 299] та ін.). Згодом у результаті міжмовних (діалектних) контактів гіпотетичне **bublei(a)* перейняли в східних романців українські гуцули.

Жонова ‘дятел’ [15, 70]. У говорах української мови зафіксовано фонетично-структурні варіанти від псл. **žьlna* на позначення цього птаха: *жовна*, *жонва*, *желонка*, *жолонка* та ін. [9: 2, 202], що вказує на тривале функціонування зазначеної лексеми в різних регіонах України. Однак гуцул. *жонова* виникло безпосередньо не від *жовна*, а від *жонва* (із вставним *o* в групі приголосних *-нв-*, вимова яких, очевидно, спричиняла артикуляційні труднощі) < *жовна* (метатеза *-вн-* > *-нв-*). Зауважимо, що в етимологічній літературі генезу псл. **žьlna* пов’язують або з прикметником **žьltъ* ‘жовтий’, або з і.-с. **gel-* ‘колоти, жалити; довбати’ [9: 2, 202]. Однак детальніший аналіз структурно-семантичних зв’язків орнітономена **žьlna* переконливо свідчить на користь другої версії. Російська дослідниця І.П. Петлева слушно відзначає, що спробу вивести псл. **žьlna* від ад’єктива **žьltъ*

складно аргументувати фактами, оскільки в одних слов’янських мовах **žьlna* – ‘зелений дятел’, а в інших – ‘чорний’, але не ‘жовтий’! Крім цього, дятла ще називають в українській мові *довбало* < *довбати*, у рос. – *долбилка* < *долбить*, у болг. – *кълвач* < *кълва* ‘клювати’ [17, 48], що вказує на номінацію цього птаха у зв’язку не з кольоровим відтінком його пір’я, а на підставі його функції «санітара» – видовбувати, викльовувати з-під кори дерев шкідників.

Мурза ‘вівця (коза, корова) з чорною мордою’ [19, 106]. В інших говорах української мови лексема *мурза* ілюструє відмінну семантику: буков. *мурза* ‘нечепура’ [22, 300], поліськ. *мурза* ‘повидло’, ‘страва, приготована з чорниць, груш, маку і цукру’ [13, 129]. Незважаючи на розбіжність у значенні, наведені слова можна об’єднати навколо загальної семи ‘неоднорідний щодо кольору (масті), з темним відтінком, плямистий’. Таке припущення підтверджують апелютиви, похідні від прикметника *мурий* ‘темно-сірий, плямистий (про масть), смаглявий’ [21: 2, 455], для якого укладачі «Етимологічного словника української мови» слушно припускають зв’язок із основою *мурз-* [9: 3, 537]: пд.-зх. *муря* ‘темно-смугастий бик’ [23: III, 538], бойк. *муреша* ‘вівця, що біля очей має жовті плямки’ [16: 1, 457], лемк. *мурда* ‘біла вівця з чорними плямами біля очей’ [18, 179]. Отже, гуцул. *мурза* чітко ілюструє мотиваційний зв’язок із прикметником *мурий* < псл. **mur-* [10: 20, 192, 195].

Мута ‘неохайна, недбала господиня’ [15, 117]. Для того щоб з’ясувати внутрішню форму лексеми *мута*, необхідно детальніше проаналізувати її семантику, яка, по суті, зводиться до двох основних ознак – ‘неохайна’ і ‘недбала’. *Неохайний* – це такий, що не дотримується чистоти, порядку або має неакуратний, брудний вигляд; *недбалий* – зроблений, здійснений без старання, неухажно, як-небудь, неохайно; неакуратний, неохайний [23: V, 282–283, 351]. Людина з такими рисами робить щось абияк, не дотримується чистоти, порядку. У цьому контексті апелютив *мута* можна пов’язати з дієсловом *мутити* ‘каламутити, баламутити [створювати безлад]’ [9: 3, 541], тобто *мута* – це **‘жінка (господиня), яка робить щось без старання, у якій в домашніх справах (на господарстві) завжди безлад’*. З погляду деривації *мута* – безафіксне утворення від *мутити*. Цей віддієслівний іменник доповнює коло

слов'янських похідних від праформи **mQta* [10: 20, 139–140] (наведені в «Етимологічному словникові слов'янських мови» під цією праформою лексеми не відбивають значень, пов'язаних із оцінною характеристикою людей).

Напуда 'маска; звірина подоба' [19, 112]. Порівняння цього діалектизму з укр. *напуда* 'той, хто легко лякається', а також зі спільнокореновими словами *пуд* 'страх', *пудити* 'лякати', *опудь* 'той, хто легко лякається', *препуд* 'переляк', *спуда* 'т. с.' [9: 4, 127] свідчить про вторинну семантику гуцул. *напуда* щодо первинної семантики 'те, що лякає': *напудити* 'налякати' [23: V, 165; 16: 1, 474; 20, 193], гуцул. 'налякати', 'відігнати ворога (звіра)' [19, 112]. З погляду словотвору *напуда* – безафіксне утворення від дієслова *напудити*.

Пирло 'рослина' (у джерелі – 'синонім до рослина' [19, 138]). Цей апелятив словотвірною пов'язаний із основою дієслова *перти* 'іти, гнати' – 'буїно рости' [23: VI, 334]: *пирло* < *перло* (*и* < *е* в ненаголошеній позиції) < *перти*, так як *тирло* 'нерестовище' < *терло* 'т. с.' < *терти* [9: 5, 553]. Отже, *пирло* < **перло* – це первісно **'те, що пре – росте'*.

Цванка 'перекисле молоко' ('дуже кисле молоко' [5, 205]), 'густе болото' [15, 180]. Поза гуцульським діалектним ареалом ідентичної або спорідненої лексем (і з погляду структури, й семантики), наскільки уможливають доступні джерела, виявити не вдалося. Зв'язок аналізованого *цванка* з буков. *цванок* 'бурулька', 'шматок тканини', 'малий хлопець' [22, 619] малоімовірний передусім через семантичні розбіжності. Буковинська лексема, очевидно, є результатом фонетичної адаптації й значеннєвої еволюції на місцевому українському (діалектному) ґрунті нім діал. *Zwang* 'стержень, стовбур, ручка' [4: II, 652]. Гуцульське *цванка*, на нашу думку, не первинна форма цього слова, а вторинна щодо **чванка* внаслідок субституції *ц/ч* (пор. укр. *цваркати* 'говорити незрозумілою мовою' і *чваркати* 'т. с.', *цьвохати* 'бити батоном' і *чвохнути* 'т. с.' [21: 4, 424, 438, 448–449]. До цього переліку, напевно, треба віднести й укр. *цвеник* 'хвалько' [21: 4, 424] < **чвеник* < *чван-*). З погляду словотвору **чванка* – утворення із суфіксом *-к(а)* від дієприкметникової основи *чван-*, яка в українській мові представлена похідними лексемами *чванитися* 'пишатися', *чваніння* 'пиха', *чванство*, *чвань* 'т. с.', *чванько* 'про пихатого чоловіка (парубка)' [21:

4, 448]². Укладачі «Етимологічного словника слов'янських мов» зводять дериваційну основу *чван-* до праформи **čьvanъ*, тлумачачи її як пасивний дієприкметник минулого часу від дієслова **čьvati* 'розбухати, надуватися' [10: 4, 179]. У колі цієї семантики вважаємо за можливе пояснювати значення і апелятива *цванка* (< **чванка*) 'перекисле молоко', 'густе болото', які розвинулися відповідно на базі стрижневих семантем 'скисати' і 'гуснути'. Для чіткішого уявлення механізму переосмислення значення 'розбухати, набухати' – 'скисати, гуснути' необхідно проаналізувати детальніше сам процес скисання і загуснення: *ставати кислим* – це піддаватися бродінню, тобто *рости, набухати*, пор. з цього приводу фразу «...росло щось, як тісто у дїжці, бродило...» [23: I, 238]. Наведений приклад дає підстави для висновку, що 'перекисле молоко' – це молоко, яке перебродило, а потім загусло. Сема 'густе болото' виникла вже внаслідок метафоричного перенесення значення 'кисле молоко' – 'густе молоко' > 'густе болото'.

Чвалий 'хитрий' [15, 183]. В інших говорах української мови це слово начебто не відзначене. Не має воно підтримки і в колі близькоспоріднених і віддалено споріднених слов'янських мов. Формально лексемі *чвалий* можна зближувати з укр. *чвалати* 'плестися, ледь іти', *чвалай* 'незграба' [21: 4, 447]. Однак таке зіставлення не має перспектив з огляду на семантику, адже *хитрий* (з одного боку, це 'розумний', а з другого – 'підступний, лукавий, який для досягнення чого-небудь діє обманними шляхами', 'який завжди викрутиться зі скрутного становища' [23: XI, 64]) – ознака, яка ґрунтується не на повільній, а, навпаки, на швидкій дії (думки, розуму тощо). З погляду етимології укр. *чвалати* розглядають разом із пол. *cwał* 'галоп', *czwał* 'т. с.' [25: IV, 321], пор. ще чес. *cval* 'т. с.', генеза яких сягає нім. *zwallen* / *zwällen* 'бити' [26, 88–89]. Погоджуємося з В.П. Шульгачем, який гуцул. *чвалий* виводить від псл. **čьvalъjъ* < **čьvati* [26, 46]. Щоправда, дослідник обмежується лише формальною реконструкцією праформи, не з'ясовуючи причин мотивації гуцул. *чвалий*. Значення 'хитрий' у сенсі 'розумний' можна трактувати як результат еволюції первинного 'розбухати,

² Зазначену основу *чван-* недоречно пов'язувати з укр. *чван* 'дзбан' [11: II, 1062], рос. діал. *чвань* 'посудина' [7: IV, 585], болг. *чваница* 'посудина для вина, кубок', серб. і хорв. *čvan* 'т. с.', які відображають фонетично трансформовану форму від **čьvanъ* [10: 4, 138–139].

набухати', реалізованого псл. *čъvati. На це вказує, зокрема, пол. діал. *swanu* 'хитрий, спритний' < *čъvanъ < *čъvati [10: 4, 179].

Чуга 'вишка (топографічний знак)' [15, 184]. У цьому ж регіоні (Івано-Франківщина) зафіксовано географічний апелятив *чуга* 'гора без рослинності' [14, 253], який переконливо етимологізують у зв'язку з формально й семантично спорідненими лексемами на зразок болг. *чука* 'кам'яниста вершина', макед. *чука* 'т. с.' [10: 4, 130–131]. Ці південнослов'янські апелятиви вказують на те, що первинне значення лексеми *чуга* – це 'гора' (псл. *čuga, *čuka < і.-с. **keu-* 'гора, горб' [10: 4, 130–131]), а всі інші значення, зокрема 'топографічна вишка' (очевидно, вишка на горі), вторинні.

Аналіз структури й семантики гуцульських діалектизмів *бубля*, *жонова*, *мурза*, *мута*, *напуда*, *пирло*, *цванка*, *чвалій*, *чуга* дав змогу з'ясувати їхню етимологію, розкрити структурно-семантичні зв'язки зі спорідненою лексикою, у результаті чого доходимо таких висновків:

1. Для апелятива *бубля* простежено зв'язок із лат. *būbulus*, *būbula*, *būbile*, очевидно, через посередництво румунської мови.

2. Лексеми *жонова*, *мурза*, *мута*, *напуда*, *пирло*, *цванка*, *чвалій*, *чуга* сформувалися на місцевому слов'янському (діалектному) ґрунті, зазнавши в процесі свого тривалого функціонування деяких фонетичних і семантичних змін.

З викладеного випливає, що спеціальне дослідження діалектної лексики створює сприятливе підґрунтя для спостережень за різними змінами як у структурі слова, так і в його семантиці (звуження й розширення, переосмислення).

1. Безлай Ф. Опыт работы над словенским этимологическим словарем / Ф. Безлай // Международный симпозиум «Проблемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии» (24–31 января 1966 г.): Тезисы докл. – М., 1967. – 10–11.
2. Бігусяк М.В. Стратифікація іншомовних запозичень в обрядовій лексиці говірок Івано-Франківщини / М.В. Бігусяк // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. М.Я. Плющ. – К., 2011. – Вип. 8. – 233–241.
3. Бирнбаум Г. О степени доказательности диалектизмов-«архаизмов» (на материале славянских языков) / Г. Бирнбаум // Русское и славянское языкознание: к 70-летию чл.-кор. АН СССР Р.И. Аванесова / отв. ред. Ф.П. Филин. – М., 1972. – 43–48.

4. Большой немецко-русский словарь / сост. Е.И. Лепинг, Н.П. Страхова, Н.И. Филичева и др. – М., 1969. – Т. I–II.
5. Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. Ю.Г. Гошко. – К., 1987. – 472 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М., 1981–1991. – Т. I–IV.
8. Енциклопедія українознавства (перевид. в Україні) / ред. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 2. – 800 с.
9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / ред. О.С. Мельничук. – К., 1982–2006. – Т. 1–5.
10. Этимологический словарь славянских языков: Праoslavянский лексический фонд / ред. О.Н. Трубачев, А.Ф. Журавлев. – М., 1974–2010. – Вып. 1–36.
11. Желеховський Є., Недільський Малорусько-німецький словар / Є. Желеховський, Недільський. – Львів, 1886. – Т. I–II.
12. Журавлев А.И. Наивная этимология и «кабинетная мифология» (из наблюдений над мифологизмом А.Н. Афанасьева) // Этимология. 1997–1999 / отв. ред. О.Н. Трубачев. – М., 2000. – 45–59.
13. Лисенко П.С. Словник польських говірок / П.С. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.
14. Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.А. Марусенко // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика / отв. ред. Н.И. Толстой, В.В. Мартынов. – М., 1968. – 206–255.
15. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / М. Негрич. – Львів, 2008. – 224 с.
16. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2-х ч. / М.Й. Онишкевич. – К., 1984.
17. Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике. VI / И.П. Петлева // Этимология. 1975 / отв. ред. О.Н. Трубачев. – М., 1977. – 42–51.
18. Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. і підгот. до друку Є.Д. Турчин. – Івано-Франківськ, 2004. – 364 с.
19. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
20. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород, 2008. – 480 с.
21. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. мат. Б.Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
22. Словник буковинських говірок / ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.
23. Словник української мови / голова ред. кол. І.К. Білодід. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
24. Трофимук М., Трофимук О. Латинсько-український словник / М. Трофимук, О. Трофимук. – Львів, 2001. – 694 с.
25. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М., 1964–1973. – Т. I–IV.
26. Шульгач В.П. Лексичні архаїзми гуцульського діалекту (етимологічні нотатки) / В.П. Шульгач // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Філологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXV–XXVI. – 45–48.
26. Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków, 2005. – 864 s.
27. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch / A. Walde. – Heidelberg, 1938–1954. – Bd I–II.

Structural-semantic and etymologic analysis of fragment of Gutsulian dialectal dictionary is presented: бубля, жонова, мурза, мута, напуда, пирло, цванка, чвалій, чуга.

Keywords: *appellative, dialectal vocabulary, dialectal lexicon, etymology, semantics.*

В статъе предлагается структурно-семантический и этимологический анализы фрагмента гуцульского диалектного словаря: бубля, жонова, мурза, мута, напуд, пирло, цванка, чвалій, чуга.

Ключевые слова: *апелятив, диалектний лексикон, этимология, семантика.*

УДК 811.161.2'373'282.2(47785)

ББК 81.411.1-5

Наталія Руснак, Юлія Руснак

ЛОКАЛЬНІ ВЕСІЛЬНІ ТЕРМІНИ У ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ БУКОВИНИ І ПРИКАРПАТТЯ

У статті проаналізовано локальні весільні терміни гуцульського діалекту, які, будучи частиною слов'янського мовного континууму, відтворюють специфіку регіонального вияву весільного дійства.

Ключові слова: *обрядова лексика, весільний термін, локальний весільний термін, нерозкладні словосполучення-терміни.*

Весільна драма у різних місцевостях України відповідає сценарію слов'янського родинного обрядового дійства, проте має свої регіональні особливості. Лексична система говірок, будучи частиною слов'янського мовного континууму, відтворює специфіку регіональної реалізації весільного обряду.

Нашу увагу привернули гуцульські локальні весільні обрядові терміни. Емпіричним матеріалом послуговували записи про весільний обряд у населених пунктах Чернівецької (Вижницький та Путильський р-ни) та Івано-Франківської областей (Косівський р-н).

Родинна обрядовість української нації була об'єктом дослідження багатьох учених. Зокрема, лексику весільного обряду гуцульських говірок вивчав М. Бігусяк [1], середньонадніпрянських – Н. Грозовська [2], степових – В. Дроботенко [3], східнослобожанських – І. Магрицька [7], поліських – П. Романюк [9], бойківських – Н. Хібеба [11], подільсько-буковинсько-надністрянського суміжжя – О. Жвава [4],

весільну лексику літературної мови проаналізував В. Шевченко [12].

Обрядову лексику, що відтворює поняття, предмети, дії, які реалізують вторинне існування акціональної частини обряду, характеризує часова (подієва) закріпленість та сталість використання; вона належить до так званої *культурної частини словника* національної мови, що позначає спеціальні поняття на протигагу фундаментальним і узвичасним [10, 8]. Важливим складником обрядової лексики є *обрядові терміни*, або *культурні терміни*, які „відповідають” вимогам термінів, однак мають свою специфіку. Обрядові терміни – слова, словосполучення, що мають закріплене за ними значення, характерні лише для того чи того типу обрядовості. *Локальні обрядові терміни* – мовні одиниці, що відтворюють специфіку регіонального вияву обряду. З-поміж них виокремлюємо загальнослов'янські обрядові терміни, які у говірках набувають специфічного значення. Для локальних обрядових термінів характерна сталість використання на певній території, у діалектному дискурсі вони функціонують у своєрідній конструкції „покликання”, які відповідає схемі *ї 'нас 'кажут* + локальний термін.

Передвесільний етап у гуцулів насичений багатьма подіями, відповідно, термінологічна система цього етапу надзвичайно розгалужена.

У гуцульських говірках Буковини передвесільна обрядодія іменується *с'тарошчен'а*, *с'тарошчен'е*, *с'тарошене*, *с'тарошені* [СБГ, 519], так само в українських говірках Румунії [Пав., 410]. Слово оформлене на зразок весільного терміна *сватання*.

Обрядодія передвесільного циклу *с'лово* у буковинських та гуцульських говірках може функціонувати як нерозкладний термін-словосполучення *'йти с'лово*, *і'ти на с'лово*, *ро'бити с'лово* ‘домовлятися про весілля’, у гуцульських говірках Прикарпаття – *і'ти за с'ловом* [Біг., 126], у говірці Чорногузи Вижницького р-ну зареєстровано термін *піс'лати по с'лово*.

У Річка Косівського р-ну *слову* передую перше знайомство молодого з родиною молодої; цю подію у говірці номінують *при'ї'ти ї 'хату*.

Зі значенням ‘відвідування дому молодого’ у Річка Косовського р-ну побутує обрядовий термін *йти до сва'т'ї'ї на 'гос'т'ї*, або *на при'є'водини*. *Йти на при'є'водини* – редукована назва обрядодії *йти на приводини*

молодої. На зустріч запрошують родину, друзів, сусідів, з цього приводу відбувається гостина. Саме тут, у молодого, молода перев'язує молодого і старостів вишитими рушниками. Номінація *приводини* – іменник *pluralia tantum* із суфіксом *-ин-*, утворений від дієслова *приводити* за продуктивною у весільній обрядовості схемою.

У Вербовець Косівського р-ну за тиждень до весілля, у суботу, молодий із своїми друзями *йдуть до молодої по кв'ітки*. Молода роздає весільні позначки; дружбів і дружок пригощають, діалектоносії кажуть *кладуть за ск'іть* (нерозкладне словосполучення поширене і у буковинських говірках). У цьому селі дружби і дружки запрошують односельців на весілля у неділю, за тиждень до весілля. Перед цим дуже лагідно треба запросити на весілля kota, щоб була гарна погода. Першими запрошують старших людей, які прожили довге життя у мирі і злагоді, у такий спосіб проявляється контагіозна магія.

У Кобаки Косівського р-ну за тиждень до весілля молоді *йшли у йермарок поз'їтки купити*. Близьких родичів, які запрошувала гостей із інших сіл, називали *пос'ли*: *За ти'жден' до весі'л'е два 'ви'бран'ї 'газди / пос'ли / йшли по'дал'ши'х, сто'ронск'ех 'госте'у к'ли'кати на весі'л'е*. У цей день дівчата готують прикраси, паперові квітки із посіченим вершечком на деревце, *тр'їсун'к'е с'ї'ч'е*, а молодіці *йдуть свек'лу кри'ш'ети*. *Тр'їсунка* – паперова квітка із стрічками, якою прикрашають вершечок весільного дерева, назва мотивована ознакою квітки – тряситься.

Приготування до весілля у Вербовець Косівського р-ну номінують *вби'рати під'логи (по'мист) к'вітами*. *Під'лога, по'мист* – приміщення, в якому відбувається застілля і танці на весіллі.

Центральна подія передвесільного етапу, дівич-вечір, у Річка Косівського р-ну, як і у гуцульських та буковинських говірках, має назву *зачинанє*, тут відбувається *шиття вінка*, ця обрядодія у говірці має паралельну назву *'ш'ети 'пуп'енок*. Пуп'янок шиють із червоного сукна, часнику, цукру, трьох маленьких копійок, трьох листків барвінку, вуглика з печі.

У говірках під час *зачинанє* відбуваються обрядодії, які не зберегли спеціальної назви, у мовній свідомості діалектоносіїв існують у формі опису. Так, у Черногузи Вижницького р-ну кухарка приносить батькам молоді посажні калачі:

'Кухар'ка у 'цей ч'ес при'носи посаж'н'ї кола'ч'ї і да'їє їйх 'мам'ї // 'мама кла'де кола'ч'ї на с'т'їть / друж'к'е кла'дуть на кола'ч'ї в'їночок і проз'їрнич'к'е. Ритуал подавання посажних калачів супроводжує мовленнєве побажання, виголошене кухаркою: *Ша'ноўн'ї 'гос'т'ї / ша'ноўн'ї 'родич'ї // п'рошу вам посаж'н'ї кола'ч'ї / 'шоби 'ваш'ї 'д'їти 'були пот'р'їбн'ї 'л'уд'ам / йак х'л'їб св'їтій / і с'лаўн'ї / йак Буко'вина / і і с'к'їл'ки ў цих кола'ч'ех йе зер'нец' / шоб с'т'їл'ки ви 'мали в 'загород'ї о'вец' // шоб 'були во'ли й ко'рови / шоб ви 'мали си'ни й 'дочк'е чорноб'ров'ї / шоб буў си'ночок / йак ду'бочок / а 'доч'еч'ка / йак 'сонеч'ко*.

Зачинанє у Вербовець Косівського р-ну відбувається у четвер увечері. Жінок, які шують вінок, називають *ш'вал'ї*, назву мотивує дія. Ритуал супроводжує обрядовий спів:

*На калиноньці дві єгодоньці,
Та приступи, батечку, приступи,
Та від швалі віночок викупи.*

Діалектоносії Кобаки Косівського р-ну стверджують, що *зачинанє* відбувається у п'ятницю: молода з дружками, а молодий з друзями кличуть на весілля, плетуть вінок, збирають деревце. Увечері у молоді *гус'кы* – танці для молоді, бо на саме весілля молодь не йде. Обрядодія і весільний термін побутують в Україні. Пор., у зхполіс. говірках передвесільні обрядодії – *дивос'нубе, за'поїни* [Арк. I, 131, 173]; у закарп. – *гус'кы* [Сабад., 54]; у бойк. – *доб'раніч* 'гостина з танцями напередодні весілля' [Хіб., 301]; у зхволин. – *куру'вай* [Жорз., 149].

У світогляді гуцулів надзвичайно важливими є обрядодії, пов'язані з деревами. *Весільне деревце* є символом роду. Н. Здоровега вбачає у весільному гільці-деревці „поєднання тотемних вірувань з пережитками ініціацій” [5, 87]. Обрядодія, пов'язана з виготовленням деревця, у Західній Україні має назву *деревце*. Назва обрядодії відображена у Словнику Б.Грінченка [Грінч. I, 369], поширена в укр. говірках Румунії [Горб., 271]. На інших територіях України весільне деревце називають *гільце, вільце*, обрядодії *носити вільце, прикрашати гільце* [Ужч., 64, 81]; у зхполіс. говірках – *хо'ронгва* [Арк. II, 233]; у срдполіс. – *йол'це, 'йолка* [Роман., 229, 170, 204]; у схслоб. – *'сосна, 'йолка, де"ре"у'це* [Магр., 46, 65, 140].

Прикрашення деревця становить ритул. Діалектоносії с.Черногузи Вижницького р-ну розповідають: *Друж'к'е ч'їн'їейут на*

г'ілоч'к'е кв'ітич'к'е с к'ети'ч'ками / ўс'ого
йїх 'маїї 'бути т'риста ш'ісде'с'ет пїет' /
'к'іл'ко і дн'їў ў 'роу'ї /ў кв'іт'ках / це 'маїї
'бути ўс'о дереў'це ў кв'іт'ках / даўно
ўд'івали ў кол'о'ров'і кв'іт'к'е / дл'а 'цего буў
спе'ц'ал'ний на'п'ір' / ш'е 'ран'ше гу'цули
ўби'р'али дереў'це кв'іт'ками і к'ети'ц'ами з
'воўни // 'воўну фарбу'вали с'кумп'їйоў / і'ка
н'і'коли' не бл'ідла // а'ли ко'ли ли'ш пок'лали
друж'би' дереў'це / 'мама і 'тато 'мали
пок'ласти 'к'ети'чку на ве'р'хус'ц'і дереў'ц'а
//ц'у 'к'ети'чку зріхту'вала 'мама / ўз'ела
'к'ети'чку ва'сил'ку св'і'ч'еного ў 'церкв'і
'к'раночку ка'лини / на знак шо 'д'їучи'на
'ч'есна / к'в'ітку 'руж'і і найк'раш'і 'п'ір'а
ч'ер'воного кугут'а/ шоб найк'раш'а
пого'лоска іш'ла про 'ц'у 'пару по се'лу // 'добра
с'лава голо'си'ста// і чер'вона 'л'енточка / неў
цей бу'к'ет за'в'езували і ч'іп'їели на са'мий
вер'ш'ок дереў'ц'а. Дії батьків мають назву
за'ки'ти'ч'ети вер'х'їуку, або 'ч'ічку на
дереў'це пов'езати. Дереў'ц'е супроводжує
спів, обрядодія має назву сп'івати до
дереў'ц'а.

Однією з подій, що завершує весільний
цикл у Стебні Путильського р-ну, є викрадання
деревця, обрядодія має назву 'в'іш'іти дереў'це.
Дружби мають викрасти з хати весільне деревце і
почепити його на верху якогось дерева, хлопці
дружбам заважають, оскільки хочуть продовження
забави. Дружба з дерева розкидає шматки калача,
що був під деревцем, ко'лач'а с тид дереў'ц'а.

У Вербовець Косівського р-ну у
весільній драмі увиразнений культ рослин
(ймовірно, залишки культу рослин зберігає і
назва села).

Під час зачине'я прикрашають весільне
дерево, цю обрядодію носії говірки
сприймають як початок весільного дійства, що
засвідчує вербальний супровід дійства.

На калиноньці дві єгодоньці,
До нас, Господи, до нас (2 рази),
Бо в нас тепер все гаразд,
Ангелі воду носі,
Богородицю просі:
Богородице-Мати,
Просимо Вас до хати (2 рази)
Дерево убирати (2 рази),
Вісіле зачіпати.

Дерево прикрашає, за'в'езує к'в'ітку,
кожен з присутніх: Зби'рати дереў'це // це
зав'езати к'в'іти // лиш зав'езали к'в'іти – це
знак шо вже зач'е'найес'і весі'л'е, –
стверджують діалектоносії Вербовець
Косівського р-ну.

Починають прикрашати дерево тато з
мамою: 'Тато бере дві к'віц'і і 'к'іл'ка п'і'рін
с 'п'їун'єчого фос'та / 'мама дві к'в'ітц'і і
ка'лину // 'тато з од'ного 'боку / 'мама // з
д'ругого/ ра'зом на са'мий вер'х 'в'езут
тр'їсун'к'е / 'п'ір'е і ка'лину.

Дії дублює вербальна частина весільної
драми.

На калиноньці дві єгодоньці,

Ой від спода до верхечка яличка (2
рази),

А на самім верхечку пірічко.

А хто його там завезав – батечко.

Спів супроводжує дії кожного учасника
ритуалу. Після того, як прикрасили дерево,
тато з матою сідають коло нього за стіл, а
молода (молодий) дякують усім присутнім за
дерево. Подяку супроводжує обрядове кліше:
'Д'єкую вам / 'тазди / таз'дин'і і тазд'ї'ўск'і 'г'іти
'друш'к'е (дружби) / 'подруш'к'е (друзі) / шо ви
при'їшли дереў'це ме'н'і уб'рати і по'ч'ети
весі'л'е // їа вам види'ї'нуйуси з с'воїе'у
дру'жино'у (чоловіком). Культ дерева
спричинені наступні дії: коли весільне дерево
прикрашене, молода бере дружок за руки,
вони тричі обходять навколо нього, а потім
молода вклоняється деревцю. Наречена, коли
запросить усіх на весілля, йде до 'р'ічки
к'ли'кати на весі'л'е вер'бу. Відгомін
поклоніння рослинам відчувається у вступній
частині мовленнєвого кліше-запрошення на
весілля:

Стелися, барвінку,
від хати до хати,
Ласкаво просили Вас
Батько і мати,
І ми Вас просимо
З хлібом і сіллю

Приходьте, будь ласка, до нас на
весілля.

Обов'язковою позначкою весілля є
прикрашена брама. У Вербовець Косівського
р-ну краса – дві зігнуті в дугу молоді
березки, обв'язані гілками смереки, називають
каб'лука.

В українській весільній обрядовості
збереглися релікти давнього світобачення, які
перетворилися у символи. Таким архетипним
залишком є коло. „Магічне триразове
обертання по хаті бере, напевно, свій початок
від шлюбної звичаєвості давніх слов'ян”
[5, 75]. Й. Лозинський зауважує, що звичай
ходити в хаті по колу – це залишок звичаю
ідолопоклоніння [6]. Дохристиянські
вірування українців у сонце виявляються у
триразовому обході колом, імітації руху сонця.

У слов'ян колесо вважалось символом сонця. Триразовий обхід молодих навколо стола відомий усім місцевостям України. Однак можемо говорити й про інші залишки поклоніння сонцю, які збереглися у весільній обрядовості гуцулів. Так, у Річка Косівського р-ну у неділю молода, яку збирають до шлюбу, сидить на стільці з подушкою лицем до сходу сонця. Після прощі, перед виходом до шлюбу танцюють гуцулку, танець закінчується *ў б'ік 'сонц'а*. Дорогу до церкви вибирають так, щоб прийти до церкви *за 'сонцем*, тобто зі сходу на захід.

Одним із найдавніших весільних термінів є слово *пропій*, ідея запивання виражена в ньому експліцитно, термін мотивує слово *пити*. Обрядова лексема має широкі межі поширення, використовується зазвичай зі значеннями: 1) 'обдарування', 2) 'післявесільна обрядодія'. Термін *про'ній* у різних варіантах поширений по всій Україні: *про'нуї* 'обдарування молодих' [Сабад., 293], *про'ній* 'частування горілкою під час вручення подарунків молодим у кінці весілля' [Піп., 158], *пере'ній*, *пере'нійка* 'обдарування молодих' [Хіб., 303], *перепи'вання* 'частина весільного обряду, коли молодим дарують гроші' [Арк. II, 38], *пере'ній* 'обряд пиття горілки за здоров'я молодих із наступним даруванням' [Чаб. II, 96], *про'ній* 'весільна гостина в молодого' [Ониш. II, 154; 25, 31], звідси і назва *про'нійці* 'весільні гості' [Ониш. II, 154]. У XIX ст. *пропій* – „пишна трапеза, під час якої пропивають цнотливість нареченої” [Бук., 113]. Думаємо, що первісне значення слова – 'післявесільна обрядодія'. У записях Р. Кайндля про гуцулів Буковини йдеться про те, що „на третій день весілля *святкується пропій*. Молоду пару відвідують тільки батьки молодої, причому тут не повинно бути нестачі в напоях” [Кайнд., 31]. У говірці Річка Косівського р-ну побутує слово з іншим значенням: *про'ній* – це відвідування молодого і його гостей (приблизно 20 пар) весілля молодої. Під час цього дійства молодий обдаровує родину молодої, обов'язковим ритуалом *пропою* є танець гуцулка, який виконують сват із свахою двічі, вияв імітаційної магії супроводжують слова *і ш'е раз до 'парі*.

Найбільш відомим обрядовим терміном зі значенням 'обдарування молодих' у говірках Західної України є слово *поўниця*. „На Покутті, Гуцульщині „витання” молодих чи їх обдарування називалося *повниця*, або *посаг*” [5, 107]. Весільний термін *поўниця* мотивує слово *повний*. У буковинському діалекті *поўниця* 'повний келишок горілки'. В

обрядовому терміні імпліцитно реалізується ідея „запивання”. У бойк. говірках *'повниця* 'бокал', 'гличик' [Ониш. II, 89], *'повниця* 'обдарування молодих' [Хіб., 304]; у наддністр. говірках *'повниця* 'повна посуда' [Шило, 210]; у гуц. – *'повниця* 1) 'обдарування молодих', 2) 'тарілка (разом з чаркою), у яку складають гроші при обдаруванні молодих' [ГГ, 151].

У гуцульському діалекті функціонує весільний термін *'поўниц'а*. Назва обрядодії відповідає метонімічному перенесенню за схемою *обрядодія – предмет*. У свідомості діалектоносіїв *повниця* це стіл, на якому, крім алкогольних напоїв, хустина, миска, калач, звідси синтагматичні зв'язки *с'тавити 'поўниц'у*, *йти до 'поўниц'і*. Грошові подарунки у Річка Косівського р-ну поділяють *на г'рош'і ў 'поўниц'у* і *г'рош'і ў 'руки*. *Г'рош'і ў 'поўниц'у* кладуть у калач. *Г'рош'і ў 'руки* дають молодим. Всі гроші, що поклали в повницю, загортають у хустину і дають батькам молодої.

За свідченнями діалектоносіїв, у гуцульських говірках Буковини існував обрядовий термін *да'вати на 'фустку*. Номінацію мотивує *фустка*, у яку збирали гроші (можливо, тут варто говорити про подвійну мотивацію, оскільки хустка була не лише реальним предметом, але й одним із найголовніших символів української весільної обрядовості – символізувала заміжжя): *Коліс 'поўниц'і ні' було // ко'ліс да'вали на 'фустку* (с.Стебні Путильського р-ну). Подібне значення реалізує обрядовий термін *зби'рати 'чаішку*, у весільній обрядовості гуцулів Буковини зберігся „спеціальний весільний предмет” – *'чаішка* 'посудина чи тарілка, в яку кладуть гроші молодим' [СБГ, 637]: *На д'ругий ден' зби'раіут 'чаішку в моло'дой / а 'потім ў моло'дого* (с. Бабин Вижницького р-ну).

У Банилів Вижницького р-ну поряд зі словом *ви'тати* збереглася архаїчна назва обряду обдарування *не'ре'ни'вати моло'ду*, причому починає обдаровувати старша дружка: *На са'мий не'ред не'ре'ни'вати моло'ду йде с'тарша д'рушка / 'кождому да'йут ку'сок коро'вайу*.

До складу весільної лексики зі значенням 'обдарування молодих' говірки Вербоваць Косівського р-ну входять терміни *про'ній* і *'поўниц'а*. *Про'ній* – гроші і подарунки, які приносять запрошені на весілля гості. *Поўниц'а* – дар хрещених батьків нареченого (нареченої).

У говірках Буковини поширена назва післявесільного циклу *'нести ні'ро'ги ў 'нутні*.

Пор. також у зхполіс. говірках післявесільна обрядодія *на пиро'ги* або *повесе'лющина* [Арк. I, 336]; у схслоб. – *періжечки їсти, витрусювать пирошки* [Ужч., 239]; у гуц. – *пирожини* [Біг., 130]; у зхволин. – *декуване* [Корз., 107]. У Річка Косівського р-ну у понеділок продовжуються обрядодії власне весільного етапу. У цей день дружби *йдуть до моло'дой за пир'о'гами*. Разом з батьками молодої, що несуть постіль і *лудину* (одяг молодої), вони йдуть до молодого. Дружби виконують ритуальний танець, ця обрядодія має назву *за'гул'увати пир'о'ги*. У понеділок у цьому селі відбувається обдарування молодого – *'поўниц'а*. Дружби ж пильнують пироги, щоб їх ніхто не вкрав. Мама молодої сидить у куті стола на коновці, для того, щоб щастя не втікло з хати. Після повниці молода роздає пироги, починаючи з родичів молодого.

Обдарування на весіллі у Річка Косівського р-ну має назву *к'ласти г'рош'і на п'риніс*.

У весільній обрядовості збереглися архетипні „спогади” слов'ян. Реліктом колишнього архетипу „купівлі-продажу” залишилася система обрядодій, назви яких мотивує слово *купувати*: *ску'повувати моло'ду, ску'повувати дру'жок, 'викупити дере'ї'це, 'викуп бат'кі'ю*. Родовим поняття до цих мовних одиниць виступає слово *скуп*, зареєстроване у говірці Чорногузи Вижницького р-ну: *Після 'поўниц'і зачи'найеси скуп*.

Недалеко від церкви, дорогою додому, хлопці вимагають викуп за наречену, обрядодія у Річка Косівського р-ну має назву *зак'ласти сто'ли*. Зі значенням 'викуп' може використовуватися слово *мого'рич*, оскільки зазвичай викуп платили алкогольними напоями: *'Коло во'р'іт йе'го ст'р'іли 'наш'і / з 'вулі'ц'і паруб'ки' і т'ребували мого'рич / за то шо би'ре ме'не* (с. Багна Вижницького р-ну). Пор. у срдполіс. говірках з цим значенням *брати могорич* [Роман., 237], у схслоб. – *могорич'і* [Магр., 88]. Слово *могорич* у сучасній українській мові розширило свою семантику, використовується зі значенням 'запивання будь-якої справи', але витоки його містяться у весільній обрядовості. М. Сумцов пов'язував це поняття з тюркською традицією, наводячи як приклад аварське слово „магаратіе” 'укласти шлюбний торг', а отже, було символом єднання. Цей етап відбувався після сватання або був заключною дією сватання й відбувався з ним в один день” [за 8, 32].

У гуцульських говірках Буковини існує обрядовий термін *'викупити де'ре'ї'це*. Якщо дружба не зберіг деревце, він повинен його викупити.

У Банилів Вижницького р-ну ми зафіксували назву обрядодії *'викуп бат'кі'ю*, яка полягала у тому, що батьків молодої, якщо вони одружують останню дитину, „викрадали”, вивозили на тачці на край села і вимагали викуп.

Реліктом ініціації, переходу із одного стану в інший, виступає *покривання молодої*. Ця обрядодія у Річка Косівського р-ну має назву *замоло'ди'ч'увати*. Молода сидить на кріслі з вишитою подушкою: *Моло'ди'ї т'ри ра'зи кла'де на 'голову фус'тину/ а'ле моло'да з'м'ітує й'ї'ї, аж за т'ретим разом й'ї'ї замоло'ди'ч'уйут' у'в'ели'ку'фустку*. У Банилів Вижницького інформатор старшого віку згадала давній звичай *зн'і'мати з моло'дой на'м'ітку*. Мама молодої завивала її у намітку, а мама молодого брала палицю, знімала з неї намітку і кидала на припічок, щоб велося господарство, щоб діти були, щоб родина була здорова.

Архетип „спільного споживання їжі”, який сягає своїм корінням у глиб віків, зумовлює визначальну роль ритуального хліба, яким в українській родинній обрядовості є калач. Калач виступає символом добробуту, достатку, багатства. Він залучений до багатьох обрядодій. Нерідко слово *хліб* (*ко'лач*) мотивує обрядотерміни. У Берегомет Вижницького р-ну ми записали архаїчну обрядодію завершального характеру *м'ін'ети колач'*, яка полягає у тому, що батьки молодої та молодого на знак вдало завершеної справи обмінюються ритуальним хлібом. Обрядодія своїм алегоричним характером „нагадує” сватання: *Й'їде моло'ди'ї до моло'дой'ї с'вої'ми 'ф'ірами і ста'їє на под'в'ір'у // 'бат'ко моло'дого йде м'ін'ети ко'лач' до моло'дой'ї // в'ін 'кажи' // доро'г'і 'гос'к'і / 'колесо у' мене си поло'мі'ло/ 'може 'май'їти й'ї'кес кол'ш'ч'е зам'ін'ети // 'Бисти 'Бога / по'в'ірти ми'н'і // 'бат'ко моло'дой'ї // ну 'добри' / тай ми пом'ін'ей'їмо // так м'ін'ей'їтси колач'ами //*. У говірці Банилів Вижницького р-ну обрядодія обміну ритуальним хлібом між родами називається *ми'натиси коро'вайами*. Представники роду молодого несуть коровай молодій, а молодої – молодому, бажано в дорозі не зустрітися, *ми'нутиси*, бо зустріч може спровокувати сутичку.

У весільному дійстві існувала система калачів. Так, великі весільні калачі у Чорногузи Вижницького р-ну називали *посаж'н'і колач'і* – це найбільші калачі, на

них кладуть вінок з барвінку, прозірнички, ними благословляють до вінчання, ними зустрічають гостей. *Хл'їб до ст'р'їту* – це пара калачів, якими зустрічають і проводжають молодих та гостей, на них кладуть гроші. У Кобаки Косівського р-ну на стіну вшали 'кумск'ей колач', прикрашений барвінком, червоними нитками, позліткою. У Стебні Путильського важливим атрибутом виступає *ко'лач' с тид дереу'ц'а*, це калач, що є підставкою для весільного деревця. У кінці весілля дружба, який почепив весільне деревце на фруктове дерево, з цього дерева розкидає гостям шматки *ко'лач'а с тид дереу'ц'а*. У такий спосіб відтворена пам'ять слов'ян про жертвний характер калача.

У деяких говірках Буковини перше гостювання молодої сім'ї у родичів, яке відбувається через тиждень після весілля, має назву *см'їїни*, *см'їєни*. Слово *см'їїни*, на думку самих діалектоносіїв, походить від слова *см'ятися*, що відповідає „духу” післявесільних обрядодій. Батьки розпитують молодих про перші радощі, невдачі, жартують і сміються. Зареєстрована і назва „*смійний день*: наступного дня молода пара наносить візит-відповідь своїм батькам, під час якого знову забавляються” [Бук., 113]. Слово *см'їїни* зафіксовано у Словнику Б. Грінченка [Грінч. IV, 158]. М. Бігусяк зазначає, що „через тиждень після весілля на галицькій Гуцульщині відбувався обряд *с'м'їїни*, *'міни*. Цей обряд проводився для того, щоб передати віно 'посаг' молодої, тобто того, що помінили 'обіцяли під час повниці” [Біг., 131; ГГ, 125]. У говірках Путильського р-ну ця обрядодія має назву *с'м'їни* (*їти* *ї с'м'їни*). Жарти – як необхідний елемент післявесільного обряду – зводяться до того, що молодий повинен щось непомітно забрати із дому батьків, тобто вкрасти „на сміх” (у такий спосіб реалізується архетип „викрадання”, характерний для української весільної обрядовості). Крім того, під час *смін* батьки давали молодим віно (те, що обіцяли, тобто „мінили”). Р. Кайндль пише: „Вісім днів після шлюбу відбувається нарешті *відвод*, введення молодої пари до церкви, та *зміни*, тобто *см'їїни* своєрідна *видача посагу*. У цей день молодята відвідують батьків молодої і забирають там *придане*” [Кайнд., 21]. Очевидно, буковинський весільний термін *см'їїїни* є похідним від *см'їни*. На основі явища народної етимології у буковинських говірках відбулося „приспосовування” слова *см'їни* до слова з прозорою етимологією *см'їїїни* 'см'ятися'.

Залишки міфологічного світосприйняття діалектоносіїв гуцульських говірок Буковини і

Прикарпаття, увиразнюючи деякі епізоди весільної обрядової драми, спричиняють локальні весільні обрядові терміни. Зазвичай локальні весільні терміни відтворюють референтну ситуацію, становлять словосполучення. Локальними обрядовими термінами вважаємо українську весільну номенклатуру, яка у говірках набуває специфічного значення.

Список скорочень

бойк. – бойківський
гуц. – гуцульський
закарп. – закарпатський
зхволін. – західноволінський
зхполіс. – західнополіський
наддністр. – наддністрянський
срдполіс. – середньополіський
схслоб. – східнослобожанський

Список джерел

- Арк. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. / Г.Л. Аркушин. — Луцьк: Вежа, 2000.
- Біг. – Бігусяк М. Из спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / Михайло Бігусяк // Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [відп. ред. Я.В.Закревська (НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича)]. — Л., 2000. — 125—148.
- Бук. – Буковина. Загальне краєзнавство / [перекл. з нім. Ф.С.Андрійця, А.Т.Квасецького]. — Чернівці: Зелена Буковина, 2004. — 484 — (Історична бібліотека „Зелена Буковина”).
- Горб. – Горбач О. Словник говірки села Бродина / О.Горбач // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [ред. Я.В.Закревська]. — Львів, 2000. — 247—364.
- Грінч. – Грінченко Б.Д. Словарь української мови. У 4-т. / [ред. В.Д.Грінченка; передм. О.Тараненко]; [репринт. вид. 1906–1907 рр.]. — К.: Лексикон, 1996.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я.Закревська]. — Львів, 1997. — 232
- Кайнд. – Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф.Кайндль. — Чернівці: Молодий буковинець, 2000. — 208с.
- Корз. – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволінських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика: зб. наук. пр. / [ред. І.Г. Матвія та ін.] — К.: Наук. думка, 1987. — 62—268.
- Магр. – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок / І. Магрицька. — Луганськ: Знання, 2003. — 172 с.
- Ониш. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. У 2-х ч. / М.Й. Онишкевич. — К.: Наук. думка, 1984.
- Пав. – Павлюк М. Українські говори Румунії: Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. — [Канада], 2003. — 783 с.
- Піп. – Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К.Галас. — Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2005. — 266 с.
- Роман. – Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся: Матеріали до „лексичного атласу української мови” / П.Ф.Романюк // Дослідження з української діалектології. — К.: Наук. думка, 1991. — С.225 — 251.

- Сабад. – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / Іван Сабадош. — Ужгород : Ліра, 2008. — 480
- СБГ – Словник буковинських говірок / [заг. ред. Н.В. Гуйванюк]. — Чернівці : Рута, 2005. — 688 с.
- Ужч. – Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д.Ужченко, Д.В. Ужченко. — [5-е вид. переб. й доп.]. — Луганськ : Альма-матер, 2005. — 348 с.
- Хіб. – Хібеба Н. Весільна лексика бойківського говору: матеріали до словника / Н. Хібеба // Діалектологічні студії. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір / [відп. ред. П.Гриценко. Н.Хобзей]. — Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, 2005. — 299—311.
- Чаб. – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. У 4-х т. / В.А. Чабаненко. — Запоріжжя, 1992.
- Шило – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 288 (Серія „Діалектологічна скриня”).
1. Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М.В. Бігусяк. — Івано-Франківськ, 1997. — 20
  2. Грозовська Н. Термінологія весільного обряду середньо- наддніпрянського регіону (Київська, Полтавська, Черкаська області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. Грозовська. — Запоріжжя, 1998. — 20
  3. Дроботенко В.Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В.Ю. Дроботенко. — Донецьк, 2001. — 23 с.
  4. Жвава О.А. Лексика родинних обрядів подільсько-буковинсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01. „Українська мова” / О.А. Жвава. — Київ, 2010. — 24с.
  5. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. — К. : Наук. думка, 1974. — 160
  6. Лозинський Й.І. Українське весілля / Й.І. Лозинський [упоряд. Р.Кирчіва] — К. : Наук. думка, 1992. — 175
  7. Магрицька І. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ірина Магрицька. — К., 2000. — 20 с.
  8. Матушенко В.Б. Сучасне весілля в контексті української обрядової культури / В.Б. Матушенко. — К. : Стило, 2009. — 200 с.
  9. Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся (матеріали до „Лексичного атласу української мови”) / П.Ф. Романюк // Дослідження з української діалектології : [зб. наук. праць / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; відп. ред. П.Ю. Гриценко]. — К. : Наук. думка, 1991. — 225—251.
  10. Сводеш М. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов (На материале племен эскимосов и североамериканских индейцев) / Моррис Сводеш; [пер. с англ. И.П. Токмаковой] // Зарубежная лингвистика. 1 / [пер. с англ.; общ. ред. :

В.А. Звезгинцева, Н.С. Чемоданова]. — М. : Прогресс, 1999. — 7—37.

11. Хібеба Н.В. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н.В.Хібеба. — Львів, 2007. — 20 с.
12. Шевченко В.Т. Походження та семантичний розвиток української лексики, пов'язаної з весіллям : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В.Т. Шевченко. — К., 1998. — 17 с.

The article presents the analysis of the local wedding terms of the Gutsulian dialect which being a part of the Slavonic speech continuum, represent the regional specificity of the wedding rite.

Key words: ritual vocabulary, wedding term, local wedding term, indivisible term phrases

В статтє проанализировано локальные свадебные термины гуцульского диалекта, которые, являясь частью славянского языкового континуума, отбивают специфику регионального свадебного действия.

Ключевые слова: свадебный термин, локальный свадебный термин, словосочетания-термины.

УДК 811.161.2'286(477.86)

ББК 81.2Ук-5

Михайло Бігусяк

ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОВОРІВ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті подано аналіз лінгвогеографічних праць, у яких представлені мовленнєві ареали говорів Івано-Франківщини, звернуто увагу на проблему визначення меж та перехідних зон у місцях скупчення цих діалектів.

Ключові слова: говори Івано-Франківщини, діалектологічний атлас, діалектне суміжжя, діалектна межа, ареальне членування.

Територія Івано-Франківщини належить до ареалу, де, в основному, побутують старожитні говори української мови. Тут проживають носії принаймні п'яти відомих українських говорів: гуцульського, бойківського, наддністрянського (опільського), покутського й у п'яти селах дисперсно мешкають лемки, які тут з'явилися після сумнозвісної операції «Вісла». Всі ці діалекти мають, звичайно, найбільше таких рис, які їх об'єднують на всіх мовних рівнях, одночасно кожен з них має якісь свої специфічні риси.

Незважаючи на довготривалу іноземну присутність у Галичині та постійне насаджування тут чужих мов, ці говори зберегли донині свою оригінальність і певну

окремшність. Вони і сьогодні належать до активнодіючих говорів, у яких збереглися архаїчні історичні форми, на котрих не позначився вплив літературної мови та сучасного узусу.

Метою цієї статті є спроба окреслити історію лінгвогеографічних досліджень говірок Івано-Франківщини, яка не була ще предметом окремих лінгвістичних студій.

На сьогоднішній день говірки досліджуваного ареалу знайшли певне відображення в різних лінгвістичних, діалектних національних та регіональних атласах, виданих як в Україні, так і за її межами: Росії, Польщі. Найбільш дослідженим у цьому аспекті є гуцульський діалект, про що свідчить спеціальна стаття К. Германа [8, 3–5].

Початки ареалогічних досліджень гуцульських та покутських говірок сягають 20-х років ХХ століття, коли польський вчений Ян Янов почав збирати говірковий матеріал і наносити його відповідним чином на спеціальні карти. Ще до Другої світової війни вчений зробив 32 лексичні карти. Однак за життя автора ці матеріали не були видані спеціальним виданням і тільки у 1998 році інший польський дослідник Януш Рігер використав ці діалектні записи і видав єдиний атлас, який повністю присвячений гуцульським говіркам [LAND]. За характером картографованого матеріалу Атлас відноситься до лексичних (із 255 карт 234 лексичні) і відбиває ареалогічну поведінку традиційних гуцульських побутових назв. У сітці Атласу 58 населених пунктів, що репрезентують гуцульські та перехідні до покутських говірки тодішньої Станіславщини. Як зауважує професор Я. Рігер, «Атлас підтверджує спостереження Янова й дає їм багату ілюстрацію, особливо щодо членування гуцульських та покутських діалектів, причому показує й інше членування» [27, 368]. В Атласі також, крім Гуцульщини, представлено гуцульсько-бойківське та гуцульсько-покутське порубіжжя і частково Західне Покуття. Ареали окремих лексем та деяких фонетико-морфологічних рис побутують і поза межами Гуцульщини. Цікавою є остання карта Атласу № 255, яка, чи не вперше, подає гуцульські ізоглоси.

Лексичні особливості говірок Бойківщини та Гуцульщини, поряд із іншими західноукраїнськими, 30-х років минулого століття зафіксовані в матеріалах до «Мовного атласу Галичини» (МАГ), ініціатором та

упорядником проекту був професор І. Зілинський. За задумом автора «Цей матеріал покладе сильні підвалини під майбутні діалектологічні студії», адже «Опрацювання території Галичини має стати першою стадією для охоплення цілого українського мовного простору» [10, 441]. Як відомо, здійснити цей проект вченому не вдалося. На підставі зібраного матеріалу було укладено всього 29 пробних лексичних карт, однак, як зауважує професор Й. О. Дзєндзелівський, «робота над підготовкою МАГ велася на тогочасному рівні лінгвістичної науки, у ряді моментів проспект МАГ вносив нові роз'яснення окремих питань теорії та методики лінгвогеографії; деякі з них з користю можуть бути використані й тепер» [10, 440].

Після Другої світової війни посилилось лінгвогеографічне дослідження українських діалектів. З праць, що охоплюють досліджуваний регіон, можна виділити статтю професора К. Кисілевського «Надпрутський говір», опубліковану в 1954 році. На основі своїх записів 1919–1940 рр. автор описує покутсько-буковинський говір, якому дає нову назву надпрутський, бо «говорять ним «підгірсьни(є)» і «польники» в басейні середнього Прута, від околиць Делятина до околиць Могилева над Дністром» [18, 9]. Із 100 обстежуваних говірок 71 територіально відноситься до Івано-Франківщини. Вчений детально описує ізофони, ізоморфеми, особливості синтаксису та ізолекси, на основі чого уточнює межі цього діалекту, укладає карту, на якій розмежує два його «гнізда»: східне, що наближається до гуцульського, та західне, що гравітує до наддністрянського діалекту [18, 8]. Декілька статей професор К. Кисілевський присвятив дослідженню наддністрянського говору. На основі власних спостережень та відомих на той час праць про цей говір, вчений окреслює його межі, укладає карту цього говору, наголосивши на тому, що його південна та південно-західна межа проходить через сучасні Тлумацький, Богородчанський, Рожнятівський та Долинський райони [17, 285–286].

Ареальне членування гуцульського та покутського говорів, їх межі, що в основному проходять Івано-Франківщиною, подано у працях Б. Кобилянського [20, 21].

Якщо дотримуватись хронології, то наступною лінгвогеографічною працею, яка відображає ареальну проекцію говірок Івано-Франківського Прикарпаття є «Карпатський

діалектологічний атлас» (далі КДА), що вийшов у світ у 1967 році в Москві. Авторський колектив цього видання – це відомі вчені, працівники Інституту слов'язознавства Академії наук тодішнього СРСР: Б. Бернштейн, В. М. Ілліч-Світич, Г. П. Клепікова, Т. В. Попова, В. В. Усачова [2]. До роботи над Атласом також були залучені українські вчені зі Львова, Ужгорода, Чернівців, Дрогобича, Івано-Франківська (доцент О. М. Шляхов) [2, II кн., 4].

До сітки Атласу увійшли 45 населених пунктів Івано-Франківщини. Територія гуцульських і перехідних говірок представлена 23 населеними пунктами, бойківських – 11, покутських – 6, наддністрянських – 5. «Атлас засвідчив, – як відзначає професор К. Ф. Герман, – що між західноукраїнськими говірками й південнослов'янськими мовами Балкан існують спільні елементи праслов'янського походження, а також запозичення з румунської мови та грецизми, які також засвоїлись через посередництво румунської мови. Питання про лексичні запозичення безпосередньо з болгарської мови відпало» [8, 3]. У цьому Атласі добре представлено більшість назв побутової лексики південно-західного наріччя, в тому числі й на території Івано-Франківської Гуцульщини, Бойківщини, Наддністрянщини та Покуття.

На основі лексико-семантичних діалектних явищ КДА, що відображені на його картах, а також архівних даних російські вчені Г. П. Клепікова, Т. В. Попова, В. В. Усачова спробували окреслити групи говорів південно-західного наріччя [19, 97–117]. З цією метою спеціально укладені ними 8 ізоглосних карт, на основі яких виокремлено 6 діалектних груп у межах цього наріччя, серед них 4 групи говорів побутують на досліджуваній нами території. Лексичний матеріал КДА показав, що саме тут проходять межі бойківських, гуцульських, наддністрянських говірок, а також цими вченими виокремлюється сукупність говорів, розміщених в районі міста Івано-Франківська, «які ми не виділяємо у самостійну групу, оскільки на основі карт КДА неможливо вказати ознаки, притаманні тільки їй» [19, 110]. Мова йде про покутські говірки, північно-західну межу яких авторки статті проводять аж по руслі р. Лімниця, а не по р. Бистриця Надвірнянська, де вона проходить за нашими спостереженнями [4; 6], і зазначають, що «ці говори можуть бути об'єднані за низкою ознак не тільки з

буковинською, а й із гуцульською групою, а також із говорами, поширеними по р. Дністер. Очевидно, колись ці говори, які часто називали покутськими, становили цілісність із характерним для неї комплексом притаманних тільки йому рис, що і давало підстави виділяти його в окрему групу» [19, 117]. Відомо також й те, що і Ф. Жилко розглядає у 1955 році в «Нарисах...» покутський як окремий говір «південно-західної діалектної групи», а вже в наступних працях 1958 і 1966 років об'єднав ці говірки з буковинськими [11, 100–101; 12, 215]. Як бачимо, виділення покутських говірок в окрему групу є досить суперечливе і остаточно не з'ясоване до сьогодні.

Мережа «Atlasu gwar bojkowskich», основу якого становлять записи 1937–1939 рр. Грабця під керівництвом З. Штібера, підготував до друку Я. Рігер, охоплює 20 говірок сучасної Івано-Франківщини. Сюди ввійшли бойківські та перехідні бойківсько-наддністрянські говірки, що побутують у сьогоднішніх Долинському, Рожнятівському, Богородчанському та Калуському районах [26]. Карти Атласу інтерпретують фонетичні, морфологічні, лексичні та акцентуаційні особливості цих говірок [детальніше див.: 27, 22–24].

Лексичний матеріал окремих говірок Івано-Франківщини зафіксовано на картах «Загальнокарпатського діалектологічного атласу» (далі ЗКДА), що вийшов у семи томах, над яким працювали вчені-філологи всіх слов'янських країн, а також Молдови та Угорщини. Діалектні явища в цьому Атласі відображають говори досліджуваного регіону 70–80 років ХХ століття [13]. У ЗКДА представлені діалектні лексичні матеріали, що зібрані в 12 населених пунктах області. Серед них лексика чотирьох бойківських, п'яти гуцульських та трьох перехідних говірок від покутських до наддністрянських. Атлас охоплює лексику, пов'язану з народними звичаями, традиціями, народною культурою, назвами флори і фауни Карпат та фізичними особливостями людини.

Діалектний матеріал чотирьох говірок Івано-Франківщини: Свістильники Рогатинського, Збора Калуського, Бабинопілля (сучасна назва Акрешора) Косівського та Стримба Надвірнянського районів – представлений на картах «Общеславянского лингвистического атласа» (далі ОЛА), що вийшов у восьми томах, робота над яким тривала з 1958 до 2001 року під егідою ЮНЕСКО [23]. Слід відзначити, що ОЛА

охоплює всі мовні рівні: фонетику, словозміну, лексику, словотвір, семантику, синтаксис, просодію, його дані можна використовувати для зіставної характеристики ареальних діалектних явищ досліджуваних говірок із відповідними ареалами сусідніх українських говірок та говірковим матеріалом інших слов'янських мов.

До сітки «Атласу українських говірок Північної Буковини...» Костянтина Германа ввійшло 8 населених пунктів області. Із них 7 покутських і 1 населений пункт репрезентує гуцульські говірки Івано-Франківщини – Криворівня Верховинського району [7]. Матеріали атласу лягли в основу його монографії «Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика. Фонологія» [9], в якій описано фонетичні особливості спільних буковинських і гуцульських говірок та ареалів, ізоглоси, якими буковинські говірки відрізняються від гуцульських, покутських, наддністрянських, виокремлено зони перехідних говірок, що побутують на буковинсько-гуцульському та буковинсько-покутському суміжні.

Багатий фактичний матеріал гуцульських говірок Івано-Франківщини ліг в основу монографічного дослідження Т. Ястремської «Традиційне гуцульське пастухування» [25], «одного з найбільш фундаментальних наукових досліджень лексики, пов'язаної з тваринництвом Гуцульщини» [8, 4]. У роботі подано 18 лінгвістичних карт з детальною локалізацією назв цієї тематичної групи (із населених пунктів, матеріали яких картографуються, 69 належать до Івано-Франківської Гуцульщини), на основі чого здійснено членування гуцульського мовного регіону. Просторове розміщення аналізованої лексики у межах Івано-Франківщини сигналізує про виокремлення трьох мікрозон: північно-центральної, середньо-центральної та південно-центральної – за наявністю типових лексико-семантичних особливостей [24, 350, карта № 1].

Звичайно, говірки з усієї території Івано-Франківщини найбільш повно представлені в праці «Атлас української мови. Волинь. Наддністрянщина, Закарпаття та суміжні землі» (Т. 2. – К. : Наукова думка, 1988; 407 карт із коментарями; далі АУМ), яка фундаментально відображає діалектні риси південно-західних діалектів. Про роботу науковців двох академічних закладів –

Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні (Київ) та колишнього Інституту суспільних наук (нині Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів) – над матеріалами цього тому та його наукову вартість детально описано у статтях Я. В. Закревської – однієї із співавторів видання [15; 16].

До сітки 2 т. АУМ увійшли 50 населених пунктів Івано-Франківщини, які репрезентують всі активні діючі говірки регіону, а також низка перехідних говірок. В Атласі скартографовано матеріали семи бойківських, дев'яти гуцульських, десяти наддністрянських, дванадцяти покутських та дванадцяти перехідних говірок, що побутують у зоні контактування цих діалектів. Дані Атласу фіксують риси досліджуваних говірок на різних мовних рівнях і відображають діалектну диференціацію цього регіону 50–70 років ХХ ст. Матеріали Атласу дозволили вченим виявити поділ говорів цього наріччя на північну і південну частини (приблизно по р. Дністер), а також на західну і східну (по лінії р. Свіч – м. Золочів) [22, 78–79].

Як слушно зауважувала проф. Я. Закревська: «Саме на території, охопленій 2 т. АУМ, як засвідчують лінгвістичні карти, виявилися багатівкові контакти і зв'язки східнослов'янських мов із західнослов'янськими та південнослов'янськими, і тому говори цього регіону є наче «моводілом» між цими групами слов'янських мов» [16, 80].

Упорядники Атласу також передбачали, що усі типи карт 2 т. АУМ, яких відрізняє від інших томів надзвичайне багатство експонованого і належним чином інтерпретованого фактичного матеріалу, що вперше так широко представляє увесь західний регіон української мовної території, дадуть підстави сучасним дослідникам внести певні корективи щодо меж окремих говорів, особливостей функціонування перехідних говірок [16, 82]. На сьогодні відома низка праць, у яких простежується окреслене коло проблем.

Діалектні межі гуцульського говору та його внутрішнє членування на лексичному рівні широко розглядається Я. Закревською у колективній монографії «Гуцульщина: Лінгвістичні етюди» [14, 6–15]. Межі гуцульських, бойківських, покутських говірок, а також їх внутрішнє ареальне членування на основі сучасних записів із цього регіону описано у дослідженнях М. Бігусяка [3; 4; 5; 6]. На основі дощогочасних діалектологічних студій різного характеру у ґрунтовному

дослідженні Т. Ястремської «Діалектний простір Галичини: говірки української мови» подано інформацію про територію поширення говірок, стан та історію дослідження [24]. Останній розділ має назву «Діалектне членування українських говорів Галичини», в якому вперше зроблена спроба виділити умовні діалектні межі говірок, зокрема смуги перехідності, які певним кольором нанесені на відповідну укладену авторкою карту [24, 86–91, див. також карту № 7 на 83]. Щодо внутрішнього членування говорів Галичини авторка зазначає, що центральним у цьому регіоні є наддністрянський говір, який межує з більшістю діючих тут говірок: південноволинськими, покутськими, бойківськими, надсянськими [24, 87].

Короткий опис дотеперішніх лінгвогеографічних досліджень аналізованих говірок краю дозволяє висновкувати про те, що на сьогодні відчувається певна суперечливість між виокремленням діалектних меж у лінгвогеографічних дослідженнях минулого та характером діалектної диференціації українських говірок Підкарпаття. За нашими спостереженнями тільки у межах Івано-Франківщини можна виокремити п'ять контактуючих зон: гуцульсько-покутську, бойківсько-наддністрянську, бойківсько-гуцульську, покутсько-наддністрянську, а також зону скупчення трьох говорів – бойківсько-гуцульсько-покутську, що проходить на Надвірнянщині, Богородчанщині. Тому виникає необхідність у створенні сучасної інформаційної бази про діалектну диференціацію говірок цього ареалу і на її основі комплексного лінгвогеографічного дослідження – Атласу говірок Івано-Франківщини.

1. АУМ – Атлас української мови : у 3 т. – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
2. Бернштейн Б. Карпатский диалектологический атлас / Б. Бернштейн и др. – М., 1967. – (I кн. – 212 карт; II кн. – комментарии).
3. Бігусяк М. В. Ареальна характеристика лексики сімейної обрядовості гуцульського говору / М. Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Сер. Філологія (Мовознавство). – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXV-XXVI. – 58–63.
4. Бігусяк М. В. Гуцульсько-покутське діалектне суміжжя у світлі лексичних ізоглос / М. Бігусяк // Науковий часопис Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сер. 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – Вип. 3, кн. 2. – К., 2008. – 21–26.
5. Бігусяк М. В. Діалектні особливості бойківсько-гуцульського порубіжжя / М. Бігусяк // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка у часі: до 100-річчя проф. Ф. Т. Жилка : тези доп. міжнар. наук. конф., Київ, 5–7 березня 2008 р. – К., 2008. – 36–39.
6. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини / М. Бігусяк // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Сер. Філологія (Мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ, 2008. – 27–29.
7. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини : у 2 т. / Костянтин Федорович Герман. – Т. 1 : Фонетика і фонологія. – Чернівці : Час, 1995. – 422 карти ; Т. 2 : Словозміна. Службові слова. – Чернівці : Прут, 1998. – 200 карт.
8. Герман К. Ф. Лінгвогеографічне дослідження гуцульського діалекту / К. Ф. Герман // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Сер. Філологія. – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ, 2010. – 3–5.
9. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: фонетика, фонологія : монографія / Костянтин Федорович Герман. – Чернівці : Рута, 1995. – 391 с.
10. Дзедзелівський Й. Проспект “Мовного атласу Галичини” проф. І. Зілинського / Й. Дзедзелівський // Дзедзелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство : зб. праць. – Львів, 1996. – 436–462.
11. Жилко Ф. Говори української мови / Ф. Жилко. – К., 1958. – 171 с.
12. Жилко Ф. Нариси з діалектології сучасної української мови. – 2-е вид., перероб. / Ф. Жилко. – К., 1966. – 307 + карти.
13. Загальнокарпатський діалектологічний атлас. Вип. 1-7 / Інститут балканістики, слов'янознавства АН УРСР, Інститут українознавства АН УРСР. – Москва, Львів, Кишинів, 1985–1993.
14. Закревська Я. В. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / Ярослава Закревська. – К. : Наук. думка, 1991. – 308 с.
15. Закревська Я. В. Другий том Атласу української мови / Я. Закревська // Мовознавство. – 1970. – № 3. – 60–65.
16. Закревська Я. В. Лінгвогеографічні дослідження у науковому доробку мовознавців Інституту суспільних наук АН УРСР / Я. В. Закревська // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К. : Наук. думка, 1991. – 78–88.
17. Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда / К. Кисілевський // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 169. – Нью-Йорк ; Париж, 1962. – 288–297.
18. Кисілевський К. Надпрутський говір / К. Кисілевський // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 162. – Нью-Йорк ; Париж, 1954. – 8–52.
19. Клепикова Г. П. Групування юго-західних українських говорів (по матеріалам “Карпатського діалектологічного атласа”) / Г. П. Клепикова // Матеріали та дослідження по Общеслов'янському лінгвістичному атласу. – М., 1968. – 97–117.
20. Кобилянський Б. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Б. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – К., 1928. – Кн. 1. – 1–92.
21. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх

- походження і відношення до української літературної мови). – К., 1960. – 276 с.
22. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / Іван Григорович Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168
  23. ОЛЯ – Общеславянский лингвистический атлас : Серия фонетико-грамматическая. – Вып. 1–5. – Белград ; Москва ; Wroclaw ; Warszawa ; Krakow ; Загреб ; Скопје, 1988-2008 ; Серия лексико-словообразовательная. – Вып. 1–9. – Москва ; Warszawa ; Минск ; Krakow, 1988–2009.
  24. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови / Т. Ястремська // Українська мова в Галичині: історичний вимір. – Львів : Ін-т українознавства, 2011. – 332 с.
  25. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастикування / Тетяна Ястремська. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 2008. – 424 с.
  26. AGB – Rieger J. Atlas gwar bojkowskich. – Т. 1–7. – Wroclaw ; Warszawa ; Krakow ; Gdansk : Wyd-wo PAN, 1981–1986.
  27. LAHD – A Lexical Atlas of the Gutsulian Dialects of the Ukrainian Language / compiled by J.Rieger. – Warsaw : Semper, 1996. – 390 s.
  28. Rieger J. Polskie atlasy gwar ukraińskich / J. Rieger // Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації. – Львів, 2006. – 7–36.

The article focuses on linguistic and geographical works, which represented areas of speech dialects Ivano-Frankivsk region, referred to the problem of defining boundaries and transition zones in places where these dialects.

Keywords: *dialects Ivano-Frankivsk region, atlas dialectology, dialect contiguous, dialect boundary, areal division.*

В статтє подано анализ лингвогеографических работ, у которых представлены языковые ареалы говоров ивано-франковского региона, обращено внимание на проблему определения границ и переходных зон в местах скопления этих диалектов.

Ключевые слова: *говори ивано-франковского региона, диалектологический атлас, диалектная граница, ареальное членение.*

УДК 811.161.2'

ББК 81.2 Ук

Володимир Барчук

ТЕМПОРАЛЬНІ ЛЕКСЕМИ В ГУЦУЛЬСЬКОМУ ГОВОРІ (НА МАТЕРІАЛІ НАРИСУ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВА „РІК ПОЛУДЬ ЗВИЧІВ И ВІРОВАНЬ ГУЦУЛІВ”)

У статті охарактеризовано гуцульську темпоральну лексику. Визначено на основі аналізу лексико-семантичних особливостей темпоральних лексем гуцульського говору систему темпоральних понять, які виявляють звичаї, вірування і світогляд гуцулів, а також визначають циклічність їхнього життя і діяльності.

Ключові слова: *гуцульський говір, темпоральна лексика, час, хронологія подій, сема.*

Лексика гуцульського говору займає особливе місце на діалектній карті української мови. Як свідчить Я. Закревська, „Особливістю гуцульського говору, яка суттєво відрізняє його від інших українських діалектів, є те, що він і сьогодні є активнопідючою діалектотворчою одиницею” [Закревська 1991: 12]. Така активність, на нашу думку, зумовлена збереженням традицій, обрядів і вірувань, які визначають світоглядно-поняттєву структуру гуцульського світогляду, відображеного в гуцульській лексиці. Вивчення лексичного складу говорів української мови має виняткове значення [Жилко 1955: 107], зокрема й з огляду на те, що дослідження як історії, так і сучасного стану матеріальної і духовної культури етносу значною мірою оперті на свідчення діалектної лексики [Гриценко 1990: 3].

До яскравих мікрогруп найменувань гуцульської лексики належать назви, пов’язані із народним календарем, а також спосіб номінації часових відрізків відповідно до релігійних свят [Закревська 1991: 13]. Варто однак узагальнити ширше, виділивши особливу мікрогрупу, яка визначає модель світу гуцула і яку формують лексеми темпорального функціонально-семантичного поля.

У системі темпоральних лексем виявляємо кілька різновидів: слова на позначення власне темпоральних понять (*час*), слова із темпоральною семою (*подія, життя, місяць, квартира*), слова-кокретизатори темпорально-хронологічної семантики – прислівники і прийменники (*від, за, взимку*) (тут і далі: [Шекерик-Доників 2009]).

Слово *час* має особливості семантики, визначені світоглядом гуцулів та уявленням про онтологічний час, що виявляється у прагматичному аспекті функціонування лексеми. ВТССУМ подає сім різновидів значення слова *час*: 1. Форма існування матерії; 2. Тривалість існування явищ, предметів; 3. Проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т. ін., протягом яких що-небудь здійснилося; 4. Історичний період у розвитку природи і людства; 5. Сприятливий момент; 6. Проміжок дозвілля (у значенні вільний час) 7. Граматична категорія [ВТССУМ 2003: 1371].

У світогляді гуцулів час пов’язаний або із триванням події (подій), або із моментом

здійснення події (подій). Значення лексеми час встановлюють або як хронометраж подій (пори року, дні тижня), або як позицію відліку події (подій), тобто таксис. Таксисний аспект темпоральних уявлень гуцулів було охарактеризовано у попередній праці (див.: [Барчук 2010]). Аналіз вживання лексеми **час** свідчить про узагальненість її семантики, відсутність ритуалізації чи сакралізації змісту. „*Чес и его поділ*”, „*З давен давна у нас у горах Гуцули пригадували тай ше й дотепер пригадуют важнішиі події після того, у якім часі уни си дієли*”. Впадає в око, що час постає в уявленні гуцула як структурована величина, що підлягає поділу, а у фіксації часу домінує акцент на минуле.

Іншою власне темпоральною лексемою, тісно пов'язаною зі словом **чес**, є **календарь**. Слово **календарь** функціонально-семантично похідне від слова **чес**, визначене через нього: „*Рахуба часу, а радше его поділ на періоди називаємо календарем*”. Зміст календаря не стільки у структурованні часу, хоч це його призначення є прямим, а у фіксації християнських циклів року, пов'язаних зі святами: „*Старий римський календарь мав лише 10 місяців. Через то була велика крутенія зі свєтами, бо раз свєта припадали вліті, а за кілька-десять років пізніше – взимі. Зреитов рахували люде чес, як кому було наручніше: видколи уродивси, видколи оженивси, чи побудувавси, чи коли телічка уродиласи*”. Як свідчить наведений фрагмент, календар важливий для гуцулів як фіксація та детермінація сезонного господарського циклу; пов'язаний він також із прикметами християнських свят щодо погоди, успішного господарювання, прихильності святих і долі. Календар, як і в загальнонживаному розумінні, визначений порами року, тобто життєво-господарським циклом життя гуцула, але не збігається із формалізованим поділом за початковими числами місяців, а встановлений за астрономічним циклом, який домінує у сприйнятті часу і виявляє близькість до природи і макросвіту: „*Після рахунку календаря зачинаєси: весна – 21 марта (березня); літо – 21 гниленя (червня); осінь – 23 жовтня (вересня); зима – 21 просинця (грудня)*.”

В основі сприйняття часу астрономічний цикл сонця і місяця. Сонце визначає макроцикли – існування світу, життя, пори року; місячні цикли мають безпосередній вплив на господарювання і події життя. Таким чином, членування часу в межах календарного

року має власне хронологічний і подієвий зміст. До лексем із темпоральною семою належать перш за все хронологічні поняття „*рахуби часу*”: *весна, літо, осінь, зима; місяць, тиждень, день*. Ключовими складниками міри повсякденного прагматичного часу є *день / ніч* та *кваторя*. Варто зазначити, що ніч автор характеризує перед днем, що зумовлено, очевидно, страхом перед ніччю та пов'язаними із ним прикметами і табу. Всеволодність ночі як пори, періоду доби та містичного проміжку часу виражена у формулі „*ніч має своє право*”. Ця аксіома у фразеологізованій формі визначає містичність, непідвладність ночі, всесильність і невідворотність її впливу. Час ночі підпадає під владу злого духа, що перебуває у постійному протиборстві проти „*Божої днини*”. Таким чином, час не абсолютна і всесильна даність, а інструмент боротьби світла й темряви. Через обмеження фізичних і духовних можливостей людини уночі будь-яка діяльність недоречна, особливо за межами оселі, прихистку, оскільки вона притягає нещастя або має злий намір: „*З давен давен приказуют старі люде, шо – де те ніч найдет, там ночью, бо: „хто си по ночах валанцає, того біда попиндає*”. „*Так само говорили старі люде, що „добрі люде по ночах не ходєт*”. Пропозиція „*ніч найдет*” фіксує персоніфікацію ночі, тобто пора доби, а ширше час є виявом містичної істоти, яка уводить світ у свій час, через який панує над світом, у якому їй належить світ. Отже, світ – володіння часу духовних істот: „*Хоть злий дух зачінає панувати на світі уже від заходу сонця, то однако до сумерьку ночі ни бійно надворі, бо нічїста сила убєраєтци у пугєрю аж від того чесу, ек изитнетци ніч из днинов тай передужіє над днинов и потемнієт надворі, то тогди аж стає бійно нічїстої сили*”.

Сакралізація ночі полягає у протиставленні світла й темні, добра і зла, сонця й місяця, святості і гріха. Страх перед ніччю зумовлений застереженням перед падінням у гріху, ніч уособлює темний бік людської істоти. Через таке сприйняття ночі із нею пов'язана найбільша кількість застережень і табу, зокрема щодо використання води в темну пору доби. На нашу думку, вода уособлює для гуцула близькі із часом уявлення й сприйняття: вода тече, тобто постійно змінна, як і час, вода усюди й в усьому, як і всепроникний час, вода має магічну силу долати несприятливі події, набуті вади, перемагаючи зумовлені чи задавнені

темними силами недоліки. Вода, як і людина, підпадає злomu впливові, через це її треба оберігати та дотримуватись щодо неї обов'язкового ритуалу: не можна брати після заходу сонця воду до хати, не можна її пити (при крайній потребі необхідно продути, тобто осінити духом для очищення), при внесенні води до хати необхідно виконати ритуальне благословення: переступаючи через поріг, промовляють „Благословіт воду” і відповідають із хати „Уже переблагословенна”, вкидаючи у відро (коновку) жарину як уособлення сонця, приповідаючи „Най її Бог благословит – праведне Сонечко”. Очевидно, що верховне божество для гуцула невіддільне від Сонця та поєднане із християнським осмисленням Бога. Варто зважити, що близькість гуцула до природи та одухотворення ним світу і речей має глибокий сакральний зміст, так, християнські езотерики визначають духовну сутність Христа як сонячну (див.: [Штейнер 1991: 176]). Інші табу, пов'язані із ніччю, стосуються дітей: їжі навромацки (діти будуть злодіями), купання немовлят водою, внесеною після заходу сонця, сну малих дітей („ни можна брати ватри надвір”). Ще одна група табу визначає поведінку людини вночі на вулиці: заборонено обзиватися на перший поклик („ничіста сила кличет лише раз”), свистати; не варто входити в контакт із невідомим чи будь-якою твариною, не можна оглядатися.

Оскільки уночі під час сну людина безборонна перед темними силами, то чітко визначеним є ритуал приготування до сну: необхідно роздягнутися та розстебнути одіжку („треба си розібрати і розіинкати”), обов'язково прочитати молитву. Прикметно, що до молитви прирівняно й фольклорні твори чарівного змісту – казки і загадки, які однаково „злomu духови є заборона”.

Час добрий, божий, сприятливий людині уособлює день: „День – Боже світло”, „Божа днина”. Якщо проаналізувати символізацію домашніх тварин, то безперечно визначальну роль відіграє півень (кугут), оскільки ніч панує доти, „ек перші кури запіють”, і влада переходить до світлих сил, до Сонця: „наколи лиш забрішит надворі и переможет днина над нічьов – світло над темнотов – то тоги уже цілком ни бійно ничістої сили на світі”. Якщо вночі панували різні злі істоти, то вдень усе під владою Сонця, із яким пов'язаний денний ритуал пошани та табу, що оберігали від зневаги до Сонця. Єдинобожжя, таким чином,

у гуцулів пов'язане із культом сонця. Оскільки тепло і світло – благо, від якого залежить життя й достаток, то обділення теплом і світлом вдень є покарання з боку сонця: „ек дуже прогнів'єт люде сонце, то уно за кару – на нас, навіть серед літа – змалює тепло”. Найхисткіший, найнепевніший період – перехід від дня до ночі, тому „ни дай боже заспати захід сонця”, що є водночас великим гріхом. Як бачимо, світоглядні й темпоральні уявлення про ніч та день лежать в основі релігійних уявлень гуцулів, які тісно поєднали християнство і язичництво; збереження язичницьких традицій зумовлене прагматикою життя і оперті на понятті жертви (ритуальні табу) і гріха (неповага до божих сил, зокрема до сонця).

Іншим аспектом темпорального членування подій є місячний цикл, який узагальнює поняття **кватирия**: „У кожным місци є штири кватирия: перша кватирия – місяць настав, друга кватирия – оповня, трета кватирия – изповня, четверта кватирия – місяць на згибку”. На нашу думку, етимологія лексеми **кватирия** – чверть, тобто міра кількості часу, впродовж якої триває місячний цикл. Ще найдавніші вірування, пов'язані із місяцем, приписували йому вплив на щоденну людську діяльність і успіх у справах. Варто зауважити, що у главі „Рік” в аналізованому нарисі майже весь опис стосується місяця.

В основі вірувань, прикмет і ритуалів, пов'язаних із місяцем, – оптимальний життєво-господарський цикл, умовно співвіднесений із календарним тижнем, а також темпорально-каузальна зумовленість певною **кватирею** дальших чи ближчих майбутніх подій. Таким чином, уявлення про майбутнє визначене гіпотетичними наслідками теперішнього, тобто зумовленою ймовірністю спричинених дій.

З одного боку, зумовленість має об'єктивний, поза волею людини характер. Такі прикмети стосуються погоди. Отже, не життєдайне сонце визначає стан погоди, а, відповідно, людини і її справ, а місяць, супутник ночі. Погоду визначає новий місяць, який уособлює початок циклу. Отже, у темпоральних прикметах визначальним є початок, який уособлює зміст розвитку і завершення і є інтервалом між межами заповненого подіями циклу. Таке поняття темпорального інтервалу зумовлене змістом граматичного інтервалу як виразника темпорального характеру події, дії з погляду початку, тривання і завершення.

Інший аспект ритуальних прикмет, пов'язаних із місяцем, – успіх людських дій і справ. В їхній основі – межі місячного циклу: початок першої та кінець четвертої *кватирь*: „Найбірше ворожок и вірувань є звезаних из місцем на згибку и ек настає, та з новим місцем”. Час через призму місячного циклу постає як добрий, сприятливий і недобрий, несприятливий.

Наприклад, „*тота днина, шо на ній настаєт місяць, то порожна днина*”. Цього дня не сіють, не садять, не починають важливих справ. Застереження зумовлені впливом *ничістої сили*, яка маєт міць лишень до першої неділі по повни – до неділі „східної”, і тратить цю міць під впливом Божої недільної служби. Як бачимо, язичницьке і християнське переплетене саме через ставлення до часових циклів, які мають духовний зміст, і уявлення про змінну владу духу над часом у його місячних циклах. Із циклом місяця пов'язана низка темпорально-хронологічних понять: *східна субота* („східної суботи першої повни”, „добре си мити у головици водов до схід сонця, бо тварь відмолодає...”; „Так само є добре східної суботи зарікатися від икоїс лихої привички”); *новий місяць* („нового місяця – до східного понегівника, лакоμισи у воді у ріках показувати потопенники...”; „ек си уздрит периший раз новий місяць почерез ліве плече, то ни добре, бо тогди у тім місци метци пацити икис клопін”); *межі кватирь* („на межях кватир місяць лакім си полокати”). Місячний цикл має двадцять чотири періоди спарених *кватирь*: „Місець у році є дванадйцїть раз у крузі – оповен и дванайцїть раз у межях – настає”.

Зорієнтованість річного місячного циклу на життєву діяльність гуцулів визначає назви місяців, серед яких тільки одна є запозиченням (інтернаціоналізмом) – *марот*, а всі інші мають прозору етимологію, пов'язану із особливостями пори, на яку припадає місяць. *Січень* – „січет зимов, фіфолов та вітрами”; *Січеньник* (лютий) – „січет морозом, ек фиса жельцем”; *Марот* – „марот, ек був серед зими, то би потис таков студіньов, шо повідмерзали би роги волам четвертникам”; *березень* – „березня мусит береза змерзнути”. Як бачимо, оскільки у горах зазвичай холодніше і більш пізніми є пори року, характеристика зимових і перших весняних місяців стосується ознак холодної погоди. *Травень* – „у травни трава земню покрие”; *гнилець* – „гнильня утяте дерево борзо гниєт”; *білень* – „більня добре полотно білити”;

копень – „копня положи копич ют у копиці”; *жовтень* – „жовтня лист жовтнем на деревах”; *падолист* – „у падолисті обпадаєт лист из дерева”; *грудень* – „грудня земня грудов цеконіст”; *просинець* – „просинця бірше зимно, ек тепло”. Варто зауважити, що назви місяців у гуцульському діалекті відбивають точну відповідність порам року та особливостям природи порівняно із назвами літературної мови; окрім того місячні цикли відповідають хронології християнських свят і відповідним віщуванням за ними погоди.

Річний цикл у гуцулів формально календарний, оскільки починається на Василія і закінчується на Василія (14 січня), „але на цес загальний рік люде мало звертают уваги, бо кожний рахует собі роки полудь свого рахунку: відколи оженився, відколи учинивси, відколи став на тазду и т. д.” У зміні пір року відображено міфологізацію діянь святих, які визначають їх своєю владою: „від весни сетий Юрій, від літа сетий Петро, від осени сетий Дмитрій, а від зими сетий Николай”. Зміна пір року має життєвий, ритуальний і духовно-міфологічний зміст та відбувається на визначні християнські свята: „На саме Благовіщенє (7.04) сет Никола замикає зиму й передає ключі весни у руки сет. Юрі”; „На Івана Купала сет. Юрій передає ключі від літа сет. Петрови”; „На Головосіки (11.09) сет. Петро передає ключі від осени сет. Дмитрови”; „На Дмитрія (8.11) передає сет. Дмитро ключі від зими сет. Николі”.

Впадає в око не тільки поєднання древніх традицій із християнством, але й доісторичне циклічне сприйняття часу, що відбито у розумінні хронології природи, людини, темпоральної тканини світу. Усе обертається за річним місячним циклом, перебуває у владі всесильних істот – святих, над усім панує всесильне життєдайне сонце, і тільки людина може мати сприятливий чи несприятливий час. Час же для людини власний у межах безмірного часу – доки світу та сонця. Через це домінує індивідуальне й антропоцентричне означування часу: у *говіє*, у *перше сапанє*, ек ишли в полонину, у сінокоси і т. д. Відповідно до особливостей визначального для господарського циклу літнього і зимового періоду визначають хронологію доби. Літня доба довга і має повний цикл часу: *опівніч*, по *півночі*, ек *перші когути піют* (другі і треті), б'єт на *косицу*, на *зорях*, *зорєє*, *брішит*, *рано*, *обідки*, у *панці обіди*, під *полудне*, у *полудне*, з *полудня*, по *полудню*, *двечеру*, *понад вечір*, ек *сонце*

засвечують, вечір, ніч, у завлєги, у добрі завлєги (23 година). Як бачимо, універсальний хронометраж гуцульська доба не відображає, також не відповідає він межах годин, оскільки добовий цикл залежить не тільки від пори року, а й від погоди (у похмурий день, наприклад, вечоріє швидше).

Зимова доба звучує клопоти горянина до „кутаня худоби”, що й визначає міру доби: маржину випускають надвір (день роботи), заранки дають маржині – перед сходом сонця, маржина на давани – по сході сонця, маржина иззіла заранки – 8-9 година, маржина стоїт на давани або пішла по воду – около 19 години, наденок – 12 година, по наденку – 1-2 година, вечері дають маржині – 14-15 година, чес кутати маржину – перед сумерьком, кутают маржину – ніч.

Одухотворені та визначені в людських ознаках у гуцульському сприйнятті дні тижня. З одного боку, наділені вони чоловічими чи жіночими рисами, з іншого боку, володіють магічною силою сприяти, давати талан. Звідси і дні – за певним призначенням, тобто немає невизначеного чи однакового часу в системі тижня, відповідно кватир місяця, місяця, пів року і року. Таке сприйняття темпоральної тканини світу наповнює час значимістю, а життя гуцула змістом: немає непотрібних, марних днів, може бути неправильне їх використання. Усе життя таким чином обертається навколо теперішнього конкретного моменту життя – пори доби (дня і ночі), дня тижня і т. д., що сплітаються й індивідуалізуються в життя гуцула. Варто визнати, що попри позірну одноманітність діяльності, життя гуцула більш насичене, індивідуалізоване, позбавлене механічності, внесеної цивілізаційною уніфікацією сприйняття часу і його використання.

Понеділок, який у сучасному світі набув ознак негачії через визначеність і примус відпрацювати тиждень та найвіддаленіше очікування вихідних, тобто відпочинку, який сформував культ у системі одноманітного робочого життєвого циклу, для гуцула – початок, очікування подій життя, день, наділений магічною силою, яку він отримав як перший день тижня, нового циклу: „Понегівнок – то чоловік. Божий порятівник. Він может хоть у икій біді чоловіка ци жінку поратувати, лиш треба си на него заирчі, шо будетци йго держати, говіти”; „У понегівнок є добре зачинати хоть ику роботу робити, бо Бог зачев у понегівнок світ сотворети”.

„И вівторок то чоловік, так ек понегівнок – лиш вівторок ни є зарічливов днинов так ек понегівнок”, але „то легка днина у тижни”.

Оскільки середа „божкова днина” і жінка, із нею пов’язані численні табу: не можна шити, кроїти, золити плаття, давати бідному скорому з хати, продавати яйця і под. „У середу жиди зражєлиси Христа у руки имити и тимунь уна є варка”.

„Четверь – то чоловік, добрий день”. П’ятниця ж – „то божка – сухой день”, „є жінков”, із нею пов’язані, як і з середою, табу, особливо стосовно жінок: не можна робити „члідницьку роботу”, не можна вибирати попіл, не можна мастити в хаті, не можна чесатися і т. д. „Мушінам за п’єтницю гріха нема; тай у п’єтниці уни мусіт робити у хаті роботу и за своїх жінок”. Окрім того „у п’єтницю жидове Христа на хрест розп’єли, тай тимунь у п’єтницю ни можна ані співати, ані данцувати”.

„Субота то жінка”, щодо ритуалів трактується двояко: добре прибирати у хатах, усе мити, але не варто зав’язувати новий будинок, бо останній день тижня. У східну суботу добре зарікатися від поганої звички, водночас східної суботи активна й небезпечна мара.

„Неділя, то Пречєста Діва – Матерь Божя, урочєстий день”. Непоправний гріх не почитати неділю, працювати в неділю, вступати в інтимні стосунки, класти ватру у хаті, вибиратися в дорогу, у час служби Божої спати; треба шанувати Матір Божу, а порушення заборон – образа Божої Матері: „Хто у неділю рубаєт або тичєт шош, то він рубаєт тай тичєт тим Матір Божу у тварь”.

Слова-конкретизатори семантики темпоральних синтаксем є несамостійними одиницями, а зорієнтовані на означення темпоральних лексем та лексем із темпоральною семою або подієвих дієслівних предикатів: „Довг має віддати у Дмитрія; Слугу наймили на Юрія; Красуля будет із телєм взимі; Бутин будут зачинати рубати навєсні”.

Аналіз темпоральної лексики гуцульського діалекту засвідчує, що хронологічні компоненти часу, тобто лексеми із темпоральною семою, входять до системи темпоральної концептуалізації світу. Час не самостійна сутність, а є еманациєю верховних істот: сонця, місяця, зір, інших виявів макросвіту, що визначає світ людини. Про

таке розуміння часу, окрім наведених лексико-семантичних і поняттєвих ознак темпоральної лексики, свідчить міфологема „Сонце і місяць, зерниці”, яка, як міфологічна аксіома, розкриває зміст первинних подій світобудови у зв’язку із природою людини.

Темпоральна лексика гуцульського говору засвідчує близькість людини до природи, осмислення і сакралізацію кожного моменту життя гуцула, циклічне уявлення про час та відсутність сліпого верховенства і влади часу над людиною, яка здатна власними діями визначити сприятливі умови свого життя і діяльності. Життя гуцула попри видиму одноманітність, пов’язану із життєво-господарським циклом, є насиченим і різноманітним, наповненим яскравим світом духовного, природи і світом неповторної людської душі, яка веде власну хронологію життя і долі.

1. Барчук В. Таксис у темпоральній моделі світу гуцулів (на матеріалі нарисів П. Шекерика-Доникова „Рік полудь звичаїв і віровань гуцулів”) / В. Барчук // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV-XXVI. – Івано-Франківськ, 2010. – 106-110.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440
3. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 272 с.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Рад. Школа, 1955. – 315 с.
5. Закревська Я. В. Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови / Я. В. Закревська // Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К.: Наукова думка, 1991. – 6-15.
6. Шекерик-Доників П. Рік полудь звичаїв і вірувань гуцулів / П. Шекерик-Доників. Рік у віруваннях гуцулів. – Верховина: Гуцульщина, 2009. – 3-24.
7. Штейнер Р. Очерк тайноведения / Р. Штейнер. – Л.: Эго, 1991. – 270 с.

The article analyses Gutsulian temporal lexis. The system of temporal notions is determined on the basis of the analysis of lexical-semantic peculiarities of Gutsulian dialect temporal lexemes. The Gutsulian habits, beliefs and outlook are inherent in the notions. They also determine the cyclic nature of their life and activity.

Key words: *the Gutsulian dialect, temporal lexis, time, chronology of events, sememe*

В статтє характеризувано гуцульську темпоральную лексику. Определено на основе анализа лексико-семантических особенностей темпоральных лексем гуцульского говора систему темпоральных понятий, определяющих верования и мировоззрение гуцулов, а также цикличность их жизни и деятельности.

Ключевые слова: *гуцульский говор, темпоральная лексика, время, хронология действий, сема.*

УДК 811.161.2'373

ББК 81.2 Ук

Надія Осташ

ПРО ДЕЯКІ НАЗВИ ЕЛЕМЕНТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ГУЦУЛІВ

У статті розглянуто номен на позначення одного з елементів матеріальної культури українців – батога. Проаналізовано лексеми, які функціонують у гуцульських говірках: батіг/батіг, батюга, гаряпник, карбач/корбач, пуга. Звернено увагу також на назви елементів батога – батюжка, встужка, пужілно, пужівно, пужєк, ременець. Досліджувані лексеми порівнюються з аналогічними номенами з інших діалектних ареалів.

Ключові слова: *лексема, номен, батіг, говірка, омонім, синонім.*

При аналізі різних типів упряжі, елементів упряжі, різних видів тяглової сили для засобів пересування, які були предметом нашого розгляду дотепер (Осташ 1996, 141–148; Осташ 2001, 403–407; Осташ 2003, 77–88; Осташ 2005, 135–144), варто звернути увагу на безпосередньо пов’язаний з попередніми дослідженнями ще один елемент матеріальної культури українців, зокрема гуцулів. Йдеться про лексему *батіг* (“прикріплений до держака мотузок або ремінець, яким поганяють тварин” – СУМ, I, 111). Реалія, про яку йде мова, дуже давня: згадка про неї є на сторінках Святого Письма в Біблії (Біблія, 991). Це слово виявляємо у найдавніших писемних пам’ятках XI–XII ст. (Срезн., I, 46).

Батіг виконував не лише утилітарну функцію. Ним лякали не тільки тварин. Він міг виконувати і виховну функцію як засіб покарання чи прилякування дітей (Шухевич, III, 8). Разом із тим він міг супроводжувати танцювальні рухи, а також міг бути елементом обрядового дійства, наприклад, у вінчальному обряді. На це звертає увагу В. Шухевич (Шухевич, III, 37). Докладно про це пише також Р. Кайндль у праці “Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази”: “Як тільки молодята вийшли з церкви, молодий тричі погладжує молоду батоном, на знак, що він тепер став її господарем” (Кайндль, 29). Батіг фігурує також у процесі торгування за місце біля молодої. Молодий повинен дати грошовий внесок або топирець і прогнати супротивника до дверей батоном: “тепер і молодій знову припадають три удари” (Кайндль, 30). Відомі також інші обрядові функції батога (напр., охоронний засіб новорічних маланкарів – Жайворонки 2006, 28).

Це слово праслов'янського походження (похідне від *batъ із суфіксом *-og-* – ЕСУМ, I, 149–150), наявне і в інших слов'янських мовах (р. *bat*, *batog*; п. *bat*, *batog*; хорв. *bāt* та ін.). Його фіксують давні українські пам'ятки (*батогъ*, *батугъ*): хто кого ударит *батогом* (КТ); *батогомъ* билемъ (КТ); чите(л) повел (л) совлещи д ние еє и совлекши повел (л) *батог* бити немл(с)тивно (1489 р.; Чет. 86); вунь (Христось) учинивъ *батугъ* изъ пересуче (XVI ст.; НС 99).

Номен *батіг* та його зменшувальні та збільшувальні варіанти фіксують як давні, так і сучасні лексикографічні праці (пор.: *батіг*, *батіжок*, *батожнице* – Гр., I, 32–33; *батигъ* – Біл.-Нос., 51; *батіг*, *батуга*, *батюга*, *батожнице* – Ум.-Сп., II, 21; *батогъ*, *батожокъ* – Закр., 260; *батогъ*, *батъгъ* – Тимч., I, 61; *батог* – Макс., 113, 485, 1396; *батогъ* – Яв., 260; *батіг*, *батог*, *батожок* – Пискунов, 13; *батіг*, *батіжок* – Жел., I, 14). Складовими елементами батога є дерев'яна ручка, держак і прикріплена до нього рухома частина, яка може бути мотузкою чи виготовленою зі шкіри.

Лексема *батіг*, *батіх*, *батіх*, *батіг* поширена у гуцульських говірках (Гуцульщина ЛЕ, 154; Горбач, Бродина, 138; Ястремська, 242; Janów, 8). Ця назва поширена на всій території України та в українських говірках Польщі, Румунії: *батіг* (Осташ 2010, 371; Верх. 1902, 202; Верхр. 1912, 251; СБГ, 26; Горбач, Негостина, 422; Бідношия, 792), *батіг* (Осташ 2004, 360), *батіх* (Глібчук 2005, 20), *батуг* (Сабадош, 164), *батюг* (Лесів 1997, 414), *батій* (Лисенко 1958, 9), *батуга* (Мельничук, 72), *бат* (СУГО, 20).

Лексема є об'єктом аналізу “Атласу української мови” (АУМ, I, карта 298; АУМ, II, карта 303).

Слід зауважити, що у гуцульських говірках *батіг* може означати також ‘пужално, держак батога’ (Гуцульщина ЛЕ, 154). Разом з тим у гуцульських говірках наявні омоніми:

батогі ‘частина олійниці у вигляді прикріплених до кінця платви дерев'яних брусочків’ (Гуцульщина ЛЕ, 154);

батіг ‘пагін’ (Гуцульщина ЛЕ, 154);

батогі (*батіжнік*, *батожнік*, *батужнік*, *батожєць*) ‘Цикорій дикий, петрові батоги (*Sichogia intybus* L.) (Гуцульщина ЛЕ, 154).

На позначення великого батога у гуцульських говірках уживаний суфіксальний дериват *батюга* (Не рич, 23).

Гуцульські говірки виявляють чимало синонімів до досліджуваної назви. Якщо слово *батіг* уживане переважно стосовно коней (Гуцульщина ЛЕ, 154), то назва *пуга* (Гуцульщина ЛЕ, 154; ГГ, 159; Горбач, Бродина, 208; Janów, 192) поширена здебільшого стосовно великої рогатої худоби і означає батіг “бóвгáря” (‘пастух, який доглядає стадо великої рогатої худоби на полонині’ – Гуцульщина ЛЕ, 27). *Бóвгáрь* теж має чимало синонімів (*вакарь*, *гайдéй*, *уляр*, *у́ляш*, *коровáр/коровáрь* – Гуцульщина ЛЕ, 27).

Етимологія лексеми *пуга* не цілком ясна і єдиної думки щодо її походження немає (ЕСУМ, V, 625). Традиція вживання слова *пуга* давня: пань... *пугами* биль (Житомир, 1552 р.; ОЖЗ 120 зв.); вола... *пугами* били (Луцьк, 1586 р.; АрхЮЗР 1/І, 226); *пугами*... в шопы загнали (Вільна, 1608 р.; Гарм. РИБ VII, 216); сам мя *пугами*... бивал (Володимир, 1567 р.; АрхЮЗР 8/III, 135). Номен зафіксований у словниках XIX–XX ст.: *пуга* (Павловський, 54), *пуга* (Тимч., II, 257), *пуга* (Біл.-Нос., 305), *пуга* (Ум.-Сп., 47), *пуга* (Закр., 494), *пуга*, *пужка* (Пискунов, 218), *пуга* (Верхр. 1900, 114, 117), *пуга* (РУС, 885), *пуга* (Гр., III, 497). Аналізовану назву виявляємо в інших українських говірках: *пуга* (Лисенко 1974, 253), *пуга* (Он., II, 160), *пуга* (Бідношия, № 794). Окрім указанного, *пуга* може означати ‘великий батіг’ (Жел., II, 788), у бойківських говірках має ще значення ‘ціпок, палиця’ (Он., II, 160), у лемківських говірках указує на грубий кінець батога (Верх. 1902, 390), у східнополіських означає ‘держак батога’ (Бідношия, № 793).

У гуцульських говірках *пуга* може також означати ‘довгий прут, яким пастухи наганяють худобу’ (Ястремська, 325), як лайливе *пуга* вказує на ‘стару некрасиву жінку’ (ГГ, 159). Лексема може означати також ‘крик пугача; переляк, що викликає страх’ (Піпаш, Галас, 160).

Поширеною у гуцульських говірках є інша синонімна лексема на поначення батога – *карбáч*, *корбáч* (ГГ, 101; Janów, 92; Горбач, Бродина, 1.72; Піпаш, Галас, 83; Шухевич, II, 292). Ця назва функціонує в інших українських говірках: бойківських (*карбáч*, *корбáч* – Он., I, 341), закарпатських (*корбáч* – Сабадош, 150) лемківських (*корбáч* – Турчин, 150; *карбáч* – Горбач, Красний Брід, 588). Сучасна українська літературна мова засвідчує назву *карбáч* СУМ, IV, 102) як застарілу. Фіксують її словники XIX–XX ст. (*карбáч* –

Гр. II, 221; *карбач* – Жел., I, 335; *карбач* – Ум.-Сп., 355; *карбач* – РУС, 885). *Карбач* є запозиченням з турецької мови (тур. *kirbaç*, *kirpaç*), наявне в інших слов'янських мовах (блр., р. *карбач* 'батіг', п. заст. *karbacz* 'нагайка', слн. *korbač* – ЕСУМ, II, 388). На Гуцульщині *карбачі* плетуть зі шкіряних ремінців. Ручки *карбачів* можуть прикрашати "дротиками, оловом, плетінкою чи писаною бляхою" (Шухевич, II, 292). Інколи *карбачі* могли прикрашати ремінною або вовняною китицею. У давні часи гуцули замовляли *карбачі* переважно "у тих майстрів, що займались художньою обробкою металу. Так, *карбачі* І. Кіщука, Л. Дудчака, В. Шкрібляка – це не тільки вжиткові, але й художні вироби, які характеризувались багатим оздобленням дерев'яних або металевих ручок – "держаків", майстерністю плетення ремінців учетверо, восьмеро" (Горинь, 61).

Цікаво, що у південно-східних говірках зустрічається споріднена назва *карбу́н* на позначення батога (Чаб., II, 152), яку зафіксували лексикографічні джерела 20–30-х років (Яв., I, 338; РУС, 875). Крім значення 'батіг', як стверджує Д.І. Яворницький, це слово могло позначати людину, яка кладе на дерева клеймо (Яв., I, 338).

У гуцульських говірках засвідчена назва *гарáнник* (*гарáнник* – Шухевич, II, 292; *гарáнник* – Горбач, Бродина, 151; *harapnyk* – Janów, 68). Ця лексема функціонує у сучасній літературній мові і позначає довгий батіг, сплетений з тонких ремінців (СУМ, II, 29). Різні спільнокореневі варіанти виявляють словники XIX–XX ст. (*гарáна*, *гарáнник*, *гараній*, *араній* 'плеть' – Гр. I, 272; *гарáнник* 'кнуть, охотничья плеть' – Закр., 295; *гарáнник* 'козацький або для карання через ката' – Ум.-Сп., 355). Цю назву зустрічаємо в інших українських говірках: бойківських (*гарáп* 'нагайка', 'нагайка, яку носив молодий під час весілля' – Он. I, 161), наддністрянських (*гарáпа* 'нагайка' – Горбач, Тербовельщина, 155; *гарáнник*, *гарáпка* 'нагайка', *гарáпа* 'довгий ремінець батога' – Шило, 90), західнополіських (*гарáнник* 'нагайка' – Горбач, Остромичі, 21; *гарáпа* 'батіг' – Аркушин, I, 85). Задовільної етимології ця лексема не має (ЕСУМ, I, 471), наявна в інших слов'янських мовах (блр. *арáнник*, *гарáнник*; р. *арáнник*; п. *harap*, *harapnik*; ч. *harapnik*).

Цікавими є і назви складових елементів батога. На позначення нерухомої частини – держака (ручки) батога на Гуцульщині послуговуються номенами *пужівно* (Не рич,

147), *пужівно* (Гуцульщина ЛЕ, 154), *пужеск* (ЗА), які є похідними від *пужа*. Держак можуть називати і словом *батіх* (Гуцульщина ЛЕ, 154). Рухома гнучка частина батога може мати назву *батю́жка* (Горбач, Бродина, 138), *ременець* (Горбач, Бродина, 331). Петля, яка з'єднує держак батога і рухома частина, позначається лексемою *встужка* (Горбач, Бродина, 149).

Про давність функціонування лексем на позначення батога чи його елементів не лише у гуцульських говірках, але й узагалі в українській мові свідчать українські антропоніми *Батіг* (Редько, I, 38), *Пужа* (Редько, II, 868), *Гарáпа* (Редько, I, 195), *Пужак* (Редько, II, 869) тощо. Чимало аналізованих номенів входять до складу українських фразеологізмів: *батога з піску не сплетеш*; *батіг – не мука, а наперед наука*; *по воді батогом писано*; *як батогом сікти*; *як батогом тріснув*; *як пугою по воді*; *знати (бити) у три батоги*; *із своїм батогом лізти*; *пугою обуха не переб'єш*; *на батозі далеко не заїдеш*, *батогом багато не в'їдеш*; *як пуджак до капусти*, *як батіг до мотовила*; *як з ключця батіг*; *як з-під батога* тощо.

У гуцульських говірках, як бачимо, функціонують такі ж номенні зі значенням батога, як і на інших говіркових масивах. Аналізовані лексеми наявні і в літературній мові. Відмінним є вживання назви *корбáч/карбáч*, яка у літературній мові засвідчена як застаріла.

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

Аркушин	– Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ "Вежа" Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1 : 354 с.; Т. 2 : 457 с.
АрхЮЗР	– Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1859–1914. – Ч. 1–8.
АУМ	– Атлас української мови : у 3-х т. – К. : Наукова думка. – Т. 1: 1984. – Т. 2. – 1988. – Т. 3. – 2001.
Біблія	– Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : із мови давньоєврейської й грецької на українську дослідно наново перекладено / [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське біблійне товариство, 2002. – 1159 с.
Бідношия	– Говірка села Машеве Чорнобильського району / Укл. Ю.І. Бідношия, Г.В. Воронич,

- Л.В. Дика та ін. ; [М–во України з питань надзвич. ситуацій та у справах захисту насел. від наслід. Чорнобильської катастрофи, Центр захисту культ. спадщини від надзвич. ситуацій, НАН України, Ін–т укр. мови]. – Ч. 3: Матеріали до лексичного атласу української мови. – К. : Довіра, 2003. – 225 с.
- Біл.-Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук ; [відп. ред. К.К. Цілуйко]. – К. : Наукова думка, 1966. – 419 с.
- Верхр. 1900 – Верхратський І. Про говор долівський / Написав І. Верхратський // ЗНТШ. – Т. XXXV – XXXVI. – Львів, 1900.
- Верхр. 1902 – Верхратський І. Про говор галицьких лемків / Написав Іван Верхратський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.
- Верхр. 1912 – Верхратський І. Говор батюків / Написав Іван Верхратський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. 15. – 306 с.
- Гарм. РИБ – Гармонія східної церкви з костьолом римським. – Вільна, 1608 // Русская историческая библиотека. – Т. VII : Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1882. – Кн. 2. – 169–222.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська ; [НАН України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича]. – Львів, 1997. – 232 с.
- Глібчук 2005 – Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / Упоряд. Н.М. Глібчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 238 с.
- Горбач, Бродина – Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник Бродина пов. Радівці (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикографія. – Мюнхен, 1997. – 123–275.
- Горбач, Красний Брід – Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина) // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – 524–658.
- Горбач, Негостина – Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія) // Діалектологічні студії. 3 : Збірник пам'яті Ярослави Закревської / НАН України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 422–453.
- Горбач, Остромичі – Горбач О. Західно-поліська говірка села Остромичі, кол. повіту Кобринь. – Мюнхен, 1973. – 17-62.
- Горбач, Теробовельщина – Горбач О. Говірки Теробовельщини // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – 405–426.
- Горинь – Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX ст.). – К. : Наукова думка, 1986. – 92 с.
- Гр. – Словарь української мови : у 4-х т. / збір. ред. журн. «Киевская старина», упорядкував з додатком власного м–лу Борис Грінченко. – К., 1907–1909 ; [фотопередрук]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958.
- Гуцульщина ЛЕ – Гуцульщина : лінгвістичні етюди / АН України ; Інститут суспільних наук ; [відп. ред. Я. Закревська]. – К. : Наукова думка, 1991. – 308 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. - У 7-ми т. – Т. 1–5. – К. : Наукова думка, 1982–2006.
- Жайворонок – Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.
- Жел. – Малоруско-німецький словар / Улож. Є. Желеховський, Недільський. – Львів, 1885–1886. – Т. 1–2.
- ЗА – Записи автора статті.
- Закр. – Словарь малороссийских идиомов / [составил Николай Закревский] // Старосв тській бандуриста : кн. 3. – М., 1861. – 255-601.
- Кайндль – Кайндль Р. Гуцули : їх життя, звичаї та народні перекази / Кайндль Раймунд Фрідріх. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
- КТ – Тимченко Є. Картотека „Історичного словника українського язика” // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів). Відділ укр. мови. – Рукопис.
- Лесів 1997 – Лесів М. Українські говірки у Польщі / Михайло Лесів. – Варшава : Вид-во “Український архів”, 1997. – 496 с.
- Лисенко 1958 – Лисенко П.С. Словник специфічної лексики

- Лисенко 1974 – Правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень [Ин-ту мовознавства АН УРСР]. – Вип. VI. – К., 1958. – С. 5–27.
- Макс. – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко ; [відп. ред. Т.К. Черторизька]. – К.: Наукова думка, 1974. – 261 с.
- Мельничук – Максимович Іван. Лексикон латинсько-слов'янський (1718–1724). – Фотопередрук Олекси Горбача. – Рим, 1991. – Ч. 1–2.
- Не рич – Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) / О.С. Мельничук // Лексикографічний бюлетень Інституту мовознавства АН УРСР. – Вип. 2. – К., 1952. – 67–98.
- НЄ – Не рич М. Скарби гуцульського говору: Березові. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008. – 224 (Серія “Діалектологічна скриня”).
- НЄ – Няговские поучения – The Niagovo postilla : факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводной статьей Ласло Дэже / Ньиредьхазская высшая школа; Кафедра украинской и русинской филологии; [под ред. и с предисл. Андраша Золтана]. – Ньиредьхаза – Nyíregyháza, 2006. – 226 s.
- ОЖЗ – Опис Житомирського замку. – Житомир, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв.–129.
- Он. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1: А–Н. – 495 Ч. 2: О–Я. – 517 с.
- Осташ 1996 – Осташ Н.Л. Лексика на позначення тягової сили для засобів пересування / Н.Л. Осташ // Українська історична та діалектна лексика. – Вип. 3. – Львів, 1996. – 141–148.
- Осташ 2001 – Осташ Н.Л. Лексика на позначення кінної упряжі у писемних пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. / Н.Л. Осташ // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конф. на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзєндзелівського. Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Ужгород, 2001. – 403–407.
- Осташ 2003 – Осташ Н.Л. Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. / Н.Л. Осташ // Українська історична та діалектна лексика: збірник наук. праць. – Вип. 4. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 77–88.
- Осташ 2004 – Осташ Н.Л. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини / Надія Осташ // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – 355–378.
- Осташ 2005 – Осташ Н.Л. Назви елементів упряжі в пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. / Надія Осташ // Слово і доля: збірник на пошану Уляни Єдлінської / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2005. – 135–144.
- Осташ 2010 – Осташ Р.І. Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області / Роман Осташ, Любов Осташ // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – 347–410.
- Павловський – Павловський А.П. Грамматика малороссийского наречия. – СПб, 1818. Фотопередрук О. Горбача. – Мюнхен, 1978.
- Пискунов – Пискунов Ф.И. Малороссийско-червонорусский словарь живаго и актоваго языка. – Киев, 1882. – 304 с.
- Піпаш, Галас – Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Піпаш Ю., Галас Б. – Ужгород: УНУ, 2005. – 266 с.
- Редько – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у двох томах / Юліян Редько. – Львів, 2007. – Т. 1–2.
- РУС – Російсько-український словник: т. 1-3 / Гол. ред. А. Кримський. – К.: Червоний шлях, 1924-1933 // Електронна версія російсько-українського словника

- (А–П) / Підгот. О. Телемко. – К., 2007. – 3059 с.
- Сабадош – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СУГО – Словник українських говорів Одещини / За ред. І.О. Бондаря. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2011. – 224 с.
- СУМ – Словник української мови : в 11 –ти т. / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- Срезн. – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И.И. Срезневский. – Т. I–III. – СПб, 1893–1912.
- Тимч. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : У 2-х кн. – Київ ; Нью-Йорк, 2002–2003.
- Турчин – Турчин Є.Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Євгенія Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.
- Ум.-Сп. – Словарь російсько-український / Зібрані і впорядк. Уманець М. і Спілка А. – К. : ДВУ, 1925. – 1149 с.
- Чаб. – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В.А. Чабаненко : у 4-х т. – Запоріжжя, 1992.
- Чет. – Четья 1489 р. – Рукопис зберігається у ЦНБ НАН України, шифр ДА/415 л.
- Шило – Шило Г.Ф. Наддністрянський реіональний словник / Гаврило Шило ; [відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 (Серія “Діалектологічна скриня”).
- Шухевич – Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Львів, 1899-1908. – Ч. I–V.
- Яв. – Яворницький Д.І. Словник української мови. – Т. 1 (А–К). – Катеринослав, 1920. – 412 с.
- Ястремська – Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська ; НАН України ; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2008. – 424 (Серія “Діалектологічна скриня”).
- Janów – Janów J. Słownik huculski [Text] /

Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger / Jan Janów. – Kraków : Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. – 302 s.

Nomens and denominations of one of elements of material culture of Ukrainians – whip (batih) are considered in the article. Lexemes that function in Huzul dialects are analyzed: batih/batyh, batyuha, harapnyk, karbach/korbach, puha. Attention is also drawn to names of whip (batih) elements – batyuzhka, vstuzhka, puzhilno, puzhivno, puzhyek, remenets. Lexemes under study are compared with analogical nomens from other dialect areas.

Key words: *lexeme, nomen, vocabulary, batih, dialect, homonym, synonym.*

В статтє рассмотрено номены на обозначение одного из элементов материальной культуры украинцев – кнута. Проанализированы лексемы, которые функционируют в гуцульских говоре: батіг/батіг, батюга, гаранник, карбач/корбач, пуґа. Обращение внимание также на названия элементов кнута – батюжка, встужка, пужілно, пужівно, пужєк, ременєц.. Исследуемые лексемы сравниваются с аналогичными номенами из других диалектных ареалов.

Ключевые слова: *лексема, номен, кнут, говор, омоним, синоним.*

УДК 811.161.2'282.2

ББК 81.2 (Ук)

Ірина Джочка, Ірина Бабій

ЧАСТКИ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ (на матеріалі повісті Гната Хоткевича “Довбуш”)

У статті досліджено семантичні та граматичні ознаки часток гуцульського діалекту, використаних у повісті Гната Хоткевича “Довбуш”. Проаналізовано смислові, модальні відтінки та визначено формотворчі функції партикул.

Ключові слова: *гуцульські говірки, частки, модальні частки, фразові частки, формотворчі частки, смислові відтінки.*

Усілякі є на світі діїства. Той малює. Той співає. А той пише вірші та пісні. Хтось біжить. Хтось спішить. І спішить і не спішить... Частка ж чинить чародійства. Творить у реченнях дива.

Іван Вихованець

Гуцульський говір є невичерпним джерелом для досліджень з лінгвістики, історії, етнографії, етнолінгвістики тощо. Зберігаючи у своїй структурі більшість архаїчних рис української мови, гуцульські говірки й надалі привертають увагу багатьох

дослідників, насамперед мовознавців, оскільки є одним з найбагатших, найколеритніших та найсамобутніших українських діалектів. Об'єктом аналізу в наукових студіях стають лексичні, морфологічні, синтаксичні характеристики гуцульського говору, його походження, взаємодія з сусідніми говірками, проводиться лексикографічне та лінгвоаріальне опрацювання гуцулізмів тощо (Б. Кобилянський, Я. Януб, Грабець, Ф. Жилко, Бевзенко, О. Горбач, Й. Дзендзелівський, А. Залеський, Я. Закревська, Л. Калнинь, М. Бігусяк, Н. Хобзей та ін.) [15, 117].

Гуцульські діалектні риси відбиті в художніх творах багатьох українських письменників, зокрема Гната Хоткевича ("Камінна душа", "Довбуш" та ін.), Онуфрія Манчука ("Жиб'ївські новелі"); Марка Черемшини, Василя Стефаника, Марії Влад, Степана Пушика та ін. Указані твори є цінним матеріалом для аналізу різноаспектних характеристик гуцулізмів, адже мова художнього тексту далеко не завжди збігається з літературною. Відстоював "право галицьких діалектів бути використаними в художній літературі, вважаючи, що влучні мовні компоненти південно-західного походження є одним із найбагатших і найбільш надійних джерел розвитку, збагачення української літературної мови", й Іван Франко, водночас не заперечуючи проти народнорозмовної мови Наддніпрянщини як основи єдиної української літературної мови [7, 329].

Використання гуцульського діалекту (а також покутського, бойківського та лемківського) у мові української художньої літератури ХІХ – ХХ ст. стало предметом аналізу в монографії Василя та Валентини Грещуків "Південно-західні діалекти в українській художній мові" [8]. Так, у зазначеній праці один із параграфів присвячений дослідженню лінгвістичного аспекту творів Гната Хоткевича на гуцульську тематику [8, 104–121], які неодноразово ставали об'єктом мовознавчого вивчення і в інших наукових статтях [13; 14; 18]. Частки гуцульського діалекту як граматичний клас слів досі не були окремим об'єктом дослідження в наукових студіях, про кілька партикул гуцульського говору згадано лиш у вказаній монографії [8, 119].

Наукова новизна й актуальність пропонованої статті зумовлені тим, що частки гуцульського говору як клас службових слів

уперше стають окремим об'єктом мовознавчого аналізу, зокрема на матеріалі повісті Гната Хоткевича "Довбуш". Щодо наявних в українській лінгвістиці наукових праць, присвячених характеристиці діалектних службових слів, то на сьогодні проаналізовано вигуки в гуцульському діалекті [2] та окремі групи часток у бойківських говірках [6].

Частка як окремий різновид службових слів характеризується, вочевидь, найбільшою строкатістю функцій, які неможливо встановити без контексту. Цей факт зумовив різноманіття класифікацій, пов'язаних з семантикою та функціями часток [Див: 10; 11]. Немає сьогодні однозначного погляду й на те, чи властиве часткам лексичне значення. Свідомо оминаючи розгляд різноманітних концепцій та підходів щодо визначення частиномовного статусу, наявності / відсутності у часток лексичного значення, типології партикул, зазначимо, що приймаємо як робоче визначення частки, запропоноване в енциклопедії "Українська мова" Іваном Вихованцем: "частки – незмінні службові слова, які надають реченням або членам речення додаткових значенневих відтінків, а також беруть участь у творенні дієслівних форм граматичної категорії способу" [15, 723–724]. Об'єктом наукової розвідки стали частки, використані в повісті Гната Хоткевича "Довбуш" [17]. Мета дослідження полягає у з'ясуванні семантичних та граматичних параметрів партикул, ужитих у зазначеному творі. Не претендуючи на вичерпність аналізу указанного граматичного класу службових слів, зупинимось на характеристиці часток, які автор використовує в повісті найчастіше, та з'ясуємо їх смислові, емоційно-експресивні, модальні відтінки та формотворчі функції.

До розряду модальних традиційно відносять стверджувальні, заперечні та питальні частки. До стверджувальних у літературній мові належать частки *так, еге, еге ж, атож, аякже, авжеж*. "Усі вони слугують вказівкою на те, що сказане повністю відповідає дійсності, і виступають як еквіваленти речення. Окрім того, ці частки мають супровідні модальні значення увиразнення, спеціального виділення того або іншого повідомлення. Серед цих часток стилістично найбільш нейтральною є частка *так*. Інші ж частки, що виступають у цій функції, вживаються здебільшого в розмовному та художньому стилях" [6, 98].

Серед часток, уживаних у гуцульському діалекті, до стверджувальних належать *ай*

//*айно, еге, ая* // *ає*. В аналізованому тексті серед названих зафіксована тільки частка *ає*. Примітно, що стверджувальна частка *ає* може вживатися як на початку, так і в кінці висловлювання, і це впливає на її функціональне навантаження. “Все ж власне значення частки порушується, коли мовець втручається у позиційне розташування цих слів, усталене граматичним ладом мови, – вважає Олена Безпояско. – Зміна препозиції на постпозицію чи навпаки, – а це припустиме для української частки – маркує суб’єктивну модальність, отже, стає показником індивідуальної оцінки, яка фіксує зміну значення слова безпосередньо самим мовцем” [3, 79–80]. Частка *ає* на початку речення вживається під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність факту чи явища; виражає згоду на якусь дію або ствердження раніше висловленого; за значенням близька до слова *авжеж*, наприклад: – *Ає*, – іронічно потакує дядько. – *Бо то ви, баби, все за мушишніну ховаєси: ми і до воська, ми і до рала...* (с. 94); – *А чому ні?.. А моя сестра застрілила медведя. – Сестра?.. – Ає. Маріка. Вна пасла вівці...* (с. 130); – *Ає. Лиш си по-мадярськи носив, то й я вже так – маляр та й маляр. Зачев він оповідати усяке* (с. 172). Частка *ає*, ужита в абсолютному кінці речення, на нашу думку, еквівалентна за значенням виразам *саме так, таки так, справді*, тобто вживається для підкреслення й увиразнення відповідності реальним фактам того, про що сказано в попередньому висловлюванні, наприклад: *То вже назад ік вертав пастух із церкви, то вже ішов убрід, поринав у воді, ек і ми, грішні. Вже не йшов водов, ек сухим, ає...* (с. 145); *Бо йк хто краде – худоба зара си розриває, губитси по лісах та й готове нешіське, ає...* (с. 165). Натомість для передачі тих самих суб’єктивних відтінків (*саме так, справді, дійсно*) поряд з частками, ужитими на початку речення, використані додаткові засоби вираження підтвердження достовірності інформації, порівняймо: – *Ає... То таки правда. Шо то Кандючок знайшов у потоці у себе коло хати у лісі старий розіпрілий ручний млинок, шо то опришки у нім мололи собі зерно на муку* (с. 111); *Гнат нараз обриває розмову: – То каєте, газдо, иштири рублі й дерка на бовт? – Ає!.. І бігме так. І на реваші так, – і совав шматочок тріски усім під очі* (с. 163).

Заперечення в аналізованому тексті передано фонетичними варіантами часток *не* та *ні* (уживаних у літературній мові),

характерними для гуцульських говірок, наприклад: – *Не...* *У нашого єгомостя гостей не буває...* (с. 91); *Так вни поговорили, та й пішов Головач, а баба тота: “Ци забив-єс?” – “Не!..” – “А чіму не?” – “Я му не дав житє та й відобрати не можу. А до того ше він ми казав, шо твого не рушев, лиш свого не давав”* (с. 110); *Шіське ваше, шо ше трафили на полонину, бо могли би й смерті позжити. – Медвідь? – Ни конче медвідь – вепер* (с. 127).

Для передачі модального значення питальності, зокрема вимоги “підтвердження чи заперечення відповідності загального змісту питального речення зображуваній або відображуваній ним ділянці дійсності” [4, 15] в гуцульських діалектах зафіксовані частки *авадь* та *ци*. Однак обстежений нами текст містить тільки частку *ци*, яка до того ж відзначається високою частотою вживання у мовленні героїв повісті “Довбуш”. Цей факт є закономірним, оскільки в літературній мові “однією з найбільш уживаних у питальній функції є партикула *чи*, що має омонімічний до себе сполучник” [4, 15], наприклад: – *Ци я го прив’єжу на курмей? Ци я го стримати годна* (с. 116); *Та й баба тота зійшлася з Головачем, підійшла йому під смак та й вогорит раз: “Ци би ти он пішов того а того чоловіка вбити, бо він ми между переворав...”* (с. 109); – *А ци моя ватерка не загасала? – любовно, як про дитину, говорить Лукен про вогонь* (с. 144). Інший аспект функціональності часток у питальних реченнях, окрім загальної питальної модальності речення, “виявляється в структурах з питаннями, розрахованими на перевірку знань, коли мовець майже передбачає зміст очікуваної відповіді” [4, 16], наприклад: – *То мій чоловік, – кивнула головою на хату. – Гадала-смо, шо до любаски ходит. Любочко... Скажіть – ци не ви му любасков?* (с. 70); – *Та замовч, Оле... Ци не видиши, хто йдет?.. Ще би що лихого могло викапатися з того...*(с.87); “*Видев, – кає, – у него є йка любаска. Ци би не підкупили ми ю, аби вна візнала, від чого му може бути смерк*” (с.109). Вживання поряд із часткою *ци* заперечної частки *не* сприяє вираженню значеннєвого відтінку невпевненого здогаду.

Формотворчі частки служать граматичними засобами для утворення способових форм дієслів. У гуцульських говірках у такій функції вживані частки *най* (у формах наказового способу), *коби* (у формах спонукального та бажального способів) та частка *би* з приєднаними реліктовими

формами аориста дієслова *бути* – *бих* (1 ос. одн.) та *бисте* (2 ос. множ.) [12, 108] (у формах умовного, бажального та спонукального способів). Колишні форми аориста так само поєднуються із часткою **коби**. Для вираження імперативного значення вживається частка **най** (у дієслівних формах третьої особи однини та множини теперішнього та доконаного майбутнього часу), наприклад: *Єлена хитнулася. – Ой де!.. Най бих боронит...*(с. 71); – *Що ж, коли ся так Богу подобало, то най і в тім воля єго свята дієсі, – тихенько, перехрестившися, говорив який-небудь старенький пошук...* (с. 76); *Най буде!.. Най буде! – аж зрадів мій газда. – Аби лиш під парасолем* (с. 85); *Щосекунди з тої сторони чути: “Ці! Ці! Ці... А най бес...” Далі пастух не договорює, бо не знає, в яку мінуту скаже жорстоке слово* (с. 137). Для підсилення наказового значення часто вживана частка **ко** (відповідниками в літературній мові виступають такі частки, як **но** або **бо**). Зауважимо, що указана партикула не тільки увиразнює спонукування, уживаючись при наказових формах дієслова, а може й підсилювати заохочення до дії, приєднуючись до імперативних вигуків, наприклад: *От одна газдинька, повненька, кругленька, кричить: – Будьте-ко тут, бо я йду других шукати!* (с. 63); *Господар припрошує: – А будьте-ко ласкаві, кумочку. Не стегайтеся, харчуйте* (с. 83); *Ой, будьмо та й ще будьмо. Ано-ко тримайте пугарчіка, аби не впав...* (с. 88); – *А найте-ко! Лишіть. Хлопці єк хлопці. А єк ви си називаєте й чий ви?* (с. 141). Натрапляємо на повторення частки **ко** у поєднанні з вигуком **ано** та із формою наказового способу, вживаними поряд, порівняй: – *Ано-ко дай-ко, сарако, ще я. Вже-сми припочів троха, – сказав по хвилині* (с. 153). На думку Галини Хлипавки, “частка **-но** пом’якшує імператив і використовується, як правило, в ситуаціях спілкування, коли мовець і адресат між собою добре знайомі і спілкування є невимушеним”. Водночас дослідниця зазначає, що “використовується частка **-но** не тільки у ситуаціях дійсної невимушеної атмосфери спілкування, але й з метою створення такої атмосфери при вираженні імперативом наказу з відтінком пом’якшення”. “Функціонально-комунікативні ознаки частки **-бо** збігаються з функціонально-комунікативними ознаками частки **-но** (використовуються у ситуаціях невимушеного спілкування з метою пом’якшення спонукального висловлювання, вираженого імперативом). Частка **-бо**

використовується при вираженні імперативом просьби, в той час як частка **-но** – наказу” [16, 170].

Спонукальний спосіб виражає такі бажані дії, виконання яких можливе тільки за умов, коли є добра воля особи, до якої звертається мовець. Це значить, що “він не вимагає від співрозмовника чи співрозмовників обов’язково виконати бажану для нього дію, що спричиняє послаблення волевиявлення мовця та апелятивності” [5, 261], наприклад: – *Ото-то! Придала би си хустка, шо й казати! Коби лиш скоріше ти виростав. А я тобі за хустку ше про Головача опришка колис оповім* (с. 107); – *Ой коби-сте перевернули! – кидає гуцул з берега* (с. 120); – *Оле... Змовели-бисте краце... Таже пушкарі тут... усяке...*(с. 89). Форми бажального способу виражають волевиявлення мовця про бажану дію або про бажаний процес та стан, але мовець не спрямовує своє волевиявлення до співрозмовника чи співрозмовників, він “не спонукає когось виконати бажану для нього дію, а лише повідомляє про неї собі та іншим особам” [5, 262], наприклад: *Олексу відразу захопило полонинське життя. Все йому тут подобалося. І тихий шелест шуварів, коли вони ото зашепочуть, ніби мислять уголос, а о чім? Коби знати* (с. 132); *Попробували кидати туди засвічені галузки, але вони бистро гасли на льоту. – К’би так смереку запалив та кинув...* (с. 419); – *Ей, коби тепер були опришки. Ми би гет пригрозили Польцю...* (с. 111). Граматичним засобом вираження кон’юнктивного значення найчастіше виступає частка **би** у поєднанні з колишніми формами аориста дієслова *бути*, наприклад: – *А ти бих йшов? – А чому ні? – Ой, га, браччіку! Ліпше не йди* (с. 175); – *Я віп’ю. Чіму бих не мав віпити з добримми людьми?* (с. 88); “*А за йку провину ви бе-сте мене били?*”(с. 110).

До граматичних особливостей гуцульських говірок, що не збігаються із загальнолітературними формами, належить і відокремлене вживання зворотної частки **си**. Причому розташування й правопис цієї частки є абсолютно вільними, порівняймо: “*Єк сі вийде зверху на Чорногору, то видти, з загірського боку на тім хребті, під самою Гомолов, є скала*” (с. 172); – *Аякже! У файну сонячну днину їхав-єм під розіп’ятим парасолем, усе, як сі належит* (с. 85); – *Піп? А ци мені піп дивний? Ци я го си бою? Я жадного попа си не бою!.. Що він ні зробит? Ци я неправду кау, що присіли пани нас та й*

нема життя людем на світі?! (с. 88); – *Ой нема, нема вже таких... Перевелиси. Але бо й би си зда-а-ли тепереньки. Ой би си здали...* (с. 113); *Ліз я, доки ліз, аж дістав-смиси до тої комори, що спали опришки... Господи! Єк то си на мене ввернуло та подивило, то на мені волосє стало дубом* (с. 173); – *То бестеси видивили! – відповідає гірська красовиця, не задумуючись, і регіт скаче по каміннях ріки разом із хвилями* (с. 120).

Більшість часток є полісемантичними, той чи інший відтінок значення можна встановити тільки в контексті. З емоційно-експресивним забарвленням здивування або ж докору вживається гуцульська частка **ади**, наприклад: – *Ади, видев із трішишинов була!.. – протяг він недовільно* (с. 64); *А Олекса думав: “Може, піп збрехнув, ади, так, а я дурний послухав?”* (с. 91). Ця ж частка може бути використана з метою привернути чийсь увагу на що-небудь (подібна за семантикою до партикул *бачиши, дивись, ось*), наприклад: – *Е, сусідко файна! Шеслива ти, що твій, Ади, не п’єт та й не збиткуєси над тобов* (с. 65); – *Додому ци тут? – Ади д’хаті казали... – Най, я си яв’ю. Най харчуют троха* (с. 91).

Часто вживаною у мовленні персонажів аналізованої повісті виступає й партикула **гет** у значенні “цілком, зовсім, увесь”. Частка **гет** служить для підсилення, емоційно-експресивного виділення абсолютного ступеня вияву певної ознаки (процесуальної та статичної) – та повного охоплення об’єкта якоюсь дією, наприклад: – *Ає, занедужилоси. Гостець, видев. Ломит ноги, крижі. Хирбет – гет цілком усього ломит* (с. 128); *Йй видит він, що дідько гет записав уже цілу шкіру. Гріхи все прибувають – а писати вже ніде* (с. 145); *Єк пілле дощ... Вімочіт гет настухів і худобу. А перед... у саму Петрівку крупа падала, а витак зима. Ає... Таки зима йшла* (с. 149); *Лиш біда го наднесла – пес прибіг. То русина не рушеєв, бо тот з глини. А шлехтюка із’їв гет цалком, бо то було смашне кісто* (с. 162); *Так пішла жити гет цала шляхта* (с. 162); *Та єк смиси урізав у плиту плечима, то гет шкіру зігнав...* (с. 173); *Та й у таку опришок поправив мене біду, шо мені гет плечі облетіли зі шкіри* (с. 173).

Короткий опис часток, викладений у статті, звичайно не дав змоги здійснити комплексний аналіз усього континууму цих службових слів, уживаних у гуцульському діалекті. Потребують подальшого дослідження лексеми *авадь, акурат, асек, ачей, ба, варе, гей (гейби), гі, годно, доперва, еге, май, преці,*

пріто, токма та ін. Частина з них відсутні в аналізованій повісті, кілька (*май, преці*) зафіксовані в поодиноких вживаннях. Водночас частки були й залишаються одним із найуживаніших емоційно-експресивних засобів української мови, які, хоч і не є базою творення основної структури речення, проте не можуть бути віднесені й до периферійних явищ мовної системи. Підтримуючи думку Флорія Бацевича про те, що “частки будь-якої живої природної мови, зокрема української, – важливі засоби формування структури і змісту дискурсів, мовленнєвих жанрів і мовленнєвих актів (висловлень), носії семантико-прагматичних комунікативних смислів, які мають складний синтетичний емоційний і психо-когнітивний характер” [1, 202], наголосимо на незаперечній актуальності подальшого дослідження діалектних особливостей часток як гуцульського, так і інших діалектів, оскільки цей клас службових слів є неоціненною скарбницею для мовознавців. Більшість часток є дуже давніми за походженням, а тому зберігають архаїчні та самобутні риси українських діалектів, які потребують збереження та належного наукового опрацювання на матеріалі мови художніх творів, діалектних записів, лексикографічних та фольклорних праць з метою всебічного дослідження українських партикул як граматичного класу службових слів.

1. Бацевич Ф. Прагматика виділення очікуваного: частка **ХОЧ (ХОЧА)** в художньому мовленні [Текст] / Флорія Бацевич // Лінгвістичні студії. – 2010. – Випуск 20. – 202–205.
2. Бачкур Р. Інтер’єктиви в гуцульських говірках / Роман Бачкур // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XXV–XXVI. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 115–118.
3. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення / Олена Безпояско // Українська мова. – 2003. – № 3–4. – 77–82.
4. Бондаренко Л. В. Функції вторинних часток у питальних реченнях / Людмила Бондаренко // Наукові записки. – Випуск 67. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 16–20.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; За ред. І. Вихованця. – Київ: Унів. вид-во “Пультсари”, 2004. – 400 с.
6. Глібчук Н. Стверджувальні та вказівні частки у бойківських говірках / Наталя Глібчук // Вісник Львівського університету [Текст]: [зб. наук. пр. / редкол.: Т. Ю. Салига (голов. ред.) та ін.]. – Львів:

- ЛНУ. – (Філологічна). – Вип. 46. – Ч. 2. – 2009. – 97–105.
7. Грещук В. В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови // Василь Грещук. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / упоряд. Р. Бачкур. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 520 с.
  8. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові: нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, Ін-т українознавства. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – 309 с.
  9. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
  10. Давиденко М. О. Частки української мови з погляду їх складу, функції та семантики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. / М. О. Давиденко; Київський державний педагогічний інститут ім. М. П. Драгоманова. – К., 1993. – 17 с.
  11. Загнітко А. Частки в системі службових частин мови: типологічний і лексикографічний вияви / Анатолій Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – 104–115.
  12. Лесюк М. Митрополит Андрей Шептицький – знавець гуцульського діалекту / Микола Лесюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Випуск XIX–XX. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008. – 104–109.
  13. Наконечна Л. Явище часової транспозиції в гуцульських говірках (на матеріалі творів Марка Черемшини та Гната Хоткевича) / Лариса Наконечна // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Випуск XIX–XX. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008. – 80–84.
  14. Пітель В. Незакінчене речення у повісті Г. Хоткевича “Довбуш”: формально-граматичний аспект / Василь Пітель // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XXV–XXVI. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 110–115.
  15. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: “Українська енциклопедія”, 2000. – 752 с.
  16. Хлипавка Г. Особливості функціонування часток в імперативних конструкціях: культурологічний аспект / Галина Хлипавка // Вісник Львівського університету [Текст]: [зб. наук. пр. / редкол.: Т. Ю. Салига (голов. ред.) та ін.]. – Львів: ЛНУ. – (Філологічна). – Вип. 34. – Ч. 1. – 2004. – 168–173.
  17. Хоткевич Г. М. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання / Гнат Хоткевич / Упоряд., авт. післямови Ф. П. Погребенник. – К.: Дніпро, 1990. – 559 с.
  18. Черемська О., Жовтобрюх В. Діалектні особливості прози Г. Хоткевича (на матеріалі повісті “Довбуш”) / Ольга Черемська, Володимир Жовтобрюх // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Випуск XIX–XX. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2008. – 131–133.

This article explores the semantic and grammatical features of particles Gutsulian dialect used in the story Gnat Khotkevych “Dovbush”. Semantic, emotionally expressive, modal connotations are analyzed, the formative function particles are defined.

Keywords: Gutsulian dialect, particle, modal particles, phrasal particles formative particles connotations.

В статті досліджено семантичні та граматичні ознаки часток гуцульського діалекта, використаних в повісті Гната Хоткевича “Довбуш”. Проаналізовані смислові, емоційно-експресивні, модальні відтінки та визначені формообразуючі функції частинок.

Ключевые слова: гуцульські говори, частини, модальні частини, фразові частини формообразуючі частини, смислові відтінки.

УДК 811.161.2'282'276.6:61(477.85/.87)'15/17'
ББК Ш141.14-51

Ганна Дидик-Меуш

УКРАЇНСЬКІ МЕДИЧНІ НАЗВИ XVI–XVIII СТ. І ЇХНІ ПАРАЛЕЛІ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано особливості функціонування медичних назв у давніх українських текстах. Увагу, зокрема, приділено слову цирульник і його дериватам у мові XVI–XVIII ст. Автор наводить низку лексичних паралелей давньої медичної назви в гуцульських говірках української мови.

Ключові слова: українські писемні пам'ятки, медична назва, гуцульські говірки.

Сучасні українці помилково асоціюють цирульників із перукарями, однак у давнину це були фахівцями медичної галузі, а перукарське ремесло здобували паралельно з лікарським. Ремісники-лікувальники, відомі, за джерелами, як цирульники, — єдина і до того ж найпоширеніша школа медичної науки для широкого загалу. В Україні, як і в усій Європі, цирульники становили проміжну ланку між народними лікарями і дипломованими докторами медицини; вони були безпосередньо пов'язані з діяльністю цехів цирульників (найвідоміші діяли, зокрема, у Львові, Києві та в Кам'янці-Подільському). За цеховим статутом, майстри-цирульники могли виготовляти порошки та мазі, пускати хворим кров, лікувати рани, вправляти вивихи, видаляти зуби; дехто вмів читати рецепти, писані латиною. Із часом цирульники перейшли до рангу хірургів (відомі в історії медицини як *костоправи*) і найкращі з них працювали у великих містах. У

містечках та селах цирульники були мало освічені (хоча свого часу вони навчалися у дипломованих лікарів), тому їх називали *партачами* [дет. див.: 1; 2; 3; 4; 6; 9].

Про тогочасну українську медицину Климентій Зиновійв писав у вірші “О докторях, и цѣлюриках”:

Ве(л)ми и докто(р)ство е(ст) потребно на свѣтѣ:

же ко(ж)дыи бы доктора хотѣть мѣти.

Аже о ихъ нужно, же мало ихъ бываетъ:

кромѣ великъ сенато(р) где доктора трымаеть.

І не ты(л)ко оску(д)но о докторовъ мудрыхъ:

але и о просты(х) цѣлюрыковъ немудрыхъ.

Еднакъ гды богъ сме(р)ти не да(ст),

и докто(р) не поможе:

а при(и)детъ кому конецъ, ю(ж) докто(р) не поможе.

І са(мъ) себе о(т) сме(р)ти и онъ не заступитъ:

якъ конечна ко(н)чина и ему наступитъ.

Ты(л)ко жъ признае(м), же що(с) мало помагаютъ:

ко(т)рые ко(г)да болѣзми ізнемагаютъ
(Клим. 3. 158–159).

До східних слов'ян слово **цируликъ** прийшло з польської мови, етимологією якого є лат. *chirurgus (cirurgus)* [10: 98]; пор.: стпол. *chirurg, chirurgic, cyrulik* ‘лікар; медик’ часто вживалися в медичних пам'ятках XVI ст. (Falimirz, 30).

Про те, що назва **цѣлюрикъ // целурикъ // целюрікъ** стосувалася людини, яка виконувала деякі хірургічні операції, свідчить ілюстративний матеріал із пам'яток української мови. Він також дає змогу дійти висновку про появу іншомовного слова в українській писемній мові I половини XVII ст. та його активне використання в пам'ятках XVII–XVIII ст.: *Якъбы хто будучи на што хорымъ, а казавши целюрікови апертуру чинити, мужне и те(р)пливе боль оны(и) бе(з) трвоги и киди(н)яся, гамуючи самого себе зносиль* (Вільна, 1627 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *я буркграбя самъ из возным, тудежъ при мене на уряде в замъку будучим и од мене на тое приданымъ, шляхетнымъ Яном Пухалским, в одвиненю руки правое, при опатриваню оного презъ целюрика туточьнего Бартоша, выделемъ три пальци середные у правое руки подтятые* (Луцьк, 1635 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *четыри шроты Онисимовѣ Палчикови лѣвую руку погрозотали и порвали та(к), же целюрики еи оулѣчити не могли* (1665 КТ); *Пархом*

безвинне Хвеска такъ збил, кривавие рани в головѣ давши. Мы теди... Пархома до вязеня давши, приказали, аби Хвеска угодил, целюрика нанявши (1671 КТ); *Цѣлюрикови Чигиринскому далемъ таляровъ дватцать* (1678 КТ); *а раненихъ яничаровъ целурикамъ Сѣчовимъ... лѣчити приказало войско Запорожское* (XVIII ст. КТ).

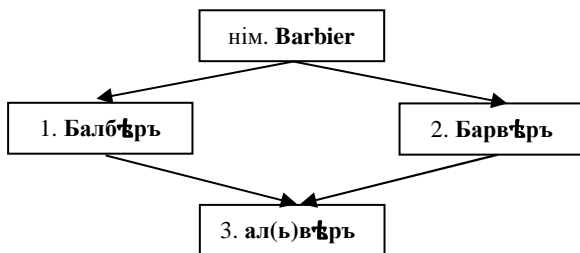
У Картотеці “Словника української мови XVI – I половини XVII ст.” виявлено одну цитату-ілюстрацію використання у староукраїнській мові субстантива **целюриковна** ‘донька цирульника’: *уроожоный панъ Ерий Лукаревъский... сведчилъ жалосне и обѣтяжливе протестовалъсе противко... малъжонце помененого зошлого пана Александра Лукаревъского а братовой своеи, панее Гальжбете Юрковъне целюриковъне* (Луцьк, 1631 КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

Оказіонально засвідчений вираз **водка цирулицка** на позначення лікувального засобу, де прикметникова форма **цирулицка** виконує функцію атрибутива-кваліфікатора: *Водка цирулицка на всякіе рани вредоватіе. Взять водки бабчаной з ква(р)ти, галуну уте(р)того, меркурій subletawnego, обоихъ по польгота, змѣшай на еди(н) разъ, колоти(т) надобно чрезъ чверть години, и хова(й), а якъ потреба укаже, в(ъ)мочай хустку або платъ, суши(т) и гоитъ скоро* (XVIII ст. ЛО 31).

Потрапивши до реєстрів українських словників XIX – початку XX ст. зі значенням ‘цирульник-хірург’ (Желехівський II, 1054; Грінченко IV, 429), слова **цѣлюрик // целюрик // цирульник** у I половині XX ст. втратили медичну спеціалізацію та іменували хіба що перукаря; пор.: синоніми-дублети *голій, голяр, стрижий* (Уманець, 1059). У лексиконі сучасної української мови назви **цѣлюрик // цирулик** ‘перукар, який також виконував деякі обов'язки лікаря (пускав кров, ставив п'явки тощо)’ марковані як застарілі (СУМ XI, 214, 218). Лексема **цирулик** ‘лікар’ спорадично засвідчена в гуцульських говірках: *Піду до цирулика зуб тегнути* (Верховина, КСІГ).

Увагу привертає “хірургічний синонім” слова **целюрикъ** — також іншомовне слово **балберъ // барберъ** із низкою фонетичних варіантів. Назва запозичена з польської мови: пол. *balwierz* ‘цирульник; фельдшер’, *balbierz* ‘тс.’, ч. *barbíř* ‘тс.’, слц. *barbier* ‘цирульник’ через нім. *Barbier* ‘перукар’ зводиться до іт. *barbiere* чи фр. *barbier* ‘тс.’, утворених від *barb-* ‘борода’ (лат. *barba*), спорідненої із псл.

*borda, укр. *борода* (ЕСУМ I, 130). Про адаптацію запозиченого слова в північнослов'янському мовному ареалі може свідчити схема, яку запропонував А. Непокупний, присвятивши антропонімам *Балвѣръ* і *Цирульникъ* ґрунтовне етимологічне дослідження і довівши можливість етимологізувати навіть варіанти форм засвоєння слів — від антропоніма до апелятива [5, 35–46]:

В умовно розділеному адаптаційному процесі спочатку відбувається регресивна дисиміляція першого плавного *r*, а потім прогресивна дисиміляція другого губного *b*, що врешті-решт призводить до появи форми з подвійним розподібненнями, як у польському *balwierz*; пор.: антропоніми *Балвѣръ* (3 носії), *Барвѣръ* (1 носій) і *Бальвѣръ* (7 носіїв). Водночас “схема двох дисиміляційних перетворень вихідної форми (нім. *Barbier* на шляху переходу в польське *balwierz* (1500 р. — *barwierz*)) — у нашому випадку в антропонім *Бал(ь)вѣръ* — може бути повністю застосованою і до всіх без винятку прикладів із “Словника української мови XVI – I половини XVII ст.” (вип. 2, 21), найдавніша ілюстрація з якої (1521 р.) виявляється водночас і найдавнішою за своєю фонетичною структурою (пор.: *барберство* ‘послуги цирульника’)” [5, 36–40].

Писемні пам’ятки XVI – I половини XVII ст. чітко відображають адаптацію запозиченого слова в українському мовленні. Найраніше засвідчено назву *барберство* ‘послуги цирульника’ (очевидно, йдеться про лікарські послуги): *А што били его въ именьи владыки луцкого въ Жабчи, и онъ за барберство... и за шкоди заплатилъ за себе б копь грошей* (1521 КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Пор.: стбіл. *бальверство* // *балверство* // *барберство* // *барверство* ‘лікарська практика цирульника; лікування’ відоме від 1510 р. (ГСБМ I, 186); стпол. *barwierstwo* ‘тс.’, *nauka barwierska* ‘тс.’ — від 1534 р. (Falimirz, 30).

Із-поміж низки назв лікаря-цирульника першою виявлено форму *барверь* в “Описі

Волинського замку”: *Ремесники Кравъцовъ в мeste з(с)дре(и) домовыхъ с... ба(р)верь оди(н)* (Володимир, 1552 КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Українські писемні пам’ятки XVI–XVII ст. фіксують численні варіанти *балберь*, *балверь*, *балбѣръ*, *балвѣръ*, *барвѣръ*, *балвирь*: *по вы(и)стью князя булыги с тое светлицы по(д)ня(л) есми... пана келемета // окрутне зранено(з)... и по ба(л)бера по(с)лали есмо* (Володимир, 1572 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *а кгда... обачили, же балбѣръ Горуховский не может ему досыть учинит и помочи, послали по лепшого балбѣра* (Луцьк, 1583 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *тот балвѣръ ехати не хотел* (там само); *Бо и ба(р)вѣръ кгда бы хоро(з) во еди(н) день лѣчи(л) а в други(и) занедба(л), мѣсто злѣченя в болшую бы хоробу его приправи(л)* (Львів, 1587 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *А потом прудко в килка дний, в том же року... повторе знову, упатривши погодъный час, речи балверове и постель с покою небожчиковского. — абовем тот балвер при небожчику, лечаси его, сыпал, — викинувши и самого на тот час проч з двора отогнавши, казавши служебници своей Касце з скринки своее... подвигу албо запасницу, в воде змачавши, принести и помененому Рожковскому дат розказала* (Луцьк, 1604 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *и ничего... упоминатися не маю а(ж) ли на барвѣра и на справу а(ж) до вылеченя моего давно и досыть стало* (Житомир, 1609 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *у балвира Рачьковского... мимо тую господу идучы, перед воротами... застивали, хотечы ялмужъну отрымат* (Луцьк, 1639 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *призвала барвѣра, и оголи з плениць волосовъ его* (серед. XVII ст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷); пор.: стбіл. *бальверь*, *балверь*, *барберь*, *барбирь*, *барверь*, *болверь* ‘лікар-цирульник’ зафіксоване від XVI ст. (ГСБМ I, 186); строс. *балберь*, *балверь* ‘тс.’ відоме в XVII ст. (СРЯ XI-XVII вв. I, 68; СОЛЯ I, 77).

На цій же мовній території активно функціонував демінутив *балверчикъ* // *балвирчикъ*, у лексико-семантичній структурі якого поєднувалися два значення (матеріал не дає змоги уточнити, чи стосуються вони медицини). Перше — ‘перукар, цирульник’: *черевики и капъци того балверчика найшли подъ лужкомъ* (Луцьк, 1596 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *опатръный Войтехъ столяръ через... шляхетного Криштофа Щуку, на того балверчика... жаловаль* (Луцьк, 1596 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); *самъ отец владыка... взявши ножици, голову на чотыри стороны сам стрыг, а потомъ балвирчикови... стрычи казал*

(Володимир, 1601 КСУМ¹⁶⁻¹⁷), друге — ‘помічник перукаря’: *оного безъ вшелякое причины оголилъ и балвирчикови потомъ казалъ голити* (Володимир, 1603 КСУМ¹⁶⁻¹⁷); пор.: стпол. дедемінутив *balwierczyk* ‘лікар, цирульник’ (Fałimirz, 30), але стбіл. *бальверчикъ*, виявлене в пам’ятці білоруської мови 1598 р., кваліфікують як демінутив до *бальверъ* ‘лікар, цирульник’ (ГСБМ 1, 186).

Оминувши літературний субстрат української мови, видозмінена назва *бальверъ* збереглася в гуцульських говірках. Назви *байбірник* ‘шептун’ (*Байбірник — тот чоловік, шо бає*), *байбірниця* ‘шептуха’ (*Байбірниця — жона тота, шо бає*), *байбірництво* ‘замовляння’ (пор.: *байбірство* ‘знахарство (до худоби) — Желехівський І, 10), *байбірницький* ‘який пов’язаний із замовлянням’, *байбірничити* ‘замовляти’ (КСГГ) виникли внаслідок злиття питомої лексеми *бай* ‘замовляння’ та давнього запозичення *балвір* ‘лікар, цілитель’ [7, 36–37].

Унаслідок семантичного злиття із супровідними дисиміляційними змінами утворені аналогічні за значенням слова *бамбіръ*, *бамбірник*, *бамбірити*, які зафіксував Я. Янів на Гуцульщині [8, 81–82]. У мовленні сучасних гуцулів, як свідчить Картотека “Словника гуцульського говору” і польові записи автора цієї статті, на позначення людини, що надає кваліфіковану медичну допомогу, функціують лексеми *дохтор* // *дохторъ* // *дохтір* ‘лікар’, *дохторик* ‘тс.’, *дохторка* ‘лікарка’. Низка лексем — *байльник*, *байля*, *байльниця* — іменують тих, хто на Гуцульщині лікує хворих зашіптуванням, замовлянням недуги [ЗА; КСГГ].

Джерела

- Грінченко — Словарь української мови: у 4 т. [за ред.: Б. Грінченка]. – Київ, 1958.
 ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы [гал. рэд.: А.І. Жураўскі]. – Мінск, 1982–1989.
 ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. [гол. ред.: О. Мельничук]. – Київ, 1982–2006. – Т. I–V.
 Желехівський — Желехівський Є., Недільський Малоруско-німецький словар: у 2 т. / Євген Желехівський, Софрон Недільський. – Львів, 1886.
 Клим. З. — Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті / [підгот. до друку: І. Чепіга]. – Київ, 1971.
 КСГГ — Картотека “Словника гуцульських говірок” / зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, м. Львів.
 КСУМ¹⁶⁻¹⁷ — Картотека “Словника української мови XVI – I половини XVII ст.” / зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, м. Львів.
 КТ — Картотека “Історичного словника українського язика” Є. Тимченка / зберігається у Відділі

- української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, м. Львів.
 ЛО — Лѣкарства описа(нѣ)ніе, которимы бе(з) медика в дому всякъ поратоватся можетъ // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / [підгот. до вид.: В.А. Передрієнко]. – Київ, 1984. – 17–91.
 СОРЯ — Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII вв. [под ред.: О.С. Мжельской]. – Санкт-Петербург, 2004. – Вып. 1.
 СРЯ XI–XVII — Словарь русского языка XI–XVII вв. – Москва, 1975–1995. – Вып. 1–20.
 СУМ — Словник української мови: в 11 т. [гол. ред.: І. Білодід]. – Київ, 1970–1980.
 СУМ¹⁶⁻¹⁷ — Словник української мови XVI – I половини XVII ст. / [відп.ред.: Д. Гринчишин]. – Львів, 1994–2010. – Вип. 1–15 (видання не завершено).
 Уманець — Словарь російсько-український [укл.: Уманець М. і Спілка А.]. – Київ, 1925.
 Fałimiz — Fałimirz S. Słownik // Jankowiak L.A. Słownictwo medyczne Stefana Fałimirza. – Warszawa, 2006.

1. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Ярослав Ганіткевич. – Львів, 2004.
2. Дейвіс Н. Європа. Історія. Перекл. з англ. П. Тарашук / Норман Девіс. – Київ, 2000.
3. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв / Ганна Дидик-Меуш. – Львів, 2008.
4. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI –XVIII ст. / Ярослав Ісаєвич. – Київ, 1966.
5. Непокупний А. “Реєстр Війська Запорозького 1649 р.” як словник, покладений на карту / Анатолій Непокупний // Українська мова. – 2001. – № 1. – 35–46.
6. Пиріг Л. Медицина і українське суспільство / Любомир Пиріг. – Київ, 1998.
7. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Наталія Хобзей. – Львів, 2002.
8. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Тетяна Ястремська. – Львів, 2008.
9. Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy / Opracowanie: V. Ališauskas, L. Jovaiša etc.; przekład: P. Bukowiec, B. Kalęba. – Kraków, 2006.
10. Siatkowski J. Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym / Janusz Siatkowski. – Warszawa, 2004.

The article analyzes the features of functioning of medical nomens in the ancient Ukrainian texts. Attention is drawn to the word цирульникъ, its derivatives in the language of 16th – 18th centuries. The author presents numerous lexical parallels of this old medical nomen in the Gutsulian dialects of the Ukrainian Language.

Key words: *monuments of the Ukrainian Language, medical nomen, Gutsulian dialects.*

В статтє проанализированы особенности функционирования медицинских названий в давних украинских текстах. Внимание, в частности, уделено слову цирульникъ и его деривату в языке XVI–XVIII ст. Автор наводит ряд лексических параллелей давнего медицинского названия в гуцульских говоре украинского языка.

Ключевые слова: *украинские письменные достопримечательности, медицинское название, гуцульский говор.*

УДК 81'282:811.161.2

ББК 81.2Ук-5

Михайло Ковальчук

ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА СУБСТАНТИВНА ЛЕКСИКА В ГОВІРЦІ СЕЛА СЕРЕДНІЙ МАЙДАН НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

У статті описано значення іменників-діалектизмів у говірці села Середній Майдан; проаналізовано говіркове вживання гуцульської діалектної лексики за кількісними показниками, здійснено її класифікацію за специфікою семантичної структури у говірковому мовленні.

Ключові слова: діалектизм, говірка, гуцульський діалект, південно-західне наріччя, Середній Майдан.

Системні всебічні дослідження говірок, які за лінгвогеографічними даними розташовані на порубіжжі різних говорів української мови, на сьогодні не втрачають своєї актуальності. Це зумовлено необхідністю виявлення та опису мовних взаємовпливів у межах говірки суміжних діалектів, між територією поширення й функціонування яких знаходяться відповідні населені пункти. До проблеми діалектного порубіжжя, зокрема гуцульського та покутського говорів у межах південно-західного наріччя української мови неодноразово звертались у своїх дослідженнях діалектологи. Як узагальнює М. Бігусяк у розвідці “До питання гуцульсько-покутського порубіжжя”, позиції дослідників в основному сходяться на твердженні, що межа між цими діалектами, зокрема, проходить по відрізку Надвірна – Коломия [див. 3, 27; 2, 221; 8, 71]. Аналізуючи цей межовий відрізок Б. Кобилянський, який підкреслював, що у взаємодії гуцульського та покутського діалектів мали місце глибокі взаємовпливності. Очевидно, це він підтверджував, зазначивши, що на відрізку Надвірна – Коломия розміщена також говірка села Верхній Майдан, розташованого дещо північніше [6, 135].

Наша розвідка має на меті здійснення опису гуцульської діалектної лексики у говірці села Середній Майдан Надвірнянського району Івано-Франківської області. Цей населений пункт розташований за 4 км на схід від згаданого у праці Б. Кобилянського села Верхній Майдан, за 8 км на північ від села Саджавка, говірка якого, за даними “Атласу української мови” та висновками інших спеціальних досліджень, належить до перехідних гуцульсько-покутських

[1, к. № IV; 5, 232]. Виходячи з цього та враховуючи місце розташування середньомайданської говірки, можна стверджувати про те, що вона ввібрала в себе значні мовні риси східнокарпатського діалекту. Про гуцульські діалектні впливи було зазначено також у нашій розвідці, присвяченій описові мікротопонімії села Середній Майдан [7].

Об'єкт опису у пропонованій праці – гуцульські діалектизми із значенням предметності (236 одиниць), виявлені у говірковому мовленні (матеріалом для аналізу семантики діалектної лексики є словник “Гуцульські говірки” Я. Закревської [4]). Тривалі спостереження засвідчують, що гуцульські лексичні діалектизми, зафіксовані у словнику, системно вживаються у говірковому мовленні. При цьому виявлено також певні закономірності функціонування у середньомайданській говірці гуцульської діалектної лексики, які лягли в основу умовного поділу її на три групи: 1) діалектні лексеми, семантично тотожні за значенням зі своїми відповідниками, поданими у словнику “Гуцульські говірки”; 2) діалектні лексеми, які мають у говірці паралельні значення з поданими у словнику “Гуцульські говірки”; 3) діалектні лексеми з іншою семантикою у зіставленні з відповідниками, поданими у словнику “Гуцульські говірки”.

Першу групу складають іменникові діалектизми, які послідовно вживаються у говірковому мовленні села Середній Майдан з властивим їм значенням у гуцульському діалекті, поданим у словнику. До таких лексем відносимо (перелік подано за алфавітним порядком, діалектизми в тексті виділено – М. К.): *алярм* – тривога [4, 17]; *антрамент* – чорнило для писання [4, 17]; *Ардан* – свято Водохреща [4, 17]; *ба́бка* 1) мале кувадло для клепання коси; 2) подорожник [4, 19]; *ба́йка* – 1) оповідь фантастичного змісту, казка; 2) слово, що вживається у значенні “дрібниця” [4, 20]; *ба́тір* – нечемний, капосний хлопець, парубок [4, 22]; *ба́хур* – малий хлопець, підліток [4, 22]; *бе́бех* – великий живіт [4, 22]; *бе́га* – товста деревина; *береза* – старший серед колядників [4, 23]; *братрура* – духовка [4, 29]; *бро́цак* – рюкзак [4, 30]; *бу́збок* – лелека [4, 30]; *ва́га* – складова частина воза, саней [4, 32]; *вар* – узвар [4, 33]; *васерва́га* – рівень [4, .]; *вовк* – 1) хвороба дерева; 2) запалення сідничного нерва [4, 40]; *вуйко* – 1) дядько, брат матері; 2) незнайомий старший чоловік [4, 42]; *вуйна* – дружина брата матері [4, 42];

гарба́та – чай [4, 44]; **гижкі́** – холодець [4, 45]; **Главосі́ки** – Усічення голови Івана Хрестителя [4, 45]; **глотá** – велике скупчення людей, натовп [4, 46]; **голубі́нка** – сиріюжка [4, 47]; **го́нір** – 1) пиха, бундючність; 2) честь, гідність [4, 47]; **грань** – розжарені вуглини [4, 48]; **грисá** – 1) клопіт, журба; 2) сварка [4, 49]; **гузі́ці** – зад (частина тіла людини) [4, 50]; **гвалт** – голосний крик, гвалт [4, 52]; **го́нта** – покрівельний матеріал у вигляді дощочок довжиною 60 см [4, 53]; **гра́лі** – вила з трьома або чотирма зубцями (для гною) [4, 54]; **грис** – висівки [4, 54]; **деревце́** – обрядове весільне деревце [4, 57]; **джога́н** – кайло [4, 58]; **дзэ́ма** – рідка страва (суп, юшка, молочна сироватка) [див. 4, 59]; **дзіга́р** – сигарета [4, 59]; **дзига́рок** – годинник [4, 59]; **дик** – дикий кабан, вепр [4, 59]; **дй́чка** – дика яблуня, кислиця [4, 59]; **до́чиніне** – клопіт, морока [4, 62]; **женті́ці** – сироватка [4, 58]; **жовті́лиці** – жовтяниця [4, 71]; **жолу́док** – шлунок [4, 71]; **за́гор** – чад [4, 74]; **за́парі** – зашпори, гострий біль у пальцях від морозу [4, 77]; **за́ре́да** – те, що додають до страви для поліпшення її смаку [4, 78]; **за́рінок** – лука, пасовище біля річки [4, 78]; **збй́ткі** – 1) пустоші, витівки; 2) шкода, зло [4, 80]; **згар** – випалене або вигоріле місце в лісі [4, 81]; **здохле́к** – квола, слабосильна людина або тварина [4, 82]; **йдь** – лють [4, 87]; **кава́лок** – кусень чого; шматок будь-чого [4, 88]; **ка́гла** – отвір, через який дим із печі виходив у сіни [4, 88]; **ка́зані** – проповідь у церкві [4, 89]; **калаба́ні** – калюжа, баюра [4, 89]; **капа́рство** – безладдя, неохайність [4, 90]; **капе́йстра** – вуздечка без вудил для прив'язування коня [4, 90]; **ка́прі** – гній, що виділяється з очей [4, 90]; **капу́за** – накидка на голову від дощу [4, 90]; **катра́не** – ганчір'я [4, 91]; **ке́ли** – грижа [4, 92]; **кі́цка** – грудка землі з травою [4, 94]; **кірва́** – кров [4, 93]; **кісе́** – держак коси [4, 94]; **кливе́ць** – молоток [4, 95]; **кле́цок** – 1) поліно; 2) товста дитина [4, 95]; **клі́нок** – забитий у стіну кілок для вішання одягу [4, 96]; **кльо́ц** – колода, брус [4, 96]; **ключка** – 1) петля; 2) зачіпка для конфлікту [див. 4, 97]; **коза́р** – підберезник [4, 98]; **ко́ливо** – обрядова страва, яку дають на поминках: варена пшениця, заправлена медом чи цукром [4, 99]; **коломі́йка** – 1) вид народного танцю; 2) клопіт [4, 99]; **комі́нок** – димар [4, 100]; **ко́не́к** – кінський послід [4, 100]; **ко́пач** – кілок, забитий у землю для позначення меж городу або для прив'язування худоби. – Кілок, забитий у землю для підпори [4, 100]; **ко́пил (копильці́)** – нешлюбний син,

байстриюк (нешлюбна дочка, байстриючка) [4, 101]; **копі́ці** – стіг сіна [4, 101]; **кортéчка** – бажання, охота [4, 101]; **косі́ці** – квітка [4, 102]; **крéдени́** – кухонний буфет [4, 104]; **крóсна** – підставка для різання дров [4, 105]; **кулко** – 1) кільце; 2) складова частина ланцюга [4, 106]; **курма́н** – міцна мотузка [4, 40]; **ку́фер** – скриня [4, 108]; **ку́чі** – хлів для дрібної домашньої худоби. – Приміщення для свиней [4, 108]; **ку́шка** – дерев'яна посудина, в якій косар носить брусок [4, 108]; **леп** – бруд [4, 111]; **ліга́р** – дерев'яний брус, до якого прикріплюється підлога [4, 113]; **лі́ци** – віжки [4, 113]; **луб** – задня частина чобота, закаблук [4, 114]; **лю́фа** – дуло вогнепальної зброї [4, 117]; **маглі́вніці** – пристрій для качання прання [4, 117]; **мандибу́рка** – картопля [4, 119]; **мандибу́ре́нка** – листя картоплі [4, 119]. – У говірці ще – поле, на якому попередньо садили й збирали картоплю; **масáр** – м'ясник [4, 120]; **мерза́, нéндза** – мерзотник (мерзотниця), зла людина [4, 122, 132]; **мі́тка** – ганчірка, мийка [4, 123]; **мла́ка** – трясовина, заболочена місцевість [4, 124]; **мо́рва** – шовковиця [4, 125]; **моти́лиці** – вертіж (хвороба, на яку хворіє худоба) [4, 126]; **му́дришки** – витівки [4, 126]; **оборі́г** – повітка на чотирьох стовпах для сіна [4, 136]; **обца́с** – каблук [4, 137]; **олу́фко** – олівець [4, 139]; **опі́лок** – опукла з одного боку дошка, що залишається після розпилювання колоди [4, 140]; **па́дачка** – епілепсія [4, 143]; **па́пірки** – ратиці [4, 144]; **пе́рвістка** – корова, коза або вівця, що вперше отелилася чи окотилася [4, 146]; **півні́ці** – погріб, льох [4, 148]; **пилі́ні** – деревна тирса [4, 148]; **пісо́к** – рот, обличчя [4, 148]; **підда́ші** – невелике господарське приміщення [див. 4, 149]; **підсметані́** – тонка плівка сметани, яка залишається після основного збирання сметани [4, 149]; **пла́тва** – груба балка, до якої прикріплюють крокви [4, 150]; **плі́шка** – дерев'яний кілок [4, 151]; **пля́ц** – місце [4, 151]; **побере́жнік** – лісник [4, 151]; **по́дині** – вимощена хмизом або соломою основа під кладку сіна чи снопів [4, 37; 152]; **по́дрі** – горище [4, 152]; **позлі́тка** – фольга [4, 152]; **по́кладок** – яйце, покладене в гніздо, щоб курка неслася [4, 153]; **пра́зник** – 1) поминки; 2) храмове свято [4, 142, 156]; **пуд** – страх [4, 159]; **пудéлко** – коробка [4, 159]; **рй́йка** – 1) рило у свині; 2) лайливе рот [4, 163]; **риска́ль** – заступ, лопата [4, 48, 163]; **рі́ще** – хмиз [4, 163]; **ро́вер** – велосипед [4, 164]; **рога́тка** – шлагбаум [4, 164]; **ру́жа** – троянда [4, 166]; **ру́ра** – труба

[4, 166]; *рушита* – решітка в печі, через яку падає попіл [4, 167]; *склеп* – крамниця [4, 171]; *слотá* – дощова погода [4, 173]; *слуп* – стовп [4, 173]; *сбнух* – сморід, задоха [4, 175]; *стбнчка* – стрічка [4, 177]; *стрий* – брат батька [4, 178]; *стрийна* – дружина батькового брата [4, 178]; *студінь* – холоднеча [4, 179]; *сушійиці* – сухостій, всохле на корені дерево [4, 180]; *твар* – лице [4, 182]; *тета* – тітка (сестра батька або матері) [4, 184]; *товар* – худоба [4, 120, 185]; *трафунок* – випадок, пригода [4, 187]; *трепета* – осика [4, 141, 188]; *тріло* – отрута [4, 188]; *унучі* – тканина, якою обмотують ноги перед взуванням [4, 139, 192]; *урльоп* – відпустка [4, 193]; *фамілія* – родина, рідня [4, 195]; *фэртик* – кінець [4, 196]; *фіра* – підвода [4, 197]; *фірман* – візник [4, 197], *фіфак* – самовпевнений хлопець, гульвіса [4, 197]; *фіфачка* – гонориста дівчина [4, 197]; *фбса* – канава уздовж дороги [4, 198]; *фрай* – воля [4, 198]; *футрина* – накладна планка, що обрамлює вікна або двері [4, 199]; *футрб* – підкладка до одягу [див. 4, 199]; *хбхлі* – черпак, ополоник [4, 103, 203]; *храбуст* – залишки листя капусти [4, 203]; *цалівка* – дошка товщиною один дюйм (2,54 см) [4, 204]; *царина* – город, більший кусок поля [4, 205]; *ціділко* – шматок полотна або металеве ситко, через яке проціджують молоко [4, 207]; *цукріці* – цукровий діабет [4, 208]; *червінка* – дизентерія [4, 210]; *чир* – рідка страва (переважно з кукурудзяної муки) [4, 212]; *чип* – дерев'яний кілочок, шип, яким скріплюють дерев'яні бруси [4, 184, 213]; *читіна* – свіжо зламани гілки хвойного дерева [4, 213]; *чічка* – квітка [4, 213]; *шарга* – негода, сніг з дощем [4, 198, 214]; *шмáтє* – одяг [4, 34, 217]; *шмір* – дьоготь [4, 218]; *шпарá* – щілина [4, 219]; шпіц – гострий кінець чого-небудь [4, 219]; *штрайбан* – перегородка в хліві [4, 221]; *штрамáк* (*штрамáчка*) – охайний, акуратний, чоловік (жінка) [4, 221]; *шубер* – засувка для перекриття димоходу [4, 221]; *шутер* – щєбінь [4, 222]; *шутка* – в'язанка вербових гілок, яку святять у Вербну неділю [4, 24, 222]; *яфіни* – чорниці [4, 18, 224]. Слід зазначити, що в говірковому мовленні села Середній Майдан діалектні лексеми, семантично тотожні за значенням зі своїми відповідниками в гуцульських говірках, становлять кількісно найбільшу групу серед усіх виявлених – близько 88%.

До другої групи виявлених гуцульських діалектизмів у говірці села Середній Майдан

віднесено ті слова, які мають декілька значень. При цьому в говірковому мовленні такі слова вживаються як у значенні, характерному для гуцульських говірок і поданому у словнику, так в інших значеннях. До таких лексем належать (паралельно подаємо інші значення в говірці – М. К.): *барані* – білі пінисті хвилі на річці [4, 21]. – У говірці, окрім цього значення, лексема ще має семантику “сильна течія під час повені”; *відзэмок* – низ стовбура дерева [4, 37]. – У говірці ще – товстий, невисокий на зріст чоловік, хлопець; *гібель* – рубанок [4, 45]. – У говірці ще – погібель, сумний кінець; *газда* (*газдіні*) – 1) господар (господиня); 2) порядний, чесний чоловік (жінка) [4, 51]. – У говірці ще – одружений чоловік (одружена жінка); *гешэфт* – 1) спекуляція; 2) діло, справа [4, 51]. – У говірці ще – якась сумнівна справа, афера; *дар* – весільні подарунки [4, 55]. – У говірці ще – талант, здібності до чогось; *дзюбэнка* – невеличка торба, яку носили через плече [4, 59]. – У говірці ще – шкільний ранець; *дрáнка* – сорочка (стара, подерта). – У говірці ще – загальна назва легкого літнього одягу; *ліска* – 1) ліщина; 2) планки, які прибивають до стіни перед штукатуренням [4, 113]. – У говірці ще – церковна річ: ікона, прикріплена на довгому держаку, яку тримають протягом Служби Божої; *льбна* – пліткарка [4, 116]. – У говірці ще – людина, яка багато жартує; *мельдунок* – повідомлення [4, 122]. – У говірці ще – явка з повинною або звинувачення когось у правопорушенні, пред'явлення певної провини; *мізэрія* – дрібнота [4, 12]. – У говірці ще – страва: салат із дрібно нарізаних овочів; *муст* – гноївка, місце для гноївки [4, 127]. – У говірці ще – застоюна сеча худоби; *нанáшка* (*нанáшко*) – 1) хрещена мати (хрещений батько). – У говірці ще – шанобливе звертання до старшої жінки (чоловіка); *обхід* – догляд за худобою [4, 137]. – У говірці ще – ділянка лісу, закріплена за лісником; *ббшивка* – комір сорочки (переважно вишитий) [4, 137]. – У говірці ще – загалом комір будь-якого верхнього одягу; *пацэ* – 1) поросся. У говірці ще – неохайна або нахабна людина; *пляцок* – 1) виріб із здобного тіста; 2) оладок. – У говірці – картопляний млинець; рідше – торт; *полуденок* – споживання їжі серед дня, перший сніданок у полі [4, 135; 154]. – У говірці ще – їжа, яку беруть з собою на роботу чи в дорогу; *прбці* – надгробна промова [4, 159]. – У говірці ще – весільний обряд, який проводять вдома у молодого перед

заручинами; *псѣнка* – біловус (трава). – У говірці ще – будь-яка дрібна трава, яку важко косити; *пўшка* – дрібка чогось [4, 159-160]. – У говірці ще – кінчик пальця на руці; *тічка* – частина воза [4, 185]. – У говірці – передня або задня колісниця воза (відповідно: *передня тічка, задня тічка*); *фана* – корогва [4, 195]. – У говірці – церковна корогва; *фасолѣнка* – бадилля квасолі, квасолиння [4, 195]. – У говірці ще – страва (суп з квасолі); *цўрі* – лахміття [4, 208]. – У говірці ще – узагальнена назва старих, зношених речей (напр., інструментів, предметів побуту, техніки); *черѣп'ї* – 1) глиняний посуд; 2) увесь неметалевий посуд [4, 211]. – У говірці ще – загальна назва посуду. Загалом лексеми, які мають у говірці паралельні значення до типових для гуцульського діалекту, з-поміж усіх виявлених становлять понад 12%. При цьому паралельні значення іменників-діалектизмів, які притаманні говірці села Середній Майдан, часто мають певний етимологічний зв'язок з їх семантикою в гуцульському діалекті.

Третю групу складають діалектні лексеми, які у говірці села Середній Майдан вживаються в інших значеннях, аніж їх відповідники, подані у словнику гуцульських говірок. До цієї групи іменників-діалектизмів належать такі лексеми (спочатку подаємо говіркове значення слова, а потім – значення його в гуцульському діалекті – *М. К.*): *біґа* – примха, забаганка (про людину); непередбачувана поведінка (про тварину). – 1) стан сильного збудження; 2) особливість, властивість (погоди) [4, 24]; *валів* – корито, яке використовують лише для годівлі свиней. – Дерев'яне корито для напування худоби [4, 33]; *верѣта* – рядно, яке використовують для перенесення трави, сіна, листя. – Старе рядно [4, 34]; *вічко* – кришка домовини. – Накривка до діжки [4, 39]; *гілѣтка* – невелика дерев'яна діжка. – Дерев'яна посудина для молока і молочних продуктів [4, 52]; *гѣмба* – рот. – Губа [4, 33]; *дзюбок* – загострений кінець чогось. – 1) дзюб; 2) загострений кінець постола; 3) звужений кінець коси [4, 59]; *драб* – розбишака. – Негідник [4, 62]; *дранак* – березовий віник. – Старий віник [4, 63]; *дюг* – прочухан (найчастіше вживається у складі фразеологізму *дати дюга* – *дати прочухана*). – Поганий запах [4, 65]; *заведія* – жартівник. – Розбишака-підбурювач [4, 73]; *запрута* – жердина, за допомогою якої обв'язують завантажений дровами віз. – Довга

жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном і притягують на кінці [4, 78]; *знісок* – мале за розміром яйце. – Яйце, знесене без шкаралупи [4, 83]; *їстик* – інструмент, лопатка, якою очищують дерево від кори. – Лопатка на довгому держаку, якою очищують плуг від землі [4, 86]; *кагал* – багатодітна сім'я. – 1) гурт, натовп; 2) діти [4, 88]; *кіптар (лѣйбик)* – будь-який верхній одяг без рукавів. – Хутряна безрукавка (переважно з орнаментом) [4, 93, 110]; *офѣрма* – неохайна людина. – Тугодум, дурень [4, 142]; *патѣльні* – форма для випікання хліба, печива. – Сковорода [4, 145]; *плѣха* – зроблений нашвидкуруч широкий стіл для тимчасового використання. – Колена дошка [4, 150]; *рінка* – сковорода. – 1) невелика чавунна посудина на трьох ніжках; 2) металева каструлька [4, 163]; *цѣрок* – кухонний буфет, невелика шафа. – 1) відгороджене місце у хліві для молодих тварин; 2) відгороджене місце в підвалі для картоплі, буряків та ін.; 3) відгороджене місце на полонині для зберігання молока і молочних продуктів [4, 205]; *цѣірок* – невеликий шуруп для на поверхні механізму для вгвинчування або прикріплення до нього інших деталей. – Сосок [4, 205]. Як видно, у поданих лексемах часто простежується мінімальна різниця в семантиці у порівнянні з їх відповідниками, поданими у словнику “Гуцульські говірки”. Очевидно, це зумовлено значними впливами на аналізовану говірку гуцульського діалекту. У кількісному вияві ця лексико-семантична група іменників-діалектизмів у говірковому мовленні села Середній Майдан є найменшою і становить близько 10%.

У результаті узагальнення говіркового матеріалу слід зазначити, що більшість з наведених іменників-діалектизмів належать до активної лексики й повсякденно вживаються у мовленні місцевих жителів. Це особливо стосується слів, які позначають загальновідомі, знайомі більшості мовців поняття. До них відносимо предмети господарського, побутового призначення, назви, пов'язані з ознаками зовнішності чи характеру людей, описом природних явищ, тварин, рослинності, абстрактні поняття тощо. Натомість деякі діалектизми поступово виходять із щоденного вжитку, що зумовлено різними причинами. Так, окремі діалектизми вживаються виключно людьми старшого віку (*антрамент, броцак, гарбата, урльон, обцас, олуфко, обцас* та ін.). Окремі діалектні слова майже не вживаються через те, що поняття, які

вони позначають уже відійшли в минуле (гонта, маглівниця, куфер, креденц тощо). Насправді гонтою ніхто зараз не покриває будинки, маглівницю поступово замінила пральна машинка, а замість куфера і креденца поставили відповідно спальний набір та кухонну стінку (хоча люди старшого віку і її за звичкою називають креденцом) та ін.

Не ставлячи за мету статті детальний порівняльний аналіз говірки села Середній Майдан з іншими говірками (це вимагає зовсім іншого масштабу і формату дослідження), зазначимо, що переважна більшість наведених іменників-діалектизмів наявна і в говірковому мовленні сусідніх сіл – Верхнього Майдана, Гаврилівки, Парища, Ланчина, Саджавки та ін. Відмінності говірок цих та інших сіл у зіставленні з середньомайданською назагал незначні, однак вони є і, безперечно, повинні стати предметом подальших досліджень у контексті системного мовного аналізу перехідних говірок південно-західного наріччя української мови.

1. Атлас української мови: В 3-х т. – К., 1988. – Т. 2.
2. Бевзенко П. Українська діалектологія / П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини / М. Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Випуск XIX-XX. – Івано-Франківськ: Видавництво ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 26-29.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Кисляк Л. Н. Характеристика гуцульсько-покутського мовного порубіжжя (говірка села Саджавка Надвірнянського району Івано-Франківської області) / Л. Кисляк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск XXV-XXVI. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 229-233.
6. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови) / Б. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
7. Ковальчук М. П. Діалектні риси в мікротопонімії села Середній Майдан Надвірнянського району / М. Ковальчук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск XXIX – XXXI. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – 162 – 166.
8. Лесюк М. П. Основні риси Покутського говору / М. Лесюк // Етнос і культура: Часопис Прикарпатського університету ім. В. Стефаника: Зб. науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – №1. – 71-75.

The article describes the importance of nouns-dialect in spoken language of the village of Seredniy Maidan. The use of recitative Gutsulian dialect vocabulary by quantitative indicators is analysed. Its classification by specific semantic structure in the dialect speech is presented.

Key words: dialect, spoken language, Gutsulian dialect, south-western group of dialect, Seredniy Maidan.

В статті описано значення существительных-діалектизмів в говорі села Середній Майдан; проаналізовано використання лексики гуцульської діалектної лексики по кількісним показателям, здійснена її класифікація по специфіці семантичної структури в везанні говора.

Ключевые слова: діалектизм, говор, гуцульський діалект, юго-західне наріччя, Середній Майдан.

УДК 811.373+85.12

ББК 81.2Ук

Юлія Датченко

НАЗВИ ПИСАНОК ГУЦУЛЬЩИНИ

У статті проаналізовано назви писанок Гуцульського краю відповідно до принципів номінацій за асоціацією з ознаками конкретних, узагальнених та абстрагованих реалій.

Ключові слова: номінація, мотивація, лексико-семантична група, назви писанок, принципи найменування, метафоричні перенесення.

Традиційно лексика народних промислів і справ розглядається як невід'ємна частина говору, що постійно привертає увагу мовознавців. Основними аспектами її вивчення є структурно-семантичний, ономазіологічний, лексикографічний та функціональний рівні.

У наукових працях досліджується лексика художньої кераміки (Н. Левун), художнього різьблення по дереву (О. Гриджук), гончарної справи (А. Мединський), вишивальних технік (І. Зінченко), ткацтва (Н. Венжинович) та ін., однак лексика писанкарства, розгалуженого і розвиненого художнього промислу, що є традиційним на Гуцульщині, залишається недостатньо вивченою. Найважливішою ознакою писанкарської лексики є соціальна обмеженість, оскільки такими видами діяльності, як тваринництво, сільське господарство займалися усі жителі села, а лексика писанкарства була відома умільцям, їхнім родичам, сусідам тощо. Дослідження писанкарської лексики заповнить відчутну прогалину у висвітленні цієї теми, оскільки „творчий розвиток народних ремесел та їх

відображення у відповідних словниках – важливе завдання дослідників народної культури...” [2, 72].

Тематична група писанкарської лексики є досить розгалуженою і надзвичайно різноманітною, що свідчить про самобутність досліджуваного промислу. Аналізуючи український орнамент, М. Селівачов зазначає: писанки зберегли значну кількість архаїчних мотивів, композицій і народних назв. Учений відзначив, що “поряд із вишивкою, найбільш орнаментогенеруючою галуззю народного мистецтва” вагоме місце посідає писанкарство. Дослідник безспідставно вважає, що найвишуканіші за технікою виконання та композиціями є гуцульські писанки, особливо зі Космач. Вони характерні геометричними, зоо- й антропоморфними мотивами, зображенням церков. Автор констатує: “писанкарстві найширше серед всіх видів народного мистецтва представлені домінуючі мотиви українського орнаменту” [4, 286]. Це фітомофні “вазони”, “дерева”, “квіти”, “ружі”, “сливки”, “сорок гілок”, “сосонки”, “трилисники”; зооморфні “рачки”, “рибки”, “сороки”, “баранячі рижки”; а також хрести тощо. “Українське писанкарство перевершує невичерпною розмаїтістю місцевих варіантів, еволюційних змін, індивідуальних особливостей почерку сотень відомих майстрів писанкарства всіх сусідніх країн” [4, 287]. Отже, вивчення писанкарської лексики є актуальною проблемою в сучасному мовознавстві.

Тематична група писанкарства має складну внутрішню структуру й на основі взаємодії принципів опозиційного протиставлення і семантичної спільності ділиться на такі лексико-семантичні групи: 1) назви орнаментів та їх елементів; 2) назви технік; 3) назви процесуальних понять; 4) назви оздоблених пасхальних яєць за виконанням; 5) агентивні найменування; 6) назви елементів декорування писанок; 7) назви інструментів та знарядь; 8) назви кольорів; 9) назви прикрас з писанок; 10) назви ігор та забав, пов'язаних з писанками; 11) назви писанок.

У даній статті зосередимо увагу на лексико-семантичній групі назв писанок, які було дібрано з „Топографічного журналу відділу писанок” Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. У журналі зазначено інвентарний номер писанки, назва твору, прізвище, ім'я, по-батькові майстра, рік його народження і місце

проживання. Журнал розпочато у 1973 році, колекція писанок нараховує понад 6 тисяч екземплярів з різних регіонів України й світу. Назви писанок часто повторюються, хоча писанки відрізняються одна від одної. Є писанки без назв, очевидно майстри їх не подали. Для опрацювання були вибрані лише назви писанок тих майстрів, які проживають у селах південно-західних районів Івано-Франківської області, на території яких поширені гуцульські говірки.

Назви писанок відбивають фонетичні й лексичні особливості гуцульських говірок. „Процес називання відбувається на основі виділення тієї чи іншої характерної чи ситуативно зумовленої ознаки реалії, супроводжуючись прагненням точніше передати її властивості, а також суцільним досвідом носіїв мови, що дозволяють прямо чи опосередковано передавати ці властивості” [3, 4]. Переважна більшість писанок має найменування за назвою орнаменту, чи його елементів, але є назви, мотивація яких затемнена. Як слушно зазначив М. Селівачов, „роль номінацій в орнаментіці ще належно не оцінена, хоч вони можуть з'ясовувати характер асоціативного осмислення зображень тим чи іншим етносом, установлювати, які складові даного візерунка є головними, а які – факультативними. Номінація дозволяє правильно “прочитати” орнаментний знак і впізнати в ньому саме той образ, який впливає з даного територіально-художнього контексту й авторського задуму” [5].

Аналізуючи назви писанок спостерігаємо три принципи номінації за асоціацією з ознаками: 1) конкретних реалій; 2) узагальнених і абстрагованих реалій; 3) міфічних чи релігійних персонажів.

Кількісно переважає перший принцип, і найчастіше писанки називаються за асоціацією з **рукотворними предметами**, а саме:

а) назви одягу і його частин: *вуставкова* (Яв, Ксм) (від „вуставка” – вишита смуга, вставлена в плече або рукавах жіночої сорочки) [1, 42], *рукав'яночка* (Вж) (від „рукав'єнка” – жіноча сорочка із суцільно вишитими вздовж рукавами) [1, 166], *кожушкова* (Зм), *кожушок поздовжній* (Зм), *поясові* (Бп), *попружка* (Зм) (від „попружка” – тканий пояс з кольорової шерсті) [155]; *кручений рукав* (Бп, Ксм), *клочковий пояс* (Ксм), *попові ризи* (Ксм), *нізенка* (Яв) (від „низь” – спосіб вишивання);

б) назви предметів побуту: *вазонова* (Зм, Ксм), *вазонкова* (Зм, Пст), *вазенок* (Яв),

вазоночок (У-Пт), свічник (Яв), бочечкова (Вс), грабелькова (Вс), грабельки (Пдз, Ксм), тарничка (Яв) (від „тарниця” – дерев’яне сідло [1, 181], тарниця (Яв), парасолька (Зм), берівочка (Вж) (від „берівка” – невелика дерев’яна посудина для зберігання продуктів) [1, 23], коверець (Яв) (від „коверець” – вовняне покривало) [1, 98], бесаги (Вж) (від „бесаги” – дві торби, з’єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече) [1, 24], вазонок з кіньми (Зм);

в) назви релігійних споруд: каплиця (Яв), капличка (Ксм), церква (Яв), церковиця (Ксм, Вж), церковиці (Ксм).

У межах аналізованої лексико-семантичної групи виділяємо похідні від діалектних та загальноживаних **назв рослинного світу**. Кожна назва містить ознаку, за якою відбулося перенесення назви. Серед найменувань цієї групи розрізняємо назви, похідні від:

а) назв дерев або їх частин: сливова (Бп), смерічка (Бп), вишньова (Ксм), ільчета (Ксм) (від „іль” – ялина) [1, 67], дубовий лист (Бп), сливова з дубовим листом (Ксм), черешнева з дубовим листом (Ксм), черешнева з сливовим (Ксм), смерічка зі сливовими листками (Бп);

б) назв трав’янистих рослин та їх частин: косичка (Бп) (від „косиця” – квітка) [1, 102], косиця (Пст), косичката (Бп), ружа (Яв, Дхт, НВрб) (від „ружа” – 1. троянда; 2. назва узору”) [1, 166]; ружі (Ксм), ружева (Бп), ружкова (Ксм), ружка (Вж, Ксм), півружа (У-Пт), ромашка (Яв), чічка (Зм) (від „чічка” – квітка) [1, 213], клочкова чічка (Зм), чічка поперечна (Зм), чічка поздовжна (Зм), ружка штериста з кучерями (Дхт);

в) назв злакових культур чи їх частин: зірнечкова (Бп), колос (Пст), колоскова (Вс), колосата (Пдз) (від „колосатий” – колосистий) [1, 99], пшеничка (Ксм), колосок з дубовими листочками (У-Пт), пшеничка з кнігенькою (Ксм);

г) назв бобових та інших рослин: фасульката (Зм) (від „фасуловий” – квасолевий) [1, 196], малинонька (Ксм), огіріці (Дхт).

У гуцульській говірці досить численною є група найменувань писанок, які метафорично мотивовані до **тваринного світу**. Це похідні від:

1) назв домашніх та диких тварин чи їх частин: баранкова (Ксм), олені (Ксм), коні (Ксм), коники (Ксм), з кониками (Ксм), з оленями (Ксм), ріжката (Ксм), лапка (Яв),

лапки (Яв), вушка (Яв), заячі вушка (Яв, Вж), баранячі роги (НВрб);

2) назв комах: павуки (Ксм), павукова (Ксм), павучкова (Ксм), мотилькова (Ксм), метелик (Яв);

3) назв птахів: качурова (Кл), качурики (Пст), качурові (Бп), ластівка (Яв);

4) назв риби: рибка (Зм, Дхт, Пдз, Пст, Кл), рибиці (Бп, Ксм, Кл), рибки (Бп, Ксм).

Зафіксовано також групу найменувань, які виникли на основі **антропоморфних ознак**: чорнобривка (Бп), молодичка (Зм), княгінькова (Бп) (від „книгиня” – молода на весіллі) [1, 97], кнегінькова (Ксм), кнігінькова (Ксм); пультата (Бп, Ксм) (від „пультатий” – вирячкуватий, витрішкуватий) [1, 159], головката (Яв, Зм, Пдз), очката (Ксм), кучер (Яв), кучері (Яв), кучерява (Шш, Ксм), кучерявка (Зм), кучерики (Дхт). Найменування писанок, які мотивовані подібністю до частин людського тіла чи органів, є малочисельними: серденька (Ксм, Бп), серце (Зм), очка (Пдз).

У групі найменувань, які метафорично мотивовані подібністю елементів орнаменту писанки до **предметів чи явищ природи**, переважають метафоричні перенесення назв астрономічних об’єктів та похідні від них: штернова (Яв, Ксм) (від „зірка”), штерната (Дхт), штерна (Яв, Ксм), зірочка (Вж), зірка (Вж), зіроньки (Пдз), сонечко (Зм, Пдз), штернова з дубовим листом (Ксм). Зафіксовано назви, що виникли на основі переосмислення найменувань реалій земної поверхні: острівця (Вж), ріцька (Ксм, Бп) (від „річка”), ріцька з штернами (Ксм).

Другий принцип охоплює групи писанкових найменувань за асоціацією з поняттями **простору**, в тому числі композиційно-стилістичними особливостями: поперечна (Яв), скісна (Вж, Ксм), скосики (Дхт), хрестик (Дхт, Пдз), крижик (Вж) (від „хрестик”), хрестата (Бп, Яв, Ксм, Вж, Пдз), хрестикова (Вс), обведений хрест (НВрб), кіданецький хрест (НВрб), клочкова (Кл, Ксм) (від „кло” – ріг, кут) [1, 96], перерва (Вс), клиночок (У-Пт), клинці (Бп), в боку хрестата (Ксм), хрестикова в пояски (Пст), хрестикова з зірочками (Пст), клочкова з хрестом (Ксм), поперечка з ружками (Шш).

Найменування писанок за асоціацією до абстрагованих реалій включають в себе також переосмислення за **кількісними ознаками**: столата (Ксм) (від „сто лат”), безконечник (Бп, Ксм), три очка (Яв), 40 клинців (Яв), по три рази (Зм), сорок клинців (НВрб), сорокаклинці (Вж, У-Пт, Пст), 12 голівок

(Пдз); **ознаками розміру:** *дрібонька* (Ксм), *пушката* (Ксм) (від „пушка” – щіпка, дрібка) [1, 159], *пушката з дубовим листом* (Ксм), *пушката з кнегіньковим* (Ксм), *лазівка* (Зм) (від „лаз” – вузький отвір); **ознаками дії:** *летєча* (Ксм), *летєче з сливовим* (Ксм).

До другого принципу писанкових номінацій за асоціаціями до **етнічних** ознак належать: *україночка* (Вж), *гуцулочка* (Вж); до **етнотериторіальних:** *прокурєвська* (Ксм) (від назви села Прокурава), *шешорка* (Шш) (від назви села Шешори).

Третій принцип найменування за асоціацією до релігійних персонажів чи свят є малочисельним: *Христос із сонечка* (Зм), *Великдень* (Вж), *Параска* (Яв).

Отже, назви писанок творяться типовими семантичними моделями мотивації і номінації від лексем, похідних від назв різних об'єктів живої і неживої природи: рукотворних предметів, тваринного і рослинного світу, предметів чи явищ природи, антропоморфних ознак тощо. Найчисельнішою є група назв писанок, що утворені за асоціацією з ознаками конкретних реалій (70 %). Проаналізований матеріал свідчить, що писанкові найменування утворилися шляхом семантичного переосмислення і мають здатність опосередковано передавати покладені в основу номінаційні ознаки. Асоціації за подібністю сприяють процесу номінації й створюють нові знаки уявлень і понять, що є характерним для писанкових назв.

Значна кількість назв має демінутивні суфікси, які втратили своє первісне значення і „є лише свідченням переходу найменувань до іншої ідеографічної сфери на основі асоціативної подібності порівнюванх реалій” [3, с.7], що потребує подальшого дослідження.

Список назв населених пунктів та їх скорочень

Бп – Бабинопілля, Косівський р-н; Вж – Виженка, Вижицький р-н; Вє – Воскресінці, Коломийський р-н; Дхт – Дитинець, Путивльський р-н; Зм – Замагорів, Верховинський р-н; Кл – м. Коломия; Ксм – Космач, Косівський р-н; НВрб – Нижній Вербіж, Коломийський р-н; Пст – Пустинь, Косівський р-н; У-Пт – Усть-Путила, Путивльський р-н; Шш – Шешори, Косівський р-н; Яв – Яворів, Косівський р-н.

1. Гуцульські говори. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232
2. Зінченко І. Народні назви вишивального ремесла (до проблеми укладання Словника ремесел). – Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XXV-XXVI. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, 2010. – 72 – 77.

3. Зінченко І. В. Способи і засоби лексичної номінації (конспект лекцій). – Чернівці: Рута, 1999. – 60 с.
4. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). – К.: Редакція вісника „Ант”, 2009. – 408 с.
5. Селівачов М. Р. Орнамент у культурі: від архаїки до сучасності // <http://lgiki.com.ua/forum/ornament-u-kulturi-vid-arhayiki-do-suchasnosti>

In the article the name Easter eggs Gutsulian land in accordance with the principles of nominations for the association of specific symptoms, generalized and abstracted reality.

Key words: nomination, motivation, lexical-semantic group

В статтє проанализированы названия писанок Гуцульского края в соответствии с принципами номинаций по ассоциации с признаками конкретных, обобщенных и отвлеченных реалий.

Ключевые слова: номинация, мотивация, лексико-семантическая группа, названия писанок, принципы наименования, метафорические переносы.

УДК 81'282.2

ББК 81.2Ук-5

Лариса Наконечна

НАРОДНА ВИМІРЮВАЛЬНА ЛЕКСИКА ГУЦУЛЬЩИНИ

У статті розглянуто гуцульські народні назви мір у порівнянні з відповідними лексичними одиницями інших територіально близьких говорів південно-західного наріччя.

Ключові слова: дименціональна лексика, одиниці довжини, площі, об'єму і ваги, говірка.

Метрологія як наука про систему мір, походження і функціонування засобів вимірювання сягає історичних глибин існування людства. Сучасна метрична система після поступового і тривалого впровадження остаточно затверджена на міжнародному рівні відносно недавно – у 50-х роках ХХ ст. В її основі – система одиниць вимірювання, створена і введена у Франції 1795 року; за базову одиницю було взято міру довжини «метр» – приблизно одну сорокамільйонну частину довжини земного меридіана, пізніше цю міру було уточнено, прирівняно до довжини шляху, який світло проходить у вакуумі за 1/299 792 458 секунди [14].

Здавна в Україні послуговувалися народною системою мір, яка сформувалася з необхідності зіставлення предметів, порівняння їх із певним зразком вимірювання (еталоном), тобто з необхідності встановлення довжини, площі, об'єму, ваги предметів, що

зумовило створення засобів вимірювання і відповідних найменувань одиниць міри.

Попри те, що з часу введення метричної системи народна система вимірювань втратила свій офіційний статус і частотність використання, вона все ж нерідко залишається актуальною в сучасному побутовому житті українців.

Основний корпус як міжнародної метричної, так і народної системи мір становлять одиниці виміру довжини, ваги, об'єму та площі. Однак, якщо особливістю метричної системи є точність міри, то народна кількісна система представлена одиницями міри, що позначають кількість точно визначену, невизначену і приблизну.

Димензійна (вимірювальна) лексика є одним із основних репрезентантів функціонально-семантичного поля кількості, представленого також граматичним, морфемним, фразеологічним рівнями мови. Слова міри та ваги є предметом активного вивчення у працях Н. Бондарчук, І. Войцехівської, В. О. Винника, Ф. П. Філіна, О. Швачко. Науковці, досліджуючи питання еволюції слів-вимірювачів, вказують на тісний зв'язок цієї лексики з побутовою. (Терміни "слова міри та ваги" та "слова-вимірювачі" вживаємо паралельно за О. Швачко [16, 11]).

Об'єктом нашого зацікавлення у статті є вимірювальна народна лексика Гуцульщини, що побутувала і нерідко залишається активно вживаною на теренах цих земель. Вважаємо, що зазначений лексико-семантичний пласт є багатим матеріалом для вивчення не тільки давньої української метрології, особливостей українського діалектного мовлення, але й своєрідності мислення та світосприйняття гуцулів як творців і носіїв мови.

Матеріал для опису гуцульської метрологічної лексики і зіставлення її з вимірювальними словами суміжних говірок черпаємо з відповідних діалектних словників.

Тематичну групу гуцульської вимірювальної лексики формують лексико-семантичні групи: 1) одиниці довжини; 2) одиниці площі; 3) одиниці об'єму; 4) одиниці маси; 5) одиниці поштучного підрахунку предметів. Кожна з цих груп містить номінації точно визначеної і приблизної міри; назви одиниць, співвідносних з одиницями метричної системи і не співвідносних із ними; номени власне гуцульські, ті, що поширені в говірках південно-західного наріччя, і запозичені.

Найдавніші слова на позначення лінійних мір в українській мові і гуцульському говорі зокрема мають антропометричну основу. Адже лінійні міри пов'язані первинно з частинами людського тіла, рухами і фізичною силою людини (розмах рук, розведення пальців, довжина кроку, ширина долоні і великого пальця), що завжди було «при собі» і не потребувало додаткових засобів вимірювання. «Пізнаючи себе, речі, що довкола, людина омовляла результати когнітивного досвіду, позначала еталони кількості відповідними номінаціями» [15, 180]. Аналіз зафіксованих у словниках лексем, що позначають лінійні міри, засвідчує: на Гуцульщині довжину і товщину предметів визначали зазвичай методом зіставлення предмета з довжиною частин тіла (пальця, долоні, ліктьової кістки і т.п.) або примітивних підручних засобів (шнурок, ланцюг). Таким чином, унаслідок семантичного переосмислення предметів реального світу через співвідношення назви засобу для вимірювання і назви одиниці вимірювання розширилася семантика наявних лексем із базовою семою «довжина предмета»: *крок, лікоть, шнур, ланцюг*.

Крок, -а 1. крок; 2. одиниця міри довжини, що дорівнює одному крокові (приблизно 0,75 м.) [3, 105]. Цієї міри довжини не зазначено у жодному іншому з досліджуваних діалектних словників. Однак відомо, що спосіб вимірювання кроками був широко поширений.

Лікоть, локоть – міра довжини, що дорівнює 60 см, це відстань від ліктьового згину до кінців пальців руки: *Ліктем полотню і сукно мірили* [3,113]. Лексему *лікоть* використовували для позначення виміру довжини у говірках України з XI ст. Особливістю антропометричних мір, зокрема *ліктя*, була відсутність сталого кількісного наповнення слова-вимірювача, зумовлена відмінностями у способах вимірювання [4, 74]. Тому, за різними свідченнями, *лікоть* дорівнював не тільки 60 см, як у гуцулів, але й 46 см [1, 20], 38-46 см [2, 189], близько 50 см [13, Т.4, 514]. У словнику бойківських говірок Онишкевича лексема *лікоть, локоть* подається як синонім до аршин, тобто 71,1 см [9. Т.1, 414, 417]. У словнику за ред. Б. Грінченка ця назва подається у двох фонетичних варіантах – *лікоть* і *локоть* і має, окрім значення «відстань від ліктьового згину до кінців пальців руки», також значення «міра довжини, що дорівнює третій частині сажня», тобто приблизно 60 сантиметрам. Причому як назві одиниці виміру перевага віддається слову *локоть*,

що В. Винник пояснює прагненням мови формально (фонетичними засобами) розмежувати первинне і вторинне значення лексеми [1, 20]. У лемківських говірках наявна лексема *локот*, що як одиниця міри не тільки позначає довжину предмета, але й має значення «8 пасом напрядених ниток» [10, 161]. У словнику гуцульських говірок зафіксовано також вимірювальне слово *пивлокоть*, що позначає половину довжини, позначуваної лексемою *лікоть*, тобто 30 см [3, 148].

П'єдь, п'їидь, п'єда, п'їда, п'їида – п'ядь, міра довжини, що дорівнює відстані між кінцями великого і середнього пальців руки. У системі мір гуцулів ця віддаль дорівнює і 19-23 см [3, 147; 8, 135], і 22-25 см [11, 141]. На теренах Бойківщини лексема *п'ядь* побутувала, позначаючи міру сукна – 25 см [9, Т.2, 165]. У Словнику української мови *п'ядь* визначається як чверть аршина (0, 711м), тобто 17,5 см [13, Т.8, 416]. Увійшовши до меж вимірювальної системи, *п'ядь* позначала також міру, що дорівнювала ширині долоні. Цей метрологічний народний термін використовувався доволі довго, він слугував, наприклад, для вимірювання ікон, товщі снігового шару.

П'ядь була найменшою одиницею виміру у Давній Русі, письмові згадки про неї є у пам'ятках XII ст., в Ізборниках Святослава 1073 і 1076 років, з часом ця дименціональна лексема отримала загальнослов'янське поширення.

Ця міра, очевидно, була зручна у використанні і тому стала базовою для інших мір. Недарма в дименціональних атрибутивних словосполученнях стрижневим компонентом є лексема *п'ядь*: *пивтори п'єди* — міра, що дорівнює п'яді плюс довжина пальців; *хр'ома п'єдь* — п'ядь з додатком двох фаланг вказівного чи середнього пальців; *женська п'єдь* — п'ядь жіночої руки; *мужеська п'єдь* — п'ядь чоловічої руки: *Йе женс'ка п'їед', а йак два пал'ці си доклададо* — *то мужес'ка п'їед'* [3, 147-148].

Із вимірювачем *п'ядь* пов'язаний інший виразник міри, зафіксований тільки у [3, 204], що входить до складеної назви «*хр'ома п'єдь*» – *хр'ома*. Він позначає міру довжини, яка дорівнює довжині пальців: *У него лаба мат одну п'їед' і одну хрому*.

Цал, цаль, цол – міра довжини, що дорівнює ширині великого пальця – 2,54 см, дюйм. *Цал* — *то міра на великій палиці; на цали мірили дошк'і* [3, 204; 8, 180; 11, 216]. Це ж слово з тим самим значенням зафіксовано у бойківських говірках, але у формі ж.р. [9, Т.2,

349], буковинських [12, 617], лемківських (*цаль*) [7, 2], наявна ця лексема і у польській (*cal*) та німецькій (*Zoll*) мовах. У лемківських говірках наявна, окрім одиниці міри *цаль*, ще і лексема *цол*, яка позначає відстань між вказівним і великим пальцем (як *п'ядь*), але, на відміну від *п'яді*, дорівнює приблизно 10 см [7, 2].

Лексема *шух* на Гуцульщині використовували для позначення міри об'єму дров – 4м³ (латир), а також міри довжини, що дорівнює ширині долоні з відставленим великим пальцем [3, 222; 8, 192]. У буковинців *шух* – «лінійна міра, приблизно на чотири пальці» [12, 681].

Хід – 1. хода; 2. одиниця виміру відстані: *Дві години ходу від нас до Кут* [3, 201]. Судячи з прикладу, ця міра дорівнює довжині шляху, який долає піша людина за певний час.

Шнур, шнурь – 1. шнурок; 2. складова частина ткацького верстата; 3. заст. міра довжини, що дорівнювала 30 м: *Земл'у м'їрили на шнури, а шнур мау трийц'їт' метріу* [3, 218]. У словнику наддністрянських говірок зафіксовано моносемантичну лексему *шнур*, яка позначає міру поля, але без чітко визначеної довжини [17, 281].

Ланц – 1. ланцюг; 2. земельна міра (ЛН. – 30-метровим ланцом міряли землю): *Земл'у мірили на шнури, а шнур мау трийц'їт' метріу. А по предвічному ланци си називали* [3, 109]. У буковинських говірках теж є лексема *ланц, ланиц*, одним із значень якої є, як і в гуцульських говірках, «одиниця виміру площі»: *Ланц – то була нива, півланца – півниви* [12, 252].

Для вираження довжини предметів ткацтва (полотна, ниток) на Гуцульщині використовують спеціальну лексику, зокрема *міра, нитка*.

Міра – одиниця виміру довжини полотна або ниток від плеча на витягнуту руку (приблизно 80 см): *Полотно мірили на міри* [3, 124; 8, 112]. Ця ж лексема зафіксована у бойківських і наддністрянських говірках, однак кількісне значення у бойківських і гуцульських говірках збігається (80 см) [9, Т.1, 442], у наддністрянських говірках "міра" становить 90 см [17, 201].

Нитка – ткацька міра довжини ниток, що дорівнює 2,5 м [8, 123].

Отже, були міри довжин, які використовували тільки у певній сфері побутового життя, як-от у ткацькій справі (нитка, міра); для виміру землі (ланц, шнур), і універсальні (лікоть, п'ядь).

Тематична група «одиниці площі» у гуцульському діалектному словнику представлена численними лексемами, адже сільськогосподарські угіддя, призначені як для обробітку землі, так і для випасу худоби, залишаються одним із основних засобів існування горян. Поряд із загальноприйнятими міжнародними одиницями міри площі на побутовому рівні активно послуговуються словами вузького, місцевого, використання.

Серед лексем із базовою семою «площа земельної ділянки» зафіксовано лексичні одиниці, що позначають: 1) чітко визначену міру; 2) міру, співвідносну з часом, що витрачається на обробіток ділянки, або з кількістю врожаю з певної площі поля; 3) нечітко визначену міру.

Так, першу групу репрезентують такі лексеми:

жердь – міра земельної площі, що дорівнює 144 м²: *Б'ідний мируу жердами, а богач моргамі* [3, 69]. Цю лексему не фіксує жоден з інших аналізованих нами словників;

морґ – міра земельної площі (дорівнює 0,56-0,57 га). Ця одиниця міри, поширена в багатьох говірках південно-західного наріччя [17, 176; 12, 296; 11, 178; 9, Т.1, 450], в українську мову потрапила за посередництвом польської мови з німецької, де первинно позначала ділянку землі, яку один орач може зорати за один ранок (0,25 га) [5, Т. 3, 512]. У словнику говірок закарпатських гуцулів є синонімічна лексема *голд* – міра землі (0,578 га) [11, 37];

сотина, сотик – міра площі, що дорівнює одній сотій гектара (ар). [3, 175; 8, 161]. Лексема *сотик* є також у бойківських говірках [9, Т.2, 238];

ф'альча, ф'альша – міра землі (приблизно 114 сотих): *Гектар має дес'ят' сотих туда і суда, а фалча — сто штирнайціт'* [3, 195]. На Буковині зафіксовано лексему *фальча* (варіант *фалча*) з тотожним семантичним наповненням, а також словотвірний трансформ *фальчі* (тільки у формі множини), що позначає земельні угіддя будь-якої величини: *Ни маєш гітій, кому лишши свої фальчі?* [12, 578].

Наступна група димензональних слів, семантика яких співвідноситься з часом, що витрачається на обробіток певної ділянки землі, або з кількістю врожаю з неї, представлена у гуцульських говірках словами *днина, косарь, опліт, сіно, упряж, чвертка*. Ці лексеми як виразники міри не зазначені ні у Словнику української мови в 11 томах, ні у

словниках (за незначним винятком) сусідніх говірок української мови.

Днина – 1. день; 2. міра землі, яку можна обробити за один день парою коней: *Майу на днину ріл':і, шо мож за днину віорати* [3, 60]. На Бойківщині тотожну семантику реалізують варіанти *динь, днинка* [9, Т. 1 214, 222].

Косарь, -я – 1. косар; 2. міра площі сіножаті, яку косар може викосити за один день: *У нас с'іна на пйутрені а косар'а* [3, 102]. *Я маю кошні ше на два косарі* [8, 99].

Опліт – 1. огорожа довкола стога сіна або оборога; 2. міра площі сінокосу на один стіг сіна: *У віно дістала два оплоти* [3, 140].

Сіно – 1. висушена трава, сіно; 2. стіг, скирда сіна: *Було на тройе сін трави*; 3. одиниця виміру земельної площі, що відповідає кількості зібраного з неї сіна: *Наше поле на одно сіно* [3, 171].

Лексема *чвертка* у говірках південно-західного наріччя, маючи в основі сему «четверта частина цілого, чверть», є полісемною лексемою. Адже це слово позначає:

1) міру площі, яку можна виорати за півдня (у гуцульських говірках): *Чвертку ґрунту — то шо к'ін' вид рана до полу н :а може віорати*; [3, 209]; міру площі, що дорівнює 8 морґів (у наддністрянських говірках) [17, 272]; міру площі обсягом 1/4 га, або 20-25 пражин чи 1/4 морґа або фалчі (у буковинських говірках) [12, 637]. У [13, Т.11, 288] *чвертка* є старовинною мірою земельної площі, що становить 1,5 десятини, тобто 1,635га;

2) міру об'єму рідини, місткості посуду, яка дорівнює 250 г [8, 183], пляшку місткістю 0,5 літра (у гуцульських говірках): *Великій літер майє штири чверткі, а чвертка — то тепер півлітра*; *чвертковий* – півлітровий: *Чверткове горне — то на п'улітра* [3, 209]; (порівн. із сучасним «пляшка місткістю 0,25 літра» [13, Т.11, 288]); одиницю виміру об'єму землі – 2 м³ (у буковинських говірках) [12, 637];

3) міру ваги, виміру сипких речовин: 25 кг (у гуцульських говірках) [3, 209]; 250 г (у наддністрянських говірках) [17, 272]. У [13, Т.11, 288] *чвертка* як міра об'єму сипких тіл дорівнює 8 четверикам (близько 210 л).

Отож, зіставний аналіз говіркового лексичного матеріалу із тим, що зафіксований у Словнику української мови в 11 томах, засвідчує певну розбіжність у семантичному навантаженні формально тотожних одиниць.

Наступний ряд вимірювальних лексем, кількісне значення яких є або нечітко

визначеним, або незафіксованим, можливо, втраченим, репрезентують такі діалектизми:

апиндицит, цифлик – невелика ділянка поля чи пасовища [8, 20, 181];

беренник, дерінник, копанник (копаник) – 1. той, хто збирає восени врожай (перев. картоплю); 2. міра площі: *Маїу ше на два би'ренники барабул* [3, 23];

гони – (тільки мн.) – міра земельної площі [3, 47]. Словник української мови подає цю лексему як одиницю лінійної міри зі значення «українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів» [13, Т.2, 122];

сторонка – ділянка поля або кілька рядків овочевих (рідше зернових) культур [8, 163];

упряж, упріш – 1. упряж; 2. земельна або лінійна міра: *Ви'орау оди'н упряж — то так до витпочи'нку коний. До об'їду оди'н упряж ми'г орати; у нас города у два упряжи* [3, 192];

царина – велика ділянка поля [8, 180].

Міри об'єму і ваги у гуцульських говірках нерідко передавалися однією лексемою, оскільки засобом виміру ваги сипучих речовин була посудина певного об'єму. Про це свідчить низка полісемантичних лексем, як-от:

бербениці, бриндзенка (запозичення з румунської [5, Т.1, 168]) – 1. дерев'яна посудина видовженої форми з двома днами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи); 2. одиниця виміру місткістю 25—30 кг; 3. діжечка [3, 23]. У словнику бойківських говірок ця лексема зафіксована лишень зі значенням «дерев'яний посуд для молока» [9, Т.1, 49];

берівка, беривка – 1. невелика дерев'яна посудина для зберігання продуктів; 2. одиниця виміру місткістю близько 16 кг; 3. велика пляшка [3, 23];

г'арнец (запозичення з польської [5, Т.1, 476]) – 1. дерев'яний посуд для молочних продуктів (об'ємом 4-8 літрів); 2. заст. міра рідини (що дорівнює 4 літрам); міра сипких речовин: *Дауно купували муку на гарці* [3, 52]. У бойків ця ж лексема (але з м'яким кінцевим приголосним) пов'язана з мірою – 4 л, а також позначає посуд для зерна місткістю 4 л. [9, Т.1, 162]. Словник української мови в 11 томах також фіксує лексему *гарець* зі значеннями 1. (у дореволюційній Росії) міра сипких тіл, що дорівнює 3,28 літра. 2. Посудина, що вміщує таку кількість речовини. [13, Т.2, 31];

тел'ета (гіл'ета) // тел'етка (гіл'етка) (запозичення з румунської [5, Т.1, 492]) – 1. дерев'яна посудина для молока і молочних

продуктів; 2. одиниця виміру (приблизно 25 кг) [3, 52];

кобел, кібла – 1. дерев'яна посудина для витягання води; 2. міра сипучих речовин: *Кіблами мірили зерно, то така посуда* [3, 97]. У бойків словотворчий варіант *коблик* позначає центнер [9, Т.1, 362];

мір'енка, мірк, мірт'ук, міртух – 1. міра об'єму, що дорівнює двом літрам; міра ваги, що дорівнює двом кг; 2. плата натурою мельникові за помол.

У бойківських говірках слова *мірявка, мірник* мають значення «посуд з мірою для молока, посуд на 2 л» [9, Т.1, 444];

мірниця – 1. невелика відкрита дерев'яна бочка на 25 кг. 2. міра ваги зерна, що дорівнює одній такій бочці [8, 114]. У бойків ця семантика виражена словом *полумацьок*, яке, як зазначає М. Й. Онишкевич, є також у польській і німецькій мовах [9, Т.1, 108];

піввісімнайцяміртуковий – об'ємом 35 кг (про посуд) [3, 148];

терх (терьхь) – 1. вантаж, який кладуть на коня; 2. міра ваги (бриндзи, молока), що дорівнює двом бербеницям — по 16 кг кожна, які везуть верхи на коні: *На кона кладут дві бербеници зйезуут курмейем — то си називау терх* [3, 184].

Окрім наведених лексичних одиниць, що зазвичай вказували на визначену міру ваги, але приблизну міру об'єму, на Гуцульщині побутовали лексеми з чітким кількісним значенням об'єму:

великий літер – міра місткості, що дорівнює 2 літрам [3, 34];

квартирка (очевидно, від *кварта*) – 1. міра об'єму, що дорівнює 250 мл 2. 250-грамова пляшка горілки [8, 90];

літра, кварта, квадра – літр [8, 90, 106]. Слова *кварта, квадра* запозичені з латинської мови за посередництвом польської, де позначає четверту частину чогось [5, Т.2, 414]. На Буковині зафіксовано лексему *літра* зі значеннями 1. кухоль, посудина для набирання води (незалежно від розміру та матеріалу); 2. заст. Міра місткості рідини, 250 г. *Тупер кажут читвиртушка, а колис то була літра*, а також *літирка* – 1. Зменш. до літра *Ледви м упросила, би випив літирку молока* 2. заст. Міра місткості рідини, половина літри (250г) – 125 г. *Випив дві літирці вина і балакаї, сам ни знаї шо* [12, 263];

л'атир, латер (поширене також у польській і словацькій) – 1. міра об'єму (4 м куб.) дров: *Купиу два латрі дроу*; 2. складені у штабель дрова; скласти у латир — скласти на

купу [3, 110]. У бойків зафіксовано варіант *латра* з тією ж семантикою [9, Т. 1, 405];

око – 1. око; 2. заст. міра рідини (переважно горілки), 1 літр: *Идет дук— багач в кориму и берет горівки шість або сім вік, дві оці вина* [3, 138; 8, 125];

півоко – півлітра (горілки) [8, 133]. На Буковині ця лексема позначає, окрім міри рідини (0,5л) і міри ваги (500 гр), давню міру ваги 630-645 грамів: *То лиш старі люди знали, кілька колис значило півоко, а тепер – це вміст півлітрової банки* [12, 414];

топка – міра об'єму кухонної солі із сорвиці (1 склянка) [8, 169].

У гуцульських говірках наявні також лексеми, які позначають власне міри ваги, хоча у сусідніх говірках вони можуть мати й інші значення міри:

дека (запозичення з польської [5, Т.2, 25]) – одиниця ваги, що дорівнює 10 г [8, 60]. Цю ж лексему зафіксовано також у буковинських говірках [12, 90];

корець – 1 міра ваги, що дорівнює 100 кг [8, 98]. Це вимірювальне слово з таким самим значенням є і в лемківських та наддністрянських говірках [10, 145; 17, 156]. У бойківських говірках *кориць* позначає ту саму міру ваги – 100 кг, а також міру об'єму – 128 л і «40-48 гарців» (гарнец – міра або посудина на 4 л.), тобто приблизно 160-190 л [9, Т. 1, 377, 162], у буковинських говірках *кориць, корець* – міра об'єму – 100 л [12, 224];

сани сіна — міра в 200-500 кг сіна [11, 196];

ферділь, фергіль – міра сипких речовин, що дорівнює 10 кг: *На кішн'ї за л'їто заробиу десїт ферГїл'їу мук'и* [3, 196];

фунт – одиниця ваги, що дорівнює 0,5 кг [8, 177].

Ще одну лексико-семантичну групу вимірювальних слів у гуцульських говірках репрезентують слова – назви одиниць поштучного підрахунку предметів, зазвичай ниток для ткання і снопів зернових культур:

Назви мір кількості ниток для прядива:

ч'исниця, ч'есниця, чїсниця, чисниці – міра ниток для ткання полотна, що дорівнює трьом ниткам на мотовилі *Пасмо має десїк чисниць. А чисниця — то було три нитці* [3, 212; 8, 183; 17, 275];

пасмо – міра кількості ниток для ткання полотна, що дорівнює десяти чисницям (30 ниткам) [3, 212] за іншими записами – дванадцяти чисницям (36 ниткам) [8, 129]. У наддністрянських говірках пасмо – теж 30 ниток, [17, 275], як і у [13, Т.6, 88], тоді як у лемківських

говірках ця лексема позначає іншу кількість ниток, намотаних на мотовило, – 24 [10, 227];

півміток – ткац. міра ниток для ткання полотна, що дорівнює 15 пасмам: *Ба відкі ти, дівчинонько, Ба відкі, ба відкі, Чи ти би сі не наймила Мотати півміткі?* [8, 133]. У Словнику української мови в 11 томах *півміток* дорівнює 20—30 пасмам [13, Т.6, 383]. 20 пасем у наддністрянських і буковинських говірках мають назву, відповідно, *міток* [17, 275] і *подвацетник* [12, 437].

Назви певної кількості снопів передають лексеми, які водночас використовувалися і для лічби будь-яких предметів:

кладня, кладні, кланя – 1. полукіпок снопів, складених на сіножаті (перев. до 30 штук); 2. одиниця міри — 30 штук: *Купила двацїт клань кушуру* [3, 95];

копа – 1. стіжок снопів у полі (до 60 штук); 2. одиниця лічби, що дорівнює 60; 3. велика кількість будь-чого [3, 100].

Гуцульська система мір вражає не тільки численністю лексем, але й власне кількісними показниками, семантичним наповненням номінацій, часто втрачених для сучасного мовця. Багата народна система одиниць вимірювання потребує докладного вивчення, оскільки дає багатий матеріал для розвідок мовознавчих, історичних, культурно-етнографічних.

1. Винник В.О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові / Винник В. О. – К. : Наукова думка, 1966.
2. Войцехівська І. Джерела історичної метрології: аналіз первісників та зіставлення даних / Ірина Войцехівська // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – №11. – С.188-202. – Режим доступу: <http://history.org.ua/new.php?hist=67>
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / [Відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232с.
4. Дяченко Н. Номінація частин руки в говірці села Неводи Овруцького району Житомирської області / Наталія Дяченко // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – Т.ІІ, №22. — С.72-78.
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982 – 2006.
6. Каракевич Р.О. Національно-культурна маркованість фразеологічних одиниць на позначення виміру та ваги в німецькій та українській мовних картинах світу / Р.О.Каракевич // Вісник Донецького університету, Сер Б. Гуманітарні науки. – 2008. – Вип.1. – 42-47.
7. Міри лемків. – Режим доступу: <http://www.carpathians.eu/karpatskii-narod/lemkivshchina/tradiciini-znannja-lemkiv/odiniici-vimiru-narodni-prikmeti-ta-narodnii-kalendar.html>

8. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови/ Микола Негрич. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч./М.Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984.
10. Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок/ П.С. Пиртей. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ. – 2004. – 364с.
11. Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)/ Ю. О Піпаш , Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266с.
12. Словник буковинських говірок / [За заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці: Рута. 2005 – 688 с.
13. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
14. Створення, розвиток та основні принципи побудови Міжнародної системи одиниць. – Режим доступу: http://cde.kpi.kharkov.ua/cdes/Yak/2_LP/3/Glava3.htm
15. Швачко С.О. Когнітивні зони виміральної лексики: типологічний аспект / Швачко С.О., Єгорова О.І. // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – №2. – С.179-186.
16. Швачко О. Слова міри і ваги: лінгвокогнітивні аспекти: Монографія / О. Швачко. — Суми: Вид-во СумДУ, 2008.– 132 с.
17. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

In the article, the author investigates the of linear, square, volume, and weight measures in comparison with other south-western dialects' ones.

Key words: *linear, square, volume, and weight measures, dialect.*

В статті розглядаються гуцульські народні назви мір в порівнянні з відповідними лексическими одиницями інших територіально близьких говірок південно-західного наріччя.

Ключевые слова: *дименціональна лексика, одиниці довжини, площі, об'єму, маси, говор.*

УДК 811.161.2'282

ББК 81.2Укр – 67

Інна Гороф'янюк

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД БОТАНІЧНОЮ ЛЕКСИКОЮ ГУЦУЛЬСЬКОГО ГОВОРУ

Стаття присвячена огляду ботанічної лексики гуцульського говору, експлікованої зі лексикографічного джерела. З'ясовано способи номінації флорооб'єктів, досліджено зв'язки ботанічної лексики з іншими ідеографічними сферами, встановлено джерела формування флорономенів гуцульського говору.

Ключові слова: *номінація, запозичення, назви рослин, гуцульський говір.*

Пізнання лексики говорів, її складу, семантики, географії, функціональної

диференціації та генези не викликає сумнівів у своїй актуальності. Це спонукає дослідників до опису кожної тематичної групи лексики з максимальною повнотою складу її одиниць та системних відношень між ними в усіх українських діалектах. Особливий інтерес становить вивчення ботанічної лексики – давньої за походженням, багатой за складом та цінною для пізнання лінгвальних та позалінгвальних явищ.

Сьогодні в україністиці спостерігається тенденція до створення окремої галузі номенклатурної етноботаніки, народної фітоніміки, у межах якої ставлять за мету виявлення, ресстрацію, систематизацію й аналіз народних флорономенів, їхню наукову ідентифікацію з відповідними таксонами, з'ясування їхньої етимології, укладання словників та банків даних [6, 165–166]. Це стало можливим завдяки збиранню й аналізу народних назв рослин у різних регіонах України: говірках степового (П. Ю. Гриценко, Л. Д. Фроляк, Л. А. Москаленко), східнополіського (О. А. Малахівська, М. В. Поістогова), середньополіського (М. В. Никончук), західнополіського (Г. О. Козачук, Р. Омельковець), закарпатського (Й. О. Дзедзелівський, О. Ф. Миголинець), східнослов'янського (А. О. Скорофатова) говорів, чорнобильських (М. М. Ткачук) та центральноподільських (І. В. Гороф'янюк) говірок. І. В. Сабадош здійснив картографічну презентацію флорономенів усього українськомовного діалектного континууму, уклавши “Атлас ботанічної лексики української мови” [16]. Проте студії над українською флоролексикою все ще засвідчують несутільне представлення в них українського діалектного ландшафту та недостатню увагу до семантики флоролексем. Так, досі відсутнє комплексне дослідження флорономенів самотнього архаїчного гуцульського говору, яке, переконана, допоможе вийти на ще не пізнані моделі буття діалектної мови. Саме тому метою нашої розвідки є демонстрація багатства ботанічної лексики гуцульських говірок, її релевантності для глибоких теоретичних узагальнень. Свої спостереження ми проектуємо на номінаційні процеси в ботанічній лексиці гуцульського говору: способи флорономінації, зв'язки назв рослин з іншими ідеографічними сферами, джерела формування корпусу флорономенів гуцульського говору.

Фактичним матеріалом розвідки стала праця Ю. Й. Кобова – “Словник українських

наукових і народних назв судинних рослин” [10], що містить близько 33 тисяч народних флороназв, які вибрав укладач з близько сотні літературних джерел. Чітка локалізація номенів дозволила нам прийомом суцільної вибірки вилучити 1286 номінативних одиниць на позначення 477 видів рослин у гуцульському ареалі. Той факт, що кількість номінативних одиниць майже втричі перевищує кількість десигнатів, притому, що діалектоносій номінує лише ті флорооб'єкти, що мають ужиткове значення, пояснюється тим, що народному назовництву властива широка варіативність і деталізація назв рослин.

Бачення діалектоносіями об'єкта з різних сторін створює номінативну варіативність у межах усього ареалу: так, номінативний ряд ‘деревій звичайний, *Achillea millefolium* L.’ охоплює 18 флоронаменів: *буж'дерево*³, *деревінь*, *деревій*, *дерев'їй*, *дерев'їй'б'їлий*, *дерев'ник*, *дерев'ник'білий*, *мурашків'ник'білий*, *мура(я)щів'ник*, *крів'авник*, *крів'ник*, *лабуж'дан*, *мок'рець*, *під'біл*, *тися'чолітник*, *ко'нуфер*, *х'востик'мишачий*, в основу яких лягли морфологічні, лікарські властивості рослини. І такі ряди, що засвідчують явище асиметрії мовного знака, можна множити. Принагідно згадується теза Лео Вайсгербера про те, що різноманітність і мінливість – чи не найвизначальніші ознаки мови людини.

Отож, зафіксована флоролексика гуцульських говірок виявила широкий спектр формального та семантичного варіювання. Формальне варіювання представлено найчастіше на фонетичному рівні, порівняйте номінативний ряд ‘барвінокзвичайний’: *бар'венок*, *бар'вінек*, *бар'вінець*, *бер'винок*, *бир'винок*, *бер'вінок*, *бир'вінок*. Встановлено зв'язок між варіативною спроможністю флоронамена та його походженням: давні назви мають високий потенціал семантично варіювати: так, семантичне поле фітоніма *лопух*, успадкованого з праслов'янської мови і споріднене з індоевропейським коренем **lǝp-* / *lǝr-* ‘щось велике, плоске’ [5ІІІ, 289-290], охоплює значення: ‘лопух великий’, ‘кремена лікарська’, ‘підбіл звичайний’, ‘старівник гарний’, ‘калюжниця болотяна’, ‘калачики лісові’), натомість нові або запозичені флоролексеми частіше демонструють формальне варіювання: *мадра'ган*, *мадра'гуна*,

мадра'гуля, *мадра'гура*, *матри'ган*, *матри'гун*, *матри'гуна* ‘беладонна звичайна’ – найменування постали внаслідок перенесення назви рослини мандрагора, *Mandragora* її трансформації [5 ІІІ, 380].

Щодо генези флоронамени гуцульських говірок є неоднорідними. Їх репертуар утворюють лексеми, які виникли внаслідок формальної та семантичної деривації чи запозичення з інших мов.

Формальна деривація флороназв найчастіше здійснюється суфіксальним способом. Продуктивними виявились суфікси -*к* (*сме'рїчка* ‘верес звичайний’, *жарка* ‘золототисячник звичайний’, *мико'лайки* ‘первоцвіт весняний’), -(*н*)*ик* (*смер'тельник* ‘віха отруйна’, *зрадник* ‘вероніка дібровна’, *гогоз'ник* ‘брусниця’), -*ець* (*пискавець* ‘поросинець одноцвітний’, *чист'тець* ‘чистотіл звичайний’, *персте'нець* ‘повитиця льонова’), -*иц* (*тур'риця* ‘череда тридільна’, *ліс'ниця* ‘яблуня лісова’, *паву'тиця* ‘берізка польова’). Зазначені та низка інших активних суфіксів (-*ин*, -*ан*, -*ач*, -*ак*, -*ок*) є продуктивними у флоронамінації у всьому українськомовному континуумі (згідно із спостереженнями А. Й. Капської [8], Я. В. Закревської [7, 107-111], Р. Омельковець [13, 60-61], М. В. Поїстогової [15], А. О. Скорофатової [20]), натомість у гуцульських говірках відомі й вузьколокальні суфіксальні форманти: -*ар*: *оч'кар* ‘очанка лучна’, -*юх*: *дрі'млюх(а)* ‘глуха кропива пурпурова’, -*иш*: *соло'диш* ‘солодуця звичайна’, -*л*: *дрі'майло* ‘шавлія кільчаста’.

Активно функціонують композити – переважно результат універбації словосполучень, як-от: *зрад'зіл'а* ‘парило звичайне’, *круго'лист* ‘приворотень гірський’, *біждерев'ник* ‘полин Боже дерево’, *стули'губа* ‘ломиніс цілолистий’, *па'диволос* ‘хвоц польовий’, *слабо(и)ніг* ‘розрив-трава звичайна’, *крепкос'той*, *твердос'то(і)й* ‘шолудивник кільчастий’. Засвідчені в гуцульських говірках і складні флороназви, компоненти яких до певної міри зберігають структурно-граматичне оформлення, наприклад: *дід-бу'дяк* ‘хрестовий корінь лікарський’, *лю'би-ме'не-ш'видко* ‘любисток лікарський’, *не-за'будь-ме'не* ‘незабудка болотяна’.

Висока частотність характерна для номінативних одиниць, побудованих за моделлю словосполучення (14,6%), як-от: *забо'бони* *бабинчі* ‘перстач випрямлений’, *маржече* *зілле* ‘фіалка триколірна’, *гіль'тяйське* *зілля* ‘зворівник пурпуровий’,

³ У тексті статті зберігаємо графічне оформлення назв рослин, відповідне лексикографічному джерелу.

бенде¹ковий цвіт ‘суховершки звичайні’, *ме¹довий лис¹ток* ‘шавлія липка’, *літо¹ бабине* ‘шафран карпатський’, *сало¹ дідове* ‘шавлія кільчаста’, ‘заяча капуста звичайна’, *мак зд¹ря(и)чий* ‘мак дикий’, *за¹ря ясна* ‘конюшина золотиста’, *реб¹ро дідьче* ‘валер’яна лікарська’, *тіло Хрис¹тове* ‘таволжник звичайний’ і под.

Зауважимо, що з-посеред складених номінативних одиниць на позначення рослин у гуцульському говорі численну групу становлять назви, дериваційно пов’язані з назвами релігійних понять, як-от: *манна¹ Божя* ‘шафран карпатський’, *с¹вічка¹ Божя* ‘билинець найзапашніший’, *ру¹ка / ручка¹ Божя* ‘борщівник звичайний’, *Матки¹ Божої* ‘зілля ‘звіробій звичайний’, *милость¹ Божя* ‘незабудка болотяна’.

У гуцульській ботанічній номенклатурі помітну кількість становлять найменування, пов’язані з власними назвами: *іван¹-зілля* ‘гісоп лікарський’, *іван-джура* ‘таволжник звичайний’, *іванок* ‘айстра волове око’, *іванчик золотий* ‘підмаренник справжній’, *кров івана* ‘звіробій звичайний’. Продуктивною в цій мікрогрупі флороназв є мотиваційна ознака ‘час квітнення рослини’: *юрій, юрін¹ки, юр¹інка* ‘калюжниця болотова’, *юрики* ‘петрів хрест лускатий’, *ба¹тіг петрів* ‘волошка синя’, *васи¹льок* ‘васильки справжні’, *мико¹лай(чи)ки* ‘первоцвіт весняний’.

Переосмислення слів зумовлює постановня вторинних флорономенів; джерелом семантичної деривації виступають назви понять різних ідеографічних сфер:

– назви інших рослин, їх частин: *груш¹ки* ‘дзвоники розлогі’, *ци¹буля* ‘дев’ятосил безстеблій’, *сме¹річка, сме¹речечка* ‘хвоц польовий’, *виног¹рад дикий* ‘хміль звичайний’, *коло¹пенька* ‘глуха кропива пурпурова’, *ка¹пуст(ка)* ‘вовча лапа звичайна’, *лен* ‘льонок звичайний’, *ка¹лина* ‘зірки бузьків вогонь’, *го¹рішок* ‘люцерна сійна’, ‘конюшина лучна’, ‘дзвінець малий’, *куку¹рудзи* ‘кремена лікарська’;

– зооніми: *півники, пітуш¹ки* ‘півники болотяні’, *когут¹ки* ‘болиголов’, *ко¹гутики* ‘білоцвіт весняний’, *курочка* ‘анемона дібровна’, *воши* ‘череда тридільна’, *зозуль, зо(а)¹зулька(и)* ‘зозульки травневі’, *бара¹нець* ‘баранець звичайний’, *баран¹ці* ‘первоцвіт весняний’, *вовк* ‘вовчуг польовий’, *зайчики* ‘конюшина гірська’, ‘фіалка триколірна’, *котики* ‘пухівка’, *мо¹тилики* ‘фіалка триколірна’;

– назви людей: *танцю¹вальниця* ‘трясучка середня’, *ба¹би* ‘поросинець одноцвітний’, ‘сорт квасолі’, *не¹вістка(и), невіс¹тульки* ‘королиця звичайна’, *не¹вістка* ‘пижмо щиткове’, *брат-сест¹риця, братчики* ‘перестріч польовий’, *братчики* ‘фіалка триколірна’, *бабка* ‘подорожник ланцетолистий’, *мати-й-мачуха* ‘підбіл звичайний’;

– побутова лексика: *щітка* ‘осока гостра’, *пара¹сольки* ‘повитиця чебрецева’, *с¹вічка* ‘очанка звичайна’, ‘тирлич-світчурник’, ‘тирлич жовтий’, *дзво¹нок, дзвоники, дзві¹ночок, дзві¹нець* ‘дзвінець малий’, *ба¹тіг* ‘змійка пурпурова гірська’, *то¹пірчики* ‘фіалка відхилена’;

– назви явищ природи: *сонічко* ‘сугайник східний’, *сонечко* ‘каліфорнійський мак садовий’, *вогник* ‘нечуйвітер звичайний’, *заря* ‘зірки садові’;

– назви страв: *мелайнич¹ки* ‘кульбаба лікарська’, ‘підбіл звичайний’, *кашка* ‘гадючник болотяний’;

– соматична лексика: *очко* ‘фіалка триколірна’;

– назви одягу, прикрас: *чере¹вички* ‘тоя справжня’;

– назви хвороб: *бе¹шига* ‘бешишниця крапчаста’;

– комбінація різних назв: *чес¹нок гадечий* ‘часник переможний’, *жсла гадечі* ‘журавець темний’, *язик турський* ‘волошка фригійська’, *молоч¹ко п¹сяче* ‘чистотіл звичайний’, *чере¹вички / чоботи зо(а)¹зуліні* ‘зозульки Фукса’, *ушка мед¹вежі* ‘рододендрон карпатський’ та ін.

Названі лексико-семантичні спільності ботанічної лексики з іншими тематичними групами не вичерпують усього арсеналу міжтематичних сходжень, проте засвідчують регулярність моделей вторинної номінації флорооб’єктів. Дослідження ж регулярних моделей вторинної номінації у різних тематичних групах діалектної лексики дозволить у перспективі розкрити ті тенденції й закономірності, які детермінували сучасний стан лексики як діалектного, так і літературного ідіому.

Той факт, що велика кількість ботанічних номенів гуцульського говору мотивована назвами тварин, не є випадковим. Постановня українських флороназв на ґрунті зоонімної лексики добре відоме й докладно проаналізоване А. М. Шамотою [22, 42–56] та І. В. Сабадошем [18]. Нашу ж увагу привернув окремий фрагмент цього питання: у

гуцульських говірках відзначено флорономени, співвідносні з назвою тварини – *тур*: *тур'иця* ‘нетреба звичайна’, ‘череда тридільна’, *туріки*, *тур'иці*, *тур'иція* ‘череда тридільна’, *турінки* ‘сорт яблуні’, *язик турій* ‘листовик сколопендровий’, *язи'ки турі* ‘серпій фарбувальний’, *язик турський* ‘волошка фригійська’. Відомо, що тур, або дикий бик, багато століть тому населяв територію сучасної України – лісову та лісостепову зони. Зустрічалися тварини і в гірських лісах. Полювання на турів призвело до повного знищення популяції виду – останній тур загинув у 1627 р. у Польщі [3].

Хоча тур і зник понад три століття тому, він широко відображений у географічних назвах України. За відомостями І. Наливайка, в Україні близько ста топонімів із цією основою [11, 284-285]. Найбільше подібних назв у північно-західних районах, досить добре представлені вони в Закарпатті та Поліссі: *Тур*, *Турівка*, *Тур'я*, *Тур'ї Ремети*, *Турове* та ін. Зустрічаються ці топоніми аж до південної смуги лісостепу [3]. Прикметно, що словник Ю. Й. Кобова вміщує 12 флороназв, похідних від *тур-*, з них по дві назви засвідчені у волинському, подільському і буковинському говорах і по одній назві зафіксовано в середньонаддніпрянському, наддністрянському, бойківському говорах, решта – 8 флороназв на позначення 6 флорооб'єктів – локалізована в гуцульському говорі. Отож вимальовується цілісний ареал флорономенів, похідних від *тур-*, який загалом накладається на територію поширення топонімів цього ж походження.

Закорінення основи *тур-* у ботанічних апелятивах та топонімах зумовлене, на нашу думку, ще й особливим місцем тварини у віруваннях наших предків. Відомо, що наші пращури вшановували язичницького бога Тура, культ якого встановився з розвитком скотарства [14, 50-51]; з туром літописці порівнювали найбільш авторитетних князів Русі (пригадаймо відомого Буй-Тура зі “Слова о полку Ігоревім”); на Галичині у вересні відзначали свято *туриці*, коли селом водили молодого бичка й приспівували: “Ой Туре, Туре, Туре небоже, ой повернися та й подивися. А в господаря пана Івана, в оборі прибуток, честь йому й шана...” [11, 284-285]. Отож наведений факт є яскравою ілюстрацією того, що лексико-семантичний рівень мови як найбільш чутлива її ланка за відкритості до нових елементів залишається досить стійким, а тому є широким полем для вивчення історії

мови, культури та й навіть пізнання природничих фактів.

Як літеральний, окраїнний, гуцульський говір з певним запізненням зазнав тих інноваційних процесів, що відбувалися в центральних українських діалектах, а тому зберіг низку реліктових мовних явищ. Так, на лексико-семантичному рівні мови спостерігаємо в гуцульських говірках флороназви праслов'янського періоду [19, 11-13], які не стали загальнонародними: *ш'чава*, *ш'чєва*, *щ'іва* ‘щавель кислий’ (збереження також м'якості шиплячими), *'ягоди* ‘суниці лісові’, *свер'бивус*, *свер'бигуз(ка)* ‘шипшина звичайна’, *'молоч* ‘молочай кипарисовий’, *кома'ниця* ‘конюшина лучна’, *кепрій*, *кипра*, *кипрій* ‘іван-чай’, *'гав'єз(ь)*, *'гав'яз* ‘живокіст лікарський’, *тре'нета* ‘осика’, *ска'рух*, *скорусь*, *с'ко'рух* ‘горобина звичайна’, *'хоб'за*, *'хопта* ‘бузина трав'яна’. На морфологічному рівні – збереження іменниками -jо- основ середнього роду в називному однини флексії -'е: *'ягодове* *'зілле* ‘суниці лісові’, *куче'ряве* *'зілле* ‘журавець м'який’, *'іван-зілле* ‘гісоп лікарський’.

Творення флорономенів у гуцульському говорі відбувається не тільки на базі внутрішньомовних ресурсів, але й із широким залученням іншомовних лексичних елементів (до уваги не беремо запозичені флороназви, що стали літературною нормою). Найпомітнішим шаром лексичних запозичень є румунізми: *транда'фи(і)ра* ‘троянда столиста’ ← рум. *trandafir* ‘т. с.’ [19, 151], *брин'душка* ‘пізньоцвіт осінній’, *бриндусь*, *бриндуша(і)*, *бриндушка(и)*, *бриндюшки* ‘шафран карпатський’ ← рум. *brîndușă* ‘підсніжник; шафран’ [9, 47], *'афина*, *'я'фин'ник*, *'афи(е)ни*, *'гафина(и)*, *'я'фини(а)* ‘чорниця звичайна’ ← рум. *afină* ‘т. с.’ [5 I, 99], *капиу'ки* ‘суниці лісові’ ← рум. *căpșun* ‘полуниці’ [2, 411], *кливо'цеї*, *клокоцій* ‘підсніжник звичайний’ ← рум. *clorofel* ‘пролісок’ [2, 411], *ли'ляк* ‘бузок перський’ ← рум. *lilias* ‘т. с.’ [5 III, 261], *'напороть водя'на* ‘очерет звичайний’ ← рум. *rapură* ‘рогіз широкий, лепеха’ [5 IV, 284], *пруня* ‘сорт сливи домашньої’ ← рум. *prună* ‘сливи’ [5 IV, 616], *три'фой* ‘конюшина лучна’ ← рум. *trifoi* ‘т. с.’ [5 V, 641], *ме'лай* ‘кукурудза звичайна’ ← рум. *mălai* ‘кукурудзяне борошно’ [5 III, 369], *'джарап*, *'джереп*, *дже(и)ре'пин*, *'жа'рап*, *'же(є)реп* ‘яловець звичайний’, *'жереп*, *жерепин* ‘сосна гірська’ ← рум. *jîreapăn* ‘яловець’ [5 II, 194], *'того(а)дзи*, *'гогаці*, *'гогозник*, *'гогоци* ‘брусниця’ ← рум. *coacăză*

‘смородина, порічки’ [5 I, 448], *джінджу(о)ра*, *джінджора*, *дзінджура* ‘тирлич хрещатий’, *гінзур*, *гін(д)зура*, *гінзюра*, *джи(і)нджура* ‘тирлич жовтий’ ← рум. *ghințură* ‘тирлич’ [5 I, 514].

Зауважимо, що окремі флорономени гуцульського говору є вторинними назвами, похідними від іменників-румунізмів, що свідчить про значний ступінь семантичної та функціональної адаптації таких слів в українських говірках, напр.: *коїшори*, *кулішорик* ‘гвоздики садові’ ← *кулешір* (*кулешерь*) ‘дерев’яна лопатка, якою мішають кулешу, заквашене молоко тощо’ [4, 106] ← рум. *кулешер* ‘велика дерев’яна ложка’, ‘мішалка для мамалиги’ [21, 215].

Гуцульсько-угорська взаємодія в ботанічній лексиці зреалізована у таких назвах: *лугера* ‘конюшина лучна’, *лугениця* ‘горошок лучний’ ← угор. *louher* ‘конюшина лучна’ [5 III, 298], *гече-пече*, *гечи-печи* ‘шипшина звичайна’ ← угор. *hecsempecs* [17, 69], *п’ібіз(т)лі* ‘смородина чорна’ ← угор. *ribizli* [1, 644], *вішолма* ‘айва’ ← угор. *birsalma* [5 I, 193].

Засвідчені також запозичення з польської мови: *блаватень* ‘волошка синя’ ← пол. *blawat* ‘синій, теплий’ [5 I, 203], *рожа* ‘троянда столиста’ ← пол. *roża* ‘т. с.’ [5 V, 102], *манди(е)бурка* ‘картопля’ ← пол. *tandyburka* ‘сорт картоплі’; з німецької – *люк’реція* ‘солодкий корінь голий’ ← нім. *Lakritze* ‘солодка’ [5 III, 187], *лер(а)*, *ляр* ‘модрина європейська’ ← нім. *Lärche* ‘модрина’ [12, 196].

Отож багатство флорономенів гуцульського говору, консервація в ньому архаїчних мовних елементів з можливістю встановлення міжмовних контактів виказують лінгвальну і лінгвістичну цінність цієї лексики, необхідність продовження її досліджень в гуцульському та загальноукраїнському ареалах. Водночас не можемо не підкреслити тісного зв’язку частини зафіксованої лексики з літературним стандартом, що означає, з одного боку, роль гуцульського діалекту у формуванні й розвитку української літературної мови, а з іншого, – укоріненість літературної мови в діалекти, її повсякчасний вплив на говірки.

1. Венгерско-русский словарь / [под ред. Ласо Гальди]. – М.; Будапешт : Русский язык; Изд-во Академии наук Венгрии, 1974. – 872 с.
2. Головач Н. Лексичні румунізми в реєстрі “Словника буковинських говірок” / Ніколетта Головач // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.

- 475 – 477. Слов’янська філологія. – Чернівці : Рута, 2009. – 409 – 414.
3. Грищенко В. Зниклі тварини України / В. Грищенко // Хрестоматія з географії України / [упор. П. О. Масляк.]. – К. : Генеза, 1994. – 448 с.
4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. В. Закревська]. – Львів : Львів. обл. книжкова друкарня, 1997. – 232 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [заг. ред. О. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982–2011.
6. Заверуха Б. В. Етноботаніка: народна і наукова фітоніміка / Б. В. Заверуха // Український ботанічний журнал. – 1994. – № 2/3. – 165–171.
7. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. – К. : Наукова думка, 1976. – 162 с.
8. Капская А. И. Семантико-словообразовательная структура названий цветов в украинском языке : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Языки народов СССР (укр. язык)” / А. И. Капская. – К., 1970. – 22 с.
9. Кобилянський Б. В. Лексико-семантичні паралелі балкано-карпатизмів / Б. В. Кобилянський // Мовознавство. – 1981. – № 6. – 41–52.
10. Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / Ю. Кобів. – К. : Наукова думка, 2004. – 800 с.
11. Наливайко Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ (на індоіранському матеріалі) : [довідник] / Степан Наливайко. – К. : Світан-зілля, 2008. – 360 с.
12. Німецько-український, українсько-німецький словник / [за ред. Е. І. Лисенко]. – К. : Феміна, 1994. – 736 с.
13. Омельковець Р. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі : [монографія] / Р. Омельковець. – Луцьк : РВВ „Вежа”, 2006. – 302 с.
14. Плачинда Словник давньоукраїнської міфології / Сергій Плачинда. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
15. Поістогова М. В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок : автореф. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Поістогова Марина Валеріївна. – К., 2005. – 23 с.
16. Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1999. – 104 с.
17. Сабадош І. В. Типологія назв *Rosa Canina* L. в говірках української та інших слов’янських мов // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат: Темат. збірник. – Ужгород, 1982. – 54–70.
18. Сабадош І. В. Українські ботанічні номени, мотивовані назвами тварин / І. В. Сабадош // *Studia z polskiej i słowiańskiej*. – Warszawa, 1988. – Т. 25. – S. 181–196.
19. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1996. – 192 с.
20. Скорофатова А. О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнолободжанських говірках : [монографія] / А. О. Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.
21. Скурт дикціонар етимоложик ал лимбий молдовенешть / [ред. Н. Раевсий, М. Габинский]. –

Кишинев : Редакция принципалэ а енциклопедией советиче Молдовенешть, 1978. – 680 с.

22. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985. – 162 с.

The article is dedicated to the reflection of botanic lexis of the Gutsulian dialects, explicated from a dictionary. The ways of nomination, bonds between botanic lexis and other ideographic spheres, the sources of forming of botanic lexis of the Gutsulian dialects have been defined.

Key words: nomination, loan-word, botanic lexis, Gutsulian dialects.

Статья посвящена исследованию ботанической лексики гуцульского говора, эксплицированной с лексикографической работы. Выяснены способы номинации флорообъектов, исследованы связи ботанической лексики с другими идеографическими сферами, установлено источники формирования флорономенов гуцульского говора.

Ключевые слова: номинация, заимствование, названия растений, гуцульский говор.

УДК 811.161.2

ББК 81-1

Оксана Вінтоняк

НАЗВИ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ ГОВІРКИ с. БАНЯ-БЕРЕЗІВ НА КОСІВЩИНІ

У статті описано назви весільного обряду говірки селя Баня-Березів Косівського району Івано-Франківської області, їх мотивацію, подано зразки весільних текстів.

Ключові слова: весільний обряд, передвесільний цикл, власне весільний цикл, післявесільний цикл, номінація, лексема.

Весільний обряд на Гуцульщині є невід'ємною складовою гуцульських традицій і відзначається самобутністю, автентичністю, урочистістю. Сучасне весілля у селі Баня-Березів характеризується багатством давніх обрядів та звичаїв, номіновані нехарактерними для сучасної літературної мови лексемами.

Лексико-семантична група на позначення назв весільного обряду у гуцулів вже була предметом дослідження багатьох мовознавців. Однак і зараз це питання є актуальним, оскільки дає можливість комплексно досліджувати лексику гуцульського весілля, територію її вживання та межу на основі матеріалів весільного обряду окремих говірок.

У гуцульському весіллі виділяють тричленну структуру обряду: передвесільний, власне весільний та післявесільний етапи [2, 125].

Передвесільний етап. У досліджуваній говірці села Баня-Березів обряд вивідування про майбутніх нареченого або наречену репрезентується лексемою *пе^нри^в'і'дунк'і*. Назва є мотивованою: на *пе^нри^в'і'дунк'і* посилають людину, яка перебуває у добрих стосунках з родиною хлопця чи дівчини з метою вивідати, дізнатися, вивідати, чи хотіли б вони такого зятя або невістки і чи готові робити весілля. Сім'я, до якої прийшли на *пе^нри^в'і'дунк'і*, не повинна знати про мету приходу людини.

Обряд попередньої згоди чи відмови на сватання дівчини у говірці не представлений особливою лексемою, на зразок *ви^езна^у'к'и^е*, *і'ти у ви^езна^у'к'и^е*, *с'лово, і'ти за с'ловом*, як це спостерігається в інших гуцульських [2,126]. Натомість відзначено вживання словосполучення *дого^в'ор'увати^с'і про з'лагоду*.

Лексемами *з'лагода*, *с'тарости*, *с'ватан'і* представлений обряд оголошення дівчини і хлопця нареченими та обряд остаточної домовленості батьків про дату весілля та придане. Словоформами у *старости* або *на з'лагоду* позначена дія іти домовлятися про весілля.

Обряд старостів розпочинається діалогом між старостою з боку хлопця та батьками дівчини:

Староста: [дис' тут ¹була ку^ниц'і / ¹фа^јна д'івиц'і / ми жі ¹були^е ј'мили^е і ўна ўти^ек'ла / ми за не^у / а ўна при^еве^лла до вас / дис' тут с'і хо^ва^јі //]

Батьки дівчини: [шо за ¹напас'т' на нас // у нас ни^ема ку^ниц'і / ми жі ни^е пе^нри^ехову^јімо //]

Староста: [а як ни^ема ку^ниц'і / то ми би^еремо ¹фа^јну д'івиц'у // ми при^еји^ли / ци ви би ¹дали^е за ¹нашого ¹парупка сво^ју'д'і'к'у //]

Батьки дівчини: [¹мемо ни^тати^е ¹д'і'к'і //]

Слід відзначити нехарактерне вживання архаїчної лексеми *д'івиц'і* у досліджуваній говірці.

Спостережено вживання обрядових фразем *'дerti 'нал'цем 'коми^ен та ко^л'упати^е п'іч*, остання, очевидно, під впливом літературної мови.

Якщо батьки наречених дійшли згоди, то в такому разі вживається лексема *з'лагодилис'і*. Назва мотивована дієсловом *з'лагодитися*. На знак домовленості батьки нареченого і нареченої обмінюються хлібом. Якщо не було досягнуто домовленості, вживається обрядовий фразеологізм *пока^ч'е^ли^е гарбу^д'за* (про всіх родичів хлопця) або *пока^ч'е^лу^у гарбу^д'за* (про хлопця). Стійкі вислови зі

словом *гарбуз* на знак відмови активно вживані і в літературній мові, і в говорах. На думку В.Войтовича, «вживання гарбузових страв заспокійливо діє на організм. Імовірно, що юнак, якому судився гарбуз, мусив якось і пригоститися ним, унаслідок чого інтерес до дівчини пропадав. Це було не образливо, а тактовно й мудро» [3, 431]. У говірці вживається також лексема *в'ітно'в'іла* із мотивованим значенням дії. Згідно з традиціями у *старости* не мають права іти неодружені, тобто хлопці і дівчата (навіть рідний брат чи сестра) та розлучені.

Лексема *заручи'ни* вживається у досліджуваній говірці зрідка, зазвичай у мовленні молодшого покоління діалектоносіїв.

Обряд знайомства батьків молодого чи молодої з господарством майбутніх сватів називається *уб'зори'ни*. Ця назва побутує на всій території Гуцульщини і має прозору мотивацію, в основі якої дія «оглядини обійстя, житла» [2,126]. Слід відзначити, що обряд *уб'зори'н* відбувається після *с'тарост'і* і в нареченого, і в нареченої. Під час цього дійства показують, що дають у придане: поле, хату, корову та ін..

Лексемами *'запов'іди*, *це'р'коўн'і* *'запов'іди* представлений обряд церковного повідомлення про майбутній шлюб. Протягом трьох тижнів священик тричі (під час недільної служби) оголошує громаді про пошлюблення молодих. Щонеділі протягом трьох тижнів наречені повинні іти молитися до церкви, що у говірці представлено словосполученням *јти до моли'т'в'і*.

Власне весільний етап. Обряд святкування одруження молодих людей репрезентовано номінацією *в'іс'іл'и*. Мотиваційно прозорою є назва дії організувати та робити весілля – *про'вади'ти* *в'іс'іл'и*.

Розпочинається весільний обряд запрошенням на весілля. Обряд запрошувати на весілля представлений назвою *про'сити* на *в'іс'іл'и*: [*п'ісл'і с'тарост'і* *'родич'і скла'дајут спи'сок / 'кого 'будут про'сити* на *в'іс'іл'и* // *уже коли јдут про'сити* / *'мол'іц'і 'Богу / тај тог'ди ўже јдут* // *'али* *моло'диј і моло'да* *п'рос'іт* *лиш* *друж'б'і* *і дру'жок / но тај ше* *'можут про'сити* *х'лопц'і* *і д'іу'ч'ет* // *а ўже у'с'іх* *'решта* *к'личут* *'мама тај* *'тато* // *јак* *'роб'јт* *ве'лик'е* *в'іс'ілі* *тај ни* *'мајут* *коли / то* *'ходи'т* *про'сити* *ба* *'вујко / ба* *стриј* //].

Наступним весільним обрядом є випікання весільного хліба, що має назву *колач*

з прозорою мотивацією. *Колач* є круглої форми з діркою всередині і символізує щастя [4,348]. Весільний хліб представлений також лексемою *с'труце'н'* – подовгуватої або ромбовидної форми хліб, призначений для дарування найближчим родичам під час обряду *да'ри* та всім весільним гостям під час обряду *по'чесне*.

Давно весілля у селі Баня-Березів робили тільки восени. Сьогодні весілля святкується у різні пори року. Починається дійство у четвер, інколи таки в суботу, обрядом *в'ін'к'и*, під час якого відбувається процес виготовлення вінка для нареченого та нареченої і має назву *'шити* *в'інок*. Для *в'ін'ка* мама нареченої готує дев'ять листочків барвінку, червону нитку, голку, мед, папір золотистого кольору. У говірці на позначення цих складових *в'інка* вживаються лексеми *би'р'в'інок*, *ами'риц'ка* *'нитка*, *гла*, *мі'т*, *поз'літка*.

Лексемою *до* *в'інка* номінована коломийка, яка виконується з метою запросити маму почати шити вінок.

[*'ходи'т* *Ан:ун'ка* / *'ходи'т* / *ў* *ру'ках* *фус'тинку* *'носи'т* / *ў* *ру'ках* *фус'тинку* *'носи'т* / *с'воју* *'мат'інку* *'проси'т* / *шоби* *ўна* *іш'ла* / *шоби* *ўна* *іш'ла* *би'р'в'інок* *обри'вати* / *шоби* *ўна* *іш'ла* / *шоби* *ўна* *іш'ла* *в'іночок* *зачи'нати* //]

Лексемою *би'р'в'ін'коваја* представлена назва весільної пісні, якою супроводжується обряд *в'ін'к'и*. [*ли'ж'ет* *нам* *би'р'ви* *би'р'в'ін'ков'јі* / *зи'јди* / *'Божаја* *'мати* / *зи'јди* / *'Божаја* *'мати* / *в'іночок* *зачи'нати* // *ў* *суботу* *ја* *ў* *д'нинон'ку* / *ў* *суботу* *ја* *ў* *д'нинон'ку* / *ў* *шчас'ливу* *го'динон'ку* // *'шоби* *в'іночок* *ў'шити* / *шоби* *в'іночок* *ў'шити* / *Ан:ун'ку* *при'кра'сити* // *Ан:ун'ка* *дос'та* *красна* / *Ан:ун'ка* *дос'та* *крас'на* / *п'ід* *'дубом* *во'ли* *'пасла* *п'ід:убом* *п'ід:убочком* / *п'ід:убом* *п'ід:убочком* *з* *моло'дим* *па'рубочком*]

Велике значення на вінках має обрядовий хліб. Весільний *колач* обов'язково прикрашений завітчаними *ви'лками* – гілками з дерева з двома зубами від середини. Назва *ви'лк'и* має мотивоване значення.

Спостережено у досліджуваному селі ряд обрядодій під час шиття вінка: [*'мама* *по'даје* *'через* *ко'лач* *с'тарш'і* *'с'вас'і* *глу* *з* *'ниткоу* // *три'маји* *с'тарша* *с'ваха* *ко'лач* / *а* *'мама* *в'ік'і'гаји* *глу* / *і* *так* *три* *'рази* // *тог'ди* *с'тарша* *с'ваха* *зачи'наји* *'шити* *в'інок* / *і* *так* *по* *'черз'і* *'кожда* *с'ваха* *про'к'е'гуји* *'нитку* // *коли* *ўже* *в'інок* *ў'шијут* / *кла'дут* *з'верху* *на* *в'с'ілниј* *ко'лач* *уже* *ў'брани'ј* / *тај* *сп'івајут* /

а'би 'мама јшла в'іночок в'ідби'рати' // і тог'ди 'мама накри'вајі ко'лач фус'тиноу / а с'тарша с'ваха пе'ри'даје ко'лач з в'інком 'мам'і'/. Словосполученням в'ідби'рати' в'інок названий обряд приймання вінка матір'ю, що супроводжується таким діалогом:

Старша сваха: [в'ін'чују вас ш'част'ім / здо'роујім / шо ви д'іж'дали' с'ина с'вого жи'нити' (дон'ку в'ід:авати') а'би вам Бох пом'іг д'іж'дати' с'војіх в'нук'іу дру'жити']

Мама: [д'і'кују вам / с'вах'і / шо ви 'мојі ди'тин'і ти'к'і'ј' фајні'ј в'інок у'шили' / аби' ви д'іж'дали' својіх д'ітиј дру'жити']

Шиття вінка завершує обрядодія під назвою тане'ц з в'інком. Назва мотивована дією танцювати. [ој дау'но ја 'цего ж'дала / аби'-м з в'інком танц'увала // сва'шен'ки в'іночок у'шили' тај гор'і'вочк'і'є ни' пили' / уз'ми дру'жбо коно'вочку тај п'іди у' поло'ночку / при'не'си сваи'кам 'меду сп'ід сту'деного 'леду / ми ни' ти'кого 'роду / би-смо 'пили' 'воду / ми ти'кого ро'дочку / шо п'је'мо гор'і'вочку /]

Обов'язковим є обряд ко'сиц'і з прозорою мотивацією: хлопці і дівчата приходять в дім нареченого або нареченої і виготовляють квіти та прикрашають ними весільне деревце. У давні часи на ко'сиц'іх нареченому та нареченій квітами прикрашали вінки.

На ко'сиц'іх молодь прикрашає квітами зрізану верхівку смереки або ялини, що має назву де'ри'в'це, а сам процес прикрашання представлений словосполученням вби'рати' де'ри'в'це, він супроводжується коломийками, піснями, жартами та завершується гостинією і танцями. Обряд деревце присутній не тільки в гуцульському весіллі, а є обов'язковим елементом українського весілля.

Зберігся з давніх часів обряд під назвою в'ігра'ти' хату, мотиваційною ознакою якої виступає процес гри музик на подвір'ї, під час якого молода (молодий) дякує батькам за те, що виростили, за виховання. Такий обряд є знаком початку власне весілля.

Обряд одягання весільного вбрання представлений лексемою з'биран'і. На жаль, сьогодні вже не збереглися традиції вбирати гуцульське, натомість маємо сучасний одяг.

В основі назви обряду роспл'ітати' ко'су лежить дія розчісування коси братом нареченої, що супроводжується такою весільною:

[брач:и'к си'ст'ричку роспл'і'тау' / бра:чи'к си'ст'ричку роспл'і'тау' //

'русују 'косу рошче' сау / молодому Іван'кови' до рук дау' /]

На позначення обряду благословення молодих батьками вживається лексема п'рошч'і. Назва мотивована тим, що молоді просять у батьків, родичів, сусідів прощення і благословення на шлюб. Прошч'і виголошує староста: [п'рос'іц'і: і новозб'ран': і д'іти' по 'першо'му 'разу на'самти'ре'т Господа 'Бога / Іс'уса Хрис'та / 'Мат'ір 'Божу / 'маму ј 'тата / 'роди'ч'іу ближн'іх і 'дал'н'іх / су'с'ід'іу / аби' јіх п'ростили' / благосло'вили' і на пут' 'пустили' //]

Всі присутні: [нај јіх Бох прос'тит / благосло'вит і на пут' 'пускајі //]

[дзи'ленеје де'ри'в'чко би'р'ви гне / по'к'ірнаја дити'нон'ка пок'л'ін б'је // з'нис'ка-з'нис'ка / Ан:у'сен'ко / пер'шиј рас /

покло'нис'і 'маму'ј ј 'татку до с'то рас / шо у'ни 'те'бе з мален'којі ко'хали' / молодому Іван'кови' в'ід:али' //]

Звертаємо увагу на лексеми новозб'ран':і, за доступними нам джерелами ніде не засвідчену.

Номінація заводини вживається для обряду заводити молодих, дружбів та дружок за стіл. Назва мотивована дієсловом заводити. Виконувачем дії є староста, а сама дія відбувається три рази.

[ја у' щас'ливиј 'добриј час, як у л'удіј / так і у'нас /

у щас'ливу годи'ну розве'сел'ім роди'ну / розве'сел'ім роди'ну / ни' зас'мут'ім ди'ети'ну]

Словосполучення за'ч'е'ти' тане'ц має прозору мотивацію і називає обряд зачину танцю на весіллі. Слід зазначити, що перший танець завжди починають мама й тато – господарі хати. Танець, який обов'язково виконують не тільки як перший, але і під час самого весілля, має номінацію гуцулка. Назва мотивована тим, що танець виконують гуцули.

Обряд пе'ри'ступити' по'р'іх відбувається тоді, коли молоді виходять з хати. Назва має прозору мотивацію. Назвами символів обряду є к'ін'тар' і со'к'е'ра, що означають багатство та здорову сім'ю. Кладуть ці предмети на поріг, їх треба переступити. Сокира є досить поширеним символом весільної обрядовості на всій території України, з нею пов'язані різні обряди [3,491]. Поріг, за українською міфологією, це межа хати, за якою все чуже, небезпечне, під ним перебувають духи предків, які охороняють

родину. Тому молоді віддають шану порогові, йдучи до вінця [3, 385].

Спостережено у досліджуваному селі обряд вшанування померлих батьків молодої або молодого. Репрезентований обряд номінацією *йти на цвинтар*. Назва мотивована тим, що наречені ідуть на цвинтар молитися за душі близьких померлих і просити в них благословення на шлюб.

Обряд вінчання у церкві має назву *в'інч'їн'ї* і мотивована тим, що на голови молодих кладуть вінки. Вживається також похідна лексема *в'інч'є'ти'є'ї*. Словосполученням з прозорою мотивацією *їхати до в'інч'їн'ї* називають дію, коли молоді ідуть до церкви брати шлюб. Паралельно вживається словосполучка *їхати до с'л'убу*.

Спостережено у говірці лексему *цуг* із значенням «поїзд молодого», але вона не має широкого вживання, оскільки прослідковуємо назву тільки у весільній коломийці:

[*ој до цугу / сив'ї кон'ї / до цугу / до цугу //*

зби'рајте'с'ї / молод'ї'та / до с'л'убу / до с'л'убу //].

Після вінчання відбувається обряд розламування колача, що має назву *роз'ламјувати ко'лач*. Така дія символізує життя: хто відламає більший кусень, той буде довше жити. Номінацією *розда'вати ко'лач* представлена дія роздавання колача всім присутнім біля церкви.

Після вінчання відбувається обряд посипання молодих та свях пшеницею і цукром, що має назву *поси'є'пати*.

Мотиваційно прозорою є лексема *в'ікуп*, якою названо обряд, коли молодий викупує молоду у братів.

[*та'тари'є'н б'рач:и'є'к / та'тари'є'н / про'дау'є'ст'ричку за'тал'ар / а'рису'косу за'ше'с'так / б'їле'ли'є'чен'ко так'ї так //*

Паралельно вживається давніша назва *зас'ї'дати моло'ду*, мотивована дією братів засісти з двох сторін сестру.

Уживається у говірці номінація *за'лога* на позначення обряду перегородження дороги молодим, що являє собою тонкі дерев'яні бруси через всю дорогу. *За'логу* ставлять неодружені. Номінація *за'лога*, за словами М.Бігусяка, мотивована, мабуть, тими асоціативними зв'язками, на основі яких рід молодого сприймають як «ворожий загін», проти якого необхідно виставити «засаду», створити йому перешкоди [2,130]. Тому *за'логу*

ставили і ставлять тоді, коли молодий з іншого кутка села або чужосторонський. Вважається, що *за'лога* – це почесні молодий. Під час обряду молодий дає викуп за наречену у вигляді весільного частування і запрошує усіх на весілля: [*д'ї'є'кују / вам х'лопц'ї / шо ви да'вали мо'її ж'їнц'ї чест' / і прихो'д'їт / ја'бї'ваи'ї ласка / до нас на в'їс'ї'л'ї'є' //*

Назва *в'їно* вживається для номінації приданого. Лексемами *в'їну'вати*, *'дати* у *в'їно* представлено дію давати придане. *В'їну'вати* можна полем, хатою, худобою. Паралельно для назви частини приданого вживається назва *по'сах*. Під *посагом* розуміють постільну білизну, подушки, ковдри, посуд, одяг, килими, тобто все, що потрібно для побуту. Посаг молодий забирає привселюдно: дружби виносять з хати розкладеними всі речі, щоб могли бачити свахи та інші присутні.

З давніх часів зберігся обряд, що має назву *в'їват*, *да'вати в'їват*. Коли від'їжджає молода з посагом з дому, хтось із чоловіків три рази стріляє з рушниць вгору.

Вживається у досліджуваній говірці лексема з прозорою мотивацією *да'ри* на позначення обряду дарування батькам, хресним батькам, близьким родичам, старості подарунків (молода дарує родичам молодого, старості; молодий – родині молодої). Словосполученнями *к'ликати до да'р'їу*, *'дати дар* названо дії, коли запрошують взяти подарунок та дати його. Мотивованою є обрядодія *тане'ц з да'ром*, під час якої кожен, кого обдарували, танцює *'гуцулку*, тримаючи *дар* над головою. За традицією, *до да'ра* молода обов'язково кличе *'кухар'ку*. Керує обрядом дарування староста:

[*к'личе"моло'да тата моло'дого до да'ра //*

к'личе"моло'диј б'рата моло'дої до да'ра //]

З іншим значенням номінація *да'ри* у говірці не зафіксована.

Номінація обряду *за'її'зати'є'моло'ду* мотивована дією покрити голову молодої хусткою. Виконувачем дії є молодий. Номінацією *за'її'зана* репрезентована назва молодої, з якої зняли вінок і зав'язали хустку: [*би'є'ре"моло'диј"моло'ду на'рук'ї тај"кла'де на'подушк"у // 'подушка"маї'бути'є'в'їши'та // в'їтак"в'їч'ї'їпаї"в'їночок // 'дал'ї"мама"моло'дого"пода'је"јму"фус'тину"ами'риц'ку / тај"в'їн"за'її'зуї"моло'ду // і"коли"їже"за'її'же / тог'ди"моло'да"в'їтич'ї'їпаї"дри'є'ш"панку"тај"нак'ї'гаї"јму"капел'їх // тај*

тоз'ди јдут у тане"ц]. Паралельно вживається назва за'вити^е моло'ду. Така номінація є давньою, адже колись молоду завивали у рантух.

Перший танець молодих у статусі газдів представлений номінацією гуцулка.

Обряд обдарування молодих подарунками та грошима має назву по'чесне". На наше переконання, назва має особливу мотивацію, зокрема дією віддати почесні молодим. Зазначену мотиваційну ознаку збережено у сталому виразі-звертанні старости до кожного гостя: [на'ходи'ц':і ў ц'ім 'дом'і ве"с'іл'н'ім 'Васкул Іван (прізище та ім'я гостя) дл'а опче"сто'вани'ја / дл'а обдаро'вани'ја / дл'а госно'дарк'і моло'дојі //]

Сталими також є вирази-побажання молодим, під час промови яких обдаровують молодих та куштують весільного хліба під назвою ст'руце"н':

[да'руј јім / 'Боже" / во'ли / ко'рови" / а ја шо 'можу //

да'руј јім / 'Боже" / во'ли / ко'рови" / 'миску з'ороху і х'лопц'і до 'року //

в'ід 'мене" 'мало / в'ід 'Бога 'б'ірше" //]

Післявесільний етап. Лексемою пове"с'ілне", що має прозору мотивацію, названо післявесільний обряд, який відбувається у домі молодого. У домі молодої відбувається обряд під назвою ко'лачи"ни. Номінація мотивована назвою обрядового хліба. Ко'лачи"ни" – „це свято обох родів з проханням про благословення, здоров'я і щастя нової родини. Саме слово „колачини” (символ сонця) означає, що в дохристиянські часи тоді відбувалися якись магичні ритуали, пісні і прохання до Дажбога-сонця” [5,111]. Молода з молодим, з родичами молодого після весілля перший раз приходять до своїх батьків у гості, де мати зустрічає їх весільними кола'ч'е"ми". Під час гостини ними пригощають. Обряд відбувається тиждень після весілля. До цього часу молода не має права приходити до батьків.

Описані назви весільного обряду досліджуваної говірки в основному зберігають свою архаїчність і презентують гуцульський говір. За низкою лексико-семантичних ознак лексика весільного обряду села Бая-Березів збігається з тими, які притаманні більшості гуцульських говірок.

1. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини / М.В. Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIX – XX. – 26- 29.

2. Бігусяк М. В. Из спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / М.В.Бігусяк // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – 125-148.
3. Войтович В. Українська міфологія: енциклопедія / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.2. – 572 с.
5. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / Іван Кузич-Березовський. – Детройт, 1962. – 320

The article contains the description of the names of wedding rituals patois of Banya-Bereziv, the village in Kosiv district, Ivano-Frankivsk region, their motivation, presents samples of wedding texts.

Key words: wedding ritual, pre-wedding cycle, properly wedding cycle, post wedding cycle, nomination, lexeme.

В статті описані названня свадєбного обряда говора сєля Бая-Березив Косивського району Івано-Франковской області, их мотивацію, подані образци свадєбных текстов.

Ключевые слова: свадєбный обряд, предсвадєбный цикл, собственно свадєбный цикл, послєсвадєбный цикл, номинация, лексема.

УДК 81'282:811.161.2

ББК 81.2Ук-5

Уляна Соловій

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІННО-ОБРАЗНИХ ДІАЛЕКТНИХ НОМІНАЦІЙ У МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ

У статті окреслено функціональні особливості оцінно-образних діалектних номінацій як характеризуючих, образотвірних елементів окремих мовленнєвих актів новел письменників-представників “малої прози” кінця ХІХ – початку ХХ століття; проаналізовано їх іллокутивні можливості й функції, що активізуються в кваліфікативних мовленнєвих актах, а також роль в індивідуалізації авторської манери письма.

Ключові слова: оцінно-образна діалектна номінація, кваліфікативний мовленнєвий акт, іллокутивна функція, художній текст.

Оцінно-образні номінації діалектного характеру є різновидом експресивно маркованих одиниць, які, будучи тісно пов'язаними зі сферою емоційно-психічної діяльності людської свідомості, виступають засобом творення місцевого колориту, формують своєрідну авторську картину світу з властивими їй аксіологічними параметрами етнокультури, є засобом виявлення почуттів, настроїв, душевних переживань, а отже,

оцінювань тих чи інших реалій чи комунікативних ситуацій представниками територіально маркованої лексики. В окремих мовленнєвих актах вони виконують дискурсотвірну функцію – відтворюють етнокультурні стереотипи комунікативної поведінки окремих індивідів чи їх груп. Власне аксіологічні діалектні лексеми найбільшою мірою властиві художнім текстам, що репрезентують живе народне мовлення. Максимально реалізуючись у мовленнєвих актах оцінки, вони активізують особливого виду іллокутивні сили (функції кваліфікативних мовленнєвих актів, за Остіном), що визначають перлокутивний ефект висловлювання – зміну емоційного стану адресата в результаті мовленнєвої дії [1, 165].

Іллокутивність як частина загального прагматичного значення, що містить інформативний, контролюючий та емотивний аспекти, охоплює інтерпретаційні сфери цього значення і відображає інструментальний характер впливу в процесі комунікації, спосіб його реалізації (яким чином адресант впливає на адресата), передумови, ефективність тощо.

З позиції мовленнєвої активності індивідів іллокутивність як комунікативно-функціональна чи прагматична перемінна розглядається на рівні “ соціального спілкування ” партнерів і є однією зі сторін суспільної діяльності, що відображає навколишню дійсність з позиції оцінного мовленнєвого акту.

Вона може характеризувати й сам процес впливу в семантичному та функціональному аспектах, охоплюючи найрізноманітніші параметри налагодження стосунків між комунікантами. Серед них – рольова позиція партнерів та їх соціальний статус; ступінь впевненості одного зі співрозмовників у погодженому типі взаємодії; оцінка реальності досягнення очікуваного результату; пріоритетний характер актуалізованих ініціатором дій та пов’язаних із ними прагматичних змістів.

Конститутивна іллокутивна функція співвідноситься з такою типовою взаємодією, під час якої мовленнєва активність спрямована на фіксування, констатацію певного стану речей, явищ, справ у світі (декларативно-експресивний вид взаємодії) [4, 56]. Порівняймо: “ *Газдівство у старій Лесихи несогірше. Хата хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі, опрятні, худібка красна, що господи, гладке кожде, мов*

слимак. Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла наворотом ” [5, 3].

Оцінно-образні номінації, зокрема діалектного характеру, в складі зазначеного мовленнєвого акту виконують іллокутивну функцію фіксування існуючого у господарстві старій Лесихи порядку. Найменування “ *газдівство несогірше* ”, “ *будиночки нові, опрятні* ”, “ *худібка красна* ” тощо свідчать про позитивний знак коментаря-висловлювання.

З погляду референції й ставлення до описаної ситуації, інформація, реалізована в оцінному мовленнєвому акті, ділиться на предметно-логічну, або первинну (констатація факту про існування у селянки господарства), не пов’язану з ситуацією та учасниками спілкування, й прагматичну, оцінну, або вторинну інформацію, зумовлену мовленнєвою ситуацією (газдівство жінки оцінюється позитивно; суб’єктами оцінки є оповідач і широкий загал – сукупність осіб, що утворюють певний соціум зі спільними стереотипами, думка яких є істинною в “ реальному світі ” [1, 69] – населення села, де мешкала Лесиха).

Про експресивність повідомлюваної інформації-коментаря свідчить наявність у висловлюванні оцінних номінацій з позитивним аксіологічним знаком “ *несогірше* ”, “ *добра* ”, “ *опрятні* ”, “ *красна* ”, а також використання іменників з відтінком пестливості, гіпокористик, “ *будиночки* ”, “ *худібка* ”, суфікси яких вказують на присутність у номінаціях конотативної семи з позитивною оцінкою.

В окремих текстах мовленнєві акти інколи втрачають свою аксіологічну інформативність. Тоді їх роль зводиться тільки до виконання комунікативних завдань. Кваліфікативні висловлювання такого типу, трансформуючись, реалізують функції модальностей інших видів – виражають схвалення, заохочення, комплімент, осуд, задоволення або невдоволення, передають гнів, здивування, радість тощо. Порівняймо: “ *Най багацкі молодіці мене знають, най на мене бануют, ек я на них банувала. Тоті юди, тоді осуди, тоді вуводи гонорні. Тоті хавки капанисті, тоті рібі каправки прижмурені* ” [6, 248]; “ *Тоді кожда неня завертає назад своїх доньок і вцитькує їх, щоби свою роботу робили і навіть оком не повели поза вориння на пометення, на нечесть і осоругу людську, на гаддя сорокате, пуголовиці безчесні,*

чорногорське насіння, погане коріння ” [7, 150].

Оцінно-образні діалектні номінації, використані в представлених сегментах, характеризуються високим ступенем негативної ознаки, яка інтенсифікує модальність іншого виду — вираження гніву шляхом використання лайливої лексики, репрезентованої аксіологічними найменуваннями негативного типу.

Однак найчастіше аксіологічна діалектна номінація у згаданих мовленнєвих актах перебуває в позиції апелятива (звертання) або вигуку. Наприклад: “ *Плачі опинилися перед Дзельманом, а він став їх розпізнавати: “ А то ви, **Митришко-душко?** – А то ви, **Николайшко-зазулько?** – А то ви, **Петришко-душко?** – То ви, **Василишко вгідна?** – То ви, **Марічко чічена?** – Ба ци то ти, **Анничько срібна?** – То ти, **Кіцо солодка?** – **Люб'єтка мої любі, вас є итири таздині, а три дівчині...кажіт, сарачета, чого плачете...** ”* [7, 159].

Усі первинно аксіологічні найменування – синоніми загальнооцінної номінації хороший (гарний) – діалектного характеру й вирізняються високим ступенем експресії. Однак у теперішньому їх використанні домінують не функція оцінної інформативності, а функція компліменту, заохочення до відвертості, схилення до довірливості в розмові.

Еквіваленти слова “ *гарна* ” – “ *душка* ”, “ *зазулька* ”, “ *вгідна* ”, “ *чічена* ”, “ *срібна* ”, “ *солодка* ” відрізняються яскравою метафоричністю, проте аж ніяк не оцінюють свої об'єкти. Це свого роду естетичні кліше, схеми комунікативної поведінки, що передбачають досягнення позитивного результату. Функціонування таких лексем у мовленнєвих актах специфікується їх роллю у висловлюваннях як номінацій-звертань, номінацій адресата мовлення.

Адже звертання, з функціонального погляду, двобічне. З одного боку, воно дозволяє адресатові ідентифікувати себе як отримувача повідомлення. З іншого – в апелятиві часто виражається ставлення до адресата мовлення. Саме така двоїстість є причиною того, що в позиції апелятива поєднуються ідентифікаційні номінації та номінації суб'єктивно-оцінного типу [8, 340].

Аналізовані висловлювання є репрезентантами інтерперсонального аспекту комунікації, сфери, де панують релятивні номінації, тобто імена на позначення стосунків

(емоційних, родинних, соціальних тощо) між адресантом та адресатом мовлення. Згадані аксіологічні найменування-маркери вказують на односторонній зв'язок між мовцем та адресатом.

Поєднання ж оцінного елемента з ідентифікаційним у семантиці звертань стимулювало створення особливої категорії номінацій – гіпокористик, або зменшено-пестливих форм лексем, в тому числі й власних назв: *Митриха* → *Митришка*; *Николайха* → *Николайшка*; *Петриха* → *Петришка*; *Василиха* → *Василишка*; *Марія* → *Марічка*; *Анна* → *Анничька*.

Така семантична своєрідність номінацій-звертань репрезентує формування особливої категорії імен не тільки власних, але й загальних, використання яких або обмежується синтаксичною позицією апелятива, або пов'язане з нею своєю первинною функцією.

Проникаючи в іншу позицію, вони й у ній сприймаються як цитация звертання. Аксіологічні номінації-апелативи з новели Марка Черемшини “ *Бодай їм путь пропала!* ”, власне, і виражають індивідуалізований зміст, виявляють не стільки оцінну характеристику об'єктів, скільки є інструментом в устах суб'єкта для створення сприятливої емоційно-психологічної атмосфери заохочення до дій, корисних для нього.

Функціонуючи в окремих мовленнєвих актах, оцінно-образні діалектні найменування є не стільки елементами опису окремої комунікативної ситуації, скільки емоційно-виражальним, асоціативно-образним, етноілюструвальним потенціалом мовлення. Виконуючи характеристичну функцію, вони створюють соціальний тип адресанта чи адресата мовлення, відображають особливе світосприйняття мовців, забезпечують невимушеність, природність та експресивність авторського викладу. Будучи емоційно-експресивними характеристиками реалій, осіб, ситуацій, необхідними для відтворення певної картини світу, аксіологічні діалектні номінації є необхідними для забезпечення цілісності тексту художнього твору й повної реалізації його інтенцій.

1. Вольф Елена Михайловна. Функціональная семантика оценки / Вступ. ст. Н. Д. Арутюновой, И. И. Чельшевой. Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
2. Діалектна мова : сучасний стан і перспективи дослідження : Програма, матеріали та тези доповідей всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті

діалектолога Валентини Прокопенко / Відп. за випуск Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 232 с.

3. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 682 с.
4. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 362 с.
5. Франко І. Я. Твори: в 2 т. / Франко І. Я. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 2. – 495 с.
6. Черемшина М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 335 с.
7. Черемшина М. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 303 с.
8. Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – 359 с.

In the article says about functional features of valuing-figurative dialect nominations as characterizing components of qualificating speech act of ukrainian “ small prose ” of the end of XIX century – the beginning of XX century; it has been analysed illocutive functions that actualize through valuing-figurative dialect nominations and individualization author's manner of writing.

Key words: *valuing-figurative dialect nomination, qualificating speech act, illocutive function, fiction text.*

В статье рассмотрены функциональные особенности оценочно-образных диалектных номинаций как характеризующих, образотворческих элементов отдельных речевых актов произведений писателей-представителей “ малой прозы ” конца XIX – начала XX века; проанализированы их иллокутивные возможности и функции, активизирующиеся в квалификативных речевых актах, а также роль в индивидуализации авторского стиля.

Ключевые слова: *оценочно-образная диалектная номинация, квалификационный речевой акт, иллокутивная функция, художественный текст.*

Ганна Мартинова

**СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ
(за лексикографічними матеріалами)**

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної діалектології – вивченню лексичних паралелей, засвідчених у віддалених діалектних зонах. У ній розглянуто лексичні явища діалектної мови, які функціонують у гуцульському та середньонадніпрянському діалектах, указано на специфіку їхньої формальної й семантичної структури.

Ключові слова: середньонадніпрянський діалект, гуцульський діалект, семантична, фонетична, морфемна структура слова.

Докладний аналіз матеріалів Атласу української мови (АУМ), їх інтерпретація у загальноукраїнському контексті уможливили виокремлення 92 середньонадніпрянських ареалів явищ різних структурних рівнів діалектної мови, частина з яких (16) притаманні тільки цьому мовно-територіальному утворенню, кілька (34) властиві не тільки середньонадніпрянському говору, а й слобожанському та степовому діалектам, для яких він був основою формування, ще кілька засвідчують безпосередні контакти середньонадніпрянських говірок із суміжними діалектами – східно- і середньо-поліським північного наріччя (20), волинським і подільським південно-західного (12). Такі ареали засвідчують безпосередні контакти й взаємовпливи між суміжними діалектами, що відбувалися між ними віками, упродовж історії їхнього розвитку.

Частина особливостей, на підставі яких окреслено ареали, мають паралелі у віддалених діалектних зонах. Такі міжзональні відповідники можуть “сигналізувати (1) про більш давні контакти між двома етносами чи етнічними (етнографічними) групами в межах одного етносу, (2) про пізніші міжзональні зв’язки в ареалі діалектної мови-рецепієнта вже незалежно від контактів двох мов, (3) про незалежну від контактування паралельну інновацію чи (4) таке ж незалежне збереження спільного архаїчного фонду” [1, 187]. Наявність міжзональних паралелей дослідники найчастіше пояснюють міграцією чи появою мовного клину іншого типу в межах колись єдиного континууму. Можливо, такою є міжзональна

середньонадніпрянсько-карпатська спільність, на тлі якої вирізняють ареали волинського, подільського, надністрянського, покутсько-буковинського й гуцульського діалектів. Ця спільність виявляється на фонетичному рівні діалектної мови: звук [i] (<*ě) в лексемі *д’ірка*; звук [и] в лексемі *блиск*; звук [а] як рефлекс ненаголошеного *ę зі збереженням м’якшення попереднього приголосного: *р’абиї*, *зап’а’жу*; протиставлення /р/ : /р’/ у кінці слів; м’якшення [р’] перед рефлексами *ę; палаталізація [р’] перед [а] (<*ǫ); відсутність протетичного [в] перед [у]: *ухо*; непротезована форма лексеми *вузкий* з наголосом на другому складі – *уз’киї*; непротезована форма лексеми *уж*; непротезований варіант лексеми *вулиця*: *улиц’а*; лексема *бадил’а*, характерна ще й для кількох західнополіських і лемківських говірок [докл. див. за: 5].

Зрідка явища, спільні для середньонадніпрянського й карпатських говірок, поширюються в суміжні гуцульський і покутсько-буковинський та вкрапленнями в інші говори південно-західного наріччя. Зокрема, збереження опозиції /р/ : /р’/ у середині слова АУМ фіксує й у гуцульських та покутсько-буковинських говірках, але за інших умов, ніж у карпатських і середньонадніпрянських: там звук [р’] м’який перед [е], [и] з [а] (<*ě) незалежно від наголосу. Ще за інших умов можливе збереження опозиції /р/ : /р’/ у крайніх західноволинських говірках, де м’який [р’] збережений лише перед наголошеним [а]. Подібну поведінку репрезентантів опозиції /р/ : /р’/ АУМ фіксує щодо палаталізації [р’] перед [а] (<*ǫ) (АУМ, 2: к. 115, 116). Збереження опозиції /р/ : /р’/ у кінці слів також властиве карпатським, гуцульським і покутсько-буковинським діалектам, як і значній частині середньонадніпрянських. На те, що деякі риси середньонадніпрянських говірок (альвеолярний звук [л’], збереження давньої м’якості звука [р’], м’якість звука [ц’]) уже в XV–XVI ст. мали виразні паралелі в буковинських і частково карпатських говорах, указував Ф. Т. Жилко. Він допускав, що “в давнину південна частина південно-західних діалектів деякими рисами була споріднена із середньонадніпрянським говором – окремим діалектним типом”. Згодом через масові напади турків і татар на південно-східне Поділля його територія майже обезлюдніла, і

таким чином була розірвана певна говіркова територіальна єдність середньонадніпряньського і південної частини південно-західних говорів [2, 21]. До того ж, ймовірно, ця єдність зумовлена окраїнністю обох говіркових масивів, до яких в силу об'єктивних причин не досягли ті тенденції, що рухалися з півночі.

Середньонадніпряньський і гуцульський діалекти належать до різних нарч української мови – південно-східного і південно-західного відповідно та віддалених діалектних зон. Вивчення їхніх зв'язків є важливим для встановлення структури говорів, їхньої генези, особливостей формування, що й становить актуальність дослідження.

Мета статті – проаналізувати середньонадніпряньсько-гуцульські лексичні паралелі, виявити специфіку формальної структури й семантики лексем.

Грунтом для виділення середньонадніпряньсько-гуцульських лексичних відповідників стали матеріали електронної картотеки словника середньонадніпряньських говірок (МССГ) та короткого словника гуцульських говірок [Гг], інші діалектні словники та лінгвогеографічні матеріали.

У реєстрі словника гуцульських говірок представлені специфічно гуцульські слова, словотвірні й семантичні діалектні одиниці, зіставлення яких із МССГ дало підстави виокремити 317 лексем, що мають спільне хоча б одне значення (1), серед них 132 назви відрізняються в діалектах фонетичною структурою, зумовленою специфікою фонологічної системи діалектів (2); 87 лексем мають різну морфемну структуру (3), семантика 98 лексем містить повні чи часткові відмінності (4).

Серед назв 1 групи вирізняємо підгрупи: а) лексеми, семантика яких повністю збігається в обох діалектах; б) лексеми, що мають спільне одне чи кілька значень; в) лексеми, які мають спільну семантику, але функціонують у досліджуваних діалектах у різних фонетичних варіантах.

Тотожні значення в середньонадніпряньському й гуцульському діалектах мають такі лексеми: *ва¹лок* „1) рядок скошеного сіна, 2) частина граблів, борони, на яких укріплені зуби” (Гг, 33); *в¹ходини* тільки мн. „новосілля” (Гг, 42); *голий* „1) пісний (про страву); 2) позбавлений рослинності (про землю)” (Гг, 47); *дичка* „дика яблуня, кислиця” (Гг, 59); *досвітток* „світанок” (Гг, 62); *ка¹гал* „1) гурт,

натовп, юрба, 2) знев. діти” (Гг, 88); *коцю¹ба* „кочерга” (Гг, 91), поширена тільки в східноpodільських говірках західної зони середньонадніпряньського ареалу (АУМ, 1, к. 291); *коливо* „1) обрядова страва, яку дають на поминках; варена пшениця, заправлена медом чи цукром; 2) порізаний на дрібні шматочки білий хліб” (поширена в правобережних середньонадніпряньських говірках) (Гг, 99); *крок* „1) крок; 2) одиниця міри довжини, що дорівнює одному крокові (Гг, 105); *ку¹деля* „кужіль” (Гг, 106) (поширена в окремих говірках південної зони середньонадніпряньського ареалу); *люстро* „дзеркало” (Гг, 116), поширена тільки в східноpodільських говірках західної зони середньонадніпряньського ареалу (ЛГПЧ, к. 17); *ма¹натки* „пожитки” (Гг, 119); *мастити (хату)* „білити (хату)” (Гг, 120), поширена в західних і південно-західних говірках середньонадніпряньського ареалу, в інших говірках *мазати хату; мого¹рич* „частування з приводу завершення якоїсь справи”, „плата за послугу, допомогу” (Гг, 125); *обід, убір* „обід, споживання їжі серед дня”, „поминки”, „обідня пора, перша половина дня: у обіди (Гг, 135), варіант *убір* поширений тільки в східноpodільських говірках західної зони середньонадніпряньського ареалу; *обруч* „обід”, „металева шина на колесі” (Гг, 136); *ог¹ризок* „недогризок” (Гг, 138); *о¹лійниця* „олійня” (Гг, 139); *онуча, унучі* „шматок тканини, яким обмотують ногу перед взуванням” (Гг, 139), варіант *унучі* поширений переважно в східноpodільських говірках західної зони середньонадніпряньського ареалу; *ос¹комина* „оскома” (Гг, 141); *ос¹нова* „ткац. повздожні нитки в тканні” (Гг, 141); *отем¹нити* „осліпнути” (Гг, 142)*; *па¹тельня* „сковорода” (Гг, 145), поширена тільки в кількох східноpodільських говірках західної зони середньонадніпряньського ареалу (ЛГПЧ, к. 65); *пет¹рівка* „піст перед святом Петра і Павла” (Гг, 147); *пліснити* „покриватися пліснявою”, „перен. сидіти вдома” (Гг, 151), *рало* „1) знаряддя для боронування землі й очищення від бур'янів, 2) заст. дерев'яний плуг” (Гг, 161); *рекрут* „новобранець” (Гг, 162); *ри¹гати* „блювати” (Гг, 141); *родимий* „вроджений” (Гг, 164); *родичі* „1) батьки, 2) рідня” (Гг, 164); *сіка¹вниця* „шатківниця” (Гг, 170), поширена в кількох східноpodільських говірках західної

* у середньонадніпряньських говірках переважає інфінітив на -ть.

зони середньонадніпрянського ареалу (ЛГПЧ, к. 99); *сколотини* „маслянка” (Гг, 172); *спаса, спас* „церк. Преображеніє Господнє (19.08)” (Гг, 175); *толока* „одноразова безплатна гуртова допомога при виконанні важких робіт” (Гг, 186); *Збиралі л'удей / шоб помазат' хату // називайе"ц':а тол'ока / то"д'і л'уди йдут' / одне другому помагалі / мазалі /* (Кж); *трусь-трусь* „уживають для підкликання кролів” (Гг, 189), *уставка, вставка* „вишита смуга, вставлена на плечах або рукавах жіночої сорочки” (Гг, 42, 193); *входини* „новосілля” (Гг, 42, 194); *цілушка* „окраєць, скибка, відрізана від непечатої хлібини” (Гг, 207); *цоб* „вигук, ужив. для повертання волів ліворуч” (Гг, 208); *черинь* „дно печі” (Гг, 211); *храм* „храмове свято, празник” (Гг, 202); „відзначення того дня, коли в селі було закладено церкву”: *В сил'і дуже" іє стародавн'а церква / таку гарну церкву і назвалі на ім'я Гос'іпа Обручн'іка // в нас і храм на Гос'іпа Обручн'іка на цей празник / ал'е" ран'ше чос' празнувалі цей храм на Покрову / чос' наче чи пристол'а осв'атилі на Покрову / то тіпер празнує"ц':а два рази храм / на Покрову / і на Йосипа Обручн'іка //* (О); *шутий* „1) безрогий або з малими рогами; 2) вівця або коза зі зламаним рогом” (Гг, 222); *юхтовий* „зроблений з юхти” (Гг, 223); *ясік, ясічок, ясичок* „маленька подушучка” (Гг, 224), поширена тільки в східноподільських говірках західної зони середньонадніпрянського ареалу (ЛГПЧ, к. 18).

Значна частина лексем, засвідчених у словнику гуцульських говірок, має в середньонадніпрянських говірках одне чи кілька значень, але семантична структура лексем не збігається щодо кількості значень: *кіска* „1) мала коса; 2) жіноча коса”; 3) рід узору вишивки” (Гг, 94) – *кіска* „1) мала коса; 2) невелика коса (про знаряддя праці); 3) ніж з уламка коси” (ЛГПЧ, к. 88); *тісто, кісто* „1) тісто; 2) локшина, виріб з тіста і приготована з нього страва; 3) закваска для тіста (залишок тіста від попереднього замісу хліба)” (Гг, 185) – *тісто, кісто* „1) тісто: ну знайе"те к'істо / наичч'іпала от'ко / і це вам галушки / і на'сипала в миску / (См); 2) закваска для тіста (залишок тіста від попереднього замісу хліба): *і житн'ій хліб / то в'ін жи на др'іжчах ни вчин'айиц':а / а пи'чут' на к'іст'і //* (См); *макогін, макогін* „1) макогін; 2) заокруглений, дерев'яний стержень у ступі” (Гг, 119) – *макогін* „1)

макогін” (3, к. 34); *постіль* „ліжко” (Гг, 155) – *постіль* „1) постільні речі: простирadlo, наволочка, підодіяльник; 2) ліжко”; *упасти* „1) впасти; 2) загинути; 3) вдарити (про грім); 4) настати”; *упасти на ноги* – не могли ходити (Гг, 192) – *упасти* „1) впасти; 2) загинути; *упасти на ноги* – не могли ходити; *тонко* „1) тонко; 2) мало” (Гг, 186) – *тонко* „1) тонко; 2) у знач. мало засвідчено тільки в прислів'ї: *Там де тонко – там ше й рветься*” та ін.

Чимало лексем мають у гуцульських говірках фонетичні й лексичні варіанти, серед яких є спільний із відповідником у середньонадніпрянських говірках: *вочкур, вучкур, очкур, учкур // гачник* „мотузок з прядива чи шерсті для підв'язування штанив” (Гг, 41) – *очкур* „тс”; *глев'тяк / глев'тух* „глевкий недопечений хліб” (Гг, 46) – *глев'тяк* „тс”; *дерев'ій, дерев'інь* „тисячолістник, деревій” (Гг, 56) – *дерев'ій* „тс”; *жадний, жідний, жедний, жінний, жадібний* (Гг, 68) – *жадний* „тс”; *кофля, кохля, хохлі* „черпак, ополоник” (Гг, 103) – *хохля* „тс”, поширена в кількох східноподільських говірках західної зони середньонадніпрянського ареалу (ЛГПЧ, к. 85); *макітра, макітрі* „1) глиняна посудина з широким отвором; 2) перен. зневажл. голова” – *макітра* „тс” (ЛГПЧ, к. 92); *моло'тінник, моло'тілник, моло'тільник* „молотник” (Гг, 125) – *моло'тілник, моло'тільник* „тс”; *осадка, осадок* „осад, напр. в олії” (Гг, 140) – *осадок* „тс”; *утиралник, утиранник* „рушник” – *утиралник, утиральник* „тс” (ЛГПЧ, к. 22); *хрестик, хрецик* „рід узору на вишивках, різьбі, на писанці” (Гг, 203) – *хрестик* „рід узору на вишивках”; *чавун, чавун* „казан” (Гг, 209) – *чавун* „тс”, поширена в центральних надніпрянських говірках середньонадніпрянського ареалу (ЛГПЧ, к. 59); *челюст, челюсти, чєлісти* „отвір хлібної печі; склепіння печі” (Гг, 210) – *челюсті* „тс”; *цідилка, цідилко, цідивко, цідило* „1) шматок полотна або металеве ситко, через яке проціджують молоко; 2) шматок тканини із рідко переплетених ниток, у який стікає сир” (Гг, 207) – *цідилка, цідилко* (друга лексема функціонує в лівобережних південно-східних говірках середньонадніпрянського ареалу) „1) шматок полотна або металеве ситко, через яке проціджують молоко” (ЛГПЧ, к. 95) тощо.

Велика кількість лексем (2 група) мають фонетичні відмінності, що зумовлено

* Тут і далі другим елементом протиставлення подаємо відповідник із середньонадніпрянських говірок.

фонетичними системами гуцульських і середньонадніпрянських говірок:

- звуки [и] – [і] на початку слова: *іва*, *іва*, *іва* – *іва* „бот. *Salix carnea*, верба”; *івовий* – *івовий* „прикм. до іва”; *іграшка* – *іграшка* „іграшка”; *ікра* – *ікра* „1) ікра, переважно у риби”; *інак* – *іначе*, *іначе* „присл. інакше”; *іній*, *іний* – *іній*, *іній*, *іній*, *іній* „іней” (4, к. 3); *іничий* – *іничий* „інший”; *іскри*, *іскри* – *іскри*, зрідка *іскри* (4, к. 3); *іти*, *іти* – *іти* „1) іти”; у середині слова: *цвісти*, *цвісти* – *цвісти* „1) квітувати (про жито); 2) пліснявіти”;

- реалізації звука [а] на початку слова: *єблу(у)ко* – *яблуко* „яблуко”, *єві(о)р* – *явір* „бот. *Asar*, явір”, *єгода* „1) невеликий соковитий плід, ягода; 2) бот. суниця; 3) рідко полуниця” (Гг, 66) – *ягода* „1) невеликий соковитий плід, ягода; 2) плід вишні; 3) бот. вишня, фруктове дерево”; *єгні* – *ягня* „ягня”, *єловіти* – *яловіть* „1) ставати яловою (про худобу)”; *єрмо*, *ярмо* – *ярмо* „1) ярмо”; *єстріб* – *яструб* „зоол. яструб, птах”; у середині слова: *кислек* – *кисляк* „кисле молоко”, *кнігіня*, *кнігіні*, *кнігіні* – *княгіня* „обряд. молода, наречена” (у західній зоні середньонадніпрянського ареалу), *коліда*, *коліда* – *коляда* „коляда, винагорода колядникам”, *масленка* – *маслянка* „1) маслянка, відходи після збивання масла; 2) масничка для збивання масла”, *ме’дянка* – *ме’дянка* „1) дерев’яна посудина для меду; 2) сорт груш” та ін.; у кінці слів: *гор’не*, *гор’ше* „кухлик” (Гг, 48) – *гор’ня*, *гор’ця* „маленький горщик, місткістю до 1 л”, *ко’пиці* – *ко’пиця* „невеликий стіжок сіна”, *ло’ше* – *ло’шия*, *ло’ша* „лоша”, *морк’вині* – *морк’виння* „гичка моркви, морквиння”, *па’це*, *поро’се* – *поро’ся* „поросся” тощо;

- перехід ненаголошеного [о] в [у] / збереження ненаголошеного [о]: у *бід* – *обід*, зрідка у *бід* у західній та південній зонах середньонадніпрянського ареалу; *о’нуча*, *у’нучі* – *о’нуча*, *о’нучі* „шматок тканини, яким обмотують ногу перед взуванням”; *оч’кур*, *уч’кур* – *оч’кур* „мотузок з прядива чи шерсті для підв’язування штанів”;

- фонетична структура слова цілувати (ть): *цілю’вати*, *цалю’вати*, *цулю’вати* – *цілю’вають*;

- специфіка реалізації [о], [і]: *околіт* – *околот* „сніп рівно вимолоченої нем’ятої соломи, який використовують для вкривання будівель”, *подря* „горище у стаї” (Гг, 152) – *підря* „місце в сараї, де ночують кури”

(східноподільські говірки західної Черкащини); *слоїок* – *слоїк* „скляна банка” (східноподільські говірки західної Черкащини) (ЛГПЧ, к. 76); *хрінь*, *хреню* – *хрін*, *хрон*, *хрону* „хрін”, *жолоб*, *жоліб* – *жолоб*;

- відсутність / наявність протетичного [Г]: *о’стрий* – *г’острий* „гострий, різкий”, *о’стро* – *г’остро* „присл. до гострий”;

- наявність / відсутність протетичного [В]: *в’утлий* – *утлий* „кволий, худий”, *вуч’кур* – *оч’кур* „мотузок з прядива чи шерсті для підв’язування штанів”, *в’уставки*, *у’ставки* – *у’ставки*, зрідка *в’уставки* „вишита смуга, вставлена на плечах або рукавах жіночої сорочки”, і навпаки відсутність / наявність протетичного [В]: *о’гень* – *о’гонь*, *во’гонь* „вогонь”;

- твердий [р] – м’який [р’] у середині слів: *к’ракати* „1) крякати; 2) смикати за волосся; 3) квакати” (Гг, 104) – *к’рякать* „1) крякати: *к’р’акайе ворон’а*; 2) квакати”: *жаби к’р’акайт’ на дощ*; *р’авкати*, *р’евкати* „голосно кричати (про людину чи тварину)” (Гг, 160) – *р’якать* „зневаж. голосно кричати (про людину)”; *раст* „бот. *Primula veris*, первоцвіт” (Гг, 161) – *р’яст* „тс”;

- твердий [ц] – м’який [ц’] у середині слів: *голубец* „1) танцювальна фігура; 2) страва” (Гг, 47) – *голубець* „переважно у мнж. „2) страва”; *гост’инец* „битий шлях, дорога” (Гг, 48) – *гост’инець* „невеликий подарунок дітям: цукерки, яблуко, пиріжки тощо”; *сир’вец* „сиром’ятна шкіра для постолів-сирівців” (Гг, 170) – *сирі’вець* „квас із житнього хліба”;

- наявність / відсутність переходу [т’] в [к’]: *кема*, *тема* „пам’ять”, *прийти на кему* (Гг, 92) – *тяма* „тс”, *прийти до тями*; *кемити*, *темити* „1) пам’ятати; 2) відчувати” (Гг, 93) – *тямить* / *ти* „тс”; *кегатиси*, *тегатиси* „1) судитися; 2) тягнутися, волочитися” (Гг, 184) – *тягать(ти)ся* „тс”;

- твердий [с] – м’який [з’] в кінці слова: *скріс*, *скрісь* „1) прийм. через; 2) присл. скрізь” (Гг, 172) – *скрізь* „присл. скрізь”;

- звук [ф] – звукосполуки [хв], [кв]: *фа’мілія* „1) родина, рідня; 2) прізвище” (Гг, 195) – *хва’мілія* „тс”; *фа’нар*, *фа’нар’* „ліхтар” – *хва(а, у)нар*, *хва’нар*, *фо’нар*, *фо’нар’* „тс” (ЛГПЧ, к. 46); *фар’тух* „1) фартух; 2) спідниця з білого домотканого полотна, яку одягали під запуску; 3) рідк. хустка” (Гг, 195) – *квар’тух* „1) фартух”; *фасо’ліні* „бадилля квасолі” (Гг, 195) – *квасо’лілля* „тс”; *фа’тати(си)* „хапати(ся);

брати(ся)” (Гг, 196) – *хва¹тати(ся)* „тс”; *филя* „хвиля” (Гг, 197) – *х¹виля* „тс”;

• оглушення [з] і перехід у [ш]: *рош¹пирка* „1) поздовжній розріз у жіночій спідниці; 2) розріз у чоловічих штанах” – *роз¹пирка* „поздовжній розріз у жіночій спідниці”;

• звуки [с], [х] – [ш]: *са¹лаш* „1) тимчасове житло в полі, лісі”; 2) знев. хата” (Гг, 167); *ха¹лаш* „тимчасове приміщення для худоби (переважно на полонині)” – *ша¹лаш* „тимчасове житло в полі, в саду”;

• звуки [г], [дж] – [г], [х]: *зеле¹пугі*, *зеле¹пуджі* „зелені, недозрілі плоди (переваж. яблука, груші, порічки)” (Гг, 82) – *зі¹лепуха* „тс”: *об¹ійєс’а зі¹лепухи / та й об¹лит’ жи¹в’іт*; *руми¹гати*, *руме¹гати* „ремигати” (Гг, 166) – *реми¹гать* „тс”;

• звуки [в] – [л’]: *к¹івна*, *т¹івна* „тільна (про корову)” (Гг, 94) – *т¹іл(ль)на* „тс”; [р] – [л]: *ри¹барити* „ловити рибу” (Гг, 162) – *ри¹балить* „тс”;

• сполуки [мн] – [бн]: *с¹рімний* „1) срібний; 2) перен. дорогий, любий” (Гг, 176) – *с¹рібний* „срібний”; [мб] – [м]: *сли¹мбак* „слимак, равлик” (Гг, 173) – *сли¹мак* „тс”; [ст] – [ск]: *с¹тирта* „скирта” (Гг, 177) – *с¹кирта* „тс”;

• відсутність / наявність м’якшення у сполуці [ськ]: *рускій* „1) заст. руський, український; 2) російський; 3) радянський” (Гг, 166) – *руській* „російський”; *циганський* „циганський” (Гг, 206) – *циганський* „1) циганський; *циганська натура* „злодійкувата”; *циганська дитина* „дитина, що йде до всіх на руки, комунікабельна”;

• відсутність / наявність подовження приголосних в іменниках, прикметниках: *кі¹се* „держак коси” (Гг, 94) – *кі¹сся* „тс”; *морк¹вині* „гичка моркви” – *морк¹виння* „тс”; *раній* „1) ранішній; 2) ранній” (Гг, 104) – *ранній* „1) ранній; 2) той, що рано почав розвиватися, досягати певного етапу: *ранній парубок* „той, рано почав ходити до дівчат””; *руми¹гані* „ремигання” (Гг, 166) – *реми¹гання* „тс”; *стріченє*, *стріченє* „Стрітєння Господне (15.02)” (Гг, 179) – *стрітєння* „тс”;

• усічені форми слів: *тра* „треба” (Гг, 187) – *тре*, *т¹реба* „тс”.

Варіанти в протиставлюваних системах можуть відрізнитись ще й наголошуванням: *гузарь* // *гузирь* „1) товстіший кінець стовбура; 2) нижній кінець снопа” (Гг, 50) – *гузирь*, *гузирь* „нижній кінець снопа”; *об¹брус* „скатертина” (Гг, 136) – *об¹брус* „тс” (ЛГПЧ, к.

24); *ко¹черга* „кочерга” (Гг, 103) – *ко¹черга* „тс”; *мали¹нник* „1) сік з малини; 2) зарослі малини” (Гг, 119) – *ма¹линник* „ділянка на дачі чи поблизу хати, засаджена малиною”; *молодіж* „молодь” – *мо¹лодіж* „тс”; *об¹’їхувати*, *об¹’їхати* „об’їжджати” (Гг, 135) – *об¹’їж’жать*, *об¹’їхать* „тс”; *чер¹ва* „личинки бджоли” (Гг, 210) – *че¹р’ва* „тс” та ін. Словотвірні-акцентні відмінності мають такі лексеми: *ополох* / *опуд* „1) городне опудало; 2) знев. людина або тварина, що має потворний вигляд” (Гг, 140) – *опудало* „тс”; *тороки*, *торки* „тільки мн. бахрама” (Гг, 187) – *торочки* „тс”.

Третю групу утворюють лексеми, що мають відмінності в морфемній будові: *с¹кісок* „ніж з уламка коси” (Гг, 171) – *кіска*, *кіс¹няк*, *кіс¹ник* (ЛГПЧ, к. 88); *глет*, *клет* „вміст шлунку маленького теляти, яким відквашують молоко; частина шлунка жуйної тварини, у якій міститься глет” (Гг, 53) – *г¹ляганець* „тс”: *ну йак ма¹л’і йаг¹н’ата йє / пон’іма’їйте / і воно дн’ів три пос’цал’о маму / тод’і йо’го р’іжут’ / ус’іх жи йаг¹н’ат ни остав’айут’ / р’іжут’ і забирайут’ там оцей жо¹л’удоч’ок із о’цим с¹иром / шо воно в’мамі с’цал’о // і тод’і йо’го хара’шо проми’вайут’ цей жо¹л’удоч’ок / сир туда вки’дайут’ і над’івайут’ на ота’к і ро’гач’ики дири’ван’і / йак о’це / т’іки шо в’ін акуратний жи ро’гач’ик / і зав’язуйут’ тут і в’ішайут’ / дес’ воно сохне / шоб’ мухи ни так с’і’дал’и / а йак ко’ровку з’дойат’ / тепл’е мол’око т’іки і зразу йо’го у’ тепл’е мол’око устро’мили / ти знайиши жи це г¹ляганец’ / йак г¹ляганку ро’бил’и / (Мл); *ко¹хати* „1) виховувати, ростити (про дитину; 2) плекати, годувати (про тварину)” (Гг, 103) – *ви¹кохать* „1) виховати, виростити (про дитину); 2) виплекати, вигодувати (про тварину)”); *ма¹те’ризнина* „спадщина після смерті матері, материзна” (Гг, 119) – *ма¹те’ризна* „тс”; *мура’вель*, *мура’шок*, *му’ряха*, *му’рєха* „зоол. Formicidae, мурашка” (Гг, 127) – *му’равка* „тс”; *незгод’ніти* „занедужати, знесилитися” (Гг, 132) – *ни’годний* „недужий, знесилений”; *око’мінок* „комин” (Гг, 138) – *ко’мин* „тс”; *о’стина* „остюк” (Гг, 141) – *ос’тюк* „тс”; *пе’ленка*, *пе’лінка* „пелюшка” (Гг, 145) – *пе’люшка* „тс”; *під’лизач* „підлабузник”, *під’лизачка* „підлабузниця” (Гг, 149) – *під’лиза* (спільного роду) „тс”; *по¹пасом* „попаски, пасучись на ходу” (Гг, 154) – *по¹паски* „тс”; *по¹хоронок* „похорон” (Гг, 156) – *по¹хорон* „тс”; *при’чина* „1) розчин, закваска для тіста; 2) причина, обставина” (Гг, 158) – *роз’чина**

„розчин, закваска для тіста”: *запарила запарку / по́том та запарка вихолола // по́том во́на учи́нила / зро́била та́ку бро́д'ачу р'іди́ну / розчи́ну //* (Тр); *саже́ниця* „висадок, городина, яку висаджують для одержання насіння” (Гг, 167) – *всадо́к* „тс”; *сту́пак* „ступня” (Гг, 179) – *сту́пня* „тс”; *ха́тарька* „жінка, яка любить ходити по чужих хатах” (Гг, 201) – *по́хатни́ця* „тс” та ін.

Чимало слів, засвідчених у короткому словнику гуцульських говірок, відрізняються від їхніх відповідників із середньонадніпряньського діалекту значеннями. Часткові семантичні відмінності мають такі лексеми: *бахур* „дитина, частіше хлопець; 2) пустун, бешкетник” (Гг, 22) – *бахур* „зневаж. полюбовник”; *гре́бінка* „пристрій для збирання чорниць” (Гг, 48) – *гре́бінка* „ткацьке дерев'яне знаряддя, яким обробляли волокно конопель перед прядінням”: *а та́кий гре́б'ін' / на гре́б'ін' мікали́ ж ті коно́пл'і і гри́б'інкою́ йо́го вис'кубува́ли / вис'кубува́ли /* (Кж); *лі́жник* „домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком” (Гг, 113) – *лі́жник* „домоткане одягло з вовни: *о́це ма́ти мо́йа то́же бу́ла од'на в бат'к'ів / да́к у не́й л'і́жник та́кий / ши́рс'т'аний // л'овки́й з'робл'ини́й / ну са́м'і ро́бил'и ж й'ако́с' /* (Тр); *каді́б, кадо́вб, каду́б* „1) цямриння навколо колодязя, зроблене переважно з порожнього пня; 2) неглибока криниця” (Гг, 88) – *каді́б, кадо́вб, каду́б* „1) велика діжка для зерна; 2) велика діжка для заквашування огірків, яблук, кавунів; 3) видовбана або зроблена з клепок діжка для борошна; 4) дерев'яне дупло, видовбане з суцільної колоди, яке вставляли в криницю замість цямрини” (ЛГПЧ, к. 142); *ко́шера, ко́шара* „тимчасово загороджене місце для овець” (Гг, 103) – *ко́шара* „будівля для овець” (АУМ, 1, к. 286); *мі́ренка, мі́рка, мі́ртук, мі́ртух* „1) міра об'єму, що дорівнює двом літрам; міра ваги, що дорівнює двом кг; 2) плата натурою мельникові за помол” (Гг, 124) – *мі́рка* „1) невелика дерев'яна діжечка з ручкою, що була мірою ваги; 2) плата натурою мельникові за помол”; *перва́к* „1) перша дитина; 2) двоюрідний брат; 3) перший рій; 4; великий палець” (Гг, 145) – *перва́к* „найміцніша горілка домашнього виготовлення”; *пе́репі́чка* „невеликий хлібець, маленька булочка, що випікається на Великдень” (Гг, 146) – *пе́репі́чка* „невелика хлібина, яку випікають у печі на сковороді із кислого тіста”; *ри́нка* „невелика чавунна посудина на трьох ніжках” (Гг, 163) – *ри́нка*

„макітра”, поширена в говірках подільсько-середньонадніпряньського порубіжжя (ЛГПЧ, к. 92); *хлі́вець, хлі́вец* „прибудова до стаї для хворих овець” (Гг, 202) – *хлі́вець* „невелика будівля для свиней” та ін.

Повні семантичні відмінності репрезентують такі лексеми: *б'гати* „1) гнути, заокруглювати; 2) рідк. нахилити, нагинати” (Гг, 22) – *б'гати, (ть)* „виробляти обрядовий весільний хліб: коровай, шишки”; *вчи́нити, учи́нити* „народити (про людину, тварину)” (Гг, 42) – *вчи́нить* „підготувати розчину на тісто”: *ну о́це ж та́к / на́с'ї́у му́ки / та в'ї́л':у ти́плен'кої́ во́ди / та к'і́сто це роз'ї́мну та́к гет' / а то́д'і му́ки в'си́пл'у та розко́л'о́чу опо́л'оником / та й вчи́н'ал'а / з'вечора́ в'чиним / то во́но уки́сайе / то то́д'і лу́чий хлі́б / й'а́к во́но до́вше сто́їт' у'чин'ане /* (Скр); *де́ркач* „1) зоол. деркач (птах); 2) пристрій для відлякування птахів з городу чи саду; дерев'яна дитяча іграшка; 3) *перен.* людина, яка багато говорить” (Гг, 57) – *де́ркач* „1) зоол. деркач (птах); 2) старий стертий віник”; *жо́лоб, жо́лоб* „1) дерев'яне, переважно видовбане корито, для напування худоби; 2) рівчак, канава; 3) маленьке повздожне заглиблення в чому-небудь; 4) ринва; 5) ущелина в горах, видолинок” (Гг, 71) – *жо́лоб, жо́лобо́к* „1) видовбана висока діжка для зерна (переважно з липи або верби); 2) видовбана з липи діжечка для меду; 3); видовбана або зроблена з клепок діжка з накривкою для борошна; 4) дерев'яний відсік, для годівлі худоби: *ки́нь коро́в'і в жо́лоб с'ї́на чи обм'ї́шки* (Пщ) (ЛГПЧ, к. 115, 116, 117); *наги́лити* „нарадити, порекомендувати” (Гг, 128) – *наги́лить* „багато набрати чого-небудь, не по силі”: *шо́ ти о́то наги́л'ил'а / ни п'ї́дн'ї́миш* (Пщ); *пе́люстка* „1) невеликий моток вовняної пряжі; 2) валочок з тіста, з якого роблять колач; 3) одна косиця у вінку” (Гг, 145) – *пе́люстка* „1) частина квітки; 2) переважно мн. *пе́люст'ки*, невеликі капустини, заквашені на зиму в діжці”: *наро́бил'а з пе́лу́сток гол'уб'ц'ів / та́к'і до́бр'і / шо́ стра́х* (Пщ); *хо́пта, ха́баз* „бур'ян” (Гг, 202) – *хо́пта* „дрібні відходи від провіювання обмолоченого зерна”, спорадично поширена в кількох східноподільських говірках західної зони середньонадніпряньського ареалу [6] тощо.

Докладний аналіз лексичних діалектних відповідників дає змогу висновкувати про своєрідність кожного з говорів, наявність у них специфічних особливостей, притаманних їхнім системам. Спільність елементів свідчить,

з одного боку, про єдність лексичного складу української діалектної мови, можливий вплив на гуцульські говірки літературно-нормативних явищ, характерних і для середньонадніпрянських говірок, а з іншого – про неоднорідність середньонадніпрянського діалектного континууму, адже частина зіставлених лексем поширена у його західній, південній і східній зонах, говірки яких належать до перехідних або мішано-перехідних середньонадніпрянсько-подільського, середньонадніпрянсько-степового чи середньонадніпрянсько-слобожанського типів. Чимало лексем відрізняють від засвідчених у гуцульських говірках особливості формальної й семантичної структури, які характерні для північних і центральних середньонадніпрянських говірок. Удосконалення електронної картотеки до регіонального словника і в перспективі його публікація уможливають ґрунтовніше представлення лексичного складу середньонадніпрянського діалекту та його інтерпретацію в загальноукраїнському контексті.

1. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 368
2. Жилко Ф. Т. Середньонадніпрянські говори (деякі їх особливості і територія поширення) / Ф. Т. Жилко // Середньонадніпрянські говори : Збірник статей / Відп. ред. Ф. Т. Жилко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 5–22.
3. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : дис. ... докт. філол. наук: 10.02)01 : захищена 30.06.2004 / Г. І. Мартинова. – К., 2004. – 545 с.
4. Мартинова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : Монографія / Г. Мартинова. – Черкаси : Тясмин, 2003. – 367 с.
5. Мартинова Г. Середньонадніпрянсько-карпатські фонетичні ізоглоси / Г. Мартинова // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник пам'яті професора Василя Добоша. – Вип. 8. – Ужгород, 2005. – С. 153–159.
6. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське діалектне суміжжя в світлі ізоглос : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02)01 / Т. М. Тищенко; Національний педаг. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 19 с.

Умовні скорочення джерел

АУМ, 1 – Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. І. Полісся, Середня Надніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наукова думка, 1984.

АУМ, 2 – Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. ІІ Волинь, Надністрянщина і суміжні землі. – К. : Наукова думка, 1988.

Гг – Гуцульські говірки. Короткий словник : Укл. Галина Гузар, Ярослава Закревська, Уляна Єдлінська, Василь Зеленчук, Наталія Хобзей / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

ЛГПЧ – Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини : Монографія / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Віддуння, 2000. – 265 с.

Умовні скорочення говірок

Кж – Коженики, Скр – Скребиши Білоцерківського р-ну, О – Острів Рокитнянського р-ну, См – Семигори Богуславського р-ну Київської обл.; Мл – Мелюшки Хорольського р-ну, Тр – Тарандиці Лубенського р-ну Полтавської обл.; Пщ – Піщане Золотоніського р-ну Черкаської обл.

The article is devoted to the problem of contemporary dialectology – investigating lexical correspondences, discovered in remote dialectal zones. The article considers the lexical phenomena of the dialectal language, which exist in Gutsul and Mid-Upper-Dnieper dialect, the specificity of their formal and semantic structure is also stated.

Key words: *Mid-Upper-Dnieper dialect, Gutsul dialect, semantic, phonetic, morphemic word structure.*

Статья посвящена актуальной проблеме современной диалектологии – изучению лексических параллелей, засвидетельствованных в отдаленных диалектных зонах. В ней рассмотрены лексические явления диалектного языка, которые функционируют в гуцульском и средненаддніпрянском диалектах, указано на специфику их формальной и семантической структуры.

Ключевые слова: *средненаддніпрянский диалект, гуцульский диалект, семантическая, фонетическая, морфемная структура слова.*

УДК 81'282:811.161.2

ББК 81.2Ук-5

Алексей Романчук

БУЛАЄШТСЬКІ УКРАЇНЦІ ТА ГУЦУЛИ: НОВІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті розглянуто нові лексичні паралелі між говіркою села Булаєшти (Республіка Молдова) та гуцульськими говірками. Встановлено, що значна кількість слів булаєштської говірки, виявлених раніше у словниках буковинських говірок, мають відповідники і в гуцульському діалекті. Аналіз лексичних відповідностей між гуцульськими говірками та булаєштською засвідчує значну хронологічну віддаленість розходження шляхів гуцулів та булаєштських українців.

Ключові слова: *Молдова, українські говори, гуцули, історія*

Українське село Булаєшти знаходиться в Орхейському районі Республіки Молдова, тобто в її центральній частині. Саме з цього погляду воно являє собою надзвичайно цікавий об'єкт у контексті діалектологічних досліджень.

У попередніх наших працях було виявлено, що булаєштська говірка характеризується найбільшою кількістю

споріднених мовних ознак саме з говірками гуцульського та покутсько-буковинського діалектів. Помимо того, були суттєві ознаки схожості між булаєштською говіркою та говірками Волині.

Ці та інші цікаві факти дали підстави висловити припущення про те, що носії булаєштської говірки, найбільш імовірно, прибули до місця сьогоднішнього свого проживання саме з Волині – через територію Буковини приблизно у XIV – XV ст. [12].⁴ Пізніше цю гіпотезу було розвинуто й доповнено [13; 17; 14]. Припускають також, що міграція предків носіїв булаєштської говірки відбувалась приблизно у період перед утворенням Молдовської держави.

Зазначена гіпотеза отримала також підтвердження в наших дослідженнях з антропоніміки [16]. Як відомо з окремих праць, українські прізвища на *-ук, -юк, -чук* (носії саме цієї групи прізвищ є основною складовою частиною у формуванні етнографічної групи булаєштських українців), найбільшою мірою представлені на території Волині, зокрема на Рівненщині (38,5%), а також у Брестській області в Білорусії) і юго-западом Брестчини (понад 50%) [див. 11, 196; 2, 37]).

Однак південніше Волині поширеність прізвищ на *-ук, -чук, -юк* значно знижується. Так, у Тернопільській області таких прізвищ – лише 8%, у Львівській – 6,2%, на Закарпатті – 4,5%. І саме етнічна група гуцулів являє собою ще один, окрім згаданих Рівненської і Брестської областей, регіон високої поширеності прізвищ на *-ук, -юк, -чук*. Як зазначає П. Чучка, «...густота прізвищ на *-юк, -ук* серед гуцулів дуже висока. Так, в Чорна Тиса зі 135 прізвищ – 98» [19, 37]. Це становить понад 70%.

Б. Близнюк стверджує, що серед сучасних гуцульських прізвищ, утворених морфологічним способом, прізвища на *-ук, -чук* становлять понад 60%» [3, 171]. На думку дослідниці, поширення прізвищевої групи серед гуцулів, можливо, також пов'язане з міграцією з Волині.

Варто, однак, зауважити, що Б. Близнюк, поряд з іншими дослідниками, які визнають Волинь вихідною точкою поширення прізвищевих назв на *-ук, -чук*, припускають достатньо пізню міграцію їх носіїв з Волині на

інші українські території. При цьому вони стверджують, що на Волині ця модель набула поширення приблизно в XV – XVI ст., тоді як серед гуцулів – приблизно в кінці XVI ст. [3, 169].

Загалом період XVI – XVIII ст. не слід вважати таким, що характеризується масштабною міграцією населення на Гуцульщину з інших регіонів. Відповідно, цілком обґрунтованим є твердження, що і на території Волині, і особливо на території Гуцульщини антропонімна модель на *-ук, -чук*, була поширена значно раніше за вказаний період [див. 16, 308]. Ця теорія підтверджується й нашими попередніми дослідженнями, які стосуються територій розташування церков на території Бессарабії у XIX ст. Якщо брати до уваги імена святих, на честь яких посвячені численні храми на території Молдови, й зіставити їх з найменуваннями церков Гуцульщини, то тут простежується багато спільного. Наприклад, і там, і там більшість становлять храми, висвячені в честь Богородиці, святих Михаїла, Гаврила, Дмитрія, Георгія (Юрія), Миколая. Саме ці святі є найбільш популярними у слов'янських народів, і цей факт засвідчує, що, очевидно, близькі за своїми ознаками етнічні племена остаточно заселилися на описуваних територіях уже досить давно. У науці висловлювались також гіпотези про історичний зв'язок їх з південними слов'янами [див. 10].

Таким чином, у нас є достатньо підстав стверджувати про певну спорідненість гуцулів та булаєштських українців. У контексті мовної схожості підставою для такого твердження стали фонетичні паралелі. Натомість на рівні лексики схожі лінгвальні риси простежуються меншою мірою.

У запропонованій розвідці ми намагаємось провести більш детальний аналіз лексики булаєштської говірки, яка відзначається наявністю лексем-відповідників, уживаних в гуцульських говірках. Для реалізації поставлених завдань було використано словники [5; 8; 9; 18]. Спостереження показують, що достатньо багато слів булаєштської говірки, виявлених у буковинських говірках, повторюються або мають свої відповідники і в гуцульському діалекті.

Наведемо деякі з виявлених нами лексичних паралелей, використовуючи загальноприйнятту систему транскрипції (замість спрощеної транскрипції, яка

⁴ Слід відзначити: саме в район сучасних Булаєшт. Натомість у Карпато-Подністров'я – очевидно раніше, приблизно в XIII ст.

використовувалась нами раніше). При цьому покликаємось на працю І. Гороф'янюк, у якій було здійснено опис фонологічної системи булаештської говірки та подано її відображення в загальноприйнятій транскрипції [4].

Окремо варто наголосити на фонетичному процесі переходу голосних звуків /u/ в /e/ та /e/ в /u/ в ненаголошеній позиції. Це явище послідовно простежується в булаештській говірці як у повсякденному мовленні, так і в архаїчній пасивній лексиці (напр.: *кадельніца* /кад'ел'ніца/ – “кадило”; *метарство* /м'е'тарство/ – “одна з 24 меж, які переходить душа померлого на шляху в інший світ”). Подекуди зазначений фонетичний процес наближення помітний і в запозиченій лексиці (напр., рос. “шикарно” відтворюється в говірці як *шикарно* /ше'карно/). Аналогічно відтворюється явище наближення /e/ до /u/, яке неодноразово відзначалось у попередніх працях [12, 75; 15, 165]. Фонетичний процес дещо звуженої вимови /e/, як відомо, чітко характеризує волинські та гуцульські говірки [див. 1, карта 33]. При цьому необхідно констатувати, що при взаємопереходах /u/ в /e/ послідовно простежується процес палаталізації попереднього приголосного звука.

Повертаючись безпосередньо до лексичних паралелей, необхідно зазначити, що переважна їх частина – це паралелі, які не є власне булаештсько-гуцульськими, а мають більш широке поширення в українській мові та її говорах. Так, серед аналогій, пов'язаних з сакральною сферою, зафіксовано вираз */зане'чету'яти^е зр'іб/* – обряд, який здійснює священик на могилі. Саме в такому значенні цей вираз фіксується в гуцульських говірках [5, 77], однак притаманний він і деяким діалектам, що входять до північного наріччя [7, 201]. Ще однією аналогією такого типу можна вважати булаештське слово */кур'ата/* – “курчата” (одн.: */кур'ча/*). Пор.: у бойківських говірках *кур'я* [8, 398], в гуцульських – *куре* [5, 107]; у тому ж значенні і в таких самих варіаціях ця лексема представлена в покутсько-буковинських говірках [19, 243].⁵

Надалі подаємо в алфавітному порядку найбільш поширені в булаештській говірці

лексичні одиниці, які вживаються і в гуцульському діалекті:

/або'де/ – “або там, або в іншому місці”;
/аду'кат/ – “адвокат” (до речі, “прокурор” – */преку'роу/*);

/бар'дечка, бар'деца/ – “мала сокирка з короткою ручкою, топірець” (ручка сокири має назву */коде'решча/*);

/баўна/ – “смужки, з яких виготовляли кожухи” (син.: */б'лана/*);

/б'іс'частни'ї/ – “слабкий, маленький”;

/бу'їне/ – “таке, що буйно росте, розцвітає” (стосується рослин);

/бечу'яти^е/ – “витягувати з калюжі підводу, що застрягла”;

/в'івершени'ї/ – “завершений” (про стоги сіна);

/в'ід'еї/ – “ймовірно, вірогідно, напевно” (останнім часом переважає форма *відій*);

/гала'моз'а/ – “густий залишок з холодною” (в гуцульських говірках йому близьке за значенням слово *каламоція* [5, 89];

/груд'неца/ – “грудниця у тварини”;

/гир'л'анка, ги'р'л'анка/ – “горло, кадик”.

/г'інеца/ – “посудина, яку

використовують для доїння корів, найчастіше – відро”. Однак у булаештській говірці ця лексема відрізняється значенням від однойменного відповідника в гуцульських говірках за значенням [5, 60]. Аналогічно встановлюємо різницю між значенням лексеми */брен'зар'/* – в булаештській говірці “мухомор” (натомість в гуцульських говірках це слово означає “джміль” [5, 24]); */байст'р'ук/* – в булаештській говірці “підпора під крокву” (в гуцульських говірках – “нешлюбний син” [5, 20] (щоправда, в булаештській говірці ця лексема зрідка вживається також у значенні “позашлюбна дитина”).

/г'і'м'бати'ї/ – “губатий”. Однак зауважимо, що твірна основа цієї лексеми – слово *гемба* – у булаештській говірці сьогодні практично не вживається;

/гембл'у'яти^е/ – “загладжувати за допомогою рубанка поверхню дерев'яних дощок, брусів”;

/дегок'/ – “дъоготь”;

/досв'іта/ – “на світанку”; відповідно, */пер'ед'досв'ітком/* – “перед світанком”. Ця лексема також має прями відповідники в гуцульських говірках. В булаештській говірці аналогічно розрізняють лексеми */н'реморком/* – “настання сутінків” та */см'є'рком/* – “сутінки”. Утім, можна спостерігати достатню поширеність таких паралелей;

⁵ Тут цікаво відзначити, що в Булаештах кури мають важливе значення у поховальному ритуалі. Зокрема: */куре се дай'ут'ч'єрез'їаму, з роз'їязани'ме'лабаме, шоб на кім с'в'ік'і ко'ле'буде ст'рашни'ї суд у'не роз'порпале'земн'у з гро'ба/*.

/жура¹вел'/ – “коромисло криничного журавля” (до речі, стовп, на який коромисло прикріплюється, називають /кумпе^uна/).

/йен'їй/ – “іней” (син.: /мо'роз/). Тут, як видно, чітко простежується перехід /i/ в /e/ (до речі, як і в слові /йескра/ – “іскра”). Це фонетичне явище, наприклад, можна проілюструвати на цікавому булаештському повір'ї: /ісл'і на 'земн'і с'в'ата, в'ід Вар'вари^e до Ва'сел'а, йен'їй наме^r'р'зайе на 'дерешове, то ў'роди^e. А на Тр'іфу і Стре'тен'а т'раба ўже шоб дошч шоў ч'і сн'іг 'буў мн'а'к'еї, се то'пеў, шоб у копе'тове в'ід ко'н'ак'і горо'бец м'іг се ску'пати^e/;

/воло¹в'ід, воло¹в'ім/ – “налигач, мотузка, якою прив'язували волів, корів”. Слово воловід у булаештській говірці уже підлягало аналізу [17, 137]. Прикметно, що воно вживане і в буковинських, і в гуцульських говірках. Окрім того, в Булаєштах часто вживається і схоже за фонемним складом слово /воло¹водч'ік/ – “маленька пташка сірого кольору, яка вимощує гнізда на землі; яйця несе строкатих кольорів”. З цим птахом також пов'язане цікаве повір'я: /нег'з'а валети^e гн'ізда з нех, бо сл'іпнут коро'ве/. Як відповідник до літературномовної назви *волове око* в діалектних варіантах (на Буковині, зокрема в Заставнівському і Кицманському районах фіксується слово *воловічко* – “трясогузка” [18, 63]). Як показують спостереження, саме з цими двома районами пов'язано чи не найбільше аналогій буковинським говіркам в булаештській).

/зака¹сати^e/ – “піддерти, заткнути за пояс спідницю, фартух, халат тощо”;

/заме^uнка/ – “варена картопля з тістом” (син.: /зна¹тена/);

/за¹воде^uни^e/ – “марнотратне гульбище, масштабна гулянка”;

/з¹рунтати^e/ – “розворушити, зрушити з місця”;

/к'в'іцкати^e/ – “кувікати” (про свиней);

/к'ер'неца/ – “криниця” (щоправда, останнім часом переважно вимовляють: /к'ір'неца/);

/кетечеца/ – “прикраса-оберег для худоби чи коней, зшитий із червоних ниток” (уменьш.: /к'етеч'ка/);

/кл'іати^e/ – “тліти”;

/ко'бе/ – “лише би, якби” (/ко'бе те не п'ішоў/);

/йар'дан/ – “Водохреща”.

Лексема *Ярдан* у булаештській говірці вживалась раніше (насамперед у мовленні старшого покоління булаештців), останнім

часом вона зазнала деяких фонетичних змін і вимовляється як *Йордан*. дещо. Тут простежується лексичний паралелізм з назвою *Ардан* у гуцульських говірках, яка має значення “Богоявлення Господнє, Йордан, Водохреще” [5, 17; 9, 9]. Назви традиційних християнських свят та обрядів – досить стійкий пласт лексики, тому може стати цікавим матеріалом для етнографічних досліджень. Мешканці Булаєшт у цьому аспекті вживають низку назв, які практично не мають відповідників в інших говірках та діалектах. Так, наприклад, третя субота Великого посту в Булаєштах має найменування /*Чорна субота*/, або /*Федорова субота*/. Таку ж назву має остання субота перед святом Святого Дмитрія восени. Щоправда останнім часом більшою мірою для найменування цього дня в Булаєштах уживають назву /*Памн'атна субота*/, або /*Дметр'ова субота*/. Однак, якщо назва *Дметр'ова субота* є широкоживаною у різних діалектах, у тому числі і в гуцульських говірках, то аналогів до назви *Федорова субота*, яка б уживалась паралельно з назвою *Чорна субота*, нами не було виявлено. Натомість у Булаєштах невідома назва *Дідова субота* або *Дідівна субота*, який є широкоживаним у гуцульських говірках [5, 60].

Цікавим, на нашу думку, є ще одне спостереження. У булаештській говірці вживається лексема *аркан* /ар'кан/, яка тут має значення “канат для зв'язування підводи”. Натомість у гуцульських говірках слово *аркан* вживається у зовсім інших значеннях: 1) “гуцульський чоловічий танець”; 2) “вуздечка” [5, 18]. Як видно для Булаєшт не характерний танець аркан, який вважається важливою етнокультурною ознакою Гуцульщини, і цей факт не дає можливості однозначно стверджувати про пряму спорідненість гуцулів та мешканців досліджуваного нами населеного пункту. У цьому контексті доречним може бути навіть припущення, що культура Гуцульщини в найважливіших її ознаках остаточно сформувалась значно пізніше, ніж відбулось переселення носіїв аналізованої говірки на місце теперішнього проживання.

У цьому ж контексті можна констатувати наявність у булаештській говірці окремих лексем, які характерні для інших діалектів, натомість в гуцульських говірках не вживається. Одним з прикладів такого є слово *гурний* – /гур'не^uї/, яке вживається в

говірковому мовленні у значенні “впертий, нахабний”. Як відомо, приблизно таку ж семантику має лексема *гурний* у бойківських говірках – тут вона вживається у значенні “чванливий” [8, 200]. За даними “Етимологічного словника української мови”, це слово походить з польської мови [6, 624].

Таким чином, попри наявність значної кількості однакових або схожих за семантикою слів, більш детальний системний аналіз лексичних відповідностей між гуцульськими говірками та булаештською підтверджує попередні припущення про значну хронологічну віддаленість розходження шляхів гуцулів та булаештських українців.

1. Атлас української мови: В 3-х т. / Ред. Д. Г. Бандрівський, Л. М. Григорчук, Ф. Т. Жилко. – К.: Наукова думка, 1988.
2. Бирилло Н. В. 1969. Белорусская антропонимия. Автореферат дисс. ... доктора филол. наук. Минск.
3. Близнюк Б. 2000. Особливості становлення гуцульських прізвиськ / Б. Близнюк // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Львів, 2000. – 166-176.
4. Горофьянук И. В. Фонологическая система говора Булаешты и ее отражение в транскрипции / И.В. Горофьянук <http://moldo.org/2nd.php?idm=1&ida=264>
5. Гуцульські говори: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Гол. ред. О. Мельничук. – К., 1982 – 1989. – Т. 1.
7. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди: етнолінгвістичні студії / В. Конобродська. Т.1. Житомир: Полісся, 2007.
8. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2. – 495 с., 515 с.
9. Піпаш Ю. Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Прилуцької області / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2005.
10. Рабинович Р. А. 2011. «Поганые толковины». О происхождении тиверцев. Stratum plus 5: 89-106.
11. Редько Ю. К.. Сучасні українські прізвиська / Ю.К. Редько. Київ: Наукова думка. – 1966
12. Романчук А.А. 2007. Языковые данные к истории некоторых групп украинского населения Орхейских Кодр [Русин](#) 2(8): 64-79.
13. Романчук А. А. 2009. Южнославянские влияния в украинском диалекте Булаешты (зона Орхейских Кодр) и проблема их интерпретации. Stratum plus 2005-2009, 5: 680-688.
14. Романчук А. А. Булаештский говор и его волыньские и западнорусские параллели: предварительные замечания / А. А. Романчук // Волинь філологічна: текст і контекст. – Вип. 9. – Луцьк: Волинський національний університет, 2010. – 138-147.
15. Романчук А. А. 2010а. Шуточные песни булаештских украинцев: предварительные наблюдения /

- А. А. Романчук // Народна творчість українців у просторі та часі. / За ред. проф. Г. Аркушина. – Луцьк: Терен, 2010. – 161-167.
16. Романчук А. А. Имена, прозвища и фамилии булаештских украинцев как исторический источник: предварительные наблюдения / А. А. Романчук // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Вип. 1. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. – 304-310.
  17. Романчук А. А., Тащи И. Н. 2010. Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV- начало XVII вв. от Р. Х.). Кишинев: Stratum Plus.
  18. Словник буковинських говірок. / Ред. Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук'янюк. Чернівці: Рута, 2005 – 688 с.
  19. Чучка П. 2005. Прізвиська закарпатських українців: Историко-етимологічний словник. Львів: Світ. –

The article presents some new lexical equivalent between the dialect of Ukrainian village Bulaesty (Republic of Moldova) and Guzul's dialect. It was established that a considerable part of early founded equivalents between Bulaesty's dialect and Ukrainian dialects of Bucovina are presented in Guzul's dialect also. Thus, the detail analysis of lexical equivalents proves the previous conclusion that the divergence of Guzuls and Ukrainian population of Bulaesty village occurred in considerably ancient time.

Key words: Moldova, Ukrainian dialects, Guzuls, history.

В статті розглядаються нові лексическі параллелі между говором українського села Булаешты (Республіка Молдова) і гуцульським говорами. Было установлено, что достаточно много слов булаештского говора, обнаруженных ранее в словарях буковинских говоров, имеют соответствия и в гуцульских. Значительно меньше, однако, булаештско-гуцульских параллелей, которые не фиксировались бы в словарях буковинских говоров. В целом, более детальный анализ лексических соответствий подкрепляет сделанный ранее вывод о достаточно значительной древности расхождения путей гуцулов и булаештских украинцев.

Ключевые слова: Молдова, украинские говоры, гуцулы, история.

УДК 77.515. (477.56)

ББК 81.411.1-5

Зиновій Бичко
НАЗВИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ В
НАДДНІСТРЯНСЬКОМУ ГОВОРІ В
ПОРІВНЯННІ З СУМІЖНИМИ

У статті аналізуються діалектні назви взуття та одягу наддністрянського діалекту в порівнянні з іншими суміжними говорами. Принадно робляться етимологічні спроби, а також наводяться паралелі зі слов'янськими мовами.

Ключові слова: говір, лексика, семантичний варіант, ареал, корелят, семантичні зрушення.

Тематична група назв одягу та взуття, яка складається з багатьох окремих лексико-

семантичних груп, як і інші тематичні групи, утворює складну та розгалужену систему, що організована опозицією її структурних елементів за диференційними ознаками. Назви одягу та взуття стали об'єктом вивчення у працях діалектологів та етнографів: Я. Вакалюк, Ф. Бабій, Л. Анісімова, Н. Пашкова, М. Зубрицький, О. Шляхов, О. Неділько, Ф. Чижевський, О. Коваленко, Л. Лисиченко. Досліджувана тематична група в наддністрянському говорі досі вивчалась принагідно і фрагментарно.

Однією з найдавніших груп лексики, яка пов'язана з матеріальною культурою суспільства, є назви одягу. Ця група слів досить багата, різноманітна і також чітко спеціалізована. Характер одягу відображає соціально-економічне становище людей, рівень розвитку виробництва, залежить від географічно-кліматичних умов життя місцевого населення.

Інструментом для визначення семантики аналізованої тематичної групи лексем служить лінгвістично-етнографічна наддіалектна сітка-модель.

Наприклад, наддіалектна модель організації лексико-семантичної групи назв верхнього одягу об'єднує лексеми, які відображають розрізнення мовцями предметів верхнього одягу за семантичними диференційними ознаками в таких опозиціях семем: 'сільський одяг' – 'міський одяг' – 'загальноживаний одяг' – 'місцевий одяг' – 'святковий одяг' – 'буденний одяг' – 'весняний одяг' – 'літній одяг' – 'осінній одяг' – 'зимовий одяг' – 'одяг від снігу' – 'одяг від дощу' – 'одяг від холоду' – 'чоловічий одяг' – 'жіночий одяг' – 'дитячий одяг' – 'сучасний одяг' – 'давній одяг' – 'одяг до колін' – 'одяг нижче колін' – 'одяг до пояса' – 'одяг нижче пояса' – 'одяг з рукавами' – 'одяг без рукавів' – 'одяг з коміром' – 'одяг без коміра' – 'одяг з капюшоном' – 'одяг без капюшона' – 'одяг шитий' – 'одяг в'язаний' – 'одяг тканий' – 'одяг полотняний' – 'одяг шкіряний' – 'одяг хутряний'. Окрім наведених, виділяються інші семемі, що впливають з логіко-понятійної системи.

Назви одягу – одна з найдавніших тематичних груп лексики, що пов'язана з матеріальною культурою суспільства. Крім того, що ця група слів досить багата й різноманітна, вона разом з тим чітко спеціалізована. Характер одягу відображає соціально-економічне становище людності, рівень розвитку виробництва, залежить від

географічно-кліматичних умов життя місцевого населення.

Літературні лексеми у словниковому складі говірки переважно закріплюються у вигляді дублетів: *сук'енка* – *п'лат'а*; *убран'е* – *од'аз*; *шал'ік* – *шарф*.

Можуть ще фіксуватися дублети на зразок "діалектне" – "псеводіалектне": *сук'енка* – *п'лат'е*; *к'рават* – *галстук*.

Від форми шмат 'кусок тканини' з відтінком пейоративності утворена назва *ш'мат'а*, яка фіксується переважно в південно-західних говірках.

В основу традиційного верхнього одягу в досліджуваних говірках лягло протиставлення реалій за наявними диференційними ознаками: матеріалом – *ку'жух*, *футро*, *футерко*; кроєм – *гун'а*, *с'вита*; сезоном носіння – *кац'байка*, *вет'р'іюка*.

Варто відзначити, що лексеми на позначення верхнього одягу в кожній говірці утворюють своєрідну мікросистему, протиставляючись за властивими їм диференційними ознаками, зумовленими наявністю конкретної реаліи. Це спричиняє явище семантичного синкретизму та вільне переміщення лексем у моделі семантичної структури мікросистеми.

У більшості населених пунктів Наддністрянщини виходять або вийшли з ужитку деякі давні види традиційного народного одягу: *с'і'р'ак*, *се(а)р'дак* – 'безрукавка', *бунда*. Виділяються окремо назви одягу, для яких є характерними ознаки: національні – *к'римка*, *ку'банка*, *си'б'ірка*, *ту'рецька хустка*; погодні – *дошч'овик*, *вет'р'іюка*, *порох'овик*, *порох'ів'ник*; професійні – *ком'ін'арка*, *чи'мерка*, *райтки*.

Наддністрянські загальні назви одягу відзначаються чималою лексичною групою: *во'гартка*, *вод'іжина*, *вод'іу(н)*, *лахи*, *ма'натки*, *убран'а (e,i)*, *ш'мат'а(e,i)*.

Семема 'старий одяг' у наддністрянських говірках передається лексемами: *дрант'а*; *лахи*; *лах'мани*; *цондри*. У східній частині діалекту переважає лексема *лах'м'ім'а*.

Семема 'верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна' передається словами *плах'т'ек* і *бунда*. Аналізована парадигма реалізується такими номенами: *анцуг* – 'костюм'; *бе'кеша* – 'довгий суконний плащ'; *бл'уза* – 'піджак'; *бунда* – 'довгий суконний плащ з капюшоном'; *вопан'ча* (південно-східна частина) – 'пальто'; *гун'а* –

‘довгий піджак’; *гун’ка* – ‘літня куртка’; *жупан* – ‘чоловічий піджак’; *кафтан* – ‘камізька’; *кафтан* – ‘піджак’; *куфайка* – ‘ватяна куртка’; *опанча* – ‘чоловічий плащ’; *плащ* – ‘пальто’; *полотн’енка*, *поллок’інка* – ‘плащ із домотканого полотна’; *рубаша* – ‘сорочка з грубого полотна’; *спензор* – ‘легкий піджак без підкладки’; *с’ір’ак* – ‘легкий чоловічий плащ’; *сир’дак* – ‘пальто’; *футро* – ‘кожух, покритий сукном’; *цимерка* – ‘куртка з овечого сукна’.

У лексико-семантичній групі “жіночий одяг” об’єднуються лексеми на позначення верхнього та легкого одягу. Серед назв верхнього жіночого одягу виділяємо: *бар’ниці’і* – ‘широке зимове хутряне пальто’; *кабат*, *цemerка*, *гун’ка* – ‘куртка’; *кацавейка* – ‘приталений каракулевий кожушок’; *пале* – ‘зимове пальто’; *пал’т’іюка* – ‘плащ’; *футерко* – ‘ватяний жіночий піджак’.

Окремий синонімічний ряд становлять діалектні назви спідниці. Із логіко-понятійного погляду цю мікрогрупу організують семні опозиції ‘вид тканини’ – ‘вид візерунку’ – ‘колір’ – ‘особливості крою’.

Заповнюється ця сітка-модель номенами *димка*, *рогатка*, *обгортка*, *фарбан’а*, *плахта*, (*спідниця*) в *кл’ош*, (*спідниця*) в *к’лини*, *фау’дована* (*спідниця*), *гал’ка*, *шл’арка*, *гафт*.

У процесі історичного розвитку мови змінювалися синонімічні відношення в назвах спідниці. Наприклад, спільнослов’янське слово *плахта* входило до синонімічного ряду *вретиче*, *власяниця*, *плахта*, *жалоба*, *верето*, *рядно*. Більшість із них вийшла з ужитку, а як синоніми до слова *плахта* в наддністрянських говірках тепер виступають лексеми *сп’ідниця’а* та *запaska*.

Наддністрянські назви спідниці знаходимо в сусідніх контактних говорах: **бойківське** *димка*, *запaska*, **волинські** *запaska*, *плахта*, **гуцульське** *запaska*.

У семантичній опозиції ‘чоловіча сорочка’ : ‘жіноча сорочка’ виявляються номени *кошул’а* (польське *koszula*) – *сорочка* (**бойківські** *кошул’а*, *кошулейка* – ‘сорочка’, **буковинське** *кошул’а* – ‘сорочка’, **гуцульське** *дранка*).

Лексико-семантична група “головні убори” в наддністрянських говірках поділяється на дві підгрупи: “чоловічі головні убори” та “жіночі головні убори”. Парадигму чоловічих головних уборів утворюють такі діалектні лексеми: *брil* – ‘капелюх’; *кап’турок* (весь ареал) – ‘берет’; *кап’уза* (весь ареал) – ‘капюшон’; *кашкет* (весь ареал) –

‘кепка’; *ком’ін’арка* – ‘вовняна шапка’; *кр’есан* – ‘капелюх’; *кучма* – ‘шапка’; *сол’ом’іник* – ‘солом’яний капелюх, бриль’ (Львівщина); *хал’май* – ‘старий капелюх’; *ш’епка* (весь ареал) – ‘шапка’.

Підгрупа назв жіночих головних уборів у наддністрянських говірках виглядає таким чином: *ба’в’енка* – ‘товста хустина’; *ве’ренчук* – ‘хустка’; *га’з’іюка* – ‘літня хустина’; *о’ч’інок* – ‘жіночий головний убір’; *пл’ет(д)* – ‘велика хустина’ (весь ареал); *хус’тина* – ‘тепла хустка’; *ч’і’пец* – ‘жіночий головний убір’.

Загальною назвою для взуття в наддністрянському говорі вживаються лексеми *обу’*, *мешти*, *кап’ці’і*, які регулярно покривають увесь ареал, *пан’тофлі’і*, *п’тинки* (південно-східна частина).

Вони, як домінуючі, утворюють виразний гіперо-гіпонімічний ряд у наддністрянських говірках: *бар’ляки* – ‘жіночі туфлі’; *бо’саки* (весь ареал) – ‘босоніжки’; *боти* (весь ареал) – ‘гумові чобітки’; *бурки* (весь ареал) – ‘жіночі суконні зимові черевики’; *виступці’і* – ‘вузькі чобітки’; *г’умовці’і* (весь ареал) – ‘гумові чоботи’; *еск’імоси* (західна частина) – ‘святкові чоловічі валянки’; *кал’ош’і* (весь ареал) – ‘галоші’; *к’ірза’ки* (весь ареал) – ‘робочі чоботи’; *корки* (південна, західна частини) – ‘туфлі з широкими підборами’; *п’тинки* (західна частина) – ‘капці’; *румунки* (південно-західна частина) – ‘високі жіночі черевики’; *сандали* (весь ареал) – ‘босоніжки’; *сн’іговці’і* – ‘вузькі чобітки’; *хан’толи* – ‘великі чоботи’; *хода’ки* – ‘старе взуття’; *шк’раби* – ‘старе взуття’; *ц’і’жемк’і* (західна частина) – ‘жіночі туфлі’; *ц’ун’і* (мозаїчно) – ‘вузькі чобітки’; *ш’іни*, *ш’ім’і* (північна частина) – ‘святкові жіночі чоботи’; *шл’опанці’і* (весь ареал) – ‘літні туфлі з відкритою п’ятою’; *штай’гури* (південна, західна частини) – ‘масивні чоловічі чоботи’.

Видові назви взуття в наддністрянських говірках мають багато ізоглюс в інших говорах південно-західного наріччя: **бойківські** *обу’*, *гумаки*, *ходаки*, **буковинські** *к’ірзаки*, *мешти*, **волинські** *гумаки*, *кирз’аке*, **гуцульське** *взувані*.

В ареалогічному аспекті найвиразнішою рисою аналізованої тематичної групи є те, що родові назви одягу і взуття притаманні всьому наддністрянському говорові, а їхні видові кореляти фіксуються в менших чи більших локальних осередках на всій території, поступово переходячи в інші контактні говори.

In the article the dialectal names of shoe and clothes of naddnestransky dialect are analysed by comparison to other contiguous govorami. In also time the elements of etymologic analysis, and also parallels, are pointed with slavonic languages.

Key words: *manner of speaking, vocabulary, semantic variant, natural habitat, correlate, semantic zdvigi.*

В статті аналізуються діалектні назви обuvi и одeжды надднестрянського діалекта в сравненні с другими смежними говорами. В тоже время наводятся элементы этимологического анализа, а также параллели со славянськими языками.

Ключевые слова: *говор, лексика, семантический вариант, ареал, коррелят, семантические сдвиги.*

УДК 811.161.2'282.2(477.54/.62+477.41/.42)
ББК 81.2 Укр – 67

Валентина Леснова

ДІАЛЕКТНА ОЦІННА ЛЕКСИКА: СЛОБОЖАНСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті розглянуто семантику, особливості творення та емоційне забарвлення лексем, які виконують оцінну функцію в українських східнослобожанських говірках, у їх зіставленні з оцінною лексикою гуцульських говірок.

Ключові слова: *східнослобожанські говірки, гуцульські говірки, оцінна назва, лексема.*

У сучасній лінгвістиці, яка стає все більше антропоцентричною, однією з важливих є проблема „мова та особистість”, безпосередньо пов’язана з категорією оцінки. Як зауважує В. І. Шаховський, оцінка є „власне людською категорією, стосується людини й усього того, що якимось пов’язано з нею, зачіпає її фізичну, психічну й соціальну сутність. ... в оцінку входить цілком і повністю сама людина. Оцінка представляє людину як мету, на яку звернуто світ” [19, 62]. У категорії оцінки „відображено широку сферу взаємодії людини з навколишнім світом, який здобуває свою модальну характеристику через призму інформованості людини про світ за допомогою конкретних вербальних актів у вигляді конкретних суджень оцінного характеру про цей світ” [10, 96]. Мовознавці, досліджуючи прагматичний потенціал та семантичну сферу категорії оцінки, визначають її як логіко-семантичну категорію, план вираження якої представлено різноманітними засобами мови: словотворчими,

лексичними, фразеологічними, синтаксичними, інтонаційними, графічними, які в процесі живого мовлення взаємодіють і переплітаються, а оцінне значення створюється, зазвичай, унаслідок взаємодії кількох різнорівневих засобів мови [7, 7 – 8].

Сутність лінгвістичної категорії оцінки, її структурно-семантичні та функціональні особливості, засоби її вираження, а також суміжні з нею явища емотивності, експресивності, образності були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Н. Арутюнова, О. Бессонова, В. Богуславський, Н. Бойко, Т. Вендіна, О. Вольф, Т. Космеда, Н. Лук’янова, Т. Маркелова, В. Телія, В. Чабаненко та ін.). Зацікавленість науковців цією проблемою й широке коло питань, які підлягають вивченню, не випадкові, адже, семантична категорія оцінки належить до універсальних, оскільки немає мови, у якій би не існувало сформоване, закріплене й вербалізоване уявлення про „добре” / „погане” [2, 155].

Разом з тим, у вітчизняній лінгвістиці ще недостатньо звернуто увагу на специфіку категорії оцінки в діалектному мовленні, спільне й відмінне в семантиці та формальній структурі оцінних номенів у різних говірках української мови. Разом з тим, саме мовлення діалектної особистості з властивим їй прагненням не лише назвати об’єкт, а й відразу висловити оцінне ставлення до нього, з притаманною їй виразною експресивністю та емоційністю дає багатющий матеріал для дослідження. Б. О. Плотніков, говорячи про внутрішню форму слова як мотивовану ознаку, покладену в основу називання предмета чи явища, наголошував, що все більш рафіноване літературне оброблення мови, яке відбувається з розвитком суспільства, зумовлює поступове згасання діалектів – головного джерела, що живить літературну мову одиницями з внутрішньою формою; втрата ж останньої робить слово семантично неповноцінним і неекспресивним [14, 119 – 127]. На часі – ґрунтовне вивчення способів і засобів вираження оцінки на якнайширшому діалектному матеріалі, визначення різнодіалектних лексичних ізоглос, що окреслюють ареали тих чи тих мовних явищ, зважаючи ще й на те, що „репрезентація і семантична структура діалектної лексики, варіативність її значень у просторовій проекції залишаються в сучасному мовознавстві недостатньо вивченими” [11, 151].

Усе сказане й визначає актуальність пропонованої розвідки, мета якої – установити паралелі між слобожанськими й гуцульськими говірками щодо функціонування в них оцінної лексики, яка характеризує людину.

Визначена мета передбачає розв’язання таких завдань: виявити лексеми на позначення зовнішності людини та рис її характеру, властиві слобожанським і гуцульським говіркам; проаналізувати спільні й відмінні риси семантики цих лексем та їх формальної структури в порівнюваних ареалах.

Матеріалом для виявлення слобожансько-гуцульських паралелей стали власні польові записи фактичного матеріалу в українських східнослобожанських говірках, а також опубліковані діалектні лексикографічні праці – словники східнослобожанських та гуцульських говірок [6; 8; 12; 15; 17].

Значна частина виявлених паралелей не мають семантичних та формальних відмінностей в аналізованих говірках (тут і далі першими подаємо лексеми, властиві східнослобожанським говіркам): *бе^нс:тижій* [8, 10; 17, 23] – *безстижій* [12, 24] ‘безсоромний’; *близ’ко’окий* [8, 10; 17, 27] – *близькоокий* [6, 26]; ‘короткозорий’; *глушман* [8, 16] – *глушман* [6, 46] ‘глухий чоловік’; *горбун* [8, 17] – *горбун* [15, 38] ‘горбань, людина з горбом’; *далеко’окий* [8, 19; 17, 62] – *далекоокий* [6, 55] ‘далекозорий’; *’дужий* [8, 21] – *дужий* [6, 64; 12, 66] ‘сильний’; *за’висний* [8, 23; 17, 79] – *зависний* [15, 58] ‘заздрісний’; *з’лосний* [8, 26; 17, 87] – *злосний* [15, 69] ‘злісний, сповнений злості’; *кур’дупе^нл* [8, 31] – *курдупель* [12, 98] ‘низькоросла людина’; *л’івачка* [8, 32; 17, 118] – *лівачка* [6, 112; 15, 94] ‘жінка-лівша’; *на’пасник* [8, 37] – *напасник* [6, 130; 15, 111] ‘кривдник’; *на’пасниця* [8, 37] – *напасниця* [6, 130] ‘кривдниця’; *сл’іпак* [8, 52; 17, 193] – *сліпак* [6, 173; 12, 159] ‘сліпець’; *сл’іпун* [8, 52; 17, 193] – *сліпун* [6, 173] ‘сліпець’.

Виявлено також паралелі, репрезентанти яких мають семантичні відмінності:

- *баламут*: ‘1. шахрай; 2. пліткар; 3. заколотник; 4. чоловік, який спокушає жінок’ [8, 8] – ‘крутисвіт, шизофренік’ [15, 10];
- *бурмило*: ‘1. чоловік, який говорить тихо й невиразно; 2. неповороткий чоловік’ [8, 12] – ‘здоровань’ [15, 19];
- *дилда*: ‘1. людина високого росту й міцної будови; 2. висока худа людина’ [8, 19] – ‘висока огрядна жінка’ [15, 48];

- *кривий*: ‘1. клишавий; 2. який має одну ногу коротшу за другу’ [8, 30] – ‘кривий, нестрункий, із похиленою головою’ [15, 86];

- *лукавий*: ‘підступний’ [8, 33] – ‘1. впертий; 2. підступний, заздрісний’ [6, 115]; ‘упертий, безкомпромісний’ [15, 96];

- *шибеник*: ‘1. бешкетник; 2. пустун’ [8, 61] – ‘бешкетник, убивець, злодій’ [15, 225].

Як бачимо, у наведених паралелях семантика репрезентантів має незначні відмінності, усі вони зберігають яскраво виражене оцінне значення, подеколи відрізняючись лише тим, що характеризують людину однієї конкретної статі або незалежно від її статевої приналежності (напр. іменником *дилда* в східнослобожанських говірках може бути названо і чоловіка, і жінку, а в гуцульських говірках цей оцінний номен зафіксовано лише для особи жіночої статі) або кількістю наявних можливих значень (напр., для лексеми *баламут* у східнослобожанських говірках зафіксовано чотири значення, а в гуцульських – одне).

Лише в одному випадку в аналізованих говірках виявлено значну відмінність у семантиці за наявності яскраво вираженої негативної оцінки в обох випадках: іменник *на’хаба* є репрезентантом семи ‘нахабна людина’ у східнослобожанських говірках [8, 37], у гуцульських ця лексема відома зі значенням ‘повія, стара діва’ [15, 114]. Лексема *гризливий* у східнослобожанських говірках має значення ‘сварливий, схильний до сварок’ [8, 17; 17, 58], а в гуцульських ‘надмірно журливий’ [6, 49]. Як бачимо, змінюється не лише семантика, а й характер оцінки: якщо в першому випадку вона негативна, лексеми вживають з метою засудити погану поведінку людини, то в другому випадку оцінка, імовірно, позитивна – зажурена людина викликає співчуття, хоча припускаємо, що для більш переконливих висновків щодо характеру оцінки необхідно простежити особливості побутування цієї лексеми в контекстах.

Відмінності в семантиці спостережено й для метафоричних назв, зокрема в зоометафорах, наприклад, іменник *бик* у гуцульських говірках використовують як переносну назву впертої людини [15, 13], таке його вживання властиве й східнослобожанським говіркам, але тут, крім того, цей вторинний номен відомий ще і як зневажлива назва здоровила [8, 10; 17, 25]. Зоономен

віслок уживають як переносну назву упертої людини в східнословобожанських говірках [8, 14] та бездарної людини – у гуцульських [15, 34]. Цікавим є приклад функціонування в аналізованих ареалах лексеми *кривуля*, яка різниться семантикою: у східнословобожанських вона відома як назва ручки на держаку коси [17, 108], а в гуцульських зафіксовано два її значення: ‘закрут, зигзаг’ та ‘крива палка, дерево’ [6, 105], отже, в усіх цих випадках лексема виконує лише денотативну функцію. Водночас, і в тих, і в тих говірках у переносному значенні її вживають з негативною конотацією – як зневажливу назву кривої людини [8, 30; 6, 105].

В аналізованих говірках спостережено лексеми спільної семантики, які мають фонетичні відмінності. До таких відносимо:

1. Відмінності, пов’язані з рефlekсацією фонем */a/*, яка в гуцульських говорах після м’яких приголосних може переходити в */и/*: *гуґн’авий* [8, 18] – *гуґн’ивий* [15, 40] ‘той, який говорить у ніс’; *тоуґ’тул’а* [8, 56] – *товстул’и* [15, 193] ‘повна жінка’.

2. Відмінності, пов’язані з палатальністю : непалатальністю фонем:

а) фонема */ч/*, як аргументовано доводять дослідники, у східнословобожанських говірках є завжди м’якою [Див., напр.: 4, 79]; натомість проаналізовані лексикографічні джерела гуцульських говірок фіксують твердий *[ч]* у позиції кінця слова: *гор’бач*’ [8, 17] – *горбач* [15, 18] ‘людина з горбом’; *гу’бач*’ [8, 18; 17, 60] – *губач* [15, 40] ‘губатий чоловік’. Зауважимо, що ствердіння фонем */ч/* не є типовою рисою гуцульських говірок. Як відомо, у цьому ареалі шиплячі зберігають свою давню м’якість [1, 222], що підтверджують і фіксації в діалектних словниках, напр.: *заоц’идний*, *мовч’иливий*, *чич’иний* [15, 62, 104, 221] та ін.; для наведених іменників *горбач*, *губач* словник також фіксує палатальність шиплячої фонемі в позиції перед голосним у формі родового відмінка: *горбач’и*, *губач’и* [15, 38, 40];

б) зафіксовано паралель *глу’хар*’ [8, 16; 17, 52] – *глухар* [6, 46] ‘глуха людина’. Цю відмінність також не можна кваліфікувати як типову для порівнюваних говірок, адже палатальність *[р]* як у кінці, так і всередині слова характерна і для східнословобожанських [4, 85; 18, 50], і для гуцульських [6, 9; 1, 222] говірок, що підтверджують і численні приклади з аналізованих словників: *бовдурь* ‘безтяма, нечепура’ [12, 27; 15, 15], *крутарь* ‘шахрай, крутій’ [6, 106; 12, 101; 15, 88],

моцарь ‘силач’ [6, 126; 15, 105], *нехарь* ‘неохайна людина’ [6, 132; 12, 122; 15, 115] та ін.;

в) послідовно м’якій у кінці слова фонемі */ц’/* у східнословобожанських говірках може відповідати тверда */ц/* у гуцульських: *гуґн’аве’ц’* [8, 18; 17, 60] – *гуґнавец* [15, 40] ‘гугнявий чоловік’; зауважимо, що в цьому випадку кореляція твердість : м’якість наявна також для фонем */н/*;

г) до несистемних в аналізованих говірках відносимо такі відмінності щодо твердості : м’якості фонем: *м’лавій* [8, 35] – *млавий* [12, 115] ‘повільний’; *нел’уд* [8, 39; 17, 140] – *нелюдь* [12, 122] ‘відлюдник’; *по’нурий* [8, 47] – *понюрий* [12, 140] ‘сумний, похмурий’;

3. Відмінності, пов’язані з наявністю : відсутністю епентетичного *[л’]* після губних приголосних: *при’землистий* [8, 48] – *приземлистий* [12, 144] ‘приземкуватий, низький’; у гуцульських говірках після губного може бути наявний *[й]*: *сп’л’уха* [8, 54] – *спіух* [6, 176] ‘сонько’, *те’рп’л’ачий* [8, 56] – *терпйичий* [12, 167] ‘терплячий’.

4. Відмінності, пов’язані з рефlekсацією *[о]* в новому закритому складі: для східнословобожанських говірок характерне збереження *[о]* в таких позиціях, тоді як у гуцульських відбувся перехід *[о]* в *[і]*: *бу’ївол* [8, 11] – *буйвіл* [15, 18] ‘здоровило’, *спо’собний* [8, 54] – *спосібний* [6, 176; 12, 162] ‘здібний, здатний’.

Отже, більшість фонетичних відмінностей у зафіксованих словобожансько-гуцульських паралелях оцінної лексики зумовлені типовими фонетичними особливостями аналізованих говірок і мають системний характер.

Окремо виділяємо відмінності в акцентуації слів, напр.: *нор’овистий* [8, 41] – *норовистий* [15, 118] ‘упертій’; у гуцульських говірках зі значенням ‘зздрісний’ зафіксовано лексему *зависний* із наголосом на другому складі [15, 58], тоді як у східнословобожанських говірках наголошування цієї лексеми можливе на будь-якому з трьох складів: *зависний*, *за’висний*, *завис’ний* [8, 23; 17, 79]. Флексійне наголошування лексеми *хра’мий* ‘кульгавий’ [8, 60; 17, 218] у східнословобожанських говірках зумовлює відчутне наближення *[о]* до *[а]* в корені слова (пор. гуц. *х’ромий* [15, 213]).

Частина виділених паралелей мають відмінності в морфемній будові лексем при семантичній їх тотожності або близькості. До них відносимо випадки, коли:

1) аналізовані лексеми різняться одним із компонентів складного слова; спостережено відмінності двох типів:

а) спільним є перший компонент, наприклад: зі значенням 'людина, яка добре бачить лише на невеликій відстані' в східнослобожанських говірках зафіксовано прикметник *короткозорий*, [8, 29], у гуцульських – *коротковидий* [6, 101], *короткоок'ий* [15, 84]; зі значенням 'крива людина' відповідно *кривоногий* [8, 30] – *криволабий* [6, 105; 12, 100];

б) спільним є другий компонент, наприклад: зі значенням 'клишавий' у східнослобожанських говірках відомі номени *клишоногий*, *клишиноногий*, *кривоногий* [8, 28, 30], а в гуцульських – *плинтоногий* [12, 136]; репрезентантами семи 'косоокий' у східнослобожанських говірках є лексеми *зи'нзи'окий* [8, 26; 17, 96], *косоокий* [8, 29], у гуцульських говірках із цим значенням відомі композити *кливоокий*, *розноокий*, *скулоокий* [6, 105]; як бачимо, тут відмінність наявна й на морфологічному рівні – прикметниковій флексії

-ий, властивій східнослобожанським говіркам, у гуцульських відповідає флексія *-ій*;

2) аналізовані лексеми різняться суфіксами: *кра'сун'а* [8, 30] – *красуля* [6, 104] 'красива жінка, дівчина' (у східнослобожанських говірках словотворчий формант спільний з літературною мовою [3, 583]); *доу'гач*' [8, 20; 17, 68] – *довган* [15, 49] 'високий чоловік, хлопець' (у гуцульських говірках від літературної мови суфікс відрізняється відсутністю палатальності фонему /н/, (літ. *довгань* [3, 308]), у східнослобожанських наявний суфікс *-ач*' із властивою для цих говірок палатальною фонемою /ч'/); *ле'да'ц'уга* [8, 32] – *ледачина* [15, 92] 'ледар' (суфікси *-уг-*, *-ин-* надають словам яскравого експресивного забарвлення); *об'маншч'ік* [8, 42] – *обманник* [15, 121] 'нечесний чоловік' (морфемна будова східнослобожанського репрезентанта, імовірно, підкріплена суміжними російськими говірками). Зафіксовано також паралелі, у яких в одних з аналізованих говірок суфікс матеріально виражений, а в інших нульовий: *бре'хач'ка*, *бре'хунка* [8, 11] – *бреха* [6, 29] 'брехлива жінка'; *здохл'а* [8, 26; 17, 86] – *здохлик* [15, 68] 'слабка, хвороблива людина'; у східнослобожанських говірках зі значенням 'підлеслива людина' в більшості обстежених говірок зафіксовано іменник спільного роду *під'лиза* [8, 44], властивий також і літературній

мові [3, 957], тоді як у гуцульських говірках з цим самим коренем відомі суфіксальні утворення чоловічого й жіночого роду *підлизач*, *підлизачка* [6, 149]; зі значенням 'відлюдник' у східнослобожанських говірках зафіксовано спільні з літературною мовою суфіксальні іменники *від'л'удник*, *від'л'уд'ко*, *від'л'удок* [8, 13 – 14; 3, 173], у гуцульських говірках відома лексема з нульовим суфіксом *відлюда* [12, 38]

3) аналізовані лексеми різняться способом творення, наприклад, зі значенням 'людина, яка любить ходити по хатах' назви чоловіка та жінки в східнослобожанських говірках утворено префіксально-суфіксальним способом: *по'хатни'к*, *по'хатни'ц'а* [8, 47; 17, 174]; у гуцульських говірках побутують суфіксальні утворення *хатар* (*хатарь*, *хатерь*), *хатарька* [6, 200 – 201].

Як підтверджують записи діалектного мовлення, здійснені в східнослобожанських говірках у 1989 – 2011 рр., частота вживання в цьому ареалі суфіксальних іменників – оцінних назв різноманітних якостей та рис характеру людини – є значно меншою порівняно з відповідними атрибутивними словосполученнями, субстантивованими прикметниками та описовими формами різних структурних типів [Детальніше див: 9]. З огляду на це виділяємо паралелі, у яких східнослобожанському прикметнику оцінної семантики в гуцульських говірках відповідає спільнокореневий іменник, що характеризує людину. Так, у східнослобожанських говірках для номінації фізично сильної людини зафіксовано прикметники *'дужий*, *'моцний* [8, 21, 35], іменники від яких не утворюються; натомість у гуцульських говірках відомі відприкметникові суфіксальні номени *дужак*, *дужинь*, *моцак*, *моцарь*, *моцита* [15, 52, 105].

Цікавий для спостереження матеріал дають прізвища, зафіксовані на Східній Слобожанщині, в основі творення яких лежать діалектні оцінні назви, відомі в гуцульських говірках і не властиві як апелювати східнослобожанським говіркам. Такими є прізвища іменникового походження *Балабан* [5, 1, 72] – гуц. *балабан* 'неспритний, незграбний чоловік, хлопець' [15, 10]; *Бєбих* [5, 1, 88] – гуц. *бєбєх* 'зневажл. 1. великий живіт; 2. людина з великим животом, черевань, пузань' [6, 22]; *Белєй* [5, 1, 94] – гуц. *белєй* 'бездара, лінюх' [15, 11]; *Бєнда* [5, 1, 94] – гуц. *бєнда* 'зневажл. повна жінка' [15, 12]; *Галабурда* [5, 1, 180] – гуц. *галабурда* 'неякісна їжа; неохайна людина' [15, 33];

Горбуля [5, 1, 203] – гуц. *горбуля* ‘зневажл. жінка або чоловік з горбом’ [6, 47]; *Гужва* [5, 1, 215] – гуц. *гужва* кільце з гілки для зв’язування колів у воринні, огорожі’, *гужвавий* ‘дужий, міцний’ [15, 40]; *Нетяга* [5, 2, 89] – гуц. *нетяга* ‘лайл. недбайлива, повільна людина’ [6, 132]; *Пуга* [5, 2, 157] – гуц. *пуга* ‘1. батіг; 2. лайл. стара некрасива жінка’ [6, 159]; *Фаріон* [5, 2, 276] – гуц. *фаріон* ‘заст. інтриган, брехун’ [6, 195].

Зафіксовано також прізвища прикметникового типу: *Гикавий* [5, 1, 190] – гуц. *гикавий* ‘заїкуватий’ [6, 45]; *Чвалий* [5, 2, 306] – гуц. *чвалий* ‘меткий, рухливий’ [6, 209]. Припускаємо, що від діалектних слів, властивих гуцульським говіркам, могли утворитися відомі на Східній Слобожанщині прізвища *Бабраков* [5, 1, 65] – гуц. *бабрак* ‘неохайна людина’ [6, 19], ‘невдаха, невірний чоловік’ [15, 10] та *Бурдейний* [5, 1, 143] – у гуцульських говірках це слово відоме в чотирьох значеннях ‘1. стара блаженська хата; 2. курна хата; 3. тимчасове приміщення для лісорубів; 4. лайл. недотепа’ [6, 31]; зауважимо також, що лексему *бурдей* з позначкою діал. фіксує й Словник сучасної української мови, де подано такі значення: 1. житло, викопане в землі; землянка // блаженська хата; халупа; 2. дім розпусти [3, 102]. Поширеність на Східній Слобожанщині прізвищ, утворених від відомих у гуцульських говірках апелятивів, вірогідно, зумовлена історією заселення цього краю вихідцями з різних регіонів України, зокрема й із Західної України.

Зазначимо, що більшість із наведених апелятивів не можна кваліфікувати як такі, ареал поширення яких обмежено лише гуцульськими говірками. Так, з позначкою діалектне, окрім лексеми *бурдей*, у Словнику сучасної української мови подано *бахур* [3, 64], *галабурда* [3, 218]; з позначкою західне це саме джерело фіксує слова *белей* [3, 74], *гикавий* [3, 235], *гужва* [3, 265], *фаріон* [3, 1529]; з позначкою розмовне *нетяга* [3, 782]. У різних говірках південно-західного наріччя наведені лексеми можуть мати семантику, відмінну від тієї, яку зафіксовано в гуцульських говірках, так *бабрак* у закарпатських говірках має значення ‘повільний у роботі чоловік’ [16, 18]; *галабурда* в бойківських – ‘бешкетник’ [13, 1, 157].

Отже, між слобожанськими та гуцульськими говірками виявлено чимало спільних рис у репрезентації оцінних номенів.

Разом з тим, зафіксовано й відмінності аналізованих лексем, переважно щодо їхнього фонетичного оформлення та морфемної будови.

Перспективу дослідження вбачаємо в його подальшому здійсненні на більшому фактичному матеріалі та щодо ширших діалектних ареалів.

1. Бевзенко П. Українська діалектологія: навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / П. Бевзенко – К.: Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: моногр. / Н.І. Бойко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736
4. Глуховцева К.Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок: моногр. / К.Д. Глуховцева. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 592 с.
5. Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова. – Луганськ: ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – Т. 1. – 2.
6. Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.
7. Кулигіна Т.И. Категория оценки и средства ее выражения в современном немецком языке: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Т.И. Кулигіна. – Л., 1985. – 15 с.
8. Леснова В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: людина та її риси / В.В. Леснова. – Луганськ: Шлях, 1999. – 76 с.
9. Леснова В.В. Номінація рис людини в українських східнослобожанських говірках: моногр. / В.В. Леснова. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 193 с.
10. Малинович Ю.Б. Экспрессия и смысл предложения: проблемы эмоционально-экспрессивного синтаксиса / Ю.Б. Малинович. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 216 с.
11. Мартинова Г.І. Середньонаддніпрянсько-слобожанські лексичні ізоглоси (за результатами регіонального вивчення) / Г.І. Мартинова // Лінгвістика: зб. наук. пр. – Луганськ, 2005. – № 2. – 150–157.
12. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 224 с.
13. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 т. / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 1 – 2.
14. Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
15. Плотников Б.А. О форме и содержании в языке / Б.А. Плотников. – Минск: Выш. шк., 1989. – 254 с.
16. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І.В. Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.

17. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
18. Східнословобожанські українські говірки : наук.-навч. посіб. / Глуховцева К. Д., Лєснова В. В., Ніколаєнко І. О., Сердюкова Т. І., Ужченко В. Д.; за ред. П. Ю. Гриценка. – Вип. 1. – Луганськ, 2001. – 107 с.
19. Шаховский В. И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / В. И. Шаховский // Филол. науки. – 1998. – № 2. – 59 – 65.

The article deals with the analysis of the semantics, peculiarities of formation and emotional coloring of the lexemes which perform an evaluation function in the Ukrainian East Sloboda dialects comparing them with the evaluation vocabulary of the Guzul ones.

Key words: East Sloboda dialects, Guzul dialects, evaluation name, lexeme.

В статтє рассмотрєна семантика, особєности творєния и эмоциональная расцєтка лексєм, котєрыє выполняють оцєночную функцию в украинском восточнословобожанском говорє, в их сопоставлєнии с оцєночной лексикой гуцульського говора.

Ключєвыє слова: східнословобожанський говор, гуцульський говор, оцєночне названє, лексєма.

УДК: 81'373.7:811.161.2'282.2

ББК: 81.411.4-5

Наталія Коваленко

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ ФРАЗЕМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ 'ГОЛОВА' (на матеріалі українських говірок)

У статті подано опис фразеологізмів із соматизмом «голова» в українському діалектному мовленні. Зіставний аналіз дозволив виявити тотожні одиниці й такі, що вирізняються діалектними рисами, засвідчують поширення системних явищ.

Ключові слова: фразема, соматизм, діалектна фразема.

Грунтовне вивчення фраземіки діалектних систем уможливує формування уявлень про тенденції розвитку не лише територіального мовлення, а й загалом національної мови. Відкритість низки проблем зобов'язує до укладання загального словникового фонду та дослідження фразем на часовому, просторовому та функціональному рівнях, що дозволить говорити про трансформаційні процеси у фразеологічній системі не тільки формальної структури та значення, а й ступеня яскравості конотативного складника.

В основі образності фразем усного мовлення лежать спостереження над

природою, тваринами, а найбільше – над життям і поведінкою людини. Традиційним для українського етносу є образно-метафоричне відображення у мові й культурі зв'язку людського тіла з осмисленням себе в цьому світі, а звідси й розуміння законів побудови довкілля і всесвіту загалом. Загалом фразеологічні одиниці функціонально не є максимально навантаженими у мові, але у безпосередньому спілкуванні з респондентом виявляємо, що у момент повідомлення фразема стає центральною у передачі експресії.

Різні аспекти народного буття – основа невичерпного джерела фразеотворення. Назви частин людського тіла є найдавнішими, тому вони завжди активно вживаються в розмовному мовленні й мають особливий статус завдяки архаїчності. Особливої ваги дослідники надають соматизмам у складі фразеологічних одиниць як виразникам явища антропоцентризму, вказують на їх знаковість у літературних мовах, культурних традиціях різних народів, визначають способи мотивацій (О.О. Селіванова [7], І.В. Тимченко [9], Н.І. Дем'янович [3; 4], А.А. Гулякова [2] та ін).

На матеріалі фразем сучасних українських говірок проаналізовано соматизм 'язик', який вживається у складі сталих висловів як основа метафоричних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою мовця, власне мовлення, характеристикою суті сказаного [6]. Символічність соматизму 'рука' у складі фразем, характер детермінації між фразеопродуктивністю цього концепту і глибиною його культурно-національного контексту описано на матеріалі східнословобожанських і східностепових говірок [8].

Зазначимо, що фраземи із компонентами-соматизмами фіксують усі фразеологічні словники (матеріали до словників), що презентують українське діалектне мовлення. Основні принципи структурування лексикографічних статей в спеціальному словнику соматичних фразеологізмів (на матеріалі говірок Кіровоградщини) запропонувала О. Вікторіна [1].

Мета нашої розвідки – окреслити структурно-семантичні особливості фразем із соматизмом 'голова' в українських говірках. Матеріалами для дослідження послуговували власні польові записи з території Західного Поділля та Південної Волині, лексикографічні праці, що зафіксували фраземи в інших українських говірках.

Соматизм 'голова' є основним символом людини, її здатності мислити: виразником розуму є просто наявність голови, відповідно, відсутність голови – ознака нерозсудливості [5, 140]. У фразеології сучасних українських говірок соматизм 'голова' вживається також у складі сталих висловів як основа метафоричних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою душевного стану людини, особливо глибоких переживань смутку, жалю, втрати. Зауважимо, що кількісно переважають фраземи на позначення нерозсудливості, відсутності розуму, логічного мислення, що свідчить про негативне ставлення до людей, які не прагнуть навчатися, здобувати досвід, зрештою, вчитися майстерності, виконуючи будь-яку роботу. Зафіксовані вирази утворилися від спостережень над реальними діями чи явищами, внутрішніми почуттями і тому характеризуються великою кількістю варіантів.

Зафіксовані матеріали діалектного мовлення з більшості територій України засвідчують, що фраземіка говірок загалом відбиває історичний досвід народу, його побут, матеріальну та духовну культуру, сприйняття та ставлення до них людини. Тому найчисленнішими є групи фразем, об'єктом оцінювання яких є сама людина, а в ролі компонента виступає соматизм *голова*. Отже, цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем, наприклад:

1) 'забути': зах.под. *'виле'т'іло з голо'ви* (Вн, Дн, Др, Зл, Зр, Кд, КК, Крм, МК, Нг, ПХ, СУ, Цк) – лемк. *выпарити са з головы* [ФСЛГСС, 40] – закарп. *ві'лет'іло (ві'скочило, ві'шло) ми з голови* [Дзендзелівський, III, 298];

2) 'пригадати': зах.под. *при'ї'ти ї'го'лову* (Кр, ПХ, СУ) – закарп. *прийшло ми в голов* [Дзендзелівський, III, к.298];

3) 'напружено думати': зах.под. *су'шити /го'лову* (Крч) – бойк. *суши'ти голову* [Прадід, 47] – лемк. *го'лову собі' суши'ти* [ФСЛГСС, 41];

4) 'розумний': зах.под. *голо'ва /варит'* (СУ) – сх.степ. *голова варить* [Грица, 134]; зах.под. *'мати /го'лову на п'ле'чах* (Дн, Мк, МО, Нг, Рх, См, Цк) / *'мати /го'лову на ї'й'азах* (Др, Зн, Зр, Ів, КК, Крм, Кс, Лс, См, Шд) – закарп. *ма'ти г'д'л'ову на пле'чах* [Дзендзелівський, III, 83]; *ма'ти го'лов на пле'чах / ві'а'зіх* [там само, 209] – бойк. *ма'ти го'лову на пле'чах* [Онишкевич, II, 81] – лемк. *ма'ти го'лову на пле'чах* [ФСЛГСС, 41] – сх.слобож. *го'лову на пле'чах мати* [Грица, 134]; зах.под. *с'ї'в'ітла*

голо'ва (Крм) – сх.слобож. *світла голова* [Грица, 135]; зах.под. *'добра голо'ва д'їс'талас'* (Кр) – лемк. *до'бра го'лов* [ФСЛГСС, 40];

5) 'порозумнішати': зах.под. *розви'д'н'айе'ц'а ї' голо'в'ї* (Кд, Км, Пл) – лемк. *розвидни'тиса в голо'ві* [ФСЛГСС, 42];

6) 'дурний': зах.под. *пуста голо'ва* (Зн) – закарп. *голова пуста* [Лавер, 135]; зах.под. *ї'пасти на /го'лову* (Зн) – лемк. *на го'лов впав* [ФСЛГСС, 41] – закарп. *упа'сти на г'д'л'ову* [Дзендзелівський, III, 298]; зах.под. *'в'іте'р ї' голо'в'ї* (Лс) / *'в'іте'р ї' голо'в'ї* (Гр) – закарп. *у голо'ві' ві'тер* [Лавер 1992, 37] – лемк. *в го'лові' ві'тор* [ФСЛГСС, 40]; сх.степ. *голова соломою набита* [Івченко, 38] – слобож. *голова набита соломою* [УДСХО, 197]; сх.степ. *солом'яна голова* [Грица, 136] – закарп. *голова соломиана* [Лавер 1975б, 135].

У фразеологічному матеріалі трапляються форми висловів і слова-складники, що не відповідають загальнонаціональній нормі через діалектні фонетичні, морфологічні відмінності, проте це не впливає на традиційну внутрішню структуру таких варіантів і значення ФО є цілком зрозумілим наприклад:

1) 'дурний': зах.под. *не'ма во'л'її ї' голо'в'ї* (Кт) – сх.под. *нема' олі'ї в голо'ві'* [Доленко, 1975б, 159]; карп. *голова кінс'ка* [Лавер 1975б, 135] – лемк. *ку'нська го'лов* [ФСЛГСС, 40];

2) 'чванитися': зах.под. *три'є'мати ви'є'соко /го'лову* (Цк) – закарп. *висо'ко не'сти г'д'л'ову* [Дзендзелівський, III, к. 298]; зах.под. *ї'ти /н'їби ко'рону на голо'в'ї /нести* (Злч) – закарп. *хо'дит', гї кїбы' к'д'ру'ну мав на г'д'л'ві* [Дзендзелівський, III, к. 298];

3) 'вплутуватися в небезпечну ситуацію': под. *голова місця шукає* [Номис, 438] – зах.волин. *гулува' мї'сця шука'є* [Корзонюк, 103];

4) 'впертий': півд.закарп. *настирогова'ти го'л'ову (лоба'н'у)* [Лавер 1975а, 59] – лемк. *задирати голов* [ФСЛГСС, 40].

Полісемія, омонімія та енантіосемія у фраземіці є реальними явищами мови, підтвердженими лексикографічною практикою. Нові фраземні значення утворюються внаслідок різних семантичних зрушень (послідовних, паралельних, гетерогенних, гомогенних). Фраземи українських суміжних чи дистантних зон, які збігаються за компонентним складом, але різняться за семантикою, становлять кількісно

невелику групу, але виявляються в усіх досліджуваних семантичних полях, наприклад:

1) зах.под. *голо́ва* ^lм'іс'ц'е шука́є (Мн) 'дурний' – зах.волин. *гу́лува* ^lмісьця шука́є [Корзонюк, 103] 'хтось вплутується в небезпечну ситуацію';

2) зах.под. ^lв'іте^р ^у голо^(y)в'і (Лс) / ^lв'іте^р ^у голо^в'і (Гр); закарп. у голові' вітер [Лавер 1992, 37]; лемк. *лем вітор в туй го'лови* [ФСЛГСС, 29] 'дурний' – сх.степ. *вітер в голові* [Грица, 134] 'несерйозний, легковажний' – у гуц. ^lв'іе ^lв'ітер' ^у голо^в'і [Олійник, 21] фіксується зі значенням "бути п'яним";

3) зах.под. *мати* ^lмухи ^у го^(y)ло^(y)в'і 'дурний' – гуц. ^lмати ^lмухи ^у голо^в'і 'розумний, розвинутий (про дитину)', *мати* ^lмуху ^у голо^в'і 'п'яний' [Олійник, 47]. У гуцульських говірках української мови простежуємо явище енантісемії, коли фразема розвиває протилежне значення "розумний".

Навищий рівень продуктивності спостерігаємо у побутуванні в українських говірках сталих виразів на позначення 'дурний, нерозумний', які укладаються у модель (формулу) "мати + щось непотрібне (зайве) + в голові = дурний, тупий". Здебільшого, за зібраними матеріалами, компоненти суттєво не відрізняються: фраземи з образним конкретизатором "вітер" утворюють лемківсько-закарпатсько-західноpodільську внутрішньомодельну ізоглоту, з образним конкретизатором "солома" – слобожансько-східностепову.

У гуцульських говірках спостерігаємо типові тільки для цього ареалу образні конкретизатори, що можна пояснити основними видами діяльності гуцулів, спрямованими здебільшого на виробництво молокопродуктів: *дзер'* (сироватка) ^у голо^в'і, *мати сџмок'иш* ^у (кисле молоко) / *будз* ^у голо^в'і [Олійник, 95].

Структурно-семантична модель "стояти / ходити + на + частині тіла = бешкетувати" виступає в південно-західному наріччі: зах.под. *стоїати на* ^lголовах (Крч); *на* ^lголовах / *на* голо^(y)в'і хо^дити (Крм); *стоїати* / *хо^дити на* голо^(y)вусах (Пл) – закарп. *на го^дл'ову стати* [Дзендзелівський, III, к.298].

Фразми на позначення поняття 'чванитися', побудовані за типом словосполучення, проєктовані на усі три наріччя української мови: *зади^{el}рати* ^lголову (Кс), *три^{el}мати ви^{el}соко* ^lголову (Цк), *хо^дити з за^lдертойу* ^lголо^ввойу (Кт); півд.закарп.

(за)гну'ти (загина'ти), настирогова'ти го'л'ову (лоба'н'у) д'го'р'і (висо'ко, до не'ба -ес) [Лавер 1975а, 59]; лемк. *задира'ти го'лов гори'* [ФСЛГСС, 40], *не'сти го'р'і го'лову як поро'жній ко'лос* [там само, 41]; сх.степ. *голову задирати* [Грица, 134].

Отже, соматична фраземіка за лінгвістичними параметрами є універсальною, оскільки знання й відчуття, що здобуваються завдяки тілу чи його частинам й фіксуються у сталих виразах, виявляють неподільну єдність психічного, раціонального й тілесного. Тому фраземи з компонентом "голова" у всіх українських говорах характеризуються прозорими внутрішніми семантичними й мотиваційними процесами, активістю вживання, хоч певним чином відбивають специфіку територіальних особливостей.

1. Вікторіна О. Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (соматичні фразеологізми) / Олена Вікторіна // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. Вип. 11. – Запоріжжя, 2006. – 59-66.
2. Гулякова А.А. Семантические доминанты соматизма «голова» в русской и шведской фразеологии / А.А. Гулякова // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международного научного симпозиума. 4-6 мая 2009 г. / Отв. ред. В.И. Макаров; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2009. – 174-175.
3. Демьянович Н.И. Некоторые отличительные особенности фразеологизмов с компонентом «голова» в русском, чешском и словацком языках / Н.И. Демьянович // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Международного научного симпозиума. 4-6 мая 2009 г. / Отв. ред. В.И. Макаров; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2009. – 175-177.
4. Демьянович Н.И. Эмотивный потенциал компонента *голова* во фразеологических единицах славянских языков / Н.И. Демьянович // Наследие академика В.И. Борковского и проблемы современной лингвистики. – Волгоград, 2009. – 168-174.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Коваленко Н.Д. Моделювання фразеологізмів із соматизмом «язык» (на матеріалі українських говірок) / Наталія Коваленко // Мовознавчі студії. Випуск 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського). – Дрогобич: Посвіт, 2010. – 187-191.
7. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
8. Скоробагатько Н.О. «Рука» в соматичному кодї культури (на матеріалі фразеології східнослобожанських і східностепових говірок) / Скоробагатько Н.О. // Вісник Запорізького

національного університету. Філологічні науки. Вип. 2–Запоріжжя, 2006. – 249-252.

9. Тимченко І.В. Способи мотивації фразеологізмів з компонентами-соматизмами та їх вживання в умовах нових педагогічних технологій / І.В. Тимченко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. пр. – Х., 1998. Вип. 5. – 119-125.

Джерела

ФСЛГСС – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н.Вархол, А.Івченко. – Пряшів, 1990. – 160с.

Грица – Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: дис. ... канд.філ.наук.: 10.02.01. – Харків, 1996. – 181с.

Дзєндзелівський – Дзєндзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика) / Й.О. Дзєндзелівський. – Ужгород, 1993. – Ч. III. – 464с.

Доленко – Доленко М.Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля / М.Т. Доленко // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вип. 272.– №8. – 131-161.

Корзонюк – Корзонюк М.М. Словник західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1987. – 62-267.

Лавер 1975а – Лавер В.И. Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР / В.И. Лавер // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вип. 272.– №8. – 58-66.

Лавер 1973 – Лавер В.И. Русско-украинско-белорусские лексические варианты диалектных фразем / В.И. Лавер // Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу : тез. докл. (Ужгород, 25–28 сентября). – М., 1973. – 134-136.

Лавер 1975б – Лавер В.И. Семантические варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их лингво-географическая интерпретация / В.И. Лавер // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вип. 272.– №8. – 178-191.

Лавер – Лавер В.И. Фраземика українських діалектов карпатського регіона: авт. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський гос. ун-т. – К., 1992. – 50с.

Олійник – Олійник М. Фразеологія гуцульських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Львів, 2002. – 222 с.

Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. 1–2.

Прадід – Прадід Ю.Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю.Ф. Прадід // Мовознавство. – 1992. – №5. – 44-47.

Номис – Приказки, прислів'я, і таке інше [Укл. М.Номис]. – К., 1993. – 768с.

УДСХО – Юрченко А.С. Український діалектний словарь Харьковской области (Фрагменты словаря) / Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вип. 272.– №8. – 192-207.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Зл – Зелене Волочиського р-ну, Кд – Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну, Км – Комунар Кам'янець-Подільського р-ну, Кр – Курівка Городоцького р-ну, Крч – Карачієвці Віньковецького р-ну, Кс – Косиківці

Новоушицького р-ну, МК – Мала Кужелівка Дунаєвцького р-ну, Мк – Маків Дунаєвцького р-ну, МО – Майдан-Олександрівський Віньковецького р-ну, ПХ – Пилипи-Хребтіївські Новоушицького р-ну, Рх – Рахнівка Дунаєвцького р-ну, См – смт Смотрич Дунаєвцького р-ну, СУ – смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., Чр – Черче Черевецького р-ну Хмельницької обл.

The article deals with the description of phrasological units with somatical element "head" in Ukrainian dialectal speech. The comparative analysis allowed to detect the identical units and notable for the dialect features, to certify the popularity and system character of phenomenon.

Key words: phraseme, somatical element, dialect phrasemics.

В статтє подано описание фразеологизмов из соматизмом «председатель» в украинском диалектном вещании. Сопоставимый анализ позволил обнаружить тождественные единицы и такие, которые выделяются диалектными чертами, удостоверяют распространения системных явлений.

Ключевые слова: фразема, соматизм, диалектная фразема.

УДК 811.161.2/282.2

ББК Ш141.4 – 451

О 761

Любов Осташ

ГУЦУЛЬСЬКО-ПОКУТСЬКО-НАДДНІСТРЯНСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті розглянуто значення та особливості стилістичного використання низки лексем, узятих зі словника Миколи Лєсюка “Із ковалівського лексикону”, опублікованого у його книзі “Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)”. Їх зіставлено з аналогічними словами, які функціонують у сучасному діалектному мовленні наддністрянського села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області. Ковалівська говірка відображає покутсько-гуцульське мовне суміжжя, стриганецька – риси наддністрянського говору. Визначено спільне та відмінне у значеннях та відтінках значень цих слів.

Ключові слова: гуцульський діалект, покутський діалект, наддністрянський діалект, село Ковалівка, село Стриганці, лексема, словник.

У статті зіставлено окремі лексеми зі словника М. Лєсюка “Із ковалівського лексикону” [2] з лексемами із “Словника говірки Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області” (автори – Р. Осташ, Л. Осташ). Словник М. Лєсюка опублікований у монографії “Мовний світ сучасного галицького села” [1]. Словник Р. Осташа та Л. Осташ частково надрукований

(літери А-В, Ж [3; 4; 5]), частково – у рукописі [6] (готується до друку окремими частинами). Ковалівська говірка відображає покутсько-гуцульське мовне суміжжя, стриганецька – риси наддністрянського говору. Звичайно, у мовленні мешканців обох сіл є немало лексем, які відрізняють ці говірки і служать певними маркерами для їх розрізнення. Разом із тим трапляються і спільні лексеми, які є надбаннями ширшого діалектного простору – південно-західного наріччя. Нас зацікавила можливість глянути внаслідок зіставлення цих спільних лексем на давніх свідків мовної та етнічної єдності й водночас простежити (в окремих випадках) різницю у їх стилістичному чи смислово-навантаженні у різних контекстах сучасного розмовного мовлення. Таким чином, нижче зіставлено значення окремих лексем з обох словників, які є повністю або частково тотожними чи відрізняються певним стилістичним навантаженням.

А

1. [с. Ковалівка]: **АБИ** – *спол.* щоб [2, 90].

1. [с. Стриганці]: **АБІ** [а|би] *спол.* 1. мети: *Василько казів, що мусит найнїти Бєха, абї на городї то всьо своїов косарков скосїв, бо сїна сєго року фист врослї.* Часто сполучається з дієслівними формантами 1 і 2 особи: **абїсмо** (див.), **абїсте** (див.). 2. Допустові, умови: *Абї лиш корова вїйшла зї стайнї, наш пес починє говкати, як дурний* [5, 361].

■ **абї динь до вїйчїрі** – (про виконання якоїсь роботи) як–небудь; недбало, без великого завзяття [6];

■ **абї слово обїзвїтисї** – не сказати ні слова, мовчати [5, 361].

2. [с. Ковалівка]: **АЙА! АЙА-ЙА!** – частка, яка вживається для ствердження або вираження сумніву, заперечення (залежно від інтонації і контексту): 1. – *були-стиє на в'їс'їл'у ї суботу?* – **айа** ('так'), *була-м, фїйне" було в'їс'їл'ї!* 2. – *були-стиє на в'їс'їл'у ї суботу?* – **айа** ('ні, не'), *була, не" було з ким дитїну лишїти!* [2, 90].

2. [с. Стриганці]: **АЯ** [а|йа] 1. *част.* Авжеж, еге; ну (виражає ствердження або сумнів). 2. *виг.* (скептичне ствердження) Ну, певне!: – *Він так назївтки робїт, абї йому другий раз нїчого не казїли робїти.* – **Ая!** *Буду його шїнувати!* 3. *виг.* Так. 4. Інколи у процесі діалогу, в розмовному мовленні може вживатися з відтінком іронічного заперечення: – *Ти ходїв на дискотеку?* – **Ая!** *Шо менї там*

робїти? 'Та ні! Менї там нїчого робити' (у даній ситуації співрозмовник підкреслює, що він уже вийшов з того віку, щоб ходити з молоддю на танці на дискотеку. Варіантом відповіді могло б бути: – *Ну, певно! Шо менї там робїти?* [5, 365].

АЯ-АЯ [а|йа а|йа] *част., ірон.* (виражає сумнів у можливості здійснення чогось і вживається з метою іронії або насмішки) ну-ну: *Ая-ая, і як ти збирєшсї ті грїшї собї назїд вернїти?* [5, 365].

3. [с. Ковалівка]: **АФІНИ**, **~їв** – *множин. ім.* чорниці, чорні ягоди [2, 90].

3. [с. Стриганці]: **АФІНА** [а|фина], **~и**, *ж., бот.* Ягода чорниці (*Vaccinium myrtilus*). Наз. мн. **афїни** [5, 365]. Афїни закупаються в м. Івано-Франківську, бо це не місцева ягода, вважається гуцульською, гірською.

Б

4. [с. Ковалівка]: **БАБРАТИСІ** – копірситися, копатися в чомусь [2, 90].

4. [с. Стриганці]: **БАБРАТИСІ** *дієсл., недок.* (в чому і без додатка) 1. Копирситися. 2. Виконувати яку-небудь роботу в мокрому ґрунті. ■ **в болотї бабратисї** – виконувати яку-небудь роботу в дощ, у непогоду [5, 366].

5. [с. Ковалівка]: **БАЙБАРАК**, **~а**, верхній одяг із грубого домотканого сукна, вище колїн, може бути з прикрасами – китицями, узорами, нашитими з грубих одноколірних шнурів [2, 90].

5. [с. Стриганці]: **БАЙБАРАК** [ба|барак], **~а**, *ч.* 1. Жіночий жилет із грубого сукна для щоденного носіння, особливо в холодну погоду. 2. Короткий напівкафтан, що його вдягають для роботи або в погану погоду [5, 368]. Зараз це більш загальне окреслення виду одягу, ніж вказівка на певний його фасон.

6. [с. Ковалівка]: **БАНОШ (БАНУШ)**, **~у** – кулеша на сметані [2, 90–91].

6. [с. Стриганці]: **БАНАШ** [ба|наш], **~у**, *ч.* (у селі Стриганці страву та її назву вважають гуцульськими) кулеша, зварена на сметані, маслі з додаванням яйця [5, 369].

7. [с. Ковалівка]: **БАНЬІК**, **~нікї** – баняк [2, 91].

7. [с. Стриганці]: **БАНЬІК** [ба|н'їк], **банїкї**, **БАНЄК** [ба|н'єк], **банїкї**, *ч.* 1. (чавунний або металевий казан) баняк: *Як в банїку нєма водї, то возьмі з вєдрїв.* 2. Велика і висока металева каstrюля. 3. *образно, згруб., лайл.* (стилістично – також *жарт.*) недотепа: (із розмови товаришів) *Ти, банїку дурний, не мїг менє почекїти?* Місц. одн. (в, на) **банїку**. Наз. мн. **банїкї** [5, 370]. ■ **банєк (баньїк) і два вўха** – *жарт.* (про людину) роззява,

розтяпа; ■ **банікі шурувати** – а) мити посуд; б) займатися виключно хатніми справами: *Бабі! Та вам лишé банікі шурувати* (Тобто: Жінки! Та ви ж нічого не розумієтеся у справах мужчин, вам краще займатися своїми, хатніми справами) [6].

8. [с. Ковалівка]: **БЕЛЕНДІТИ** [бе^нле^нд^іти] – щось невиразно і беззмістовно говорити [2, 91].

8. [с. Стриганці]: **БЕЛЕНДІТИ** [бе^нле^нд^іти] дієсл., недок. 1. Белькотати. 2. Верзти казна-що, говорити нісенітниці [5, 372].

9. [с. Ковалівка]: **БИЦКАТИСИ** (про худобу) – бігти, тікати від укусів оवादів (едзатися) [2, 91].

9. [с. Стриганці]: **БИЦКАТИСИ** [бицкати^сі] дієсл., недок., **ЗБИЦКАТИСИ** [збицкати^сі] док. 1. (про худобу) очманівши влітку на пасовиську від укусів гедзів, комарів і т. ін., несамовито бігати, носитися в різних напрямках. 2. *перен.* (про емоційний, збуджений стан людини) показувати свій норів, впіратися або (втрачаючи об'єктивне відчуття реальної дійсності) робити несподівані вчинки; бунтуватися [5, 373].

10. [с. Ковалівка]: **БУДÉ** – присл. досить, достатньо: – *будé, будé ме^ні, бі^лише^ни^сип / бо буду пійний!* [2, 92].

10. [с. Стриганці]: **БУДÉ** 1. присл. Досить, достатньо: *Будé вже тої балаканини*; 2. у ролі виг. Досить, достатньо: (із розмови при насипанні зерна в мішки) *Будé! Більше не сип! Мішок вже повний!* [5, 380].

В

11. [с. Ковалівка]: **ВАВКАТИ** – звуконаслідувальне, відвигукове (< вав); голосно вигукувати, вавкаючи, пор. *вівкати, нявкати, фівкати* [2, 92].

11. [с. Стриганці]: **ВАВКАТИ** [ваўкати] дієсл., недок. 1. (про kota) нявчати. 2. *перен.*, зруб. (про дитину) настирливо щось випрошувати. Див. *ще ВЕВКАТИ, НЯРКАТИ, НЯРЧЬИТИ, РОЗВАВКАТИСИ* [5, 383].

ВЕВКАТИ [веўкати] дієсл., недок. 1 (про kota) голосно нявчати. 2. (про дітей) голосно плакати, домагаючись чого-небудь: (мати до дитини у крамниці) *Ти чо вéвкати? Я і так тобі того не куплю* [5, 386].

12. [с. Ковалівка]: **ВАЛАНСАТИСИ** – вештатися, бродити [2, 92].

12. [с. Стриганці]: **ВАЛАНЦАТИСИ** [валанцати^сі] дієсл., недок. Тинятися, вештатися, волочитися, байдикувати: (із розмови матері з сином): *Ти де затахтарівсі?*

Я його чекаю, як кáні на дощ, робóти пóвно, а він десь валанцаєсі [5, 383].

13. [с. Ковалівка]: **ВАР**, ~у – компот із сухофруктів [2, 92].

13. [с. Стриганці]: **ВАР** [вар], ~у, ч. (компот із сушених фруктів, переважно грушок або зварених вкупі сушених грушок і яблук. Останні розрізуються перед сушінням навпіл чи на кілька частин) узвар [5, 384].

14. [с. Ковалівка]: **ВІВКАТИ** – видавати голосні звуки під час танцю, співів [2, 93].

ВІВКАТИ, *тс* – наз. в. ім. р. ритмічне повискування під час танцю, співів [2, 93].

14. [с. Стриганці]: **ВІВКАТИ** [в'іўкати] дієсл., недок. Видавати голосні звуки в ритм танцю, співів [6].

ВІВКАТИ [в'іўкати] ~і, **ВІВКАТИ** [в'іўкати], ~і, Голосне, ритмічне повискування під час танцю, співів [6].

15. [с. Ковалівка]: **ВИПУЦУВАТИ** – начистити до блиску (посуд, взуття, підлогу тощо) [2, 93].

15. [с. Стриганці]: **ВИПУЦУВАТИ** [випуцувати], **ВІПУЦУВАТИ** [в'іпуцувати] дієсл., док. 1. Натерти, начистити до блиску поверхню якої-небудь речі: *О, ти нині свої мéшти віпуцувов на ляну*. 2. *перен.* Старанно прибрати у приміщенні. 3. *перен.* (кого) дуже насварити; висварити [5, 393].

16. [с. Ковалівка]: **ВТРУТИТИ** [ўтрүтити] – зіштовхнути [2, 94].

16. [с. Стриганці]: **ВТРУТИТИ** [ўтрүтити] дієсл., док. 1. (кого) штовхнути, зіштовхнути: *Я його втүтив так, шо він аж впов 'Я його штовхнув так, що він аж впав'*. 2. *образно* (про будівлю) розвалити: *Хата ваши вже дүже старá. То трéба втүтити і починати будувати нову хату*. 3. *перен.* Дешево продати, зіпхнути: *Помідори лédвим втүтила за півціні*. 4. зруб. Насильно або з труднощами видати дівчину заміж; зіпхнути: а) *Вона його не хотіла, але вони її намовльїли, намовльїли, та й так втүтили дівку за того хлопці*; б) *Вони [батьки] би втүтили її за пéршого-лїпшого жениха 'Вони б видали (зіпхнули) її заміж за будь-якого жениха'*. Див. *ще ПОТРУЧЬИТИ, ТРУЧЬИТИ* [5, 409].

17. [с. Ковалівка]: **ВУДУД**, ~а – одуд [2, 94].

17. [с. Стриганці]: **ВУДВУД¹** [вудвуд], ~а, ч., орн. (назва птаха) одуд (Uruba eops Z.) [5, 409].

ВУДВУД² [вудвуд], ~а, ч. Вл. н.: інд. і род. вул. прізвисько. Дружина – **Вудвудіха**, дочка – **Вудвудова** (за прізвиськом батька), **Вудвудішина** (за прізвиськом матері) [5, 409].

18. [с. Ковалівка]: ВУРДИТИСИ – про скипання, згортання прокислого молока під час варіння [2, 94].

18. [с. Стриганці]: ВУРДИТИСИ [вурдитис'і] дієсл., недок. (про підкисле молоко, яке кип'яють) (перетворюватися в сир, зсідатися) вурдитися [5, 409].

19. [с. Ковалівка]: ВХОЛОБІСТЬ [ўг^хо^лоб'іск'], **ВХОЛОБІСТІ** [ўг^хо^лоб'іск'і] – взути щось на босу ногу, без шкарпетки, панчохи [2, 94].

19. [с. Стриганці]: ГОЛОБИСЬКИ [го^лобис'ки] присл. Засунувши босі (без шкарпеток чи онуч) ноги у взуття: Він пішов голобиськи [6].

Г

20. [с. Ковалівка]: ГАЙ-ГАЙ! виг., яким висловлюють недовіру, сумнів або згоду [2, 94].

20. [с. Стриганці]: ГАЙ-ГАЙ [гай гай] виг. 1. Уживають, щоб висловити жаль за чимось, що уже пройшло і не повернеться: (із розмови двох давніх приятелів) Гай-гай, кільки літ пройшло, як ми з тобов не віділиси?! 2. Уживають, щоб висловити співчуття, заклопотаність і т. ін. [6].

21. [с. Ковалівка]: ГЛОТА́ – велика кількість людей у певному місці, у черзі кудись, за чимось: – йо'й / така була глота́ ў склеп'і / шо-м ни^е моглá н'ічо с'і достійати [2, 95].

21. [с. Стриганці]: ГЛОТА́ [гло'та], ~и, жс. 1. Скупчення людей, натовп. 2. Тіснява у великому натовпі людей [6].

22. [с. Ковалівка]: ГЛЮБО́КІЙ – глибокий [2, 95].

22. [с. Стриганці]: ГЛУБО́КІЙ [глу'бокий], ~а, ~е/~и, **ГЛЮБО́КІЙ** [гл'убокий], ~а, ~е/~и, прикм. Глибокий: В него на подві́ру кирні́ці ду́же глЮбо́ка [6].

23. [с. Ковалівка]: ГАБЗУВА́ТИ – насміхатися, висміювати, критикувати [2, 96].

23. [с. Стриганці]: ГАБЗУВА́ТИ [габзу'вати] дієсл., недок., **ЗГАБЗУВА́ТИ** [згабзу'вати] док. (поза очі) 1. (кого) обмовляти. 2. (кого) висміювати, неславити, паплюжити, ганьбити; (з кого) насміхатися [3, 151].

24. [с. Ковалівка]: ГАЗДА́ – господар [2, 96].

24. [с. Стриганці]: ГАЗДА́ [газ'да], ~и, ч. 1. (глава сім'ї, господарства) господар. Приповідка: Гарбу́з – не їда́, а при́стай – не азда́ (тобто: приймак не може бути самостійним, повноцінним господарем, бо там

все вирішує ще батько дружини). 2. Дбайливий, працьовитий господар. 3. Жонатий чоловік. 4. (уживається при похвалі добре виконаної роботи) чоловік, який робить усе якісно, акуратно. Наз. мн. гáзди [3, 151].

25. [с. Ковалівка]: ГЕЛЕВА́ТИЙ¹ [г'е^ле^ва^тий] – череватий, пузатий [2, 96].

25. [с. Стриганці]: ГЄЛЕВА́ТИЙ¹ [г'е^ле^ва^тий], ~а, ~е/~и, прикм., **ГЬИЛИВА́ТИЙ¹** [г'или'ватий], ~а, ~е/~и, прикм., згруб. Череватий [3, 152].

ГЄЛЕВА́ТИЙ² [г'е^ле^ва^тий], **ГЬИЛИВА́ТИЙ²** [г'или'ватий] прикм., ч. Вл. н.: інд. вул. прізви́сько [3, 152].

Ж

26. [с. Ковалівка]: ЖВИНДА́ – набридлива людина, яка постійно і невиразно гундосить, щось просить [2, 99].

ЖВИНДІТИ – нудно, напівголосом говорити, скиглити [2, 99].

26. [с. Стриганці]: ДЗВІНДА́ [д зв'ін'да], ~и, **ДЗЬВІНДА́** [д з'в'ін'да], ~и, сп. р. Людина, яка любить що-небудь (інколи – неприємне для співрозмовника) говорити і набридає своїми довгими балачками [6].

ДЗВІНДАТИ [д з'в'індати], **ДЗЬВІНДАТИ** [д з'в'індати] дієсл., недок. Настирливо і довго говорити [6].

27. [с. Ковалівка]: Ж РЕБЛО́ – металева щітка для чищення, розчісування коня, корови [2, 99].

27. [с. Стриганці]: ЖГРЕБЛО́ [жгребло], -а, Залізна щітка з рідкими короткими металевими зубцями для чищення шерсті коней, корів [4, 103].

28. [с. Ковалівка]: ЖДЮ́ХАТИ – штовхати: – то теіл'і йак сце / то так жд'ухайі коро́ву / шо ўна ледви в'ітрімуї [2, 99].

28. [с. Стриганці]: ДЮ́ХАТИ [д'ухати] дієсл., недок. (кого) вдаряти, штовхати: Вона́ менé на урoці весь чьис кулакoм дю́хає в плéчи [6].

ДЮХНУ́ТИ [д'ухну'ти] док. (кого) вдарити, завдати одиничного удару; штовхнути. Див. ще **ДЮ́ХАТИ**, **ДЮХУВА́ТИ**, **НАДЮ́ХАТИ**, **НАДЮ́ХУВАТИ** [6].

ДЮХУВА́ТИ [д'уху'вати] док. (кого) систематично, ритмічно вдаряти, завдавати ударів; штовхати. Порівняно з **дю́хати** має відтінок повторюваності дії. Див. ще **НАДЮ́ХУВАТИ** [6].

29. [с. Ковалівка]: ЖЄ́БА [ж'е'ба] – жаба [2, 99].

29. [с. Стриганці]: **ЖЫ́БА** [ʲж'и'ѐба], ~и, **ЖЫ́БА** [ʲж'е'ѐба], ~и, жс. Жаба. Род. мн. **жабѝв** [4, 107].

30. [с. Ковалівка]: **ЖИВѐНЬКО** – присл. швиденько [2,99].

ЖИ́ВО – присл. швидко [2,99].

30. [с. Стриганці]: **ЖИВѐНЬКО** [жи'вен'ко], **ЖИВѝНЬКО** [жи'вин'ко] присл. Швиденько [4, 104].

ЖИ́ВО [ʲживо] присл. Швидко. **■ так живо** – передчасно, надто швидко: (стосовно речі, яка ще придатна для використання) *Не викида́й то так живо, бо шкода́* [4, 104].

31. [с. Ковалівка]: **ЖИ́ДНИЙ** – який давно чогось бажає, дуже хоче мати; голодний, спраглий за чимось: – *та ми ж'ідн'і бу́ли кавало́чка хл'їба! не" то шоби про про кубасу́ їкус ду́мали* [2, 99].

31. [с. Стриганці]: **ЖИ́ДНИЙ** [ж'ід'ній], ~а, ~е, *прикм.* 1. Який дуже чогось хоче, потребує; спраглий: *В нас се́го ро́ку садовина́ не вроділа, а він був ду́же жі́дний я́блук* ‘У нас цього року садовина не вродила, а йому дуже хотілося скуштувати яблук’. 2. Зголоднілий, жадібний до їжі, спраглий [4, 105].

32. [с. Ковалівка]: **ЖМАКА́ТИ** – прати білизну, одяг [2, 99].

32. [с. Стриганці]: **ЖМИКА́ТИ** [жм'і'кати] *дієсл., недок.* (про білизну чи інший одяг) прати руками на пральній дошці [4, 106].

Як бачимо, спільні лексеми стосуються усіх частин мови. Важко визначити їх відсоткове відношення, оскільки при зіставленні передусім впадають в око оригінальні слова у говірковому мовленні кожного із двох сіл. В основному значення лексем збігаються, відрізняючись інколи лише відтінками, стилістичним уживанням. Наприклад, у Стриганцях *дзвінда́*, окрім спільних для мовлення мешканців обох сіл значень цього слова (у Ковалівці – *жвинда́*), – ще й уживається для позначення людини, яка може сказати (будучи занудою або не розбираючись у ситуації, або навіть навмисне, “граючи під дурника”) неприємні для співрозмовника речі. Якщо йдеться про одяг, то певна лексема може активно вживатися в обох місцевостях, але інколи буває так, що в одному селі це назва певного виду одягу (*байбра́к* у Ковалівці), в іншому ж – це вже більш загальна назва, не пов'язана з конкретним фасоном. *Байбра́к* у Стриганцях – це будь-який пошитий із грубого сукна вид короткого верхнього одягу, уживаного переважно як робочий. Інколи *байбараком* можуть назвати навіть робочу товсту куртку.

Тобто лексема у мовленні функціонує, але спеціально байбараки в цій околиці вже не шиють, тому й окреслення значення даного слова уже більш загальне. Із аналізованої групи слів чи не найбільше розійшлися окремі підзначення слова *ва́вкати*. У Стриганцях слова *ва́вкати* і *вѐвкати* набули переносного значення: ‘настирливо, набридливо, наполегливо випрошувати щось’. Деякі лексеми мають різне фонетичне оформлення: *вхолобі́сть*, *вхолобі́сті*, *жвинда́*, *ждю́хати* (Ковалівка) – *голуби́ськи*, *дзвінда́*, *дю́хати* (Стриганці).

Отже, черпаючи із загальнонаціонального мовного надбання і ґрунтуючись на ньому, кожна окрема говірка створює свій лексикон і свою мовну мікросистему. Їх закони і правила та механізми функціонування ще не до кінця усвідомлені і вивчені. Потреби мовців влучно, точно і водночас образно передати думку, тобто творчий процес кожного мовця зокрема і мікроколективу мовців загалом, впливають на те, що навіть спільні для великого діалектного масиву слова можуть у діалектному мовленні певного села набувати інших підзначень або й навіть значень. Стилїстика діалектного мовлення окремої говірки – це цікава і багатогранна проблема, яка дасть дослідникам нові знахідки і відкриття.

1. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.
2. [Лесюк М.] Із ковалівського лексикону // Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 85-128.
3. Остах Л.Р. Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання [ ] / Любов Остах, Роман Остах // Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наук. праць. Серія : Філологія ; Соціальні комунікації. – Вип. 24 : присвячується 90-річчю від дня народження Й.О. Дзензелівського. – Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. – 150-155.
4. Остах Л.Р. Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання (Ж) / Любов Остах, Роман Остах // Лінгвістика : збірник наук. праць. - № 3 (24). – Частина 1. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2011. – 101-108.
5. Остах Р.І. Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області [А-В] / Роман Остах, Любов Остах // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – 347-410.

6. Осташ Р.І. Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області [А-Я] / Роман Осташ, Любов Осташ. – Львів, 2012. – Рукопис.

Meaning and peculiarities of stylistic use of a number of lexemes taken from the dictionary by Mykola Lesyuk "From Kovalivka lexicon" that was published in his book "Language world of modern Galician village of Kovalivka in Kolomyia District" are considered in the article. They are compared with analogical words that function in modern dialect speech of Naddnistryansky village of Stryhantsi, Tysmenytsya District, Ivano-Frankivsk Region. Kovalivka dialect represents Pokuttya-Huzul language contiguity, while Stryhantsi dialect represents features of Naddnistryansky dialect. Common and distinctive features are determined in meanings and shades of meanings of these words.

Key words: Huzul dialect, Pokuttya dialect, Naddnistryansky dialect, village of Kovalivka, village of Stryhantsi, lexeme, dictionary.

В статтє рассмотрено значення и особенноти стилістического использования ряда лексем, взятых из словаря Николая Лесюка "Из коваливского лексикона", опубликованного в его книге "Языковой мир современного галицкого села (Коваливка Коломыйского району)". Они сопоставлены с аналогичными словами, которые функционируют в современном диалектном вещании села Надднестрянщины Стриганци Тисменицкого району Ивано Франкивской области.

Ключевые слова: гуцульский диалект, покутский диалект, село Коваливка, село Стриганци, лексема, словарь.

УДК 811.161.2'282
ББК 81.2.Укр-5

Тетяна Щербина

ГУЦУЛЬСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-СТЕПОВОГО ПОРУБІЖЖЯ

Статтю присвячено аналізу міждіалектних паралелей суміжжя середньонаддніпряньського й степового говорів з говірками інших діалектних ландшафтів, зокрема звернено увагу на лексичні явища, що функціонують у говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя та гуцульському говорі, вказано на специфіку їхньої реалізації.

Ключові слова: говірки середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя, гуцульські говірки, лексичні паралелі, семантична структура лексеми.

Одним із пріоритетних напрямів української діалектології є з'ясування ареалогії, генези, взаємовідношень, спільних і диференційних рис мовних одиниць, зокрема й лексичних. У лексиці віддзеркалені духовні прагнення, світогляд, міжетнічні взаємини народу, вияв яких дає інформацію про

формування окремих говорів. Важливим є вивчення лексичних і семантичних особливостей як суміжних, так і віддалених діалектних зон, що часто мають спільні мовні явища, які існують паралельно або ж функціонують автономно, залежно від конкретних умов системи певного говіркового угруповання.

Дослідженню лексичних паралелей – як українсько-інослов'янських, так і між діалектами української мови – присвячено розвідки Й. Дзендзелівського [7], М. Никончука [10], П. Гриценка [6], В. Куриленка [8], З. Бичка [1], І. Сабадоша [11], М. Волошинової [3], І. Гороф'янюк [4] та ін. Звернено увагу й на відображення лексики гуцульського говору в інших українських діалектах (М. Бігусяк [2], Л. Наконечна [9], Г. Гримашевич [5]). Однак зіставлення лексичних і семантичних явищ, засвідчених у говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя й гуцульському говорі, не було об'єктом спеціальних досліджень, що й зумовило актуальність нашої статті.

Мета цієї розвідки – репрезентувати лексичні елементи архаїчного гуцульського діалекту в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя, проаналізувати спільні й відмінні риси найменувань. Матеріалом дослідження стали власні польові записи фактажу в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя, лексикографічні джерела (ГГ), інші праці (Біг, Войт, Гуц, Дз, Маз, Щ).

Вибір ареалів для зіставлення не випадковий. Говірки середньонаддніпряньсько-степової межі є продуктом дивергентно-конвергентного розвитку, детермінованого міграційними процесами; сучасні мовні особливості говірок порубіжжя пов'язані з контактуванням старожитнього середньонаддніпряньського й більш пізнього новоствореного степового говорів, останній з яких виник у результаті переміщення на південь середньонаддніпряньського населення та дозаселення території вихідцями з інших регіонів України. Це спричинило строкатість мовного ландшафту середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя, зумовлену великою кількістю вкраплень різнодіалектних елементів, змішуванням рис говорів південно-східного, північного й південно-західного наріч, зокрема й гуцульських говірок. Виявлені на підставі зіставного аналізу паралелі між лексичними явищами говірок середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя

й гуцульського діалекту об'єднано в кілька груп відповідно до семантики та наявності чи відсутності відмінностей у формальній структурі репрезентантів. Зауважимо, що найбільше відповідників засвідчено в межах лексики, що позначає важливі повсякденні реалії життя: назв одягу, взуття, їжі, найменувань рис людини, обрядової лексики, термінології теслярства, будівництва. Це зумовлено подібністю денотатів, спільністю історії й культури українського народу.

Першу групу формують лексеми, які й у гуцульському діалекті, і в говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя засвідчені з однаковою семантикою і не мають формальних відмінностей (у дужках першими подаємо покликання на говірки середньонадніпряньсько-степового порубіжжя): *бантина* 'поперечна балка, що з'єднує крокви' (Тр, Кпт, Жр, БМ, ГГ, 123), *валок* 'рядок скошеного сіна' (Жр, Тр, ВЯ, БМ, Кр, Лб, Кпт; ГГ, 33), *воло* 'мед. зоб' (Жр; ГГ, 40), *годованка* 'вихованка, утриманка' (Лб, Жр; ГГ, 47), *кагал* 'гурт, натовп, юрба', 'зневажл. діти' (Тр, Жр; ГГ, 88), *кагла* 'отвір, через який дим із печі виходив у сіни' (Жр; ГГ, 88), *Миланка* 'церк. Свято Св. Меланії (13.01)', 'святкове щедрування в новорічну ніч', 'учасники святкового ходу' (Жр, Кпт, Тр, БМ; ГГ, 123), *Покрова* 'свято, Покров Пресвятої Богородиці (14.10)' (Жр, Тр, ВЯ, БМ, Кр, Лб, Кпт, Тшк; ГГ, 153), *огу́нуча* 'шматок тканини, яким обмотують ногу перед взуванням' (Щ, к. 78; ГГ, 139), *перв'істка* 'корова або вівця, яка вперше отелилася або окотилася' (Жр, Тр, Лб, Кр; ГГ, 146), *сколотини* 'маслянка, рідина, яка утворюється під час збивання масла' (Жр, Тр, Лб; ГГ, 172); *храмувати* 'святкувати храмове свято' (Кпт, Жр, Лб, Кр, Кв, БМ, Тр, Тшк, Лс; ГГ, 203), *ц'їлушка* 'окрасць, скибка, відрізана від непочатої хлібини' (Кпт, Жр, Лб, Кр, Кв, БМ, Тр, Тшк, Лс; ГГ, 207), *паска* 'назва обрядового великоднього хліба великої форми' (Жр; Маз, 157), *чамкати* 'плямкати' (Жр, ГГ, 208), *чер'ін* 'дно печі' (Кпт, Жр, Лб, Кр; ГГ, 211), *ч-ін* 'тс., що тибель' (Жр; ГГ, 213), *тибел* 'дерев'яний кілочок, шип, яким скріплюють дерев'яні бруси' (Жр, Тр; ГГ, 183), *шрайбати* 'зневажл. писати' (Жр; ГГ, 220), *сватан'а* 'одна з частин традиційного весілля', *старости* 'виконавці обрядової дії сватання' (Жр, Тр, Кпт, БМ, Лб, ВЯ, МЯ; Біг, 126), *свати* 'рід молодого або молодої', *молодий*, *молода* 'обрядові назви нареченого й нареченої' (Жр, Тр, БМ, Кпт, Лб; Біг, 132),

дружка 'незаміжня учасниця весілля' (Жр, Тр, БМ, Кпт, Лб, ВЯ, МЯ; Біг, 133), *св'їтилка* 'дівчина, що тримає свічку під час вінчання' (Жр, Тр, БМ, Кпт, Лб, ВЯ, МЯ; Біг, 134), *корал'і* 'намисто, виготовлене з коралів' (Щ, к. 125; Войт, 153), *кул'чики*, *кул'чатка* 'сережки, жіноча прикраса для вух' (Щ, к. 130; ГГ, 217), *ковт'ки* 'сережки, жіноча прикраса для вух' (Щ, к. 130; ГГ, 98), *ки[а, е, і]шен'а* 'частина одягу у формі мішечка для дрібних речей і грошей' (Щ, к. 39, 40; 7, 73), *образ* 'ікона' (Жр; ГГ, 136), *гр'їб* 'могила' (Жр; ГГ, 49), *трус'-трус'* 'вигук для підкликання кролів' (Жр; ГГ, 189), *ма'нор'їя* 'звичка, вдача' (Жр; ГГ, 19), *чел'уст'і* 'отвір хлібної печі, склепіння печі' (Жр, Лб; ГГ, 210).

Частина аналізованого матеріалу репрезентує незначні відмінності семантики зіставлених назв: *позл'їтка* 'фольга, з якої виготовлені прикраси в іконах, здебільшого квіти' (Жр) – *позл'їтка* 'фольга' (ГГ, 152), *ш'пара* 'щілина в стіні' (Жр) – *ш'пара* 'щілина' (ГГ, 219), *медалик* 'дукач, прикраса у вигляді монети, яку чіпляють до намиста' (Щ, к. 127) – *медалик* 'шийна прикраса у формі кулона' (Войт, 150), *о'пинка* 'фартух, різновид поясного одягу у вигляді полотнища із зав'язками' (Щ, к. 54) – *о'пинка* 'поясний одяг, що складається з одного незшитого полотнища, тканого в поздовжні смужки' (Гуц, 6), 'вид жіночого поясного одягу з одного незшитого полотнища' (ГГ, 134).

У другу групу об'єднуємо найменування, які однаково фонетично й граматично оформлені, мають різне значення, однак семантика порівнюваних назв не виходить за межі позначуваних ними понять: *бо'йари* 'неодружені хлопці, учасники весілля' (Жр, Кпт, Лб, БМ) – *бо'йари* 'рід молодого, який іде по молоду' (Біг, 132) – "учасники весільного обряду", *ход'ак(и)* 'підшва, нижня тверда частина взуття, якою ступають по землі' (Щ, к. 90) – *ход'ак(и)* 'постоли (переважно старі)' (ГГ, 202) – "взуття".

Третя група аналізованих паралелей представлена лексемами, які в порівнюваних ареалах засвідчені зі спільними семами, проте різняться обсягом номінативного поля, зокрема в говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя мають ширшу семантичну структуру: *шукати* 'шукати', 'ходити, блукати без будь-якої мети' (Жр) – *шукати* 'шукати' (ГГ, 133), *за'паска* 'жіночий одяг, який використовували замість спідниці для обгортання стану', 'різновид спідниці з розпірками збоку', 'частина тканини, що

залишається під час пошиття одягу із внутрішнього боку, запас', 'жіноча безрукавка, яку шили з тонкої шерстяної тканини, здебільшого синього кольору', 'будь-що, залишене про запас' (Щ, к. 51) – *запаска* 'жіночий поясний одяг з двох полотнищ, тканий з вовняної пряжі' (ГГ, 77), *лата* 'шматок тканини або шкіри, яким зашивають дірку в одязі, взутті', 'довга жердина або дошка, яку кладуть уперек кроков', 'дошка в паркані' (Щ, к. 20) – *лата* 'латка', 'поперечна жердина, що з'єднує крокви' (ГГ, 109), *латати* 'лагодити одяг, пришиваючи латки, зашивати', 'прибивати дошки-лати до кроков', 'лагодити, усуваючи пошкодження в чому-небудь' (Щ, к. 15) – *латати* 'зашивати', 'накривати хату (ремонтувати дах)' (ГГ, 109), *[в]о[у]чкур* 'будь-який шнур чи мотузка, шкіряний пояс для підтримання штанів', 'будь-який, не шкіряний, шнур чи мотузка', 'плетений зі шкіри пояс для підтримання штанів' (Щ, к. 41, 42, 43) – *[в]о[у]чкур* 'мотузок з прядива або шерсті для підв'язування штанів' (ГГ, 41).

Серед досліджуваного матеріалу засвідчено номени, які в гуцульському діалекті мають ширше номінативне поле, ніж у говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя: *бахур* 'коханець' (Жр, Тшк, Лб) – *бахур* 'дитина, част. хлопець', 'пустун, бешкетник' (ГГ, 22), *йістовитий* 'той, який має великий апетит, багато їсть' (Ів, Жр) – *йістовитий* 'ненаситний, котрий має великий апетит', 'їстівний' (ГГ, 87), *китиц'а* 'прикраса у вигляді кульки чи китиці, що висить на кінцях зав'язок до намиста' (Щ, к. 129), 'суцільний ряд ниток, що вільно звисають на краях хустки чи скатертини' (Щ, к. 118) – *китиц'а* 'прикраса з кольорових ниток на одязі', 'суцвіття, вершина дерева', 'букет, в'язка квітів', 'гора, вершина якої покрита лісом' (ГГ, 94), *ко'сиц'а* 'прикраса у вигляді квітки, виготовлена зі шкіри й прикріплена до взуття' (Щ, к. 83, ком. 83) – *ко'сиц'а* 'квітка', 'вид орнаменту на вишивці, писанці' (ГГ, 102), *лахи* 'старий, зношений, порваний одяг' (Щ, к. 3) – *лахи* 'одяг', 'білизна' (ГГ, 10), *л'ада* 'дверцята при вході на горище' (Жр), 'частина жіночого одягу, кофти, декоративний елемент у вигляді прямокутного шматка тканини, прикріплений до спинки' (Щ, к. 57) – *л'ада* 'частина ткацького верстата', 'скриня (для одягу)', 'прилавок', 'дверцята при вході на горище' (ГГ, 117), *хапати (т')* 'ловити', 'робити будь-яку термінову роботу' (Жр, Кпт, Мт) – *хапати* 'ловити', 'збирати, громадити

(про сіно)', 'брати' (ГГ, 200), *убирати* 'одягати наречену в день весілля' (Щ, к. 12) – *убирати* 'прибирати', 'збирати (про урожай)' (ГГ, 190), *пазуха* 'вишита вставка в сорочці народного крою посередині грудей' (Щ, к. 33) – *пазуха* 'поздовжній розріз у сорочці від горловини', 'вишиття біля розрізу сорочки' (ГГ, 143), *хавка* (жарг.) 'їжа' (Тр) – *хавка* (зневажл.) 'рот, глотка', 'шелеса' (ГГ, 199), *царина* 'старе кладовище' (Жр), 'простір за городами до поля' (Тр, Пп, Тер) – *царина* 'сіножать, пасовище', 'обгороджений шматок поля', 'невелика галявина в лісі' (ГГ, 205), *цибух* 'насінний пагін цибулі, часнику' (Жр, Тр, Лб, Тшк) – *цибух* 'насінний пагін цибулі, часнику', 'частина люльки' (ГГ, 206). Зафіксовано випадки однакового лексичного представлення різних реалій: *чечер'і* 'зневажл. волосся' (Жр, Тр, Лб, Тшк, Мт) – *чечер'і* 'кості', 'спина' (ГГ, 210), *шпарувати (т')* 'рівномірно накладати глину на стіни під час будівництва' (Жр, Тр, Кпт, Лб) – *шпарувати* 'рівно обтесувати дошку або колоду', 'заощаджувати, економити' (ГГ, 219).

Припускаємо, що зміни в семантиці аналізованих лексем виникли внаслідок міждіалектного контактування, можливо, вони пов'язані з особливостями формування ареалу середньонадніпряньсько-степового суміжжя.

Окрім спільних лексичних діалектних особливостей, частина найменувань відрізняється формальними модифікаціями, що здебільшого зумовлено специфікою фонетичних систем зіставлених говірок. Їх зараховуємо до четвертої групи лексичних паралелей між гуцульським діалектом і говірками середньонадніпряньсько-степового порубіжжя: *др'анак*, *др'анач* 'старий віник' (Жр) – *др'анак* 'тс' (ГГ, 63), *дрант'а* 'старий поношений одяг' (Щ, к. 3) – *дрант'е* 'тс' (ГГ, 63), *стол'арка* 'столярні роботи', 'столярські вироби' (Жр, Лб, Тр, Мт) – *стол'ерка* 'тс' (ГГ, 177), *бо'йарин* 'неодружений учасник весілля' (Жр, Тр, Лб, Тшк, Кр, Лс) – *бо'йерин* 'тс' (Біг, 133), *зо'зулин'і черевички* 'бот. *Orhis*, зозулинець' (Жр, Тр, Лб, Кр, Тшк, БМ) – *за'зулин'і черевички* 'тс' (ГГ, 75), *зелепуги* 'зелені, недоспілі плоди (переважно яблука, груші, плоди)' (Жр) – *зелепугі* 'тс' (ГГ, 82), *обталапатис'а* 'забруднитися, заляпатися болотом' (Жр, Тр) – *обталапатиси* 'тс' (ГГ, 136), *шир'ін'ка* 'передній розріз у штанах' (Щ, к. 38) – *шир'інка* 'тс' (ГГ, 215), *коровгайниц'і* 'учасниці весілля, які випікають коровай' (Жр) – *коровайниц'і* 'тс' (Біг, 136), *блуска* 'жіноча блуска' (Щ, к. 56) – *бл'уска* 'тс' (ГГ, 205),

утлий ‘кволий, худий’ (Жр, Тр) – *вутлий*, *утлий* ‘тс’ (ГГ, 42), *хустка* ‘хустка’ (Щ, к. 114) – *фустка* ‘тс’ (ГГ, 199), *хуз* (Жр), *хус* (Лз, Кн), *фус* (Лд) ‘осад в олії’ – *фус* ‘осад у рідині’ (ГГ, 199).

Кілька назв різняться акцентними особливостями, хоч це не впливає на їхнє значення: *Петра* ‘свято св. апостолів Петра і Павла (12.07)’ (Жр, Тр, Кпт, Лст, Мт) – *Петра* ‘тс’ (ГГ, 147), *бантина* ‘поперечна балка, що з’єднує крокви’ (Жр, Тр) – *бантина* ‘тс’ (ГГ, 21), *підбивка* ‘рідка страва з кукурудзяної муки на молоці (Пг, Ів)’ – *підбивка* ‘тс’ (ГГ, 149), *цебер* ‘цебер, велика дерев’яна посудина, у якій замішують корм для худоби’ (Жр, Тр, Лб) – *цебер* ‘тс’ (ГГ, 206), або ж такі слова відрізняються незначними семантичними відтінками: *урл’он* ‘заст. відпустка, надана під час проходження служби в армії’ (Жр) – *урл’он* ‘заст. відпустка’ (ГГ, 192).

П’яту групу паралелей репрезентують граматичні, словотвірні варіації назв, що в зіставлених говірках відомі з однаковою семантикою: *крижмо*, *крижма* ‘тканина, у яку хрещені батьки загортали дитину під час хрещення’ (Щ, к. 146) – *крижма* ‘полотно, яке дарують хрещені батьки новонародженому’ (ГГ, 104); *бриж-і* (одн. *брижа*) ‘м’які поздовжні складки на тканині’ (Щ, к. 76) – *бриж-і* (тільки мн.) ‘хвилясті складки на полотні, одязі’ (ГГ, 29), *одишниця* ‘єдина дочка в сім’ї’ (Жр, Кр) – *одишниця*, *одишниця* ‘тс’ (ГГ, 138), *обув*, *обува*, *обувка*, *обувина* ‘взуття, загальна назва’ (Щ, к. 79) – *обув* ‘взуття’ (ГГ, 137), *підб-ій*, *підбойка* ‘підкладка’ (Щ, к. 45) – *підб-ій* ‘тс’ (ГГ, 149), *теличка* ‘однорічне теля’ (Жр, Кпт, Тр, Лб, БМ) – *теличка*, *тел’ук*, *тел’ух* ‘тс’ (ГГ, 182), *ц’ідил’ник* ‘шматок полотна або металеве сито, через яке проціджують молоко’, ‘шматок тканини зрідко переплетених ниток, у який стікає сир’ (Жр, Лб) – *ц’ідилко* ‘тс’ (ГГ, 207), *бабка* ‘назва обрядового великоднього здобного хліба’ (Жр) – *баба*, *бабка* ‘тс’ (Маз, 161).

Лексичне протиставлення говірок зумовлене формальними й семантичними змінами слова в їхньому поєднанні, які порізнному усвідомлюють діалектоносії. Шосту групу лексичних паралелей у зіставлених ареалах утворюють найменування, які різні за фонетичним, словотвірним чи граматичним оформленням і семантичною структурою. Фонетичні й семантичні відмінності в зіставлених говірках характерні для номенів *тирло* ‘негат. скупчення в одному

місці легковажних людей, які не дотримуються моральних норм’ (Жр) – *тирло*, *терло*, *тарло* ‘місце, де нереститься риба’, ‘місце, де паруються олені’, ‘місце, розчищене від снігу, де годують худобу’ (ГГ, 183), *гугла* ‘відлога, верхня частина одягу для захисту голови в негоду’ (Щ, к. 72) – *гугл’а* ‘верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна, що використовується як весільний одяг молоді’ (ГГ, 55), ‘каптур’, ‘відлога’ (Гуц, 52), *матер’іа* ‘тканина’ (Щ, к. 16) – *матер’іа* ‘тканина’, ‘мед. гнійні виділення’ (ГГ, 121), *шмат’а* ‘загальна назва одягу’, ‘щось порване, дрантя, лахміття’, ‘речі, хатнє начиння’ (Щ, к. 1, 4) – *шмат’е* ‘т. с., що вбрання’, ‘білизна’ (ГГ, 217), *криж-івниця* ‘дошка або брус, який з’єднує вгорі полудрабки воза’, ‘дошка, що з’єднує бічні частини дитячого ліжка’, ‘вузька смужка тканини, пришита чи пристебнута на талії верхнього одягу’, ‘напівовальний виріб із теплої тканини, який одягали на поперек під спідницю’ (Щ, к. 53, к. 74) – *крижівниця*, *крижал’ниця* ‘дерев’яна рейка довжиною до 2 м з двома металевими петлями, що з’єднує полудрабки на возі’ (Гуц, 41).

Відрізняються наголосом і семантичною структурою найменування, засвідчені в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя й гуцульському говорі: *волока* ‘невелика сітка для ловлення риби на міліні’, ‘мотузка, за допомогою якої перетягують копиці сіна з одного місця на інше’, ‘мотузка, якою обв’язують онучі на носі’, ‘довга мотузка’ (Щ, к. 102) – *волока* ‘вовняні шнурки, рідше шкіряні ремінці, якими прив’язують постолі’ (ГГ, 40), *ушпилити (т)* ‘уколотити’, ‘дошкулити словом’, ‘дошкульно вкусити (про комах)’ (Жр, Лб, Кпт, Тр, Лс) – *ушпилити* ‘уколотити’, ‘дошкулити словом’ (ГГ, 194), *за’вушниця* ‘елемент весільного вінка, що звисає зі скронь за вуха’, ‘запалення вушних залоз’ (Щ, к. 138) – *за’вушниця* ‘т. с., що ковток’, ‘мед. свинка’, ‘гуля, пухлина за вухами’ (ГГ, 73), *толо’ка* ‘одноразова гуртова допомога при виконанні важких робіт’ (БМ, Сс, Смг, Ів), ‘земля, ніколи не орана’ (Жр) – *толо’ка* ‘одноразова гуртова допомога при виконанні важких робіт’, *то’лока* ‘пасовисько (перев. обгороджене)’, ‘земля, ніколи не орана’ (ГГ, 186).

У говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя засвідчено функціонування лексем, які, порівняно з гуцульськими відповідниками, мають відмінності в семантиці й

граматичному оформленні: *бейло* ‘ледар’ (Жр) – *бейла* ‘дурний, дурна’ (ГГ, 23), *хат’н’ий* ‘той, хто належить до родини, живе в одному домі’ (Жр, Тр) – *хатний* ‘домашній’, ‘той, хто належить до родини, живе в одному домі’ (ГГ, 201), або в морфемній будові, граматичному оформленні й семантиці: *поп’ружка*, *попружок* ‘чоловічий пояс зі шкіри’ (Щ, к. 41) – *поп’ружка* ‘т. с., що крайка’, ‘стрічка для повивання немовляти’ (ГГ, 155).

Отже, у лексичному складі говірок середньонадніпрянсько-степового порубіжжя засвідчено назви, що мають відповідники в гуцульському діалекті. Вони не завжди тотожні щодо значення, відчутним є структурне й фонетичне варіювання найменувань, що, можливо, зумовлено особливостями формування зіставлених діалектних ареалів. Залучення ширшого емпіричного матеріалу уможливить здійснення цілісного порівняльного аналізу лексики й більш докладні висновки про функціонування засвідчених явищ на різних етапах розвитку мови.

1. Бичко З. Зіставний аналіз надністрянського і лемківського говорів української мови / З. Бичко // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodological*. – Вип. 27. – Тернопіль : Ред.-вид. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – 124–126.
2. Бігусяк М. В. До полісько-гуцульських паралелей галузі весільної лексики / М. В. Бігусяк // Полісся: мова, культура, історія : Матеріали Міжнародної конференції. – К., 1996. – 114–117.
3. Волошинова М. Діалектні назви їжі: слобожансько-поліські паралелі / М. Волошинова // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : Вид.-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 35–40.
4. Гороф’янюк І. Із спостережень над подільсько-поліськими паралелями в дендролексичній / І. Гороф’янюк // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : Вид.-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 56–64.
5. Гримашевич Г. Середньополісько-гуцульські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу і взуття) / Г. Гримашевич // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ, 2008. – 30–32.
6. Гриценко П. Ю., Стоянов І. А. Україно-інослов’янські лексико-семантичні міжзональні паралелі / П. Ю. Гриценко, І. А. Стоянов // X Міжнародний з’їзд славистів. Софія, вересень 1988 р. Слов’янське мовознавство. Доповіді. – К. : Наукова думка, 1988. – 101–124.
7. Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов’янські лексичні паралелі / Й. О. Дзензелівський. – К. : Наукова думка, 1969. – 221 с.
8. Куриленко В. М. Карпато-поліські паралелі на діалектологічній карті Полісся // В. М. Куриленко // Українське мовознавство. – К., 1987. – Вип. 14. – 111–115.
9. Наконечна Л. Лексико-семантичні паралелі в західнополіських і гуцульських говірках (на матеріалі лісової лексики) / Л. Наконечна // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : Вид.-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 210–216.
10. Никончук М. В. Правобережнополісько-білоруські лексичні ізоглоси // XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К., 1969. – 135–140.
11. Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському і карпатському діалектах / І. Сабадош // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контекстах: зб. наук. пр. – Вип. 4. – Луцьк, 2007. – 199–220.

Умовні скорочення джерел

Біг – Бігусяк М. В. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / М. В. Бігусяк // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – 125–141.

Войт – Войтів Г. Назви жіночих шийних прикрас у гуцульському говорі / Г. Войтів // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – 149–156.

Гуц – Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України. Інститут суспільних наук; Редкол: Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, Р. Керста та ін. – К. : Наукова думка, 1991. – 308 с.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник : Укл. Галина Гузар, Ярослава Закревська, Уляна Єдлінська, Василь Зеленчук, Наталія Хобзей / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

Маз – Мазур Г. Назви великоднього хліба в українських говірках Карпат / Г. Мазур // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів, 2000. – 157–165.

Щ – Щербина Т. В. Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя : монографія / Т. В. Щербина. – Черкаси : Видавець Андрощук П. С., 2009. – 348 с.

Список скорочень обстежених населених пунктів

МЯ – Мала Яблунівка, ВЯ – Велика Яблунівка, Смг – Самгородок, Мк – Макіївка, БМ – Будо-Макіївка, Пп – Попівка, Тр – Тернівка Смілянського р-ну; Мт – Матусів, Лб – Лебедин, Кр – Кримки, Жр – Журавка, Кв – Кавунівка Шполянського р-ну; Пг – Погорільці, Ів – Іванівка Чигиринського р-ну; Лд – Ладжинка Уманського р-ну Черкаської обл.; Нд – Надлак Новоархангельського р-ну; Кпт – Капітанівка, Тр – Турія, Тшк – Тишківка, Лст – Листопадове Новомиргородського р-ну; Сс – Соснівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.

The article focuses on the analysis of the interdialectic parallels of contiguity of mid-upper-Dnieper and Steppe dialects with dialects of other dialectic landscapes, lexical phenomena that function in the dialects of mid-upper-Dnieper and Steppe border and guzul dialects are paid attention to, the specificity of their realization is indicated.

Key words: the dialects of mid-upper-Dnieper and Steppe border, guzul dialects, lexical parallels, semantic structure of lexeme.

Стаття посвячена аналізу междіалектних паралелей средненаддніпрянського і степного говорів с говором других діалектних ландшафтів, в частині обращено внимание на лексические явления, которые функционируют в говоре средненаддніпрянско-степового помезья и гуцульском говоре, указано на специфику их реализации.

Ключевые слова: *говор средненаддніпрянско-степового помезья, гуцульский говор, лексические параллели, семантическая структура лексемы.*

УДК 811.161.2 9477.86/.87'28
ББК Ш 141.14-51

Наталія Хібеба

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ У ВЕСІЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ БОЙКІВСЬКИХ ТА ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

У статті висвітлено бойківсько-гуцульські діалектні паралелі в корпусі весільної лексики — спільні та відмінні семантичні і формальні риси її одиниць.

Ключові слова: *бойківські говірки, гуцульські говірки, весільна лексика, лексичні паралелі.*

Бойківський та гуцульський говори є суміжними і репрезентують дві групи говорів південно-західного наріччя української мови — галицько-буковинську та карпатську. Зважаючи на самотність українського весілля та багату традиційну духовну культуру гуцулів та бойків, особливо пізнавальним і актуальним є зіставний аналіз обрядової лексики в цих етномовних континуумах.

Порівняльне вивчення лексики різних тематичних груп, зокрема родинно-обрядової, вже було об'єктом аналізу українських діалектологів [1; 5; 8; 9; 11].

Тематичній групі весільної лексики досліджуваних діалектних ареалів “поталанило”, адже в бойківському та гуцульському говорах відносно добре сформована емпірична база. Для аналізу лексичних паралелей залучено записи автора з теренів Бойківщини, матеріали “Картотеки словника гуцульських говірок”, доступні етнографічні описи весілля та діалектні словники, які репрезентують досліджувані етномовні континууми (див. перелік використаних джерел).

Зважаючи на обсяг розвідки, до порівняння залучено невелику кількість номінацій, які репрезентують три лексико-семантичні підгрупи тематичної групи весільної лексики: назви обрядодій, агентивів

та атрибутів. Пропоноване дослідження дасть змогу з'ясувати ареальну диференціацію весільної лексики обох діалектних зон, порівняти стан її збереженості, динаміку розвитку семантичної структури, виявити спільні і специфічні номінації та частково відтворити шляхи формування її складу.

У весільній лексиці бойківських і гуцульських говірок виявлено:

— значну кількість спільних назв, які не мають істотних відмінностей на формальному та семантичному рівнях: *об'зори*, *о(у)б'зорини* ‘оглядини’ [ЗА; Онишкевич ІІ, 5; Кузеля, 122; 4,19; КСГГ; ГГ, 134, 135; Негрич, 124]; *зус'к'и* ‘передвесільний вечір’ [ЗА; КСГГ; 1, 116]; *запросини* ‘обрядове запрошення гостей на весілля’ [Левинський, 102; Janów, 275]; *п'рошч'і* ‘обряд, під час якого наречені просять у батьків благословення на шлюб’ [ЗА; Кузеля, 128; КСГГ; Горбач, 207; Janów, 186]; *с'л'уб, ш'л'уб* [ЗА; Негрич, 159; 3, 7]; *зав'в'вати молоду* ‘надягати нареченій головний убір заміжньої жінки’ [ЗА; Негрич, 71; 1, 115]; *кол'ачини* ‘повесільний етап поділу короваю’ [ЗА; ГГ, 98; Janów, 100; Негрич, 96; 1, 115]; *'ку'харка* ‘головна жінка-кухарка на весіллі’ [ЗА; Горбач, 180]; *в'інок* ‘головний убір нареченої у формі вінка’ [дет. див.: 7, 206; 1, 116; Горбач, 148; УГР, 357, 416]; *чівка* ‘прикраса до головного убору нареченої’ [Кміт, 90; Janów, 34]; *дереу'це* ‘обрядове весільне деревце’ [ЗА; ГГ, 57; Негрич, 61; Горбач, 158, Janów, 40];

— спільні назви, які відрізняються на фонетичному та акцентуаційному рівнях, що пов'язано зі специфікою фонетичних особливостей говорів: бойк. *'в'інчан'е*, *'в'інчан'а*, *'в'інчан':е*, *'в'інч'ін'а* [ЗА] || гуц. *вінчін'е*, *вінчіні*, *вінчін'и* [Горбач, 148; КСГГ; МСГГ, 25; Негрич, 39]; бойк. *в'ід:а'ни'ц'а*, *в'ід:а'ничка* [ЗА] || гуц. *відда'ни'ц'и(і)* ‘дівчина шлюбного віку’ [КСГГ; МСГГ, 23; Негрич, 37; Janów, 257; 2, 132]; бойк. *с'вах'е(и)* [ЗА] || гуц. *свахі* ‘жінки, які співають весільні пісні’ [Негрич, 135]; бойк. *при'нос* [ЗА] || гуц. *прініс* ‘те, із чим приходять на весілля (горілка, цукор, торт, цукерки тощо, окрім подарунка нареченим)’, ‘дарунок, який віддають господині перед початком весілля’ [КСГГ; ГГ, 157; Негрич, 144; 6, 115]; бойк. *бруи'пан* [ЗА] || *драшп'ан* ‘частина весільного вінка’ [ГГ, 63];

— спільні назви, які відрізняються на словотвірному та граматичному рівнях: бойк. *відозн'авання* [Онишкевич І, 122] || гуц. *'визнаўки* ‘обряд перед сватанням, під

час якого попередньо дізнавалися про згоду чи незгоду дівчини та її родини на майбутнє подружжя' [Janów, 268; 3,7]; бойк. *свадьбіни* [Онишкевич П, 204] || гуц. *swalba* 'сватання' [Janów, 223]; бойк. *п'рошч'і* || гуц. *прѣш'ш'ін'е* 'обряд, під час якого наречені просять у батьків благословення на шлюб' [Горбач, 207]; бойк. *перен'їка* (Ям) || гуц. *переній, проній* [КСГГ; МСГГ, 158] 'обряд, під час якого вручають подарунки нареченим' [УГР, 687]; бойк. *гаран, гаранника* [Гнатюк, 20; Онишкевич І, 161] || гуц. *гаранник* 'нагайка, яку носив наречений (дружба) під час весілля' [Горбач, 151]; бойк. *вел'они, фати* (мн.) [7, 221] || гуц. *вил'он, фата* 'фата' [1, 116]; бойк. *прапорець* 'весільний атрибут дружби' [Кузеля, 138] || гуц. *рарірі* 'весільний атрибут нареченого' [Janów, 183];

— однаковий розвиток лексичної варіантності (синонімія): значення 'вечір напередодні весілля, вінкоплетини' репрезентують: *в'інки(е), заводини* [ЗА; 2, 127; 6, 243; КСГГ; ГГ, 79; Janów, 278]; 'обряд, під час якого вручають подарунки нареченим' — *перен'ї* [ЗА; КСГГ; Негрич, 131], *проній* [ЗА; Горбач, 207; МСГГ, 158; Janów, 185], *півниця* [ЗА; КСГГ; ГГ, 151; Janów, 182; УГР, 410, 452], *даро(у)ван'а, дарівщина* [ЗА; КСГГ], *складка* [ЗА; 2, 144]; 'частування наступного дня після весілля' — *поправини, поправ'іни, попраўка, поправк'и* [ЗА; ГГ, 154; МСГГ, 150], *пов'іс'іл'не, повес'іл'ни(е)* [ЗА; КСГГ; Негрич, 137; 2, 131; 7, 305]; 'посаг' — *в'іно* [ЗА; КСГГ; МСГГ, 25; 3, 11; Негрич, 39; 7, 93], *по(у)саг(х)* [ЗА; 3,11]; *п'ридане* [ЗА; КСГГ; 3, 11]; 'віночок зі штучних квітів, до якого прикріплено фату' — *вел'он, вил'он, в'іл'он, фата* [7, 221; КСГГ; 1, 116; 7, 92];

— різний розвиток лексичної варіантності: 'передвесільний вечір' — бойк. *дол'а, заграван'ки, прошчан'а, спросини, уплещина* [ЗА; Мисевич, 13] || гуц. *ко'сиц'і, дереўце, д'іреўце* [2, 127]; 'одяг і речі домашнього вжитку як посаг' — бойк. *виправа, взяток, дарізна, рубатя, шматя* [Онишкевич І, 106] || гуц. *лудині, посаг* [Негрич, 107];

— семантичні відмінності: гуц., бойк. *зав'іван'е* 'обряд "покривання" нареченої' [ЗА; 1, 115], бойк. 'тонке полотно, яким урочисто покривали наречену на весіллі' [ЗА]; бойк., гуц. *струєць* 'хліб, який несе наречений, ідучи по наречену', 'хліб, на якому гості несуть сорочку до нареченого', 'хліб, який наречений приносить на заручини', 'хліб, який гості несуть на весілля', 'печена булочка,

яку додає наречена до подарунка учасникам весілля' [ЗА] || 'продовгуватий плетений хліб із борошна вищого гатунку, що випікають на весілля' [Негрич, 164], 'своєрідний коровай, який несуть як *приніс* на весілля' [7, 120]; бойк., гуц. *дар* 'подарунки гостей для наречених'; 'подарунки нареченої для родичів нареченого'; 'подарунки нареченої — нареченому і навпаки'; 'подарунки нареченої дітям із родини нареченого' [ЗА] || 'дарунок нареченого для нареченої, який несуть двос чоловіків до нареченої на дівич-вечір', 'предмети особистого користування, які наречена одержує як придане' [КСГГ];

— лексичні відмінності: 'учасник весілля, який подає спиртні напої' — бойк. *цел'кар', цилнар'я* [ЗА; Онишкевич П, 353], *чопнар* [Гнатюк, 27], *старос'тон'ко Йосип* [ЗА] || гуц. *вуйко Йосип* [1, 116]; 'стрічки, якими оздоблювали головний убір нареченої та дружок' — бойк. *бенда, л'ента, партичка, с'тончка, с'тоночка, с'т'онішка, с'т'ашка* [7, 213] || гуц. *зіцінка* [Негрич, 78];

— лексичну неусталеність назв:

• на позначення обряду, під час якого наречена обдаровує родину нареченого, у бойківських говірках засвідчено описові назви *давати дарунки, д. пода'рунки, д. подарки, дарити подарки, давати, дарувати подарк'и'є, дарувати пода'рунки, дарувати родич'ї'є, к'ликати подарками* [ЗА] || у гуцульських — номінацію *дари* [Janów, 39; 3, 7];

• обряд виготовлення весільного деревця — бойк. *уби'рати йа'лінку, уби'рати м'ірту, уби'рати ко'сиц'у, уби'рати сосну* [ЗА] || гуц. *дерецьце* [3, 7];

• етап весілля, коли наречену одягали і виводили до шлюбу — бойк. *вир'ажати* [ЗА] || гуц. *віріжіне* 'одягання до шлюбу', 'відпроваджування до шлюбу' [КСГГ; Janów, 266; Горбач, 148].

Не є лексично усталеними деякі назви в обох говіркових ареалах, пор.: бойк. *пл'єсати друшку* || гуц. *віплєсувати, віплєсувати дружку* 'весільний звичай викуповувати дружку (дружка з дружною танцювали, дружка дарувала калач на хустинці, за це дружка платив гроші)' [ЗА; КСГГ]: *два 'рази покрутилас'і / да'ваў з'рош'і // дружба бере д'ї'чат / а друшка бо'йар'ї'є / і ўс'і к'да'д'ї'т з'рош'і // (співає) просим музик'і догори з'рати / бо ми будемо друшку пл'єсати //*

п'л'ешемо д'рушку / л'уц'с'ку ди'тину / за кол'ачик та ї за хус'тину [ЗА];

— нівелювання обрядового значення у зв'язку з частковою чи повною втратою обрядодії: бойк. *почіплення, почіпчуваня* 'обряд надягання нареченій чіпця – головного убору заміжньої жінки' → *ч'іпчана* 'зав'язування нареченій хустини в обряді зміни головного убору' [7, 233, 234] (пор.: *йак вел'он здоїме молода / ўс'і д'іўчата / йак'і-но йе там / кожна с тим вел'оном тан'ц'уйе // пе'ред б'ілу хустку поч'іпчили*); гуц. *вінкі* 'вечір напередодні весілля, коли плели вінки' → 'весільна забава для молоді' (автор зазначає, що вже в інших гуцульських говірках засвідчено із цим значенням слово *зав'одини*) [Негрич, 39];

— номінації з різною частотою вживання: зі значенням 'вінкоплетини' поширені бойківські назви *зачин, за'чинан'а, зачинки* [ЗА], натомість гуцульське *зач'инан'і* рідковживанн [2, 127]; на позначення нареченого та нареченої під час весілля найуживанішими в гуцульських говірках є назви *кн'ез', кн'ис', кн'і'гін'і, кн'і'гін'а, кн'е'гін'і* [КСГГ; Негрич, 94; УГР, 418; Janów, 98; 2, 132; 7, 104], а бойківські назви *князь, княгиня* фіксуємо переважно в етнографічних записах поч. XX ст. [Мисевич, 26; Левинський, 108, 112, 114];

— активізацію словотворчих можливостей назв із обрядовим значенням:

• бойк., гуц. *пропій* 'обдаровування наречених під час весілля' → *проп'ій, проп'ійці* 'весільні гості', 'гості нареченої, які приходять на частування до нареченого', [ЗА; Онишкевич II, 154], *пропій, проп'ісу* 'весільні гості нареченої', 'близька родина чи гості, присутні на весільній учті в нареченої чи нареченого', 'гості, які йдуть з одного весілля на інше' [КСГГ; Janów, 186; Негрич, 146]; бойк. *пропій* 'весільна гостина в нареченого', *проп'іці* 'весільна гостина в нареченої' [Онишкевич II, 154], *пропій* 'викуп для батьків нареченої за доньку' [КСГГ];

• бойк. *придане* 'посаг' → *придане* 'учасники весілля, які везуть придане до нареченого'; *придани(е), приданци, приданьці* 'гості нареченої, які приходять на частування до нареченого' [ЗА; Гнатюк, 27; Кузів, 317, 318; Кміт, 98; Мисевич, 52];

• гуц. *посаг* 'придане' → 'початок весілля, коли шують вінки нареченим і забавляється молодь' [7, 114]; *півниця* 'обряд

обдаровування наречених' → 'тарілка (разом із чаркою), у яку складають гроші під час обдаровування наречених' [ГГ, 150], 'весільні подарунки для наречених' [КСГГ]; *кньизь* 'наречений (під час весілля)' → *кнізі* 'наречений із друзями (під час весілля)' [КСГГ; Негрич, 94]; *дружба* 'неодружений учасник' → *дружбити, дружб'арити* 'бути дружбою на весіллі' [ГГ, 64; Негрич, 65];

— активізацію словотворчих можливостей загальноновживаних лексем: *ко'сиц'а* 'городня квітка, якою дівчата прикрашують волосся'; 'букет' [Онишкевич I, 380; ГГ, 102] → бойк. *ко'сиці* 'головний убір нареченої у вигляді шапки із квітів (косиць)', 'весільна відзнака нареченого' [ЗА] || гуц. *ко'сиці* 'вечір напередодні весілля' [ГГ, 102; 2, 127]; бойк. *баршівник* 'людина, яка женеться за баришем' [Онишкевич I, 44], гуц. *барши* 'вдалий продаж' [КСГГ] → бойк. *баричники* 'учасники весілля, які перегороджували шлях весільним гостям нареченого з метою отримання винагороди' [ЗА], (пор.: *баршине* 'хустка, яку мати нареченої дарувала боярам' [Мисевич, 64]) || гуц. *барич'ники* 'тс.' [2, 137]; гуц. *зал'ога* 'застава, відкуп' [ГГ, 76] → бойк. *зал'іжники* 'учасники весілля, які везуть придане до нареченого' [ЗА] || гуц. *зал'ога* 'перекриття руху на дорозі, якою везуть наречену' [Негрич, 74; 2, 130];

— здатність лексем з обрядовою семантикою входити до складу фразем: бойк., гуц. *зробити вес'іла* 'відсвяткувати весілля' [ЗА; Горбач, 240]; бойк., гуц. *(ви)купити молоду* 'дати матеріальну винагороду за наречену, переважно гроші' [ЗА; Горбач, 179]; бойк., гуц. *просити прощ'і* 'просити в батьків благословення на шлюб' [ЗА; 4, 48; Негрич, 147]; бойк., гуц. *дарувати да'ри* 'обдаровувати наречених на весіллі' [ЗА; ГГ, 55]; бойк., гуц. *д'іўка пе'ред^m в'ід:ан'е, д'іўка на в'ід:ан'у* 'дівчина шлюбного віку' [ЗА; 6, 93]; бойк. *вложити віно* 'дати придане', *вінец' і чіпец'* 'шлюб і весілля' [Онишкевич I, 129]; *просити на кол'ач* 'запрошувати до участі в обряді обдаровування наречених' [ЗА];

— стилістично марковані назви: *торгаш (розм., знев.)* 'дрібний торговець, гендляр' [СУМ X, 201] → бойк., гуц. *торгаш'і* 'назви учасників весілля, які перегороджують шлях весільним гостям нареченого' [ЗА; 2, 137]; бойк. *нахал'ні л'уди* 'гості, які вдруге частуються за весільним столом' [ЗА] || гуц. *хал'аўшчики* 'особи, не запрошені на весілля', *нахал'аўники* 'особи,

які беруть участь в обряді перегородження дороги весільним гостям' [2, 137];

— експресивно марковані назви (у весільних піснях): бойк. *весілічко, віночок, свашеньки, корогвасць, старостоньку* [4, 47, 48, 54, 55] || гуц. *вісілічко, віночок, вінчик, деревечко* [6, 306–309];

— метафоричні назви: бойк., гуц. *запо/рожці* 'особи, не запрошені на весілля' [ЗА; 2, 137]; бойк. *ка/л'іка* 'жінка, яка надягає нареченій головний убір заміжньої жінки' [ЗА], *к'ін'* 'учасник весілля, який супроводжує посаг нареченої' [ЗА] || гуц. *п'ідзі/рач* 'учасник весілля, який попереджував, де перебуває наречений і наречена (за повір'ям, під час запрошення гостей на весілля нареченим не можна бачитися)' [2, 134], *ба/тько* 'одружений розпорядник весілля', *ма/тка* 'заміжня жінка – розпорядниця на весіллі' [ГГ, 22, 121; Janów, 8, 125];

— поступову втрату давніх назв: бойк., гуц. *ран/тух* 'головний убір нареченої', 'вишите на кінцях біле полотно, яке накладають нареченій у церкві після вінчання' [7, 218; КСГГ; Janów, 196] → *хустка, хустина, фустка* [ЗА; УГР, 417]; бойк. *маршалок, ху/рунжій, хоренжій* [ЗА; Мисевич, 15, 18, 26; Гнатюк, 21], гуц. *бе/реза* 'головний розпорядник на весіллі' [Janów, 9; 2, 136] → *с/тароста* [КСГГ; МСГГ, 183]; бойк. *бо(у)й(а)ер* 'товариш нареченого під час весілля' → *ко/л'ега, то/вариш, кавал'ер* [ЗА]; бойк. *дар* 'весільний подарунок нареченим' → *кон/верт* [ЗА];

— локалізми: 'повесільний етап' → бойк. *попр/зент* [ЗА], *стовп'іни* [Онишкевич II, 254] || гуц. *попо/лоч'іни, в'ідг'ризи'ніе, в'ід'йїди'ніе* [2, 131]; бойк. *ва/йда, консулка* 'головна жінка серед тих, хто співає весільні пісні' [ЗА]; гуц. *ходаш, кодаш* 'учасник весілля, який виконує різні доручення', *п'ітх'ватчики* 'незапрошені учасники весілля, які частуються тим, що залишається на столах' [2, 134, 137] та ін.

Етнолінгвістичні студії над весільною лексикою в бойківських та гуцульських говірках дадуть змогу скласти "мозаїку" мовно-культурної картини українського весілля — наповнять фактажем, відновлять форму чи зміст обрядових назв, які зникають, — що і спонукає до подальших досліджень.

Джерела

ГГ — Гуцульські говірки: Короткий словник / [відп. ред. Я.В. Закревська]. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — 232

Гнатюк — Гнатюк В. Бойківське весіле в Мшанци (Старосамбірського повіта) / Володимир Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів: Виданне етнографічної комісії, 1908. — Т. X. — 1–29.

Горбач — Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник Бродина, пов. Радівці (Румунія) / Олекса Горбач // Горбач О. Зібрані статті. Т. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. — Мюнхен, 1977. — 123–275.

ЗА — Записи автора

Кміт — Кміт Ю. Бойківське весіле в Гвіздци (Турчанського повіта) / Юрій Кміт // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів: Виданне етнографічної комісії, 1908. — Т. X. — 82–100.

КСГГ — Картотека "Словника гуцульських говірок" / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).

Кузеля — Кузеля З. Бойківське весіле в Лавочнім (Стрийського повіта) / Зенон Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів: Виданне етнографічної комісії, 1908. — Т. X. — 121–150.

Кузів — Кузів І. Жите-буте, звичаї и обычі горського народу / І. Кузів // Зоря. — Львів, 1889. — Ч. XIX. — 317–320.

Левинський — Левинський В. Бойківське весіле в Доброгостові (Дрогобицького повіта) / Володимир Левинський // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів: Виданне етнографічної комісії, 1908. — Т. X. — 101–120.

Мисевич — Мисевич О. Український весільний обряд у Бойківщині / Остап Мисевич. — Львів: Наш лемко, 1937. — 89

МСГГ — Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області) / [укл. Ю. Піпаш, Б. Галас]. — Ужгород: Графіка, 2005. — 266 с.

Негріч — Негріч М. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негріч. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 224 с.

Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. / Михайло Онишкевич. — Київ: Наукова думка, 1984. — Ч. 1–2.

СУМ — Словник української мови: в 11 т. / [за ред. І.К. Білодіда]. — Київ: Наукова думка, 1970–1980.

УГР — Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії / Микола Павлюк, Іван Робчук. — Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто: Інститут українознавства НАН України, 2003. — 784 с.

Janów — Janów J. Słownik huculski / Jan Janów / [oprac. i przygot. do druku J. Rieger]. — Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. — 102 s.

1. Бігусяк М. До полісько-гуцульських паралелей у галузі весільної лексики / Михайло Бігусяк // Полісся: мова, культура, історія: матеріали міжнар. конф. — Київ: Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАНУ, 1996. — 114–117.
2. Бігусяк М. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / Михайло Бігусяк // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [відп. ред. Я. Закревська]. — Львів, 2000. — 125–148.
3. Бігусяк М. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. "Українська мова" / Михайло Бігусяк;

- Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.
4. Василечко Л. Таїна весільного обряду / Любомира Василечко. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. – 172 с.
  5. Глібчук Н. Із спостережень над весільною лексикою у наддністрянських та надсянських говірках / Наталя Глібчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – 120–126.
  6. Здоровега Н.І. Народні звичаї та обряди / Н. Здоровега // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / [відп. ред. Ю. Гошко]. – К.: Наук. думка, 1983. – 232–248.
  7. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського р-ну) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 328 с.
  8. Хібеба Н. Бойківсько-лемківські паралелі у весільній лексичі / Наталя Хібеба // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль, 2009. – 129–134.
  9. Хібеба Н. Весільна лексика в бойківському й середньополіському етнокультурних ареалах ХХІ століття / Наталя Хібеба // Волинь–Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 22 (II). – 363–372.
  10. Хібеба Н. Назви головного убору нареченої в бойківських говірках / Наталя Хібеба // Діалектологічні студії 6: Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації / [відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 205–241.
  11. Хомчак Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики / Леся Хомчак // Волинь–Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2008. – № 18. – 65–74.

The article dedicated to the Bojko and Gutsul dialect parallels in the corpus of wedding vocabulary. The author pay attention to common and different semantic and formal features of both dialects.

Key words: *Bojko dialects, Gutsul dialects, wedding vocabulary, lexical parallels.*

В статтє отражено бойківско-гуцульски диалектны параллели в корпусе свадебной лексики — общие и отличные семантические и формальные черты ее единиц.

Ключевые слова: *бойківски говор, гуцульски говор, свадебная лексика, лексические параллели.*

УДК 811.161.2'282.2(477.43/.44)(477.85/.87)
ББК 81.4111.1-5

Ганна Краєвська
СПРОБА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ
ТЕРМІНОЛОГІЇ СТОЛЯРСТВА
ПОДІЛЬСЬКИХ ТА ГУЦУЛЬСЬКИХ
ГОВІРОК

Стаття присвячена вивченню лексики традиційного народного ремесла – столярства. Досліджено відношення аналізованої термінології центральноподільських говірок до відповідної лексики

гуцульських говірок. Виявлено спільні та відмінні елементи у складі говорів.

Ключові слова: *подільський говір, гуцульський говір, лексика народних ремесел.*

Відомо, що кожен регіон має свої особливості у веденні господарства, побуті та взагалі культурі. Народне виробництво є частиною культури українців, а розмаїття його регіональних особливостей знаходить відображення в мові діалектоносіїв. Саме тому вивчення термінології традиційних ремесел є актуальним завданням сучасного мовознавства.

Предметом нашого дослідження є лексика на позначення інструментів, що функціонує в терміносистемі столярства.

Столярство, як вид традиційного народного виробництва, колись було широко представлене на Поділлі. Однак постійно зменшується кількість осередків ремесла, реалії народного виробництва модифікуються, модернізуються інструменти, технології. Як наслідок народна термінологія виходить з ужитку та поступово архаїзується. На Гуцульщині цей вид виробництва також був поширений у минулому та функціонує на сучасному етапі. Тому цікавим видається дослідження лексики, яка тісно пов'язана з поширенням та розвитком ремесла, у двох говорах, які різняться особливостями соціокультурного розвитку: подільському та гуцульському.

Лексика ремесел гуцульських говірок була предметом вивчення діалектологів [4; 7], однак термінологія столярства досі не була досліджена: представлені її окремі елементи в праці Германа К. Ф. [2], яка присвячена суміжному ремеслу, та лексикографічних [3], лінгвогеографічних [1] матеріалах. Термінологія столярства центральноподільських говірок маніфестована ширше [5; 6]. Таким чином, матеріалом розвідки слугують лінгвогеографічні, лексикографічні дослідження гуцульського говору та експедиційні записи автора в 66 говірках Центрального Поділля.

Лексика на позначення інструментів для обробки деревини в центральноподільських говірках широко маніфестована, хоча в багатьох населених пунктах назви старих інструментів забуті. Ця ж група лексики в Короткому словнику гуцульських говірок та Атласі української мови представлена поодинокі.

Метою розвідки є виявлення паралелей та відмінностей у термінології столярства

подільського та гуцульського говорів. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) з'ясувати структурну організацію аналізованої лексики; б) дослідити відношення термінології столярства центральноподільських говірок до відповідної лексики гуцульських говірок; в) виявити спільні та відмінні елементи у складі говорів.

Наявна джерельна база дала можливість порівняти континуум 15 сем. Наведемо приклади зіставлення репрезентантів цих сем у центральноподільських та гуцульських говірках.

‘Сокира’ є незамінним складником реманенту майстра з обробки деревини. У центральноподільських говірках сема репрезентована лексемами *бар'баши* (51), *со'кира* (1-9, 11-18, 22-24, 26-40, 42, 43, 45-49, 52, 54, 56, 58, 60, 62-66), *су^о'кира* (59), *то'пор* (10, 19, 20, 41, 50, 53, 55), *то^н'пор* (21, 25, 61), *ту'пор* (57) та номеном *'барда* (44), який відомий і в гуцульських говірках [3, 21].

Важливим у деревообробному ремеслі є ‘вид сокири для тесання’. На його позначення представлено терміни *со'кира* (1, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 17, 18, 22-24, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 46, 55, 60, 62, 63), *то'пор* (2-4, 8, 9, 11, 14-16, 19, 20, 26, 29, 32, 37, 40, 41, 44-50, 52-54, 56, 58, 59, 64-66), *то^н'пор* (21, 25, 61), *ту'пор* (57). Лексичний матеріал свідчить, що в ряді обстежених говірок не відбувається диференціація ‘сокири’ та ‘виду сокири для стругання’, респонденти стверджують про існування лише одного предмета та зауважують, що *то'пор* та *со'кира* – це назви однієї реалії. Хоча праслов'янські *sekyra* та *torogъ* ніколи не ототожнювалися – це різні терміни на позначення різних реалій, що відмінні зовнішньо та функціональним призначенням. Спільними для центральноподільських та гуцульських говірок є лексема *'барда* (44) [3, 21], не засвідчено в обстежених говірках фонетичний варіант терміна *то'пор* – *то^н'ір* [3, 187].

Сема ‘барда – деревообробний інструмент з широким лезом та довгою борідкою’ в центральноподільських говірках реалізована лексемою *'барда* (16, 18, 21, 25, 31, 34, 44, 46, 48, 52, 53, 58) та її акцентуаційним, фонетичними, морфологічними варіантами *бар'да* (11, 33, 55), *бар'дина* (20, 39), *бар'динка* (48, 66), *бар'дач* (30), *бар'дичка* (41), *бар'баши* (19, 51), номенами *со'кира* (1-5, 7, 10, 12, 13, 15, 22-24, 27-29, 35, 36, 38, 42, 43, 47, 63, 64), *то'пор* (14, 49, 50, 54, 65) та його варіантами *то^н'пор* (56), *ту'пор* (57, 59), лексемою *'фаска*

(61). На позначення поняття маніфестовані аналітичні назви *п'лотниц'ка со'кира* (38), *п'лот'н'иц'ка со'кира* (32, 60), *п'лот'н'ицка со'кира* (6, 9), *п'лот'н'иц'кий то'пор* (26, 46), *тес'л'арс'ка со'кира* (37). Спільними для обстежених та гуцульських говірок є лексеми *'барда* [3, 21], *бар'дина* [3, 21]. У центральноподільських говірках не вдалось зафіксувати гуцульського *то'пір*, хоча функціонують лексеми *то^н'пор*, *ту'пор*. Відмінність у семантиці спостерігаємо на прикладі терміна *'фаска*, який у гуцульських говірках має значення ‘дерев'яна діжка з прямими стінками’.

Назви ‘інструмента з двома ручками для грубої обробки деревини’ регулярно репрезентовані в центральноподільських говірках номенами *в'іс'н'ак* (14, 20, 21, 25, 26, 44-46, 47, 48), *струг* (1-12, 13, 15-19, 22-24, 27-40, 42, 43, 49-53, 56-66), *стругач* (55). Поодинокі фіксуємо синонімічні терміни *струг* / *'гимблик* (41). Характерним для мовців одного населеного пункту є протиставлення за кількістю ручок – ‘струг з двома ручками’: ‘струг з чотирма ручками’: відповідно *струг: мед'ведка* (54). Спільною для аналізованих говірок є лексема *стругач* [3, 178], яка в гуцульських говірках представлена з іншою семантикою – ‘різьбярський ніж’. Не була виявлена в центральноподільських говірках гуцульська назва *в'існий н'іж* ‘столярний стругальний інструмент’ [3, 39].

Для номінування ‘деревообробного інструмента з напівкруглим різцем’ зафіксовані терміни *'гимбел* (48), *'гимблик* (41), *шер'хебел* (1, 8, 10, 15, 22, 27, 43, 49, 52, 54, 58), *шер'шебел* (3, 9, 13, 16, 56), *шер'шебок* (2, 4-7, 11, 17, 19, 20, 23, 24, 26, 28, 30-35, 38-40, 44-47, 50, 51, 53, 55-57, 59-66), *шер'шебка* (12, 29, 36, 37), *шер'шебук* (14), *шер'шепок* (21, 18, 42), *шур'шебка* (25). У гуцульських говірках на позначення поняття представлено варіанти *'гібел*, *'гіблик* [3, 45], які не вдалось зафіксувати в жодній центральноподільській говірці.

Термінам на позначення ‘рубанка’ характерною є диференціація за формою: ‘лезо прямої форми’: ‘лезо круглої форми’. У центральноподільських говірках репрезентанти сем утворюють кілька лексичних опозицій, де ‘деревообробний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з широким лезом прямої форми’ представлено терміном *рубанок* (5, 10, 18, 19, 26, 31-33, 39, 45, 46, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 62, 63, 66), а ‘деревообробний інструмент у вигляді короткої дерев'яної колодки з

широким лезом круглої форми' – номенами: *ба'ран* (32), *би'чок* (5), *бон'дарський рубанок* (10, 31, 49), *'гол'ік* (19), *гор'бил'* (52), *гор'бач* (54), *гор'бат'ік / 'чайка* (33), *к'л'опочн'ік* (66), *кри'вий рубанок* (18, 57, 63), *к'руглий рубанок* (39, 45, 55), *полук'руглий рубанок* (50, 62), *пійк'руглий рубанок* (46), *полк'руглий рубанок* (26). У деяких говірках лінгвально виражена лише перша сема *'гимблик : Ø* (60), *'гембел' : Ø* (36, 65), *рубанок : Ø* (1-4, 6-9, 11-17, 21, 20-25, 28-30, 34, 35, 37, 38, 40-44, 47, 48, 51, 53, 56, 58, 59, 61, 64, 65), *стружколо'мат'ел' : Ø* (27). Не виявлені в центральноподільських говірках гуцульські назви *'гібел'*, *'гіблик* [3, 45], які засвідчено з семантикою 'рубанок'.

Репрезентантами семи 'довгий інструмент для вирівнювання поверхні дерева' в центральноподільських говірках є номени *фу'ганок* (1-21, 23-28, 30-34, 37-66), *фу'танок* (29), *хву'ганок* (35, 36), *бик* (22). Термін *бик*, який зафіксований з представленою семантикою лише в одній говірці, на нашу думку, може бути оказіональним утворенням. Спільною для центральноподільських і гуцульських говірок є лексема *фу'ганок* 'фуганок' [3, 199]. Не вдалось зафіксувати в центральноподільських говірках гуцульського *фугі'вник* [3, 199].

В обстежених говірках представлені назви 'різновиду рубанка для вистругування канавки' *от'борн'ік* (1, 2, 4, 7, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 18-21, 23, 27-31, 34, 36, 38-40, 42-46, 48, 50, 52-55, 57-59, 61-65), *год'борн'ік* (17), *фал'ц'гібел'* (12, 49), *фал'ц'гібел'* (5), *фал'ц'овник* (14), *фал'ц'фібел'* (3), *фал'ц* (37), *фел'ц'і'ї'ник* (26), *фел'ц'овик* (24), *фел'ц'о'їка* (6, 9, 33, 47, 56), *фел'ц'о'їн'ік* (25, 28, 66), *фел'ц'овник* (22), *фел'ц* (32, 35, 41, 51, 60). Найпоширенішим є термін *от'борн'ік*, який побутує в двох значеннях: 'різновид рубанка для вистругування канавки' та 'інструмент для утворення кромки віконних рам'. Спільними для аналізованих говірок є лексеми *фальцов'ник та фильців'ник* [3, 195].

У деяких центральноподільських говірках репрезентантам поняття 'різновид рубанка для вистругування канавки' характерна опозиція 'постійна ширина леза' : 'непостійна ширина леза': відповідно *фал'ц'гібел' : зан'зубел'* (10, 54), *фел'ц'о'їка : зен'зубел'* (19). У матеріалах гуцульських говірок таке протиставлення не реалізується.

Ряд центральноподільських термінів репрезентує поняття 'інструмент для вистругування шпунтів' *ком'байн* (14), *ш'пужн'ік* (44), *шпун'то'їн'ік* (66), *шпун'то'їка* (60, 65), *шпунт* (1-9, 11-13, 15-17, 19-26, 28-33,

35-36, 39-43, 45-51, 53, 55-59, 61-64), *шпун'тубел'* (10, 18, 27, 34, 37, 38, 52, 54). Лексеми *ш'пужн'ік, шпун'то'їн'ік, шпун'то'їка* походять від терміна *шпунт*, що в обстежених говірках, крім зазначеної семантики, побутує зі значенням 'паз'. Спільною для центральноподільських та гуцульських говірок є назва *шпунт* 'паз' [3, 219]. Не були зафіксовані в центральноподільських говірках гуцульські варіанти *шпунті'вник* та *шпун'тар* 'інструмент для вистругування шпунтів' [3, 220].

В обстежених говірках 'спеціальний рубанок для вистругування дощок із фігурними краями' маніфестовано терміном *ка'л'о'їка*. Ця назва не представлена в доступній нам літературі, яка репрезентує гуцульські говірки.

Поняття 'інструмент для ручного розпилювання колоди на дошки' в центральноподільських говірках реалізовано похідними від *трач*: *дра'чка* (6, 36, 46), *дра'чо'їка* (20), *дра'чун* (5), *т'рачка* (25, 26, 30, 65), *драч* (48) та атрибутивними словосполученнями *дра'чова 'пилка* (2, 10, 11, 28), *т'рачна 'пилка* (26), *'пилка з 'ма'юкою* (64), *по'їзд'овжн'а 'пилка* (45, 49, 50), *по'до'їжн'а 'пилка* (29), *про'дол'на 'пилка* (60), *руч'на 'пилка* (39, 42, 55). Не були виявлені в обстежених говірках гуцульські назви *тра'цка пи'ла, тра'цкова пи'ла* [3, 188].

Регулярної репрезентації в центральноподільських говірках зазнали номени на позначення поняття 'рівень – прилад для перевірки горизонтального положення поверхонь' *бреху'нець* (32), *бре'хун* (62), *вант'ер'пас* (53), *ватер'пас* (1, 7, 8, 10, 12, 13, 25, 27, 34, 45, 51, 58, 59, 61, 65), *ват'ер'пас* (3, 4, 5, 15, 24, 48, 49, 50, 56), *в'ет'ер'пас* (6, 17, 30, 47, 50, 53, 66), *в'ітер'пас* (40), *'р'івен'* (11, 52), *'уровен'* (1, 2, 9, 16, 21, 18, 20, 23, 26, 31, 33, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 46, 55, 57, 63, 64), *'уров'ен'* (14, 22, 28, 29, 38, 42, 54). Не вдалось зафіксувати в говірках гуцульський номен *васер'вага* 'рівень' [3, 33].

Сема 'свердло' репрезентована в обстежених говірках термінами *сверд'ло* (3, 5, 17, 19, 21, 25, 29, 30, 34, 36, 39, 40, 41, 43, 45, 48, 52, 55, 58, 59, 64, 65), *с'верб'лик* (42), *сверб'ло* (6), *с'вердло* (18, 38, 28), *с'вердел'* (61), *с'верд'лик* (7, 50, 63), *свер'ло* (1-4, 7-9, 11, 12, 15, 16, 19, 22, 24, 26, 27, 20, 23, 31-33, 35, 37, 44, 46, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 59, 62, 66), *с'верло* (10, 13, 14, 47, 60). У деяких говірках паралельно до лексеми *свер'ло* побутує номен *бу'ра'ї* (22, 53). Спільними для центральноподільських та гуцульських говірок є назви *с'вер-*

дел' та с'вердлик [1, к. 159], однак не вдалось зафіксувати гуцульського с'вед'ул [1, к. 159].

Внаслідок зіставлення аналізованої лексики подільських та гуцульських говірок вдалось виявити такі групи термінів:

а) лексика, що функціонує в подільських та гуцульських говірках: *'барда, то'п'ір, бар'дина, стру'гач, фу'танок, фальцов'ник, фильців'ник, шпунт, с'вердел', с'вердлик;*

б) лексика, зафіксована в подільських говірках та не виявлена в гуцульських на позначення тих самих реалій: *в'ет'ер'нас, в'ітер'нас, год'борн'ік, 'гол'ік, гор'бил', гор'бач, гор'бат'ік, зан'зубел', 'к'л'опочн'ік, ком'байн, мед'ведка, чайка, ш'пужн'ік* тощо.

в) лексика, засвідчена в гуцульських говірках та не представлена в подільських на позначення тих самих реалій: *в'існий н'іж, фугів'ник, шпунтів'ник, шпун'тар, т'рацка тил'ла, трац'кова тил'ла, васер'вага, с'вед'ул;*

г) лексика, зафіксована в подільських і гуцульських говірках, однак з різним значенням: *стру'гач* – под. 'інструмента з двома ручками для грубої обробки деревини', гуц. 'різбярський ніж'; *'фаска* – под. 'вид сокири для тесання', гуц. 'дерев'яна діжка з прямими стінками'.

Отже, внаслідок зіставлення 15 сем було виявлено: а) у центральноподільських говірках аналізовані семи представлені 138 назвами (з акцентуаційними та фонетичними варіантами), б) спільними виявились 10 лексем, в) 8 гуцульських назв не були зафіксовані на позначення тих самих реалій в центральноподільських говірках, г) 2 лексеми функціонують в подільських і гуцульських говірках, однак із різною семантикою.

На результат дослідження вплинула відсутність детальних описів аналізованої лексики гуцульських говірок. Ми впевнені, що при докладнішому вивченні термінології столярства гуцульських говірок ці цифри можуть бути змінені.

1. Атлас української мови : в 3 т. – К. : Наукова думка, 1984 – .–
- Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. кол. Я. В. Закревська (ред. тому)] – 1988. – 520 : карти.
2. Герман К.Ф. Семантичні типи та способи утворення лексики різбярства в східнокарпатських говірках української мови // Культура та побут населення Українських Карпат: Матеріали респ. наук. конф., присв. 50-річчю утворення СРСР: Тез. доп. – Ужгород, 1972. – С.121–123.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / [ред.-упоряд. Я. Закревська]. – Л., 1997. – 232 с.
4. Зінченко І. Номінація вишивальних технік у гуцульських та суміжних з ними говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1997. – 17с.

5. Краєвська Г.П. Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 22с.
6. Кровицька О. В. Назви осіб за професією та родом діяльності у Вінницьких пам'ятках XVI – XVII ст. / О. В. Кровицька // Тези третьої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, 4 верес. 1985 р. – Вінниця, 1985. – 60.
7. Ястремська Т.О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору: Дис. ... канд. філол. наук / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2002. – 287с.

Обстежені населені пункти (Вінницька обл.)

1. Громадське Літинський р-н.; 2. Багринівці Літинський р-н.; 3. Лука-Барська Барський р-н.; 4. Жигалівка Калинівський р-н.; 5. Іванів Калинівський р-н.; 6. Кам'яногірка Калинівський р-н.; 7. Микулинці Літинський р-н.; 8. Майдан Вінницький р-н.; 9. Медвеже Вушко Вінницький р-н.; 10. Щітки Вінницький р-н.; 11. Котюжинці Калинівський р-н.; 12. Брицьке Липовецький р-н.; 13. Писарівка Вінницький р-н.; 14. Обідне Немирівський р-н.; 15. Вербівка Липовецький р-н.; 16. Скала Оратівський р-н.; 17. Лопатинка Оратівський р-н.; 18. Комарівка Барський р-н.; 19. Журавлівка Барський р-н.; 20. Котюжани Муровано-Куриловецький р-н.; 21. Вербовець Муровано-Куриловецький р-н.; 22. Біляківці Жмеринський р-н.; 23. Потоки Жмеринський р-н.; 24. Кам'яногірка Жмеринський р-н.; 25. Кукавка Могилів-Подільський р-н.; 26. Хоменки Шаргородський р-н.; 27. Гнів'янь Тиврівський р-н.; 28. Пилява Тиврівський р-н.; 29. Мухівці Немирівський р-н.; 30. Рахни Лісові Шаргородський р-н.; 31. Торків Тульчинський р-н.; 32. Дубовець Немирівський р-н.; 33. Чуків Немирівський р-н.; 34. Клебань Тульчинський р-н.; 35. Воловодівка Немирівський р-н.; 36. Василівка Ілінецький р-н.; 37. Красеньке Ілінецький р-н.; 38. Ометинці Немирівський р-н.; 39. Зяньківці Немирівський р-н.; 40. Кунка Гайсинський р-н.; 41. Бубнівка Гайсинський р-н.; 42. Гранів Гайсинський р-н.; 43. Кивачівка Теплицький р-н.; 44. Яришів Могилів-Подільський р-н.; 45. Гонтівка Чернівецький р-н.; 46. Буша Ямпільський р-н.; 47. Русава Ямпільський р-н.; 48. Саїнка Чернівецький р-н.; 49. Стіна Томашпільський р-н.; 50. Вільшанка Крижопільський р-н.; 51. Велика Кісниця Ямпільський р-н.; 52. Болган Піщанський р-н.; 53. Журавлівка Тульчинський р-н.; 54. Заболотне Крижопільський р-н.; 55. Капустяни Тростянецький р-н.; 56. Ободівка Тростянецький р-н.; 57. Гонорівка Піщанський р-н.; 58. Оляниця Тростянецький р-н.; 59. Тростяничок Тростянецький р-н.; 60. Баланівка Бершадський р-н.; 61. Червона Гребля Чечельницький р-н.; 62. Тартак Чечельницький р-н.; 63. Мала Мочулка Теплицький р-н.; 64. Пологи Теплицький р-н.; 65. Поташня Бершадський р-н.; 66. Димівка Чечельницький р-н.

The article dwells on vocabulary studying of traditional folk trades (woodworking craft) in two Ukrainian towns of Gutsulian and Podolye. Common and specific dialectical formations are defined here.

Key words: *Podolian accent, Hutsulian accent, vocabulary of traditional trades.*

В статтє исслєдуєтєя лексика традиционного народного ремєсла – столярничєства, в частности высєтєлены отнєшения анализированной терминологии центральноподольских говоров к соответственной лексике гуцульских.

Ключевые слова: *подольский говор, гуцульский говор, лексика народных ремесел.*

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ, СЛОВОТВІР ТА АКЦЕНТУАЦІЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ

УДК 811.161.2

ББК 81.2 Ук

Микола Лесюк

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ЛЕКСИКИ ОДНОГО СЕЛА

У статті М. Лесюка „Лексикографічне опрацювання лексики одного села“ розглядаються принципи укладання діалектних словників, наводиться фрагмент словника лексики села Ковалівки Коломийського району, яка характерна як для мешканців Гуцульщини, так і для мешканців Покуття.

Ключові слова: діалектна лексика, лексичні, фонетичні, граматичні особливості, сучасне мовлення, відмінності від літературної мови.

В останній час усе частіше з'являються праці, у яких фіксується й описується лексика того чи іншого поселення, і цей факт треба усіляко вітати, бо таким чином можна буде виявити безмірне багатство і різноманіття нашої мови. Позитивним є той факт, що в корені змінилося ставлення до народних говірок, що їх не висміюють, не ігнорують, не зневажають, а дбайливо вибірають лексичні та фразеологічні перли, які є в народній мові, упорядковують їх та аналізують. Таким чином виявляються лексичні, фонетичні, граматичні та інші відмінності цієї говірки від літературної мови та від інших говірок. Найкраще і найрельєфніше вони проявляються у записах зв'язного мовлення носіїв говірки, корінних мешканців того чи іншого поселення, тому дуже важливо фіксувати не саму лексему, яка видається упорядникові цікавою, екзотичною, але й подати контекст, у якому вона вживається, чи навіть кілька контекстів, якщо певна лексема уживається в кількох значеннях.

Пропонуємо увазі фрагмент Словника лексики села Ковалівки Коломийського району, яка, як про це йшлося у праці „Мовний світ сучасного галицького села“ [див. 6], характерна для мешканців як Покуття, так і Гуцульщини, оскільки село Ковалівка, на думку багатьох дослідників, якраз і лежить десь на межі між Покуттям та Гуцульщиною. Говірка села не відрізняється суттєво від говірок інших навколишніх сіл. Подібні слова, аналогічне їх фонетичне та граматичне оформлення можна почути в Сопові, Мишині, Вербіжі, Спасі, Великому Ключеві, Стопчатові, Яблунові, Лючі, в Березовах, Уторопах, Пістині тощо, хоча у кожному з

названих сіл можна знайти й окремі незначні фонетичні чи граматичні відмінності.

До подібних словників треба включати вибірково слова з живої розмовної мови мешканців цього села, причому лише ті, яких немає в літературній мові, або ті, що мають відмінне від літературних відповідників звучання чи значення. Це можуть бути слова, які належать до різних частин мови – як до самостійних, так і до службових. Стійкі словосполучення – фразеологізми, прислів'я, приказки (паремії) подавати у Словнику не бажано, їм можна присвятити окремий розділ Словника або ж, якщо б їх була зібрана велика кількість, видати їх окремим виданням. Не варто подавати також різноманітні власні назви – прізвища мешканців села, географічні назви, ороніми, гідроніми та інші топонімічні назви. Для них теж можна відвести окремий спеціальний розділ у кінці лексикографічної праці.

До Словника варто заносити всю виявлену „екзотичну“ лексику, незважаючи на те, чи вживаються ті чи інші слова в сучасному мовленні мешканців села. Окремі слова можуть бути застарілими, які вже вийшли з ужитку, оскільки вийшли з ужитку самі реалії, позначувані цими словами, але завдання Словника якраз і полягає в тому, щоб зібрати всі ці рідкісні, нехай навіть і застарілі лексеми. Тепер уже рідко хто навіть зі старших людей у Ковалівці вживає лексеми **камáші**, **гáчі** (різновиди штанів), **байбарак** (верхній одяг із грубого домотканого сукна, який тепер уже ніхто не носить), **кукúц** (круглий хлібець який пекли колись на Страсний четвер і давали бідним дітям), **антрéмент** (чорнило – тепер уже й чорнилом рідко хто користується), **калямáрь** (чорнильниця – колись кожна дитина мусила мати в школі свій „калямарь“), **бібула** (промакатка – у недалекому минулому в кожному зошиті була вкладена промакатка – „бібула“) тощо.

Збирачі та впорядники місцевої лексики використовують різні методи її збирання. Переважно слова вибираються зі зв'язних текстів, але при цьому немає гарантії, що не будуть пропущені якісь цікаві слова. Тому було б доцільно збирати лексику за спеціально розробленими питальниками, основою для яких міг би послужити, наприклад „Питальник Дзендзелівського“ [див. 3]. Можна було б

узяти до уваги Словник бойківських говірок М. Онишкевича [див. 7], короткий словник „Гуцульські говірки“ [див. 2], Короткий словник лемківських говірок П. Пиртея [див. 8] та інші, у яких може виявитися чимало лексичних одиниць, спільних зі словами того чи іншого села, але тут треба остерігатися, щоб не потрапити під мимовільний вплив цих лексикографічних праць, унаслідок чого Словник може втратити оригінальність.

Відомо, що мовлення сучасних галичан, утому числі й сільських мешканців, особливо тих, що працюють у містах, дуже засмічено російськими, які особливо активно почали проникати у мовлення людей в останні десятиріччя. На це є багато об'єктивних причин. Вперше ця лексика заповнила була Галичину ще в XIX столітті, коли тут активно розвивався москвофільський рух. Друга хвиля російськомовної експансії накопилася на галицькі села з приходом у Західну Україну радянського режиму. Третю хвилю глобального російськомовного впливу можна пов'язати з бурхливим розвитком засобів масової інформації, зокрема, телебачення й радіо, на яких і в час незалежної України відчувається засилля російської мови. Невнормованих слів російського походження у сучасному мовленні людей без спеціальної філологічної освіти є чимало. У словнику російських, опублікованому в книзі „Доля моєї мови“ [див. 5] зафіксовано більше 1000 слів, а це, можна вважати, кожне третє-четверте слово з лексики звичайної людини. Однак у Словник місцевої лексики ці слова включати не варто, оскільки вони, по-перше, чужі для української мови, а, по-друге, зустрічаються в усіх українських говірках.

Якщо ж говорити про ковалівську говірку, то вона швидше, ніж говірки інших навколишніх сіл, відчула на собі вплив російської мови, оскільки тут відразу після Другої світової війни почали розробляти вугільні пласти, а на шахтах працювали представники багатьох різних національностей, які спілкувалися тільки російською мовою (дехто й нині з осілих тут колишніх шахтарів за 50 чи більше років не засвоїв української мови). Отож мовлення місцевих людей дуже швидко вбирало в себе російські лексичні елементи – спочатку це була якась шахтарська термінологія, а з часом почали проникати й інші російські слова. Саме це, можливо, і було однією із рис мовлення ковалівчан, якою воно відрізнялося від мовлення мешканців інших сусідніх сіл, хоча

тепер уже важко знайти закуток, який не був би поражений російськомовним впливом.

Намагаючись зробити Словник доступним і легким у користуванні, ми не ускладнюємо його різноманітними побічними лексикографічними довідками, а подаємо, крім самої дефініції (пояснення слова), лише найнеобхіднішу інформацію.

Отже словникова стаття матиме приблизно таку структуру.

Реєстрові слова або гасла (заголовні слова словникових статей) подаємо малими літерами напівжирним друкком. Дефініцію (тлумачення слова) через тире подаємо друкком звичайним. Якщо лексема має кілька оригінальних значень, тобто має лексико-семантичні варіанти (ЛСВ), то подаємо їх у порядку їхньої поширеності. Значення нумеруються арабськими цифрами; після цифри стоїть кругла дужка, після дужки без жодного розділового знака з малої літери подається дефініція, пояснення цього ЛСВ. Після дефініції подається затранскрибована ілюстрація цього слова. При цьому текст (речення, словосполучення) подаємо курсивом, а лексеми, яка є заголовним словом словникової статті (гаслом), подаємо напівжирним курсивом. Після тире можлива пояснювальна ремарка – вказівка на приналежність лексеми до частини мови, до сфери вживання, граматична довідка. Позначаються лише прислівники та службові частини мови, а також субстантивовані прикметники, дробові числівники, займенники та їх розряди. Іменники та їх граматичний рід, а інколи й відмінок позначаються лише в тому разі, коли цей іменник має принципово іншу форму, ніж у літературній мові, напр.: **рищні, тс** – *обряд. наз. в. ім. р.* хрестини (тобто обрядова сфера вживання, називний відмінок іменника середнього роду); **калабани, тс** – *наз. в. ім. ж. р.* калюжа. Оскільки в цілому ряді іменників усіх граматичних родів закінчення родового відмінка відрізняється не тільки від унормованих літературною мовою, але й від закінчень у бойківському, гуцульському (Верховинський та частково Косівський райони), буковинському говорах, є необхідність подати ці закінчення через знак ~ (тильда), напр.: **вудуд,~а** – удуд. Якщо форма родового відмінка має відмінності від форми називного не тільки в закінченні, але й в основі, то після тильди подаємо ту частину слова, яка властива родовому відмінкові: **гібель, ~блі** [гібе"л'] – рубанок. Інколи, якщо слово коротке, подаємо ціле слово: **хрінь,**

хрѐню – хрін; **під, пѐду**, – *ім. чол. р.* горище. Якщо іменник має в родовому відмінку таку ж форму, як і в називному, то замість тильди і закінчення курсивом подаємо через кому буквосполучення *тс* ‘те саме’: **ві́вкани́, тс** – *наз. в. ім. р.* ритмічне повискування під час танцю, співів. Див. також приклади, наведені вище (**ри́щіні, калаба́ні**). За подібними принципами, але з певними своїми специфічними особливостями укладаються й інші діалектні словники [див., наприклад, I; 4].

У лексичному складі говірки є немало чужих слів – німецьких, польських, інколи румунських і, звичайно, як про це вже йшлося, російських. В окремих випадках подаємо (після тире) вказівку про походження слова (з *нім.*, з *пол.*, з *рум.*). Застосовуються також деякі кваліфікатори, які вказують на приналежність лексеми до стилю мови, тобто на наявність стилістичного забарвлення (*вulg.*, *зневажл.*, *лайл.*, *пестл.*, *застар.*), на сферу використання (*мед.*, *обряд.*, *церк.*). Використовується цілий ряд граматичних вказівників (*одн.*, *мн.*, *наз. в.*, *чол. р.*, *множин. ім.* – множинний іменник тощо). Як прийнято в інших словниках, з метою економії місця ці вказівники, ремарки подаються в скороченій формі (список умовних скорочень подається).

У кожному слові ставимо наголос, оскільки в говірці, як і в літературній мові, немає сталого наголосу в словах. Наголос позначаємо традиційно, діакритичним знаком над відповідною літерою. Для позначення наголошених звуків використовуємо літери із символів (літери **á é í ó ú**) з готовим діакритичним знаком, над літерою **и**, а також „йотованими“ ставимо значок ‘ (і́, я́, ю́, е́, ї́). Наголоси в літературних відповідниках не подаємо. Якщо в родовому відмінку наголос переходить при зміні слова на інший склад (**а́лярм, аля́рму**), тоді є необхідність подавати повністю цю форму. Якщо наголос переходить на закінчення, то знак наголосу ставиться на закінченні, що стоїть після тильди: **баньі́к, ~ні́ка́** – баняк.

В ілюстраціях наголос подаємо над усіма словами, оскільки подаються ілюстрації у фонетичному записі (транскрипції).

Якщо заголовне слово відрізняється вимовою від літературного відповідника, то поряд, перед тире, у квадратних дужках подається його фонетичний запис. Якщо в заголовному слові вимовляється м’яко приголосний перед голосним [и], то після літери на позначення цього приголосного пишемо м’який знак. Транскрипцію подаємо

лише тоді, коли, наприклад, [e] вимовляється з наближенням до [и] чи навпаки, [o] вимовляється з наближенням до [у], у деяких інших випадках, які можуть викликати труднощі у сприйнятті і розумінні слова.

І ще одне важливе зауваження. З метою спрощення й полегшення друку пом’якшення приголосного перед голосним [і] не позначаємо, оскільки в ковалівській говірці голосний [і] пом’якшує кожен попередній звук, як і в літературній мові. Твердої вимови приголосних перед [і], як це може бути в інших говірках типу [стіл], [діл], [сині], у Ковалівці не спостерігається.

Як було зазначено, в словнику використовується ціла система скорочень. Подаємо їх список.

<i>безособ.</i>	безособове
<i>вжив.</i>	вживається
<i>виг.</i>	вигук
<i>в.</i>	відмінок
<i>вulg.</i>	вulgарне
<i>дав.</i>	давальний
<i>див.</i>	дивись
<i>дісприкм.</i>	дісприкметник
<i>дієсл.</i>	дієслово
<i>дроб.</i>	дробовий
<i>євр.</i>	єврейське
<i>еднальн.</i>	еднальний
<i>ж.</i>	жіночий
<i>займ.</i>	займенник
<i>зам.</i>	замість
<i>запер.</i>	заперечний
<i>застар.</i>	застаріле
<i>збірн.</i>	збірний
<i>зруб.</i>	зрубіле
<i>здрібн.</i>	здрібніле
<i>знач.</i>	значення
<i>зневажл.</i>	зневажливо
<i>ім.</i>	іменник
<i>кільк.</i>	кількісний
<i>кого-н.</i>	кого-небудь
<i>лайл.</i>	лайливе
<i>літ.</i>	літературне
<i>м.</i>	мова
<i>мед.</i>	медичний
<i>мин.</i>	минулий
<i>місц.</i>	місцевий
<i>мн.</i>	множина
<i>множин.</i>	множинний
<i>наз.</i>	називний
<i>напр.</i>	наприклад
<i>неозн.</i>	неозначений
<i>нім.</i>	німецьке
<i>обряд.</i>	обрядове
<i>озн.</i>	означає

одн.	однина
ос.	особа
особ.	особовий
перев.	переважно
перен.	переносне
пестл.	пестливе
пол.	польське
пор.	порівняй
прийм.	прийменник
прикм.	прикметник
прис.	присудкове
присл.	прислівник
р.	рід
род.	родовий
рум.	румунське
с.	середній
словоспол.	слововсполучення
спец.	спеціальне
спол.	сполучник
спільн.	спільний
тс	те саме
ужив.	уживається
ф.	форма
церк.	церковний
ч.	час
част.	частка
числ.	числівник
чол.	чоловічий

Далі подамо фрагмент словника, але слова подаються вибірково.

аби-с – щоб ти... *аби-с так здоробу буу!* 'щоб ти так здоровий був'!

авушь, авушь! – виг., яким проганяють курей: – *авушь', пс'а'авіра куріча-соба́ча!* *Зноу у грідка́х гри́бетисі!*

агі!! – осуджувальний вигук: – *агі на тебе", шо ти такé меле"ш?*

айа! Айна-йа! – частка, яка вживається для ствердження або для вираження сумніву, заперечення (залежно від інтонації і контексту): 1) – *бу́ли-сте" на вісі́л'у ў субо́ту? –айа* ('так'), *бу́ла-м, фа́йне" бу́ло вісі́л'і!* 2) *бу́ли-сте" на вісі́л'у ў субо́ту? –айа* ('ні, не'), *бу́ла, не" бу́ло з ким дити́ну лиши́ти!*

акушь – виг., яким проганяють корів: – *акушь, де в кон'уши́ну ме"ні лізе"ш?*

а чуй! – слухай, чуєш? – *ачу́й, йак фа́йно пташи́кі співайу́т!*

аби-м – щоб я... – *аби-м так жиу́, бігме" не" зна́йу, про шо ти гово́риш!*

аді, адіт – а дивися, дивися-но, дивіться, дивіться-но: – *аді (адіт) ікйі́ пуре"ч найшоу́сі!*

ані мру-мру! – тихо, ані звуку! – *діти, бу́д'те" тихо́н'ко, та́то спит, ані мру-мру!*

а-тпру́с! – виг., яким проганяють kota: **а-тпру́с!** – *Чо́гб тья́ркайіш, іди́ мйіши лові́, йак-іс голбо́дний!*

ачь! Ачь-ачь! До кучі! – виг., яким проганяють чи заганяють свиню: – *ачь, до кучі, свинé, ўже-с пе"ре"ри́ла ці́ле подві́рі!*

бавитисі – баритися, десь довго затримуватися: – *іди-йди на то́ті сво́йі танц'у́л'кі, лиш не" ба́ўсі доўго!*

бай, ~ю – набуток, прийняття, гостини: – *ка́жут, шо на ба́йу ў голо́ві бу́ло бога́то л'уді́й.*

байбарак, ~а – верхній одяг із грубого домотканого сукна, вище колін, може бути з прикрасами – китицями, узорами, нашитими з грубих одноколірних шнурів: *и́, де, хто би те"пер у байбараку́ ходіу́!* *Те"пер у́же такі курткі́ йе" те́плі ти́ ле"го́н'кі, шо хто би ба́йбара́к убирáу!*

байка, ~і – 1) казка; 2) ужив. в знач. част., що виражає легке заперечення, але разом з тим поблажливість, згоду: – *йо"ї, йак ме"ні гі́рко, шо-м не бу́ла ў тебе" на толо́ці... – ба́йка, то бу́ло до́ста люді́й, ти́ живéн'ко ўс'о зробі́ли.*

бандажува́ти – перев'язувати рану: – *ой, йак бідува́ли на́ші хло́пці ў лісі! Бога́то бу́ло ранéних, а ра́ни бандажува́ти не" бу́ло чим...*

бегека́ти [бе"ге"ка́ти] – монотонно співати, переважно речитативом (про церковний спів дяка): – *та шо то за спіу́! Ві́н співа́йі", йак то́ї д'ик бе"ге"ка́йі".*

белемоті́ти [бе"ле"моті́ти] – беззмістовно і невиразно говорити

беленді́ти [бе"ле"нді́ти] – т.с., що белемоті́ти – невиразно і беззмістовно говорити: *ста́ра Саманчу́чка йшла со́бі ву́лице"у і шос са́ма до се́бе" бе"ле"нді́ла.*

біцкати́сі – (про худобу) – бігти, тікати від укусів оवादів (гедзатися): *так му́хі обсі́ли маржі́ну, шо лиш одна́ за дру́гоу задрé фі́ст догори́ ти́ тіка́ти в ко́рчі або до ста́їні // спе́ка ти́ біцка́йісі́ худоба.*

бойé [бо"ййé] – част. ага (хтось про щось загадав): – *бо"ййé, ти буу́ у субо́ту на вісі́л'у?*

боксо́вий [бо"ксо́вий] – прикм. до бокс: – *ўбу́ла-м-сі ў бо"ксо́ві чо́бітки, ві́пуцувала фа́йно ти́ пішла́-м на забáву.*

ббли – част. із схвальним знач. добре, що: – *л'у́та зима́ бу́ла, ббли, шо ўже моро́зи ме́нчі...*

брині́ти – 1) ті знач., що і в літ. мові; 2) починати досягати (переважно про ягоди): –

ўже че^нрэшні зачинаўт бриніти, то будэ^н дїтїм утїха!

будэ – присл. досить, достатньо: – **будэ, будэ ме^ні, б’іліш^е нї сїп, бо буду пїїні!**

букáта [бу^окáта] – шмат, кусень: вўгли ў Ковалїўці бўло дўже^н добре^н. закладéш **букáту** ў кўхн’у тїї цілў нїч горїт, тїї у хатї те^нплó.

буляндрі, тс – наз. в. ім. с.р. купа дрантя, старого, подертого одягу: – **цэго бул’андрі** набрало сї поўна шафа. І вікнүти шкодá, і носити не^нмá шо.

бўркати, бўркнүти – штовхати, робити різкі поштовхи: – **вїн ме^нне так бўркнүў** у плéчї, шо-м сї на ногáх не^н ўтрїмаў!

буцмáтїй – повний на обличчя, з повними щоками

вїрїх – приїм. поверх, зверху, вище (чогось): **в’їл’їзли вїрїх** нéго тїї тоўчўтү’ї по н’їм.

вїдвїнувáти – загубити щось, втратити: – **ўже-с в’їдв’їнувáў** свїї новїї дзїгáрок, пуст’їку ти ўдїн!

вїдданьї, тс – наз. в. ім. р. віддавання, замїжжя: **та це ўже, нїўрóку, дїўка на вїд:ан’ў!**

вїрїджїти(сї) – виряджати(ся): – **бувáї, мїла, здоровéн’ка, їа сї вїрїдж’їўу, бїлé** лїчкó, чóрні брóви на кóго лїш’їўїу? (з коломиїки).

вїсїкнүти – переважно про кров: – **так го покїгнүў прўтом, шо гаж кроў вїсїкнүла** на гузїці.

вчинїтїсї – зробитися, виникнүти (про чиряк, фурункул, якусь рану на тілі): – **ме^нні с’ї такїї чир’їк ўчинїў** пїд пахóў, шо не^н мож^н рукóў кїнүти.

гáдїчка, ~і – 1) мухомор червоний; 2) будь-який отруїний гриб: – **їа найшоў гриба!** – **та то їкас гáд’їчка!**

гáїта – присл., команда коневї „вправо“: **сїдаáї, тáту, на лопáту, мáмо – на коц’ўбу – гáїта-вїш’та** поза хáту, **їїдé**мо до сл’ўбу (з коломиїки).

гáльба – з нїм. скляний кухоль емністю пївлїтра: – **вїпили-смо по гáльбї пива тїї розїїшлїс’ї.**

гїляга (гїляка), ~і – велика гїлка дерева: – **чуў-їїм, їак на вїчи їкїс в’їкрїкувáў: комун’áку – на г’їл’áку!**

глїг, ~огу – 1) глїд колючий; 2) колючка, скалка: **такїї-їм глїг засадїў** у нóгу, шо-м лéдвé^н вїтїг.

глотá – велика кїлькїсть людéй у певному мїсці, у черзї кудїсь, за чимось: – **їо’ї, такá бўла глотá** ў склéп’ї, шо-м нїé моглá н’їчó сї достóйати!

горьїчка – пїдвїщена температура тіла: **дїтїна мáла дўже^н ве^нлїку гор’їчку...**

грўба – прикм., тїльки в ж. р. ваїтна: – **то дес бўло тóго рóку, їак їа бўла з Пe^нтрусéм грўба.**

гуляти – танцювати: – **такїї буў дóўгїй тáне^нц, шо-м лéдвї вїгул’áў.**

гáльоп, гáльопá – присл. бїгом, швидко: – **ану гал’оп вїд^нцїка, шó-сте^н сї тут порос:їдáли?**

гéмба, гямба – з пол. (gęba – ‘губа’) – рот: – **запрї г’éмбу (г’áмбу), бо їа тї її заткáїу!**

гольг, ~у – звуконаслїдувальне – 1) ковток; 2) присудкове слово: – **а вїн лїш – гольг – таї вїпїў ўс’о, шо ў нéго бўло ў по’гарї.**

горгїшкї у спол. **взїти на горгїшкї, нести на горгїшкáх** – нести когось (дїтїну на спинї, на шїї, тобто „взяти на коника“): **ўз’їў-їїм дїтїну на гóрг’їшк’ї** тїї так-їм н’їс цілў дорогу.

гóрснїк, ~а – вишитий кольоровими нїтками сукняний кептарик, курточка без рукавїв: – **колїс усї дївч’їта ў неїдїл’у ўбирáлїсї до цэр’кови у вїшитї гóрснїкї, так фáїно бўло...**

д, їд (їд) – приїм. до: **їду д-хатї, ходї д-мїнї, прїїшов г’д-тобї.**

дзїїма – рїдина, сїк, неякїсна, несмáчна рїдка страва. Коли хтось просить дати щось, чого немає, може почути вїдповїдь: – **а дз’їмї с:тарóго вїнїка не^н хоч’?**

дўрно – дармо, даремно: – **нїчó-м не^н купїў, дўрно-м днїну стрáтїў.**

ждїбхати – штовхати: – **то те^нл’ї їак сцe, то так жд’ўхайї** корóву, шо ўна лéдвї вїтрїмүї.

жїднїй – який давно чогось бажáє, дуже хоче матї; голодний, спраглий за чимось: – **та мї жсїднї бўли кавáлочка хлїба, не^н то шоби про кубасу їкус дўмали.**

крéплик, ~а – ужив. переважно в множ. спеціальні закрученї пирїжки з повидлом, з вишнями тощо, які готуютьсá на Святвечір: – **уже-м ус’о поварїла на с’вїту ве^нчér’у, ше трéба крéпликї злїпїти.**

ньóга! – вигук. слово тїкати! – **їа дїўїусї, а то їдут цїсї пáїд’бшнїкї, а їа н’óга ў кóрчї!**

плéбнтатїсї – 1) повільно ходити; 2) заважати комусь рухатїся; плутатїся (пїд ногами): – **ану їди, не^н пл’бнтáїс’ї н’їд ногáми!**

покўшїти – спробувати (про страву): – **ану покўш’її їўїшку, цї дóста посолéна?**

прихапцїми (прихапцїма) – присл. нашвидкуруч, при нагодї, деколи: – **її, де їа**

маїу коли сидіти над тим вишиванім, отакó, хіба дес прихатіми с'їду тиї шпїгну пару раз^c иглоў.

трапацірка, ~і – клопіт, неприємна подія: - таку-м маў **трапацірку** ўнóгди з^c тим бахуром: прийїхала міліція, мусіў заплатіти за шїбу, шо малій розбіў...

шпїгати – штрикати, поколювати: - дес, відко, мойá малá простуділасі, бо так йї шпїгало ў вусі, шо цілу ніч неⁿ спала і плакала.

1. Войтенко А.Ф. Словарь говоров Подмосковья. – Выпуск 1. – Москва, 1995. – 216 с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник. За ред. Я.В. Закревської. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Дзєндзелівський Й.Ю. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – Київ, 1984. – 308 с.
4. Інструкція для укладання діалектних словників (автори Я.Закревська, У.Єдлінська, Р.Керста). – Львів, 1992. – 31 с.
5. Лєсюк Микола. Доля моєї мови / Микола Лєсюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря. – 288 с.
6. Лєсюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села. Ковалівка Коломийського району / Микола Лєсюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря. – 328 с.
7. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / Онишкевич М.Й // – У двох частинах. – Київ, 1984. – Ч.І – 496 с., ч.ІІ – 516
8. Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок / Петро Пиртей // Івано-Франківськ, 2004. – 364 с.

The article "Lexicographic Analysis of the Vocabulary of One Village" deals with the principles of compiling dictionaries of dialectal vocabulary. As an example, it presents a fragment of the dictionary of the vocabulary used in Kovalivka, a village in Kolomyia region. This vocabulary is typical of the people of Hutsulshchyna and Pokuttya. The article emphasizes that recording folk vernaculars is of great importance.

Key words: dialectal vocabulary, lexical, phonetic, grammatical peculiarities, modern speech, deviation from standard vocabulary

В статтє Н. Лєсюка „Лєксикографічєская обработка лєксики одного села“ рассматриваются принципы составления диалектных словарей, приводится фрагмент словаря лєксики села Ковалівка Коломийського району, котора в основном характерна как для жителей Гуцульщины, так и для жителей Покуття, говорится о том, что фиксация народных говоров является чрезвычайно важным делом.

Ключевые слова: диалектная лексика, лексические, фонетические, грамматические особенности, современная речь, отличия от литературного языка.

УДК 811.161.2'282

ББК Г 84

Галина Гримашевич

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

У статті за матеріалами лексикографічних видань проаналізовано адвербіальну систему гуцульського діалекту, виділено групи прислівників за походженням, розглянуто їхню структуру, визначено шляхи поповнення класу прислівників у гуцульських говірках.

Ключові слова: лексикографічні джерела, адвербіальна система, гуцульський діалект, прислівник.

Одним з актуальних завдань сучасної діалектології є дослідження мовних особливостей архаїчних українських діалектів, до яких належить і гуцульський. Водночас поряд із вивченням фонетичної, лексичної, фразеологічної системи говору для розкриття закономірностей діалекту, простеження його історії та виявлення специфіки функціонування в ньому мовних одиниць важливим є дослідження і граматичної системи, становлення та функціонування окремих лексико-граматичних класів слів, важливе місце серед яких належить прислівнику.

Зауважимо, що прислівник як неординарний із граматичного та словотвірного погляду клас слів здавна привертав увагу дослідників як із позиції діакронії [1], так і синхронії [30] насамперед зі словотвірного погляду. Варто відзначити, що історію становлення системи прислівника ґрунтовно праналізував В. Німчук [17]; в україністиці наявні дисертаційні дослідження, у яких прислівник досліджено в діакронному аспекті [2; 7; 29], а також дисертації Ю. Громика та О. Пискач, які присвячені адвербіальній системі західнополіського [4] та закарпатського діалектів [3]; прислівники інших зон українського діалектного континууму, здебільшого говорів південно-західного наріччя, спорадично – північно-українського, проаналізовано в окремих статтях [9; 10; 11; 12; 13; 15–19; 20–21; 22; 24–25; 26–27].

Усе ж, незважаючи на значну увагу до становлення української адвербіальної системи, ґрунтовних досліджень бракує. Водночас потрібно зауважити, що досі відсутній системний аналіз адвербіальної діалектної системи українських говорів, що

спонукає до вивчення прислівника в різних зонах українського діалектного континууму, адже такі дослідження дадуть змогу якнайповніше з'ясувати історію формування діалекту, тенденції розвитку прислівникової системи від найдавніших часів до сучасності, оскільки адвербіальна система – неодмінна складова лексики будь-якого територіально-мовного утворення. Складність дослідження діалектної адвербіальної системи, як зазначає Ю. Громик, полягає в тому, що «...прислівники українських діалектів – це структурно строкаті утворення переважно пізнішого періоду; кожен говір, а часто навіть невеликі говіркові групи виявилися порівняно закритими комплексами, у межах яких потенційні можливості вихідних спільнослов'янських чи загальноукраїнських дериваційних моделей розвинулися максимально; зрештою, процес активного поповнення класу прислівників триває й досі й полягає головно в ускладненні структури давніших утворень та в появі численних новотворів за старими дериваційними зразками» [5, 29].

Гуцульську адвербіальну систему в семантико-словотвірному аспекті на матеріалі словника «Гуцульські говірки. Короткий словник» проаналізувала І. Джочка [8], предметом дослідження якої стали понад 300 прислівників. Дослідниця виділила розряди за значенням та походженням зафіксованих прислівників, тому ми менше уваги акцентуємо на представленні адвербіативів у цьому лексикографічному виданні. Інші ж аспекти вивчення гуцульського прислівника та на матеріалі інших лексикографічних праць досі не були об'єктом спеціального наукового дослідження, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Джерелами дослідження слугували матеріали короткого словника «Гуцульські говірки», у якому представлено близько 300 прислівників [6], «Матеріали до словника гуцульських говірок» Ю. Піпаша та Б. Галаса [23], репертуар адвербіативів якого становить близько 400 одиниць, словника М. Негрича «Скарби гуцульського говору: Березові», у якому відзначено понад 180 прислівників [14], що свідчить про те, що прислівникова система є неодмінною важливою складовою діалектного лексикону, причому прислівники в досліджуваних словниках мають значну кількість рис, якими вони відрізняються від таких же одиниць літературної мови, оскільки лексикографічні джерела репрезентують

здебільшого говіркові форми прислівників, які демонструють оригінальність діалектного словотворення, унікальність світобачення гуцулів.

Мета дослідження – за лексикографічними діалектними виданнями проаналізувати гуцульську адвербіальну систему.

Як засвідчила вибірка прислівників із зазначених лексикографічних праць, гуцульську систему адвербіативів становлять різноманітні за походженням утворення з визначальними фонетичними діалектними рисами, серед яких у кількісному плані найбільше представлено відприкметникових прислівників на -О: *борзо*, *живо*, *прудко*, *футко*, *хутко* 'швидко, скоро' [6, 28], *вєліко* 'багато' [6, 34], *відко* 'світло, ясно', 'доступно зорові, видно', 'мабуть' [6, 36], *гódно* 'добре, гідно, чесно' [6, 47], *делєко*, *дилєко* 'далеко' [6, 56]; *бáнно* 'сумно' [14, 22], *вєліко* 'багато' [14, 34], *гíрко* 'прикро' [14, 50], *горічє* 'гаряче' [14, 53], *грúзько* 'болотяно' [14, 54], *кíжско*, *кíшко* 'тяжко' [14, 91], *льíчно* 'лячно' [14, 108], *люто* 'швидко' [14, 108], *мізєрно* 'бідно' [14, 114], *млáво* 'неохоче, знехотя' [14, 115], *мньíко* 'м'яко' [14, 115], *окримíшно* 'окремо' [14, 125], *óмно* 'ніяково' [14, 126], *прóсто* 'прямо, рівно', 'навпроти' [14, 146], *пúсто* 'даремно' [14, 148], *рьíсно* 'рясно' [14, 154], *цíхо* 'тихо' [14, 182], *чíсто* 'зовсім, цілком' [14, 184], *чорнó* 'чорно' [14, 184]; *бízівно* 'напевно, переконливо; сміливо' [23, 13], *бóрско* 'швидко, прудко' [23, 16], *встíдно* 'соромно, стидно' [23, 31], *гíтко* 'бридко, гидко' [23, 34], *гódно* 'міцно, сильно' [23, 36], *дарémно* 'дарма' [23, 45], *пру́тко* 'швидко, скоро, хутко; різко' [23, 159], *пúсто*, *пúсто-дúрно* 'даремно, дарма, марно' [23, 160], *рєндешино* 'ретельно, пунктуально, порядно, добре' [23, 162], *ритíльно* 'ретельно; рішуче' [23, 163], *р'íдно* 'порядно; зі знанням' [23, 164], *рівна́ко* 'однаково, порівну; пропорційно' [23, 164], *розлúчно* 'виразно, зрозуміло (говорити)' [23, 166], *дрíбно* 'витончено; високо (про музичні тони)' [23, 51], *жвáво* 'енергійно, міцно' [23, 55], *жírно* 'густо, жирно' [23, 55], *любо* 'приємно, радісно' [23, 97], *мáленько* 'небагато, трошки' [23, 98], *мáсно* 'жирно' [23, 99], *мєрсько* 'неприємно; соромно; страшно' [23, 101], *мірно* 'гаразд; спокійно; щасливо' [23, 102], *млóсно* 'нудно, млосно' [23, 103], *прíязно* 'швидко (йти, працювати); хутко' [23, 157], *рóс'ино* 'росяно, мокро від води' [23, 168], *супокíйно* 'зважено; мирним шляхом;

спокійно' [23, 186], *тєрпко* 'гірко; нестерпно' [23, 190], *тужно* 'сумно' [23, 193]; значну частину гуцульської адвербіальної системи становлять відіменникові утворення: *безчісу* 'передчасно' [6, 24], *горі* 'догори; вгору' [6, 47], *двєчеру* 'надвечір' [6, 56], *дгóri* 'угору; нагору' [6, 56]; *зісподу* 'знизу' [14, 80], *всподу* 'унизу' [14, 45], *вспрїятку* 'у порядку' [14, 45], *дбсьвіта* 'вдосвіта' [14, 64], *звєрхі* 'зверху' [14, 79], *звікотом* 'вдало, майстерно', 'без поспіху' [14, 79], *напєрєд* 'спершу, спочатку' [14, 120], *нарїк* 'наступного року' [14, 120], *увєрх* 'угору' [14, 172], *увєрху* 'угорі' [14, 172], *увєчїр* 'увечері' [14, 172], *уднїну* 'удень' [14, 172], *у́смерть* 'на смерть' [14, 173], *урїду* 'разом, поряд' [14, 173], *успїд* 'униз' [14, 173], *усподу* 'унизу' [14, 173]; *вгурбі* 'вкупі, в громаді' [23, 21], *вітполудн'и* 'після обїду; у другу половину дня' [23, 27], *горі* 'уверх, вгору, нагору' [23, 38], *дгóri* 'вгору, угорі' [23, 46], *забчи* 'позаочі' [23, 62], *зарїк* 'через рік, наступного року' [23, 64], *збуш* 'поза вуха' [23, 65], *навбók'и* 'увсібіч' [23, 108], *насмїх* 'жартома, на жарт' [23, 113], *пóночєх* 'ночами' [23, 149], *пообїді* 'після обїду' [23, 149], *поперєд* 'перед, спереду' [23, 150], *уднїну* 'удень' [23, 200], *удну* 'всередині; всередину' [23, 200], *узáмок* 'спосіб зведення стїн будівлі' [23, 200], *уліті* 'улітку' [23, 201], *упєрєпуст* 'з інтервалами; з витримкою, паузою (про дистанційний спуск дерева)' [23, 202], *упівночи* 'опівночі; серед ночі' [23, 202], *упїдосєні* 'напередодні осєні' [23, 202] та ін.

Значно рїдше відзначаємо відзайменникові прислівники: *відтогді* 'відтоді' [6, 38; 14, 38], *затий* 'поки' [14, 77], *їнде* 'в іншому місці, їнде' [14, 84; 23, 72], *їкось* 'якось' [14, 84], *нігдє* 'ніде' [14, 123], *нізáцо* 'даром, безоплатно' [14, 123], *бндєчкі*, *бнди*, *бзди* 'ось де, ось там' [14, 125], *бзди* 'тут, ось тут', 'ось де, ось там' [14, 125], *пóтий* 'поки, до якогось часу', 'доти, до того місця' [14, 141], *потбму* 'потім' [14, 142], *такб* 'отак' [14, 166], *тáко-сáко* 'так-сяк' [14, 166], *тогді* 'тоді' [14, 169; 23, 193], *тбже* 'також, теж' [14, 169], *вє* 'завжди, постійно' [23, 30], *вс'їко* 'по-рїзному; всїяко' [23, 30], *їнак* 'їнакше, по-їншому' [23, 72], *їнако* 'їнакше, по-їншому' [23, 72], *їногди* 'їноді, їнколи' [23, 72], *нашб* 'навіщо; для чого; чому' [23, 114], *онтудá*, *онтудї* 'ось туди' [23, 125], *усюди* 'скрїзь, повсюдно' [23, 20], *якбс* 'одного разу; як-небудь' [23, 233], *якбско* 'колись; якось' [23, 233] тощо.

Спорадично фіксуємо відчислівникові прислівники: *воднб* 'завжди, постійно' [6, 40; 23, 29], *допєрва* 'щойно, тїльки' [6, 61]; *пєрши* 'недавно' [14, 132]; *удвоє* 'удвоє, у два рази, навпїл' [23, 200], *узáдвоє* 'удвічі' [23, 200], *однб*, *воднб* 'безперервно; постійно' [23, 123], *утрое* 'утричі, утроє, у три згини' [23, 204]. Усі відзначені прислівники характеризуються виразними фонетичним особливостями гуцульського діалекту.

Цїкава й неординарна структура гуцульських прислівників. Особливу увагу привертають утворення, які виникли в результаті зрощення: *вголббїсть*, *вглоббїски*, *голббїски* 'на босу ногу' [6, 34]; *вбїруч* 'обїруч' [14, 33], *долівниць* 'долїлиць' [14, 64], *запростїбі* 'задарма' [14, 76], *кбвнїтьголовбв*, *кбмїтьголовбв*, *сўньголов* 'стрімголов' [14, 95], *назадусть* 'задом наперед (їти)' [14, 119], *назадхати* 'поза хатою' [14, 119], *назуфронт* 'навпаки' [14, 119], *передтбгїдь* 'позаторїк' [14, 131], *передўчера* 'позавчора' [14, 131; 23, 125], *попїдббїч* 'упоперек гори, паралельно до пїднїжжя гори' [14, 140], *горїдолїв* 'уверх-униз; сюди-туди' [23, 38], *долївлїць*, *долїлиць* 'до землі обличчям; долїлиць' [23, 50], *переттогїдь* 'два роки тому, позаторїк' [23, 136], *позапозатбгїдь* 'три роки тому' [23, 146], *попередбвчєра* 'позавчора' [23, 150], *узáдгєз* 'назад, задом; задом уперед' [23, 200].

Одним зі шляхів поповнення гуцульської адвербіальної системи є адвербіалїзація їменників у формї орудного відмінка: *льбнтбм* 'без догляду' [6, 116], *мáхбм* 'швидко, вмить' [6, 121], *нїчмї* 'уночі' [6, 133], *пбволоком*, *чбвбгом* 'юзом, поповзом' [6, 151], *редкбм*, *редчбкбм* 'уряд, вряд' [6, 162], *рїтьмá* 'завзято', 'нахабно' [6, 163], *спбдом* 'низом, долиною' [6, 176], *стбрцбм*, *стбрцбм* 'сторч' [6, 177; 14, 164], *стáткбм* 'багато, рясно' [6, 177; 14, 163], *тумарбм* 'раптово; зненацька', 'разом' [6, 190], *хбдом* 'пїшки', 'швидко' [6, 202], *цупашїєм* 'пїд конвоєм' [6, 208], *чисбм* 'їноді' [6, 212]; *вївагом* 'поважно, повільно' [14, 36], *гальбббм* 'дуже швидко' [14, 56], *дўббм* 'спокїйно' [14, 66], *зáцїткбм* заст. 'потрошки' [14, 78], *звікотбм* 'вдало, майстерно', 'без поспїху' [14, 79], *мїворотбм* заст. 'безцїльно, без мети' [14, 114], *мїгом* 'митгтю, дуже швидко' [14, 114], *пбволоком*, *бболоком* 'волочачи по землі' [14, 137], *пбпасбм* 'пасучись на ходу, попаски' [14, 140], *пбходбм* 'пїдряд, постійно (команду уживають лише в танці)' [14, 142], *сáком-нáком* 'будь-як, як-небудь', 'у чому-небудь, у чому попало (про одяг)' [14, 155],

трапом 'підтюцем' [14, 169]; *вóрохом* 'разом; громадою; спільно' [23, 30], *днінов* 'удень' [23, 49], *долів* 'вниз, внизу; додолу' [23, 50], *краєм* 'поруч, скраю' [23, 86], *люзом* 'недоладно' [23, 97], *наволоком* 'тягнути по землі' [23, 108], *нипрічком* 'не по суті; випадково; ненароком, мимоволі' [23, 117], *нічмі* 'ночами; поночі' [23, 118], *бхрестом* 'навхрест (лежати, щось складати)' [23, 130], *пáкотом* 'лежачи, розлігшись' [23, 147], *пóшморгом* 'скісно, ковзаючись по землі' [23, 153], *правцём* 'навпростець' [23, 153], *спóдом* 'долиною; низиною' [23, 181], *стáтком* 'у значній кількості; багато' [23, 183], *стóрцом* 'сторч; насилу; стрімголов (вигнати когось)' [23, 184], *тóлком* 'із досвідом; із розумом та умінням' [23, 193], *хітьов* 'бажанням; свідомо; хотінням' [23, 211], *чуткóм* 'з чуток, з розмов' [23, 223], *шóбром* 'поруч, поряд; колоною' [23, 228].

Крім того, одним зі шляхів поповнення гуцульської адвербіальної системи, як свідчать лексикографічні видання, є суфіксальні утворення (здебільшого за допомогою зменшено-пестливих суфіксів): *далічко* 'досить далеко' [14, 60], *тамечкі* 'там, он там' [14, 166], *теперічкі* 'тепер' [14, 167]; *таменька, тамечка* 'там; ось там' [23, 188], *оденька, оденьк'и* 'отут; перед цим' [23, 123], *навпóперечк'и* 'впоперек; горизонтально; у боки' [23, 108], *нінічк'и, нінька, ніньки* 'сьогодні; тепер' [23, 116], *одечк'и, одечка* 'цими днями' [23, 123], *ондечка* 'он там, ось там; перед цим, недавно' [23, 125], *раненько* 'дуже рано; до зорі' [23, 161], *скра́счку* 'скраю' [23, 177], *тепéречк'и* 'зараз; нині' [23, 190], *ту́тенька, ту́теньки, тутка* 'пестл. тут, ось тут' [23, 197], *чистéнько* 'надто чисто' [23, 220]; *гézдечки, гézдика, отутка, отутки* 'тут, ось-де' [6, 44], *гентáмечкі* 'там (далеко)' [6, 44], *давнічко* 'досить давно' [6, 55], *делі́чко, делі́ченко* 'досить далеко' [6, 56] та ін.

Водночас відзначаємо різні лексико-семантичні процеси, зокрема наявність навіть в одній говірці рівнозначних синонімів, здебільшого різнокореневих утворень: *алярмóво* 'негайно, швидко' [14, 19], *бóрзо* заст. 'швидко' [14, 28], *вмах* 'негайно, швидко' [14, 42], *гальоп, гальопом* 'дуже швидко' [14, 56], *мігом* 'миттю, дуже швидко' [14, 114], *начы́с* 'миттю' [14, 121]; *засві́ддй* заст. 'завжди' [14, 72], *завши* 'завжди' [14, 72]; *богáто* 'багато' [14, 26], *стáтком* 'багато, рясно' [14, 163], *тэньго* 'багато' [14, 167]; *відтогíдь* 'минулого року' [14, 38], *тогíдь* 'торік, минулого року' [14, 169] тощо.

На лексичному рівні спостерігаємо розширення семантичної структури окремих прислівників, наприклад: *люто* 'швидко' [14, 108] – *люто* 'присл. до *лютий* 'хижий, кровожерний, злий (про звіра, людину)' [28, IV, 573–574]; *приязно* 'швидко, хутко (йти, працювати)' [23, 157] – *приязно* присл. до *приязний* 'який виявляє приязнь, дружню прихильність, симпатію до кого-небудь', 'доброзичливий, дружній', 'який приносить задоволення, приємний' [28, VIII, 107]; *ритильно* 'рішуче' [14, 149] – *ретьельно* присл. до *ретьельний* 'який виявляє старанність, сумлінність у чому-небудь', 'виконуваний, здійснюваний дуже старанно, уважно, сумлінно' [28, VIII, 515–516] тощо.

Лексикографічні джерела фіксують незначну кількість форм ступенів порівняння прислівників, які позначені виразними діалектними особливостями як на фонетичному, так і морфологічному рівні, що виявляється в наявності префіксів суперлатива: *бі́рше, бі́рше* 'більше' [6, 25], *борше* 'швидше' [6, 28]; *бóрше, бóрши* 'швидше' [14, 28], *та́нче* 'дешевше' [14, 166]; *помайбі́льше* 'щонайбільше, якомога більше' [14, 149], *ра́дше* 'краще; швидше' [23, 161], *согі́рше* 'гірше; зле; погано' [23, 179] та ін.

Варто зазначити, що діалектна лексикографія зробила крок уперед порівняно зі словництвом літературної мови, оскільки в діалектних словниках представлено адвербіальні сполуки (прислівникові сполуки), які в літературній мові не набули статусу прислівника, тому й відсутні в словниках літературної мови, котрі вже здебільшого зрослися в повноцінний прислівник (однослівне утворення), часто з переміщенням наголосу. Таке злиття свідчить про повний перехід сполук до адвербіальної системи, про що зазначав і Ю. Громик: «У подібних конструкціях (адвербіальних сполученнях) процес стирання первинних особливостей ще не зовсім завершений, однак, опинившись між двома лексико-граматичними класами, ці сполуки вже набули виразного адвербіального значення, а отже, із функціонального погляду вони є прислівниками» [5, 29]. У гуцульській діалектній лексикографії відзначаємо низку таких утворень, зокрема в словнику Б. Галаса та Ю. Піпаша фіксуємо: *вгу́рбі* 'вкупі, в громаді' [23, 21]¹, *відрáн'и* 'зранку, зрання' [24], *вітполудн'и* 'після обіду; у другу

¹ Після першого покликання подаємо тільки сторінку лексикографічного видання.

половину дня' [27], *зажмурки* 'зжмуривши очі' [60], *зарік* 'через рік, наступного року' [64], *зауш* 'поза вуха' [65], *навбб'к'и* 'увсібіч' [108], *навч'ере* 'на вчорашній день' [109], *нагідь*, *нарік* 'наступного року; через рік' [109], *напр'овал* 'вглиб, униз' [112], *напр'оп'аще*, *напр'оп'але* 'навіки; на зникнення; на поталу' [112], *нач'іс*, *нач'іс'ок* 'на мить; на хвилину' [114], *пооб'іді* 'після обіду' [149], *поп'равді* 'справді так' [150], *спол'удн'и* 'з обіду' [181], *ув'оросі* 'разом; у гурті; спільно' [199], *уз'амок* 'спосіб зведення стін будівлі' [200], *шоголові* 'невідкладно; обов'язково' [227]; у словнику М. Негрича відзначаємо: *безч'іс'у* 'раптово, моментально, вмить' [14, 24], *дор'ід'у* 'до ладу, як слід' [64], *звікотом* 'вдало, майстерно', 'без поспіху' [79], *назадх'ати* 'поза хатою' [119], *наз'оріх* 'на світанку' [119], *нарік* 'наступного року' [120], *нач'іс* 'миттю' [121], *сприх'об'у* 'біля входу' [162], *удн'іну* 'удень' [172]; у словнику «Гуцульські говірки» представлено, зокрема, такі утворення: *вголодн'ечу* 'впроголодь' [6, 34], *взап'орі* 'взаперті' [36], *взаході* 'зигзагом' [36], *доприт'окі* 'до прикладу' [61], *дор'еду* 'до ладу' [61], *зб'лага* 'лагідно' [80], *знід'ілі* 'після неділі, на початку наступного тижня' [83], *наголов* 'стрімголов, дуже швидко' [128], *надовг* 'у борг' [129], *поп'ітп'лічі* 'під плечі' [155], *удн'іну* 'удень' [191], *укоч'ергах* 'у тому місці, де стоїть кочерга' [192], *унідо'сінь* 'перед осінню' [192], *уріду* 'разом, в одному ряді' [193] тощо.

Отже, адвербіальна система гуцульського діалекту, представлена в словниках, характеризується різноманітністю прислівників за значенням та походженням, наявністю значної кількості лексичних дублетів, які наявні навіть в одній говірці, фонетико-акцентуаційних варіантів прислівників, словотвірних типів прислівників, які переважно демонструють суфіксальну варіантність адвербіативів і є пізнішими утвореннями.

Отже, адвербіальна система гуцульського діалекту – невід'ємна складова граматичної системи південно-західного наріччя, яка зберігає в собі архаїчні елементи давніх періодів розвитку української мови й водночас поповнюється новими елементами з виразними діалектними особливостями, збагачуючи таким чином лексичну систему гуцульського діалекту новими, часто оригінальними утвореннями, які можуть стати предметом наступних наукових студій для здійснення компаративних досліджень

прислівникової системи інших говорів наріч українського діалектного континууму.

1. Бевзенко П. З історичних коментарів до українського словотвору. Прислівник / П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Том 37. – Ужгород, 1959. – 21–40.
2. Белоусенко П. И. История и особенности образования наречий времени в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. / Петр Иванович Белоусенко. – К., 1982. – 24 с.
3. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ольга Дмитрівна Брошняк (Пискач) – Ужгород, 1996. – 23 с.
4. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Юрій Васильович Громик. – К., 1999. – 18
5. Громик Юрій. Прислівники зі значеннями 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (нести дитину)' в західнополіських та суміжних говірках / Юрій Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: зб. наук. пр. – Вип. 9 / упор. Г. Л. Аркушина. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 28–39.
6. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Даценко І. Б. Історія формування прислівників місця української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ігор Борисович Даценко. – К., 2007. – 19 с.
8. Джочка Ірина. Прислівники в гуцульських говірках: семантико-словотвірний аспект // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV-XXVI. – Івано-Франківськ, 2010. – 118–123.
9. Довга Т. М. Лексика на позначення понять, пов'язаних із частинами доби, у говорах українських Карпат / Т. М. Довга // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами. – Ужгород, 1982. – 188–189.
10. Захарків О. П. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках / О. П. Захарків // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К.: Наук. думка, 1991. – 127–136.
11. Леонова М. В. Прислівники в буковинських говірках / М. В. Леонова // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Кн. 2. – Львів, 1961. – 92–102.
12. Лизанець П. М. Із словотвору говірок Затисся Виноградівського району (прислівник) // Доповіді та повідомлення УЖДУ. – Серія історико-філологічна. – № 1. – Ужгород, 1957. – 83–95.
13. Лук'янюк К. М. Суфіксальний словотвір прислівників у буковинських говірках (Пряма суфісація) / К. М. Лук'янюк // Тези доповідей XXI наукової сесії. Секція філологічних наук. – Чернівці, 1965. – 6–11.
14. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Негрич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 (Серія «Діалектологічна скриня»).
15. Німчук В. В. Із словотвору прислівників говірок району верхньої річки Боржави (Прислівники займенникового походження) / В. В. Німчук // Наукові записки Ужгородського державного

- університету. – Т. 35. – Мовознавство. – Ужгород, 1958. – 42–55.
16. Німчук В. В. Из словотвору прислівників (прислівники числівникового походження) в говірках верхньої течії р. Боржави) / В. В. Німчук // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. – Серія філологічна. – № 3. – Ужгород, 1958. – 56–58.
  17. Німчук В. В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 342–412.
  18. Німчук В. В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках / В. В. Німчук // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – 263–273.
  19. Німчук В. В. Словотвір прислівників відприкметникового походження в закарпатських говірках / В. В. Німчук // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наук., думка, 1965. – 69–79.
  20. Ощипко І. Й. Лексико-структурні типи прислівників в українських говорах / І. Й. Ощипко // Тези доповідей XIV Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1977. – 64–66.
  21. Ощипко І. Й. Семантико-словотвірна структура прислівників у південно-західних говорах / І. Й. Ощипко // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV Республіканська діалектологічна нарада : Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – 161–163.
  22. Пагіря І. Д. Из словотвору прислівника в говірках південно-західної Мукачівщини / І. Д. Пагіря // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. – Серія філологічна. – № 2. – Ужгород, 1958. – 87–88.
  23. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266
  24. Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах / Н. Прилипка // Полісся : Мова, культура, історія. – К.: Наук. думка, 1996. – 83–87.
  25. Прилипка Н. П. Темпоральні прислівники в буковинських говірках / Н. П. Прилипка // Українська мова на Буковині. – Чернівці : Рута, 1994. – 30–31.
  26. Розумик Т. М. Лексико-семантичні особливості прислівників місця в говорах українських Карпат / Т. М. Розумик // Проблема дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – 185–186.
  27. Розумик Т. М. Прислівникова лексика в українських говорах району Карпат / Т. М. Розумик // Ужгород : Вид-во УжДУ, 1982. – 127–135.
  28. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
  29. Уздыган И. М. Отадъективные наречия в украинском языке XVI – XVII вв. (Словообразовательная структура) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Иванна Михайловна Уздыган. – К., 1975. – 25 с.
  30. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 123 с.

In the article on the material of the lexicographical publications an adverbial system of the gutsulsky dialect is analysed, the groups of the adverbs by the origin are selected, their structure is considered, the ways of addition to the class of adverbs in the gutsulski dialects are shown.

Key words: *lexicographical sources, adverbial system, gutsulsky dialect, adverb.*

В статтє за матеріалами лексикографіческих изданий проанализирована адвербіальна система гуцульського діалекта, виділені групи наречій по происхождению, рассмотрена их структура, определено пути пополнения класса наречий в гуцульском говоре.

Ключевые слова: *лексикографіческие источники, адвербіальна система, гуцульський діалект, наречіє.*

УДК 811.161.2: 81'282.2

ББК 81.2Ук-5

Лілія Паріляк

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ЛЕКСЕМИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (ЛІТЕРА “Б”)

Стаття містить лексикографічне опрацювання гуцульських діалектних лексем іншомовного походження та їхніх похідних. У короткому словничку на літеру “Б” зафіксовано походження слова, розкрито лексичне значення, подано приклади його вживання, зафіксовані в українських художніх текстах на гуцульську тематику.

Ключові слова: *гуцульські діалектні лексеми, запозичені лексеми, художня мова.*

Іншомовні нашарування у гуцульських говорах становлять значну частину гуцульської діалектної лексики. Запозичені з румунської, угорської, німецької, польської, чеської, словацької, словенської, російської мов, ці лексеми активно використовуються носіями гуцульського діалекту і позначають реалії їхнього життя.

Внесок у дослідження гуцульських діалектних лексем румунського походження (а найбільш чисельну групу запозичень у гуцульському говорі становлять власне румунізми) зробив польський дослідник Ян Янів. У своїй розвідці з 1938 року “Вплив румунської лексики на Підкарпаття, зокрема на гуцульський говір: походження гуцулів у світлі запозичень”, яка була перевидана у 1993 році, вчений з-поміж дослідників, які вивчали питання впливу румунської мови на українську в 20-х роках минулого століття (Р. Стоцький, Д. Шелудько, І. Шаровольський) особливої ваги надає розвідці Фр. Міклошича-Е. Калужняцького, виданій у Відні 1880 року, зазначаючи, що це дослідження містить матеріал про румунські впливи на Підкарпатті

[28, 499], а також подає приклади близько сотні лексем-румунізмів, що використовуються у гуцульському говорі.

Потрапивши у інше мовне середовище, запозичені гуцульським говором лексеми, в процесі мовленнєвої адаптації набувають різного фонетичного оформлення, наслідком чого є наявні з-поміж діалектних лексем іншомовного походження у гуцульському говорі фонетичні варіанти. Окрім фонетичного варіювання, запозичені гуцульським говором лексеми стають базою для творення похідних за допомогою словотворчих засобів української мови, а також функціонують у складі фразеологічних одиниць. Їхню наявність засвідчують як приклади живого мовлення гуцулів, так і художні твори української літератури на гуцульську тематику.

На підставі дослідження гуцульської діалектної лексики в українській художній мові у статті подано словничок гуцульських діалектних лексем іншомовного походження та їхніх похідних (літера “Б”), заманіфестованих у мові художніх творів. Словникові статті, розташовані за алфавітним принципом, містять твірні та похідні гуцульські лексеми іншомовного походження, їхні фонетичні варіанти, діалектні фраземи, до складу яких входять запозичені лексеми, а також вибіркові приклади їхньої репрезентації в українській художній мові.

БАГНА рум. *baġna* 1. Мокре болотисте місце [4, 19]. *У селі це місце називали багна...* [5, 273].

2. Сіно, скошене на багні [4, 19]. *Відтак роззубелав шакапу, затикав батіг коло передньої люшині, витягнув пластик рудої багни з „сідзень”, підстелив веріточку і поклав перед шакапою <...>* [22, 76].

БАНДАЖ пол. *bandaż*. Бинт, пов'язка. *Прискочив я до Івана. Розцібнув на нім уніформу, бандажем затулив рану* [26, 17].

БАЛУШ, БАНУЖ уг. *bálmós*, рум. *balmos*. Густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані [4, 21]. *Вже чекає на нього привітно няня на порозі, голову змиє, дасть чисту сорочку, гарячу кулешу на стіл виверне, а то й бануш заколотить* [21, 129]; *У триніжнім кітлі на вогні молодий хлопець колотив кулешу в сметані, – бануш.* [25, 71]; *Потім мати поставила на стіл череп'яну миску жирного, паруючого банушу* [5, 216]; *На столі стояли тарелі з борщем, банушем, бринзою, гладунець, гуслянки тричверткова-квадратова* [19, 35]; *Запросять гуцули / В*

господу на бануш <...> [14, 28]; *Рано на Різдво у діда зварили бануж із свіжєї сметани, засипаний жовтов, ек золото, кукурудзінов муков, а такий масний був тот бануж, шо аж крутивси на маслі* [23, 71].

БАЛУШЕЦ // БАЛУШИНА Зменш-пестл. до **БАЛУШ**. – *Юро, та ти розговоривси о тім, як баба дівкою була, а то вже банушец застиг <...>* [26, 41]; *Одну ватру ми клали, одну кулешину та й банушину їли, одну воду пили, ба ше й один капиук викурювали* [22, 280].

БАЮР рум. *b'aeră*. Суканий шнур для бесаг, тайстри [4, 22]. *Бере пляшку з-під паленки та в бордюг її, зверху баюром зашморгнув і хрясь об колесо панової брички* [11,17]; *От постягали з них ба коралі, ба монества, ба пояси, ба баюри, доста того – посмішили дівчат* [18, 268].

БЕЛЕГА рум. *b'aligă*. Коров'ячий, рідше овечий послід [4, 20]. *Весна будет така студена, шо белега ше си довго по Євдокію ни розмерзнет* [23, 109]; у пор. *Видважний та кріцовитий [чоловік], а ни така белега, ек Довгий, шо лиш вічно був лінивий, остудний та видгонистий у товаристві* [23, 206].

БЕРБЕНИЦІ БРИНЗЕНКА, БРИНЗЯНКА рум. *berbeniță*. Дерев'яна посудина видовженої форми з двома денами для зберігання продуктів (перев. молока і бринзи) [4, 23]. – *Каут, Добуш зимував тут... Триста кіз було. Бив та й тим си гудували... А лій у бербениці брав, та й до сегонне, каут, стоє тоті бербениці дес тут...* [21, 345]; *На конех, в опетельканих петельками бербеницях ніс на полонину пастирям ше тогідних крижєвок капусти, зелений чеснок тай цибуль на бошку, бо то все на полонині є великов лакишков для пастирів* [23, 351]; *Лукин випадково зачепив ногою кілька бербениць з молоком, котре винесли на сонце, аби швидше скисало, бербениці одна одну повалили, розлилося біле озерце* [17, 56]; *Ще є п'ять ліжників, сувої сукна, полотно, вовна, три бербениці бринзи, дві бочівки меду, вуджена оленина...*[6, 13]; *<...> а жид, що стоїть з двома непочатими барилками при братові, то лиш усміхається, клятий, бо знає, що так і з порожніми бербеницями верне домів!* [18, 243]; *Довго лежав ватаг серед того болота і не скоро підвівся. Коли став на ноги, Добуш тримав уже дві бербениці бриндзі в руках, клав їх у бесаги і закидав на плечі* [13, 15]; *У другому кінці стаї стояли уставлені рядом нові подовгасті дерев'яні бербениці, мов калачами обвинені дерев'яними обручами.* [26,

71]; у пор. *Триває птаство у моїх зіницях / аж до світанку. Музика терпка / Стефаніка і Миколайчука / збережена, як бринза в бербеницях, / у цих серпневих днях* [2, 71].

БЕРБЕНИЧКА Пестл. до **БЕРБЕНИЦІ**. – Ано-ко, Оле, подай оту *бербеничку*. Це спеціальні бринзенки, міртуків на дванадцять-чотирнадцять. До звичайної бербениці пішло би й двадцять п'ять. [20, 153]; – Все, дедуку! Ваш сардак та й сорочка, ненин киттар, опинка та й сорочка, наші кожушинки та й сорочічки, обі верітці, вузлик муки, *бербеничка* з огірками <...> [22, 56]; А люди йшли до нього і йшли з сіл, близьких і далеких, одна за одною порожніли скрині, *бербенички* [16, 197]; – Ано, глипни лиш, Іва', – звернувся Олекса до Рахівського, – чи це там щось є, у тій *бербениці*, що ми приховали у цій коморі [8, 203]; І це зустрічали старого цоц'ятниці у містечку на ринку за різним газдівським крамом: від меду в дерев'яних *бербеничках* до виправлених на кувадлі зношених кінських ухналів [7, 5]; у пор. Голова велика, живіт, як *бербеничка* грубий, ноги й руки, мов деревляні без сили у в'язах [13, 5]; образн. *Сонце-бербеничка* – / Денце золоте. / О, коли смерека / Медом зацвіте? [10, 41].

БЕРЕЗА рум. brezae. Старший серед колядників [4, 23]. Тримбіташі зачсли у тримбіти тримбітати до плесу, а вибірці, збираючи кожний свою табору, до коледі готову: з скрипок, тримбітов й *березов* на чьолі ставали одна табора за другов позадь старшим вибірцев у хід й, обходічі наокола церкву, всі гуртом плесали [23, 74].

БЕРЕЗОВАНС Ім. від **БЕРЕЗУВАТИ**. Він був викликаний береза над усіма березами, на цілу Річкову парафію. У *березованню* рідко де йшму пари було [23, 70].

БЕРЕЗУВАТИ Бути старшим серед колядників [4, 23]. Але напровсеке рехтував свою табору коледників, аби бути готовим, бо ек на Різдово упретси церковне братство тай шо чьолові газди з парафії, аби він, про старість, лиш таки йшов *березувати*, то він тогди ни хотів статиси сміхом без добірної табори коледників [23, 71].

БЕРФЕЛА рум. bearfele. Дерев'яний пристрій, на якому вішають котел над вогнищем на полонині [4, 23-24]. Механізація не складна. При серединній стіні стоїть у петлях верклюг – то є стовп, що може крутитися на своїй осі. Від нього йде роздвоєне коліно, і в тих вилках ходить кужба чи *берфела* – досить груба, витесана з дерева

пластина з дірками [21, 150]; *Верклюг, прив'езаний розкрутом до стіни, изхелений кужбов з берфели над ватришем товів, ек кінь умучіний* [23, 15].

БЕСАГИ, БИСАГИ рум. deságă. Торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече [4, 24]. Ще звечора газди з допомогою челяді нав'ючували коней різною поклажею: бербеницями, бордюрами, *бесагами* [6, 43]; А опорядивши паскевник, поклала його в одно вухо *бесаг*, а в друге – перишу паску, перепічки, свічки, кусні солонини, буджениці [21, 46]; А ще один кінь стоїть натерханий *бесагами*: там ринви з пирогами, буряками, бринзою, маслом – та усячина, сказати [20, 83]; Вранці я вийшов на засніжений ганок, одягнутий в дорогу, з *бесагами* через плече [24, 24]; Внесла з сіней *бесаги*, поклала туди паляницю вівсяного хліба та коновку молока квасного <...> [11, 41]; У дворі Герика Пельца витягнув з *бесаг* ракву з маслом, коновку з бринзою і торбину сушених чорниць [15, 51]; Смоляр перекидав через плечі *бесаги* і мандрував у найближчу оселю за провізією [16, 135]; Кинув Олекса роботу і став збиратися в дорогу. Взяв киттар, кусень хліба в *бесаги*, в руки бартку тай пішов. [13, 10]; Він дістав кулю ззаду, а спереду йому вирвало чоло, а з *бесагів* було повикидуване всяке шмаття [19, 134]; Попереду газда з великими *бесагами* коло сідла, вслід Ксеня [8, 42]; Парубки вже знають свою службу: це до опівночі повстають, повибричуются, поприбираються, як лицарі, плоски в дзьобні, колачі в *бесаги*, посідають собі на гарні сідлані коники та гайда зустрічати сторонське парубоцтво, як уже там від брата розказ мали [18, 243]; Поволі дід *бесаги* розв'язав, / Зняв кептаря, сказав, аби сідала, / І житній хліб, і сіль, і ніж дістав, / Часник і кусень перченого сала [14, 21]; у пор. Потім нагнувся, обхопив її руками... і відчув, що вона легка, як *бесаги* з двома коржами [17, 50]; образн. Ходить хвоя навштиньки, / Кладе палець на губу губок, / Щоб тихо ріс боровик / Між світлом і тінню / В картастих *бесагах* галяви [1, 339]; образн. “Тай из нами, коледниками, дай Боже намногаліт, Иванку”, – обзивалиси оба коні, Чекайло тай Олета, Онисим'юкові сини, шо несли, аж угинаючіси, наповнені коледов *бисаги* на плечьох, такі верховаті, ек кичіри [23, 84].

◇ наговорити три міхи і двоє *бесаг* чуда – говорити дивні речі. – Що вам скажу, Паютко... *Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда* [9, 115].

БЕСАЖИНА Зменш.-пестл. до **БЕСАГИ**. *А як восени падали яблука і деякі котилися з гори покатим схилом, то Пантела дріботів за кожним зокрема, нехай аж донизу, і скидав їх у **бесаажину** <...> [7, 4].*

БЕСАЖКИ Пестл. до **БЕСАГИ**. *Недалічко набоці стоїть в'язка нових смерекових коновок, кошіль з лижками і **бесаажки** з гелеткою кукурудзяного зерна та й смугляве сідло з попругами [22, 109].*

БЕШЕГА, БЕШИГА, рум. beşița. Рожисте запалення, бешиха [4, 24]. *Приготувавши напій із засушеного зілля, куди додала і тирличу-свічурника, жінка прошепотіла: – Тікай, хворобо, погана **бешего!** Колька би тя сколола! [24, 101]; Ци єс черлена, ци єс зелена? / Ци єс чорна, ци єс біла? / Ци єс з **бешигов?** / Ци єс з стрілов? / То я вас усіх знаю й визиваю, / Усіх вас викликаю й заклинаю [23, 385].*

БІЗІВНИЙ 1. Сильний, здатний до чого-небудь [4, 25]. *“Я чула, що казував мій дідя Шкіндя Штефан” – перервала баба дідови бесіду, подаючись гет чьогос сегодне за ним, – “що ширинацітого тижня вид Риздва, то варка весна. Шиснацітого тижня, то вже **бізівна** [23, 115].*

2. Безпечний [4, 25]. *Давно у горах для усеких пройдисвітів був **бізівний** пристанівок [23, 145].*

БІЗІВНО, БІЗИВНО присл. 1. Напевно, неодмінно [4, 25]. *То був головний кріс, опришківський, **бізівно** ни оден чоловік покотив свої роги вид кулі з него <...> [23, 159]; Жеберина по Теплим Олексі **бізивно** уже ни замерзнет [23, 109]; – Передтогид сімох, а тепер знов сімох газдів **бізівно** буде менше [22, 160].*

2. Безпечно [4, 25]. *Казав, що старики по зимі ворожили навіть злодіям, ци **бізивно** будет їм того року красти, ци ні? [23, 110].*

БІЗИВНІШИЙ Вищ. ступ. пор. прикм. **БІЗІВНИЙ** 1. Зразу тоти шиньки, то держєли самі гуцули, аж єк си пани май через горівку почюли **бізивнішими** у горах, то аж тогди зачєли закладати коло церквий по селах головні шиньки тай у них установ'єти своїх шинкарів, переважно жидів, бо знали, що найліпше потраф'єт знівертити гори горівков жиди [23, 145].

БІЗОВАНЄ Ім. від **БІЗУВАТИ**. *“Дай ми вже покій з таким **бізованєм**”, – завайдичівси, – “бо єк би си ти був ни наніс, то отота проклеть була би мнє дотратила до решти” [23, 270].*

БІЗУВАТИ уг. bízni. Могти, бути в силі [4, 25]. *Жид из утіхе клав на стів тільки горівки опередь колєдників, кілько лиш би були **бізували** пити [23, 89]; – Чоловіче, а се що тобі бог дав на розум діти собі прогонити з дому? Багато їх маєш, мабуть, та не **бізуєш** годувати? [18, 322].*

БОВГАР рум. boar. Пастух рогатої худоби, чередник, той, хто бовгарить [4, 27]. ***Бовгарям**, чи як їх ще називають – гайдеям, коло рогатої худоби куди спокійніше [20, 138]; Йдуть люди з далеких сіл, йдуть полениці, йдуть підгіряни і женуть марги в полонини та й питають **бовгарів**, чи вільно станути на попас на тих зелених луках <...> [22, 271]; Темний вечір упав на землю. Чути недалеко бляшані звуки звінків, голоси **бовгарів** і вівчарів [13, 83]; – Стаю на скелю, / з-за якої зійде сонце, – бачу другого. / Цей чорноокий **бовгар** з Прокурави, / це твій тато, жінко [2, 125]; у пор. Відев, зроду ни поклонивси мандатор ні одному хлопови, а тогди мусів, бо над йиго головов стоєла мандаториха из замітавков у руках, єк на полонині **бовгар** из ботов над ниповоротним товарем [23, 161].*

БОВГАРИТИ Випасати рогату худобу на полонині. *Тай одной весни, таки зараз по полонинским ході, лиш си спустили из верха Гаджїни на стоїше, де він того літа сам **бовгарив** з товаром [23, 165].*

БОВГАРКА Кошара на полонині для худоби [4, 27]. *Корови спали в короварці, товар у **бовгарці**, коні в стадарці, лиш вівці спали ботєями окрєме в царках [23, 337]; А ту у мене єлівник. А то – куча на свині... А далі **бовгарка** на подій корів. Се у нас, у Жєб'ю, так називають. А вже в Єворові то каут на **бовгарку** – оків. А у Ферескулі – вакарка [20, 154].*

БОВТ уг. bolt. Дерев'яна палка із зарубками, якою на полонині міряли молоко при першому доїнні [4, 27]. – *Але йк давали мені онну бриндєнку та зрізали рубель, то й **бовт** ненароком ізрізали. [20, 162].*

БОЇТИ латин. bullire. Кипіти [4, 28]. – *Се ти дес мав казати, що молоко кипит. Ніколи не тра казати, що молоко кипит, лиш – **боїт**. А йк меш говорити “кипит”, то все будут корови битиси межи собов [19, 142]; У хмарах так пудно си варило, єк вода у горіску, коли добре **боїт** [23, 181].*

БОЇЧЬКИЙ Дієприкм. від **БОЇТИ** *Насипала **боїчьким** окропом тай приставила у печі варити юшку на вечерю [23, 18].*

БОКОР рум. bokog. Пліт, збитий з кругляків, який сплавляють по ріці [4, 28]. *Він*

[гак] аж заржавів у дереві. Чи на бутині, чи коли сплавляли **бокори** – все може бути [12, 261].

БОКОРАШ Сплавник, плотар [4, 28]. Міцно тримаючи опачини в руках, їх [дароби] вели сміливі **бокораши** [12, 100]; – Ще рано мені на той світ, – заспокійливо проказав **бокораши** [25, 80]; У селі, не лише в хаті Ріцьких чекали повернення **бокорашиів**, як свята. [19, 12].

БОЛА рум. boală. Хвороба [4, 28]. Ані нагла кров, що заливає людини мозок під час **боли-хвороби**, ні фізичний біль, ні втрата близької людини, ні найбільша пропажа, ні вогонь, ні вода не діють на ревнивого чоловіка так, як одна маленька, дрібна, як блоха, і гостра, мов кинджал, думка, що його жінку знає інший – чужий – чоловік [9, 134].

◇ **бола** (когось) **скосила** – захворіти. – Я свої як не пильнувала, а таки якась **бола** їх **скосила** [9, 10].

◇ **бола** [не] **впала** – раптово захворіти. Та але на вас ніяка **бола** не **впала**, кумо, то чого ви так печетесь? [9, 69].

◇ **бола розбирає** – хворіти. Єго, саняку, шо куля **добиває**, шо **бола розбирає!** [22, 179].

◇ **болу перетєсти** – вилікувати. – Вперед вона, а три дні за нев він микнув. А ця Анничька вже однов ногов переступила була за дедом, за ненею, але я єї калинков **болу перетєсла** [22, 179].

◇ **аби** [когось] **бола втєла** – форма вираження прокляття. – **Аби тебе бола втєла**, ти гукле виволана, чіму не дуєш? [22, 176].

БОСОРКАНЯ уг. boszorkány. Відьма, чаклунка [4, 28]. – Йой! Ади! – з подивом і острахом стрепенулася Оленка: до неї **босорканю** вкинули [6, 171]; Адже з підручників у них є тільки йолопська граматица Гарайди, в шкільних читаннях тільки й мови, що про перевертнів-**босоркань**, повітруль, опирів, про шарканів – гадів з дванадцятьма головами [12, 170].

БОТЕЙ, БУТЕЙ рум. bot. Отара овець [4, 29]. Збігши на горбочок, [Олекса] побачив, що полонина похилилася вниз і на тому просторі – **ботей** овець... [20, 125]; Учора світ-рання Іван Бойчук послав їх з Дземброні на марішевську полонину до знайомого ватага, щоб той з громадського **ботею** продав пару овець на свіжину [5, 89]; Сняться мені віці. Признатися, деколи підлізаю вгору подивитися на **ботей** зблизька [25, 356]; Як ми загнали маржінку у кошыру, а **бутей** у загороду при стаї, то ішов уже такий пластовец, що світа не було видно [26, 72];

перен. Хоть иноді я аж хрип, варвлодічі лісами з цілим **ботеєм** хлопців, то ніхто мене за це ни грозив, бо у гурті дітий цим ни **трабували** [23, 49].

БРАЙ рум. brâi(u). Палиця з твердої деревини з потовщенням на кінці для роздрібнення будзу та набивання у посудину бринзи [4, 29]. **Брай** – то грубий буковий кіл, з одного боку обтесаний гладко, а з другого – гранчастий, та ще й з надрізами [20, 152]; Ватаг з кальманом зубчатим **брайом** кришили будзи, солили та утовкали туго в бербиниці [26, 71].

БРИНДЗА, БРИНДЗЯ, БРИНЗА рум. brîn. Спеціально приготовлений для зберігання посолений сир [4, 29]. Тай ніс кислий хліб у бисагах, аби з села на полонині дати пастирям пригісного, бо за ціле літо, то їм си **приїдаєт** полонинська їда: кулеша, **бриндза**, вурда та сербанка [23, 351]; <...> Юрііха вгощала мене банушем, **бриндзєю** і гусянкою [26, 35]; Одних послав на Розсішний ґрунь до Марусяків по ялівку на печеню, других – до Палагни-Світозари Срібнарчук по приховану в неї горілку, з третіми сам пішов на білоберезький бік Писаного Каменя, щоб відкопати бордюги буджениці, бочівки **бриндзи**, масла і сиру [5, 229-230]; Ближні гуцули забирали д'хатам своїх крєвних, знайомих, гостей з других сіл, але більшість, маючи зі собою все потрібне для храмування – як гусянку, **бриндзю**, масло, мед, різні-різніські кулешінники, бурешінники, голубці, а також обов'язкову прикрасу святого храму – добру посудину з горітков <...> [21, 84]; Це було недалеко від закінчення полониського випасу худоби і треба було приготувити **бриндзю** і масло для роздачі людям [26, 71]; А була така встанована, що хто приходив по **бриндзю**, мусів мати зі собою реваш, хочби то був сам депутат, чи хто з його родини або котрийсь з мішанників [13, 11]; Поставлять з воску три свічі. / В кошелік **бриндзю** й калачі [1, 72]; Носила Єлена й покладки, й солонину, й **бринзу**, але видимих наслідків ворожіння не давало [20, 67]; Жінка знову крутнулася сюди-туди, і на столі в момент стало, що було під руками: сметана, **бринза** [24, 72]; На столі стояли тарелі з борцем, банушем, **бринзою**, гладунець, гусянки тричверткова-квадратова [19, 35]; у пор. І скинеться в зіниціх птаством пустка, / і на світанку вирветься з зіниць, / і музику, як **бринзу** з бербениць, / до губ несучи, мов після душогуства [2, 73].

БРИНДЗЕНКА, БРИНДЗИЦА, БРИНЗЕНКА, БРИНЗЯНКА Те саме, що

БЕРБЕНИЦІ. – Але йк давали мені онну **бриндзєнку** та зрізали рубель, то й бовт ненароком ізрізали [20, 162]; На мірі, то мішенники свої вівці ни желували, бо то ни видоювали вни з їх вимен молоко, а попросту йиго видушуючі, витегали, аби єкнайбільше на ту **бриндзицу** надоїти від них тої молоцини [23, 341]; – Ано-ко, Оле, подай оту бербеничку. Це спеціальні **бринзенки**, міртуків на дванадцять-чотирнадцять. До звичайної бербениці пішло би й двадцять п'ять [20, 153]; Пофоркуючи, вони плуганили, важко нав'ючені різними вантажками: великими путнями, коновками, боднями, бербеницями, **бринзянками**, закуреними казанами, дійницями, бесагами, бордюгами [6, 237].

БРИНДЗИТИ Виготовляти бриндзу [4, 29]. Сам узєвси до бриндзи її **бриндзити** тай бити в бербениці, а пастирів, то лиш до помочі приймив, бо любив їсти лиш ту бриндзу, шо сам її бив [23, 358].

БРАНДУШКОВИЙ Присв. прикм. до **БРИНДУША 1**; шафрановий. Поклав Довбуш коновочку на долоню: не рясніло на коновці срібло-злото, не блищало коштовне каміння, на дубових клепках цвіли косиці конвалії і **брандушкові** дзвоники, поміж ними стріляла перами папороть, а на денці залишався цвіт калини [17, 291].

БРИНДУША, БРИНДУШКА 1. рум. brîndușă. бот. (Crocus) Шафран [4, 29]. На полонині моруг зазеленівси, заспівали потєта, затокував тотур, затєвкали тотки, зацвіли всекі **бриндуші**, бендеки зачєли гучіти [26, 73]; – Он синіють дрібненькі братки. Жаль, **бриндуші** відійшли. То весняні квіти [15, 113-114]; образн. На розлогих полонинах, коло заметий в китловинах, сині **бриндуші** гет до пізна по Юрію, здрібна покліпуючі від подиху вітру, плакали над зслизаючєов зимов [23, 118]; образн. Зеленими хвилями стелитьєя полонина, на якій весна так щєдро навишивала синіх **бриндуш**, біленьких з дрібненькими пелюсточками снігурок [15, 50]; А напровєсні Василько поніс до Станіслава продавати панам проліски і **бриндушки** [16, 28].

◇ **як бріндушки зацвітуть** – ніколи. – А що пробувати... – іронічно мружив карі очі молодик. Не вдався опришок ні зростом, ні плечима, затє мав задерикувату вдачу. – Марна справа, козаче. – З твоїм куцаком, звісно, марна, а я, хрестибіг, і дістану, і влчу. – **Як тут бріндушки зацвітуть**, – ткнув пальцем у долоню Гринь [5, 299].

2. Дрібна густа трава [4, 29]. Паша на тім погірнику носить спеціальну назву –

порняла. Це здебільшого дрібна густа трава **бриндуша**. Вона низенька, ся травка, в корені має малу білу кульку [20, 140].

БРИНДУШЕЧКА Пестл. до **БРИНДУША 1**. Ой на снігу, на морозі **бриндушечка** сина, – Отак і я, люде добрі, собі сиротина [18, 96].

БУДЗ, БУЦ рум. bulz. Овечий сир зі свіжого молока у формі кулі [4, 30]. Ватаг, то вже лиш половицу прєтав того **будза**, шо спрєтав йиго на мірі [23, 353]; – А то, ади, завтра, на Юрія, по раз перишій вівці си доят. Зара' молоко глєджиют, та роб'є **будз**, та несут до церкви разом з колачами перенними [21, 35]; <...> він усе життя плекав плєсканки **будзу**, оцими довгими руками, що звисали до колін, народжував головки бринзи, збите ним масло пахло смачно і світилося жєвтизноу [17, 55]; Голова його спєвзла з руки до самої тарілки, ніби він збиравєя клювати носом тоненько нарізаній **будз** [11, 265]; Пили молоко, коштували гусянку, їли сир, **будз**, навіть свіжій, що стояв на піддашї, з якого текла ще жєнтиця, переїли [13, 63]; З вороків висипали у міцні дерев'яні путини твердий **будз**, розтирвали його товкачем, потім солили і складали в бербениці [15, 73]; З хати виніс хлібину, **будз** і яйця старий Рубич [19, 91]; у пор. Таки що не кажи – лиш пані, та й вже. “Там кіло таке біле, йк **будз**, а пишне, браччику, – міри нема” [21, 153]; Це кулеши в сметані... – пояснила Доця і, мабуть, ще хвилин з п'ять розповідала про гуцульські страви: і про бринзу, і про **буц**, і про варєну в сметані натину, – так називають тут лободу, – і про інше [15, 96]

БУКАТА рум. bucătă. Шматок, кусок будь-чєго [4, 30]. Нєня зварила була її [рибу] з цибулею і дала йому таку **букату**, як на два пальці [22, 71]; На сам снід дору поклала хліба, худоб'єної паски, сира **букату**, ковбасу, ракву з маслом, солонину, яйця, а між ними сирє одно – бо то проти згаги добре [21, 46]; Гости ломили хліба з паліниц великими **букатами**, сербаючи по повній великий дерев'єній лижєсі юшки та тегаючи без устиду з мисок бужєрами штуку, декували й таздини грєчьно [23, 91]; – Я маю **букату** кулеші, нанашка вчєра нам принесла [19, 64]; Це Дзьєбака дуже врадувало, і він сам заквапивєя шукати патиків на ватру а мені показавзвідки носити сируваті **букати** на випал [25, 37].

◇ **хоч ти їй по букаті рубай** – вияв небажання щєсь робити за будь-яку ціну. Мачуха, лакома якнайборше випхати пасєрбицю з хати, обома руками ухопилася за

хліб, наиурхала свого чоловіка, дали згоду, післали за дівкою, але – щось уступило в дівчинише. Затялася, та й затялася, та й затялася і, хоч ти її по букаті рубай, шаламкотить одно: не хочу й не піду, ріжете мене по кавальчикові [21, 104].

БУКАТКА Зменш. до **БУКАТА**. Та я сама бих застрілила го, ек кутюгу, на шкамате бих порубала та й свиням би до корита пометала **букатки**. [21, 239]; Баба уломила **букатку** жовтого малаю і передала Анничці [22, 180]; Мусила дівчинка від хати до хати пускатися, по **букатці** хліба жebraючи [25, 28]; І щоднини вичитує кожному, кілько той мусить ще корців солі нарубати, аби мав бодай на **букатку** кулеші на вечерю [8, 64]; А молодики, між келишком горілки і **букаткою** бринзи чи буджениці, а то й забувши на час про почастунок, усе відвертіше, все колючіше, хоч і без злості та однак їдко, уципливо, зачіпали її співанками-дотинками [5, 253].

БУКУРІЙКА рум. bŭi+sure'a. Шкіряний вузький пояс [4, 30]. Переткані сухозлотицею **запаски** заперізували різнокольоровими **букурійками** або попружками, а декотрі навіть вірменськими пасками [6, 44].

БУЛЬБОНА рум. bulboană. Глибоке місце в річці [4, 31]. – То ці вороги тановлять мене у **бульбону**, а мого адвоката занімило! [22, 214].

БУРДЕЙ рум. burde'ej. Убога хата, землянка [4, 31]. – То за цю царинку маєш, діду, позауши, а за цес **бурдей** межі ребра, – каже [22, 40]; У темі нічого не бачила перед собою. Цілком випадково напوماцки наткнулася вона на якийсь піврозвалений **бурдей** [21, 334]; Здавалоси, що цілий тот **бурдей** розвалювавси під ногами нічистої сили [23, 201].

БУРЛАК, БУРЛЄК рум. burl'an. Горло. Проше! Єленко, але ни за гнів – ци у вас чєсом нима сверличька провертіти березі бурлак, бо ачюй ек захрип, лиш шепчєт? [23, 84]. – Ше мут іще тоті булочки **бурлєком** і на тім свікі вилазити [21, 319].

Лексикографічний опис гуцульських діалектних лексем іншомовного походження на літеру “Б” засвідчив в українській художній мові наявність запозичень з румунської, угорської, польської мов та їхніх похідних. Ці лексеми належать до різних тематичних груп. Засвідчено, зокрема, назви предметів побуту (**бандаж, баюр, берebeneці, бесаги, бовт, брай**), їжі (**бануш, бриндза, будз**), приміщень (**бовгарка, бурдей**), частин тіла (**бурлак**), хворіб (**бешета**), рослин (**бриндуша**), найменування

осіб за родом діяльності (**береза, бовгар, босорканя**). Зазначені лексеми виступають дериваційною базою для творення похідних лексем, більшість з яких є стилістично маркованими у субстантивній зоні (**банушец, бербеничка, букатка**), емоційно нейтральними у інших зонах – ад’єктивній (**бриндушковий**) та вербативній (**бриндзити, бовгарити**). Віддієслівні похідні іменники представлені дериватами **бізованє** (← **бізувати** ← **бізівний**), **березованє** (← **березувати** ← **береза**). Деякі запозичені лексеми входять у склад фразеологічних одиниць, заманіфестованих в українській художній мові (як **бриндушки зацвітуть** – ніколи).

1. Вовк Віра. Поезії / Віра Вовк. – Київ : Родовід, 2000. – 422
2. Герасим'юк В. Поет у повітрі. Вірші і поеми / Василь Герасим'юк. – Львів: Кальварія, 2002. – 144 с.
3. Горбач А.-Г. ...У пошуках за українськими говірками в Румунії / Анна-Гая Горбач // Діалектологічні студії 3 : Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – 419-422.
4. Гуцульські говірки : Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1997. – 232
5. Загорюлько Б. Черногора : Іст. роман / Борис Загорюлько. – Львів : Каменяр, 1980. – Кн. 1. – 390 с.
6. Загорюлько Б. Черногора : Іст. роман / Борис Загорюлько. – Львів : Каменяр, 1984. – Кн. 2. – 366
7. Іванчук Р. Дім на горі : Новели / Роман Іванчук. – Львів : “Каменяр”, 1969 – 108 с.
8. Качковський Л. Довбушева пісня: повість // Двоє в осінній вечір : Повість, оповідання / Лесь Качковський. – К. : Рад. письменник, 1990. – 5-260.
9. Матіос М. Солодка Даруся: драма на три життя / Марія Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2005. – 176 с.
10. Радіш Б. Щедре світло землі : Поезії / Богдан Радіш. – Ужгород : Карпати, 1990. – 83 с.
11. Сичевський В. Чаклунка Синього виру. Вернісь, Ружено. Повісті / В. Сичевський. – Київ : Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1975. – 381 с.
12. Склярєнко Твори: в 4 т. / Семен Склярєнко. – Київ : Дніпро, 1990. – Т. 1: Карпати : Роман. – Кн. 1. – 408
13. Смольський Г. Олекса Довбуш : Історична повість / Григорій Смольський // Вечірня година. – Львів : Видавничє підприємство “Червона калина”, 1993. – Число 7. – 96 с.
14. Стефурак Н. В. Мелодії краплин: Поезії / Неоніла Стефурак / Вступ. слово М. М. Ільницького. – Ужгород : “Карпати”, 1978. – 96 с.
15. Стецюк Яків. Крутий плай. Повісті та оповідання / Яків Стецюк. – Київ : Державне видавництво художньої літератури. – 296
16. Федорів Р. Квіт папороті : Повісті та оповідання / Роман Федорів. – Львів : Видавництво “Каменяр”, 1969 – 328 с.
17. Федорів Р. Жбан вина : Повість у легендах ; Кам'яне поле / Роман Федорів. – Львів : Каменяр, 1988. – 551
18. Федькович Ю. Твори: в 2 т. / Ю. Федькович. – Т. 2 : Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи /

- Упоряд. М. Ф. Нечитайлюк. – К. : Дніпро, 1984. – 426 с.
19. Федюк П. Гуцульська Мадонна у весільній сорочці. Новели / Павло Федюк. – Львів : Видавництво “Літературний Львів”, 1999. – 158 с.
  20. Хоткевич Г. Авірон ; Довбуш : Повісті. Оповідання / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 1990. – 559
  21. Хоткевич Г. Камінна душа. Повість / Гнат Хоткевич. – Київ : Видавництво художньої літератури, 1970. – 372 с.
  22. Черемшина Марко. Твори : в 2-х т. / 21 – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1.
  23. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік : Роман / Петро Шекерик-Доників. – Верховина : Редакція журналу (видавництво) “Гуцульщина”, 2007. – 496 с.
  24. Яновський М. Гірське серце: Повість. Оповідання / Микола Яновський. – К. : Рад. письменник, 1987. – 359 с.
  25. Яновський М. Танець дараби. Оповідання / Микола Яновський. – К. : “Молодь”. – 104 с.
  26. Яримович Р. Гуцульськими пляями : Оповідання, нариси, спомини / Роман Яримович. – Бофало : Видавництво “Гуцульщина”, 1993. – 80
  27. Ястремська Т. До функціонування румунізмів в гуцульських говорах: лексика пастухування / Тетяна Ястремська // Діалектологічні студії 3 : Збірник пам’яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – 384-402.
  28. Janów J. Wpływ słownictwa rumuńskiego na Podkarpacie, osobliwe na gwarę huculską: Pochodzenie Huculów w świetle zapożyczeń / Jan Janów // Sławia orientalis, 1993. – Т. 42. – №4. – S. 499-510.

Gutsulian dialect lexemes borrowed from foreign languages and its derivatives presented in Ukrainian belletristic texts are determined in the article. Lexical meaning of this words with examples from Ukrainian belletristic texts described in the short vocabulary (letter “Б”).

Key words: *Gutsulian dialect lexemes, loanwords, belletristic language.*

В статті за лексикографічним принципом представлені гуцульські діалектні лексеми, заимствованні з іноземних мов і функціонуючі в художественних текстах української літератури. В кратком словаре (буква “Б”) раскрывается лексическое значение этих слов, подаются примеры их использования в произведениях украинской художественной литературы.

Ключевые слова: *гуцульські діалектні лексеми, заимствованні слова, язык беллетристики.*

УДК 811.161.2:81'282+366

ББК 81-2

Олена Юсікова

ІЗ СПОСТРЕЖЕНЬ НАД ОСОБЛИВОСТЯМИ ВІДІМЕННОГО СУФІКСАЛЬНОГО СЛОВОТВОРУ ДІЄСЛІВ У ГОВІРЦІ с. БОГДАН РАХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу особливостей відіменних дієслівних дериватів у гуцульській говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області, розглянуто словотвірні розряди дієслівної лексики в межах моделі суфіксального словотвору з суфіксами: -и-, -ова-, -а-.

Ключові слова: *словотвір дієслів, словотворчий суфікс, гуцульська говірка, словотвірний розряд, словотворча модель.*

На сучасному етапі розвитку вчення про діалектний словотвір вагомим є дослідження словотворчих структур, що нині збережені в українських говірках, їх продуктивності, історичної зумовленості, тенденцій функціонування. Значну роль у висвітленні цих проблем мають праці В. В. Німчука [12], Я. В. Закревської [7; 8], Г. Л. Аркушина [1], З. Сікорської, Б. А. Шарпила [16], П. Ю. Гриценка [5] та ін. Експедиції до села Богдан Рахівського району Закарпатської області у 2010–2011 роках дозволили зафіксувати збережену у мовленні гуцулів архаїчну лексику в межах словотвірних моделей дієслівного, зокрема суфіксального словотворення. Як відомо, сьогодні опрацьованими є майже всі структурно-семантичні групи суфіксальних дієслів української літературної мови. На матеріалі української діалектної мови, зокрема говірок Карпатського регіону, проаналізовані моделі творення дієслів у закарпатських говірках околиць Ужгорода, верхньонадборжавських говірках, говірках північно-західної Мукачівщини [12]. В історії розвитку української мови дієслівне відіменне словотворення відзначалося продуктивністю, починаючи ще з пізньопраслов'янського періоду [4], було характерне для давньої української мови і діалектів.

Спостереження над одиницями лексичного рівня говірки села Богдан дозволило виділити ряд словотвірних розрядів [10, 16] у межах словотвірного класу дієслів – відіменних назв виробничих і побутових дій та процесів. З позицій синтаксичного підходу до

дослідження словотвірних явищ [3, 11] виділення словотвірних розрядів дієслівної лексики пов'язуємо з функцією вихідної і похідної лексичних одиниць у межах семантично-елементарних реченневих структур, а саме, суб'єктною, об'єктною, інструментальною функціями тощо. Відіменні дієслівні номени, зафіксовані у говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області, відтворюють особливості побуту жителів гуцульського села в минулому і сьогодні. Аналізований матеріал показує глибокий зв'язок між етнокультурними, історичними і мовними рисами досліджуваної діалектної системи. У статті нами розглянули дієслівні деривати, утворені на основі агентивних і предметних назв, що належать до пасивного лексичного запасу, в межах типових словотвірних моделей з суфіксами: **-ова-**, **-и-**, **-а-**.

Продуктивна в українській мові словотвірна модель з суфіксом **-ова-** охоплює у говірці декілька словотвірних розрядів відіменних дієслів. Суфікс **-ова-** в історичних пам'ятках української мови найширше був задіяний у префіксально-суфіксальному словотворенні дієслівної лексики [18, 109]. У середньозакарпатських говірках зазначений формант охоплював не лише словотвір дієслів на основі агентивних і предметних назв, а був основним засобом введення до говірок дієслів іншомовного походження, особливо угорського [12, 123]. До окремого словотвірного розряду назв, похідних від назв об'єктів виробничих дій і процесів у межах моделі з суфіксом **-ова-** відносимо деривати: *ко'ра* – *коро'вати* 'знімати з дерева кору при лісозаготівлі' [Бг]; *пласт* 'невеличка копичка сіна, взята на вила' (наприклад: (робити) *за 'н'етий пласт* 'віддавати чотири п'ятих заготовленого сіна у колгосп') – *пласто'ват'и* 'складати рівно сіно, щоб воно краще зберігалось' (наприклад: *'перед кла'ден'ом на 'в'ілок т'реба 'с'іно пласто'вати'* [Бг, 9: Нвц]); *бо'кор* 'задня частина плоти (дараби)' [Бг], 'пліт, що складається з багатьох секцій', від угор. *bo'kor* 'кущ' [15, 28] – *бокоро'вати* 'управляти бокором' [Бг] тощо. У Словнику середньозакарпатської говірки села Сокирниця Хустського району, дієслівна назва, утворена за допомогою словотворчого форманта **-и-**, представлена в межах іншого словотвірного розряду відагентивних дериватів: *бо'кораи* 'людина, яка керує дарабою' – *боко'рашити* [15, 28]. Різні моделі дієслівного словотвору з суфіксами **-ова-** і **-и-** простежуємо і у

дериватах: *чередо'вати* і *чере'дарити*, наприклад: *чере'да* 'стадо корів' – *чередо'вати* 'пасти худобу' (*не' чере'дуйут мар'жину* (худобу) [Бг, 9]; *чере'дар* 'пастух' – *чере'дарити* 'пасти корів' [Бг, 9: Блк, Бб, Клн, Лк, НР, Рск, Чрн, ЧТ]). Це явище, на думку дослідників українського діалектного словотвору, свідчить про тенденцію до симетризації структур суміжних лексичних мікрогруп, що включають репрезентанти понять 'свійська тварина або стадо' – 'пастух' – 'пасти свійських тварин'. Ця тенденція, на думку дослідників діалектного словотвору, властива карпатським говіркам, на відміну від говірок південно-східного наріччя, де такі дериваційні ланцюжки охоплюють, як правило, першу і другу семи [5, 103]. Словотворчі паралелі в межах моделі з формантом **-и-**, що зберігають прозору мотивацію, простежуємо серед архаїзмів, зафіксованих, зокрема у Словнику бойківських говірок, наприклад: *шум* 'піна на вареній їжі' – *ш'шумити* 'зняти піну з вареної їжі' [13, 392].

Дієслівні деривати внаслідок семантичних зрушень втрачають безпосередній зв'язок з мотивуючим об'єктним номеном, наприклад: *шапка* – *шапко'вати* 'дуже вклоняться, про щось просити, умоляти' [Бг; 9: Трн].

Дієслова з суфіксом **-а-**, як і деривати з суфіксом **-и-**, сягають праслав'янської доби і нині відомі у багатьох слов'янських мовах. У досліджуваній діалектній системі простежуємо прозорість мотиваційних значенневих співвідношень дериватів з формантом **-а-**. Так, зокрема до словотвірного розряду назв, похідних від назв об'єктів, відносимо словотвірний тип дієслів на позначення ходи людини, що утворені від назв взуття за допомогою суфікса **-а-**, наприклад: *ш'л'умби* 'старі чоботи' – *ш'л'умбати*, *ш'л'орци* 'старі великі чоботи' – *ш'л'орцати* [Бг; 9]. Паралелі зафіксовані в буковинських говірках як застарілі назви, наприклад: *ш'л'ондри* 'старі чоботи' – *ш'л'ондрати* 'ч'овгати'; *ш'л'андати*, *ш'л'андрати*, *шк'л'ондати* 'тягнути ноги' – простежуємо розвиток коннотативної семантики дієслів, що обумовлює втрату безпосереднього зв'язку з мотивуючим об'єктом [17, 668].

Словотвірний розряд дієслів, похідних від назв знарядь дії, як і словотвірний розряд об'єктних назв з суфіксом **-и-**, охоплює лексику на позначення типових виробничих і побутових дій та процесів. Творення дієслів на

позначення дії, яку виконують за допомогою певного знаряддя, від основи назви знаряддя виділялось дослідниками українського діалектного словотвору як тенденція, властива говіркам Карпатського регіону в цілому [5, 103; 12, 122]. Розглянемо деякі приклади: *чо'кан* 'держак для переміщення дерева на плоти (дараби)' [Бг; 9] – *чо'канити* 'працювати чоканом на лісозаготівлі' [Бг; 9]; *ко'сиц'а* 'квітка' [Бг] – *ко'сичити* 'прикрашати квітками' [Бг]; *трем'б'ім'а* (*т'румбета* [12, 131]) 'гуцульський музичний інструмент' – *трем'б'ічити* 'грати на трембіті' [Бг] (у бойківських і середньозакарпатських говірках дієслівна лексема, похідна від назви *трем'біта* (*т'румбета*) функціонує в межах іншої словотвірної моделі з формантом **-а-** – *трембе'тати* [13, 304] (*т'румбе'тати* [12, 131]), що не пов'язано зі зміною семантики дієслівного деривата); *воро'шити* 'збирати' [Бг] – номен активно вживаний у словосполученні *воро'шити сир* 'збирати сир' у зв'язку зі збереженням нині у Богдані виробництва овечого сиру, лексема походить від назви *'ворох* 'купа, гурт', що функціонує у складі стійкого прийменниково-іменникового звороту *до 'вороха* 'до купи' [Бг]. Паралелі простежуємо у середньозакарпатських говірках: *'ворох* 'купа, гурт' [15, 41], *воро'шити* 'об'єднувати, збирати до купи' [15, 41]; *воро'шитис'а* 'об'єднуватись' [12, 127].

У межах словотвірної моделі з суфіксом **-а-** словотвірного розряду відінструментальних назв функціонують пари номенів: *ш'ч'ітка* 'спеціальний пристрій з зубцями для очистки конопель' [Бг, 9] – *ш'ч'іткати* 'очищати коноплі за допомогою щітки' [Бг; 9], *паўз* 'дерев'яна жердина для притискання сіна на возі' – *паўзати* 'притискати сіно жердиною на возі' [Бг; 12, 131; 9: Зн, Лк, Пп, Пр, Тн] (простежуємо і паралельне функціонування словотвірної моделі з формантом **-и-**: *па'взити* 'т.с.' [Бг; 9: ВБ, Зн, Мрч], деривати характерні і для бойківських говірок: *навз* 'т.с.' – *'навзити, па'взити* 'притискати рублем (спеціальною жердиною) сіно на возі' [13, 33]); *'н'інка* 'люлька' [Бг; 9: Пр] – *'н'інкати* 'курити' [Бг; 9], *шл'ак* 'прут' [Бг; 9, Крц] – *шл'акати* 'бити прутом' [Бг; 9: Сн] (наприклад: *и'ди / бо так т'а шл'акну* [9]) тощо. У бойківських говірках запозичення з німецької мови *шл'ак* (*шл'ат*) має значення 'апоклептичний удар' [13, 386]. Лексема, як відомо, функціонує в основі характерного для говірок південно-західного наріччя фразеологізму *шл'ак би т'рафіу*

'прокльон: удар би розбив, біда' [Бг; 9: Вн, Пп, Рпн] (наприклад: *шл'ак би т'рафіу ле'г'інику твер'ду* 'л'убу 'нашу' [Бг; 9]). Синонімічні значення має словотвірна пара: *шч'ап* 'прут' (наприклад: *во'на по'бита ш'чапом*) [Бг; 9: Врч, Лк, Орх, Трч, Ш] – *ш'чапати* 'бити прутом' [Бг; 9: Клч]. Дієслово *попру'гати* з формантом **-а-** у досліджуваній говірці функціонує зі значенням 'скріплювати бокори на плоту (дарабі) поперечною колодою' [Бг; 9: Брд]. У говірках Закарпаття лексема *попру'гати* є полісемантичною, що зумовлено її похідністю від номена *попруга*, який зафіксовано в картотечі Словника говірок Закарпатської області М. А. Грицака з п'ятьма значеннями: 'поперечна колода на бокорах плоту (дараби)' [Бг; 9: Бг, Бшт, Клч, Мж, Ос, Рс, ЧТ] (наприклад: *попруги май 'тович'і в'ід друга'р'ів*) [Бг]; 'мотуз для в'язання сіна на возі' [9], 'дрючок товщиною 15 см, яким затискають вантаж, зокрема зв'язані дрова на возі' [9: Рс, Трн] (наприклад: *по'дай лем попругу, най запру'гаву в'із; 'вирубай попругу та ди'ви із 'ивы / а'бо л'ш'чини с'а ни вло'мила* [9]); 'ремінь, яким прив'язують сідло до спини коня' [9: Мж], з подібним значенням лексема функціонує і у гуцульських говірках на території Румунії [2, 105]; 'грабка, або інший матеріал, яким грунтують стелю, стіни під штукатурку' [9].

До словотвірного розряду відінструментальних дериватів у межах словотвірної моделі з суфіксами **-ова-** відносимо назви: *о'пачина* 'весло на плоту (дарабі)' [Бг] (у значенні 'частина керма на дарабі' лексеми подає Короткий словник гуцульських говірок [6, 139]) – *опачино'вати* 'управляти дарабою за допомогою опачина' [Бг]; *пар'ган* 'великий кілок' [Бг; 9: Врч] – *паргано'вати* 'вбивати сокиру у дерево за допомогою клину' [9]; *шл'айф* 'гальмо на возі' [Бг; 9, 13, 386] (*шлейф* 'педальне точило' [2, 146]) – *шлайеро'вати* 'гальмувати' [Бг; 9: Мш] (наприклад: *там бд був 'нигда ни зый'шов із 'возом / 'кдбы був ни шлайеро'вав* [9]). Паралельне функціонування відінструментальних дериватів у межах двох словотвірних моделей з суфіксами **-и-** і **-ова-** без семантичних зрушень простежуємо у парах номенів: *поп'рига* 'червоний перець, паприка' – *поприго'вати* 'приправляти червоним перцем' і *поп'риджити* 'т.с.'; для порівняння: *по'пер* 'чорний перець' – *поп'рити* 'приправляти чорним перцем' (наприклад: *кіт' поп'рити ст'раву / та л'іпи май 'йісти*) [Бг; 12, 128; 9: Брн, ВРм, Днл, Клн, Мрч, Мі,

НРм, Рск]. Різні моделі, пов'язані зі зміною семантики похідних дериватів, фіксуємо у парах назв: *'n'il'ga* 'колода довжиною 2–3 м, яку підкладають під дерево, щоб легко сунулося згори, а також під штабелі з колод, щоб не гнили' – *'n'il'go'vati* 'ущільнювати колоди на дарабі' (наприклад: *t'reba dva 'l'ude / o'by n'il'go'vam 'derevo* [Бг; 9: Сн]) і *'n'il'жити* 'класти на пільги дерево при складанні дараби' (наприклад: *'perisij raz 'n'il'жити 'n'il'гами да'рабу* [Бг; 9: Бг]). У тематичній групі лісосплавної лексики говірок Карпат зафіксовані словотвірні і фонетичні варіанти префіксально-суфіксальні дериватів, похідних від назви *'n'il'ga*, наприклад: *napil'go'vati*, *popil'go'vati*, *'isnil'govati*, *s'nul'жити* 'вирівняти кінці колод у передній частині секції плоту' [14, 349–350].

До окремого словотвірного розряду відносимо дієслова на позначення виробничих дій, похідні від назв об'єктів – результатів цих дій, що охоплені словотвірними моделями з суфіксами **-и-**, наприклад: *'vurda* 'кінцевий продукт термічної обробки сироватки від молока, яка залишилась після приготування сиру' – *'vurditi* 'робити вурду' [Бг]; *guz'va* 'спеціально взяті з дерева ліщини гілки, які термічно обробляють і готують повороззя для зв'язування колод на плотях (дарабах)' [Бг] – *guz'viti* 'виготовляти гужву' [Бг], *pala'nok 'tin* – *pa'lančiti* 'майструвати паланок' [Бг; 9: Бр]; у межах словотвірної моделі з формантом **-ова-**: *'re'zi* 'спеціальний огорожений жолоб із дощок на просіці в лісі, яким з гори котили колоди' [Бг] – *p'e'zo'vati* 'будувати ризи' [Бг]; *шта'бел'* 'складені колоди відповідної ширини' [Бг] – *штабел'о'vati* 'складати дерево у штабелі' [Бг] тощо. Словотворення в межах двох моделей з суфіксами **-и-** і **-ова-** без диференціації семантики простежуємо у дієслівних дериватах від номена *n'ланка* 'вимощене колодами місце, де спускають ризами дерево' [Бг; 9: Бг, Дв, Мж, Рз, Рс, Сн, СнП, ЧТ] – *n'ланчити* і *планко'vati* 'спускати ризами дерево' [Бг; 9: Мж] тощо.

Окремий словотвірний розряд становлять назви дій, мотивовані назвами суб'єктів дії чи процесу і утворені за допомогою суфікса **-и-**, наприклад: *'parubok* – *parubočiti* 'парубкувати' [Бг; 9]; *nas'tur* 'пастух' [Бг; 9; 15, 218] – *nas'turiti* 'пасти корів' [Бг; 9: Влс, Вн, Мрч, Рс]; *чере'дар* – *чере'дарити* 'пасти корів' [Бг; 12, 126; 9] тощо. Загалом деномінативи з суфіксом **и**, як засвідчують пам'ятки давньої української

мови XIV–XVIII століть, були одними з найпродуктивніших типів дієслів, що широко використовуються і нині у слов'янських мовах [18, 25–26]. У діалектних джерелах, серед яких сучасні записи з говірки села Богдан Рахівського району, а також у матеріалах картотеки говірок Закарпатської області М. А. Грицака, діалектних регіональних словників, працях дослідників закарпатських говірок [12] зафіксовано значну кількість відіменних дієслівних дериватів з формантом **-и-**, що зберігають прозорий мотиваційний зв'язок з вихідними номенами.

У межах словотвірної моделі з суфіксом **-а-** функціонують архаїчні назви носіїв процесуальної ознаки, наприклад: *шуй* 'вода, яка витікає з дров, коли вони горять' [Бг; 9] – *'шуйкайти* 'про воду, яка витікає з дров, коли вони горять' [Бг; 9]; *б'рин'з'а* 'сир спеціального приготування з додаванням солі' [Бг] – *б'рин'з'ати* 'про сир, з якого готують бринзу' [Бг].

Аналізований матеріал дає можливість зробити висновок про те, що в досліджуваній гуцульській говірці села Богдан ще у минулому столітті активно функціонували назви типових господарських і побутових дій і процесів як похідні від назв об'єктів або інструментів, назв результатів дій, агентивів, носіїв процесуальної ознаки за допомогою формантів **-и-**, **-ова-**, **-а-**. Серед розглянутої лексики багато архаїчної, яка стосується виробництва, що на сьогодні вже відсутні в досліджуваному населеному пункті, зокрема лексики лісосплаву. Дієслова, як і вихідні номени, зберігають інформацію про стародавні промисли і предмети побуту, свідчить про значну семантичну розгалуженість розглянутих словотвірних розрядів дієслів, що нині вже втратили свою продуктивність.

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004. – 764 с.
2. Бевка Олекса Діалектний словник села Поляни Мараморського комітату / Олекса Бевка. – Ниредьгаза, 2004. – 180 с.
3. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
4. Бісовецька Л. А. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у мові писемних пам'яток Київської Русі XI–XIII ст.: автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. А. Бісовецька. – К.: НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. Потебні, 1999. – 18 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.

6. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. В. Закревська] – Львів, Ін-т ук-ва ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1997 – 232 с.
7. Закревська Я. В. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів / Я. В. Закревська // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. – К.: Довіра, 1997. – 101 – 112.
8. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська – К.: Наук. думка, 1976. – 164 с.
9. Картотека матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М. А. Грицака. Фонди відділу діалектології Інституту української мови НАНУ.
10. Ковалик І. І. Про деякі питання слов'янського словотвору / І. І. Ковалик // Філологічний збірник. Український комітет славистів.. – К.: Вид-во академії наук Української РСР, 1958. – 24
11. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К.: Наук. думка, 1973. – 188
12. Німчук В. В. Суфіксальне творення дієслів, дієприкметників і дієприприслівників у верхньонадбужавських говірках / Німчук В. В. // Дослідження з мовознавства. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1962. – 120–139.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: [у 2 т.] / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – 496 – 516
14. Сабадош І. В. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат / І. В. Сабадош // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. – К.: Довіра, 1997. – 343 – 398.
15. Сабадош І. В. Словник Закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород, 2008. – 480 с.
16. Сікорська З. С., Шарпило Б. А. До характеристики системи словотворення іменників в українських говірках південно-східного мовного пограниччя / З. Сікорська, Б. А. Шарпило // Праці XIII республіканської діалектологічної наради [ред. кол.: Ф. Т. Жилко (відп. ред., А. М. Залеський, Н. Й. Марчук, Н. П. Прилипка)]. – К.: Наук. думка, 1970. – 229–238.
17. Словник буковинських говірок / [ред.-упоряд. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці: "Рута". – 2005. – 688 с.
18. Штанденко У. М. Відіменний суфіксальний слотвір дієслів у староукраїнській мові XIV–XVIII ст. / У. М. Штанденко. – К.: НАН України. Інститут української мови, 2008. – 208 с.

Кл	Кальник Мукачевського р-ну
Крц	Керецьки Свалявського р-ну
Клч	Колочава Міжгірського р-ну
Лк	Луково Іршавського р-ну
Мрч	Мирча Велико-Березнянського р-ну
Мж	Міжгір'я
Мш	Мішкаровиця Воловецького р-ну
Нвц	Невицьке Ужгородського р-ну
НРМ	Нижні Ремети Береговецького р-ну
НР	Нова Розтока Воловецького р-ну
Орх	Оріховиця Ужгородського р-ну
Ос	Осії Іршавського р-ну
Плп	Пилипець Міжгірського р-ну
Пр	Приборжецьке Іршавського р-ну
Рз	Розтоки Рахівського р-ну
Рс	Росішка Рахівського р-ну
Рск	Руське Мукачевського р-ну
Сн	Синевир Міжгірського р-ну
СнП	Синевирська Поляна Міжгірського р-ну
Трн	Терново Тячівського р-ну
Тн	Торунь Міжгірського р-ну
Трч	Турички Перечинського р-ну
Чрн	Чорна Виноградівського р-ну
ЧТ	Чорна Тиса Рахівського р-ну
Ш	Шкурагівці Мукачевського р-ну

The article analyzes the features of the verbal derivatives from the nomens in the dialect of the Gutsulian dialect of the village Bohdan of the Rakhiv district of the Transcarpathian region, considered the derivational categories of the verbal vocabulary within word-formation models with suffixes: -y-, -ova-, -a-.

Key words: verbal word-building, the derivational suffix, the Gutsulian dialect, the derivational category, the derivational model.

В статті аналізуються особливості отсустантивных глагольных дериватов в гуцульском говоре села Богдан Раховского района Закарпатской области, рассмотрены словообразовательные разряды глагольной лексики в пределах моделей суффиксального словообразования с суффиксами: -и-, -ова-, -а-.

Ключевые слова: словообразование глаголов, словообразовательный суффикс, гуцульский говор, словообразовательный разряд, словообразовательная модель.

Список скорочень населених пунктів за картотекою матеріалів до Словника говірок Закарпатської області

М. А. Грицака

Бр	Баранинці Ужгородського р-ну
Брн	Березник Свалявського р-ну
Блк	Білки Іршавського р-ну
Бб	Бобовище Мукачевського р-ну
Бшт	Буштино Тячівського р-ну
Бг	Богдан Рахівського р-ну
ВБ	Великий Березний
ВРМ	Верхні Ремети Береговецького р-ну
Влс	Волосянка Велико-Березнянського р-ну
Вн	Вонігово Тячівського р-ну
Врч	Ворочово Перечинського р-ну
Днл	Данилово Хустського р-ну
Дв	Довге Іршавського р-ну
Зн	Зняцево мукачевського р-ну
Клн	Калини Тячівського р-ну

УДК 81'282.2:81'373

ББК 81.2Ук-4

Марія Брус

НАЗВИ ЖІНОК ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ В ГУЦУЛЬСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті проаналізовано назви жінок за діяльністю, характерні для гуцульського діалекту. Їх розглянуто на семантичному, слотвірному, стилістичному рівнях. Відзначено, що назви жінок за діяльністю показують специфіку гуцульського фемінікону, забезпечують ідентифікацію гуцульського говору на тлі інших діалектів української мови.

Ключові слова: гуцульський діалект, назви жінок за діяльністю.

Сприйняття кожного діалекту відбувається внаслідок усвідомлення насамперед культури, звичаїв, традицій, діяльності жителів певної території, а особливо їх зайнятості. Окремі географічні, сільськогосподарські, виробничі, культурні умови проживання зумовлюють і певну зайнятість людей, що визначає специфіку їх лексикону та виділення його на тлі інших діалектів української мови. А яскравими репрезентантами діалектного мовлення в такому випадку виступають назви осіб за діяльністю (переважно сільськогосподарською та народно-побутовою). При цьому, не завжди простежується корелятивність між назвами чоловіків та назвами жінок, бо часто лексеми можуть бути носіями своєрідних видів діяльності чи форм зайнятості чоловіків або жінок, напр.: *бовгарь* – *бовгарька*, *скотарь* – *скотарька*, *волярь* – *волярька*, *телстник* – *телстница* (ЯТ, 71) і лише *чабан*, *хрімкар*, *стрункар*, *баїля*, *майерка* (ЯТ, 57, 60, 64, 82, 87).

Уособленням гуцульського діалекту і його мовного колориту [див. 5, 8] можна вважати назви жінок за діяльністю, різними діями, функціями, ремеслами, специфічними для гуцульського краю. Фемінітиви-гуцулізми вже були об'єктом деяких лінгвістичних досліджень – у лексико-семантичному, структурно-словотвірному, функціонально-стилістичному аспектах [див. 1, 2, 3]. Однак зі всіх тематичних груп фемінітивів-гуцулізмів обличчя гуцульського лексикону найвиразніше показують саме назви жінок за діяльністю. Саме такі найменування, порівняно з іншими назвами жінок (за спорідненням, стосунками, поведінкою тощо), дають яскраве уявлення про гуцульський край (*мольфарка*, *чередінниця*, *вишивальниця*, *килимарка*, *лижкарка* тощо). І мова йде лише про власне гуцульські назви жінок за діяльністю, не беручи до уваги загальноновживані слова, поширені в гуцульському краї.

Назви жінок за діяльністю – це порівняно невелика група номінацій у межах фемінітивів-гуцулізмів, що характеризується певними семантичними, словотвірними, стилістичними особливостями. За більш детальною характеристикою їх можна розмежувати на окремі підгрупи найменувань: назви жінок за надприродними задатками й діями, назви жінок за природними

побутовою діяльністю, назви жінок за сільськогосподарською зайнятістю, назви жінок за народними ремеслами, назви жінок за службовою діяльністю. До кожної підгрупи входить небагато різнозначеннєвих номінацій, але майже кожне значення обростає кількома близькими за семантикою лексемами, утворюючи таким чином різні за протяжністю синонімічні ряди.

Визначальною й досить оригінальною є підгрупа назв жінок за надприродними можливостями й діями, що була вже об'єктом загальних і спеціальних лінгвістичних досліджень [див. 2, 10]. Вона добре сформована, представлена численними найменуваннями, які засвідчують багатовікову зайнятість жінок різними магічними діями, що беруть початок ще з дохристиянських часів і пов'язані з чудодійними силами гірських місцевостей. Особливе захоплення такими діями, використання своїх надприродних сил спричинило й появу численної кількості близьких за значенням номінацій, які, напевно, ні в якому говорі чи загалом наріччі української мови не представлені такою мірою, як у гуцульському діалекті [див. 4].

Спільним значенням назв жінок за надприродними діями є значення «жінка, яка займається лікуванням, примовлянням, передбачуванням». Водночас лексеми цієї підгрупи можна розвести у два синонімічні ряди з урахуванням спеціалізації такої діяльності жінок. Зокрема, значенням «жінка, яка лікує замовляннями, травами» будуть об'єднані слова *баїля* «знахарка» (ГС, 20), *баїльниця* «знахарка» (ГС, 20), *гадерка* «жінка, яка примовляє від укусу гадюк» (ГС, 43), *примівниця* «знахарка» (ВС, 48), а значенням «жінка, яка займається ворожінням, чаклуванням» – слова *босорка* «відьма» (ГС, 28), *босорканя* «чаклунка» (ГС, 28), *воскарка* «ворожка» (ФТ, 220), *мольфарка* «чарівниця» (ГС, 125), *папирулька* «ворожка» (ГС, 144), *чередінниця* «чарівниця» (ВС, 57). Крім специфічних найменувань, у гуцульському діалекті використовуються, звичайно, і загальноновживані назви жінок на зразок *відьма*, *ворожка*, *знахарка*, *чарівниця*.

Підгрупа назв жінок за природними задатками й здібностями, що виливаються у відповідні дії, охоплює лише кілька номінацій, зокрема *данцівниця* «танцюристка» (ГС, 55), *співанка* «співачка» (ФТ, 272), *співушечка* «співачка» (ФТ, 297). Такі слова можна розглядати і як оказіональні, власне авторські утворення, оскільки вони зафіксовані як

одиночні випадки. Усе ж вони характеризують народну творчість гуцульського краю, відображену переважно в пісенному і танцювальному жанрах.

Незвичайною є підгрупа назв жінок за побутовою діяльністю, що вказують не на певну зайнятість їх у домашньому господарстві, а на ставлення жінок до хатньої праці. Отож зазначені найменування можна поділити ще й на слова з позитивною семантикою, наприклад: *газдинька* «газдиня» (ГС, 51), *помаганниця* «помічниця» (ГС, 154), *штрамачка* «акуратна жінка» (ГС, 221), і з негативною семантикою, наприклад: *калягузниця* «погана робітниця» (ГС, 89), *капарниці* «недбала робітниця» (ГС, 89), *керинниці* «погана робітниця» (ГС, 89), *леп'єнка* «брудна жінка» (ГС, 111), *маркірантка* «жінка, яка ухиляється від праці» (ГС, 119), *хатарька* «жінка, яка любить ходити по чужих хатах» (ГС, 201), *штольфа* «ледача жінка» (ГС, 220). Відсутність специфічних назв жінок за побутовою діяльністю для позначення конкретного виду зайнятості в домашньому господарстві пояснюється, ймовірно, тим, що хатня праця жінок-гуцулок нічим особливим не відзначалася, порівняно із господарюванням жінок на інших українських територіях.

Підгрупу назв жінок за сільськогосподарською діяльністю становлять лексеми, що, на відміну від попередніх номінацій, дають точну оцінку виду зайнятості жінок. Це діяльність жінки, пов'язана із випасанням та догляданням худоби, заготівлею кормів, вирощуванням певних рослин, збутом продукції, наприклад: *бовгарька* «жінка-пастух» (ГС, 27), *бовташка* «крамарка» (ГС, 27), *браля* «жінка, яка вибирає льон, коноплі» (ГС, 29), *громаділі* «жінка, яка громадить сіно» (ГС, 49), *маєрка* «жінка, яка йде ввечері на полонину доїти корів» (ГС, 118), *склепарька* «продавщиця» (ГС, 171). Таких номінацій небагато, оскільки саме сільське господарство малорозвинене на Гуцульщині і пов'язане в основному з випасанням домашніх тварин.

Назви жінок за різними народними ремеслами відображають невід'ємну складову частину життя гуцульських жінок – постійне заповнення свого вільного часу додатковими заняттями – своєрідними гуцульськими промислами – з метою виживання й утримання власної сім'ї. Специфічними народними ремеслами жінок у гуцульському краї є вишивання, ткання, шиття, плетіння, прядіння,

рукоділья, відображенням чого стали й відповідні найменування жінок, зокрема *вишивальниця* «вишивальниця» (МД, 140-141), *писанкарка* «писанкарка» (ВС, 168), *рукодільниця* «рукодільниця» (ВС, 180), *шваля* «швачка» (ФТ, 479).

Назви жінок за службовими обов'язками відображають зайнятість жінок не тільки гуцульського краю, а й всіх українських жінок загалом. Однак на території Гуцульщини вони набули специфічного фонетичного, граматичного оформлення або лексичного значення і тому можуть вважатися так само своєрідними гуцульськими фемінітивами, зокрема *адукатка* «жінка-адвокат» (ГС, 17), *андженірка* «жінка-інженер» (ГС, 17), *дохторка* «лікарка» (ГС, 62), *професирка* «вчителька» (ЧТ, 1, 329).

За словотвірними ознаками назви жінок за діяльністю – це похідні слова, мотивовані різними твірними словами. Чимало найменувань зумовлено співвідносними назвами чоловіків, наприклад: *адукатка* < *адукат*, *бовгарька* < *бовгар*, *воскарка* < *воскар*, *капарниці* < *капарник*, *манкірантка* < *манкірант*, *мольфарка* < *мольфар*. Але до багатьох аналізованих фемінітивів не зафіксовано співвідносних назв чоловіків, ймовірно, через вказівку на власну жіночу діяльність, більшу жіночу активність або через відсутність назви чоловіка взагалі. У такому випадку вони мотивуються здебільшого дієслівними основами, наприклад: *баїля* < *баяти*, *браля* < *брати*, *вишивальниця* < *вишивати*, *громаділі* < *громадити*, *ткаля* < *ткати*.

У структурі майже всіх назв жінок за діяльністю виділяються словотвірчі суфікси, тому розглядувані слова можна віднести до морфологічного способу деривації, а саме до суфіксального способу. Як суфіксальні деривати назви жінок характеризуються різними словотвірними формантами, з яких продуктивним є суфікс *-к-а* (*андженірка*, *босорка*, *майорка*, *писанкарка*, *хатарька*, *штрамачка*), а малопродуктивними або поодинокими суфікси *-ниц-я*, *-льниц-я*, *-ан-я*, *-л-я(i)*, *-іл-я (i)*, *-очк-а*, *-ечк-а* (*баїльниця*, *примівниця*, *вишивальниця*, *босорканя*, *браля*, *шваля*, *громаділі*, *воскарочка*, *співушечка*). Отож твірні основи (іменникові та дієслівні) зумовили творення в основному суфіксальних іменників на позначення жінок за різними видами діяльності в гуцульському говорі.

Оскільки назви жінок за діяльністю мотивовані різними твірними основами

(іменникового та дієслівного походження), то їм властива й різна словотвірна семантика. Деривати, зумовлені співвідносними назвами чоловіків, мають номінативне модифікаційне словотвірне значення (*дохторка* < *дохтор*, *газдиня* < *газда*, *керинниці* < *керинник*), зумовлені співвідносними назвами жінок – пейоративне модифікаційне словотвірне значення (*воскарочка* < *воскарка*, *таздинечка* < *таздинька*), а зумовлені співвідносними дієслівними основами – мутаційне словотвірне значення (*байльниця* < *баяти*, *громаділниця* < *громадити*).

За стилістичними особливостями досліджувані назви жінок є в основному стилістично маркованими найменуваннями. У межах самого говору, у побуті жителів гуцульського краю такі фемінітиви можуть сприйматися як загальнонавживані, зрозумілі й відомі всім слова. Однак на рівні сучасної української літературної мови вони мають відчутний розмовний відтінок, зумовлений особливостями гуцульського діалекту. До загального розмовного вжитку вони не входять, але певною мірою відображені в сучасній українській літературній мові. Одні з них зафіксовані у лексикографічних джерелах як стилістично марковані, напр.: *босорканя* – міфол. «відьма» (СУМ, 1, 610), інші реалізовані в словотвірних синонімах, напр.: *бральниця* – «жінка, яка бере льон або коноплі» (СУМ, 1, 618), а ще інші мають літературні відповідники, що, як і більшість назв жінок за діяльністю, належать на даному етапі до розмовного мовлення, тому часто не вводяться до лексикографічних праць, напр.: *адвокатка* < *адвокат* (СУМ, 1, 129). Та оскільки суттєві риси діалектизмів полягають не в їх наявності в літературній мові чи в художньому творі, а в їх відмінності на рівні місцевих чи соціальних говорів [9, 100], то більш актуальним постає питання співвіднесення гуцульських назв жінок за діяльністю з відповідними назвами інших діалектів української мови.

Таким чином, гуцульський діалект досить багатий і колоритний у використанні назв жінок за діяльністю, що співвідносяться переважно з відповідними назвами чоловіків (*домарька* – *домарь*, *вівчарька* – *вівчар*, *бараничка* – *бараник*, *помагалниця* – *помагалник*) або не мають чоловічих відповідників (*байля*, *браля*, *громаділі*, *маєрка*). Назви жінок за діяльністю охоплюють слова на позначення осіб за надприродними і природними можливостями, за побутовою і

сільськогосподарською зайнятістю, за народними ремеслами та службовою діяльністю. Майже всі фемінітиви відображають суфіксальний спосіб деривації, мають різні словотворчі форманти (*баранячка*, *бойтарька*, *лупирька*, *скотарька*, *подавалниця*, *чародійниця*, *босорканя*, *браля*) і словотвірні значення – модифікаційні (*лупейка*, *стрижалька*, *таздиненька*) та мутаційні (*байльниця*, *громаділі*, *швалі*). За стилістичними ознаками – це яскраво виражені народнорозмовні лексеми, характерні для гуцульського діалекту.

1. Брус М. П. Гуцульські фемінітиви: семантика і структура / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2010. — Вип. XXV—XXVI. — 67—72.
2. Брус М. П. Міфологічність гуцульського фемінікону / Марія Брус // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». — Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010. — Вип. 23. — 41—46.
3. Брус М. П. Словотвір фемінітивів-гуцулізмів / М. П. Брус // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / Відп. ред. М. Я. Плющ. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 6. — С. 19—24 (5 друк. арк.).
4. Брус М. П. Фемінітиви північного наріччя української мови / Марія Брус // Волинь – Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2010. — С. 23—34
5. Гриценко П. Ю. Гуцульський говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. — 129—130.
6. Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / [ред. кол.: Я. Закревська (відп. ред.), П. Гриценко, Л. Коць-Григорук та ін.]. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. — 368 с.
7. Гуцульщина: лінгвістичні етюди / АН України. Інститут суспільних наук; ред. кол.: Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, Р. Керста, В. Черняк. — К.: Наук. думка, 1991. — 308 с.
8. Жилко Ф. Т. Нарис з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. — вид. друге (перероблене). — К.: Рад. школа, 1966. — 225—230.
9. Ковалик І. І. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у іменниковому словотворі / І. І. Ковалик // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами: зб. наук. праць / ред. кол.: М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1977. — 96—107.
10. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Наталя Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 216 с.

Список скорочень

ВС – Влад М. М. Стрігенне : книжка гуцул. звичаїв і вірувань / Марія Влад ; ред. П. Л. Швець. — К. : Вид-во “Укр. письменник”, 1992. — 224 с.

ГС – Гуцульські говірки : короткий словник / відповід. ред. Я. Закревська ; уклад. : Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — 232 с.

МД – Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос ; вид. третє. — Львів : ЛА «ППРАМІДА», 2005. — 176 с.

ФТ – Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Юрій Федькович ; ред. кол. : І. О. Дзевєрін (голова), М. П. Бажан, О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор'єв та ін. — К. : Наук. думка, 1985. — 576 с.

ЧТ – Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина ; ред. кол. : О. Є. Засенко (голова), О. В. Мишанич, Ф. П. Погребенник. — К. : Наукова думка, 1974. — Т. I. — 336 ; Т. II. — 304 с.

ЯТ – Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Ястремська Тетяна. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 424 — (Серія “Діалектологічна скриня”).

The article analyses names of women according to their activity typical of Gutsulian dialect. They are examined on semantic, morphological and stylistic levels. It has been pointed out that women's names according to their activity show the peculiarities of feminicon, identify Gutsulian Vernacular on the background of other dialects of the Ukrainian language.

Key words: Gutsulian vernacular, women's names according to their activity.

У статтє проанализованы названія жєницин за діяльнєстю, характернє для гуцульського діалєкта. Их рассмотрено на семантичєском, словообразовательнєм, стилістичєском урєвнєх. Подчеркнуто, що названія жєницин за діяльнєстю показывають специфіку гуцульського фєминикона, обеспєчивають ідєнтифікацію гуцульського говора среди друєих діалєктєв українського язика.

Ключєвє слова: гуцульський діалєкт, названія жєницин за діяльнєстю.

УДК 811.161.2'282.22(477.87)

ББК Ш 141.14–5 –21

Олеся Фанта

ТВОРЕННЯ ВІДАД'ЄКТИВНИХ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

У статтї описані словотвірні типи іменників, утворєних від прикметників за допомогою суфіксів -иц'(а), -ин(а), -к(а), в українських говорах Закарпаття.

Ключєві слова: іменник, словотвір, суфікс, українські говори Закарпаття.

Діалектний словотвір – порівняно молода наука і тому в останні десятиліття став

об'єктом вивчення ряду дослідників, таких як К. М. Лук'янюк (буковинські говірки) [8], З. С. Сікорська (українські говірки південно-східного мовного порубіжжя) [12], О. Т. Захарків (бойківський діалект) [6], Л. Г. Яропуд (західноподільський говір) [15], Г. В. Шумицька (північно-лемківські говірки) [14], Л. В. Дика (говірки поліськосередньонадніпрянського порубіжжя) [4], Г. Л. Аркушин (західнополіський діалект) [1] та ін. Найповніше словотвір частини закарпатських говірок представлений у працях В. В. Німчука, а саме верхньонадборжавські говірки [9]. Крім того, питання іменникового словотвору окремих закарпатських говірок розглядаються в дослідженнях таких науковців, як В. І. Добош (говірки долини р. Тур'ї) [5], І. Д. Пагиря (говірки західної Мукачівщини) [10], П. М. Лизанець (говірки Затисся Виноградівського району) [7, 87–102], І. І. Фекета [13], В. Волкай [2] (закарпатські говірки) та ін. Предметом нашого дослідження є афіксальний словотвір іменника у Закарпатському та тій частині гуцульського говору, яка знаходиться в Закарпатті (області). За браком місця, у статті розглядаємо творення тільки частини відад'єктивних іменників жіночого роду.

Відприкметникові (відад'єктивні) іменники в українських говорах – досить поширене явище. Дуже часто трапляються ще, крім прикметникових основ, дієприкметникові з походження. В. В. Грещук нараховує понад 50 суфіксів, які беруть участь в утворенні деад'єктивів. Це в основному іменники із значенням ‘носій ознаки’ або ‘абстрагована ознака’ [3, 79–80]. Відприкметникові іменники в українських говірках Закарпатської області найчастіше утворюються за допомогою таких суфіксальних морфем: -иц'(а), -ин(а), -нин(а), -атин(а), -к(а), -анк(а), -ачк(а), -інк(а), -инк(а), -єнк(а), -ух(а) тощо. За браком місця у статті розглядаємо словотвірні типи лише із суфіксами -иц'(а), -ин(а), -к(а), бо саме вони належать до найпродуктивніших.

Суфікс -иц'(а) належить до найпродуктивніших у творенні відприкметникових іменників. За його допомогою з'являються деривати таких словотвірних типів:

1. Продуктивний тип назв конкретних предметів: ваговиц'а ‘журавель у колодязі’ (КсП; [П.Г.: 19]), тие'нишиниц'а ‘солома із відходів пшениці’ (Лаз; [П.Г.: 160]), возо'виц'а ‘дорога, якою їздять возами’, ме'лайниц'а ‘мелайна костерева’, По'мыйниц'а ‘потічок, що

протікає через Сокирниця, права притока Тиси' [Сб.: 40, 170, 254], *студе́ниця*, *студе́ниця* 'криниця з холодною водою' [П.Г.: 185; Гриц.: 81], *дере́вля́ниця* 'дерев'яна трембіта' [Гриц.: 242]; пор. бойк. *бротя́ниця* 'мотузяна вуздечка', *во́дниця* 'посуд для води' [Ониш., I: 73, 139], гуц. *по́вниця* 'тарілка, у яку склали гроші на обдарування молодих' [ГГ: 151], *болотни́ця* 'калюжниця' [СГГ: 222], бук. *боко́виця* 'частина качалки, знаряддя, для валкування землі' [СБГ: 49].

2. Продуктивний тип назв полів: *бы́л'ани́ця* 'поле, з якого знято кукурудзу', *вў́с'а́ниця* 'поле, з якого знято овес', *бу́л'ани́ця* 'поле, з якого знято картоплю', *ора́ниця* 'рілля' [Сб.: 214; Нім.: 179; П.Г.: 127], *коше́ниця* 'поле, на якому постійно косять пшеницю' [Нім.: 179], *чи́шчени́ця* 'очищена від кущів, дерев, каміння ділянка' [П.Г.: 220], *мерт'ви́ця* 'неродюча земля' [Сб.: 171]; пор. бойк. *боля́ниця* 'поле, з якого знято картоплю', *ві́всья́ниця* 'поле, з якого знято овес' [Ониш., I: 65, 116].

3. Продуктивний тип назв самок свійських тварин тварин: *йало́виця* 'корова, що залишилася на зиму нетільною' (Ск, Лаз, СП; [Сб.: 428]), *поро́сниця* 'свиноматка' (Трс, Лз, СП, Кл, Ял, НБ), *ядер'ниця* 'вівця, яка швидко бігає', *урва́ниця* 'вівця, яка загубилася', *недо́єниця* 'вівця, яка втекла нелюбною', *безво́вниця*, *облі́зєниця* 'вівця, яка немає вовни' [Гриц.: 107, 122, 107, 202] та ін.

4. Малопродуктивний тип назв осіб: *зведе́ниця* 'покритка' (Ск, ВБ, Дл, КСП; [Сб.: 121; П.Г.: 66]), *моло́диця* 'молода на весіллі' (Ск, ЛП, Нн, НБ, Гр, Вш, МР, Дв, Бр), *бесче́сниця* 'безталанниця, бідолаха' (КСП), *блуд'ниця* 'розпусниця, вульгарна жінка' [Бв.: 35]; пор. бойк. *бож'ниця* 'богиня', *ві́рниця* 'вірничка', *ві́трєниця* 'вітрова відьма' [Ониш., I: 63, 130, 132], гуц. *бідниця* 'бідолашка (про жінку)' [СГГ: 190], *здо́рєви́ця* 'рум'янощюка дівчина (жінка) спортивної статури' [Нег.: 80].

5. Малопродуктивний тип назв плодів фруктових дерев та кущів: *чор'ниця*, *чер'ниця*, *черн'и́ці* 'ожина' (Ск, Вр, Дл, ВВ), *бы́стри́ця*, *бостри́ця* 'рання слива червоного кольору' (Вр, Чн, ВВ, Вд), *лес'ниця*, *лис'ниця* 'кислі дикі (лісові) яблука, які раніше використовували замість оцту' (Гр, КСП; [П.Г.: 93]), *бабо́виця* 'сорт груш' (КСП).

6. Малопродуктивний тип на означення приміщень: *теп'лиця* 'парник' (Дв; [Нім.: 178]), *тем'ниця* 'в'язниця' [Нім.: 178], *світ'лиця* 'прибрана кімната в будинку' (Дв,

Бр, Вш, Гр, Лоп, Ск; [Сб.: 338]), *півни́ця* 'погріб, льох' (Ск, Нн, НБ).

7. Непродуктивний тип назв хвороб: *красни́ця* 'хвороба дітей у вигляді червоних висипів на шкірі' (Ск), *мо́лочниця* 'пліснявка (у немовлят)' [Сб.: 176], *цукро́виця* 'цукровий діабет' [П.Г.: 216], *во́дяниця* 'хвороба екзема' [Бв.: 43].

8. Непродуктивний тип назви одягу та виробів із полотна: *спудни́ця* 'нижня, натільна жіноча сорочка' [Сб.: 341], *во́вняниця* 'вовняна тканина', *круче́ниця* 'гудзик на на вівчарському одязі' [Гриц.: 205, 261].

9. Непродуктивний тип назв їжі та напоїв: *квас'ниця* 'сироватка' [Сб.: 141], *ячмі́нниця* 'вид борошна' [П.Г.: 234], *варе́ниця* 'компот із сушених яблук, груш' [Бв.: 40]; пор. бук. *бу́же́ниця* 'буженина' [СБГ: 41].

10. Непродуктивний тип назв явищ природи: *ві́терниця* 'вітряна погода; буря' [П.Г.: 27]; пор. гуц. *громо́виця* 'громова блискавка' [ГГ: 49]

Ще Ф. Славський зазначав, що за допомогою суфікса *-in(a)*, одного із найпродуктивніших слов'янських суфіксів, творяться іменники від прикметників, іменників, зрідка, від дієслів" [28, I: 121]. Розглянемо словотвірні типи із цим суфіксом.

1. Високопродуктивний тип назв конкретних предметів: *задарни́на* 'те, що отримано задарма', *мы́л'ани́на* 'мильна піна', *подо́вина* 'підстилка з гілля, дрючків і под. під копицею сіна', *пору́ба́нина* 'рана від порізу' [Сб.: 94, 172, 242, 263], *до́ўжи́на* 'просторове поняття довготи' (Ск, Дв, Бр, ВБ, КСП, КБП), *с'іди́на* 'сивина' [Сб.: 331], *гли́бина*, *глу́бина* 'глибока вода' (Ск, МР, Бр, ВБ, КБП; [Сб.: 49]), *нови́на* 'земля, яка раніше використовувалася для косіння трави, а зараз вперше розорана' (Ск), *буко́вина* 'деревина з бука', *опáлина* 'відходи від зерна', *сли́вінка* 'сливове дерево' [П.Г.: 18, 125, 178], *лісо́вина* 'оплата за пашу' [Гриц.: 266]; пор. гуц. *дубо́вина* 'труна', *єси́нина* 'ясеневі дрова', *мако́вина* 'стебла маку, маковиння', *со́тина* 'міра площі, що дорівнює одній сотій гектара' [ГГ: 64, 68, 119, 175], *борта́вина* 'трухлявина в дуплі' (від *борта́вий* 'дуплистий, порохнявий') [СГГ: 228], бойк. *воло́вина* 'грубе домашньої роботи полотно' [Ониш., I: 141], зах.поліс. *порхо́вина* 'купа землі, поточена кротом', *сиви́на* 'сивина' [Арк., II: 75; 1, 297].

2. Продуктивний тип назв їжі: *пече́нина*, *смаже́нина* 'будь-яка печена страва' (КСП;

[П.Г.: 137, 178]), *квасніна* 'кисле молоко' (МР), *бужєнина* 'копчене м'ясо' (Ск), *верхніна* 'сметана' (КсП, РК, Гд, Вр, Тр; [П.Г.: 22; Бв.: 42]), *солонина* 'сало' (Ск, Вш, МР, Тс, Гн, ВВ; [Сб.: 326; Гриц.: 263]), *садовина* 'плоди фруктових дерев' (Ск, ВВ, КсП; [Сб.: 326; П.Г.: 170]), *порзнина* 'скоромна їжа' [Сб.: 262] та ін.; пор. гуц. *свіжинá* 'свіже м'ясо, яким пригощають або яке дають близьким після забою свині' [ГГ: 168; Нег.: 156], зах.поліс. *кисли́на* 'кисле молоко' [Арк., I: 220].

3. Непродуктивний тип локативних назв: *стари́на* 'місце (садиба), де людина народилася; майнова спадщина від батька' [Сб.: 342], *мокрина* 'мокре невисихаюче місце' [П.Г.: 104], *буковина* 'буковий ліс' [Гриц.: 80].

4. Непродуктивний тип назв осіб жіночої статі: *біл'авина* 'гарна молода дівчина' (Нв), *старші́на* 'батьки, старші родичі' (*с'вдйі́й старші́ны т'реба с'а с'лухати*) [Сб.: 342].

5. Непродуктивний тип в українських говірках Закарпаття утворює складний суфікс *-атин(а)* – *свіжати́на* 'м'ясо із щойно заколотої свині' (ВЛ, Ск), *здых'латина* 'померла тварина' (Ск, КсП; [Сб.: 125; П.Г.: 68]; пор. зах.поліс. *кис'л'áтина, трухл'áтина* 'трухле дерево' [1, 288]. Послідовно наголошується перший склад суфікса.

Дуже продуктивний суфікс *-к(а)*. Він омонімічний і утворює ряд продуктивних та малопродуктивних типів. Частину таких дериватів можна вважати універбами [1, 306]. Розглянемо найхарактерніші типи.

1. Високопродуктивний тип назв їжі та напоїв: *росол'анка* 'суп із квашеної капусти' (Ск, Вр, Гд, РК, ТП, Гр, Лз, Лц, Трн, Бз, ЛП, МР, Тс, Лп, Тс), *бурачанка* 'рідка страва з буряків' [Сб.: 32], *крд'у'ланка* 'домашня кров'яна ковбаса' (СП, Гд, РК, ВЛ), *віу'чанка* 'бринза з овечого молока' (Кв, Бг, Лаз), *коз'ачка* 'шлунок молодого козяти, який добавляли у молоко для приготування сиру (*к'л'агу*); сир з козячого молока' (Кв, Бг; [Гриц.: 169]), *те'л'ачка* 'шлунок молодого теляти, який добавляли у молоко для приготування сиру' (Кв, Бг), *малинд'юка* 'червоне яблуко, маленького розміру' (Гн), *червиу́ка* 'червивий плід (яблука, груші тощо)' (КсП), *трізд'юка* 'мука найвищого гатунку' [Сб.: 259], *медівка* 'солодка груша, слива', *р'іп'лінка* 'картопляний суп із заправкою' [П.Г.: 100, 165], *веснянка* 'бринза, яку виготовляли навесні', *літнянка* 'бринза, яку виготовляли влітку' [Гриц.: 178] та багато ін.;

пор. зах.поліс. *знілка* 'плід груші-дички' [Арк., I: 93].

2. Продуктивний тип назв одягу та його частин: *д'і'рау́ка* 'старий поношений одяг' (Дл; [П.Г.: 49]), *непранка* 'брудна сорочка' [Сб.: 231], *рой'тованка* 'хустка з бахромою' (Бз), *дуф'лованка* 'хустка із тонкої вовняної тканини, що має однаковий візерунок на всіх чотирьох кутах', *терн'д'юка* 'хустка з однотонної тонкої матерії' [Сб.: 81, 350], *пір'анка* 'напірниця' (Ск, Вш, Гр, Лп), *солом'н'анка* 'чоловічий солом'яний капелюх' (Ск, Кл, СП, Вш; [Сб.: 350; П.Г.: 180]), *сміт'анка* 'домоткане простирадло' [Сб.: 336], *вішиванка* 'вишивана сорочка, хустка' [П.Г.: 28], *смо'лінка, смо'лянка* 'смоляний одяг чабана (капелюх, сорочка та ін.)' [П.Г.: 179; Гриц.: 260]; пор. гуц. *баршонівка* 'хустка з оксамиту' [СГГ: 152], бук. *буденка* 'буденна сорочка' [СБГ: 41].

3. Продуктивний тип назв посуду, кухонного начиння: *вод'анка, бл'ашанка* 'кухоль для води' (Пл, МР, Нн, Ял, КПс; [Бв.: 43]), *дириу'л'анка* 'дерев'яна посудина' (Ск, КсП, Кв, РК; [Сб.: 62; П.Г.: 46]), *га'зоу́ка* 'газова плита', *літ'роу́ка* 'літрова пляшка, банка', *нафт'анка* 'посудина для гасу' [Сб.: 44, 162, 199], *мі'д'інка* 'посудина з міді, бронзи' [П.Г.: 102], *бад'овка* 'чашка з бляхи' [Бв.: 32]; пор. гуц. *берес'тянка* 'кругла дерев'яна посудина з накривкою для зберігання масла, сиру тощо' [СГГ: 171], бойк. *ванянка* 'посудина з клепок овальної форми для купання дітей' [Ониш., I: 83].

4. Продуктивний тип назв осіб: *ши'пил'ау́ка* 'жінка, яка картавить' (Нв), *роз'дир'ганка* 'дівчина, яка ходила в старому та брудному одязі' (Кл), *вуш'лиу́ка* 'вошива дівчина', *куче'р'ау́ка* 'кучерява дівчина або жінка' [Сб.: 43, 157], *бі'л'ау́ка, біл'івка* 'кохана дівчина' [Сб.: 25; П.Г.: 14], *рапавка* 'жінка з прищами на обличчі' [П.Г.: 161]; пор. гуц. *бабінка* 'дочка баби-повитухи' [СГГ: 117].

5. Малопродуктивний тип назв рослин та їх частин: *жабл'ачка* 'калюжниця болотна' (Ск, Нн, НБ, Бр, Дв, Бз, Гл), *кор'ч'д'юка* 'кущова цибуля', *п'с'ачка* 'трава, яку важко косити' [Сб.: 151, 297], *воро'нячка* 'отруйливий гриб' [Бв.: 44]; пор. гуц. *горохов'єнка* 'горохова солома' [ГГ: 48], бойк. *буківка* 'вид гриба, що росте в букових лісах' [Ониш., I: 75], бук. *болгáрка* 'солодкий перець' [СБГ: 35].

6. Малопродуктивний тип назв посліду тварин: *кур'ачка* 'курячий послід' (Ск, ВБ), *гус'ачка* 'гусячий послід' (Ск, КсП; [П.Г.: 41]), *кут'ачкы*, мн. 'котяче лайно' [Сб.: 152],

сви́н'чка ‘свинячий пронос’ [П.Г.: 171]; пор. гуц. *ко́т'ичка* ‘котячий послід’, *ку́р'ичка* ‘кур'ячий послід’ [Негр.: 99, 103].

7. Непродуктивний тип назв тварин (переважно свійських): *моло́чанка* ‘корова молочної породи’ [Сб.: 176; Гриц.: 142], *й'ал'і́ўка*, *й'ал'у́ўка*, *й'ало́ўка* ‘ялова (нетільна) корова (вівця, коза)’ (МР, Вш, Нн, Нб, Дв, Бр, ВБ, КБП), *літ'р'івка* ‘вівця, що дає літр молока’ [Гриц.: 25, 157]; пор. гуц. *ра́павка* ‘ропуха’ [Негр.: 149].

8. Непродуктивний тип назв домашньої горілки: *во́нячка* ‘смердюча горілка’, *бруф'лянка* ‘поганого сорту горілка’ [Бв.: 38, 44]; пор. бук. *бурача́нка* ‘самогон з буряків’ [СБГ: 43].

9. Непродуктивний тип назв хвороб: *го'р'ачка* ‘підвищена температура тіла; пропасниця’ (Ск, МР; [Бв.: 50]), *во́д'инка* ‘водяна хвороба’ [П.Г.: 29].

Отже, відад'єктивні іменники жіночого роду в закарпатському і в частині гуцульського говору найчастіше утворюються за допомогою суфіксів *-иц'(а)*, *-ин(а)*, *-к(а)*. Аналогічна картина спостерігається і в ряді інших південно-західних, західнополіських та інших говорах української мови.

Скорочення назв обстежених населених пунктів

Бг – Богдан Рухівського району, Бз – Березники Сваляв., Бр – Брід Іршав., ВБ – Великий Бичків Рахів., ВВ – Верхнє Водяне Рахів., Вд – Водиця Рахів., ВЛ – Великі Лази Ужгород., Вр – Ворочєво Перечин., ВР – Верхні Ремети Берегів., Вш – Вишково Хуст., Гд – Гайдош Ужгород., Гл – Голубине Сваляв., Гн – Ганьковиця Сваляв., Гр – Грушово Тячів., Гр – Горонда Мукачів., Дб – Добрянське Тячів., Дв – Довге Іршав., Дл – Ділове Рахів., Зг – Загорб Великоберез., КБП – Кобилецька Поляна Рахів., Кв – Кваси Рахів., Квс – Квасово Берегів., Кл – Колочава Міжгір., КПс – Костєва Пастіль Великоберез., КСП – Косівська Поляна Рахів., Лаз – Лазщина Рахів., Лз – Лозянський Міжгір., ЛП – Липецька Поляна Хуст., Лп – Лопухово Тячів., Лт – Люта Великоберез., Лц – Лецовиця Мукачів., МР – Малий Раковець Іршав., МУ – Мала Уголька Тячів., НБ – Нижній Бистрий Хуст., Нв – Новоселиця Виноградів., Нн – Нанково Хуст., Пл – Пилипець Міжгір., Пр – Перехресний Воловец., РК – Руські Комарівці Ужгород., Рс – Руське Мукачів., Ск – Сокирниця Хуст., СП – Синевирська Поляна Міжгір., Ст – Скотарське Воловецьк., ТП – Тур'я Поляна Перечин., Тр – Турички Перечин., Трн – Торунь Міжгір., Трс – Тросник Виноградів., Тс – Тарасівка Тячів., Тш – Тишів Воловецьк., Чн – Чинадієво Мукачів., Ял – Ялове Воловецьк.

Скорочення назв використаних джерел

Арк. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : У 2-х т. / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа – 2000.
Бв. – Бєвка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Марамороського комітату / Бєвка О. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.

Гриц. – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка (вівчарство у текстах) / Грицак М. – Львів, 2008. – 320 с.

Негр. – Нєгрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / Нєгрич М. – Львів, 2008. – 224 с.

Нім. – Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / Німчук В.В. // Наукові записки Ужгородського університету : Діалектологічний збірник. – 1955. – Т. 14. – 169–192.

Ониш. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. / Онишкевич М.Й. – К. : Наук. думка, 1984.

П.Г. – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

Сб. – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Сабадош І.В. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В.Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СГГ – Словник гуцульських говірок // Гуцульщина : Лінгвістичні етюди. – К. : Наук. думка, 1991. – 308

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : [Монографія] / Аркушин Г.Л. – Луцьк : Вежа, 2004. – 764 с.
2. Волкай В. До вивчення іменникового словотвору в закарпатському діалекті / В.Волкай // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія “Філологія”. – Ужгород, 2004. – Вип. 9. – 27–29.
3. Грещук В.В. Відприкметникові утворення / В.В. Грещук // Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В.М. Русанівський, О.О.Тараненко (співголови) та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 2007. – 79–80.
4. Дика Л.В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.В. Дика. – К., 2003. – 19 с.
5. Добош В.І. Із словотвору іменників говірок долини р. Тур'ї Закарпатської області / В.І. Добош // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна. – 1958. – № 2. – 78–80.
6. Захарків А.Т. Словообразование имен существительных бойковского диалекта (названия носителя процессуального признака) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / А.Т.Захарків. – Ужгород, 1981. – 26 с.
7. Лизанець П.М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області / Лизанець П.М. – Ужгород, 2008. – 440 (про іменниковий словотвір на 87–102).
8. Лукьянюк К.М. Суффиксальное словообразование в буковинских говорах (прямая суффиксация) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов мира (украинский язык)” / К.М. Лукьянюк. – Черновцы, 1966. – 23 с.
9. Німчук В.В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов мира (украинский язык)” / В.В.Німчук. – К., 1962. – 18 с.

10. Пагиря И.Д. Из словообразования имен существительных в говорах западной Мукачевщины / И.Д.Пагиря // Сөвешание по Общесловянскому лингвистическому атласу : Тез. докл. – Воронеж, 1974. – 140–142.
11. Сикорская З.С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов мира (Украинский язык)” / З.С. Сикорская. – К., 1972. – 29 с.
12. Сікорська З.С., Шарпило Б.А. Деякі закономірні риси системи словотворення іменників в українських говорах південно-східного мовного пограниччя / З.С.Сікорська, Б.А. Шарпило // Мовознавство. – 1970. – № 3. – 51–59.
13. Фекета И.И. Названия женщин по роду деятельности и профессии в украинских говорах Закарпатья / И.И.Фекета // Сөвешание по Общесловянскому лингвистическому атласу : Тез. докл. – Воронеж, 1974. – 163–165.
14. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північно-лемківських говірках української мови : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.В.Шумицька. – Ужгород, 2010. – 19 с.
15. Яропуд Л.Г. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западноподольском говоре (носитель процессуального и предметного признака ; носитель признака) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов мира (Украинский язык)” / Л.Г. Яропуд. – К., 1988. – 23 с.
16. Słowski F. Zarzys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław ; Warszawa ; Gdańsk : Wydawnictwo PAN. – Т. I. – 1974. – S. 43–141 ; Т. II. – 1976. – S. 13–60 ; Т. III. 1979. – S. 11–19.

The article described of words types of nouns, formed from adjectives by the suffixes of -ic(a), -in(a) and -k(a), in Ukrainian patois of Transcarpathian region.

Key words: noun, derivation, the suffixe, the Ukrainian patois of the Transcarpathian region.

В статті описані словообразовательні типи іменників, утворених від прилагательних з допомогою суффіксів -иц'(а), -ин(а), -к(а), в українських говорах Закарпаття.

Ключевые слова: существительное, словообразование, суффикс, украинские говоры Закарпаття.

УДК 811.161.2'342.8'282.2
ББК 81-1

Галина Кобирилка

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ФУНКЦІЇ НАГОЛОСУ В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У дослідженні виявлено й проаналізовано диференційні функції наголосу в гуцульських говірках.

З'ясовано, що наголос у досліджуваних говірках є засобом розрізнення граматичних форм, семантики слів. Зроблено висновок, що, встановлюючи акцентні норми, доцільно прислухатися до мовлення народу.

Ключові слова: наголос, диференційні функції, говірки.

Наголос в українській мові є індивідуальною ознакою слова, бере участь у його звуковій організації. Окрім фонетичного об'єднання слова, в окремих словах наголос виконує й інші важливі функції: смислорозрізнавальну, форморозрізнавальну, семантико-граматичну. Це характерно для тих слів, які мають тотожне вираження в певних граматичних формах, і диференціюються місцем наголосу, тобто наголос є засобом розрізнення граматичних форм, семантики чи і граматичних форм, і семантики. Наявність диференційних функцій наголосу уможливило зіставлення наголосу з фонемою, зокрема таку паралель провели Р. І. Аванесов [1], М. А. Жовтобрюх [8, 47-48]. Очевидним є те, що в мовах чи говірках з фіксованим місцем наголосу, наголос не може бути засобом розрізнення ні лексичних, ні граматичних форм.

На сучасному етапі дистинктивні функції наголосу в українській літературній мові ґрунтовно дослідив й проаналізував В.М.Винницький [5].

Мета нашої праці – виявити диференційні функції наголосу в гуцульських говірках.

Джерелом дослідження послуговували лексикографічні праці, зокрема, «Гуцульські говірки. Короткий словник» за редакцією Я.В.Закревської (Львів, 1997), Юрій Піпаш, Борис Галас «Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області» (Ужгород, 2005).

У гуцульських говірках, так само як і в інших українських діалектах (окрім лемківських, які мають стабільний наголос на другому складі з кінця слова – парокситонний), словесний наголос вільний, рухомий, нефіксований, не закріплений за певним складом чи морфемою у словах. Наголошеним може бути будь-який склад: перший ('гузарь 'стовбур дерева', 'рівнива 'рівнина'), другий (зат'вірка 'клямка, засувка', роз'бола 'хвороба'), третій (зарі'ка 'угіддя поза річкою', халайт'ра 'натовп'); будь-яка морфема: префікс ('заціпка 'гачок замка на воротах, дверях', 'посестра 'подруга, кохана'), корінь ('гуцанка 'колиска', за'фукнути 'задути,

загасити полум'я', *послідок* 'кінець'), суфікс (*зати'рач* 'спеціальний рубанок (у столярів)', *хаб'ник* 'чагарник, смітник').

Характерною ознакою в частині гуцульських говірок, як і в чеській та угорській мовах, є наголошування першого складу, що властиво різним граматичним класам: іменникам (*'амінь*, *'анцуг* 'костюм', *'болван* 'великий камінь; перен. хтось нерозумний', *'вояк*, *'лош'е*, *'т'румбета* 'трембіта', *'фодбал* 'футбол, *'цілина* 'межигір'я'; *прірва*; *ущелина*'), прикметникам (*'вовниний*, *'гамішний* 'непорядний, несправедливий; хитрий', *'п'люгавий* 'вередливий, неприємний, огидний', *'х'ромий* 'кульгавий; кривий; безногий', *'убраний* 'одягнений'), займенникам (*'т'воїй*, *'с'воїй*, *'мого*, *'с'вого*), дієсловам (*'в'хопити*, *'зач'іу*, *'родіу*). Цю тенденцію наголошування в гуцульських говірках відзначали Ф. Т. Жилко [7, 149–150], П. Ю. Гриценко [6, 130]. Водночас недослідженими залишаються внутрішні та зовнішні чинники дії такої тенденції, так само як і функціональна, кількісна характеристика таких слів, залежність акцентного типу від структури слова, адже існують також слова, які не зазнали дії цієї тенденції (*сиро'ватка*, *фо'рост* 'хмиз; сухі гілки').

Унаслідок своєї рухомості наголос у досліджуваних говірках є засобом розрізнення омонімічних форм і виконує диференційні функції.

Смислорозрізнювальна функція – за допомогою місця наголосу в слові розрізняють лексичне значення.

Семантичну диференціацію за допомогою наголосу зафіксовано: а) в іменниках чол. р. та жін. р. (*'гуцул* 'мешканець верхів'я північно-східних Карпат' – *гу'цул* 'зłodий, злочинець (рум.); вершник'; *'заруб* 'зруб стіни будівлі; край лісу; тин із хмизу' – *за'руб* 'зарубка; позначка, мітка'; *ко'машини* 'обід за померлим у день похорону, поминки' – *комаш'ни* 'комарі'; *'намітка* 'ткацький узор' – *на'мітка* 'хустина молодої (нареченої)'; *об'луда* 'лицемір; негідник; перевертень; фарисей' – *облу'да* 'марево, обман' [Піпаш]; *'папірок* 'ратія' – *па'пірок* 'цигарковий папір' [Лесюк; Піпаш]; *'п'литици* 'іхт. *Luciscus rutilus*' – *пли'тици* 'розпилена навіл колода'; *'ранник* 'вороняче око, конвалія; подорожник' – *ран'ник* 'ранні груші, яблука'; *'рінник* орн. 'олянка' – *рін'ник* 'брус, точило з піску'; *'ріска* 'березова гілка; бич' – *ріс'ка* бот. 'ряска'; *са'мостріл* 'заряджена зброя для полювання на

звірів' – *само'стріл* 'хвороба попереку (радикуліт)'; *'сикавка* 'прилад для поливання водою; шприц' – *си'кавка* бот. 'болиголов плямистий'; *'сім'ни* 'насіння' – *сім'ни* 'сім'я'; *'ув'йиска* 'зав'язка; чим зав'язують мішок' – *ув'йиска* 'в'язка (пласт) сіна') [Піпаш]; б) прикметниках (*'з'биточний* 'пустотливий' – *зби'точний* 'жорстокий, шкідливий'; *'коравий* 'засушений; покороблений (про взуття)' – *ко'равий* 'неслухняний, упертий (про людину)') [Піпаш]; в) дієсловах (*'гуркати* 'грюкати', 'штовхати' – *гур'кати* 'доїти (видоювати) вівцю, козу' [Гуцул.]; *'з'лагодити* 'змайструвати; полагодити, поправити' – *зла'годити* їсти 'зварити, приготувати їжу'; *'пітси'пати* 'заливати; лити під щось; підкидати чари' – *піт'сипати* 'обгорнути картоплю, кукурудзу, овочі'; *'шо'лопати* 'копати, рити' – *шоло'пати* 'лоскотати, подразнювати') [Піпаш].

У результаті зіставлення наголошування в гуцульських говірках і в українській літературній мові також виявлено смислорозрізнювальну функцію наголосу між двома системами – діалектно-літературною (*горо'дина* 'огорожа, тин' – *го'родина* 'овочі'; *оп'тика* 'аптека' – *оп'тика* '1. Розділ фізики, що вивчає світло, його властивості та закони. 2. Прилади, інструменти, виготовлені з урахуванням законів відбивання і заломлення світла'¹; *під'мет* 'квітник; підмітання' – *підмет* 'головний член речення'; *пра'вила* 'перила, поруччя' – *п'равила* Н. відм. мн. від *п'равило* 'положення, яким передається якась закономірність, стале співвідношення певних явищ;...'; *ро'ман* 'румун' – *ро'ман* '1. Великий за розміром і складний за побудовою прозовий твір художньої літератури; 2. Любовні стосунки між чоловіком і жінкою'; *сково'рода* 'борона; диски' – *сковоро'да* 'неглибокий круглий посуд, у якому смажать їжу'). Такі слова можна назвати міжсистемними, а точніше діалектно-літературними омографами.

Діалектні джерела свідчать, що явище семантичної диференціації слів за допомогою наголосу загальноукраїнське, адже ця функція наголосу властива сучасним українським діалектам південно-західного, південно-східного та північного нарічч².

¹ Першою подаємо форму, яка функціонує в досліджуваних говірках, другою – в українській літературній мові.

² Докл. про смислорозрізнювальну функцію наголосу в українських говірках див.: Кобирина Г. Лексико-семантична функція наголосу / Г. Кобирина // Наукові записки. – Т. 111. Філологічні науки. – К. :

Смислорозрізнавальну функцію українського наголосу простежено в найдавніших акцентованих пам'ятках кінця XVI – початку XVIII ст. [5, 60], зафіксовано як у давніх, так і в сучасних лексикографічних працях, пор.: *'бережний* 'ум. бережненький' – *'бережний* 'прибережний'; *'жалоба* 'траур' – *'жалоба* 'скарга' [Грінченко]; *'ведро* – *'вед'ро*; *'видний* – *'вид'ний*; *'обід* – *'об'ід*; *'обруч* – *'об'руч* [Желехівський]; *'бід'нота* 'бідні, убогі, незаможні люди' – *'бідно'та* 'бідність'; *'город* 'місце кожної команди в різних масових іграх, яке звичайно окреслюється лініями на землі' – *'го'род* 'ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів'; *'мука* 'страждання' – *'му'ка* 'борошно'; *'образи* 'зовнішній вигляд кого-, чого-небудь' – *'обра'зи* 'ікони' [ВТС].

Семантико-граматична функція – за допомогою наголосу в досліджуваних говірках розрізняють і лексичне, і граматичне значення, зокрема: форму Р. відм. одн. та Н. відм. мн., Р. відм. одн. та збірного іменника, різні морфологічні класи та категорії (іменника і прикметника; іменника і дієслова, вид дієслова): *'во'лошк'и*, Р. відм. одн. від *'во'лошка* 'румунка, молдаванка; порода курей; груша' – *'волош'к'и* 'волошки'; *'дичк'и*, Р. відм. одн. від *'дичка* 'дике фруктове дерево' – *'дич'к'и* 'лісові фрукти'; *'дра'ч'и*, Р. відм. одн. від *'дра'ч'и* 'пила для пиляння дощок' – *'др'ач'и* 'здиство; високі податки'; *'дрим'бати* 'грати на дримбі' – *'др'имбати* 'здійснювати статевий акт'; *'кату'ни*, Р. відм. одн. від *'кату'на* 'вояка; солдат' – *'ка'туни* 'військо; армія'; *'лишк'и*, Р. відм. одн. від *'лишка* 'ложка', 'залишок, остача' – *'лиш'к'и* 'конюшина повзуча'; *'ло'патк'и*, Р. відм. одн. від *'ло'патка* 'мала лопата; деталь млина, ступи тощо' – *'лопат'к'и* 'стручкова рання квасоля'; *'облуда*, Р. відм. одн. від *'облуд* 'місце, де можна заблудитися' – *'обл'уда* 'лицемір; негідник; перевертень; фарисей' – *'облу'да* 'марево, обман'; *'опари*, Р. відм. одн. від *'опара* 'зашпори (біль у пальцях від морозу)' – *'опари* 'випари'; *'патик'и*, Р. відм. одн. від *'пати'ка* 'аптека' – *'пати'к'и* 'уламки дров; патики, патиччя'; *'поло'нинки*, Р. відм. одн. від *'поло'нинка* 'мала полонина' – *'полонин'ки* 'полонинські коломийки (обрядові пісні)'; *'сама* 'свідомість; гадка, думка; увага' – *'са'ма* займ.; *'сил'инк'и*, Р. відм. одн. від *'сил'инка* 'вервечка; шнурок для нанизання' – *'сил'ин'к'и* 'нанизані гриби, ягоди, намистинки, прикраси'; *'талапкан'и* 'імен. до

'талапкати – *'талап'кан'и* 'жінка, яка талапкає'; *'утеч'и* 'втеча; втікання' – *'уте'ч'и* 'втекти; вибігти'; *'хащ'и*, Р. відм. одн. від *'хащ'и* 'ліс; окраїна лісу; чагарник; хмиз' – *'ха'щ'и* 'лісові зруби; пасовиська'; *'зак'ликати* 'запросити, покликати' – *'закли'кати* 'викликати, зазивати (в армію)'; *'збігати* до когось 'відвідати когось' – *'збі'гати* 'википати; виливатися (про молоко, суп)'; *'переси'пати* 'переливати' – *'пере'сипати* (хату) 'розвалити; перебудувати' [Піпаш].

Форморозрізнавальна функція (за І. Огієнком – це закон функційного розрізнення форм [9, 16]) – за допомогою наголосу в досліджуваних говірках диференціюють граматичні форми, зокрема форми Р. відм. одн. та Н. відм. мн. (*'баби* – *'ба'би'*¹, *'д'івки* – *'д'ів'ки*, *'о'дежі* – *'оде'жі*, *'фалатки* 'ганчірка; лахміття' – *'фалат'к'и'*)².

Форморозрізнавальна функція наголосу переплітається з тенденцією диференціювати форми однини і множини. Наголос переноситься на флексію у формі Н. відм. мн. і таким чином разом з афіксацією розрізняє форми однини і множини (*'гуцул* – *'гуцу'ли*, *'друшка* – *'друш'к'е'*³, *'в'інок* – *'в'ін'к'е'*³, *'кельбух* – *'кельбу'х'и*, *'пампушок* – *'пампуш'к'и*, *'пліт* – *'плот'и*, *'пукач* – *'пука'чі*).

Зауважимо, що тенденція диференціювати форми однини і множини, яка властива українській мові та її говіркам, є сильною, оскільки охоплює також і запозичені слова, зокрема з польської мови, у яких наголос стабільний на другому складі з кінця слова³. Однак ця акцентна особливість української мови, як свідчать карти Атласу української мови, не властива всім говорам. Вона характерна здебільшого для говорів південно-східного і більшості говорів південно-західного наріч (за винятком лемківських говірок). У північному наріччі вирізняються західнополіські говірки, у яких не діє тенденція переносити наголос на

¹ Першою подаємо форму Р. відм. одн., другою – Н. відм. мн.

² Докл. про форморозрізнавальну функцію в говірках див.: Кобирилка Г.С. Наголос у системі формотворення / Г.С. Кобирилка // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 2006. – 183 – 188; Протиставлення форм іменників за допомогою наголосу в бойківських говірках / Г.С.Кобирилка // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка. – К.: Інститут української мови НАН України, 2008. – 94–97.

³ Докл. див.: Кобирилка Г.С. Наголошування форми називного відмінка множини іменників, запозичених з польської мови, у бойківських говірках / Г.С.Кобирилка // Мовознавчі студії. – Випуск 2. – Дрогобич, 2010. – 173 – 178.

закінчення у формі Н. відм. мн. ('баби, 'бан'ки, 'кол'ади, к'рес'³³ бини)¹.

Функція перенесення наголосу на флексію, тобто диференціювати форми однини та множини, є давньою, її зафіксовано в "Лексиконі" Памви Беринди [4], хоча, як зазначає Л. А. Булаховський, український тип наголосу *к'нижки* – *книж'ки* з погляду праслов'янської мови є новим [3, 359–361]. Дію тенденції переносити наголос на закінчення у формі називного відмінка множини від пізньопраслов'янського періоду до нашого часу простежив В. Г. Складенко [10]. Уперше розрізнення форм однини і множини за допомогою наголосу в українській мові (як суто специфічне явище) помітив Р. Брандт, який підкреслив, що "ні у сербів, ні у словаків, ні у болгар немає нічого подібного, та й росіяни, якби володіли колись таким зручним способом відрізнити називний мн. від родового одн. (називний мн. *ба'би*, родовий одн. – *'баби*) навряд чи б від цього відмовилися" [2, 31–32].

Отже, у гуцульських говірках за допомогою місця наголосу в слові розрізняють лексичне значення; разом з афіксацією наголос також диференціює і лексичне значення, і граматичні форми слова, тобто наголос є засобом розрізнення омонімічних форм.

Вважаємо, що однією з причин функціонування омографів у гуцульських говірках є іншомовні нашарування з румунської, угорської мов. В українській літературній мові чинником такого явища є вливання лексичних одиниць не тільки з інших мов, а й з різних діалектів.

Унаслідок аналізу диференційних функцій наголосу в гуцульських говірках, зокрема смислорозрізнювальної, закономірно постає питання: «Чому в українській літературній мові нормою в наголошуванні на позначення мешканця верхів'я північно-східних Карпат є акцентний тип з наголосом на другому складі: одн. *гу'цул* – мн. *гу'цули*?» Адже в досліджуваній діалектній системі функціонують слова-омографи: одн. *'гуцул* ('*гуцол*) 'мешканець верхів'я північно-східних Карпат' [Негрич; Піпаш] – мн. *гуцу'ли* [Закревська; Негрич] та *гу'цул* 'злодій, злочинець (*рум.*)' [Піпаш]. Зазначимо, що «Малоруско-німецький Словар» Є. Желехів-

ського, С. Недільського (Львів, 1886), фіксує *'гуцул*, в «Етимологічному словнику української мови» за редакцією О. С. Мельничука (К., 1982) та «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка (К., 1996) подано з варіантним наголосом – *'гу'цул*, не розрізняючи лексичного значення. Вважаємо, що, встановлюючи мовні норми, доцільно прислухатися до живого мовлення народу, а в подальшому укладанні словників взяти до уваги проілюстровану пару слів-омографів і виправити цю недоречність.

1. Аванесов Р. И. Ударение в современном русском литературном языке / Р. И. Аванесов. – М. : Учпедгиз, 1958. – 80 с.
2. Брандт Р. Ф. Начертание славянской акцентологии / Р. Ф. Брандт. – СПб. : Тип. Императ. Акад. наук, 1880. – 340 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Т. 2 / Л. А. Булаховський. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1977. – 632 с.
4. Веселовська З. М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – початок XVIII століть) / З. М. Веселовська. – Х. : Видавництво Харківського університету, 1970. – 163
5. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Радянська школа, 1984. – 160
6. Гриценко П. Ю. Гуцульський говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. – Видання третє, зі змінами і доповненнями. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1955. – 316
8. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 256 с.
9. Митрополит Іларіон. Український літературний наголос / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: видавництво «Наша культура», 1952. – 304
10. Складенко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник / В. Г. Складенко. – К. : Наукова думка, 2006. – 711

Джерела

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440
- Грінченко – Словарь української мови. В чотирьох томах / [упор. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 496
- Гуцул. – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відпов. редактор Я. Закревська]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. В семи томах. – Т. 1 / [відпов. редактор О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982. – 634 с.
- Желехівський – Желеховский С., Недільский Малоруско-німецкий Словар. / [уклад. Є. Желеховский, Недільский]. – Львів : Тов. им. Шевченка, 1886. – 1122 с.

¹ Докл. див.: Кобиричка Г. С. Деякі особливості наголошування в західнополіських говірках / Г. С. Кобиричка // Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Вип. 4. – Луцьк, 2007. – 115 – 120.

- Лесюк – Микола Лесюк. Мовний світ сучасного галицького села / [уклад. Микола Лесюк]. – Івано-Франківськ : Видавництво «Нова зоря», 2008. – 328 с.
- Негрич – Микола Негрич. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
- Піпаш – Юрій Піпаш, Борис Галас. Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області / [уклад. Юрій Піпаш, Борис Галас]. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2005. – 266с.

This article is an attempt to analyze the differentiation function of accent in the Gutsulian dialects. It is known that the stress in the dialects is the means of difference grammatical and semantical forms. As a result, setting the accentual norms we should listen to broadcasting of people.

Key words: the stress, the lexical-semantic function, Ukrainian dialects.

В статтє проанализированные дифференционные функции акцента в гуцульском говоре. Доказано, что акцент в них есть способом различия грамматических форм семантики слов.

Ключевые слова: акцент, дифференционные функции, говор.

УДК 811. 161. 2367. 625

ББК 81.2 Ук

Костянтин Іваночко

КОРЕНЕВЕ НАГОЛОШУВАННЯ ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ З СУФІКСАЛЬНОЮ МОРФЕМОЮ -И- В ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

**(на матеріалі Короткого словника
«Гуцульські говірки» Я. Закревської)**

У статті проаналізовано особливості кореневої акцентуації гуцульських вербальних дериватів з суфіксом -и- в порівнянні з їх наголошуванням в інших українських говорах та сучасній літературній мові. Великий за обсягом фактичний матеріал став основою для висновків, що переважає більшість аналізованих дієслів сягає праслов'янського, навіть — праіндоєвропейського ґрунту, однак через позалінгвістичні фактори нині опинилася на узбіччі літературної мови.

Ключові слова: акцентуація, гуцульські говірки, південно-західні говори, південно-східні говори, кореневе наголошування.

Документальні джерела про історію Гуцульщини сягають періоду XIV - XV ст., однак своїми мовними (лексичними, морфологічними, дериваційними, наголосовими, стилістичними) особливостями засвідчують немало старовини і сягають своїм корінням

набагато давнішого історичного періоду [7; 10; 11; 21].

Походження гуцульських говірок і межі їх поширення ще остаточно не з'ясовані. Однак превалююча більшість учених схиляється до думки, «що гуцульські говірки генетично і практично протягом віків є говірками української мови з іншомовними нашаруваннями», серед яких найпоширенішими вважаються румунізми [7, 9]. На сході і північному сході гуцульські говірки межують з покутсько-буковинськими, на північному заході — бойківськими, на заході — середньокарпатськими говірками. На півдні вони стикаються з румунською мовою. Своїми особливостями найближче співвідносяться з покутсько-буковинськими та бойківськими.

Дослідження наголосових особливостей гуцульських говірок української мови становить особливий інтерес не тільки тому, що їх акцентуація ніколи не уніфіковувалася (та й не уніфікується) з літературною мовою, але й тому, що вони послідовно зберігають свою закоріненість у праслов'янській чи праіндоєвропейській мовний ґрунт, забезпечуючи духово-культурницьку неперервність багатьох поколінь української нації.

Дієслово як лексико-граматичний розряд у системі мови займає одне з головних місць, представляючи «найбільшу кількість граматичних категорій та підлеглих їм граматичних значень, у яких узагальнено багатогранність процесів об'єктивної дійсності» [13, 148].

З'ясування причин послідовного збереження кореневої акцентуації мотивуючих безпрефіксних суфіксальних вербальних основ недоконаного виду префіксально-суфіксальними дієслівними утвореннями доконаного виду з суфіксальною морфемою -и- у гуцульських говірках, як і бойківських, пояснення відмінностей наголошування їх у південно-східних говірках та сучасній українській літературній мові стали метою нашого дослідження.

Заглиблення в лексико-семантичні та лексико-граматичні процеси, що відбувалися в аналізованому структурному типі префіксально-суфіксальних дієслівних дериватів (на тлі їх словотворчих гнізд), слугували предметом наших студій й основою для розуміння сутності акцентуаційних процесів у системі дієслова, у тому числі й мови.

Дослідження у галузі діалектної акцентології з кожним роком виборють собі належне місце. Наголошування вербальних дериватів у південно-західних діалектах, зокрема префіксально-суфіксальних дієслів у говорах «західних (угорських) русинів» та суфіксальних дієслів у наддністрянських говірках, у порівнянні з літературною мовою, уже ставали предметом дослідження К. Іваночка [8; 9].

Акцентуаційні студії над кореневим наголошуванням префіксально-суфіксальних дієслів доконаного виду з суфіксальним формантом **-и-** в гуцульських говірках є продовженням дослідження особливостей кореневого наголошування аналогічного структурного типу дієслів з суфіксальною морфемою **-а-** аналізованих говірок. Особливості кореневого наголошування префіксально-суфіксальних дієслів з іншими суфіксальними морфемами (**-ува-**, **-ну-**, **Ø** (**нуль суфікса**)) в гуцульських говірках становитимуть перспективу акцентуаційних зацікавлень.

Спираючись на багатолітні студії у галузі української діалектології, Я. Закревська доводить, що кореневий наголос у всій парадигмі дієслова у південно-західних говорах досить стабільний і не піддається уніфікації з боку нормативного [6, 132]. У гуцульських говірках з кореневим акцентним типом побутує достатня кількість дієслів. Серед префіксально-суфіксальних вербальних лексем доконаного виду, що зберігають кореневе наголошування безпрефіксних мотивуючих основ недоконаного виду, як і в сучасній українській літературній мові [3, 323], виокремлюється група із суфіксальною морфемою **-и-**: **відпудити**¹ «відлякуючи відігнати»: *Йїх відпудили віт тих овец* [СГГ, 37], **напудити** (Левч.) «напугати, -ужати» [Жел., 489], **пудити** і **пудити**: 1 «Швидко їхати». 2. «(Худобу) гнати» [СБГ, II, 160], **пудити**, **-джу**, **-диш**: 1. «Гнати». 2. «Мочитися»: Молоде, гудь, та в двір **пудь**, а старе хвали, та з двора веди [Грінч., III, 498]; **пудити**, **діал.**²: 1. «Гнати»: Молоде, гудь, та в

двір **пудь**, а старе хвали, та з двора веди [Сл. Гр.]. 2. «Лякати» [СУМ, VIII, 385]; **пудити** «лякати, гнати; мочитися» [швидко їхати (О.)], **пуджати** «лякати (ВеУг)», **опудитися** «злякатися», **опужувати** «ставити опудала» (Си), **попудить** «кинути» (Чаб); - р. **пудить** «проганяти, лякати», бр. **пудзіць** «тс.», др. **пудити** «гнати», п. **pedzić** «тс.», ч. **ruditi** «спонукати, підбивати», слц. **ruditiq** «гнати, переслідувати», болг. **пѣдя** «жену, виганяю», м. **пади** «жене, виганяє», схв. **пудити** «лякати, гнати», слн. **poditi** «гнати, переслідувати»; **забавити(си)**: 1. «Те саме, що завгурети(си)». 2. «Затриматися, забаритися» [СГГ, 72]; **забавитися**: «забавитися». 2. «забаритися»: Йа до свої діўчениці ходом **забавляюса**³; Понад лісок, по-під лісок, по-під ліс рожанцький, а де ж ти с`а та **забавив**, л`убку волос`анцький [СБГ, I, 258]; **забавитися**, **-влюся**, **-вишся**: 1. «забавитися; розважитися». 2. «затриматися»: *Пусти, мати, погуляти, я не забавлюся*, - тільки хлопців потуманю і назад вернуся (Чуб. V. 685) [Грінч., II, 2]; **забавитися**, **-влюся**, **-вишся** «чим. Мати що-небудь як забавку або розвагу»: *Після обіду Якилінка забавилась лялькою* (Григ., Вибр., 1959, 169). 2. **діал.** «затриматись»: *Будь-ласка, Василю, увійдіть до нашої хати... хоть на короткий час, не забавитесь...* (Кроп., V, 1959, 133); *Як би я забавилась*, то на мене не ждїть (Кобр., III, 1956, 468) [СУМ, III, 14]; **зарадитиси** «порадитися» [СГГ, 78]; **зарадитися** [Жел., 266], **зарадитися**, **-джуся**, **-дишся**: 1. «кого: порадитися, попросити ради»: *Він повинен мене зарадитись*» (НВолин. п.). 2. «помогти собі» [Грінч., II, 87]; **зарадитися**, **-джуся**, **-дишся**, **діал.**⁴: 1. «порадитися, попросити ради»: *Увійшов [Нестор], мов янгол, в мою тиху кімнату... Прийшов (знизився!)*

особливо якщо вони стосуються діалектних слів [19, 117], однак ще ніхто не досліджував наслідків від таких дій українських лексикографів для розвитку мови як системи. Незважаючи на те, що мотивуюча дієслівна граматична форма заглиблюється в праїндоевропейську мовну спільноту та функціонує в більшості сучасних слов'янських і неслов'янських мов, укладачі фундаментального лексикографічного джерела сучасної української літературної мови закріплюють за ним відповідну ремарку, прирікаючи їй мовну периферію та забуття.

³ Флексійна акцентуація відповідної граматичної форми у бойківських говірках, як і в південно-східних, що потверджують приклади словникових ілюстрацій, зумовлена пісенним (коломиїковим) малюнком.

⁴ Позначка «**діал.**» в одинадцятитомовому Словнику української мови при першому лексико-семантичному варіанті зумовлена приналежністю ілюстративного матеріалу до художнього мовлення південно-західних регіонів.

¹ Аналізоване префіксально-суфіксальне утворення є власне гуцулізмом, оскільки інші аналізовані лексикографічні джерела не подають його.

² Переважна більшість аналізованих діалектних префіксально-суфіксальних дієслівних утворень чи їх мотивуючих основ засвідчена одинадцятитомовим Словником української мови, правда, з ремаркою «діал.». Хоча М. Пилинський і наголошує на необхідності «для українських нормативних словників», порівняно з російськими, більш послідовно застосовувати ремарки,

зарадитись в одній математичній задачі, котрої не міг розв'язати (Коб., III, 1956, 81). 2. «допомогти собі»: *Оце я тепер дзвонар старий і вбогий, а колись не таким ходив. Та що згадують? Гадкою не зарадиш* (Морд., I, 1958, 55) [СУМ, III, 286]; **затратити**: 1. «загубити». 2. «знищити, убити» [СГГ, 79]; **затратити** [Жел., 276]; **затратити, -чу, -тиш** «знищити; вбити»: *Затративши личко чуже, ремінцем мусиш oddати* (Ном. № 9688) [Грінч., II, 169]; **затратити, -чу, -тиш**: 1. «Використати, витратити сили, час, гроші». 2. **діал**¹. «Втратити що-небудь»: *Як перевозився до Борщева, то і ті листи затратив* (Стеф., III, 1954, 58) [СУМ, III, 358]; **збавити**: 1. «зіпсути, пошкодити». 2. «довести до загиби; знищити, убити», **збавити долю** «збавити віку» [СГГ, 80]; **збавити**: 1. «збрати щось», «вбити когось»: *Збавив* мене худоби. 2. «Позбавит, -чогось». 3. «збрати кого від чого» [Жел., 283]; **збавити** «позбавити»: *Мало м'я жит'а не збавив* [СБГ, I, 295]; **збавити, -влю. -виш**: 1. «Збрати», «... віку, життя». 2. «Знищити». 3. «Зіпсувати, скалічити; підірвати». 4. «Витратити намарно». 5. «Позбавити» [Грінч, II, 121]; **збавити, -влю. -виш**²: 1. «зменшити кількість чого-небудь, знизити щось»: ... корови не злюбили її, **збавили** молока (Горд. Дівчина..., 1954, 15) // «Зменшувати ступінь вияву, інтенсивність чого-небудь»: *Машина різко збавила швидкість, почала забирати вправо* (Збан., Переджнив'я, 1960, 82). 2. **розм.** «Віднімати що-небудь у когось, залишати без чогось»: *Мене дванадцять літ у слідстві мучили, очей збавили і ще на дванадцять літ засудили* (І.Франко, IV, 1950, 180); *На шляху моїм скрізь хрести самі Якась іродська сила ставила, Святу молодість підтяла в ярмі, Мети людської нагло збавила* (Грб., I, 1953, 375). 3. **розм.** «Пошкодити, зіпсувати що-небудь» // «Скалічити»: «Ви, – каже, – **збавили** мені корову, то я вам це не подарую»... – *Таже ріг виросте другий* (Черемш., Тв., 1960, 104). 4. **розм.** «Доводити до загиби, знищувати, губити». 5. **розм.** «Витратити без користі, марно»: *Не одну сотню літ збавили [алхіміки] ось тут...* (Ільч., Козацьк. Роду..., 1958, 407) [СУМ, III, 424]; **злагодити**: 1. «приготувати». 2. «полагодити,

змайструвати». 3. перен. «побити» [СГГ, 83]; **злагодити** «лагодити» [Жел., 301]; **злагода**³ «договір»; **злагода і злагода** «мир», «згода в сім'ї або в селі» [СБГ, I, 311]; **злагодити, -джу, -диш**: 1. «Зробити, влаштувати, змайструвати, приготувати»: **Злагодь** мені меча острого (Чуб., III, 274). 2. «Найняти, домовитися в ціні; погодитися» [Грінч., II, 156]; **злагодити, -джу, -диш, розм**⁴: 1. «Зробити, змайструвати що-небудь» // «Зварити, спекти; приготувати (страву)»: *Пані Олімпія добре знала, що вона не для себе злагодила цю каву* (Фр., VII, 1951, 29); **Злагодив** тато їсти і знов у клуню (Грб., I, 1959, 332). 2. «Зробити додатним для використання, підготувати (без ремарки⁵)»: *Я страшенно перевтомлений, щодня сидів за столом по 10 - 12, за оповідання нове не мав часу взятися, щоб злагодити його до друку* (Коцюб., III, 1956, 387); *Велівши потай злагодити маленького баркасіка, Костянтин казав одного вечора своїм людям підплиці на ньому до того саду й чекати* (Бокаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, 137). 3. **діал**⁶. «Пом'якшити»: *Може, йому удасться потішити її, злагодити* хоть своєю щирістю острий засуд громаді (Фр., VI, 1951, 55). 4. **діал.** «Уладнати (справу)»: *Нічого ми це злагодимо, заприятелюємо, ще, може, й поберемося [з Ольгою], ласкаво жартував учитель* (Кач., II, 1958, 26) [СУМ, III, 584]; **напружити** «натягнути; напружити»; **Напружити усі сили** «зосередити всю енергію на здійснення чого-небудь» [СГГ, 131]; **напружити** (від напружати) сили, **напрягти, напручі** [Жел., 488]; **напрутити, -ручу, -тиш**: 1. «Напружити, натягнути»: **Напрутити** косу (що косять), або пилку. 2. **Напрутити вуса** «закрутити вуса» [Грінч., II, 513]; **напружити, -жу, -жиш**: 1. «Натягнувши, зробити пружним, тугим». 2. «Докладаючи зусиль, посилювати діяльність вияву чого-небудь (про пам'ять, зір, увагу)» [СУМ, V, 584]; **пручатися** «чинити опір; [силкуватися, напружуватися ЛексПол]»,

³ Словник бойківських говірок М. Ониськевича засвідчує в говірковому мовленні класичний приклад реалізації лексико-семантичного способу деривації.

⁴ Позначка «розм.» зумовлена щойно згаданими причинами.

⁵ Хоч сучасне мовлення українських мовців й не репрезентує другого лексико-семантичного варіанта аналізованого дієслівного утворення, однак укладачі найбільш фундаментального лексикографічного джерела ХХ ст. навіть не зробили і натяку на його маркування.

⁶ Ремарки «діал.» при четвертому □ п'ятому лексико-семантичному варіантах аналізованого дієслова зумовлені аналогічними причинами.

¹ Ремарка **діал.** зумовлена аналогічною причиною.

² Ремарки «розм.» при другому □ п'ятому лексико-семантичному варіантах аналізованого дієслова зумовлені тими ж причинами.

пручнутися [ви́пручати] «звільнити, вирвати (руку); витягнути (хворостину)»; – ч. [prúč`at`se, sprúč`at`se, vyprúč`at`sa] «тс.», [vyprúč`it`sa] «прогинатися», слц. prúč`it` «згинати»; – очевидно пов'язане зі [спрутнутися] «упертися, пручнутися», прут; зіставляється також з псл. prygati «плигати» [ЕСУМ, IV, 618].

Гуцульські говірки підтверджують співвіднесеність кореневого наголошування префіксально-суфіксального дієслівного утворення **на(с)толо́чити** і його мотивуючої словоформи **толо́чити**: **на(с)толо́чити** «наступити; роздавити»: *Ти ни видиши, що настоло́чило дитині ногу; толо́чити*: 1. «топтати (болото)». 2. «Брати участь у толоці»: *Він пішоў до діда толо́чити дрoва на зиму* [СГГ, 131; 186]. Незважаючи на сусідство гуцульських говірок з бойківськими, останні не засвідчують аналогічного префіксально-суфіксального вербального деривата. Правда, Словник бойківських говірок М. Онишкевича фіксує безпрефіксне суфіксальне дієслово, однак зі зміщеною акцентуацією на суфіксальну морфему. Його можна прийняти за мотивуючу основу для аналізованого утворення, що характеризується суфіксально-флексійним типом наголошування: **толо́чити**, **толо́чат** «ривняти орану землею ногами», «би борозди файно позапрайати» [СБГ, II, 295]. Малорусько-німецький словарь Є. Желехівського та Недільського, в основі якого закладена, на нашу думку, соборницька¹ ідея, засвідчує невідповідність наголошування похідних префіксально-суфіксальних утворень доконаного виду і мотивуючих безпрефіксних суфіксальних дієслів недоконаного. Картотека Словника Є. Желехівського, представляючи різні говірки української мови, формувалася впродовж десятиліть. Через те спостерігається неспіввіднесеність у закріпленні наголосу за похідним префіксально-суфіксальним дієслівним утворенням та мотивуючою безпрефіксною суфіксальною основою: **натоло́чити** [Жел., 497] і **толо́чити** [Жел., 973]. Тільки порівняння акцентуації мотивуючого безпрефіксного суфіксального деривата у бойківських (**толо́чити**) і гуцульських (**толо́чити**) говірках може послужити

мотивацією різниці в наголошуванні похідної і мотивуючої дієслівної лексики.

В основі акцентуаційної неспіввіднесеності обидвох семантично співвідносних дієслів, засвідчених аналізованим лексикографічним джерелом, на нашу думку, може лежати редакторський чинник, оскільки редагування обидвох томів Словника здійснювалося різними авторами, які формували акцентуаційну норму аналізованих дієслів на матеріалі різних говірок. Відомо, що Недільський лише за декілька годин до смерті Є. Желехівського отримав картотеку другого тому. У її матеріалах міг виявити безпрефіксну суфіксальну словоформу з кореневим типом наголошуванням, що репрезентувала південно-східні говірки. Незважаючи на те, що похідний дериват засвідчений Є. Желехівським у першому томі із суфіксально-кореневим наголошуванням, продовжує соборницькі традиції свого попередника та реєструє аналізоване дієслово саме з кореневою акцентуацією. Не можемо й виключати і причини технічної помилки, якої міг допуститися новий редактор.

Загальновідомо, що дериваційні процеси в префіксально-суфіксальних дієслівних утвореннях української мови, як й інших слов'янських, могли супроводжуватися й перенесенням наголосу. Однак у дієсловах частіше зустрічається відтягнення наголосу з суфіксальної морфеми на кореневу, а не навпаки. На думку Ю. Шевельова, такі процеси відбувалися у дієсловах четвертого класу, що мали у морфологічній структурі переважно короткі кореневі голосні (**о**, **е**, **ь** (**ер**)). Проте більшість таких «дієслів з історично довгими кореневими голосними незалежно від інтонації (акутової чи циркумфлексивої) не зазнавали зсувів наголосу: **лю́бити** — **полю́бити**, **варі́ти** — **зварі́ти**, **моло́тити** — **змоло́тити**» [20, 172]. Хоч укладачі Словаря української мови за редакцією Б. Грінченка при тлумаченні лексичного значення дієслова **натоло́чити** покликаються на Малорусько-німецький словарь Є. Желехівського та Недільського, однак суфіксального його наголошування не переймають. Невідомо, який чинник превалював у їх діях при закріпленні за похідним дериватом кореневої акцентуації — лінгвістичний (співвіднесення наголошування похідного й твірного деривата) чи позалінгвістичний (щоб не було так, як у південно-західних говірках): **толо́чити**, **-чу**, **-**

¹ Це потверджує Перелік прізвищ авторів та їх художніх текстів, вміщених у Вступі до лексикографічного джерела, які однаковою мірою представляють південно-західні й південно-східні регіони України.

чиш «Витоптувати посіви, траву: Цуцу, босий! **Не толоч** проса (Ном. №11233). Паси, паси, коли хоч, тільки трави **не толоч** (Грінч., III, 167)» [Грінч., IV, 273], **натоло́чити, -чу, -чиш** «Сильно витоптати (про траву, хліб (Жел)» [Грінч., II, 527].

Позаяк вербальний суфіксальний дериват в українському мовленні характеризується високим рівнем активності (принаймні на першу половину ХХ сторіччя), про що засвідчує ілюстративний матеріал, який репрезентує художні тексти центрально-східних регіонів України, то й фундаментальне лексикографічне джерело сучасної української літературної мови зареєструвало його без жодного маркування, завдячуючи чому аналізоване дієслівне утворення оминула мовна периферія. Проте цього не можна сказати про наголос, що зазнав зміщення з кореневої морфеми на суфіксальну. А головною причиною такого перенесення послужила наявність у Словарі української мови за редакцією Б. Грінченка ремарки, що вказує на джерело його реєстрації, тобто Малорусько-німецький словарь Є. Желехівського та Недільського, у якому дієслово зафіксовано з наголошеною кореневою морфемою: **натоло́чити, -чу, -чиш** «Сильно витоптати (про траву, хліб (Жел)» [Грінч., II, 527]. У ХХ ст. основою для укладання фундаментальних словників української мови слугував Словник за редакцією Б. Грінченка. Тож при створенні одинадцятитомового Словника української мови спрацьовував вербально не висловлений імператив — аби не так, як у південно-західних говірках. Через те й укладачі його і мотивуючу, і похідну основи фіксують зі зміщенням з кореневої на суфіксальну морфему наголосом, змінивши прадавній кореневий тип наголошування на суфіксально-флексійний: **толо́чити, -лочу́, -ло́чиш** [СУМ, X, 181] і **столо́чити, -лочу́, -ло́чиш** «Пригнути, надломити травянисті рослини; пошкодити посіви, ходячи, їздячи і т. ін.. по них» [СУМ, IX, 727].

Укладачі ж п'ятого тому Етимологічного словника української мови, закладаючи основи посередницької місії між двома акцентуаційними традиціями сучасної української літературної мови, подали мотивуюче дієслово з варіантним наголошуванням: **толо́чити** «приминати, надломлювати рослини, пошкоджувати посіви; бити, тягти, волокати; [рівняти орону землю ногами (О)] / **толокувати** «бути

толокою, гуляти (про землю)» [ЕСУМ, V, 594].

У гуцульських говірках з кореневим наголошуванням функціонує поодинокі контаміноване префіксально-суфіксальне утворення: **об(б)амбу́рити**: 1. «набити по обличчю». 2. «обікрасти» [СГГ, 134], **ба́мборити, бамбу́рити**: 1. «Дзвонити в дзвони». 2. «Вдаряти, щоб викликати звук»; пор. ще **ба́мбір** [СБГ, I, 42]; **оббамбу́рити** [Жел., 536], **бамбура́** [Жел., 12]; **обамбу́рити** «приголомшити (Г); сильно вдарити» (Ж.), [обабу́рити] «сильно вдарити» (Ж.), [оббамбу́рити] «тс.» (Ж., МСБГ); — похідне від [бамбу́ра] «велика, груба річ»; могло спочатку означати «вдарити бамбу́рою» [ЕСУМ, IV, 125], **бамбура́** «велика, груба річ»; можливо, результат контамінації іменникових лексем: **бамбу́ла** «вайло» і **банду́ра** в переносному значенні «велика, груба річ»; переміщення наголосу на кінцевий голосний могло бути зумовлено емоційним чинником [ЕСУМ, I, 131].

Серед префіксально-суфіксальних утворень побутує низка дієслівних дериватів, мотивованих іменними основами: **олю́тити** «розлю́тити, сильно розгнівати когось на (когось)» [СГГ, 138]; **олю́тити** «розлю́тити» [Жел., 578]; **лю́тити** [Жел., 420]; **лю́титися/лутуватися**: 1. «Сердитися; скаженіти». 2. «Сильно холодніти» [СБГ, I, 423], **лю́тити, -чу, -тиш** «Злити, дразнити» (Жел.) [Грінч., II, 390]; **олю́титися, олю́чуся, олю́тишся, діал. «Розлутуватися»**: Вони [панотець] зразу **олю́тилися**, почали кричати та сварити [Василя] (Фр., I, 1955, 172) [СУМ, V, 691]; **олю́титися¹** «розлутуватися» (Нед.), [влю́титися] «розсердитися, спалахнути гнівом» (Жел.), **лю́тити** «сердити, злити», **лю́титися** «сердитися; бути дуже сильним (про мороз, негodu) (Бі)» [ЕСУМ, III, 329]; **осер́дити** «розлю́тити, сильно розгнівати когось на (когось)» [СГГ, 138]; **осер́дити(ся)** [Жел., 587]; **осер́дитися** «розсердитися», пор.

¹ Колектив укладачів Етимологічного словника української мови відзначається скрупульозністю та об'єктивністю у зборі та фіксації матеріалу, на чому вже акцентувалася увага. Третій його том видавався у порадянський період (хоч і на завершальному етапі (1989 р.), тому матеріали до нього версталися набагато швидше і значна їх кількість «підредаговувалась», зрозуміло, під східноукраїнські мовні норми. Через названі причини й аналізоване префіксально-суфіксальне дієслівне утворення, уміщене в словниковій статті «Лютий», будучи вибраним із Малорусько-німецького словаря Є. Желехівського та Недільського (із вказівкою на останній), зазнало перенесення наголосу з кореневої на суфіксальну морфему ([Жел., 420, 578].

ще *озлоститися* [СБГ, II, 25], *сёрдити, -джу, -диш*: *Щоб не сердить отамана, покинув Оксану (Шевч.)* [Грінч., I V, 115]; *осёрдити, -джу, -диш, рідко*¹: *«Те саме, що розсердити»*: *І не пробуйте згадувати про Тихона, коли не хочете осердити старого пастуха (Горд., Дівчина..., 1954, 223)* [СУМ, V, 759]; *сёрдити* «сердитися» (Нед.); — псл. **s`r`ditъ*, **s`r`diyъ*, похідне утворення від іменника **s`r`d(ъce)* «серце», оскільки серце уявлялося як центр емоцій, зокрема гніву [ЕСУМ, V, 217]; *опровадити* «здійснити похоронний обряд» [СГГ, 140]; *опровадити (свята), опроводити* [Жел., 583]; *опровадити* «проводити, провести»: *Аби-сте дочекали той рік опровадити, другого дочекати* [СБГ, II, 23], *опрова(во)дити, -джу, -диш* «Провести»: *Поможи Боже вам сі свята мирно опровадити (Гол., IV, 556), Пошли, Боже, вік і здоров'я, щоб цей празник опровадити, нового ... дождати (О. 1862, IV, 89)* [Грінч., III, 60]; *опровадити* і *опроводити, заст.*: 1. «Провести»: *Се мої робітники! — радісно ... промовив пан Гаммершляг, обіймаючи роль господаря, який мав опровадити достойного гостя по всіх відділах фабрики (Фр., III, 1950, 191)*. 2. «Випровадити»: *Якого чорта ви прийшли? ... Вас треба так опроводити, щоб і місяця не найшли (Котл., I, 1952, 132)* [СУМ, V, 730]; *провадити* і *проводити* (Жел.); — псл. *vesti* < **vedti, voditi*; — спорідн. з лит. *vèsti* «вести, одружуватися», *vadzioiti* «водити», лтс. *vadat* «водити», *vadit* «проводити» [ЕСУМ², I, 364].

У гуцульських говірках засвідчено префіксально-суфіксальне дієслівне утворення доконаного виду, що зберігає кореневу акцентуацію мотивуючої безпрефіксної суфіксальної дієслівної форми недоконаного виду: *потужити*³ «підтягнути, стянути

сильніше» [СГГ, 156]. Етимологічний словник української мови у словниковій статті «*Тугий*» засвідчує, крім аналізованої, низку однокорених лексем з кореневою акцентуацією: *нату́жений, нату́жений, нату́га* «фізичне напруження; [напруга, зусилля]», *нату́гою* «із зусиллям» (Ж.), *нату́жити / нату́жувати* «напружити / напружувати; [натягати / натягати]» (Ж.), *приту́жити* «зміцнити жердинами соломяний дах або віз зі снопами», *притю́жити* «тс.», *стуга* «туго, тугіше» [ЕСУМ, V, 668]), між якими наявні тісні семантичні зв'язки, що, до речі, й може потвердити у гуцульських говірках кореневу акцентуацію аналізованого префіксально-суфіксального дієслівного деривата.

Малорусько-німецький словарь Є. Желехівського та Недільського префіксально-суфіксальний дієслівний відповідник подає з наголошеним суфіксом, закріпивши за ним два лексичні значення, між якими, однак, наявні омонімічні відношення (семантичні зв'язки між ними якщо й простежуються, то десь глибоко, на праслов'янському мовному ґрунті). Одне зі значень співвідноситься в семантичному плані зі значенням прикметника *ту́гий*, а інше — іменника *ту́га*: *потужити*: 1. «Зміцнити». 2. «Тужити» [Жел., 724]. Укладачі ж Словаря української мови за редакцією Б. Грінченка теж подають його, але вже із суфіксально-кореневим типом акцентуації, використавши до нього ілюстративний матеріал з попереднього лексикографічного джерела: *потужити, -жу, -жиш*: 1. «Поплакати, заголосити». 2. «Стягнути, натягнути туго, тугіше» (Вх. Уг. 262): *Ніжки йому зав'язали, ручки потужили⁴, ой так Штолу молодого заболіли жили (ЕЗ. V. 34)* [Грінч., III, 383]. Укладачі одинадцятитомового Словника української мови аналізоване дієслово реєструють лише з суфіксально-кореневим типом акцентуації та лексичним значенням, співвідносним із семантикою іменникової лексики (*ту́га*)⁵:

міцний; — псл. *tgъ(jb)* «сильний, міцний, упертий», *пов'язаний чергуванням голосних з *tegti* «тягти», *t□ga* «туга» [ЕСУМ, V, 668].

⁴ Суфіксальна акцентуація дієслівної форми в наведеному ілюстративному матеріалі зумовлена пісенним малюнком.

⁵ Іменникова лексема закорінена в праїндоевропейську мовну спільноту: *ту́га* «горе, сум, скорбота», що відповідає р. *tuza* «сум, скорбота», бр. *tuza* «тс.», др. *tuza* «гноблення; мука; сум; біда», п. *tega* «туга», [tuha] (з укр.), ч. *touha*, слц. *túha* «тс.», вл. *tuha* «духота, спека; пригніченість», нл. *tuz□a* «тс.; горе, страждання», м. *taqa* «горе, страждання, сум, біль», схв. *tuqa* «скорбота, біда», слн.

¹ Жодних сумнівів щодо нормативності аналізованого деривата з боку укладачів одинадцятитомового Словника української мови не виникло, незважаючи на те, що ілюстративний матеріал до аналізованого дієслова не репрезентує української класики, а Словарь української мови за редакцією Б. Грінченка не зафіксував його взагалі.

² Дивно, що укладачі базового лексикографічного джерела не зафіксували аналізованого префіксально-суфіксального дієслівного утворення, незважаючи на те, що використовували нами словники подають його.

³ У гуцульських говірках префіксально-суфіксальний дієслівний дериват з кореневим типом наголошування у семантичному плані співвідноситься з прикметником *ту́гий* «дуже натягнутий, надутий; [високий, повний, огрядний (про людину); великий та товстий (про дерево) (О); міцний, суворий; впертий; сильний, витривалий (Нед.); повільний, терплячий (Нед.)]»; — р. *туго́й*, бр. *тугі́*, п. *tegi* «твердий; міцний; мужній; вправний, тугий, густий», ч. *tuhý* «жорсткий, твердий; впертий», слц. *tuhý* «твердий,

потужіти, -жу́, -ту́жии «Тужити якийсь час»: *Пішов москаль в Туреччину; Катрусю накрыли. Незчулася, та байдуже, Що коса покрита: За милого, як співати, Любо й потужити* (Шевч., I, 1963, 22); *Вернувшись до своїх пенатів, На цвинтар Ленський поспішив і над сусідом, що утратив, Біля надгробку потужив* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 61) [СУМ, VII, 431]. Наведений укладачами Словника української мови ілюстративний матеріал, що вибраний із творчості справді метрів української поезії, слугує вичерпним підтвердженням лексичного значення аналізованого дієслівного деривата та його суфіксальної акцентуації, оскільки немає підстав піддавати його лінгвістичному сумніву чи підганяти під версифікаційний малюнок.

Словникова стаття «**Ту́га**», що поміщена в Етимологічному словнику української мови, подає однокореневі дієслівні утворення тільки із суфіксальною акцентуацією: **ту́жити**, [ту́жить] «вити» (про вовка, собаку) (Л.), [обту́жити] «оплакати з примовляннями», **приту́жити** «надмірною тугою накликати на себе нещастя або викликати появу небіжчика» (Нед.) [ЕСУМ, V, 667].

Отже, в південно-західних та й південно-східних говірках української мови функціонує не одне полісемантичне дієслівне утворення, а дві омонімічні префіксально-суфіксальні дієслівні лексеми, що співвідносяться з лексичним значенням різних іменних лексем (**ту́га** і **ту́гий**), які закорінені в праїндоевропейську мовну спільноту. В українській мові ці лексеми представлені у структурі двох продуктивних словотворчих гнізд.

Дієслівний дериват **потужіти** (з кореневим типом наголошування) з лексичними значеннями «Підтягнути, натягнути тугу, тугіше; стягнути сильніше», «Напружити» «Зміцнити» функціонує переважно у південно-західних говірках і з відомих причин не став надбанням сучасної української літературної мови. А префіксально-суфіксальне утворення **потужіти** (з суфіксально-кореневим типом наголошування) з лексичними значенням «Тужити» «Плакати, заголосити», «Тужити якийсь час», «вити» (про вовка,

собаку)» побутує у південно-західних і південно-східних говорах української мови. Однак аналіз ілюстративного матеріалу, який представлений у досліджуваних лексикографічних джерелах, потверджує суфіксально-флексійний тип його акцентуації. Оскільки дієслівного деривата **потужіти**, співвідносного з прикметниковою лексемою, що функціонує в південно-західних говірках з кореневим наголошуванням, укладачі сучасних лексикографічних джерел не зафіксували, і, що більше, не досліджували його етимології, то й омонімічних відношень у лексичних значеннях дієслівних утворень не було можливості чи потреби простежувати. До речі, явище омонімії в граматичній системі сучасної української літературної мови не належить до раритетних явищ. Професор В. Винницький наголошує, що «в українській лексиці є низка фонемно (графемно) однакових дієслів, значення яких розрізняється за допомогою наголосу. Така диференціація виявляється у межах дієслів як недоконаного, так і доконаного виду» [5, 154]. Системні ж студії над матеріалами аналізованих лексикографічних джерел, у тому числі й Етимологічного словника української мови, допомогли нам простежити співвіднесеність наголосу з лексико-семантичними процесами, що відбувалися у процесі розвитку мови у дієслівній дериваційній системі.

Не можна не наголосити й на невідповідності у сучасній українській літературній мові суфіксально-кореневого типу акцентуації аналізованого дієслова **приту́жити**, мотивованого іменниковою лексемою, похідні яких характеризуються переважно кореневим типом наголошування, що засвідчують акцентуаційні особливості вже описаних відіменникових префіксально-суфіксальних дієслівних утворень: **зла́годити**, **натоло́чити**, **нату́жити**, **обамбу́рити**, **осе́рдити**, **почу́бити** та ін.

У префіксально-суфіксальних дієслівних утвореннях, мотивованих прикметниковими основами, у гуцульських говірках простежується тенденція до суфіксально-флексійного типу наголошування. У південно-східних говірках цей процес поглибився, а в сучасній українській літературній мові навіть закріпився: **погорди́тися**, **-джу́ся**, **-дійшя** [СУМ, VI, 720], **погріши́ти**, **-шу́**, **-шиш** [СУМ, VI, 724], **подрі́бнити**, **-ю́**, **-иш** [СУМ, VI, 757], **пожовти́ти**, **-вчу́**, **-втиш** [СУМ, VI, 777], **позелени́ти**, **-ню́**, **-ниш** [СУМ, VI, 811],

tóga «ліноці, журба, сум»; – псл. **taga** «сила, міцність; в'ялість, інертність, ліноці, стійкість, витривалість, жорсткість», пов'язане з **tagь** «тугий, міцний» [ЕСУМ, V, 667].

позерніти, -іть [СУМ, VI, 812], *позліти, -ю, -іш* [СУМ, VI, 819], *позоліти, -очу, -отіш* [СУМ, VI, 826].

Як бачимо, висловлена ще в шістдесятих роках ХХ ст. професором І. Коваликом думка не втратила й до нині своєї актуальності, що «історія процесу взаємовідношення, взаємозв'язків і взаємовпливу літературної мови і територіальних діалектів української мови та інших слов'янських мов належить до комплексу важливих питань сучасного слов'янського мовознавства» [14, 246]. Тому лексичній системі сучасної української літературної мови в перспективі необхідно повернути затерту історією українського безпам'ятства префіксально-суфіксальну дієслівну лексему *понужити*, мотивовану прикметниковою лексемою, з її лексичним значенням «*Підтягнути, натягнути туго, тугіше; стягнути сильніше*», «*Напружити*», що й функціонувала в українській мові з кореневим наголошуванням. А дієслівний дериват *понужити*, що мотивований іменниковою лексемою, який зафіксований сучасними лексикографічними джерелами з лексичним значенням «*Тужити*», «*Поплакати, голосити певний період*», засвідчити із суфіксально-флексійними типом наголошування.

У гуцульських говірок, як і інших південно-західних та південно-східних, побутує префіксально-суфіксальне вербальне утворення доконаного виду, що сягає своїм корінням праїндоевропейської мовної спільноти, етимологічний аналіз якого засвідчує у багатьох мовах спільність дієслівної семантики («в'язати»). Словник гуцульських говірок Я. Закревської подає його з двома лексико-семантичними варіантами з кореневою акцентуацією, хоча ілюстративний матеріал фіксує його граматичну форму минулого часу із суфіксальним наголошуванням: *присілити*: 1. «*прив'язати*». 2. «*примусити*»: *Ніхто́ ни присіли́ў ті до тойі робо́ти* [СГГ, 157], *присіли́ти* «*присилувати*»; *присіли́ти /присіля́ти, -сілювати* [Жел., 756]; *присіли́ти, -лю, -лиш* «*Привязати*»: *Взяв він Марієньку за білу рученьку, присілив до сосни, до сосни плечима* (Гол. I. 163) [Грінч., III, 437], *силі́ти, -лю, -лиш* «*Завязувати вузол*» (Угор.) [Грінч., IV, 119], *присіли́ти, -лю, -лиш, діал.* «*Привязати*»: *Та як собі нагадаю, що мій любко Василь, то не годна-м присілити корову до ясел* (Кломийки, 1969, 168), *Всіх*

в'язнів присілили Душ по десять до ярма (Фр., XIII, 1954, 372) [СУМ, VIII, 17], *присіли́ти* «*Привязати*», [*уши́ли́ти*] «*втягти нитку (в голку) (Мо)*»; — бр. *засілі́ць* «*повісити, упіймати в сільце; [прив'язати]*»; — спорідн. з лит. *siėti* «*зв'язувати*», двн. *seil* «*канат*», дінд. *sināti* «*зв'язує*» [ЕСУМ, V, 230].

Цей структурний підтип містить дві дієслівні лексеми з варіантним наголошуванням: *нагі́ли́ти* «*нарадити, порекомендувати*» [СГГ, 128] і *обба́ди́ти* «*облюбувати, знайти дівчину*»

Етимологічний словник української мови засвідчує словотворчі гнізда, у яких зафіксовані фонетичні варіанти, на нашу думку, однієї праїндоевропейської твірної основи **gyla* (**kyla*), що є мотивуючими для префіксально-суфіксального деривата *гі́ли́ти*. Перший варіант слугує мотивуючою основою для двовидового утворення: *гилі́ти* «*нарадити*»; «*бити м'яч під час гри в гилки*», «*грати в особливу гру з дерев'яною кулею під час тієї гри*», «*бити, лупцювати*», «*багато набирати, накладати*» [ЕСУМ, I, 506].

Спостереження над акцентуаційними особливостями дієслівного деривата *нагі́ли́ти*, що відбувалися в гуцульських говітках, допомогли зясувати цікаві процеси: поєднання різних типів деривації — морфологічного й лексико-семантичного, на які наклалися акцентуаційні. Так, в основі його мотивації лежить суфіксальне безпрефіксне відіменникове утворення з кореневою морфемою праїндоевропейського походження: праслов'янсь. **kyla* «*пухлина, наріст*», спорідненого з лит. *kūla* «*наріст, шишка*», *kūlas* «*пухлина*»; дальшими відповідниками, можливо, є гр. *ἡλή* «*пухлина*»; двн. *ho`la*, дісл. *haul* «*тс.*», а також лат. *calus* «*пряма кишка, зад*», дісл. *cu`l* «*хребет*», що зводиться до іє. **kaā(e)lakula* [ЕСУМ, II, 432].

А виведення лексичного значення «*нарадити*» дієслівного деривата *нагі́ли́ти* можна розпочати з виявлення в їхній семантичній структурі семем «*фізичний стан людини- чи тварини-самця з одним ядром*» (псл. **gyla* «*назва хвороби*» у діалектній видозміні виступає як *ки́ла*), котрого «*легше подолати у фізичній боротьбі*», до яких унаслідок метафоричних процесів в історичному розвитку гуцульських говірок інтегрувалися семемі «*такий стан людини сприяє не тільки фізичному їх підкоренню, але й психологічному, а вже далі їх*

легко«пререконувати», «нарадити», «порекомендувати».

Суфіксальна акцентуація аналізованого дієслова зумовлена наголошуванням мотивуючої безпрефіксної дієслівної лексики *гиліти* (укр. *г(з)ила*, псл. *gyla* «грижа, кила»), у якій наголос унаслідок дериваційних процесів переміщувався з кореневої морфеми твірної основи на словотвірний суфіксальний голосний, виконуючи одночасно і семантичну функцію — закріплювача нової, процесуальної семантики у похідному дериваті. Кореневе ж наголошування мотивуючої основи (*гиліти*) могло бути первинним, тобто іменниковим, оскільки акцентуаційні процеси не є одномоментними, раптовими. В основі варіантного наголошування префіксально-суфіксального дієслова *нагиліти*, на нашу думку, лежить подвійна мотивація: суфіксальна як похідна у відіменному вербальному дериваті (*гиліти*) з одночасним збереженням кореневого (*гиліти*), тобто варіантна (*гиліти*). Набуття похідним префіксально-суфіксальним дериватом нового лексичного і граматичного значення, про що вже йшлося, шляхом долучення префіксальної дериваційної морфеми *на-* до суфіксального дієслівного утворення (*гиліти*), супроводжувалося одночасним закріпленням первинного кореневого (іменного) та повторно відтягнутого із суфіксальної на кореневу морфему наголосом.

Структурний підтип представлений і низкою відіменних префіксально-суфіксальних дієслівних лексем¹ з кореневим наголошуванням, що сягають праслов'янської чи праїндоевропейської мовної спільноти (похідні від них деривати функціонують у багатьох словянських і неслов'янських літературних мовах, крім, звичайно, сучасної української): *залатвіти* «полагодити» [СГГ, 76], *залатвіти* «полагодити», пор. поль. *zalatwić* [СБГ, I, 274], *латвий* «легкий, неважкий» [Грінч., I, 347], *латвий* «легкий», *залатвіти* «влаштувати справу», поль. *łatwy* «легкий, зручний» (Етимологи виводять його з праслов. *latiti* «хапати, брати») [ЕСУМ, III, 200]; *заскалу(о)бити* «загнати скобку, заскобити» [СГГ, 78], *заискалубити* «зробити щілину», пол. *skatubina* «щілина», псл. *skalina*,

*skolba, **skolbina*, пов'язані зі *скала* «щось розколоте» [ЕСУМ, V, 262], *скалубіна*, розм. «вузький довгастий отвір у чому-небудь; щілина» [СУМ, IX, 248]; *накалагузити*: 1. «намішати». 2. зневажл. «наварити»: *Накалामотила*, що і свині не будуть ці йїсти [СГГ, 129], *калагузити* «Погано працювати, халтурити»; - неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з [гузувати] «зволікати», *гузно* «зад» [ЕСУМ, II, 346], *гузатися* «гаяти, зволікати» (Ж.), *гузувати* «баритися, гаятися», *гузкати* «незграбно плизати» (Ж.); - р. *гузатъ* «повільно щось робити», *гуза* «нерозторопна людина»; п. *guzdrać się* «повільно робити, марудити»; слц. *gúzrit(sa)* «неспокійно сидіти», вл. *huzać so* «тс», болг. *гъзуря се* «задкую», *гъзурча се* «гаюсь», слн. *gúzati se* «повільно йти, лізти»; - псл. *gozati* «соватися», похідне від *goza* «зад»; - спор. з лит. *gúzoti* «сидіти або стояти зігнувшись», лтс. *guznet* «сидіти навпочіпки; зволікати час» [ЕСУМ, I, 614]; *обриніжити* «побити (сильно)» [СГГ, 136], *репіжити*: 1. «бити». 2. «кидати» [СГГ, 162]; *ри(е)піжити*, рум. *repezi* «бити, товкти» [СГГ, 162], *репіжити* «бити буком» [Жел., 800], *репіжити* «Сильно бити, хльостати, сильно лити, переїцати (про дощ); сильно плакати»; - очевидно, запозичення з румун. мови; рум. *repezi* «кидати з силою, сильно ударяти», утвор. від *répede* «швидкий, раптовий, стрімкий», що поход. з лат. *rapidus* «швидкий, стрімкий», пов'язаного з діє-ом *rapio* «хапати, виривати» [ЕСУМ, V, 61].

Хоча Л. Булаховський на початку ХХ ст. й висловив думку, що «форми накореневого наголосу не здобули собі прав у сучасній літературній мові і поступово зникають» [1, 3], однак викладений нами матеріал ніяк не слугує цьому підтвердженням. Свого часу він наголошував на відсутності в українській та багатьох словянських діалектологіях точно локалізованих фактів [2, 403], що частково спростовується навіть матеріалом нашої статті.

Аналіз матеріалу засвідчує, що гуцульські говірки характеризуються високим ступенем продуктивності лексико-семантичного способу словотворення, на чому й наголошують дослідники гуцульських говірок. Морфологічна (префіксальна) деривація в гуцульському говірковому мовленні, порівняно з сучасною українською літературною мовою, також відзначається своєю продуктивністю.

¹ Префіксально-суфіксальні дієслівні утворення аналізованого типу можна зарахувати також до власне гуцулізмів, оскільки більшість сучасних та діалектних лексикографічних джерел, крім Етимологічного словника української мови, не засвідчує їх.

Абсолютна більшість префіксально-суфіксальних дієслів доконаного виду із суфіксальною морфемою *-и-*, мотивованих безпрефіксними суфіксальними вербальними дериватами, закорінені в праслов'янську та праїндоевропейську мовну спільноту, у гуцульських говірках послідовніше зберігає кореневу акцентуацію твірних основ. Свого часу Я. Закревська та Н. Марчук у своїх наукових студіях, на відміну від Л. Булаховського, відзначали, що кореневе наголосування у південно-західних говорах у дієслівній парадигмі виявилось стабільним, стійким, не піддалося уніфікації з боку літературної мови [6, 123], [17, 50 — 52; 18, 154].

Одинадцятитомовий Словник української мови аналізовані префіксально-суфіксальні деривати системно подає з відповідним маркуванням, що впродовж десятиліть забезпечувало їм глибоку мовну периферію чи навіть абсолютне забуття. Свідомі чи несвідомі дії укладачів Словаря української мови за редакцією Б. Грінченка, на нашу думку, заклали основи для стилістичної вівісекції автохтонних говіркових дієслівних лексем з лексичної системи української мови. Іншою причиною звуження функціональних потенцій так званих діалектних дієслів у сучасній українській літературній мові криється у паспортизації мовних одиниць (їх лексичних значень у цілому або деяких лексико-семантичних варіантів чи ілюстративного матеріалу) відповідними найавторитетнішими лексикографічними джерелами української мови кінця XIX — XX сторіч (Словарем української мови за редакцією Б. Грінченка та одинадцятитомовим Словником української мови).

Упродовж другої половини XIX ст. — XX ст. в українському мовознавстві не могло бути й натяку щодо можливого впливу південно-західних говірок на формування норм літературної мови. При укладанні словників це зумовлювало категоричний імператив, що в акцентуаційному аспекті виливалося у системне зміщення (перенесення) наголосу з однієї морфеми на іншу (аби так не було, як у південно-західних говірках). Інколи такі інновації призводили до лінгвістичних абсурдів.

Оскільки паспортизація мовного матеріалу з боку укладачів Словаря української мови за редакцією Б. Грінченка здійснювалася непослідовно, а з боку

укладачів сучасних лексикографічних джерел проявлялося вперте несприйняття потенційних можливостей південно-західних говірок щодо можливого їх впливу на формування загальнонародних норм, — то всупереч позалінгвістичних факторів галицькі норми інколи ставали загальнонаціональними (зіставлення матеріалів лексикографічних джерел сучасної української літературної мови й діалектних словників, виданих у XX ст., підтверджує сказане нами).

Отож, укладачам новітніх лексикографічних джерел, у тому числі й нового тлумачного Словника української мови, варто повернути лексичній системі сучасної української літературної мови низку замулених історією українського безпам'ятства префіксально-суфіксальних дієслівних утворень та реабілітувати для української мови південно-західні наголоси, що своїм корінням сягають глибокої давнини.

1. Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми). — Київ — Львів: Рад. школа, 1947. — 54 с.
2. Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови /Л. А. Булаховський // Вибрані праці: У 5 т. — К., 1977. — Т. 2. — 403.
3. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток. — Львів: Біблос, 2002. — 576 с.
4. Винницький В. Про українську дієслівну парокситонезу // Мовознавство. — 2008. — № 4 — 5. — 40 — 54.
5. Винницький В. Функційне навантаження українського наголосу / Василь Винницький. — Львів: ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2010. — 373 с.
6. Закревська Я. В. Система особових форм дієслова в західних говорах української мови (Теперішній час) / Закревська Я. В. Українська лінгвістична географія. — К.: Наукова думка, 1966, — 119— 132.
7. Закревська Я. В. Загальна характеристика гуцульських говірок /Ярослава Закревська // Короткий словник. Гуцульські говірки /Відповідальний редактор Я. Закревська. — Львів, 1997. — 7 — 10.
8. Іваночко К. Акцентуація префіксально-суфіксальних дієслів у говорах «західних (угорських) русинів» (на матеріалі етнографічних та діалектологічних студій В.Гнатюка) / Костянтин Іваночко // Мовознавчі студії. Випуск II (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75 — річчя відзначення професора Маряна Демського). — Дрогобич: Посвіт, 2010. — 163 — 172.
9. Іваночко К. Акцентуація суфіксальних дієслів акцентного типу К у надністрянських говірках / Костянтин Іваночко // Мовознавчі студії. Випуск III (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). — Дрогобич: Швидкодрук, 2010. — 107 — 123.
10. Кобилянський В. В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. — Кн. 1. — К., 1928.

11. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до літературної мови). – К., 1960.
12. Кобирилка Г. Літературно-діалектна взаємодія південно-західних говорів та питання норми на акцентному рівні / Галина Кобирилка // Мовознавчі студії. — Випуск 3. Діалект у лінгвокультурному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). — Дрогобич: Швидкодрук, 2010. — 129 — 137.
13. Ковалик І. І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. – Вибрані праці. – Ч. II. – 495с. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. - 143 – 149.
14. Ковалик І. І. Вплив літературного мовлення на вираження діалектних морфологічних категорій / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. – Вибрані праці. – Ч. II. – 495с. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. - 246 – 249.
15. Ковалик І. І. Про мову і мовлення в діалектах і діалектології / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. – Вибрані праці. – Ч. II. – 495с. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. - 250 – 257.
16. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. – Нью - Йорк – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 2002. – 2002. — 268 с.
17. Марчук Н. Й. Акцентуація особових форм дієслів у говорах української мови / Марчук Н. Й. // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. — К.: Наукова думка, 1977. — 50– 52.
18. Марчук Н. Й. Дієслівні форми української літературної мови в їх зв'язках з народними говорами / Марчук Н. Й. // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. — К.: Наукова думка, 1977. — 144 — 166.
19. Пилинський М. М. Про ремарку обл. в «українсько-російському словнику» АН УРСР / М. М. Пилинський // Українська діалектологія і ономастика (збірник статей). — К.: Наукова думка, 1964. — 117 — 123.
20. Шевельов Ю. Морфологізація наголосу в дієсловах (огляд) / Ю. Шевельов // Історична фонологія української мови. – Х.: Акта, 2002. – 169 – 174.
21. Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899 – 1908. – Ч. I – 5.
6. Полюга Л. Словник українських морфем. – Львів: Світ, 2001. – 446 с.
7. СБГ – Онишкевич М. Словник бойківських говірок. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. I. – 495 с.; Ч. II. – 515
8. СУМ – Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I -XI.

The article analyzes the characteristics of the root accentuation Gutsulian verbal derivatives with the suffix -y- compared with their emphasis on other Ukrainian dialects and modern literature language. The voluminous factual material became the basis for concluding that the vast majority of the analyzed verbs reaches Slavic, even-praindo-European soil, but because external linguistic factors was on the sidelines of the modern literature language.

Key words: accentuation, Gutsulian dialects, southwest talk, southeastern talk, emphasizing root.

В статье проанализированы особенности корневой акцентуации гуцульских вербальных дериватов с суффиксом -и- по сравнению с их отмечанием в других украинских говорах и современному литературному языку. Большой по объему фактический материал стал основой для выводов, что подавляющее большинство анализируемых глаголов достигают праславянского, даже – праиндоевропейской почвы, однако через влиятельные факторы в настоящее время очутилась на обочине литературного языка.

Ключевые слова: акцентуация, гуцульский говор, южно-западные говоры, южно-восточные говоры, корневая акцентуация.

СЛОВНИК “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ” (ПРОБНИЙ ЗОШИТ)

Словник “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” (далі Словник) задумано як лексикографічну працю, в якій буде зібрано і опрацьовано гуцульську діалектну лексику, використану в мові української художньої літератури XIX-XXI ст. Необхідність і важливість такого Словника визначається кількома чинниками. Гуцульський діалект має давню традицію використання в художній літературі і найкраще в ній заманіфестований, отже існує потреба в довідникові, який допоміг би читачеві творів на гуцульську тематику з'ясувати семантику діалектизмів, адже навіть одинадцятитомний тлумачний словник та наступні повніші словники, за незначними винятками, не подають діалектну лексику, а наявні словники гуцульського говору охоплюють не всю діалектну лексику, до того ж вони малодоступні. Потреба зазначеного

Список джерел та їх умовних скорочень

1. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
2. Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови // За ред. Б.Грінченка. К., 1907 – 1909. Т. I – IV. Перевидано фотомеханічним способом. – К., 1958 – 1959.
3. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У VII – и т. – К., 1982. – Т. I. – 631с.; 1985. – Т. II. – 570 с.; 1989. – Т. III. – 549 с.; 2003. – Т. IV. – 653 с.; – Т. 5, 2006. – 703 с.
4. Жел. – Желеховський Є., Недільський Малоруско-німецький словар. – Львів, 1886. Т. I – II. – 1117 с.
5. Орф. – Орфографічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1994. – 864с.

Словника визначається також значущістю для сучасної україністики відомостей про сегмент гуцульського діалектного лексикону, освоєного художньою мовою, про найбільш репрезентативні семантичні й тематичні групи діалектизмів, про особливості й специфіку використання різними авторами в художніх текстах гуцульської говіркової лексики, про взаємодію української літературної мови і гуцульського діалекту, про введення діалектизмів у художній текст як різновид контакту між діалектною і літературною формами української мови. Нарешті, планований Словник стане неоціненним джерелом при створенні повного гуцульського словника.

Основою реєстру Словника та його ілюстративних матеріалів є спеціально укладена картотека гуцульських лексичних діалектизмів на базі художніх текстів понад 100 авторів, починаючи від Ю. Федьковича і закінчуючи сучасними письменниками. Відбір та ідентифікацію слів як гуцульських для реєстру здійснено з урахуванням позанормативності слів, ужитих у художніх текстах, відсутності таких лексем у словниках літературної мови або подання з помітною *діал.*, фіксації їх у словниках гуцульського говору, а також результатів науково-лінгвістичного вивчення гуцульської діалектної лексики. При цьому до реєстру ввійшли як специфічно гуцульські слова, так і слова, які поширені, поряд із гуцульським, у інших суміжних південно-західних говорах.

На основі зазначеної картотеки співробітники кафедри української мови та Інституту українознавства Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника уклали пробний зошит словника "Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові" для широкого обговорення, щоб врахувати зауваження й побажання в процесі подальшої роботи над створенням цього словника.

Словникові статті розташовуються в алфавітному порядку. Структура словникової статті передбачає такі складники:

- I. Реєстрове слово в початковій формі.
- II. Тлумачення діалектизму.
- III. Ілюстрація вживання діалектного слова.
- IV. Документація ілюстрованого слова.

Реєстрове слово є заголовком словникової статті. Його початкова форма і наступні букви становлять основу алфавітного порядку укладання Словника.

Усі варіанти розробляються у словниковій статті основної із варіантних форм, яка визначається за частотністю використання в художніх текстах. Крім того, кожен із варіантів фіксується за алфавітом у загальному реєстрі з покликанням на основний.

Назва частин мови подається тільки при службових словах, вигуках та прислівниках, за винятком тих, лексико-граматична природа яких не викликає сумнівів. При повнозначних словах така вказівка використовується тільки щодо омонімів, що належать до різних частин мови.

Одним із основних завдань Словника є виявлення і опис значень та семантичних відтінків гуцульських лексем, ужитих у художніх текстах. Такий опис – це результат ґрунтовного і всебічного вивчення всіх випадків слововживання кожного реєстрового слова.

Семантична характеристика лексики у Словнику відображає ті значення і семантичні відтінки, які виявляються у художньому контексті, тому в ряді випадків вона може не збігатися із тією, яку подають гуцульські діалектні словники і в порівнянні з останньою відзначатись фрагментарністю словникових статей, іншою послідовністю розташування значень і семантичних відтінків. З іншого боку, Словник міститиме такі лексеми та семантичні компоненти, які не фіксуються діалектними словниками, однак актуалізовані в художніх текстах.

У Словнику тлумачаться всі прямі і переносні значення моно- і полісемантичних лексем.

При однозначних реєстрових словах тлумачення подається одразу після заголовного слова або ремарки, що вказує на частиномовну належність лексеми. Кожне виділене значення ілюструється цитатою (цитатами) із художніх текстів із повною паспортизацією.

У словниковій статті багатозначного слова кожне значення виділяється окремо, позначається арабською цифрою.

Семантичні відтінки виділяються і обов'язково тлумачаться у межах відповідних значень. При цьому послідовно використовується позначка у вигляді двох скісних рисок //. Усі випадки субстантивації, що супроводжуються виникненням нового відтінка, а не окремого значення чи слова, також виділяються позначкою // *Субст.*, після

якої подається субстантивована форма, а далі тлумачення. Субстантивація, яка веде до появи семантичних відтінків, в основному характерна для прикметників, дієприкметників, що вживаються у ролі іменників.

У Словнику відзначаються всі випадки образного вживання реєстрових слів. Ремарка *образн.* в основному стосується художньо-контекстуальної (мовленнєвої) метафори, персоніфікації або авторського охоплення метафори, рідше метонімії.

Подібно до розглянутого образного слововживання розробляються у Словнику і порівняння різної структури. При відповідних реєстрових словах за допомогою ремарки у *порівн.*, яка ставиться перед ілюстрацією, виділяються лише об'єкти порівняння:

Стилістично-оцінна характеристика реєстрових слів (*зменшене, пестливе, зменшено-пестливе, збільшене, згрубіле, лайливе, іронічне, зневажливе, фамільярне* і т. ін.) подається при тлумаченні шляхом ремаркування.

Словник фіксує також гуцульську діалектну фраземіку.

Кожне тлумачення слова і фраземи супроводжується відповідним ілюстративним матеріалом. Ним є контекст уживання реєстрового слова, який допомагає розкрити семантику діалектизму. Цитати з художніх текстів не тільки ілюструють семантику слів, але й засвідчують особливості їх використання. Цією настановою зумовлюється обсяг ілюстрацій. Переважно для ілюстрації значення реєстрового слова достатнім є окреме речення, в якому вжито діалектизм. Однак у тих випадках, у яких речення недостатньо для розкриття семантики слова, для ілюстрації наводиться ширший контекст, що об'єднує два і більше речень, інколи віддалених у тексті твору одне від одного. З іншого боку, великі за обсягом ілюстрації скорочуються шляхом упушення частин контексту, несуттєвих для розкриття семантики діалектизму. Пропуски в тексті позначаються трьома крапками у дужках <...>. Принципи ілюстрування слів поширюються й на фраземи.

Ілюстративна частина словникової статті водночас міститиме інформацію про частоту й особливості використання реєстрового діалектизму в мові художньої літератури, тому у ній подаються вибрані приклади контекстів усіх авторів, які в своїй творчості вживали цей діалектизм. Така

екземпліфікація дає змогу визначити попит окремих письменників і української художньої літератури в цілому на ті чи інші гуцульські діалектні слова, значення.

Паспортизація діалектизму здійснюється шляхом вказівки на назву художнього твору, автора та сторінки тексту, на якій його засвідчено.

Словникові статті уклали кандидати філологічних наук, доценти Бачкур Р. О. (*агі, агі-і, агій; акурад, акурат, акуратне; афени, афина, афини; афинник*), Грещук В. В. (*габа; гачі; газда, газда; таздиня, таздині, газдиня, газдині*), Думчак І. М. (*вагаш; ватаг; ватра; верета, вереня; веретінник; верітка; веріточка; верітчина*), Париляк Л. І. (*банувати; бануш, бануж, бануша*), Пітель В. М. (*ворина, воринє, вориннє, вориння, воринь, воріння; вуйко; вуйна; калюх, келюх; кептар, киптар, киптарь*). Вступна частина та принципи укладання словника розроблені професором Грещуком В. В.

* * *

АГІ, АГІ-І, АГІЙ *виг.* 1. Уживається для висловлення обурення, роздратування. **Агі!!!** *Адіви дурний! Не мав що діяти та й завдав собі наглу смерть* (Д. Харов'юк. Ліцитація, 539); *Мені вже давно їх нужда вирізала. Що бідному боятися когось?* **Агі!..** (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 37); *Йой! Фарійонка ти лєцта! – Агій, скажена! – Мідниця ти з корча! Через тебе вони го затратили!* (Б. Загоруйко. Чорногора, кн.2, 183); **Агій, Олено! Мо'би кнегинці, гості нашій, у такий час децо повічерити** (Улас Самчук. Гори говорять, 207); *<...> Пек тобі та цур. Щезби ти та скам'янів. Агій, тьфу тобі в лице, – з цими словами Іван з усієї сили плюнув у лице старшому* (Р. Єндик. Регіт арідника, 42); **Мольфар: Агій! Вас лиш цікавлять власні писки!** (В. Зубар. Вітрова донька, 131); **Агій! Куди могла подітися жінка?!** (М. Яновський. Витривалий Тирса, 212); **Агій на тебе, дівко, – сказав на ранок газда, – що ти якась така люта до роботи?!** (М. Матіос. Просили тато-мама, 117); **Агій... таке говорити, Корнійовичу, – сплеснув руками Вербовий** (В. Сичевський Чаклунка синього виру, 21); *Та чого йдете, та чого пхається один за другим до розхристаної челядини, як тут і без вас є кому рятувати?* – **Агій!** (Петро Козланюк. Похорон, 125); **Агій на тебе! Пукало би ті в вухах!** – сказала вона, спудившися і обернувшись (М. Павлик. Вихора, 181); *Ну, то видите; оногди я витісую собі сворині, а та примха, звичейно,*

ек дитина, де не посади, там віросте, вхопила мені з-під руки вісний ніж та й ану майструвати. Я через чєс обзираюси: нема ножа та й дитини нема. **Агій**, гадаю собі, єке мале, а ске спритішне (Марко Черемшина. Хіба даруймо воду!, 59); “**Агій**, – думала, то ж мені не привиджувалося ніколи, а тут уздріла в хаті таку змію” (П. Федюк. Нічна зозуля, 15); *Виходить, що правда є, що уряд зник. **Агі-і!*** (О. Кундзіч. Верховинець, 239).

2. У знач. ганьба, осуд. *Вже не дивує пряність прямоти / **агі** вагітним котрі не голосять / але й **агі** отим хто був за щирим досі як ти* (Т. Девдюк. Вже не дивує, 41).

АГІ-І див. **АГІ**.

АГІЙ див. **АГІ**.

АКУРАД, АКУРАТ, АКУРАТНЕ присл. Точно, якраз. *А я що хіба кау? Таже ретенно воно так і є. **Акурад!*** (Г. Хоткевич. Камінна душа, 114); *Тепер не те... Тепер вони почорніли й похилилися так, як тота стара Лимбавка, що то сама проживає в старій, розваленій калабуді та живе тими кокуцями, що за ті отченаші їй люди дають. **Акурат** так похилилися, **акурат** так згорбилися, як вона, коли з лісу несе оберемок сухої лежанини і носом достає до свого черева* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 113); *На усіх светих сарака присєгавси, шо на десіть цалів довишу міру взєв, бо хоть смерть хрестєнина лиш на пєть цалів натєгає, але хто то може знати **акурат*** (О. Манчук. Непростий мертвец, 48); *Так, от як ластівчине гніздо, висить на Магурі Тимофійова хата. Коли б хто з долини подивився на неї, то не знати, чи вгадав би, що то **акурат** хата* (М. Черемшина. Більмо, 95); *Дзельман обіцяв телицею почастувати коменданта, але що **акуратне** буде з газдою, того не знає, бо то воєнна справа, а Гушпаниха не спить* (М. Черемшина. Бодай їм путь пропала, 156).

АКУРАТ див. **АКУРАД**.

АКУРАТНЕ див. **АКУРАД**.

АФЕНИ, АФИНА, АФИНИ 1. Дрібний ягідний дикорослий чагарник родини брусничних з чорними їстівними ягодами; чорниця. *Трохи вище ростуть чорниці, чи, як звуть їх тут, **афени**, – вони саме починають спіти* (Я. Стецюк. Шумить Черемош, 106); *Кучерява зелень гогодзів і **афин** запустила своє коріння у глибінь моху, а зверху сипнула росою червоних та синіх ягід* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 180); *У нього в верху є **афини*** (А. Крушельницький. Рубають ліс, 187); *Поміж змиришавілими пнями росли куці малин, **афин** та стелились по землі*

колючі черниці (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 201-202); *І багато взагалі страхів оповідали гуцули, але на Олексу всі ті перестороги не мали жодного впливу. Навіть навпаки: він іще наче з більшим завзяттям починав лазити усюди. Натрапляв часом на цікаві речі. Знайшов раз діру між камінням. І невелика така, можна і не помітити – **афинами** заросла* (Г. Хоткевич. Довбуш, 170); *Пробравившия крізь **афини** і пруні, / Нарешті зупиняюсь я на ґруні...* (В. Зубар. Я знову загостив до Чорногори, 43).

2. Ягоди цієї рослини. *І Юра мірить дальше громадські вулиці. Найде де садовину, в лісі **афину** або ожину, то лиш проликне та й уже нема* (М. Черемшина. Злодія зловили, 70); *Жінка пороздивлялася сюди-туди, взяла кошелі і подалася по **афини*** (М. Яновський. Гірське серце, 166); *Були дуже голодні, але боялися виходити зі стаї. Як добре докучив голод, таки осмілилися і вийшли. Пішли в зруб шукати суніць, **афин**. Тої їжі було їм замало, але не признавалося одно одному* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 22); *У цих далеких горах якось одночасно з'являються і лісові суніці, і **афини**, і малина* (С. Пушик. Луковиця – полонина Лесина, 286); *Я знайшов твій камінь на слух. / І ширяв над водою Дух. / І лишився лиш легіт: / “Прагну...” / **Афини**, Анно* (В. Герасим'юк. Анно, я з тобою співав..., 89); // у порівн. *Скоро вже не буду молододою – / зодягаю мамині хустки: / то червону, як малина пізня, / то, неначе **афина**, сумну* (Г. Турелик. Посадила маку над водою, 97); // у порівн. *Єк глипнув май приєзнійше Иванчік на Юріштана, то уздрів, шо він був так убитий, шо на нім місця здорового ни було, був цілий синій, єк **афина*** (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 155); // у порівн. *То чьорним єк нічь, то зеленим єк трава, то черленим єк кров, то голубим єк **афина*** (О. Манчук. Храм, 60); // образн. *Птахи лісами пісні розносять / Де синька **афин** лягла рядном. / На землю впали гарячі роси; / Сідає сонце у Райн на дно* (В. Вовк. Над районом, 56).

◇ **Брати афини** – збирати чорниці. *Софія брала кошелі, гребінку і вирушала з іншими жінками у віддалені верхи **брати афини*** (М. Яновський. Гірське серце, 104).

◇ **Ходити у афини** – те саме, що **брати афини**. *Доснагу такі опришківські комори, єк їх видів, **ходічі у афини**, на Синицях* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 131).

АФИНА див. **АФЕНИ**.

АФИНИ див. **АФЕНИ**.

АФИННИК 1. Місце, де ростуть чорниці (афини), чагарникові зарості цієї рослини. *Тим часом Варакута, розпростершись горілиць на дрібнолистому стелеві афинника, вишептывав з-під вусів...* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 204); *У тих лісах і нині лежить чимало віковичних смерек, повалених буреломами, порослих молодими смерічками, лишайниками, мохами, афинниками; там же стирчать високі камені* (С. Пушик. 37 діб у Буркуті, 279); *...Сказав чотар: “Ідемо, хлопці – / Орли... А вб’ють половиків. / І насміються у потоці / Під чорний дзвін афинників”* (М. Матіос. Балада про власні поминки, 176); *Їла фою з смеречя, рост из бучя, гризла кору з дерев та скубла з-під зимли швар й гоштри з афинників* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 133).

2. Напій, приготовлений з чорниць (афинів) або спиртова настійка на цих ягодах. *Я вам дам напитися афиннику!* (М. Яновський. Гірське серце, 100).

БАНУВАТИ 1. Тужити, сумувати. *А все за ним банує... Не тільки отець-мати. Земля банує...* (О. Дучимінська. Мати, 64); *Не бануйте, неню! – вигукнув Пістолетник. – Ми не дамо вам пропасти!* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 228); *Коли вже Кузьма пішов на варту, а я сиджу сама та й вже баную, що не прийде* (Крушельницький. Рубають ліс, 318); *Банує Юр’яна за всіма* (М. Матіос. Юр’яна і Довгопол, 7); *Не бануй, Васильку, за Параскою, бо, ади, деда не боронитиме вже її брати* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 29); *Відпродай, газдо, мені хату, / вино, і віск, і решту свіч, / аби я мав де панувати / і банувати ніч у ніч...* (І. Малкович. Вірші, які не повернуться в гори, 124); *Гуцулія схопилася на рівні ноги. Обнявши один другого за шию та попід боки, одним кругом зайшли в танок, легенько притупкуючи постоломи та приспівуючи коломийок: ЮФІМ: “Ой не бануй Євдошецько, шьо я не приходю, Бо я з другов і в-розмову нигде не заходю”* (І. Березовський. Худан, 14); *А все за ним банує... Не тільки отець-мати. Земля банує...* (О. Дучимінська. Мати, 64); *Довго чекав на Зеленого Оленця, двояке почуття борсалось у ньому завжди, коли ранками зазирає до вольєри: і тішився, що Оленець одомарився у лісі і банував за ним* (Р. Федорів. Таїна, 179); *Казали люди, що такої любви ще не видали. Не бачили і не чували, щоби так банували за собою легінь і дівчина. Мати бачила своїм досвідним оком, що любляться тай вже про*

весілля думає, газди в хаті потребує (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 19); *Прийшла до дьидевої хати, з якої недавно вийшла, а за якою банує, як коли б давно-давно її не бачила* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 40); *За ним ніхто ни банував, навіть и кутюга ни кавкнула, бо всі були раді, шо нарешті їм изчезла біда з голови* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 154); *Хліб на хліб не вадить, – впевнено відповідає гуцул. – Авжеж, не вадить. Най не висихає чоловік у дорозі, – заступається Олена. – Дідуся, не бануйте, – з кузова нахилиється до діда Сави Марічка* (М. Стельмах. Над Черемошем, 96-97); *-Тут нема нікого, – сказав вже за розлогим віттям бузини, – я трохи не вмер, так за тобою банував, Катруся, любко* (Марія Дзюба. Укриті небом, 139); *<...> Це я вам правду кажу, а тоді любуйтеся багацькими статками, раз вам так уже закортіло! Але потім аби-сьте не жалували та не банували за мною* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 116); *Тусок обіймає серце Івана, душа банувала за чимсь кращим, хоч невідомим, тяглася в інші, кращі світи, де можна б спочити* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 217); *Але Параска мовчала. Сперлася на острову, на котрій сушилися два глиняні віріннички, і банувала за донькою* (Марко Черемшина. Більмо, 105); *За попом своїм бануєш? Та було би не слухати шептанічка мого та й не лишиєти свого попа. Бо, ек то каут: “Моє шептанічко долів річков плине, а твоя неславонька навіки не згине”* (Г.Хоткевич. Камінна душа, 284); *Я оповів пригоду Юрі. – Не бануйте за серною, серен є досить, а цапа може другим разом застрілите, – потішав мене Юра, – таки може притрапитися і мисловому, а не... Не знаю, що він мав на думці, бо не докінчив речення* (Р. Яримович. Чигун, 69); *Бувай здорова, Павунко! Тебе я вихохала з маленького телятка, обходили: не бануй за мнов, любко!* (М. Павлик. Вихора, 168); *образн. На моєму весіллі найбільше банувала скрипка* (П. Федюк. Ностальгія за скрипкою, 16); *У день від’їзду Галя не могла втаїти, що дуже банує за вчителькою і ось-ось розплачеться* (М. Яновський. Шкільна фотографія, 249); *Ой, таж не родині з нею жити. Ти другу не полюбиш, бо твоє серце спалене. Твоє серце буде банувати за нею, аж вити, бо то така, що вміє таке зробити з чоловіком, що його серце буде битися так, як вона хоче* (П. Федюк. Щедрий вечір, 43).

2. Жаліти, шкодувати. *Ніби не видите, що баба за кнуром банує* (Р. Федорів. Карби,

129); *Лиш дивися, аби ти не банувала колись* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 55); *“Баную, що ми не побралися”*. – *“Тшмося: хоч тут будемо в парі”* (М. Яновський. Монолог Топірця, 207); *У ненависті прокляттям В жирі злі очиці: – Красно, хлопе біснுவатий, Дякуєш за щирість. Будеш довго банувати, Що не жити в мирі!* (М. Близнюк. Олекса Довбуш, 29); *Гадаєте, Довбуш буде банувати за вами?* (Л. Качковський. Довбушева пісня, 60); *Киньте банувати вашу молоду душу, вона належить богові* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 219); *Не схотівсмиси лишити, хоч і банно було за кольоністами, бо були добрі, а німкеня була ек ненька. Вони обдаровували нас та просили, щоб до них навідатиси, бо мене полюбили, ек свого сина. Та й ніколи не банувавсми того, щомси вернув д'хаті* (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині, 74); *Коли приходжу додому, а Юсип, челядник, каже, що була, каже, Гафія; банувала, каже, що мене не застала* (М. Павлик. Вихора, 171); *Штефан банував, що не побалакав з дівчиною* (М. Яновський. Куля, важка, як камінь, 31); *Хлопець, який банує за устаткованим притулком, який бунтує проти власної слабості* (Р. Андріяшик. Сторонець, 73).

3. Нарікати. *Не бануй на нас, шлехтично чесний. Ми, ади, лиш хотіли вімацати, ци в тебе є гроші, – відповів Худан. – Ми віреклиси своїх хатів, бо лехи й німота за нами пазєт, аби нас до жовнерів запутерєти. А ек пани нас вігнали з наших хатів, то ми теперєчки в чужі заходимо. Єкже сми могли знати, шьо ти текий файний тей чемний таздик? – оправдувався Худан.* (І. Березовський. Худан, 12); *Щиро єї, каже, прошу, най не банує на мене: най прийде та погуляє на моім весіллю...* (М. Павлик. Вихора, 166); *Ти йди, Насте, віддавайся на сторону, час тепер такий, що діти летять у світ, як ялинове насіння. Аби-сь на мене не банувала...* (Р. Іваничук. Дім на горі, 6); *Хіба от тільки: поклонися від мене Марії та й проси її, най на мене не банує та най таки й в тугу не вдається* (Юрій Федькович. Люба – згуба, 260-261).

БАНУЖ див. **БАНУШ**.

БАНУША див. **БАНУШ**.

БАНУШ, БАНУЖ, БАНУША Густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані. *Ватаг варить кулешу і бануш. Кулешу для всіх. Бануш – лише для гостей: Андрій Геник замовив* (Я. Стецюк. Шумить Черемош, 123); *Вже чекає на нього привітно няня на порозі, голову змис, дасть чисту сорочку, гарячу*

кулешу на стіл виверне, а то й бануш заколотить (Г. Хоткевич. Камінна душа, 129); *У триніжнім кітлі на вогні молодий хлопець колотив кулешу в сметані, – бануш. Кругом стаї, мов місяці вповні, висіли на гредях, в чистому зрїбному полотні, будзи. Білі, мов сніг, – свіжі, а прижовклі – достиглі, висохлі* (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині, 71); *Потім мати поставила на стіл череп'яну миску жирного, паруючого банушу* (Б. Загорулько. Черногора, кн.1, 216); *На столі стояли тарелі з борцем, банушем, бринзою, гладунець, гусянки тричверткова-квадратова* (П. Федюк. Штабар, 35); *Іла би лиш будз, масло й бринзу, а по неділях – варила бануш, пила би калинове вино й файкувала би найсолодшим тютюном із Хімчина* (М. Матіос. Просили тато-мама..., 138); *Весело затріскотіла ватра й за хвилину велетенський бануш аж розливався по стільниці. Гості й домашні сіли балкувати* (Р. Єндик. Черногорські шуми, 125); *Тут були бринза, бануш, гусянка і молоко, хто яке хотів* (В. Гжицький. Опришки, 164); *Ще як живу, не їв такої кулеші та не пив такої гусянки. Отєк піна ця гусянка, а кулеша, отєк бануш* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 51); *Правда, що Мотрюк виріс на бануші та на скоромі, та на м'ясах та приправах, але, як якийсь сказав: і тобі не було хоби, й у тебе дома не бідомо* (Марко Черемшина. За мачуху молоденьку..., 270); *От була б забула. Заговорила та й з пам'яти вийшло... Принесла вам, дьидю, трохи бануша. Поклала на лаві й вийшла скоро* (М. Козоріс. Черногора говорить, 42); *Запросять гуцули В господу на бануш <...>* (Н. Стефурак. Я слухаю тишу, 28); *“Добрий вечір, легіники!” привітав старець опришків дрозжучим голосом. “А чімуж ви не дали тримбічков знати, абих був вам загрів воду на бануж?” спитався старець і своїми дрозжучими руками чіхав собі кудлату голову* (І. Березовський. Худан, 27); *Рано на Різдво у діда зварили бануж из свіжеї сметани, засипаний жовтов, ек золото, кукурудзінов муков, а такий масний був тот бануж, шо аж крутивси на маслі* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 71); *-Я сама приготувала твою гуцульську банушу. Їж, ну їж, – благала Ядя* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 201).

ВАГАШ Стежка для овець у горах. *Тра взети сліпце та й рапавку, покласти у горнец та й спечи на ватрі. Витак вісушити добре, зітерти на порох та й тим порохом усипати вагаш. Єк вівца тот порох переступит, кинеси їй на ікру поганій струн, вівца не даєси*

доїти та й молоко пропаде (Г. Хоткевич. Довбуш, 131); Він проїхав Сергії і, взявши Гнідого за вуздечку, повів засніженим вагашием на Шудренський перевал (Р. Андріяшик. Сторонець, 47).

ВАТАГ 1. Старший вівчар. Інші **ватаги** та вівчарі терпіли його, бо ж боялися (С. Пушик. Луковиця – полонина Лесина, 288); **Ватаг** побожно підняв вогонь і встромив в ватру, зложену коло дверей (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 191); А коли **ватаг** після похорону відходив, то і мені руку подав, хоч я тоді лише підпасичем був... (Ю. Шкрумеляк. Довбушева слава, 92); Пастухи всі, як один, тісним півмісяцем запрудили вхід до колиби і у святій тиші стежили, як **ватаг** Ілько добував з дерева найчистіший первозданний вогонь (Р. Федорів. Жбан вина, 40); Панська вівця кудись відшиблася, то **ватаг** нагримав, як на остатнього: не вертайся без неї – і фертик! А ви розспівалися, гейби роботи не мали: ...запію в листочок... (І. Андрусак. Лесь (фрагмент самознищеного поезофільму), 123-124); ...А вгорі, на сизих горах, / Ледве морок ночі зник, / Рано-рано встав на зорях / **Ватаг** – дивний чарівник (О. Олесь. На зелених горах, 217); Поміж смерек підстрибує стежина. / Вже за собою сонце повела / Від мого яворового села / Туди, під хмари, в гори, в полонину, / Де вечором **ватаг** зорю кладе... (Б. Радиш. Гуцульщина, 18); Та скоро д'горі поженуть ботей / на полонини красні і зелені. / То **ватаги** мене не обминуть, / якусь часинку погостити мусять (Г. Турелик. А може, знову підем у Смотрич?, 122); У **ватаги** не взяли – лихого слави батько нажив, багатство не в моді, та й нема куди – полонину тепер не купиш (Р. Іванчук. Дім на горі, 8); Андрій на те й **ватаг**, щоб годину-дві передімати звечора, коли ще спокійно, а як уже всяка звірина починає бушувати, його вже сон не бере (А. Крушельницький. Рубають ліс, 256); Ти, хлопче, обережним будь, бо чорні очі дівчат підпалять твоє серце, – обізвася **ватаг** (Ю. Боршош-Кум'ятський. Гуцульщина, 186); Усі ці зміни, усі переешкоди примічав **ватаг** і пастухи, уявляючи, як їх завтра долатиме маржина (В. Гжицький. Опришки, 9); Спузарі і **ватаги** вже в полонинах ждуть у стаях та приготворюють, щоб було все налааднано, як люди приженуть туди маржину (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 36); Ідуть пастухи шукати. Сварять, а то й б'ють, та найбільше **ватаг**. Олекса знає, що провинився тай не дуже

противиться, лише в душі просить Бога, щоби дав йому таку силу, щоб усі його боялися (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 8); Коли наставала потреба перерахувати овець, неписьменний **ватаг** Богородюк (бувалий, загартований високогірними вітрами) пропускав овець, що виходили зі струнки, поміж ноги і вирізував ножиком на палиці чергову зарубку (М. Яновський. Зарва, 330); Вгору піднімався разів зо два на літо, а за всім стежив **ватаг**: бив бринзу, колотив масло, наглядав за пастухами, видавав продукцію господарям, чия худоба паслась на полонині (Я. Стецюк. Крутий плай, 49); Щось невпорядку з легінем, – думає **ватаг** і розпитує вівчарів, що робить Іванчик на полонині (Р. Єндик. Чорногорські шуми, 118); Се коби борсучого сала, то би натер. Лиш де го взети? Дає там му **ватаг** гістівника пити, а шо з того (Г. Хоткевич. Довбуш, 107); Послухавши втікачів, їх нагодували, дали свіжої кулеші з бринзою, теплої жентичі, **ватаг** дав обом на дорогу по добрій грудці будзу і показав їм шлях, який сам хотів (В. Гжицький. Опришки, 98); І тоді коли на верхах **ватаги** ліквідують своє полонинське газдівство, внизу в селі газди лагодять корчуги, кують чуфлинки в коваля, справляють ланцюги, сталять сокири, бо ось-ось сніг вкрис верховину й треба буде їхати в бутин цугарити (М. Козоріс. Чорногора говорить, 97); Робив так, як, бувало, вчив його покійний батько, сподіваючись виплекати з сина доброго полонинського **ватага**: пристосувавши в розколину сухої деревини круглий цурпалок, шалено вертів його з допомогою ремінного шнурка від постолів (Б. Загорулько. Чорногора, кн.2, 211); Стая як стая. Нутро поділене – ватарник і комора. Під стінами лавиці, полиці. Он постіль для **ватага**. Пішов, заточуючись. Помацав постіль. Є верета, під нею хвоя, сіно (Б. Бойко. По голови... По голови..., 30); // у порівн. З протилежної сторони вже надходив місяць, щоб як вірний **ватаг**, коли газди нема вдома, сокотити газдівство (Р. Яримович. Чигун, 68).

2. Той, хто переробляє молочні продукти на полонині. **Ватаг** з кальманом зубчатим брайом кришили будзи, солили та утовкали туго в бербиниці. Заденчували бербиниці та ховали до кліті (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині, 71); З коров'яого й овечого ранішого молока **ватаг** витєє з путини красний будз сира тай поклав його в полотнєне цідило на чопі в стіні, аби стрєхав

від жинтиці, поків піде на вистоюванє, на подрю (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 339); Старий **ватаг** Дутчак мішав києм кулешу, що варилася в засмаленому горцику (Я. Галан. Гори димлять, 139).

3. Той, хто керує ватагою; ватажок. А **ватаг** де? Куди подівсь ватажко? – Ватажник де? Під каменем? (А. Малишко. Франко в Криворівні, 411); **Ватру** розпалювати **ватаг** не дозволив, і тому зрілися горілкою (Л. Качковський. Довбушева пісня, 7); Згуртував Олекса-**ватаг** / Файних, сміливих вояків / І повсюди у Карпатах / Голос волі загримів (В. Григорак. Скарби Довбуша, 17); Там є таке місце, шо й дотепер звесі “Татарка”. Тепер там поросло та й гляба і знайти тоту комору. Шукали люде не оден раз тих скарбів, лиш так добре поганці залагодили вхід до тої комори, шо гляба знайти. А Білоголовий з того дістав тогди велику славу: називали го витак “**ватаг-воївода**”!.. (Г. Хоткевич. Довбуш, 107); Сивий **ватаг**: “Грай, хлопчино, / Рідні гори просять щиро. / Серцем гори не пригорнеш, / Горе не потужиш” (М. Близнюк. Олекса Довбуш, 6); Батько довго розмовляв з **ватагом** (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 36); Тоді попросить **ватага** і козаків-побратимів відпустити Гринька на газдування... (Б. Загорулько. Чорногора, кн.2, 21); Довбуша уважали своїм **ватагом** і ждали на його прикази, але він замість вести їх на новий розбій, казав усім стати в один ряд (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 30).

ВАТРА 1. Вогнище, багаття; вогонь. А вечорами блищали на полонинах **ватри**, зірки зривалися з темного неба й падали в Чорний Черемош; легкі тумани спливали з гір і чекали ранку в міжгір'ї (С. Пушик. Луковиця – полонина Лесина, 283); От, дивися, вже і стали, вже й воли пустили, Вже і **ватра** запалена, вже ся розложили (Ю. Федькович. Україна, 48); Тепер вона буде горіти як ніч, так день до першого снігу; пастухи дивилися на вогонь, що міцнів, розгортався, їхні губи шептали замовляльні слова, слова про те, щоб добре велося сього року на полонині, щоб **ватра** гріла їх теплом у зимні ночі й берегла від вовчого ікла, ведмежої лапи (Р. Федорів. Жбан вина, 40); Часами лише око запізненого мандрівника, який у темну ніч поспішає далекими ґрунями до хати, зупиниться на тій чорній кичері, приманене блудним вогником, що прoderеться з лісової глуші, від бліді **ватри**, довкола якої граються в темряві лісові сили (А. Крушельницький. Рубають ліс, 170);

За північ у хижі Довбушів, куняючи, криваво-чорним оком блимала скіпка: у пригаслій **ватрі** попискували догоряючі вуглики; Довбушиха з невісткою Марічкою, похилившись, – наче попрприростали до кужелів, – пряли оброчний льон (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 5); Ось і **ватру** розіклали, щоб дідові в могилі веселіше було (Ю. Шкрумеляк. Довбушева слава, 95); **Ватра** палала, блискала на всю хату і освічувала то Федорчука, що сидів коло самої печі, коло дверей, то надутого Янця, то Івана Николаїшиного (М. Павлик. Вихора, 173); Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з туманом ріки, сонце наляло злотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од **ватри**, з-за Ігриця оксамитовим гулом котився зрім (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 181); З бесаг добули ми хто яку мав поживу, розложили **ватру** і у великім мідянім баняку “зготовили” кулешу (І. Березовський. Худан, 23); Стало тихо у хаті, ек у мішку, лиш чюти було, ек **ватра** сипіла у печі (О. Манчук. Заробок, 18); Ми нарубали і постелили до спання смерекове галуззя кругом, запалили **ватру** посередині. Задимило цілу колибу (Р. Яримович. Лови на Готура, 6); З самого рання – на ногах. Якби то лиш патиччя на **ватру**, а то... (М. Яновський. Гірське серце, 73); Він бачив, що йому нема що звідси взяти: під передньою стіною довша дошка на трьох стовпцях — то лавиця; під примежньою стіною коротша дошка на двох стовпцях — то «стіл», насередині хати яма на **ватру**, присипана попелом,— то піч (Марко Черемшина. Святий Николай у гарті, 55); І блисне ріжок молодого місяця над кичеров, задзвонить маржина дорогою калаталами, а над рікою керманічі розведуть велику **ватру** (Г. Хоткевич. Жаль за горами, 374); І тим живим вогнем неня з Василюною розпалили на припічку **ватру** із дванадцяти полін, які складали продовж дванадцяти днів перед Свят-вечором (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 121); Ек вітер на верху, гутіла **ватра** у печі, палахкотіла злотнов половінев та сипала искрами кріз каглу аж у хороми під дах (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 18); Он путини на молоко, бодні на гусленку... І **ватра**... Над нею верклюг... І кітел, завішаний на кужбі... (Б. Бойко. По голови... По голови..., 30); У бутині коло колиби палахкотить **ватра** (У. Самчук. Гори говорять, 7); Тихо скрадаючись, перейшов через каньйон, увійшов до печери і жахнувся – посеред першої зали, коли великої колони, палала **ватра**, а поряд

сиділа юна бісиця і голими руками витягала з ватри ятріючу грань і іла її, наче м'яса шматочки (П. Федюк. Бісиця юна вогонь іла, 22); Про це й думав чабан Сегінь, сидючи вночі біля **ватри**. **Ватра!** (С. Скляренко. Карпати, кн. 2, 100); Вона сиділа біля **ватри** у вівчарській колибі на верхній полонині і чекала на пастухів, що десь забарилися з чередою та отарами (В. Сичевський. Чаклунка синього виру, 39); **Ватру** розпалювати ватаг не дозволив, і тому грілися горілкою (Л. Качковський. Довбушева пісня, 7); Решта опришків, а їх було душ тридцять, молодих і середньолітих, скупилися обіч барвистою юрбицею; кухарі залишили поранку біля **ватр**, над вогнем яких на рожнях смажились баранячі туші, лишень вартівники не кинули пальнувати очима доокіл, щоб, бува, панські пушкарі або гайдуки не застали зненацька їх, вихопившись з лісу (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 78); Роздуй **ватру**, Миха, зробимо снідання бабі; але таке, що другого вже не схоче їсти (Р. Єндик. Камінна душа, 157); Я палив **ватру** восени і грівся, вона ж не мала часу із-за худоби (Р. Іваничук. Бузьків огонь, 66); ...поки не запіють півні й треба буде вставати до **ватри**, до худоби, дітей у школу збирати й знову йти до роботи (М. Матіос. Юр'яна і Довгопол, 15); Вечером завжди горіла охоронна **ватра** перед бісицями (О. Дучимінська. Трембітали трембіти, 115); Старий Максим подумав, взяв вуглик з **ватри**, приложив до люльки, пакнув тричі, глянув на зоряне небо і розказував далі... (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 5); Тут мене бачили не всі, зате мені було все видно: і жінок у стареньких киттариках або в'язаних кофтах, і спітнілого Андрія Геніка, який раптом згадав про свої ключі і виїняв їх з кишені, – певно, почав заспокоюватись, – і все невеличке, з чорними стінами, у яких світилися щілини, приміщення, і забуту **ватру**, що ледь-ледь жеврїла, сильно димлячи (Я. Стецюк. Шумить Черемош, 116); Невже вони розкладуть коло мене **ватру**, під якою не тане сніг? (І. Андрусак. Реставрація снігу (повість-метафора), 147); Медовий запах липового цвіту / В далекий край тоді приніс мені / Карпатське літо, / Де залишився рід мій і почин, / І джерело, і полонина, й **ватра**... (Н. Стефурак. В моїй руці лишився теплий сік, 29); І доки плова не впаде, / і грім не гримне, / запеклий джус мене знайде, / й мені на дримбі / зіграє гори і **ватри**, / трембіти й скали. / Не вмри – шепочу – не згори, / бо нехар з нами (В. Герасим'юк. Серпнева імпровізація на два

лади, 84-85); **Дарма!** Розкажуй, спи, сиди / Чи грійсь до ранку біля **ватри**, / Побачиш, що усе це жарти... / Це ж смішно!.. Хто б прийшов сюди?! (О. Олесь. Ніч на полонині, 216); Останні **ватри** догоряють на далеких горах, / І зоря за зорею гаснуть небесні світила. / Світанок наливається в чашу долини, / І перші півні викликають рожеві отари (Віра Вовк. Останні ватри, 344); “Чорні хлопці” біля **ватри**, / Чути співаночки, жарти... / Не причулось, не здалося, / До вогню ласкаво просить (М. Близнюк. Олекса Довбуш, 42); Вийде з гаю ватажко, / Біля **ватри** присяде / І зажуриється тяжко, / Бо набачився зради (Д. Павличко. Біля вогнища в полі..., 218); Повсідались біля **ватри**, / Сушим одяг, грієм ноги / Уточнюєм на завтра / В чабанів стежки-дороги (М. Карпенко. Повсідались біля ватри, 135); А лиш спробуй повірть хоча би на мить, / Що ти теж у житті як людина щось вартий, / То збирайся туди, де лиш вітер шумить, / Де смолистим теплом тебе грітиме **ватра** (Р. Юзва. Через гори дорога важка і крута..., 23); І стрепенулася ялиця, / Пригадує сестриця-жалібниця, / Як нахилилася над **ватрою** багряною <...> (В. Зубар. Вся Верховина на осонні, 23); Де вечором ватаг зорю кладе / В шорсткі долоні біля **ватри** тихо / І наслуха, як тепло всесвіт диха / І як на латці спить ягня руде (Б. Радиш. Гуцульщина, 18); В печері древній ми розклали **ватру** – / Закашляли ідоли веселі (Г. Турелик. В печері древній ми розклали ватру, 52); Стоять Карпати, спекою впоєні. / І хлопці коло **ватри** над рікою / Співають пісню далекої Японії <...> (Марія Влад. Канікули студентів, 19); З одної хати вогник брали / І клало **ватру** все село (О. Василяшук. Латані Карпати, 13); Де **ватри** палали – і вдень, і вночі / У похід збирались легіні – / Там вбогі, голодні тепер рубачі / Смереки рубують столітні (М. Марфієвич. В Карпатах, 44); // у порівн. Он розгорається, як суха **ватра**, день, он на оболонь з усіх кутків села сходяться люди (Р. Федорів. Маріка, 83); // у порівн., образн. Немов хтось **ватру** в небі розпалив, / що й молоком холодним не згасити (Н. Попович. Косовиця, 67); // образн. На заході війна згасає блиском **ватри**. / На сході палахтить червоний, лютий гнів. / А до гуцульських сіл прийшли військові карти, / Щоб легіні пішли обороняти Львів (О. Бабій. Гуцульський курінь, 37); // персоніф. Веселий горщик – хлопчик, хлопченя, / Смішне таке... Смішить він бабу з дідом. / Сміється **ватра**. **Ватри**

біготня. / *Сміється ніч і борець перед обідом* (Б. Радиш. Веселий горщик, 18).

◇ **Жива (вічна) ватра** – вогонь, добутий за допомогою тертя один об одного шматків дерева. Але сьогодні на вівчарів чекала ще й інша, нагальніша робота. Сьогодні мали добути живої **ватри** й поробити порядки в стаї (В. Гжицький. Опришки, 9); Так само досвіта у живний четвер головні ватаги та розумні депутати крутять **живу ватру** тай сокотет її в селі, у своїх ватерниках, аби ни загасла аж до полонинського ходу. А в полонинський хід беруть її разом з худобов из села в полонину й нев на стоїшию розплюють першу ватру, шо горит у стаї на полонині, ни погасаючи, вид міри аж до розлученя, бо на тоту стаю, шо в ній горит вічний вогонь – **жива ватра**, викручена досвіта у живний четвер, то ни маєт моци й путері вдарити через ціле літо ніка ничіста сила (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 321); Він аж засмієвси з утіхе, ек уздрів, шо з громовиці закуриласи **жива ватра**. Розмахуючі громовицев у руці, чинив вітром – Божим духом, вічний вогонь – **живу ватру**, шо на світі до усекого діла маєт велику путерю (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 188); Горить ще свята **Вічна Ватра** Гуцульщини? – Горить ще ватра... – простогнував найстаріший на землі чорт і закрив очі червоними повіками (Р. Єндик. Регіт Арідника, 15); Розсилаю білих голубів / на всі дерева світу... / Та долоні стають / **вічною ватрою** над землею, / та плуги синіють крильцями / біля доріг <...> (М. Аронець. Голуби на деревах, 9).

◇ **Видгасити ватри, згасити ватру** – відігнати нечисту силу, позбавити вроків, хвороби. Тай так ним начесок скруменувала ничіста сила, шо він мало шо видразу ни минувси. **Видгасили** йиму борше **ватри**, тай екос ледви він гірко діждав днини (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 359); Василь ходив звечора по дрова в ліс тай подвигався. Сперло під грудьми, кололо в боці і не давало дихати. Лежав на печі і стогнав. Василиха бігала в село по бабу, щоб **згасила ватру** і намастила. Стало легче йому, але вставати не міг (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 7).

◇ **Зробити ватру** – спалити. Там, було відомо, спинилися «перепочити» ті, які так зухвало, серед білого дня, **зробили ватру** із вівчарні млинівського колгоспу (М. Яновський. Куля, важка, як камінь, 30).

2. *перен.* Душевне піднесення, натхнення, запал, пристрасть. *Ти мене гуцулом називала, / Та не знала, що в душі гуцула / Словом ніжним ти вогонь роздула, / Що роздула ватру, – ти не знала* (Д. Павличко. Ти мене гуцулом називала..., 79); *В цій церкві на стрімкому горбі / Довбуш уперше побачив Дзвінку. / Тут ялівцем його серце / Затріцало у ватрі жаги* (Віра Вовк. Свічник, 343); *Підсумовувати варто / І себе не потішати: / Чи була насправді ватра, / Чи лиш привід потріцати?..* (Б. Радиш. Так багато і так мало // Полум'я пам'яті, 25); *Стирає крила в леті старий рік. / З його грудей павиним зітханням / Злітає сніг, / І тане сніг / Над ватрою твого кохання* (Марія Влад. Передноворічне, 29); *А тут ще стара Мочернючка підкинула сухого ріця до ватри ненависті до убійника* (В. Бабій. Запродана душа, 26); // у порівн. – *Гонор! Гонор! – роз'ятрюється, ніби ватру роздуває в собі* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч. 2, 153).

ВЕРЕНЯ див. **ВЕРЕТА**.

ВЕРЕТА, ВЕРЕНЯ 1. Домоткане вовняне або лляне рядно, ряднина. Он постіль для ватага. Пішов, заточуючись. Помацав постіль. Є **верета**, під нею хвоя, сіно... (Б. Бойко. По голови... По голови..., 30); Павло розплющує очі, скидає з грудей **верету**, і мати бачить, як кожна жилка наливається збуреною силою, і думає: коли б він помирився з Марією, то, може, був би у неї онук (Р. Федорів. Тисяча кроків, 10); *Стривайте, хлопці! – сказав Жупник. – Видите, он фляшку з борцем на вікні. І верені. Бігме, на злоги трапили* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 330); *Олень змусив знайти / велику польську валізу. / “Верету не треба – тільки файну вберю”. / “Що ти все принохуєси?”* (В. Герасим'юк. Сигла, 21).

2. Різнокольоровий килим, килимок, доріжка з грубої вовни. Це, жінко, твій тато світить нам – / аж у моє дитинство, / у той ранок червневий, / коли ти з **веретою** в руках / вибігла на верх космацький / і постелила в бучках довгу **верету**, / обсіпала її любистком, біждеревком і м'ятою (В. Герасим'юк. Єзавель, 126); // у порівн., образн. *Смерекова лавиця / зацвіла веретою / і запахла у хаті / лісом, дощами* (М. Аронець. Смерекова лавиця, 20); // образн. *Мій диво-край – мистецтва тайна. / Чугайстрами гірські відомі села. / Там тчуть верети з лісових веселок. / І там веселки творять з полотна* (Б. Радиш. Гуцульщина, 18); *Ясні верети простели / На царини, густі зарінки, / Щоб*

квіти, як ітимеш дзвінко, / Були тобі за постолі (Віра Вовк. Гуцульській Матері Божій, 75); // перен. *І вже мандрівним спудеєм / топчу снігові верета, / промінявши жупища келій / на біблійну скриньку вертепу* (І. Калинець. Вертеп, 1).

◇ **Верета писана** – домоткане різнокольорове рядно. *Стара дістала з dna скрині заповлочно вишивані пішви, писані верети, постелила постіль у три подушки, дві під голови, а одна під попереk* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.2, 265); *Як робота піде їй файно, / То душа переходить у пальчики: / Тіла Доцька не відчуває. / Білий кіт виїсть все скоромне / І засне на вереті писаній* (О. Слоньовська. Підпре чимось двері в хаті, 71); *Були й такі, котрі на писаних веретах порозкорковували плескати боклагі, нарізали хліба, смаженого м'яса і пирували, мов на весіллі* (Р. Федорів. Жбан вина, 61-62).

3. Оберемок, купа чого-небудь, що вміщується в одному рядні. *Заганяють машину на подвір'я. Примушують старого кілька верит нещасної соломичі викинути на авто – провадять на вагу. І складають акт* (Б. Бойчук. Остання надія, 175); ... йому й не думалось / що на той час / коли я зможу підійняти / добру верету листу – / з їхньої з дідом сили / залишаться тільки скіски / (як від добрих кіс) (І. Малкович. Тоді, 122).

ВЕРЕТІННИК Вуж. *Веретінників у пазусі носять* (М. Яновський. Конюшина для козулі, 76).

ВЕРІТКА Зменш. до **верета 1**. *Коли Соколюк увійшов вечеряти, світлиця сяяла чистотою, навіть бамбетля була застелена чорнобривою веріткою-“бесарабкою”* (М. Дзюба. Укриті небом, 119); *По слотливім тижні баба веріткою накривалася, із внуком у ліс гриби збирати вибиралася* (Марко Черемшина. Карби, 36).

ВЕРІТОЧКА Зменш.-пестл. до **верета 1**. [Гриць]: *А що вже їй гарно постелив, то аж мені самому за нев банно! На борону – стара дірява веріточка, у зголови — кулак: спи, голубко, коли тобі, голодній, хочесь! Та коби хоть давав спати!* (Ю. Федькович. Як козам роги виправляють, 443).

ВЕРІТЧИНА Зменш.-пестл. до **верета 1**. *Постіль застелена верітчиною* (Р. Федорів. Жбан вина, 20).

ВОРИНА, ВОРИНС, ВОРИНС, ВОРИННЯ, ВОРИНЬ, ВОРИННЯ 1. Огорожа з довгих жердин, прибитих до стовпців. *Тим часом Кола переступив через ворини й зупинився, вражений: з хати до вікон*

поприпадали якись чужі челядники, чоловік з Поточья і стара нанашка Шарудиха з файкою в зубах... (О. Кундзіч. Верховинець, 273); *Штабар випередив Соколюка, відчепив з ланца свого низенького, але прудкого коня, зіскочив на нього і летів через ворини і плоти, через звори і потоки, а в руці у нього був затиснутий разок малинових коралів* (П. Федюк. Штабар, 38-39); *Параска наче відновила хату, він попідправляв присла в ворині, маржинка в полонині, боришки посадили та ячменю посіяли, якось воно було б...* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 190); *І так мені якось гірко, завидно зробилося, що я зібрав усю свою силу, розігнався і скочив собі через ворину* (І. Франко. Терен у нозі, 387); *На загороді Іваниха доїла корову, а діти поспиралися з цього боку то руками, то бородами на ворині та дивилися й сміялися, як брикало телятко та як трудно було відірвати його від дійків* (М. Павлик. Вихора, 168); *За провалом виросло друге пасмо, вкрите царинками, які були попереperізувані блискучим воринєм* (О. Дучимінська. Тримбітали трембіти, 113); *Хлопчик-пастушок зіп'явся на ворині і з якоюсь не то радістю підсвідомою, не то острахом дивився, застигнувши очима, в саму глибіню тасмної, чарівної ватри* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 31); *Став я й дивлюся, а воно по царинці, через воринні та й просто в Химині двері...* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 205); *Ще й нині розказують, як Дзядзьо привіз Коржинським, до тих, в яких була й Леся, свої „шикіряні пушки”, але до плебанії він не поспішив, бо побачив на воринні новесенький ліжчик, що провітрювався, і пішов туди* (С. Пушик. 37 діб у Буркуті, 260); *Обгороджував городець, а вориння на другий день розсувалося, кілля валилося, як вітер дуже насвистував* (М. Яновський. Зозулечка, 55); *Нечутно ступають пастухи в постолах, котиться м'яко вовниста хвиля по полонині, а вітер почина грати на далекім воринні* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 193); *Що котра не щадила свого язика, лаючи ту клятву Варвурку, що там вдерла буришки, там біб стеребила, там узимку розклала вориння і затопила ним у печі (вона ніколи не клала ватри вдень, сокотилася, аби хто не вскочив у хату і не знайшов вориняки у печі <...>)* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 353); *Подвір'я, як і належить, вимоцнене скельними плитами. Три оборози для сіна. Обнесені воринням царина і толока, кавальчик рільного ґрунту під городовину* (Б. Загорулько.

Чорногора, кн.1, 200); *Даремно ніч сиділа, Дарма вориння хусткою маїла...* (Ю. Шкрумляк. Довбушева слава, 139); *А цей шепіт підхопив вітер і кинув на гори, і всі вони насторожено глигнули вниз і бачили, як дружки поправляли наскоро на молодій гуглю та чільце, як мацали, чи держиться колач, прив'язаний до її руки, як єгомось ішов поволі поміж воринням до церкви, як схилив голову в бокових малих церковних дверях, і як його дебела постать пірнула у божому храмі* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 28); ... *Лунко стугоніла земля під копитами, тупіт віддаювався і затихав вдалині, а Кола ішов серединою вулиці, і люди перелазили через тини і вориння, виходили з кущів, з хвірток і воріт, поодинокі й гуртами доганяли його, гомоніли позад нього і йшли за ним, заповнюючи вулиці, як весняна вода* (О. Кундзіч. Верховинець, 254); *Їхав вузькою доріжкою, огороженою з обох боків воринням зі стрілистими жердями зв'язаними у верху смерековими, подібними до колачів, гужвами* (Р. Яримович. Юра Михасевий, 38); *Кошари позаростали травою і бур'яном, попід воринням повипиналися дурні гриби* (В. Гжицький. Опришки, 9); *Ще лише через вориння перескочити, потім невеличкий лазок, потім ще вориння, потім рів, потім півперек дороги, ще через одно вориння, зіскочити зі стрімкого бережка на рінь, і тут тобі й чистий, шумний Черемош* (І. Франко. Терен у носі, 387); *Оченята дивувались: а що то за клиннє? / Може, те що назбирали побіля вориння?* (О. Василяшук. Липове клиннє, 8); *З уцелин непомітно підкрався мохом синій вечір, перестрибнув вориння, потічок, а там і Тису й подався повільним кроком вулицею* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Чудові люди, 222); *Не відцвіло, не зблякло / сонце понад воринням, / а соняшник вже постарів – / на палицю сперся важко* (Г. Турелик. Перед лицем вічності, 36); *З-за свого вориння ззиралися Дзвінчукові сусіди* (Б. Бойко. По голови... По голови..., 83); *На смужці, обгородженій воринням, зеленіє кукурудза* (В. Зубар. Вітрова донька, 71); *Поважно позасідали навколо ватри та розказують новини: про смерть Івана Панчука, що з туги за братом переставився, про нові весілля, про те, як Настуня Іванчукова, переступаючи вориння, викрутила собі ногу* (Р. Єндик. Чорногорські шуми, 125); *Люди сиділи на траві або спирались на вориння, закурювали, і їм, здавалося, не було ніякого діла до Штефана, до його сумнівів,*

переживань (Я. Стецюк. Крутий плай, 57); *Коли Іван ішов до когось на деньку, брав із собою Дарусю, садовив у тінь, давав луццати квасолі чи кукурудзу, а сам колов дроба чи косив, чи закладав вориння, і руки йому співали без музики* (М. Матіос. Солодка Даруся, 68); *За воринням показалася фігурка, вся в чорному одінню, а на голові шапка з чорно-жовтою мотузкою на долішніх краях і з кругленьким гудзиком напереді* (Марко Черемшина. Святий Миколай у гарті, 53); *Поблизу гаті притулилася хижка, стара, поросла мохом, але ще кремезна, як її хазяїн, сивий дідуган, що позирав з-за вориння, спершиє на жердину* (В. Сичевський. Вернісь, Ружено, 144); *Залягли поблизу оседку, обнесеного воринням* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 54); *До її схову, бувало, навідувались й жінки, з якими працювала; жінки лягали грудьми на вориння і теребили Ксеніні кістки* (Р. Федорів. Карби, 129); *А смерть сиділа на воринні та й грала на дрімбі* (П. Федюк. Пам'яті Тараса Мельничука, 113); *На порозі стояли вже Василина з Танасієм; Василина з повісом льону в руках, Танасій з калачем. А біля вориння стояв трембітар і трембітав на трембіті* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 126); *По один бік суток „ограда” церковна, тобто звичайнісіньке гуцульське вориння; по другий – земляний насип невеличкий. То кладовище* (Г. Хоткевич. Довбуш, 82); *Ніде ні деревця, ані хатинки, лише лани без меж і без вориння* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 44); *Та ж ви, Дмитре, коло вориння мали вартувати, а не коло постелі, – кажу йому* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 182); *Юстина відбігла від хати і коло загороди стала: корова побачивши її, нацурила вуха, поклала писок верх вориння і дивилася на Юстину* (М. Павлик. Вихора, 168); *Передчуття сказало йому, що йдуть за ним. І прийшла йому думка вдавати божевільного. Оповідав Джуфко: – вийшовсми к дорозі, став коло вориння і почавсми штрикати раз по оден то по другий бік вориння* (Р. Яримович. Джуфко, 56); *Такий червневий червень, така червона воринь, / таке черлене сонце, таке червоє серце. / Пече пісок, як присок, корявий покруч – корінь, / руслом ріка речиста, де вирів вирви й смерчі* (І. Калинець. Червень, 108); *Збоку могло здатися, що її змучений, затуманений погляд поза воринням, яким обгороджене колгоспне газдівство, не сягає, але це тільки могло здатися* (Р. Федорів. Карби, 127-128).

2. Поперечка в огорожі. *І тепер вона сарною кинулась на двір, злотної фартурами, що били по литках, лізла мерції на найвищу ворину, витягала шию як сполохана птиця, а широко відкриті, палаючі очі та хвилюючі груди, що раз-у-раз яблуками торкали сорочку, свідчили за те, що великою цікавістю і гарячим бажанням було те, що робилося біля церкви* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 25); *Постояла хвильку, а потім відкинула ворину на ворітниці. Зайшла на подвір'я* (П. Федюк. Осіння багряниця, 90); *Тріснула ворина – й не спам'ятався, як пірнув у сніг* (М. Яновський. Силач, 38); *Декілька ворин треба було заступити новими* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 14).

3. Зрубаний тонкий довгий стовбур дерева, який зазвичай використовують для огорожі; жердина. *Відтак заходився вимощувати з каміння і ворин подину для нового стогу* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.2, 167); *Пішов один з хлопців, витяг ворину. Важка вона, трудно боротися з хвилями* (Г. Хоткевич. Довбуш, 415).

ВОРИНСЬ див. **ВОРИНА**.

ВОРИНСЬ див. **ВОРИНА**.

ВОРИННЯ див. **ВОРИНА**.

ВОРИНЬ див. **ВОРИНА**.

ВОРИННЯ див. **ВОРИНА**.

ВУЙКО 1. Брат матері. *А мені ще оце треба знати, Борисе: ви сьогодні хочете доїхати куди вам треба, чи завтра? Бо якби завтра, то ми заночували б у мого вуйка, що живе під полонинами* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 84); *Один мій товариш має там вуйка і той переказував, аби він прийшов до нього, має для нього гарну і добру дівчину* (О. Кобилянська. В неділю рано зілля копала..., 79); *А вуйко віддав мене у найми до пана* (Л. Качковський. Довбушева пісня, 85); *Я мав вдома добру рушницю, дубельтівку, дарунок від вуйка* (Р. Яримович. Чигун, 68); *Постояла, побанувала, а далі надумалася і повернула до вуйка у Лішів* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 71); *Траплялось, що Штефан заставав хлопця на гарячому, знімав пасок, Василько покірливо лягав на лаву, і вуйко відраховував йому кілька синіх смуг* (Р. Федорів. Тисяча кроків, 28); *Кланяються тобі, Олено, вуйки і вуйни та їх діти, твої вуєчні брати і сестри, та просять, щоб ти прийшла до них* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 24); *Малий не журився, ріс, ходив у школу, почувався, як удома. – Вуйко мене має за свого, – якось похвалився він, – не журіться...* (М. Яновський. Витривалий Тирса, 216);

Вуйко коло вуйни, а баба з краю стола сіла (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчик, 66); *Привітався з кожним за руку і так само мовчки зайшов за кермо, а за ним узяти весла в руки вуйко Микола та нанашико Семен* (П. Федюк. Ріка, 12); *Ішли глибоким, повимиваним дощами плаєм і по короткому часі входимо до подвір'я мого далекого вуйка Романчука* (У. Самчук. Гори говорять, 169).

2. Чоловік тітки. *Осінню відбувся шлюб, і казали нам кликати того пана вуйком. Тета виїхала з вуйком до Кут, і там вони замешкали у власному новому домі, у долині Черемоша* (Р. Яримович. По могилах сліду не стало, 9).

3. Про дорослого чи старшого чоловіка (звичайно в шанобливому звертанні). *Чи доводилось вам бути, вуйку, на іподромі? – звертається Сергій до сусіда, одного із сватів* (О. Гончар. Циклон, 234); *Як днювали, вуйку? – голосно привітався до нього широкоплечий хлопець у киптарі і військовому кашкеті* (Я. Стецюк. Крутий плай, 57); *Я до Чугайстра-старости: – вуйку, ви не виділи її? Мо' заблудила?* (П. Федюк. Самотня зірниця, 62); *Не буду переказувати, що торкотять старші вуйки* (М. Яновський. Приїзди, мамо!, 88); *Мушу тебе [дитину] продати вуйкові, або кому, може скоріше вихохаєшся* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 164); *На храм вуйни і вуйки з чужих сіл походилися* (Марко Черемшина. Карби, 33).

4. евф. Ведмідь. *У полонині кожний озброєний. Нераз навіть серед білого дня затріщить вориння і з гуцавини впаде в отару „вуйко” тай розідре корову, або підкрадеться вовк тай схопить вівцю* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 8); *До тих ми не добрались верховин, / Де глухарі таяться громокрилі, / Де бродить вуйко, ласий до малин <...>* (М. Рильський. Карпатські октави, 227); *Ади, повістують люди, що якийсь газда йшов із Грамітного до Гринева, а з лісу вийшов ведмідь та заступив йому дорогу. Ще „вуйко” не вергся на нього, як газда припав до землі та й прикинувся мертвим.* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 82-83); *Врубай гілля та накрій його [ведмеда], а завтра возом забереши собі, – каже. Замаїли ми вуйка та й ідемо понад Бистрець 'д горі* (Марко Черемшина. Козак, 255); *Якось трапилось: вони з Ласієм вийшли просто на ведмеда, „на бурого вуйка”, як любив висловлюватися Богородюк* (М. Яновський. Зарва, 330); *Десь блукав бурило-ведмідь та вовк-сіроманець, яких бояться пастухи і називають одного*

„той великий **вуйко**”, а другого – “той малий”... (С. Пушик. Луковиця – полонина Лесина, 291); *Навіть сам **вуйко** медвідь ни увиллюавси його [Иванчікового] бистрого ока тай спокійної руки* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 156); *Тьфу! Встидайся! Грїх великий! / Досить хлопа кривдять люди, / То хоч ти, мій **вуйку** дикий, Міг би серце мати в груді!* (Б. Лепкий. Лови, 52); *Переплелись стожильно і сторуко / Повзучим гаддям чорні стовбури... / А що, як раптом вилізе з них **вуйко** – / Старий господар славної гори* (М. Карпенко. З верха на верх, 141); *Чи не **вуйкові** в лапах ти побував? Хоч ребра цілі?* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.2, 215); *Отже, цей **вуйко** бурошерстий, що нині, як живий, стоїть на задніх лапах в природничому кабінеті школи, зовсім недавно ще розгулював по лісах Чорногори і розгулював би, певне, й досі, якби не був такий завзятець до меду та не була подана на нього, за всією формою, скарга до народного суду* (О. Гончар. Циклон, 144); *„Що це таке?” – запитав я опришків. „То, ади, „**вуйко**” занюхав, варе ерчітину, шьо си пражит на рожнах; хоче з нами харчувати”, – спокійно відповів Худан, посміхаючись* (І. Березовський. Худан, 23-24); *Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь, страшний ворог маржини – „**вуйко**”* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 190).

5. *перен.* Про незграбну, неповоротку людину. *Лютився дуже, коли прозивали його „**вуйком**”, за його неповоротність і повільність* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 8).

ВУЙНА 1. Сестра матері або дружина брата матері. *Кляняються тобі, Олено, вуйки і **вуйни** та їх діти, твої вуєчні брати й сестри, та просять, щоб ти приїхала до них* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 24); *Я сів коло діда. **Вуйна** коло мене* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 18); *От взети, приміром, мого вуйка: вуйка вбили, **вуйну** вбили, дочку вбили, у сина стріляли три рази – раз ранили у голову, другий раз – у плече, третій раз – у груді* (П. Федюк. Михайло Іванів, 131).

2. Про дорослу чи старшу жінку (звичайно в шанобливому звертанні). *Беріть, **вуйно!** Беріть!* – заговорили в десяток голосів опришки (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 250); *У діда гості: вуйки, **вуйни** сидять біля стола, розмовляють, гостяться...* (О. Дучимінська. Черемош говорить, 94); *Стара техпрацівниця*

*– **вуйна** Козьмачка – потрясе бронзовим, немов велика достигла груша, дзвоником і розсипле дрібне закличне дзеленчання на весь закуток села* (М. Яновський. Шкільна фотографія, 254); ***Вуйна** Домініка, кухарка з місцевих, теж розуміє, що Ярославу треба оточити увагою, треба створювати добрий настрій „пані Ярославі”* (так **вуйна** спершу зверталась до неї), *цій привітній, симпатичній кіноактрисі, яка **вуйні** ще й тим не байдужа, що вийшла з колиби, тутешня* (О. Гончар. Циклон, 144); *На храм **вуйни** і вуйки з чужих сіл походилися* (Марко Черемшина. Карби, 33); *Діти поїдали оченятами замотеличину **вуйну**, аж поки хтось з сміливіших, який, певно, вдома начувся про Ксеню лихих слів, не пояснював* (Р. Федорів. Карби, 128).

ГАБА Хвиля на гірській річці. *Клекотом, шумами, **габами** збивалася вода на скелях та розсипалася сріблястими росинками аж на лице подорожніх* (Р. Єндик. Звідки беруться мольфарі, 96); *В золотому піску, на крутих берегах, / Де **габа** плине безповоротно, / Буйнокрилий, могутній, вогнистий Пегас / Розгулявся лошам безтурботним* (М. Влад. В золотому піску, на крутих берегах, 11); *Похлюпоються через талби брудно-жовті **габи*** (М. Яновський. Коли йдуть сплави, 8); *Підійме-підійме на хребет і вдарить об камінь, закряє **габов*** (Г. Хоткевич. Злочин природи, 334); *З хвилюванням чекали моменту, коли дужі **габи** вирвуться з водоймища, підхоплять їх разом з дарабами й стрілою полинуть по звивистій бистрині* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Так було, 212); *О, гірше, далеко гірше. Борони, Боже, від отих загат на бистрих **габах** коло крутіжного плеса* (Д. Харов'юк. Смерть Сороканюкового Юри, 546); *Потужили ми цвайки на дарабі та й кермами, як грудьми, боремося із **габами*** (Марко Черемшина. Марічку головка болить, 281-282); *Ніхто ніколи не дізнається її тайни, бо як лишень хто розгадає її, казав колись дідо, того вмить зловлять потопельники, затагнуть на крутіж – і Ріка битиме в **габи** і чорне плиття* (П. Федюк. Ріка, 11); *Бачила Леся і сріблясті **габи**-хвилі на порогах, і вертюхи-вири на бульбонах* (С. Пушик. Карпатське літо, 254); *Несподівано заскочила повінь, люті **габи** збили Марічку з ніг, кинули потім на гак і понесли поміж скелі в долину* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 203); *Владзьо, задумавшись над чимось, а його сірі як шуліки очі дивились весь час на ті **габи** на Черемоші, що швиденько перебирали ногами* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 56); *Вода у*

Черемоши прожогом гнала. Швидко, з клеботом біла габами, що аж си пінула (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 173) у порівн. *Як габа по морі, так билось серденько* (Ю. Федькович. На могилі званого мого брата, 145); образн. *Й мерехтять пелюстки, мерехтять! / Білий рай у сонячній габі!* (О. Слоньовська. Гойдалка в розквітлому саду, 76); перен. *Що вкриє його густо снігова габа – він пріє під її вагою, дихає серпанковими мричами, і білий килим зими розпливається у повітрі* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 350); перен. *Він примахав звідкілясь, мабуть, з лісу, темна габа якого он бовваніє на видноколі, з'явився саме тоді, коли ватага знялася з нічного табору на вигоні при шляхового села над Прутом <...>* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 5); перен. *І стрепенулись, потекли по плечах, по білому кожусі довгі тороки, захвилювались темно-червоними переливами – габами* (Л. Качковський. Довбушева пісня, 19); перен. *Кульбаба, левад Магдалина / (Йй вітер розносить насіння), / Простерла в долоні габу* (В. Вовк. Убогий квітник, 146).

ГАЗДА див. **ГАЗДА**.

ГАЗДИНЯ див. **ГАЗДИНЯ**.

ГАЗДИНІ див. **ГАЗДИНЯ**.

ГАЧІ Верхні чоловічі штани з домотканого полотна або сукна. *Пастух високий, але сильно збудований чоловік, у чорній вивареній у маслі сорочці, таких же гачях, аби "нужся си не запложувала"; на голові умащена крисаня віковічної давності, у зубах люлька* (Г. Хоткевич. Довбуш, 126); *Гачі дати? То в мене вни онні – ци я му ходити без штанів, га-га-га...* (Г. Хоткевич. Довбуш, 240); *У тражду увійшов дідо, легонько ступаючи ногами, шо були обуті у постолі-свинєцьки, волоками оборсані, у чьорні онучі та крешені гачі* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 25); *Перепускав послідню і тоді казав: "Аби тобі нічого так не шкодило й аби не була така урячна, як мої гачі ніхто не уріче"* (Б. Бойко. По голови... По голови..., 78); *А тобі, Богдане, ось мої парубочі гачі і сорочка вишивана* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 202); *Скинув гачі й обернув їх навиворіть і зловив як головатицю в сак* (Р. Єндик. Торонке мальфування, 67); *До столу подаватимуть дівчата у вишиваних кофтах, а під час обіду гостям приграватиме капела, складена з народних інструментів і... музик в постолах та червоних гачах* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 65); *Молодий за той час позбирався якось та обтріпав із піску гачі та*

киптар (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 55); *Коломия мовчки дивилася як гуцул у червоних гачах ішов шляхом у гори, у гліб смерекових лісів карпатських* (О. Кундзіч. Верховинець, 231); *Тай чи міг я тоді захистити її наївну чистоту від насмішників у мундирах, циніків, коли я сам був обмундирований у вишиті сорочки та гачі, та череси у дві долоні* (П. Федюк. Ностальгія за скрипкою, 16); *А лудине: киптарі вишивані, старі й нові, жіноча гугля, чоловічі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє багатство* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 195); *Був одягнений як на гуцульське весілля: у червоні гачі, обмотані внизу сірими вовняними онучами, у жовті постолі, білу сорочку, вишивану на грудях та на рукавах, і киптар, кольоровим сап'яном мережаний* (В. Гжицький. Опришки, 45); *Вмився, розчесався, взяв нову сорочку, черлені гачі, писані постолі, широкий черес, киптар цвітний, кресаню з трісункою тай пішов до церкви* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 18); *Дорогою нога розпухла так, що не могли стягнути гачів, прийшлося розпорювати* (У. Самчук. Гори говорять, 14); *Опришки були багато повбирувані, у яскравих червоних гачах, у дорогих чорних сардаках наопашки – з великими червоними китицями, а на столі, поруч з пугачиками, лежали перед кожним крисані, поприкрашувані барвистим павинним пір'ям* (Л. Качковський. Довбушева пісня, 80); *Легкі вишиті капчури, ремінні постолі з вигнутими догори гострими носками, суконні гачі, киптар, виляний гостроверхий капелюх – ось і вся його одежа, якої він уже не зніматиме аж до самої зими* (Я. Стецюк. Крутий плай, 47); *Так тоді й шаровари прийдеться міняти... на гачі, а жупанину – на кептар. Геть чисто погуцулюся* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 95); *Два вівчарі ведуть перед. Червоні гачі мірно розпинають повітря, од руху киває на ході за кресанею квітка* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 193); *Така ж зелена грива спадала йому на плечі, ховала киптар, червоні гачі й постолі, тепер Олена здогадувалась, чому ніхто не міг бачити в горах Діда* (Р. Федорів. Жбан вина, 28); *Мав на собі черлені гачі, ноги одіті в чорні, черленою волічкою обрублені капчури* (Р. Яримович. Юра Михасевий, 37); *Пан свої шукає гачі, / Страх трясє за плечі: / – Не вбивайте... я віддячу, / Дам коштовні речі* (М. Близнюк. Олекса Довбуш, 44); *Виходит до не сарака в лісі часом, ек її тримбітов закличю і віносит ми*

небога вібрану сорочку те й гачі (І. Березовський. Худан, 12); Він узяв з вішака домоткану білизну, гачі, кептарик, рипучий ремінний черес, подзьобаний мідними капсулами (Р. Андріяшик. Сторонець, 17); Тільки на фотографіях ще нині можна побачити довгоногого та вусатого майстра, який фотографувався не в постолах, а в чоботах та у штанах-гачах із саморобного сукна, в сардаку, вишиваній сорочці поверх штанів, і ця сорочка була підперезана широчезним ременем-чересом, і в шапці (С. Пушик. Карпатське літо, 240); Челідина, отак снісько, ек кутюга – фостом меле тай зуби шкірит, лиш дівиси, ек за гачі тебе ймила (О. Манчук. Дохторє, 69); У подвійному кільці осібно стояв у хлопських гачах і в облямованій кунницею кунтуші пан Сташек; у зморшках його обличчя сиротливо тремтіли дві сльозинки (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 243); Пошию тобі черлені гачі, куплю кресаню з навами, дублені постолі, файний каптарик – ото буду мати легініка (М. Козоріс. Чорногора говорить, 164); у порівн. Сідайте, будете за боярів! – сказав Юра переляканий і червоний, як крашені гачі, до опришків, – а ви вибачайте!.. – додав тихим голосом до боярів (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 78).

◇ **Богач без гач** – ірон. щедрий. Диви, який ти щедрий, Андрію!.. **Богач без гач**, як кажуть гуцули (Б. Загорулько. Чорногора, кн.2, 94).

◇ **В гачі вбрати** – перехитрити. Що таке веселе з'їв-єс, пане втамане? – Нічо, нічо. То я так. То я тому, шо-сми Юрішка в гачі вбрав, – а сам уже рвався вперед, уже не міг витримати (Г. Хоткевич. Камінна душа, 302).

◇ **Єк Гершкові гачі** – ірон. мудрий. Ади, які мудрі, ек Гершкові гачі! (Б. Загорулько. Чорногора, кн.2, 14).

◇ **Накласти повні гачі** – знев. дуже злякатися. А що? Оден лише Довбуш си із'євив та й, видиш, присів панок. А Коби так, не дай. А Коби так, не дай Боже, їх кілька си з'євило – ого! **Наклали би пани повні гачі!** (Г. Хоткевич. Довбуш, 277).

◇ **Наробити в гачі** – знев. перелякатися. Ой, то ниньки в Станіславі станеться переполох. **Нароблять пани в гачі** (Р. Федорів. Жбан вина, 133).

◇ **Трясти гачами** – знев. лякатися, боятися, тремтіти. **Не тряси гачами**, Хайку, – сказав Пістолетник, обійшовши навколо орендаря. – Тамка, – кивнув на двері, – свої (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 162).

ГАЗДА, ГАЗДА 1. Господар; добрий господар. *Гай-гай – пішов у ліс ладити шухи та й не вернувся газда* молоденький (О. Дучимінська. Мати, 64); *Кілька овець, що паслися разом із чередами Гаврила (так називався газда), децо з одежі, кілька мисок та гориків у хаті, це все його майно* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 5); *Старий Соколюк – розумний і поважний газда* (М. Дзюба. Укриті небом, 10); *Ой пішли, пішли, Козо-небого, / Насіяв газда пшениці много...* (Я. Ярош. Меланка – чесна газдиня, або як Іцка зрадила Коза, 163); *Він газда з двома синами й чотирьома внуками* (Р. Єндик. Пояс чеснотливости, 194); *На майданчику біля церкви, під не розвинутими ще яворами, стояв гурт простоволосих газдів* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.2, 509); *Навіть ни запретава за собов бирліг на постели, так ек то си годит у газд робити* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 44); *Що не хочу кого, а бога людського! Ані маєтного газди, ні Бойчука з бордюгом червоних, ані пана знатного* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 56); *На подвір'ях дзвенять ланцюги, це газди ладять вози у ліс, клепають коси запізнені косарі, а з-під Кичерки, яка вже освічена вповні сонцем, чути переспіви пастухів* (О. Дучимінська. По ранніх росах, 81); *Хіба нема в вас сумління нападати бідних газдів, що вам не бажать ніякого лиха* (І. Березовський. Худан, 11-12); *А це кілька годин чужої хати, чужої жінки, чужого тепла – і то не знаєш, чи сільський винюхувач, а чи та сільська красуня, а чи сусід, а чи тої красуні любас, чи сам газда вже не пішли тебе зраджувати Дідушкові* (Б. Бойко. По голови... По голови, 74); *Наступного дня, зараз по скінченні праці, я пішов до газди на Лазях, до Юри Михасевого* (Р. Яримович. Чигун, 67); *У таку годину добрий газда собаку не вижене* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 138); *“Зрештою – хто мені може в моїй церкві розказувати? Я ту є газда – і газда!”* (Г. Хоткевич. Довбуш, 81); *Павло Тиснянець став господарем, газдою* (С. Скляренко. Карпати, 163); *Одного разу легінь попросив газду заплатити йому плитою, що лежала під порогом* (М. Яновський. Гірське серце, 9); *Батько її вівчарив у місцевого газди Крищуняка, старий помер <...>* (Р. Федорів. Маріка, 55); *Але ні, Дзвінчук поважно правив конем і видивлявся якого-небудь значнішого космацького газду, щоб привітати того зі святом, і на небо не задивлявся* (Л. Качковський. Довбушева пісня, 30);

Ранком Олекса побудив своїх товаришів іще лише світало, бо **газда** казав, що сьогодні це можуть стати на полонинах (Г. Хоткевич. Довбуш, 118); *А це що за **газда**, / Що так засмутився, / Гостей не приймає?* (М. Влад. Гуцульське весілля, 79); *Ще б пак: сьогодні неділя і **газда** послав її по ягоди* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 7); *Були тут колишні **газди*** (В. Гжицький. Опришки, 23); *Гей, Грицю, Грицю... будучий ти мій **газдо**, схаменися завчасу, щоб не нарікав колись...* (О. Кобилянська. В неділю рано зілля копала..., 76); // *образн. Стаю на скелю / за яку зайшло сонце, – / бачу першого. / Це володар Кознески, / великий **газда** Повх* (В. Герасим'юк. Єзавель, 125).

2. Чоловік, голова родини. *Тай зайшов він у хату, ні добрий вечір не сказав, ні Славайсу, але екос так дивно загалакав, що аж **газда** з постели схопив, а діти ек сиділо шош там шестеро на лавице під вікном, усі наголов подули на піч за комин* (О. Манчук. Француз, 36); *Але коли **газда** каже, що про це вольно говорити, то вже най буде так...* (М. Матіос. Юр'яна і Довгопол, 11).

3. Чоловік, людина. *Всі мали чим захоплюватись – від газдинь і **газдів** почавши, а на дітях скінчивши* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 217); *Ану, дивітси, – каже, – до Василенкової колесині зайшли **газда** з газдинев тай хотст споганити* (О. Манчук. Право, 65); *Пишилиси, та ніби соромилиси перед **газдами** й газдинями, аби їх фалили, шо вни шє поцтиві та поредні дівчєта* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 76); *Зо всіх боків виступають молоді легіні і старі **газди*** (У. Самчук. Гори говорять, 128); *Поважні **газди** і газдині, що вже відбули своє посідження коло мертвого тіла, сиділи на танку і під хатою <...>* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 47-48); *А вже коли закрутилася в хаосі тіней голова кожної гонти, аж попримпало зо страху до стіни не помічене ніким павутиння, коли **газди**, газдині і газдівські діти привітали народжену в яслах єврейську дитину, аж тоді виніс він по жмені куті маржині і челядині, а потім став на порозі своєї хати спиною до образів та челядників і голосно закликав нічних лісових духів: – Ідіть до нас куті їсти!* (І. Андрусяк. Реставрація снігу (повість-метафора), 151-152); *Гонять **газди** з палицями, / Гомін горами лунає, / А медвідь заліз до ями, / Поснідав і спочиває* (Б. Лепкий. Лови, т.1, 52); *Та то почерез тебе, **газдо**, у дітчим би твоя голов була, пишов Михайло з сєго світа* (О. Манчук.

Храм, 62); *На обличчях **газдів** та газдинь буйна гірська природа вже на порозі церкви змивала слід того останнього хреста, що з привичною побожністю клали на своє чоло з того боку порога, і наливала очі вогнем, а губи лунким сміхом* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 29); *Ватра палала, блискала на всю хату і освічувала то Федорчука, що сидів коло самої печі, коло дверей, то надутого Янця, то Івана Николаїшиного і ще якихось **газдів*** (М. Павлик. Вихора, 173); *Чиї ви будете, дітво? Якого **газди**? – поцікавився чоловік* (М. Матіос. Солодка Даруся, 22); *Біля церковної огорожі поприв'язувані засідлані коні – ними прийшли **газди** й газдині з далеких верхів* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 147); *Ішли ми плаєм, потім за водою. / – Чи дужі, **газдо**? – привітався хтось, / І дід кивнув поважно головою* (Н. Стефурак. Спогад, 21).

4. Одружена особа стосовно до своєї дружини. *Буде, таточку, моїм **газдою** Олекса, або звінчаюся із Прутом! – випалила Марічка* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 66); *Похоронила вона з парадєю свого **газду**, як годиться, і щойно тепер зрозуміла, як це гірко самотній жінці і як нерозумно поступила, що замолоду не взяла когось на виховання* (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.2, 167); *Він **газда**, вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була худібка – чого ж більше?* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 206); *Один **газда**, переконавшись, що такі дійсно ніп ходить до його жінки, ужив звичайного средства прозріваючи рога носців – сказав, що йде до Жебйого за орудов, а сам заховався в смеріче так, що міг бачити одразу і плебанію, і Черемош, і свою хату* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 9).

ГАЗДИНЯ, ГАЗДИНІ, ГАЗДИНЯ, ГАЗДИНІ 1. Господиня. *Отак просиділи ми може з годину, ек надійшла **газдиня*** (О. Манчук. Без свічки, 30); ***Газдиня** витягнула з печі свіжоспеченого на капустанім листку кукурудзяника, наповнила ракву маслом та бриндзею <...>* (Р. Яримович. Юра Михасевий, 38); *Наша Меланка – чесна **газдиня**, / припічок мис, лавицю білить...* (Я. Ярош. Меланка – чесна газдиня, або як Іцка зрадила Коза, 98); *Був би оженився зі Софією, що у лікарки, то **газдиню** мав би* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 74); *Я умру, а ти будеш **газдиня** на все село* (Д. Харов'юк. Полагна, 537); *Пес аж ланци зриває, так сіпається до колишньої **газдині**, що злодієм підсувається до загороди* (Р. Єндик. Торонке мальфування, 66); *Бо ци*

ти коли угорнулася, ек люцікі **газдині**, ци ти коли ночі діспала? Ой ні! (Марко Черемшина. “Грушка”, 67); Шанували його, гідний газда був, файно діти вивінував, добрі з них газди і **газдині** (О. Дучимінська. Трембітали трембіти, 113); Та роздобудь у якої **газдині** шмат полотна, треба перев’язати рану (В. Сичевський. Чаклунка синього виру, 22); Над дахом курився дим: **газдиня**, мабуть, ще не впоралася з полуденком (Р. Федорів, Жбан вина, 19); **Газдиня** дримає, / Музика не грає... (М. Влад. Гуцульське весілля, Живиця, 79); Ти ще молода, файна і дужа. І **газдиня** порядна (М. Яновський. Гірське серце, 148); Мабуть, про це подбала **газдиня** Буркута Теофіля Лакуста, яка десять років, як вже згадувалося, наймала “Заклад купелевий”, а потім опікувалися ним чиновники (С. Пушик. 37 діб у Буркуті, 276); Звичайно стара **газдиня** перша встає. А діти заспали (М. Козоріс. Чорногора говорить, 12); Газди немає! Останнього газди! Одна тепер **газдиня** над злиднями і горем, єдина розпорядниця над смутком і печаллю (С. Склярєнко. Карпати, 317); Тривожно було їй, колись першій красуні, а потім першій **газдині** на селі, слухати, як рузкукувалася перед хатою вночі зозуля (П. Федюк. Нічна зозуля, 14); А ще він каже, що не годиться такій жінці, як вона, красуні, **газдині** багатій, бути любаскою (В. Гжицький. Опришки, 154); // у порівн. Ксьондзи, ек ксьондзи, бекекают собі полєгоньки, молетси, цулюют один одного у плечі, крутєтси коло престола, ек **газдині** коло груби, кадет та кропєт кропилом уже куда видєт (О. Манчук. Храм, 59).

2. Дружина. **Газдиня** стала серед хати і ні суда, ні туда тай дивитси то на пана, то на мене, то на свого чоловіка (О. Манчук. Француз, 36); Не одна вдовиця і навіть мріяла надіялася стати його любаскою (М. Дзюба. Укриті небом, 8); В мене осьмеро дрибнєньких, тей Євдошка, моя **газдині**, така годна чілідина, ек твоя ирцєна; тека файна й тека чемна (І. Березовський. Худан, 12); Тут, Юрку, твоя **газдиня** передала щось попоїсти (В. Сичевський. Чаклунка синього виру, 48); Ну, Пара, я хіба до тебе, аби ти була мені **газдинею** та й аби хата не скучала за тобою (М. Козоріс. Чорногора говорить, 182); То вже будуть наші набутки, **газдине** (Р. Іванчук. Дім на горі, 10); Він газда, вона **газдиня**, і хоч дітей у них не було; затє була худібка – чого ж ще більше? (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 206);

Він залицявся колись до Федорової сестри, але вона була **газдиня** (І. Андрусак. Реставрація снігу (повість-метафора), 144); Ви, бадіко, не втручайтєся в родинне життє, коли там **газдиня** є, – гордо відрізала Олена і так повернулася, що аж люди захиталися вздовж усієї лавки (М. Стельмах. Над Черемошем, 82).

3. Жінка, людина. Загуділи **газдині**, мов бджоли у вулику: – Ає, його газдівство все при ньому (А. Хлистова, Олекса Довбуш, 66); Газди й **газдині** слухали й дивувалися (У. Самчук. Гори говорять, 182); Та не тільки з-за води заздрять сторонські жінки вишнянським **газдиням** (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 344); І тому тепер, забачивши, що молодиці купую стали йому на дорозі й чекають, о. Василь хитрим способом хотів обминути **газдинь**, але вони посунули за ним (Г. Хоткевич. Камінна душа, 16); Біля церковної огорожі поприв’язувані засідлані коні – ними прийшли газди й **газдині** з далеких верхів (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 147).

ГАЗДИНИ див. ГАЗДИНЯ.

КАЛЮХ, КЕЛЮХ 1. Шлунок людини, тварини. Бодай його.... Пізнати зараз ненаїсний **калюх**. Пхай в його, аж горлом вилазить, а йому все мало (М. Козоріс. Чорногора говорить, 41).

♦ **На голодний калюх** – на порожній шлунок, не поївши, натщесерце. Миколо, це ви його так угостили? – говорив сердито Владзьо. – Кожний чоловік має свою міру і повинен знати скільки ляти, та що він там випив, – пустє, тільки що **на голодний калюх**, – говорив байдуже Микола (М. Козоріс. Чорногора говорить, 307).

2. Живіт, частина тіла людини чи тварини, у якій містяться шлунок, кишечник, печінка і т. ін. Ти, Іване, – скомандував Бойчук, – пильнуй баби, аби не здиміла, ти, Миха, забий вікна кобками, аби світло не кликало свідків, а ти, Шумею, затруть молодякові **калюх** досередини і зашиш. <...> (Р. Єндик. Камінна душа, 156); Жандарм утік зі страху, а гуцул запхав кишки назад у живіт, у **калюх**, ади... прийшов додому, ліг на лаву, опорядив усю сім’ю, розпреділивши майно, і тільки під ранок помер (Г. Хоткевич. Гуцул, 357); Дати ’му. Сим гайдамацьким чоботом. Тільки раз. У старий **келюх**. І – доста. До ранку – задзвонять. Умер багатий – ходімо ховати, умер убогий – шкода дороги (Б. Бойко. По голови... По голови..., 82).

♦ **Із калюхом** – зневажл. вагітна. Ци ти му потрібна тогди будєш, із **калюхом**? (Г. Хоткевич. Камінна душа, 211).

3. *тільки мн.* Нутроці, внутрішні органи людини або тварини. *А слугу положили на лаві та узели си му калюхи зашивати: затрутили, перебачаєте, кишки му всередину, знайшли голку, нитку та й зашили* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 208); *Як таким камінцем факнемо, калюхи з жовняриків полізуть* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 194); *А Мокан кається гірко думками: – Коби я тоту катушу ще пересидів, то абих видів, що хлопа ріжуть, як вепря, то не обізвуся, бігме, ні, ще буду кричати: келюхи з него сотайте, посічіт'го на дрібні кусні, бо правду каже злісний, шо хлоп добрий лиш печений і солений!..* (Марко Черемшина. Писанки, 215); *// у порівн. Голосит, аж си заходить, так ек би ти з неї усі калюхи випустив, або 'ї маму у смереку завісив* (О. Манчук. Челідина, 54).

◇ **Стинаєт у калюхах** – різкі болі в животі. *Вайдочієси лиш, шо йго стинаєт у калюхах тай шочес бігав надвір* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 89).

КЕЛЮХ див. **КАЛЮХ**.

КЕПТАР, КИПТАР, КИПТАРЬ Вишиваний півкожушок без рукавів. *А може, нема нічого. Може, ніч затопила вже гори, може, зсунулись гори, роздушили усе живуще і лиш одно Іванове серце глухо калата під кептарем у безконечних мертвих просторах?* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 202); *На недавнє трембітання, на опришківський свист, на тяжкі удари дзвона ще стікався з усіх кутків народ, а майдан уже переповнився, в сутінках ночі він наче коливався, погойдувався барвистими кресанями, кептарями, сардаками, байбараками* (О. Кундзіч. Верховинець, 255); *Зелено-жовто-червоним квітчастим вовняним шиттям мінілися жаб'ївські яровані кептарі, а космацькі – латунним золотавим уцяцькуванням сяли, а розтоцькі – ряснотою квіття з червоного сап'яну пишались, а ясенівські – оправленими у мосяжні наперстки дармовисами маяли <...>* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 217); *Калина два дні підряд провітрювала на обійсті джерги, коци, укривала, килими, хустки, запаски, сардаки, кептарі й усе, що могло бути видко здалеку – з гостинця...* (М. Магіос. Просили тато-мама..., 121); *Дівочька хустка, сорочка з найширшими вставками, запаски, кептар – усе в момент було знайдено* (М. Яновський. Гірське серце, 78); *Ади, болото гездечки було, / А нині поле... Може, їсти хочеш? – / Поволі дід бесаги розв'язав, / Зняв кептаря, сказав, аби сідала, / І житній хліб, і сіль, і ніж дістав,*

/ часник і кусень перченого сала (Н. Стефурак. Спогад, 21); *Весілля набирало темпу, розгорялося барвами паперових квітів, хованих кептарів та кожухів, заплетених струнців та калачів* (М. Дзюба. Укриті небом, 37); *Художники, ті, що малювали Лесю Українку в Буркуті, то обов'язково – в гуцульському кептарі* (С. Пушик. Карпатське літо, 243); *Стрибають гуцули з каменя на камінь, як сарни; Михайло скаче, як ведмідь. Він уже майже огуцулився зовсім: в одежі нічого не зосталося степового, вбрав гачі, кептар, сардак* (Г. Хоткевич. Довбуш, 404); *Полатані дахи й запаски, / і кошелі та кептарі* (О. Василяшук. Латані Карпати, 13); *Вона знала: завтра прийдуть Крицуняки по неї, по її життя, щоб заплатити за оверки-ярочки, за кептарі вишивані, за хустки вишневі, за те, що була дружиною Григора* (Р. Федорів. Маріка, 61); *Як передати твій [Гуцульцино] солодкий чар, / Докладно не малюючи кептар!* (М. Рильський. Карпатські октави, 226); *Гуцул-чабан, гуцул-бунтар віддавна / Був і митцем великим водночас, – / Тому кептар чи писана крисаня / І до сьогодні так чарують нас* (М. Карпенко. Митці, 129); *Кептар і риба в нім ріка і протиріччя / порічка самоти і вовна блиску сурм / не ти себе прирік на віру і на відчай / на вицвілість і ціль на сумнів і на суть* (Т. Девдюк. Кептар і риба в нім, 35); *А ти не думай, – відповіла суворо, – ти ліпше послухай – і розстебнула киптар, притисла його голову до грудей. – Чуєш, – шепнула, – під серцем б'ється наш син* (Р. Федорів. Жбан вина, 115); *Молодий за той час позбирався якось та обтріпав із піску гачі та киптар* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 55); *Боже милосердний, хоч би ти ся не обморозив... – пригорнула, сховала під полу киптаря синову голівку* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 142); *За три дні весілля! В коморі хліби, колачі, коровай; нові хустки, киптар, сердак, гуля нова; вже й музики грають* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 77); *Сонце гріло, що Василеві в кептарі було ще задушно* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 381); *Ти звик до зрібної сорочки, що гріла, до вовнистого киптаря, що боронив тебе від найменших крапель* (М. Яновський, Вгадюю твою пекучу думу, 4); *Сам ватаг теж виглядав святково. Новий киптар, вишита сорочка з червоною стрічкою* (Я. Стецюк. Шумить Черемош, 152); *Я ще не вмів добре схоплювати змісту п'єси, я мало не плакав, що не міг дотепер розпізнати, хто з тих, одягнених у вибивані кептарі й завітчані*

крисані, – хто з них Довбуш (Р. Іванчук. Смерть Довбуша); **Киптар** вишиваний шовками, саф'яном, з якимись камінчиками по ньому, з позлітками (Г. Хоткевич. Камінна душа, 63); Вона не плакала нітрішки, / Кусала з болю кулаки, / Тверда земля була за ліжко, / Шорсткий **киптар** – за пелюшки (Д. Павличко. Мені приходять телеграми..., 18); Надів біло гарбований **киптар**, обшитий чорною смушкою, та прикрашений колірними трикутними кусками шкіри та волічковими косицями (Р. Яримович. Юра Михасевий, 38); На храм збираються гуцули; / Встають до ранньої зорі, / Виймають ремені, кресані, / Тобівки файні, **киптарі** (Олександр Олесь. На зелених горах, 214); Його струнка постать в короткім **киптарі**, широкім брилі і легеньких ходаках лиш маяла по вузькій стежині (К. Малицька. Малий гуцулик, 14); (Швидко одягається в **киптар**, білу, теплу хустку, біжить у сіни, випускає з комори Подюка) (Ю. Шкрумеляк. Довбушева слава, 155); Стара, бувало, дує на неї, як на дорогий камінь; де коралі красні, де уставки мудрі, де **киптар** уписаний, де пояс славний – Олена все дістала (Ю. Федькович. Серце не навчити, 269); Баба. В **киптарі**. У білій сорочці (Я. Ярош. Меланка – чесна газдиня, Або як Іцка зрадила Коза, 96); Вже все, Васильку? – питає батько сінка, котрому подавав постолі з онучами. – Все, дєдику! Ваш сардак та й сорочка, ненин **киптар**, опинка та й сорочка, наші кожушинки та й сорочічки, обі верітці, вузлик муки, бербеничка з огірками, Анниччина фустка та й ваші, аді, постолі (Марко Черемшина. Святий Николай у гарті, 56); А позаду ціла весільна дружина. Стариня і гості у нових петеках, в крисанях і перах, у черлених гачах, а жінки в шовкових хустках, в цяцькованих **киптарах**, в золотих та срібних запасках та в черлених постолах з делікатно викрученими носиками (М. Козоріс. Черногора говорить, 22); Був одягнений, як на гуцульське весілля: у червоні гачі, обмотані внизу сірими вовняними онучами, у жовті постолі, білу сорочку, вишивану на грудях та рукавах, і **киптар**, кольоровим сап'яном мережаний (В. Гжицький. Опришки, 45); Горобина, обжинки, біла хата, / Криничний зруб, гори гулкий пролом, / Сопух тяжкий, маржина небагата, / **Киптар** і кріс, земля моя, чолом! (А. Малишко. Франко в Криворівні, 410); Запашний **киптар**, / Мацена коса, / Та красуня тишиногуба / Жалить, як оса (Віра Вовк. Черемош, 240); Він був одягнутий як на свято: вишиваний гарячими нитками

киптар із дармовісами прикривав його плечі, зелена крисаня із синьою пір'інкою за шнуром збита була набік, широкий, жовтої шкіри черес облягав стан (С. Склярєнко. Карпати, 9-10); Ідучи позаду, крадькома голублю очима її світлу постать й шукаю найближчих порівнянь. В картатому **киптарі**, вишитій сорочці з широкими рукавами, в гаптованій золотом катринці і жовтих ходачках, в які взуті маленькі ніжки, вона схожа на карпатську барвистолисту осінь, дарма що зараз – весна... (В. Бабляк. Вернись на білу недею, 58); Продан і собі зачав лагодиться до весілля: вибрав дружбів; наказав їм, що треба; обідрив свою худобу, грунт і взявся Perezирати своє лудіне: дві пари воскованих чобіт, три – постолів до обходу; пару суконних, нажовто задублених холошень на зиму і дві пари сподень з тонкого голубого воськового сукна – на неділі і свята; два новісінькі як галка, чорні сардаки, мало що понижче колін і дві петочині – на сльоту і до роботи; новий байборак, новий червоними і зеленими ремінцями повшиваний **киптар** (М. Павлик. Вихора, 224); Мішав, колотив, тер людьми, як маком, примушував їх різноязико кричати, один з-перед одного навзаводи вихваляти на всі боки свій товар, закликаючи до яток, крамниць, склепів та ще й до вертепу, затято, до сьомого поту виторговуючи найменший гріш, <...> як хотів, тасував лейбики, свити, **киптарі**, сутани, жупани, мундири, камзоли, вишиванки, бешмети... (Б. Загоруйко. Черногора, кн.1, 8); Кожної неділі губить стежку коло Штефанової хати, але той ні її гордої постави, що легко і рівно має в повітрі, ні зеленкуватих очей з прихованим пеклом у кутиках, ні навіть розписаних **киптарів** не бачить (Р. Єндик. Торонке мольфування, 65); Та що ви тут цяцькаєтесь зі мною! – роздратовано вигукнув, але, оглянувшись, побачив старого селянина у білому новому **киптарі** і вже м'якше закінчив <...> (І. Вільде. Сестри Річинські, ч.1, 375); Чіму ви не вбираєте дрантиву дранку, ек ідете до дому Божого, але берете білу чісану сорочку, та й фустку броцку, та й коралі, та й **киптарь** смушковий, та й постільці легонькі? (М. Черемшина. Поменник, 146); // у порівн. Мов делітки / **кептар**, / Зірки / розишли небо... (М. Влад. Гори мої милі, 64); // у порівн. Я вирізьбив цю твар. Мов зрушив прах. / Прийшли б вони в сльозах, та, що ридає, / серпневі ночі ці повівертає, / як вивертали **кептарі** в дощах: / щоб вовною – у хмарі, вітрі

– крізь / грозу, що вранці сива, аж сирітська, /
щоб вовну першу ту, що зветься міцка, /
погладив ти, мій Господи, навскіс
(В. Герасим'юк. Серпень за старим стилем, 72-
73); // образн. Ади переходитиме рік за роком,
та й не вздрить, як старість **киптар** на плечі
накине (М. Яновський. Надвечір'я, 9);
// образн. Ніч у **киптарі**, вишитому
жоржинами, / – Молодиця розпалена в танці:
/ Розвіяна хустка, розтоптані постолі, / І
намисто розірване бринить зорями (Віра
Вовк. Гуцульська ніч, 342).

КИПТАР див. **КЕПТАР**.

КИПТАРЬ див. **КЕПТАР**.

ОНИМНА ЛЕКСИКА ГУЦУЛЬЩИНИ

УУДК 81'373.2
ББК 81. 2 Ук-4

Дмитро Бучко, Ганна Бучко

ВІДДІСЛІВНІ ДЕРИВАТИ В АНТРОПОНІМІЇ КАРПАТ І ПРИКАРПАТТЯ

У статті аналізуються прізвища, етимонами яких є віддієслівні деривати різних словотвірних типів. Аналіз виявив, що у лексичну базу українських антропонімів потрапили не тільки загальновідомі в апелювативній лексиці віддієслівні іменники, але й численні лексеми окремих словотвірних типів (переважно на -ко, -ало, -ило), які не вживаються в сучасній апелювативній лексиці.

Ключові слова: антропонім, прізвище, віддієслівний дериват, суфікс.

Іменники, мотивовані дієсловами, становлять чи не найбільший підклас похідних іменників в українській мові. А оскільки деривати цієї групи належать до усіх словотвірних категорій і в першу чергу назв осіб, то, закономірно, вони легко ставали засобами номінації людей: назви осіб – прямим шляхом, як реальна характеристика особи, назви інших категорій – через метафоризацію – як прізвиська, що надавалися людині за її звичками, ознаками і т. п.

Віддієслівні деривати сучасної української мови мають як спільнослов'янське, так і власне українське походження. Вони творилися з найдавніших часів протягом усього історичного розвитку української мови. В антропонімію такі деривати потрапили частково ще з давніх слов'янських автохтонних імен та імен-прізвиськ, але найчастіше вони використовувались як індивідуальні прізвиська та як додаткові до імені характеристики особи за її реальними ознаками: заняттям, професією, якоюсь ознакою і т.п. У час стабілізації антропонімійної системи ця категорія лексики закріпилася на постійно в основах українських прізвищ.

Вивчення прізвищ, етимонами яких є віддієслівні деривати, корисне у двох планах: по-перше, для самої антропонімії – показує, які групи лексики і, конкретно, які лексеми мали першочергову здатність до антропонімізації, і, по-друге, для словотвору апелювативної лексики, оскільки етимонами

прізвищ часто виявляються не фіксовані словниками апелювативи, які за семантикою твірних основ та словотворчими формантами є, без сумніву, віддієслівними дериватами.

Наше дослідження ролі віддієслівних дериватів у формуванні антропонімних лексем базується на аналізі прізвищ галицької частини Бойківщини (матеріали автора статті), Гуцульщини (матеріали дослідниці гуцульської антропонімії Б. Близнюк) та Покуття (матеріали Н. Вирсти).

Активне формування українських прізвищ відбувалося у XVII-XVIII ст., і саме лексика того періоду закріпилася у їх етимонах. Основними джерелами творення прізвищ Карпат та Прикарпаття, як і українських прізвищ в цілому, були: 1) власні особові імена, 2) прізвиська найрізноманітнішого характеру, 3) апелювативні означення особи за її професією, постійним заняттям, місцем походження чи проживання, соціальним станом і т.п. Закономірно, що серед етимонів прізвищ 3-ої та частково 2-ої груп варто очікувати лексеми категорії особових назв. А ця категорія має дуже часто дієслівне походження.

У XVI-XVIII ст., тобто в період формування українських прізвищ, для творення назв осіб найактивніше використовувалися дієслівні твірні основи (39 %), які входять до складу 31 словотвірної моделі [3, 136], а найактивнішими словотвірними типами серед віддієслівних дериватів в українській мові виступають моделі з суфіксами **-ник, -ч (-ач, -яч), -ець (-лець), -тель, -щик (-чик)** [6, 57 – 61]. Основні словотвірні значення цих дериватів – особа як виконавець певної дії, названої дієсловом, та особа як носій певної процесуальної ознаки. Суфікси **-ник, -ач(-яч) та -ець** використовувалися також для творення назв предметів, рослин, тварин тощо. Окремі лексеми з цими суфіксами можуть називати і особу, і неособу [6, 57 – 61].

Словотвірні типи віддієслівних дериватів з названими вище суфіксами не знайшли широкого відображення в антропонімії Карпат та Прикарпаття. Більшість прізвищ з суфіксами **-ник, -ач, -ар** є омонімами з особовими назвами, нерідко діалектними або застарілими лексемами (сюди зараховуємо й ті етимони, які, крім особового, мають і інші значення). Ці лексеми переважно вказують на заняття, професію денотата:

*Бережник*¹ (бережник “лісовий сторож” [8, 58] < берегти;), *Дзвінник* (дзвінник – діал. “майстер, що виготовляє дзвони” [Гр.] < дзвеніти [ЕС II, 55]), *Мазник* (мазник – діал. “продавець дьогтю” < мазати [ЕС III, 358]), *Перевізник*, *Пивоварник*, *Різник*, *Стражник* (стражник = сторожник – діал. “сторож” < стерегти [ЕС V, 411]); *Горlach* (горlach “горлань” < горлати [ЕС I, 568]), *Драч* (драч – діал. “задерика” < дерти [ЕС II, 41]), *Клепач* (клепач – 1. діал. “клепальник”, 2. “молоток” [СУМ]; “наклепник” < клепати [ЕС II, 458]), *Ковач* (ковач – діал. “коваль” < кувати [ЕС III, 120]), *Копач* (копач “землекоп”; “знаряддя для копання” < копати [ЕС II, 565]; “гробокопач” [Гр.]), *Побігач* (побігач “особа, що виконує незначні доручення” < бігти [ЕС I, 192]), *Постригач* (постригач – діал. “перукар” < стригти [ЕС V, 40]), *Рубач* (рубач “дроворуб” [ЕС V, 130]), *Сівач*, *Ткач*, *Трач* (трач “пиляр” [ЕС V, 625]), *Трембач* (з поль. “трубач”); *Дзвонар*, *Косар*, *Пекар*, *Писар*, *Січкач*, *Токар*.

Особове значення вбачаємо і в етимонах прізвищ: *Погребенник* (погрібати “хоронити” [Гр.]², *Прудник* (прудити “гатити” [ЕС IV, 616]), *Беркач* (беркати – діал. “залякувати” [ЕС I, 174]), *Гевкач* (гевгати – діал. “осаджувати назад (волів)” [ЕС I, 488]), *Дибач* (дибати “ходити повільно і незграбно...” [ЕС II: 64]), *Півкач* (півкати – розм. “видавати пискливі звуки” [СУМ]); *Пристач* (пристати), *Хлипнач* (хлипати).

Неособове значення мають віддієслівні деривати – етимони прізвищ: *Пранник* (праник < прати [ЕС IV, 556]); *Деркач* (деркач – назва птаха < деркати; “стертий віник” < дерти [ЕС II, 40]), *Пукач* (пукач “стовп, до якого б’ють палками” < пукати “стукати” [Он. II, 161]), *Рапач* (рапач – діал. “деркач” < рапати “скрипіти, рипіти” [ЕС V, 26]), *Сікач* (сікач “знаряддя для січення, рубання; дикий кабан” < сікти [ЕС V, 252]), *Товкач* (товкач < товкти [ЕС V, 586]).

Неможливо сьогодні встановити, яке лексичне значення (особове чи неособове) мали лексеми – віддієслівні деривати з суфіксами **-ник** та **-ач**, що стали етимонами прізвищ: *Бийник*, *Клюйник*; *Дуркач* (дуркати “стукати” [ЕС II, 147]), *Лапач* (лапати), *Хопач*

(хапати), *Шкробач* (шкробати – діал. “шкрятати” [Он. II, 385]).

Не знаходимо в карпатському та прикарпатському антропоніміконі прізвищ з етимонами – віддієслівними дериватами з суфіксами **-тель**, **-щик**, хоча перший з них займав панівне місце серед агентивних назв “уже з праслов’янського періоду”, а у XVI – XVIII ст. був найпродуктивнішим у словотвірній категорії назв осіб [3, 103]. Пояснити це можна тим, що слова названого “словотвірного типу в українській мові мають виразне стилістичне забарвлення, що відносить їх до книжної сфери вживання” [6, 60], а українські прізвища формувалися на народній основі.

Поширений у віддієслівній деривації словотвірний тип з суфіксом **-ець** репрезентується прізвищами, етимони яких називають особу як виконавця дії чи процесуальної ознаки (вказують на професію або заняття денотата): *Гонець*, *Стрілець*, *Швець*, *Шитець*; *Виходець*, *Гаркавець* (гаркавець – діал. “той, що гаркавить” [ЕС I, 474]), *Погорілець*. До цього словотвірного типу “належить також досить численна група дериватів, співвідносна з пасивними дієприкметниками минулого часу на **-ний**. Їх основне значення – особа як об’єкт дії, названої дієсловом” [6, 59 – 60]: *Вигодованець*, *Вихованець*, *Годованець*, *Хованець*. Сюди ж відносимо прізвища, етимони яких не засвідчені словниками як апелятиви: *Гартованець*, *Корпанець* (корпати “колупати, копирсати” [ЕС III, 42]), *Ламанець*, *Полупанець* (полупати “поколупати” [Гр.]), *Проданець*, *Сіканець*.

Невисоку продуктивність в українській апелятивній лексиці мають віддієслівні деривати з суфіксами **-ун**, **-ок**, **-ій**. Відповідно і на Бойківщині, Гуцульщині та Покутті небагато прізвищ, етимонами яких послужили такі лексеми. Словотвірне значення дериватів із суфіксом **-ун** “особа – виконавець дії” або “особа – носій процесуальної ознаки” дозволяє нам зарахувати до цієї групи не тільки прізвища *Бігун*, *Галасун*, *Гладун* (гладун “гладкий чоловік” < гладити [ЕС I, 519]), *Дергун* (дергун “той, що сильно рве” < дергати – діал. “смикати” [ЕС II, 36]), *Дерун* (дерун “грабіжник” < дерти [ЕС II, 41]), *Крикун*, *Лизун*, *Різун*, *Свистун*, *Скакун*, але й декілька таких, етимони яких не фіксуються словниками або мають основне неособове значення: *Бейкун* (бейкати – діал. “кричати на звірів, тюкати” [ЕС I, 164]), *Кукун* (кукати),

¹ У дужках подаємо пояснення тільки до тих прізвищ, етимони яких є діалектними або рідковживаними лексемами.

² У дужках подаємо “передбачуване” мотивувальне дієслово тільки у тих випадках, коли воно є діалектною, рідковживаною лексемою.

Чмихун (чмихати), *Шморгун* (шморгати), *Шикун* (шикати – діал. “гикати ” [Гр.]), *Стригун* (стригун “однорічне лоша”; стригаль < стригти [ЕС V, 440]). Віддієслівні деривати з суфіксом **-ок**, які в апелятивній лексиці мають словотвірне значення не тільки особи – виконавця дії чи носія процесуальної ознаки, але й предмета та ін. [6, 59], віддзеркалені у прізвищах: *Вигодованок*, *Вихованок*, *Підсадок* (пор. підсадки < підсадити “частина збіднілого селянства ” [1, 86]), *Здирик* (здирик “жир на внутрішньому боці здертої шкіри ” < дерти [ЕС II, 41]), *Росипок* (розсипок – діал. “витрати ” < сипати [ЕС V, 240]). До малопродуктивного типу з суфіксом **-ій** в апелятивній лексиці належать в основному назви осіб за родом діяльності і за типовою рисою характеру. В аналізованій антропонімії, крім загальноновживаного “палій ” у прізвищах *Палій* і *Палійчук*, віддієслівні деривати на **-ій** мотивують прізвища *Гладій* (гладій “інструмент для обточування спиць ” < гладити [ЕС I, 519]), *Голій* (голій – заст. “перукар ” < голити [ЕС I, 548]), *Пукій* (пукати “стукати ” [ЕС IV, 630]), *Ланій* (лапати), *Стогній* (стогній “людина, яка постійно стогне ” [ЕС V, 423]), *Волочій* (волочити), *Гашій* (гашити – діал. “гасати ”), *Лиходій*, *Шкретій* (шкретити “скребти ”). Важко сказати, з яким лексичним (а значить, і словотвірним значенням) увійшло в антропонімію дуже поширене на Бойківщині (200 носіїв у 15 селах) прізвище *Курій* (курій – 1. діал. “курець ”; 2. “ні то курка, ні то когут ” [Он. I, 397]).

До непродуктивних словотвірних типів з основним значенням “особа як виконавець дії або носій певної процесуальної ознаки ” “Словотвір ” зараховує віддієслівні деривати з суфіксами **-ак (-як), -ай (-тай), -яй), -аль, -ень, -ир, -ич, -ін, -ко, -ух** [6, 63]. Деякі з них не потрапили в антропонімію Бойківщини, Гуцульщини, Прикарпаття. Одиначними прикладами представлені моделі з суфіксами **-ай, -аль, -ень, -ич, -ух**: *Заграй* (заграти), *Качай* (качати), *Гомонай* (гомоніти), *Лапай* (лапай – діал. “чоловік, що лапає курей ” [Он. I, 403]), *Пристай* (пристай – діал. “той, хто приєднується ” < стати [ЕС V, 400]; “хлопець, що жениться і йде на господарство жінки ” [Он. II, 145]), *Пугай* (пугати), *Ридай* (ридати), *Рубай* (рубай – діал. “дроворуб ” < рубати [ЕС V, 130]), *Ходай*, *Ходжай* і *Походжай* (ходити, походжати); *Киваль* (кивати), *Коваль*, *Ригаль*; *Брич* (брич – діал. “бритва ” [ЕС I, 259]), *Зварич* (зварич – діал. “солевар ” < варити [ЕС I, 332]), *Либич* (либити – діал. “брати, збирати

” [ЕС III, 229]), *Лопотич* (лопотати “видавати глухі звуки ” [ЕС II, 288]), *Теребич* (теребити); *Пастух*, *Палюх* (палюх = палій < палити [Он. II, 36]).

До непродуктивних віддієслівних словотвірних типів з основним значенням “особа як виконавець дії або носій певної процесуальної ознаки ” в сучасній українській мові належать словотвірні типи з суфіксами **-ак (-як)** та **-ко** [6, 63], проте віддієслівну деривацію цієї моделі вбачаємо в етимонах порівняно великої кількості прізвищ. Можливо, цьому сприяла продуктивність утворень на **-ак (-як)** серед особових назв в українській мові попередніх віків. “У пам’ятках української мови XVI – XVIII ст., – пише О. Кровицька, – засвідчена порівняно велика кількість похідних утворень із суфіксом **-акъ (-якъ)** ”, які, “як правило, позначають особу за певним родом діяльності, за характерними внутрішніми чи зовнішніми ознаками ” [3, 69]. Правда, у цих дериватах переважають іменникові та прикметникові твірні основи, але й дієслівні не є на останньому місці. Поширеність суфікса **-ак (-як)** при різних основах відзначає і О. Синявський, зокрема “на означення особи – носія певної чинності або прикметності ” та “на означення приладів, струментів... ” [5, 115]. Враховуючи продуктивність такої моделі в час активного прізвищетворення, до віддієслівних дериватів зараховуємо і ті етимони прізвищ, які не фіксуються словниками як апелятиви в сучасній українській мові. Таким чином, віддієслівні деривати на **-ак (-як)** репрезентуються як прізвищами, омоніміями з віддієслівними апелятивами з особовим чи неособовим значенням, так і прізвищами, етимони яких можна реконструювати на основі наявності відповідних дієслів. До перших відносимо: *Бурчак* (бурчак “дзюркотливий струмок ” < бурчати [ЕС I, 297]), *Довбак* (довбак – діал. “дятел ” < довбати [ЕС II, 98]), *Держак* (держак “ручка ” [ЕС II, 39]), *Дерпак* (дерпак – діал. “драпак, ожина ” або “деркач ” – результат контамінації основ драпак (дряпати) і дерти [ЕС II, 40]), *Клепак* (клепак “дошка, на якій клепають шкіру ” [ЕС II, 459]), *Копак* (копака “сапа ” < копати [ЕС II, 565]), *Корпак* (корпак – діал. “копач ” < корпати – діал. “колупати, копирсати ” [ЕС III, 42]), *Лизак* (лизак – “захворювання тварин... ” [ЕС III, 231]), *Приймак* (приймати), *Пришляк* (пришляк “той, що прийшов [СУМ]), *Прошак* (прошак – діал. “жебрак ” < просити [ЕС IV,

602]), *Рапак* (рапак – діал. “деркач” < рапати “скрипіти, рипіти” або рапак – діал. “кострубата палиця” [ЕС V, 26]), *Різак* (різак “різець, сікач, великий ніж...” < різати [ЕС V, 91]), *Сівак* (сівак – діал. “сіач < сівати “сіяти” [ЕС V, 259]), *Січак* (січі – діал. “сікти” [ЕС V, 252]), *Співак*, *Стрижак* (стрижак – 1. =стригун “однорічне лоша” < стригти; 2. “назва солдатів через коротко підстрижену голову” [Гр.]).

Досить чисельною є група прізвищ, етимони яких можна кваліфікувати як “незасвідчені” віддієслівні апелятиви: *Бейчак* (пор. бейкати – діал. “кричати на звірів” [ЕС I, 164]), *Бриняк* (бриніти), *Верещак* (верещати), *Візняк* і *Возняк*, *Гнівак* (гнівити), *Дибак* (дибати), *Довірак* (довіряти), *Дурчак* (дуркати “стукати” [ЕС II, 147]), *Жебеняк* (жебоніти “белькотати” [ЕС II, 190]), *Кивак* (кивати “похитувати” [ЕС II, 428]), *Кусяк* (кусати), *Плетяк* (плести), *Надурак* (надурити), *Плювак* (пор. плювака [ЕС IV, 458]), *Попитяк* (попитати), *Поступак* (поступати), *Приставняк* (приставити), *Прихідняк* (приходити), *Ревак* (ревати – діал. “ревіти, ревти” [ЕС V, 41], пор. рева “плакса” [СУМ]), *Свистак*, *Терпак* (терпіти або терпти “терпнути” [ЕС V: 557]), *Трепак* (трепати – діал. “тріпати” [ЕС V, 644]), *Фучак* (фучати “сопіти” [Он. II, 335]), *Хиляк* (хиляти “хитати” або < хилий), *Цибак* (цибати “пересуватися підстрибом” [СУМ]), *Шкодяк* (шкодити), *Шкробак* (шкробати, шкрьобати “чухати” [Он. II, 385]), *Шкрібляк* (шкрібати – діал. “чухати” [Он. II, 385]), *Шмуляк* (шмуляти – діал. “терти” [Гр.]).

Словотвірний тип з суфіксом **-к-о**, що надає дериватам виразного розмовного відтінку [6, 63], належить до непродуктивних у віддієслівному словотворенні. На Бойківщині маємо декілька прізвищ, етимони яких є фіксованими у словниках віддієслівними апелятивами: *Галайко* (галайко “крикун [Гр.] < галайкати “кричати”), *Жмурко* (жмурко – діал. “жмурій” < жмурити [ЕС II, 202]), *Загайко* (загайко – діал. “повільна людина” < гаяти “затримувати” [ЕС I, 484]), *Наливайко* (наливайко – діал. “наливальник” < лити [ЕС III, 246]), *Полатайко* (полатаймо – діал. “лагодільник, кравчик” < латати [ЕС III, 199]), *Поцілуйко* (поцілуйко “той, хто любить цілуватися” [Гр.]), *Приходько* (приходько “той, що прийшов” [СУМ]), *Фалько* (хвалько [Гр.] < хвалити), *Храпко* (храпко “хрорун” [Гр.] < хроріти). Етимонами інших прізвищ, які є

досить численними як на Бойківщині, так і на Покутті, послужили найімовірніше нефіксовані словниками прізвиська віддієслівного походження: *Бринько* (бринькати “погано грати, смикати струну” [ЕС I, 252]), *Гуцько* (гуцати “підкидати на руках дитину” [ЕС I, 630]), *Дерко* (дерти), *Дробко*, *Здерко* (здерти або від діал. здерка – назва риби [ЕС II, 41]), *Капко* (капати), *Засідко* (засідати), *Клепко*, *Кличко*, *Клюйко* (клювати), *Недайко*, *Обрізко*, *Ощипок* (щипати), *Пересунько*, *Перетятко* (перетяти), *Переходько*, *Поливко*, *Порайко* (порати “давати лад, доглядати” [ЕС IV, 521]), *Прибитко* (прибити), *Пристайко* (пристати), *Срайко*, *Стрижко*, *Теребейко* (теребити), *Тарабалко* (тарабанити), *Тряско*, *Хавко* (хавкати “їсти з жадністю” [Гр.]; “відкашлювати” [Он. II, 336]), *Чуйко*, *Шпирко* (шпирати – діал. “нишпорити”), *Штурко* (штуркати – діал. “штовхати”).

Очевидно, в окремих з наведених прізвищ суфікс **-к-о** може бути штучною заміною первісного кінцевого **-ка** або **-ок**: *Капко* замість *Капка* (капка “капля” [ЕС II: 369]), *Клепко* замість *Клепка*, *Ощипко* замість *Ощипка*, *Поливко* замість *Поливка*.

Те, що непродуктивні в апелятивній лексиці віддієслівні деривати з суфіксами **-ак** (**-як**) та **-к-о** виявилися порівняно продуктивними в антропонімії, має своє пояснення: ономастичний суфікс **-к-** з найдавніших часів належав до дуже продуктивних у творенні власних особових назв [2, 13].

Найчисельнішу групу прізвищ, етимонами яких є віддієслівні лексеми, у Карпатському та Прикарпатському регіонах становлять прізвища на **-ало**, **-ило**, **-йло**. Віддієслівні деривати словотвірного типу з суфіксом **-л-о** мають “основне словотвірне значення “предмет, за допомогою якого виконується дія”, а також вужчі значення... Крім того, утворення цього типу можуть позначати особу, характеризуючи її процесуальною ознакою” [6, 66]. Лише незначна частина омонімних з такими прізвищами лексем фіксується словниками. Особове значення, за даними словників, мають етимони прізвищ: *Брикайло* (брикайло – діал. “той, хто має звичку хвицатися” < брикати [ЕС I, 256]), *Бухало* (бухало “увалень, неуклюжий” [Гр.]), *Гудило* (гудило – діал. орудник” < гудити [ЕС I, 613]), *Колотило* (колотило “сварлива людина, забіяка, інтриган” < колотити [ЕС II, 523]), *Міняйло*, *Недбайло* (недбайло “лінивець” [СУМ]), *Позичайло*,

Тупало (тупало – діал. “людина, що тупає ” [ЕС V, 677]).

Значно частіше віддієслівні деривати на **-ло** мають неособове значення: *Било* (било “дошка для відбивання сигналів ” < бити [ЕС I, 186]), *Ворушило* (ворушило – діал. “підойма, важіль ”), *Жигало* (жигало “залізний стержень ” [СУМ] < жигати “обпикати, жалити ”, але жигайло – діал. “підбурювач ” [ЕС III, 191]), *Клепало*, *Косило* (косило – діал. “кісся ” < косити [ЕС III, 48]), *Мастило*, *Мочило* (мочило “заглибина для мочіння ” [ЕС III, 499]), *Покотило* (покотило “великий горщик ” < котити [ЕС III, 59]), *Пошивайло* (пошивайло “гра з джгутотом ” [Гр.]), *Пукало* (пукало – “іграшка ” [Он. II, 161] < пукати “стукати ”), *Торкало* (торкало – діал. “жердина, до якої прив’язується виноградний кущ ” [ЕС V 611]), *Точило*, *Шило*.

Етимони абсолютної більшості прізвищ аналізованої моделі, хоча не фіксуються словниками як апелятиви, мають зрозумілу (часто діалектну) дієслівну основу, але ми не беремося визначати їхнє конкретне лексичне значення, оскільки це можуть бути тільки припущення. Зрештою, у різних випадках могла мати місце різна номінаційна мотивація.

Враховуючи семантику твірного дієслова, особове значення можна вбачати і в етимонах таких прізвищ: *Бігайло*, *Бечкало* (лемківське *бечкати* “рюмсати” [8, 61]), *Гаркало*, *Герило* і *Гирило* (гирити – діал. “занапашати, розтринькувати ” [ЕС I, 508]), *Гуцало*, *Гуцайло*, *Гуцало* і *Гуцило* (гуцати “підкидати на руках дитину ” [ЕС I, 630]), *Драпайло*, *Жолобайло* (жолобити [ЕС II, 204]), *Загакайло* (пор. гакало < гакати “часто повторювати питальну частку *га* ” [ЕС I, 444]), *Качайло*, *Кибало* (пор. кебати – діал. “розуміти ” [ЕС II, 419]), *Кокотайло* (кокотіти – діал. “лепетати, базікати ” [ЕС II, 506]), *Колотайло* (колотити “бити ”), *Мацайло* і *Мацкало* (мацати, мацкати – діал. “доторкатися, облапувати ” [ЕС III, 421]), *Мачайло* (мачати “мочити, намочувати ” [Гр.]), *Мругало* (мругати – діал. “моргати ”), *Нечитайло*, *Панькало* (панькати “потурати чиймсь примхам ” [СУМ]), *Підзирайло*, *Поступайло*, *Потягайло*, *Почигайло* (чигати “підстерігати ” [Гр.]), *Придибайло*, *Ригайло*, *Роситайло*, *Сикало* (сикати “мочитися ” [ЕС V, 228]), *Суило* (сулити – заст. “обціяти ” [ЕС V, 472]), *Сюсайло* (сюсяти – дит. “випускати сечу ” [ЕС V 494]), *Титикало* (титикати – діал. “заїкатися ” [8, 552]), *Цікайло* (цікати – діал. “втікати ” [Он. II, 355]), *Штокало* (штокати “говорити

што ” [Гр.]), *Шугайло* і *Шугало* (шугати), *Шурайло* (шурати – діал. “шуркати ”).

У твірних лексемах інших прізвищ важко переконливо визначити якесь конкретне значення, хоча можна чітко прослідкувати віддієслівне походження: *Бицкало*, *Бігайло*, *Бурило*, *Гатило*, *Гупало*, *Дренькало* і *Дринькало* (дринькати), *Дуркало* (дуркати – діал. “стукати ” [ЕС II, 147]), *Журило*, *Зорило* (зорити “дивитись на кого-небудь, пильно вдивлятися ” [СУМ]), *Капало*, *Кликало*, *Ковтало*, *Мішайло*, *Морочило*, *Мотало*, *Мочило*, *Передерло*, *Перешило*, *Пикало* (пикати = пукати “тріскати, лопати ” [ЕС IV, 367]), *Пінило*, *Райкало* (райкати – діал. “квакати (про жаб) ” [ЕС V, 17]), *Рейкало* (рейкати = райкати), *Решетило* (решетити “пробивати дірки ” [ЕС V, 70]), *Шкробало* (скробати – діал. “чухати ” [Он. II, 227]), *Спалило*, *Сторожило*, *Сушайло*, *Тиркало* (тиркати “тріщати ” [ЕС V, 572]), *Тукало* (тукати “стукати ” [ЕС V, 670]), *Шкварило* (шкварити “сильно нагрівати, жарити ” [Гр.]), *Штиркало* (штиркати = штрикати [Гр.]), *Шумило*.

В антропонімії Карпат і Прикарпаття помітну групу складають віддієслівні утворення з кінцевим **-ан**. “Словотвір ” серед дериватів, мотивованих дієсловом, виділяє словотвірний тип з суфіксом **-ан** як непродуктивний (деривати цього типу мають неособове значення [6, 73; 68]). О.Кровицька серед моделей, які репрезентують словотвірні типи особових назв з суфіксом **-ан**, виділяє і віддієслівні деривати зі значенням особи, носія процесуальної ознаки [3, 72]). Такі деривати (з особовим чи неособовим значенням) можна вбачати в етимонах прізвищ: *Дриган*, *Лежан*, *Мовчан* (мовчан “мовчазна людина ” [ЕС III, 493]), *Морган*, *Побіжан*, *Товкан* (товкан “картопля, змішана з кукурудзяним борошном ” < товкти [ЕС V, 587]), *Ходан*. Абсолютну більшість прізвищ з кінцевим **-ан** можна кваліфікувати як первісні прізвиська, мотивовані пасивними дієприкметниками у короткій формі: *Бажан*, *Вишиван*, *Глодан* (глодати –діал. “гризти ” [ЕС I, 528]), *Гупан*, *Зламан*, *Корпан* (корпати – діал. ”порпати, з трудом збирати ” [Он. I, 379]), *Кохан*, *Кресан*, *Лизан*, *Лупан*, *Мацан*, *Обладан*, *Плекан*, *Подан*, *Полупан*, *Помазан*, *Постриган*, *Пошиван*, *Припхан*, *Продан*, *Рипан*, *Рубан*, *Сікан*, *Скидан* (скинути – діал. “передчасно народити ” [Он. II, 221]), *Терпан* (терпати – діал. “смикати ” [ЕС V, 557]), *Чекан*.

Одиничними прикладами представлені в антропонімії віддієслівні деривати з рідковживаними суфіксами **-ас, -аш, -іт** [5, 117; 123], **-д-а, -с-а** [7, 34; 64]: *Зайда, Знайда, Найда, Либас, Присташ, Хаваш, Пукса, Шкробіт*, а також регресивна віддієслівна деривація: *Бринь, Дребот* (дреботати – діал. “швидко говорити” [ЕС II, 124]). Частіше в антропонімії фіксуються безсуфіксні віддієслівні лексеми з кінцевим основи **-а**: *Блинда* (блинда – діал. “нездара” < блендати – діал. “швендяти, повільно йти” [ЕС I, 207]), *Гавка* (гавкати), *Завада* (завадити), *Заруба, Кандиба* (кандиба – діал. “шкапа”, пор. рос. кандыба < кандыбать “кульгати” [ЕС II, 363]), *Насада, Нескреба, Погреба* (погребати “зневажити [Гр.]), *Прийма, Прищепа, Руба, Шкроба*.

Дуже багато з наведених вище прикладів, які стосуються різних словотвірних типів, можуть мати й іншу інтерпретацію – як словотвірну, так і семантичну. У цьому плані можна виділити щонайменше три причини, які спричинюють такі неоднозначності.

1. Однією з проблем при дослідженні формування українських прізвищ є проблема неоднозначності словотвірної структури прізвищ, зокрема тих, що оформлені поліфункціональними суфіксами **-ак (-як), -ій, -ець, -ун** та ін., які в антропонімії досить активно виконують патронімічну функцію. Так, серед наведених вище прикладів прізвища *Бриняк, Дибак, Кивак, Кусяк, Ревак, Свистак, Цибак, Шкодяк, Шкробак, Шмуляк; Ланій, Смолій; Корпанець, Полупанець, Стриганець* можна інтерпретувати ще як патронімічні утворення від антропонімів *Бринь* або *Бриньо, Диба, Кива, Кузь, Рева, Свист, Циба, Шкода, Шкроба, Шмуль; Лапа, Смола; Корпан, Полупан; Стрига*, які фіксуються як українські прізвища [4]. Зрештою, їхні етимони теж є віддієслівними дериватами.

2. Іншого типу неоднозначність при визначенні семантико-словотвірної структури прізвищ полягає в наявності омонімічних лексем, які мають різну мотивувальну базу, пор. етимон прізвища *Палюх*: діал. палюх “жмут клоччя...”; “старі посохлі коноплі” < палити [ЕС IV, 265]; палюх “палець, великий палець, стовп” [Гр.] і палюх “палій” [Он. II, 36].

3. Часто словники пояснюють окремі віддієслівні деривати як лексеми з неособовим значенням, але словотвірна модель допускає й інше, особове значення такого деривата, напр.: *Гладій* – діал. “інструмент для обточування

спиць” [ЕС I, 519], а також “можливо, ”той, хто гладить” (пор. голій “перукар” [Гр.]); *Клепак* – діал. “дошка, на якій клепають шкіру” [ЕС II, 458]), і, можливо, “той, хто клепає” (пор. співак); *Клепало* “молоток для клепання, калатало [СУМ], і, можливо, “той, хто калатає” (пор. тупало “людина, що тупає” [Гр.]) . Подібні пояснення етимонів прізвищ часто наводить Ю.Редько у своєму “Словнику сучасних українських прізвищ”: *Дренькало* (< дренькати, насмішлива назва музиканта), *Капало* (< капати... ”той, хто капає”, *Пукало* (< пукати, агентивне “той, хто пукає” [4 I, 330; 435; II, 870]).

Віддієслівна деривація має місце не тільки в іменниковому, але й у прикметниковому словотворенні. Прізвищ, омонімічних з віддієслівними прикметниками, в аналізованому матеріалі небагато: *Возний, Завальний, Непорядний, Присяжний, Прихідний, Провальний, Харкавий, Хрипливий, Щикавий*. Лексичною базою ще частини прізвищ є пасивні дієприкметники на **-ний**, рідше – активні дієприкметники на **-чий, -лий**: *Браний, Вишиваний, Відливаний, Коханий, Мальований, Незнаний, Об’єднаний, Навалений, Печений, Повірений, Примолений* (пор. молити); *Тремтячий, Червонявий; Запухлий, Збіглий, Погорілий*.

Реєстр антропонімів, лексичною базою яких є віддієслівні деривати, можна значно розширити, якщо до них приєднати прізвища, оформлені патронімічними формантами, зокрема суфіксами **-ук (-юк)**, а такі прізвища на Прикарпатті належать до найпродуктивніших структурних типів: *Вадилюк* < *Вадило* (вадити “шкодити”), *Гавкалюк* < *Гавкало, Грималюк* < *Гримало, Гуделюк* < *Гудило* (гудило – діал. “огудник” < гудити “ганити” [ЕС I, 613]), *Дуцилович* < *Дуцило* (дуцати “злегка бити лобом” [ЕС II: 143]), *Завалькевич* < *Завалько* (валити або < завалий “незграбний, неповороткий” [ЕС I, 325]), *Ікалюк* < *Ікало, Писалюк* < *Писало* (писало – діал. “олівець; все, чим пишуть” [ЕС IV, 375]), *Ревкович* < *Ревко* (діал. ревно – пов’язане з ревіти [ЕС V, 41]), *Спочивалюк* < *Спочивало, Фуркевич* < *Фурко* (фурити “шпурнути, вигорнути”; фуркотати “фурчати” [Он. I, 336]), *Фиркалюк* і *Фиркаляк* < *Фиркало* (фиркати), *Шкварилюк* < *Шкварило* та ін.

Підсумовуючи, відзначимо, що віддієслівні деривати в українській антропонімії репрезентуються в основному двома словотвірними категоріями: назви осіб

та назви речей. Найактивнішими в основах прізвищ Карпат та Прикарпаття виявилися словотвірні типи з суфіксами **-ак, -ко, -ло**. Мотивуючі дієслова досить часто належать до рідковживаної та діалектної лексики, а утворені від них деривати, що стали лексичною базою прізвищ, часто не мають фіксацій у словниках. Наявність таких утворень в основах прізвищ демонструє специфічний антропонімний (прізвиськовий) словотвір.

1. Гошко Ю.Г. Населення українських Карпат XV–XVIII ст. – Київ, 1967. 205 с.
2. Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. – Київ, 1958. – 298 с.
3. Кровицька О.В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір / О.В. Кровицька. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 213 с.
4. Редько Юліян. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х томах. Львів, 2007.
5. Синявський О. Норми української літературної мови. Українське видавництво / О. Синявський. — Львів, 1941. — 363 с.
6. Словотвір сучасної української літературної мови. — К. : Наук. думка, 1979. — 408 с.
7. Сцяцко П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі. Мінск: “Навука і техника”, 1977.
8. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.

Прийняті скорочення

- Гр.** – Словар української мови.. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Київ, 1907 – 1909. Т. I – IV.
- ЕС.** – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Т. I – V. – Київ: Наукова думка, 1982 – 2006.
- Он.** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. — Київ: Наукова думка, 1984. — Ч. 1-2.
- СУМ** – Словник української мови: В 11 т. Т. I – XI. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

This paper analyses surnames/family names whose etyma are different types of verb derivatives. Our analysis shows that the lexical base of Ukrainian anthroponyms includes both verb-derived nouns generally known in appellative lexis and numerous lexemes of selected word formation types (principally, ending with -ko, -alo, -ylo) not used in modern appellative lexis.

Key words: Anthroponym, surname, verb derivative.

В статтє анализируются фамилии, этимонами которых являются отглагольные дериваты разных словообразовательных типов. Анализ определил, что в лексической базе украинских антропонимов имеются не только общеизвестные в апеллативной лексике отглагольные существительные, но и численные лексемы отдельных словообразовательных типов (в основном на -ко, -ало, -ило), неупотребляемые в современной апеллативной лексике.

Ключевые слова: антропоним, фамилия, отглагольный дериват, суффикс.

ББК 81.411.1-7
УДК 811. 161. 2'37

Наталія Колесник

ПОНЯТТЯ ОНІМНИЙ ПРОСТІР ТА ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ (на матеріалі ономастикону коломиїок)

Стаття присвячена проблемі пошуку доцільних методів опису власних назв, засвідчених текстами фольклору. Автор обґрунтовує доречність використання терміна „онімний простір” щодо фольклорного ономастикону, пропонує схему аналізу фольклорнічного простору. У статті апробовано дослідження фольклорнічного простору на матеріалі коломиїок Гуцульщини.

Ключові слова: онімний простір, фольклорнічний простір, фольклорний текст, фольклорна власна назва, лінгвофольклористика.

Сьогодні таку мовну універсалію, як власні назви будь-якої мови, вважають інтегрованою частиною загальнонаціональної лексики, тим з її складників, який утворює свої системи й підсистеми і за низкою параметрів протиставлений апеллативній лексичі. Але до поняття системності ономастичної лексики дослідникам довелося пройти чималий шлях. Зрештою, усвідомлення ономастичної лексики як „унікальної підсистеми з особливими системотвірними механізмами, а також закономірностями розвитку й функціонування” [15, 3] призвело до виокремлення спеціальної лінгвістичної дисципліни – ономастики.

У вступній статті „Onomastick teorie ve slovanskій onomastice” до двохтомного видання „Siowiacska onomastyka. Encyklopedia” (2002-2003) відомий дослідник теоретичних проблем ономастики, чеський мовознавець Р. Шрамек, говорячи про розвиток слов'янської ономастики в напрямку до усвідомлення необхідності побудови теоретичної бази, яка характеризувала би цю галузь як самобутню дисципліну, відкриту для поштовхів, імпульсів, ініціатив загальної лінгвістики, як одну із проблем виокремлює **системне** (виділення наше. – Н. К.) розуміння онімії [23, XXXVII].

Щодо літературної ономастики, то перехід від екстенсивного, описового вивчення, нагромадження емпіричного матеріалу до її становлення як окремого напряму досліджень теж розпочався з усвідомлення системності літературно-художньої онімії, „невипадковості” творення ономастичного континууму в межах як

окремого твору, так і всієї творчості автора, або й у межах окремого жанру чи цілого літературного напрямку, ширше – національного ономастикону загалом, а також з'ясування місця літературно-художньої ономастики в системі ономастичних галузей. Гадаємо, без чіткого розуміння системності фольклорного ономастикону, опису не окремих, знакових фольклоронімів, а розгляду його як органічного елемента загальнонаціональної системи називання неможливе теоретичне осмислення цієї ономастичної універсалії. Останнє позатим неможливе без виразного окреслення такого важливого поняття, як *онімний простір*. Проблемі *онімного простору* у фольклорній ономастиці з конкретизацією на коломийковому матеріалі і присвячена ця розвідка.

Сьогодні загальноприйнятим у східнослов'янській лінгвістиці є розуміння ономастичної лексики як „величезної макросистеми чи системи систем, яка об'єднує численні системи і підсистеми імен, що належать до всіх секторів ономастичного простору...” [16, 50].

На позначення національної системи власних назв у східнослов'янській ономастиці вже віддавна використовують терміни *онімний* або ж *ономастичний простір*. Зокрема, термін *топономастичний простір* ужито чи не вперше в праці В. Топорова 60-х рр. ХХ ст. [17].

Принагідно зазначимо, що стосовно цих двох термінів (як у національній, так і ширше – східнослов'янській термінології) невизначеність тривала донедавна. В енциклопедії „*Siowiacska onomastyka*”, у статті, присвяченій термінологічним проблемам, український учений В. Лучик зауважив: „На сьогодні стан уніфікації національної ономастичної термінології є задовільним (дискусії ведуться лише стосовно деяких нових термінів: напр., *онімний простір* чи *ономастичний простір*)” [22, с.87]. Така невизначеність була зумовлена, вважаємо, потрактуванням цього терміна в словнику Н. В. Подольської, єдиному донедавна на східнослов'янських теренах словнику ономастичної термінології, в якому зазначено: „Ономастика – це розділ мовознавства, що вивчає будь-які власні назви (фактично використовуваний також у значенні „сукупність усіх власних назв”)” [10, 96]. Проте останнім часом ситуація змінилася. „Енциклопедія української мови” вже дефінує ономастику лише як розділ мовознавства, що „вивчає власні назви, їх будову, системну

організацію, функціонування, розвиток і походження” [19, 437]. Таку позицію впродовж останніх років займає чимало українських мовознавців, зокрема й представники літературної ономастики. Так, В. Калінкін у праці 2001 року, що торкається проблем теорії онімного простору літературного твору, говорячи про необхідність уніфікації ономастичної термінології, зауважив: „...лінгвісти щораз частіше відмовляються від використання терміна „ономастика” для позначення сукупності пропріальних одиниць, зберігаючи за ним лише значення „наука про власні назви”, а для позначення групи імен використовують слова „оніми” і (як збірно) „онімія” [4, 167]. Отож, учений упродовж щонайменше останніх дванадцяти років послідовно використовує терміносполуку *онімний простір*.

М. Торчинський, автор однієї з найновіших праць в українській лінгвістиці, що присвячена проблемам класифікації власних назв, також схиляється до терміна *онімний простір*, бо „онімний” має відношення до оніма, натомість „ономастичний” насамперед стосується ономастики, яка, усупереч давнішій традиції використання і в значенні „сукупність власних імен”, останнім часом... уживається лише як назва відповідної науки [18, 6].

Поняття *простір* теж доволі активно постулюється сучасною лінгвістикою для творення терміносполук (наприклад, *художній, мовний, семантичний простір*) (див.: [11, 53-54]), не стала винятком і ономастика. В „Енциклопедії української мови”, щоправда, сам термін (як окрема словникова стаття) не фігурує, проте в статті за авторством Ю. Карпенка, присвяченій поетичній ономастиці, його все-таки вжито [19, 438].

Онімний простір як загальноономастичний термін чи не вперше витлумачено у відомій праці О. Суперанської „Общая теория имени собственного” (1973) [14], а згодом уточнене й доповнене цим же автором та Н. Подольською в колективній монографії „Теория и методика ономастических исследований” (1986) [16]. В останній розвідці *онімний простір* потрактовано як „суму ВН, які використовують у мові певного народу для найменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів [16, с.9]. Поняття простору, на думку вчених, увиразнює просторове розташування імен та об'єктів, що

вони називають, тобто „знаходження їх на певній відстані один від одного, що відповідає їх розташуванню на поверхні земної кулі, а також за її межами” [16, с.9]. Цей термін зручний ще й тому, що *онімний простір* визначається моделлю світу, яка „існує в уявленнях цього народу тепер. Але в ньому завжди зберігаються елементи попередніх епох. У людей, які належать до різних культур, епох, територій, ономастичний простір має зовсім інше наповнення” [16, с.9].

Очевидно, що поява терміносполуки *онімний простір* пов'язана зі складністю об'єкта ономастичних досліджень. Вона зумовлена тим, що в принципі неможливо створити єдину, вичерпну класифікацію онімного матеріалу. Як відомо, „ономастика в своєму первісному розподілі онімів повторює членування світового простору – земного, космічного, реально сушого і гіпотетичного. Звідси прийнятий ономастами термін *ономастичний простір*, який передбачає, що всі зафіксовані в певній мові імена існують не хаотично, а розподілені на території з тими об'єктами, які вони називають” [16, 202-203].

Отже, використання поняття *простору* щодо національного ономастикону цілком логічне й найбільш точне, адже дає можливість уявити систему власних назв не як лінійну структуру, а як „необмежену протяжність в усіх вимірах, напрямках” [12, 298]. Окрім того, структура простору дає змогу доволі точно відтворити розташування як окремих його секторів – підпросторів (реальні, вигадані, гіпотетичні власні назви), так і онімних полів (антропонімного, топонімного, теонімного, міфонімного, космонімного, зоонімного, прагматонімного тощо), між якими, як відомо, не існує різких кордонів, „які так тісно пов'язані, що взяті окремо, стають незрозумілими, немотивованими” [16, 11-12].

Оскільки фольклорна онімія – один із обов'язкових континуантів загальноономастичної системи, невід'ємних елементів її структури, гадаємо, є всі підстави для розгляду власних назв, засвідчених українським фольклором, використовувати поняття *онімного простору*. Щодо розташування фольклорної ономастики в межах загальнонаціонального ономастикону, то, на думку О. Суперанської, попри її належність – як ось імен літературних персонажів – до сектора нереальної онімії, фольклорні власні назви ближчі до імен

реальних та вигаданих людей і речей, ніж в ономастиці літературній [16, 10].

Отже, *фольклоронімний простір* – окремий сектор, підпростір загальнонаціонального онімного простору (вторинний за своєю природою, оскільки виникає й існує на основі реального ономастикону), який перебуває в лише йому властивих стосунках з іншими підсекторами реальної й нереальної онімії та до складу якого входять усі власні назви, засвідчені текстами усної народної творчості певного народу.

Попри складність та багатовимірність цього поняття, його можна чітко дефініювати. По-перше, він (*фольклоронімний простір*) завжди через систему власних назв представлятиме людину певної етнічної культури, а отже, і репрезентанта певної моделі світу, що дає змогу проводити лінгвокультурологічні дослідження.

По-друге, на відміну від загальнонаціонального онімного простору, де виділяють підпростори реальних, вигаданих та гіпотетичних назв, або літературної ономастики, де надзвичайно вагомим є індивідуальне, авторське „я”, отож, нерідко йдеться про онімний простір конкретного художнього твору, конкретного автора, *фольклоронімний простір*, цю складну просторову структуру, необхідно насамперед підподіляти в жанрових межах. Як слушно зауважила І. Клімас, „жанрова своєрідність ... є для фольклору чинником абсолютним, системотвірним” [8, 16]. Чітке жанрове окреслення фактажу, який буде залучений до аналізу, – одна із загальноновизнаних засад вивчення мови фольклору загалом та його лексики зокрема, одна з підвалин об'єктивного дослідження та вагомості висновкових положень. Жанровим вимогам підпорядковані не лише зміст та будова тексту, але й структурування лексики, як-от онімів: потреба в них як таких, потреба конкретних онімних розрядів, їхнє поєднання, суголосся тощо. Безперечно, власні назви нерідко є опорними лексемами фольклорного твору, а отже, активно формують його жанрове „обличчя”, їх вплив на систему жанрових чинників доволі потужний. Ю. Карпенко, говорячи про ономастичні параметри фольклорних жанрів, свого часу наголошував на жорсткій „жанровій регламентації онімичних форм фольклорних текстів” [6, 222].

По-третє, у фольклоронімному просторі, в межах уже жанрових підпросторів, традиційно виокремлюватимемо онімні поля

(антропонімне, топонімне, теонімне, міфонімне, етніонімне, зоонімне тощо), вимежування яких, гадаємо, в структуруванні онімного простору є ономастичною універсалією.

Для аналізу ми обрали фольклоронімний простір коломийок (джерелом слугували записи коломийок В. Гнатюка в трьох томах, видані в 1905-1907 рр.) [1]. Матеріал цінний тим, що зібраний він доволі повно, впродовж невеликого часового проміжку й на чітко окресленій території. Адже відомо, що коломийки мають локальне поширення. Фольклористи неодноразово звертали увагу на надзвичайну поширеність коломийок на Гуцульщині як одну з характерних особливостей фольклорної традиції цього регіону [7, 327], де вона розвинулася найбуйніше, де постали її найбільш характерні зразки [3, 5]. Ще І. Срезневський, описуючи гуцульський край, відзначав: „...большая часть их песен народных – не песни, а песенки” [13, 17], тобто коломийки, які, безперечно, поряд із співанками-хроніками – „найпоширеніший і найпопулярніший жанр позаобрядової поезії на Гуцульщині [7, 329]. Отже, зібраний нами коломийковий іменнък не лише жанрово однорідний, а й переважно територіально гомогенний.

Хочемо відзначити ще одну рису аналізованого нами фактажу – це його достовірність. В. Гнатюк, на думку І. Франка, феноменально щасливий збирач „усякого етнографічного матеріалу, якому з наших найдавніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один” [20, 502]. Насамперед відзначимо високий фаховий рівень залучених до аналізу записів коломийок (відсутність авторської коректури, невинуватих коректурних втручань у текст, збереження говіркових особливостей, увага до варіантів тощо). Окрім того, цінним для нас виявився тематичний розподіл коломийкового матеріалу, використаний Володимиром Гнатюком. Хоча сам укладач у передмові до зібрання називає його механічним [2, XII], однак важливим видається виокремлення поряд з розділами *природа, любов і подружжя, родинне життя і громадське життя груп нації і племена, чоловічі імена, жіночі імена, чоловічі імена і жіночі імена всуміш, географічні назви*; а в межах останньої групи – *краї, ріки, гори, міста, села* тощо. В. Гнатюк, по суті, акцентував увагу майбутніх дослідників на онімному матеріалі, засвідченому текстами

коломийок (зібрання нараховує близько 9 тисяч коломийок).

Отже, кілька зауваг щодо загальних особливостей структури онімного простору коломийок.

- Так, однією з яскравих рис коломийкового онімного підпростору, на яку, як ми вже згадували, звернув свого часу увагу В. Гнатюк, є його насиченість. Це поняття стосовно аналізу онімного простору творів художньої літератури запропонували В. Калінкін та Ю. Лінчицька. Насиченість, на думку дослідників, – це „відношення кількості апелювативів (або лексичних одиниць взагалі) до кількості онімів на відріжку тексту певного розміру” [5, 64]. Вважаємо, що задекларований фольклоронімний простір, зокрема пісенний, доцільно порівнювати на міжжанровому рівні. Інтенсивність послуговування власними назвами в коломийках, на протигагу іншим народним пісням, суттєво не вирізняється: як і в обрядовій поезії, на коломийкові тексти, що послуговуються онімами, припадає в середньому 1,2-1,5 пропрії, але, з огляду на короткість коломийок – на протигагу іншим пісенним жанрам частіше це лише дворядкова пісня, кожен рядок якої складається з чотирнадцяти складів [9, 390], – вагомість частки онімів у їхніх текстах суттєво збільшується.

- Аналізований жанр, як ми вже згадували, виник і тривалий час побутував у межах певного етнографічного регіону, отож, його іменнък є територіально обмеженим: фіксує не лише діалектні варіанти імен (*Аниціца, Настуні, Касунуня, Поланя; Андрусь, Мигаль, Мігай, Миколай, Михавцуньо, Штифуньо, Юзьо. Ясуньо* та ін.), місцеві топоніми, мікротопоніми (*Станіслав, Заліщики, Белелуя, Віжниця; Чорногора, Бескиди; Дністер, Серет*), а й катойконіми (*рахинські дівчєта, ямницька дівчинонька, пани русівські, пани стецівські* і т. д.). У складі вигукових фразеологізмів поряд з теонімами *Бог, Господь*, що мають загальнонаціональне поширення (*Боже / Господи милосердний; дай Боже; прийми, Боже; помагай, Біг*), регіональні варіанти (*Матка Божя*), територіально маркований сплав слів *бігме* (уживаний у галицько-подільсько-буковинських межах) та сполуку *Слава Йесу Христу*, що лише на західних теренах України, зокрема на Гуцульщині, функціонує як формула привітання.

• Коломийки – своєрідний жанр і з погляду тривалості / тривкості текстів. Поряд із оперативністю відношення до дійсності, здатністю охопити різні аспекти і явища життя [7, 328], для них, як і для більшості, за визначенням В. Гнатюка місцевих [2, XVIII], пісень, що виникають у відносно спокійні періоди буття нації, не придатні для широких просторів, живуть „коротко і гинуть швидше, чим зможе їх хто записати” [2, XVIII], характерне використання вузькорегіональної онімії, одним з найяскравіших репрезентантів якої є місцеві ойконіми. Частина з них, трохи більше ніж за століття, що минуло з часу запису пісень, – уже не існує і сьогодні є лише фактом історії (*Волиців, Гниловід, Ферлів* та ін).

• Поділ коломийкового підпростору на поля та їх наповненість теж мають свою специфіку. Наприклад, в обрядовій, ліричній поезіях, жартівливих піснях, баладах антропонімне поле виразно превалує, власні назви осіб становлять його ядро. Окрім того, балади, співанки-хроніки, історичні, жартівливі пісні та танцювальні приспівки, окрім особових імен, фіксують й інші класи антропонімів: допрізвищеві назви, патроніми, андроніми, прізвиська. Співанки-хроніки та історичні пісні інтенсивніше за інші жанри послуговуються прізвищами, допрізвищевими назвами, патронімами, андронімами. Коломийковий антропонімікон, як і в обрядовій, ліричній поезіях, жартівливих піснях, – це переважно особові імена. А от щодо топонімного поля, то, на противагу згаданим щойно жанрам, воно є доволі важливим сегментом онімного простору коломийок. В. Гнатюк зібрав більше 300 зразків коломийкових текстів, ключовими словами яких є географічні назви. Проте і в коломийках інших тематичних груп уживання топонімів не поодинокі. Окрім того, серед географічних назв доволі значною є частка мікротопонімів, що не характерне для інших жанрів пісенного фольклору.

Ще одне з полів коломийкового простору виявилось, на противагу іншим жанровим підсекторам, доволі вагомим, а саме: етніонімне. До речі, В. Гнатюк тексти з ними згрупував під назвою „Нації і племена”, але як і у випадку з топонімами, це не свідчить про відсутність етніонімів у коломийках інших тематичних груп.

Така вагомість топонімного та етніонімного полів в онімному просторі коломийки, на нашу думку, пов’язана з

певними екстралінгвільними чинниками. Як топонімія, так і етніонімія покликані чітко окреслити коло *свого* світу, що належить *своєму* етносу, на противагу *чужому* (згадаймо базовість опозиції *своє-чуже* для фольклорної моделі світу). Й. Бистронь свого часу так висловився про Гуцульський край: „Самобутній і чудовий світ замкнутої в собі культури” [5]. Одним зі свідчень окремішності та замкненості цієї культури є й своєрідна сегментація онімного простору коломийки. Він (простір) визначається моделлю світу, що існує в уявленнях народу. Має рацію О. Суперанська, стверджуючи: „у людей, які належать до різних культур, епох, територій, онімний простір має зовсім інше наповнення” [16, 9].

Аналіз структури онімного простору коломийок у виразно вказує як на його насиченість, так і на своєрідну сегментацію в межах онімного простору усної народної поезії українців та є одним із джерел інформації про особливості світобачення гуцулів. На часі якісний аналіз коломийкового ономастикону

1. Гнатюк В. Коломийки / Збір. Володимир Гнатюк. Т. 1-3 // Етнографічний збірник. – Львів: Друк НТШ, 1905. – Т. 17. – 286 с.; 1906. – Т. 18. – 315 с.; Т. 19. – 253 с.
2. Гнатюк В. Передне слово (Гнатюк В. Коломийки / Збір. Володимир Гнатюк. Т. 1-3) / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів: Друк НТШ, 1905. – Т. 17. – III-XLIII с.
3. Дей О. І. Перлини карпатського краю / О. І. Дей // Коломийки. – Львів, 1962. – 3-48.
4. Калинин В. Несколько замечаний о теории онимного пространства литературного произведения / Валерий Калинин // Научные записки. – Випуск 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 167-169.
5. Калінкін В. М., Лінчицька Ю. В. Из спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко / В. М. Калінкін, Ю. В. Лінчицька // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару 13-14 вересня 2000р. – Київ : „Кий”, 2000. – 62-69.
6. Карпенко Ю. О. Ономастичні параметри фольклорних жанрів / Ю. О. Карпенко // Роди і жанри літератури. Збірник наук. праць за матеріалами міжвуз. конф., присвяченої пам’яті Г. А. В’язовського. – Одеса, 1997. – 222-223.
7. Кирчів Р. Ф. Усна поетична творчість гуцулів / Р. Ф. Кирчів // Гуцульщина. Історико-етнографічні дослідження : Монографія / П. І. Арсенич, М. І. Базак, З. Є. Болгарович та ін. – К.: Наукова думка, 1987. – 319-343.
8. Климас И. Русское фольклорное слово : курс лекций для магистрантов : учебное пособие / И. Климас. – Курск : Изд. Курск. гос. ун-та, 2009. – 168

9. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. Посібник для гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик – Львів : Літопис, 2000. – 615 с.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии – 2-е изд., перераб и доп. / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
11. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / Марія Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
12. Словник української мови : В 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 8. – К. : Наукова думка, 1977. – 927 с.
13. Срезневский И. Русь Угорская / И. Срезневский // Вестн. Русск. геогр. об-ва. – Спб., 1852, ч. IV, кн. I, отд. II. – 1–28.
14. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
15. Супрун В. И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: Монография / В. И. Супрун. – Волгоград : Перемена, 2000. – 172 с.
16. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А. П. Непокупный. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
17. Топоров В. Н. Из области теоретической топонимистики / В. Н. Топоров // Вопросы языкознания. – №6. – 1962. – 3–12.
18. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : Монографія / М. М. Торчинський . – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
19. Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
20. Франко І. Рецензія на зб. Вол. Гнатюка „Коломийки”. – Т. 2 (Етногр зб. вид. Етн. Комісія НТШ. – Т. XVIII. У Львові, 1906. – Стор. 316) / Іван Франко // Літературно-науковий вісник. Річник IX. – Т. XXXV. – Львів, 1906. – 502-503.
21. Bystron J. St., Eropca huculska (Recenzja powieści Stanisława Vincenza „Na wysokiej połoninie”) // Wiadomości literackie. – 1937. – № 13. – S. 5.
22. Siowiaska onomastyka. Encyklopedia / Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i A. Siemlikowej przy wsparciu J. Dumy. Warszawa; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002-2003. T. I. – 535 s.
23. Лѣбмек Р. Onomastickѣ teorie ve slovanskѣ onomastice / Rudolf Лѣбмек // Siowiaska onomastyka. Encyklopedia / Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i A. Siemlikowej przy wsparciu J. Dumy. Warszawa; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002-2003. T. I. – S. XXX-XLIII.

The article deals with the issue of developing adequate methods of proper names in folklore text. The author substantiates appropriateness of “onym space” use in folklore onomasticon and suggests a model of analysis of folklore space. The article dwells on the study of folklore onym space based on Hutsul’s kolomyikas.

Key words: *onym space, folklore onym space, folklore texts, folklore proper name, linguofolklore studies.*

Стаття посвячена проблеме поиска целесообразных методов описания имен собственных, засвидетельствованных текстами фольклора. Автор

обосновывает уместность использования срока „онимное пространство” относительно фольклорного ономастикону, предлагает схему анализа фольклоронимного пространства. В статье апробировано исследование фольклоронимного пространства на материале Коломый Гуцульщины.

Ключевые слова: *онимное пространство, фольклоронимное пространство, фольклорный текст, фольклорное имя собственное, лингвофольклористика.*

УДК 811.161.2'373

ББК 81.031.45

Віра Котович

ТОПОНІМИ, МОТИВОВАНІ ДІАЛЕКТНИМИ АПЕЛЯТИВАМИ: БОЙКІВСЬКО-ГУЦУЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті розглянуто походження таких мотивованих діалектними апелятивами топонімів (ойконімів) Бойківщини, які засвідчені і на теренах Галицької Гуцульщини. Доведено, що окреслена діалектна лексика продуктивно функціонувала і на бойківських, і на гуцульських землях.

Ключові слова: *Бойківщина, Гуцульщина, ойконім, топонім, діалектна лексика, відапелятивне утворення.*

Діалектне мовлення – “живе слово батьківського порога – і колискове, і сумне, і веселе, і любовне, і жовнірське, усяке воно у змісті, а звучання одне – наше, рідне. Воно та мати були на початку і до краю днів наших забувати їх не треба” [12, 5]. Додамо: не лише не забувати, але й зберігати та вивчати – одне з першорядних завдань лінгвістів, краєзнавців, етнографів, істориків, усіх, кому дорога доля рідної історії, культури, мови, говірки.

Ідея системного вивчення лексики народних говорів, висунута ще О.Потебнею, активно була підтримана і продовжує свій розвій у працях багатьох відомих мовознавців, насамперед діалектологів. І.Вагилевич, І.Верхратський, В.Гнатюк, Я.Головацький, І.Зілинський, Б.Кобилянський, О.Павловський, А.Шафонський, а далі – С.Бевзенко, Я.Вакалюк, О.Горбач, П.Гриценко, Й.Дзенделівський, Я.Закревська, А.Залеський, В.Куриленко, І.Матвіяс, І.Панькевич, Г.Шило – далеко-далеко не повний перелік імен науковців, чия сподвижницька праця послугувала і слугує великій меті – зберегти “невичерпне, вічно діюче джерело, з якого постійно надходить поповнення у мову літературну” [7, 30].

Гуцульщина здавна привертала до себе увагу етнографів, істориків і, звичайно, лінгвістів, оскільки, до сьогодні зуміла втримати, як вдало цитує Т.Ястремська В.Шухевича “найбільше знамен оригінальності”, зацікавивши вчених своєю неповторністю [19, 10]. Гуцульські (східнокарпатські) говірки входять до галицько-буковинської групи південно-західного наріччя української мови, хоч умовно дослідники зараховують їх до карпатської групи говорів поряд із бойківськими, лемківськими та закарпатськими. Вони функціонують на території трьох історичних регіонів України – у межах Галичини розташована центральна частина Гуцульщини, а саме: Верховинський, Коломийський, Косівський і Надвірнянський райони Івано-Франківської області, східна її частина – Вишнівський і Путильський райони Чернівецької області – фактично належать до західної Буковини, а західна – Рахівський район – охоплює східну частину Закарпаття. Поза межами України гуцули досить компактно проживають у Румунії [19, 10-11].

На три частини: західну, центральну і східну – науковці умовно поділяють і територію Бойківщини. Мовний ландшафт Бойківщини також складний і розмаїтий, з багатьма раритетами й слідами поліетнічних контактів [18, 7]. Західна частина – це територія сучасних Польщі і Словаччини майже до пасма Високого Долю або Хрещатої, а також села Турківщини і Добромильщини. Частина дослідників долучають до західного ареалу ще бойківські села Великоберезнянського і Воловецького району Закарпаття і південну смугу Дрогобиччини. Центральна частина Бойківщини обмежується Старосамбірщиною, Сколівщиною та південною смугою Самбірщини і Стрийщини. Східна частина Бойківщини охоплює північно-західну частину Івано-Франківщини. Це майже весь Долинський і Рожнятівський райони. До цього регіону зараховують і північну частину Міжгірського району Закарпаття. Однак “щодо бойків, – пише І. Франко, – то передусім слід зауважити, що вони на всій своїй території, порізаний багатьма крутими пасмами гір, не становлять однорідної маси, а навпаки, крім багатьох спільних рис, відкривають уважному етнографові більш-менш стільки відмінностей, скільки на цій території є річкових русел, які звичайно обумовлюють місце поселення і роблять можливим жваве спілкування” [17, 74].

Чи не є свідченням сказаного й те, що ті самі діалектні лексеми нерідко лежать в основах і бойківських, і гуцульських ойконімів. Назви поселень називають архівом землі, свідками далекого минулого народу, ключем до вивчення історії рідного краю. Серед ойконімів значна частина утворена лексико-семантичним способом від певних апелювативів на означення характеру ґрунту, рослинного покриву, загального виду місцевості тощо [1, 392]. Такі апелювативи здебільшого і є діалектними.

Мета статті – розглянути аналогічні відапелювативні ойконіми Центральної Бойківщини та Центральної Гуцульщини, мотивовані діалектною лексикою.

Баня Котівська, село (давніше *Жуна Котівська*, *Котів*, тепер у складі м. Борислав Львівської обл. Перша писемна згадка про поселення припадає на 1515 р. – *Kotow* [28 XVIII/1, 140]; 1519 р. – in villa *Cothowa* [24 IV, 3072]; 1565 р. – *Zuppa Kothowska* [9 II, 48]; 1785-1788 pp. – *Bania Kotiwska* [10, 29]; 1892 р. – *Bania Kotiwska* [20, 79]; 1855 р. – *Bania Kotowska* [21, 38]; 1907 р. – *Bania* [27, 175]. У первісній назві поселення відображено власну особову назву засновника чи власника. Ойконім утворено за допомогою присвійного суфікса **-ів** від власної особової назви *Kom* (*Kim*) з первісним значенням ‘*Komiv* (двір, маєток, присілок, хутір чи ін.)’. Антропонім *Komъ* (*Kim*) [6, 123] – слов’янська автохтонна відапелювативна (від *kom* (*kim*) – ‘свійська тварина родини котячих’) власна особова назва. Апелюватив *баня* ‘солеварня’ [3 I, 121], що став опорним компонентом ойконіма у XVII-XIX ст., відображав особливість поселення за ознакою місцевого промислу [11, 20-21].

На Гуцульщині, за дослідженнями М. Габорака, не один, а декілька топонімів, мотивовані апелювативом *баня*. Йдеться про присілки сіл Акрешори, Космач, Уторопи; про село *Баня-Березів*; про *Баню-Свірську*, колись окреме село, а тепер частину села Текуча, про соляну криницю *Баня-Соляна* у селі Старі Кути Косівського р-ну [2, 26-27]. Дослідник фіксує варіанти назв присілків *Бани*, що відбивають особливості місцевих говірок, у яких іменники першої відміни з м’яким приголосним основи мають закінчення **-і** замість літературного **-а** [2, 26].

Звір, хутір, належав до Опаківської с/р Дрогобицького р-ну. Перша писемна згадка про поселення припадає на 1855 р. – *Zwyr* [21, 38]; 1947 р. – *Zvir* [16, 137]. У назві поселення відображено характерну ознаку місцевості,

біля якої населений пункт було засновано. Ойконім утворено від апелювання *звір* 'яр, улоговина, видолинок' [3 II, 132]. Однак, зважаючи на те, що на карті К.Куммерсберга зафіксовано і назву поселення, і назву потоку *Звір* (*Zwyr* [21, 38]), припускаємо, що ойконім міг бути утвореним від цього гідроніма, мотивованого раніше діалектним апелюванням [11, 39].

Наявність лексеми *звір* у гуцульських говірках стверджує М.Габора, аналізуючи назву урочища *Звір* біля села Черник Надвірнянського р-ну, додаючи ще такі значення апелювання *звір, ізвір* (< псл. *ъъзворъ) 'долина потоку чи ріки в горах; міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами (переважно з джерелом); гірське джерело, потік; непрохідне місце, провалля' [4, 81; 22, 53; 2, 211].

Кичера, два хутори, що належали до Залокотської та до Новокропивницької с/р Дрогобицького р-ну. Перші писемні згадки про обидва поселення припадають на 1947 р. – *Кичера* [16, 146], однак, гадаємо, лише тому, що документи попередніх років, у яких були зафіксовані ці поселення не потрапили до рук дослідників, або ж самі ці поселення з якихось причин не потрапили до давніх документів. У назві відображено характерну ознаку місцевості, на якій населені пункти були засновані. Ойконіми утворено від апелювання *кичера* 'гора, вкрита вся лісом, крім вершини' [15 IV, 156], або ж, як вказує М.Онишкевич, від бойківського *кичира* 'гора; горб; крутий горб, зарослий лісом; лісиста гора; місце, заросле корчами, де пасуть худобу' [14 I, 351; 11, 40].

Автор "Топонімії Галицької Гуцульщини" наводить цілу низку топонімів (24 назви гір; хребет біля села Розтоки та біля смт Ворохта; 8 присілків; полонина біля села Микуличин; 2 поточини), мотивованих апелюванням *кичера*, що в гуцульських говорах означає 'гора; стрімка гора, поросла лісом (крім вершини)' [4, 94]. А далі ще 15 гір, 2 кутки та ліс *Кичерка*, 2 гори та куток *Кичерки* [2, 244-246], етимом яких є демінутивний варіант названого діалектного апелювання.

Колпець, село, тепер у складі м. Стебник Львівської обл. Перша писемна згадка про поселення припадає на 1425 р. – *Kolpiecz* [25, 58]; 1589 р. – *Kolpiec* [28 XVIII/1, 35]; 1785-1788 рр. – *Kolpiec* [10, 150]; 1892 р. – *Kolpec* [20, 87]; 1855 р. – *Kolpec* [21, 38]; 1947 р. – *Колпець* [16, 127]. В.Макарський вбачає в ойконімі назву місцевості 'озеро, став з

лебедями' (од укр. **kołp.* рог. *kołpuk, kołpus'a* "łabędz") [23, 116]. Гадаємо, що в назві поселення відображено іншу характерну ознаку місцевості, на якій населений пункт було засновано: ойконім утворено від бойківського діалектного апелювання *колпець* < *копець* 'горб' [14 I, 375; 11, 41].

Оронім *Копець* фіксує дослідник гуцульської топонімії біля сіл Кривополе, Волова Верховинського р-ну, наголошуючи, що назву утворено семантичним способом від апелювання *копець* 'земляний насип; могила; горб' [13, 232]; 'штучно насипаний горб' 5, 263]; діалектного 'горб, гора' [2, 263].

Мразниця, село, тепер у складі м. Борислав Львівської обл. Перша писемна згадка про поселення припадає на 1589 р. – *Moraznicza* [28 XVIII/1, 37]; 1785-1788 рр. – *Mražnica* [10, 204]; 1892 р. – *Mraznica* [20, 83]; 1855 р. – *Mražnica* [21, 38]; 1907 р. – *Mražnica* [27, 181]. У назві поселення відображено характерну ознаку місцевості, на якій населений пункт було засновано. Ойконім утворено від апелювання *мразниця* 'топке, болотисте місце в лісі' [3 II, 451; 11, 52].

На Гуцульщині *Мразницею* названо урочище біля села Хороцево Верховинського р-ну та ліс біля села Прокурава Косівського р-ну [2, 354-355]. Крім відомого нам значення цього апелювання, Т.Ястремська, дослідниця лексики гуцульського пастухування, наводить ще й таке: 'поле біля села, на якому восени випасають овець після повернення з полонини' [19, 314].

Погар, два хутори, що належали до Доброгостівської та Новокропивницької с/р Дрогобицького р-ну. Перші писемні згадки про поселення припадають на 1855 р. – *Pohar* [21, 38]; 1907 р. – *Pohar* [27, 177]; 1947 р. – *Погар* [16, 137]. У назві поселень відображено характерну ознаку місцевості, на якій населені пункти було засновано. Ойконіми утворено, від апелювання *погар*, за Я.Рудницьким – 'випалене вогнем чи сонцем місце' [26, 28], за М.Онишкевичем – бойківське *погарь* 'нижча гора від сусідньої 'вижної'; згарище в лісі; поруб у лісі' [14 II, 91; 11, 59].

На Галицькій Гуцульщині *Погарів* не манше, ніж *Кичер*: 24 назви гір, височин, горбів; 13 назв урочищ; 2 полонини; потік; присілки сіл Річка Косівського р-ну, Верхній Ясенів, Бережниця, Хороцево Верховинського р-ну, міста Яремче тощо. "Погарем на Івано-Франківщині, – зазначає М.Габора, цитуючи І.Кузич-Березовського, – йменували також викорчуване місце, де залишали дерева з

гіллями сохнути, а потім їх спалювали” [2, 421].

Ровені, хутір, давніше **Ровень**. Належав до Довжанської с/р Дрогобицького р-ну. Перша писемна згадка про поселення припадає на 1855 р. – *Rowien* [21, 38]; 1907 р. – *Rowień* [27, 181]; 1947 р. – *Ровені* [16, 146]. У назві поселення теж відображено характерну ознаку місцевості, на якій населений пункт було засновано. Ойконім утворено від апелятива *ровень* (*ровінь*) ‘рівне поле або рівна сіножать у горах біля річки або потоку; рівнина’ [14 II, 179; 11, 62-63].

На Гуцульщині, крім апелятива *ровень*, послуговувалися ще й демінутивом *ровенька*, бо саме він став етимомом для назв урочищ та присілків сіл Брустури Косівського р-ну та Заріччя Надвірнянського р-ну, смт Верховина [2, 472].

Отже, зросло сьогодні увагу дослідників до діалектної лексики можна, серед іншого, пояснювати її суттєвою евристичною цінністю за розв’язання глото- і етногенетичних проблем, з’ясування окремих питань етнографії, фольклористики, літературознавства і, поза всілякими сумнівами, під час здійснення ґрунтовних ономастичних досліджень. Ми розглянули лише сім бойківських ойконімів, аналогічних топонімам Гуцульщини, етимонами для яких стали діалектні лексеми. Звичайно, аналізуючи мікротопоніми та ороніми Бойківщини, таких паралелей знайшлося б набагато більше.

- Бучко Д., Бучко Г. Становлення українських ойконімів на -иця / Дмитро Бучко, Ганна Бучко // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XV-XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – 390-395.
- Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник / Мирослав Габорак – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 656 с.
- Грінченко Б. Словарь української мови : [у 4 т.] // Збір. ред. журн. “Киевская старина”. Надр. з вид. 1907-1909 рр. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1-2.
- Гуцульські говори. Короткий словник // Відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині / Оксана Данилюк – Луцьк: Надстир’я, 1997. – 108 с.
- Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVIII ст. / М.О.Демчук – К.: Наукова думка, 1988. – 172
- Закревська Я. Вічно живе джерело / Ярослава Закревська // Гуцульська школа. – 1994. – №1. – 30.
- Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі // Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 253 с.
- Жерела до історії України-Руси : [у 7 т.] – Львів, 1885-1903. – Т. 2.
- Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики (Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів). – К.: Наукова думка, 1965. – 353
- Котович В. Походження назв населених пунктів Дрогобищини (наукові версії) / Віра Котович – Дрогобич: Посвіт, 2012. – 88 с.
- Лесів М. Українські говірки у Польщі / Михайло Лесів – Варшава: Український архів, 1997. – 496 с.
- Марусенко Т.А. Матеріали к словарю українских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.А.Марусенко // Полесье. – М.: Наука, 1968. – 206-255.
- Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2.
- Словник української мови : [в 11 т.] / ред. кол. : Білодід І.К. (голова) [та ін.]. – К.: Наукова думка. – Т. IV. – 1977. – 927 – Т. VI. – 1977. – 927 с.
- Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Вид. перше. – К.: Укр. Вид-во політ. літ., 1947. – 1064
- Франко І.Я. Етнографічна експедиція на Бойківщину: Збір. творів [у 50 т]. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – 68-99.
- Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія / Мирон Яким, Марія Зубрицька – Дрогобич: Коло, 2002. – 148 с.
- Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастикування / Тетяна Ястремська – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2008. – 424 с.
- Шематизмъ всего крила греко-католического епархій соединеныъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой. – Перемышль, 1892.
- Garl Kummerer Ritter von Kammersberg. Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien. – Wien, 1855. – 60 k.
- Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.
- Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi Przemyskiej – Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. – 429 s.
- Matricularum Regni Polonia Summaria. – Warszawa, 1907-1908. – Pars 1-3; 1910-1915. – Pars 4/1-3; 1919. – Pars 5/1-2.
- Prochaska A. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1343 do 1607 roku. – Lwów, 1890.
- Rudnyckij J. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny / Rudnyckij J. // Rozprawy z onomastyki słowiańskiej. – Lwów, 1939. – Т.1.
- Skorowidz gminny Galicyi. – Wiedeń, 1907. – 1023 s.
- Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII, cz. 1.

In the article deals with the origin of toponims (oikonims) Boikivshyny, motivated dialects that are certified and territory Galytskoy Hutsulshyny. It is proved that outlined dialect vocabulary efficiently operated and boikivskyh, and Gutsulian land.

Key words: Boikivshyna, Hutsulshyna, oikonym, toponim, place names, dialect vocabulary, vidapelyatyvne formation.

В статтє рассмотрено происхождение таких мотивированных диалектными апеллятивами топонимов (ойконимов) Бойковщины, которые засвидетельствованы и на Галицкой Гуцульщине.

Доказано, що охарактеризована діалектна лексика продуктивно функціонувала в бойковському і галицькому ареалі.

Ключеві слова: Бойковицина, Гуцульщина ойконим, топоним, діалектна лексика, отапелятивні образования.

УДК 811.161.2'373.232

ББК Ш 141.1 – 314

О 761

Роман Осташ

ВІДІМЕННІ ПРИЗВИЩА МЕШКАНЦІВ СЕЛА КОВАЛІВКИ НА ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ ФОНІ

У статті розглянуто кілька прізвищ мешканців села Ковалівки Коломийського району Івано-Франківської області. Ці прізвища походять від чоловічих власних особових імен – як слов'янських автохтонних, так і церковних за походженням: Бідаш, Ковцуняк, Кузьмєнчук, Лесюк, Луц'як, Морозюк. рунтуючись на матеріалі Реєстру Війська Запорозького 1649 року, розглянуто етимологію імен, від яких вони утворилися, їх популярність у минулі століття, а також список і географію спільнокореневих прізвищ, споріднених із аналізованими прізвищами мешканців села Ковалівки.

Ключові слова: Гуцульщина, Покуття, село Ковалівка, Реєстр Війська Запорозького 1649 року, прізвище, власне особове ім'я.

Для аналізу обрано кілька прізвищ із книги Миколи Лесюка “Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) [1]. Частина з них має виразне відіменне походження, деякі ж потребують глибшого ономастичного екскурсу в минуле. Тому для порівняння ми використали вже опубліковані словникові статті про імена з Реєстру Війська Запорозького [3; 4], доповнивши їх новими матеріалами. У пункті “VII. Прізвища” кожної словникової статті подано однокореневі прізвища з різних регіонів України, які демонструють широку географію (від Чернівеччини до Слобожанщини) їх поширення в сучасний період. У словникових статтях приголосні в дужках позначають виносні літери в оригіналі пам'ятки; інколи такі виносні літери могли позначати тверду або м'яку (як це вимовлялося у кожному конкретному прикладі – зараз це вже неможливо встановити) вимову приголосного; напр., виносне (с) в імені *Ле(с)* означає, що кінцеве с могло вимовлятися твердо або м'яко. Літери *ε, ε* у наведених прикладах із Реєстру дорівнюють сучасній літері *е*, тобто

прізвищеву назву *Лесе(н)ко* з Реєстру слід читати як [лесенко].

БІДАШ, із другої хвилі поселенців [1, 137] – пор. власне особове ім'я з Реєстру Війська Запорозького 1649 року: **Б дань І.** Походження: відапелятивне слов'янське автохтонне ім'я (Демчук 134). На думку П.П. Чучки, це давнє слов'янське захисне особове ім'я прізвищового типу. Нині українцями ім'я *Біда* вже не використовується, але воно щедро представлене серед 13 областей України (Чучка 2011, 50).

II–III. Б дань Гоньчарєнко, 188 (Бр).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) пор. Ива(н) Бида, 22; Макси(м) Бидаче(н)ко, 178; Васко Б да, 391; б) (в інших пам'ятках) пор. Павелъ Б да (Чернігів, 1732 р.; Роспись 19); Bida, Bidula (1785–1788 рр.; Панчук 156–157); Bidak, Bidny (1819–1820 рр.; Панчук 157); Бідюк Bidjuk (1785–1788 рр.; Фаріон 144); Бідай Biday (1819–1820 рр.; Фаріон 144).

V. Пам'ятки, словники: Beda (XIII ст.; АЗ 121); Б дникъ, Бидникъ (прізвища) (2-га пол. XIX ст.; Кравченко 181).

VII. Прізвища: пор. Біда (ГБ 17); Біда (Горпинич 387/Чрг обл.; ЗА: Трн обл; СП 45); Бідак, Бідах [СП 45]; Бідах (СПЖЛ, I, 105); Бідаш (ГБ 17; ГК 24; Горпинич 36); Бідаш (ЕР: АР Крим, Вн обл, Днц обл, Жт обл, Зп обл, ІФ обл/Надвірнянський р-н, Кв обл, Крв м, Лг обл, Плт м, Плт обл, См м, Хрк обл, Хрс обл, Чрк обл; СПЖЛ, I, 105); Бідашко, Бідєн (СП 45); Бідєнко (ГБ 17; Горпинич 315; СП 45); Біденко (ГК 24; СПЖЛ, I, 105); Бідєнний (СП 45); Бідун (Горпинич 36; ЗА: Трн обл); Бідуха (СПЖЛ, I, 105); Бідюк (СП 45); Бідюк (СПЖЛ, I, 105); Бідяк (СП 45).

КОВЦУНЯК [куцун'як] [1, 137]. Вимова прізвища підказує, що вихідною формою прізвища могло бути *Куцуняк*. Про прізвища з початковим **Куц-** уже говорилося раніше в окремій розвідці [2].

VII. Прізвища: Ковцуняк (ЕР: Днп обл; Жт обл; ІФ обл – ІФ м, Коломийський р-н, Надвірнянський р-н, м. Калущ, Микуличин, м. Снятин, м. Тисмениця; Лв обл; Лг обл; Мк обл; Од обл; Трн обл; Чрг обл); Ковцун, Ковцун (СП 179).

КУЗЬМЄНЧУК [1, 137] – пор. власне особове ім'я з Реєстру Війська Запорозького 1649 року: **Ку(з)ма І.** Походження: фонетичний варіант від імені Ко(з)ма, який своєю чергою є фонетичним варіантом від церк. імені Косма (ЛБ 217).

II. Приклади: Кузма Черевань, 107 зв.; Кузма Денисе(н)ко, 209; Кузма Кусько, 343; Кузма Канеє(ц) Клише(н)ко, 400 зв.; Кузьма Павленько, 410 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Кузьма 3: Б 1, Крп 1, Прл 1; Ку(з)ма 84: Чг 14, Чрк 3, Кнв 23, Ум 8, Кв 19, М 9, Плт 6, Чрн 2; Кузма 130: Чрк 22, Крс 11, Б 12, Бр 5, Клн 4, Кв 1, П 25, Крп 12, М 6, Плт 9, Прл 6, Н 2, Чрн 5; Куз ма 4: П 1, Крп 1, Прл 2; Кузьма 25: Крс 2, Б 2, Клн 1, П 8, Крп 1, Прл 7, Н 2, Чрн 2.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ми(с)ко Ку(з)ми(н) зять, 8; Степа(н) Ку(з)мовичь, 66; Педина Ку(з)ме(н)ко, 156; едорь Ку(з)менько, 173; Ива(н) Ку(з)ме(н)ко, 209; є(с)ко Кузма, 354; б) (в інших пам'ятках) пан васко кузмич (Судомир, 1361 р.; ССМ 526); иванъ кузми(ч) (1371 р.; Грамоти 44); Ива(ш)ко Ку(з)мичь (1576 р.; ОО 64); полковника конного Михайла Кузьменка (Батурич, 1693 р.; ЛІМ, II, 375).

V. Пам'ятки, словники: кузьма (XIV–XV ст.; ССМ 527); Kuzma Antonowicz (1523 р.; AS, III, 250); Я князь К зма... чиню знаменито (Краків, 1539 р.; AS, IV, 229); Kuzma zuczek (1544 р.; ЛР 291); К (з)ма рыболовъ (Київ, 1552 р.; Картотека); к (з)ма воро(т)никъ (Вінниця, 1552 р.; Картотека); Рап К zma Szcz gowsky (1569 р.; ДБВ 158); Кузма Гапонови(ч) (1570 р.; ОО 40); Ку(з)ма Скри(п)ка (1609 р.; ДМВН 130); борчане мужи Бороцькі на імє... Денис и Кузма (1637 р.; Шамрай 92); подьданы(х)... Ку(з)му вису(р)ку, ми(с)ка носача (Київ, 1643 р.; Картотека); Ку(з)ма Тонконоженко, козакъ (1731 р.; ДНРМ 234); Кузма Островській (1752 р.; АК, II, 559).

VI. Сучасний словник: оф. Кузьма́ (ВІЛ 70; Трійняк 185).

VII. Прізвища: Ку́зьма (Чучка 310); Кузьма́ (ВГП 174; Редько, I, 553; Трійняк 186; Чучка 310); Кузьма (ЗА: Льв м); Кузьма́к (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьме́нко (ВГП 174; ГБ 66; ГК 122; Горпинич 131; Редько, I, 553; Стехна 70; Трійняк 186); Кузьменко, Кузьменков (СПЖЛ, I, 375); Кузьменчук (ЕР: АР Крим, Вл обл, Вн обл, Днп м, Днп обл, Днц обл, Жт обл, ІФ м, Кв м, Кв обл, Крв м, Льв м, Мк м, Мк обл, Од м, Плт обл, Рв обл, Хм обл, Хрс обл, Чрк обл); Кузьменчу́к, Кузьменю́к (Трійняк 186); Кузьменя (СПЖЛ, I, 375); Кузьмечко (ЗА: Днц обл); Ку́зьмик (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́н (Горпинич 25; Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́на, Кузьміні́ць, Кузьміні́цький

(Трійняк 186); Кузьмі́нський (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмінчу́к, Кузьмінію́к (Редько, I, 553); Кузьмі́ха (Трійняк 186); Кузьмі́цький (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́ч (ГБ 66; Горпинич 213; Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́чівський, Кузьмі́ченко (Трійняк 186); Кузьмі́чук (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́шин, Кузьмі́шин, Кузьмі́щів (Трійняк 186); Ку́зьмів (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́в (Редько, I, 553); Кузьмі́н (ВГП 175); Кузьмі́нський (Редько, I, 553); Кузьмі́ович, Кузьмі́ук (Редько, I, 553; Трійняк 186); Кузьмі́юк, Кузьмі́як (Трійняк 186); Кузьмі́як (Редько, I, 554).

ЛЕСЮ́К [1, 137], інколи про окремих носіїв – **ЛЕСЮ́К** [1, 63] (утворене від імені Лесь за допомогою суфікса **-ук**) – пор. власне особове ім'я з Реєстру Війська Запорозького 1649 року: **Ле(с) І**. Походження: усічено-суфіксальний дериват, утворений за допомогою однофонежного суфікса **-с/-с'** від імен [О]ле[кса], [О]ле[ксандр] (Редько I, 592; Трійняк 261), Ле[в] (Трійняк 191), Ле[он], Ле[онід] (Трійняк 192–193).

II. Приклади: Ле(с) И(з)борубче(н)ко, 14; Лесь Ма(н)ко(в)ченько, 155; Ле(с) Стеце(н)ко, 174; Лесь Ха(н)даче(н)ко, 176 зв.; Лесь Бо(р)мисарь, 178; Лесь Ивасче(н)ко, 128; Лесь нуприє(н)ко, 182 зв.; Лесь Утрикуша(н)ко, 183; Ле(с) Ра(д)ченько, 202.

III. Варіанти, кількість носіїв: Лесь 8: Ум 1, Бр 6; Ле(с) 8: Ум 2, Бр 2, Клн 3, Прл 4; Ле(с) 1: Чг.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Дмитро Лесе(н)ко, 6 зв; Павло Лесенько, 180 зв.; Петро Лесюче(н)ко, 197; Павло Лесе(н)ко, 201; ґєдо(р) Лесенько, 360 зв.; Миско Лесе(н)ко, 362; б) (в інших пам'ятках) па(н) Стрыжо(в)скы(и)... стави(л) пере(д) нами... Романа Лесе(н)ка з Супр нова (Брацлав, 1578 р.; ДБВ 208); Ма(р)ти(н) Лесе(н)ко (1659 р.; Крикун 84); Matwey Lesenko (Овруч, 1710 р.; АЮЗР 6/II, 3); Иван Григориев сын Лесенко (Харків, 1782 р.; РС-1, 116); Лесевичі – старшинський рід на Полтавщині XVIII–XIX ст. (ЕУ, IV, 1288).

V. Пам'ятки, словники: Лесь (одночленне іменування) (Житомир, 1609 р.; Картотека); Лесь Ти(м)ченко (1659 р.; Крикун 84).

VI. Сучасний словник: розм. Лесь від оф. Лев, Левко́, Леон, Леонід, Олексáндр, Олексій, Олєкса (Трійняк 191–193, 261, 264); оф. (документальне) Лесь (ВІЛ 72).

VII. Прізвища: Лесевич (Трійняк 262); Лесейко (Редько, I, 592; Трійняк 263); Лесенко

(Трійняк 262); Лесенько, Лесенюк (СП 209); Лесечко (Трійняк 262); Лесечко (Редько, I, 592); Лесик (СП 209; Чучка 335); Лесик (СПЖЛ, II, 13); Лесин (Редько, I, 592; СП 209); Лесич (ЗА: Хрк м; Трійняк 262); Лесішин (Редько, I, 592; Трійняк 262); Лесів (ЗА: Лв обл; Редько, I, 592; СП 209; Трійняк 262; Чучка 335); Лесів (СПЖЛ, II, 13); Лесівненко, Лесівський (Трійняк 262); Леско, Леско, Лескович, Лесович (Чучка 335); Лесун (ЗА: Хрк м; Трійняк 262); Лесь (Горпинич 7; Редько, I, 592; Трійняк 262); Лесь [Лись] (Чучка 335); Лесько (СП 209; Чучка 335); Лесько (СПЖЛ, II, 13); Лесьо (Трійняк 262; Чучка 335); Лесюк (Редько, I, 592; СП 209; Трійняк 262; Чучка 335); Лесюк (Панчук 140; СПЖЛ, II, 13); Лесюн (ЗА: Хрк м); Лесючевський, Лесюченко, Лесючко, Лесючок, Лесяк (Трійняк 262).

ЛУЦАК [1, 137] – пор. власне особове ім'я з Реєстру Війська Запорозького 1649 року: **Лу(ц) І.** Походження: утворене від імен із початковим **Лу-** (Лука, Лукіанъ) за допомогою однофонежного суфікса **-ц/-ц'.**

II. Приклади: Лу(ц) Ки(й)ковъ зять, 17 зв.; Луць Блажъченъко, 171 зв.; Лу(ц) Гришовъ бра(т), 177 зв.; Луць Ма(р)тише(н)ко, 178 зв.; Лу(ц) Ла(н)тво(й)тъ, 182.

III. Варіанти, кількість носіїв: Лу(ц) 3: Чг 1, Бр 2; Луць 3: Ум 1, Бр 2.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ива(н) Луце(н)ко, 23 зв.; Степанъ Луце(н)ко, 43 зв.; Мись Луценъко, 173 зв.; Анъдр й Луце(н)ко, 191 зв.; б) (в інших пам'ятках) селищо гд Луцевичи сед ли (Луцьк, 1463 р.; ССМ 559); Потопъ Луценко (1756 р.; АК, V, 194); Клим Демянов сын Луценко (Харків, 1782 р.; Редько, I, 96); Петръ Федоровъ Луцьши(н) (1795 р.; РПН 52).

V. Пам'ятки, словники: Лу(ц) Шучичъ (1576 р.; ОО 54); Lucz Makiska (XVI ст.; ОКРЗ III, 269); Луц (1620 р.; ВО 296); Луць Хулич (1913 р.; Свенц. 149).

VI. Сучасний словник: розм. Луць від оф. Лука, Лук'ян, Лукіан (Трійняк 198, 200).

VII. Прізвища: Луц (ЗА: Лв м; Редько, I, 621; СП 218); Луца [Редько, I, 621]; Луцай (ГБ 74; Горпинич 351; Редько, I, 621; Стехна 72; Трійняк 198); Луцак (Редько, I, 621; СП 218; Трійняк 198; Чучка 349); Луцан (ЗА: Лв м; Трійняк 198); Луцанич, Люцанюк (Трійняк 198); Луцась (Редько, I, 621; Трійняк 198); Луцевич (ЗА: Лв м; Трійняк 198); Луцейко (ЗА: Лв м; Редько, I, 621; Трійняк 198); Луценкевич (СП 218); Луценко (ГБ 74; Горпинич 7; Редько, I, 621; СП 218; Трійняк

198); Луценкович (Трійняк 198); Луцик (ГБ 74; СП 218; Чучка 349); Луцішин (Редько, I, 621; Трійняк 198); Луців (Редько, I, 621; СП 218; Трійняк 198); Луцій (СП 218; Трійняк 198); Луцович (Трійняк 198; Чучка 349); Луцук (СП 218; Трійняк 198); Луць (ГК 138; Горпинич 7; Редько, I, 622; СП 218; Трійняк 198; Чучка 349); Луцьків (СП 218); Луцьо (Трійняк 198); Луцюк, Луцяк (Редько, I, 622; СП 218; Трійняк 198; Чучка 349).

МОРОЗІЮК [1, 137] – пор. власне ім'я з Реєстру Війська Запорозького 1649 року: **Моро(з) І.** Походження: а) слов'янське ім'я відапелятивного походження (Демчук 158); б) “від східнослов'янської назви явища природи *мороз*. Найдавніші свідчення цього імені приносять писемні пам'ятки із затисянських районів Угорщини, зокрема з комітату Саболч (1226 р.), та з Румунії (1530 р.)... Від імені *Мороз* досить рано почали утворюватися патроніми” (Чучка 2011, 248).

II–III. Моро(з) Голубе(ц)ки(й), 180 зв. (Бр).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) трошъко Моро(з), 73 зв.; трушъко Моро(з), 75; Иванъ Моро(з)ко, 184; Гарасымъ Морозъ, 197; б) (в інших пам'ятках) пану Андрю Морозови (Київ, 1459 р.; ССМ 614); дмитре(ц) морозъ (Канів, 1552 р.; Картотека 26); Гриць Мороз (Луцьк, 1575 р.; АЮЗР 8/VI, 428); (т) Дениса Мороза (1659 р.; ЛРК 96); жалобу на атамана кошев[ого] Якова Мороза (Батурина, 1696 р.; ЛІМ II, 488); Яков Мороз (1698 р.; ДГК 58); Павло Морозъ (1756 р.; АК, V, 183).

V. Пам'ятки, словники: Maraz, Moraz (XIII ст.; АЗ 121); Мороз (прізвище) (Чернігівщина, 1858 р.; Список 1, 21).

VII. Прізвища: Мороз (ГБ 82; ГК 155; ГК 155; Горпинич 23; ЗА: Вл обл; Редько, I, 707; СП 240); Мороз (ЗА: Хрс обл, Чрк обл; Панчук 123; СПЖЛ, I, 72); Морозан (ЗА: Мк м; СПЖЛ, I, 72); Морозевич (СП 240); Морозенко (ГБ 82; ГК 155; Редько, I, 707); Морозенко, Морозів, Морозко, Морозов (СПЖЛ, II, 72); Морозов (ГБ 82; ГК 155; Редько, I, 707; СП 240; Стехна 75); Морозович (Редько, I, 707); Морозович (СПЖЛ, II, 72); Морозівський (Редько, I, 707; СП 240); Морозюк (ГК 155; Горпинич 62; Редько, I, 707; СП 240).

Отже, імена, які лягли в основу ковалівських прізвищ, є давніми. Це стосується і слов'янських автохтонних, і церковних за походженням імен. Прізвища утворені вже від тих церковних варіантів імен,

які адаптовані на українському мовному ґрунті. Писемні пам'ятки підтверджують міцне вкорінення цих антропонімів ще з глибокої давнини. А самі прізвища фіксуються зараз не лише на території Косівського району, а й в інших регіонах України, що може свідчити, з одного боку, про широку географію їх побутування віддавна (імена з компонентом **Б д-, Куз-/Кузь-, Лес-/Лесь-, Луц-/Луць-, Мороз-**), а з другого боку, про можливу міграцію прізвища **Ковцуняк** (за даними одного з електронних ресурсів (ЕР) значна кількість носіїв цього прізвища, із усіх зафіксованих по Україні 364 носіїв, концентрується саме в Івано-Франківській області) разом із його носіями в інші регіони України. Однак останнє (стосовно прізвища **Ковцуняк**) – лише припущення, яке потребує дальшого вивчення.

Умовні скорочення назв полків із Реєстру Війська Запорозького 1649 року

Б – Білоцерківський; **Бр** – Брацлавський; **Кв** – Київський; **Клн** – Кальницький; **Кнв** – Канівський; **Крп** – Кропивнянський; **Крс** – Корсунський; **М** – Миргородський; **Н** – Ніжинський; **П** – Переяславський; **Плт** – Полтавський; **Прл** – Прилуцький; **Ум** – Уманський; **Чг** – Чигиринський; **Чрк** – Черкаський; **Чрн** – Чернігівський.

Умовні скорочення джерел

- АЗ** Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття : монографія / Павло Чучка ; Міністерство освіти і науки України ; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 671 с.
- АК** Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Т. II / Упоряд. : Гісцова Л.З., Демченко Л.Я., Кузик Т.Л., Муравцева Л.М., Сухих Л.А. – К., 2000. – 751 с.; Т. V : Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Упоряд. : Гісцова Л.З., Демченко Л.Я., Кузик Т.Л., Муравцева Л.М. – К. : ВІПОЛ, 2008. – 528
- АЮЗР** Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1859–1914. – Ч. 1–8.
- ВГП** Горпинич В.О. Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах : словник / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 2007. – 382 (Ономастика і апелятиви ; вип. 29).
- ВІЛ** Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська ; за ред. В.М. Русанівського. – 3-те вид., випр. і доп. – К. : Наукова думка, 2005. – 335
- ВО** Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620

- року) / Переклад, упорядк. і передмова Ірини Ворончук ; НАН України ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Київ ; Старокостянтинів, 2001. – 416 с.
- ГБ** Горпинич В.О. Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник) / В.О. Горпинич, Ю.Б. Бабій. – Дніпропетровськ : Пороги, 2004. – 140 – (Ономастика і апелятиви ; вип. 29).
- ГК** Горпинич В.О. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (Словник) / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 272 – (Ономастика і апелятиви ; вип. 28).
- Горп** Горпинич В.О. Прізвища степової України : словник / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 408 с.
- Грам** Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показники М.М. Пещак ; відп. ред. В.М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1974. – 256 (Серія “Пам'ятки української мови”).
- ДБВ** Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упорядники Микола Крикун, Олексій Піддубняк. Вступ Миколи Крикуна. – Львів : Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, 2008. – 1217 с.
- ДГК** Древности города Купянска. 1675–1699 : документи по основанию, истории и первым годам существования города. – Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2011. – 60 с.
- ДМВ** Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : збірник актових документів / Підгот. до вид. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. – К. : Наукова думка, 1981. – 316 (Пам'ятки української мови XVII ст. ; Серія актових документів і грамот).
- ДНР** Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / [підгот. до вид. В.А. Передрієнко]. – К. : Наукова думка, 1976. – 416 с.
- Демч** Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 171 с.
- ЕР** Вся Украина – жители [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nomer.org/allukraina/>
- ЕУ** Енциклопедія українознавства : т. 4. – Перевидання в Україні / Наукове Товариство імені Т. Шевченка у Львові. – Львів, 1994. – 1205–1600.
- ЗА** Записи автора статті.
- Карто** Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові. – Рукопис.

Кравченко	Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини / Л.О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 198 с.		області ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Ч. 1. – Т. 1. – Вінниця : Консоль, 2003. – 284 с.
Крикун	Перепис Подільського козацького полку 1659 року // Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття : статті і матеріали / Микола Крикун. – К. : Критика, 2006. – 67–97.	РС-1	Ревизская сказка войсковых обывателей города Харькова 1782 года / Государственный архив Харьковской области ; Харьковский частный музей городской усадьбы. – Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007. – 200 (Слобожанские родоводы).
ЛБ	Лексикон словенороський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В.В. Німчука; [відп. ред. К.К. Цілуйко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 (Пам'ятки української мови XVII ст. ; Серія наукової літератури).	Свенц.	Свенціцький І. Бойківський говір села Бітля / Іларіон Свенціцький // ЗНТШ. – 1913. – Кн. II. – Т. СХІV. – Львів. – 117–153.
ЛІМ	Листи Івана Мазепи / Упор. та автор. вступн. дослідж. В.В.Станіславський ; [відп. ред. В.А.Смолій]. – Т. 2 : 1691-1700 – К. : Інститут історії України НАНУ, 2010. – 752 с.	СП	Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [гол. ред. Лук'янюк К.М.; уклад. Бабич Н.Д., Колесник Н.С., Лук'янюк К.М., Скаб М.В., Редька Я.П.]. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.
ЛР	Крип'якевич І.П. Львівська Русь в першій половині XVI ст. : дослідження і матеріали [Текст] / І.П. Крип'якевич ; упор. М. Капраль. – Львів, 1994. – 390 – (Львів. іст. праці. Джерела ; вип. 2).	СПЖЛ	Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова; [за ред. проф. К.Д. Глуховцевої]. – Луганськ, 2011. – Т. 1 : 388 ; Т. 2 : 364 с.
ЛРК	Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : збірник актових документів / Підгот. до видання О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило ; [відп. ред. І.П. Чепіга]. – К. : Наукова думка, 1986. – 223 (Пам'ятки української мови ; Серія ділових документів і грамот).	Список 1	Список козацьких родів Сосницького повіту. Ч. 1. Ревізькі сказки 1858 року. Зошит 1. Містечко Снявка, Стольне і села / Уклав Євген Чернецький. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2010. – 40 с.
ОКРЗ	Описи королівщин в руських землях XVI в. // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895–1900. – Т. I–III.	ССМ	Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1977. – 631 с.
ОО	Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упор. В. Атаманенко ; [ред. Л. Винар]. – Острог, 2004. – 384 (Серія “Історичні джерела” ; т. 1).	Сте-хна	Стехна П.М. Сучасні прізвища Запорізької Приазовщини : словник / П.М. Стехна. – Дніпропетровськ, 2009. – 91 с. (Ономастика і апелятиви ; вип. 33).
Панчук	Панчук Г.Д. Антропонімія Опілля : матеріали для спецкурсів та спецсеминарів / Галина Панчук. – Тернопіль : Тернопільський держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2001. – 195 с.	Трійняк	Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк ; [відп. ред. І.М. Железняк]. – К. : Довіра, 2005. – 510 с.
Редько	Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у двох томах / Юліян Редько ; Наукове Товариство ім. Шевченка. – Львів, 2007. – Т. 1–2.	Фаріон	Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття : з етимологічним словником / Ірина Фаріон ; НАН України ; Інститут народознавства. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.
Реєстр	Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підготували до друку : О.В. Тодійчук (головний упорядник), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. – К. : Наук. думка, 1995. – 592 (Джерела з історії українського козацтва).	Чучка	Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 703 с.
Роспись	Именная роспись Черниговского полка 1732 года. – Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2010. – 144 с.	Чучка 2011	Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.
РПН	Легун Ю. Ревізійний перепис населення 1759 р. : Брацлавська губернія / Юрій Легун, Олександр Петренко ; Державний архів Вінницької	Шамрай	Шамрай М.А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського / Маргарита Шамрай ; НАН України ; Інститут української археографії та

джерелознавства імені
М.С. Грушевського; Національна
бібліотека України
імені В.І. Вернадського. – К.: НБУВ,
2005. – 332 с.

1. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 328 с.
2. Осташ Н. До питання про етимологізацію гуцульських прізвищ / Надія Осташ, Роман Осташ // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – 63–67.
3. Осташ Р.І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 2 / Роман Осташ // Слово і доля: збірник на пошану Уляни Єдлінської / Відп. ред. Н.В. Хобзей / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 14. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – 97–121.
4. Осташ Р.І. Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 11-13 / Роман Осташ // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – 347–410.

Загальні умовні скорочення

АР Крим – Автономна Республіка Крим; **Вл обл** – Волинська область; **Вн обл** – Вінницька область; **Днп м** – м. Дніпропетровськ; **Днп обл** – Дніпропетровська область; **Днц обл** – Донецька область; **зв.** – зворотний бік аркуша; **Жт обл** – Житомирська область; **Зп обл** – Запорізька область; **ІФ м** – м. Івано-Франківськ; **ІФ обл** – Івано-Франківська область; **Кв м** – м. Київ; **Кв обл** – Київська область; **Крв м** – м. Кіровоград; **Крв обл** – Кіровоградська область; **Лв м** – м. Львів; **Лв обл** – Львівська область; **Лг обл** – Луганська область; **м.** – місто; **Мк м** – м. Миколаїв; **Мк обл** – Миколаївська область; **обл.** – область; **Од м** – м. Одеса; **Од обл** – Одеська область; **оф.** – офіційний варіант імені; **Плт м** – м. Полтава; **Плт обл** – Полтавська область; **пор.** – порівняй; **р.** – рік; **Рв обл** – Рівненська область; **розм.** – розмовний варіант імені; – село; **См м** – м. Суми; **Трн обл** – Тернопільська область; **Хм обл** – Хмельницька область; **Хрк м** – м. Харків; **Хрк обл** – Харківська область; **Хрс обл** – Херсонська область; **церк.** – церковне; **Чрг обл** – Чернігівська область; **Чрк обл** – Черкаська область.

A number of surnames of residents of the village of Kovalivka, Kolomyia District, Ivano-Frankivsk Region are considered in the article. These surnames derived from male proper names – both Slavonic autochthonic and ecclesiastical by their origin: Bidash, Kovtsunyak, Kuzmenchuk, Lesyuk, Lutsak, Morozyuk. Based on the materials of the Register of Zaporozhzhya Army of 1649, etymology of names they derived from, their popularity in the past centuries as well as the list and geography of distribution of surnames with common root that are congenial with analyzed surnames of the residents of the village of Kovalivka are considered.

Key words: *Huzulshchyna, Pokuttya, village of Kovalivka, Register of Zaporozhzhya Army of 1649, surname, personal proper name.*

В статті розглянуто декілька родин жителів села Ковалівки Коломийського району Івано-Франківської області. Ці родини походять від чоловічих власних імен – як слов'янських автохтонних, так і церковних по походженню: Бідаш, Ковцуняк, Кузьменчук, Лесюк, Луцак, Морозюк. Базуючись на матеріалі Реєстра Войска Запорозького в 1649 року, розглянуто етимологію імен, від яких вони походять, їх популярність в минулі століття, а також список і географію общекоренних родин.

Ключевые слова: *Гуцульщина, Покуття, село Ковалівка, Реєстр Войска Запорозького в 1649 року, фамилия, собственно личное имя.*

УДК 811.161.2'373.2
811.161.2'28

Тетяна Гаврилова, Зоя Денисенко

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА БАЗА МІСЦЕВОЇ ТОПОНІМІЇ (зіставний аспект)

У статті здійснено зіставний аналіз географічної номенклатури як лексико-семантичної бази мікротопонімів двох діалектних та етнографічних регіонів – середньонадніпрянського й покутсько-буковинського, зокрема деяких говірок Черкащини – з гуцульськими.

Ключові слова: *ономастикон, оном, апелятив, пропріатив, мікротопонім, говірка.*

Ономастикони різних регіонів характеризуються певними особливостями, співвідносними з діалектними опозиціями у сфері апелятивної лексики [8, 3]. Географічні пропріативи завдяки своїй локалізаційній суті певним чином ув'язуються з мовними особливостями краю. Найбільш тісні зв'язки з місцевими говірками, звичайно, у мікротопонімів. З'являючись та функціонуючи в живому мовленні жителів обмеженої території, мікротопоніми маркуються рисами місцевого мовного середовища на всіх лінгвальних рівнях. Отже, твірною (у широкому розумінні) базою мікротопонімії, як правило, є певна говірка (рідше – кілька суміжних говірок). Тому саме регіональне дослідження місцевої топонімії вчені вважають виправданим та найбільш результативним. У цьому плані цікавим й ефективним є зіставний аналіз мікротопонімів кількох діалектних ареалів. Це дає змогу глибше уявити спільне та

рельєфніше побачити регіональну специфіку йменотворення. Українська топоніміка (зокрема й мікротопоніміка) на сьогодні має вже значний науковий доробок, але праць, де б було здійснено порівняння власних географічних назв кількох діалектних масивів, небагато. Це, а також наукова доцільність наукового вивчення місцевої топонімії зумовлюють актуальність пропонованої розвідки.

Робимо спробу порівняти лексико-семантичну базу мікротопонімів двох діалектних та етнографічних регіонів – середньонадніпрянського й покутсько-буковинського, зокрема деяких говірок Черкащини – з гуцульськими. Ці два масиви різняться й природньо-кліматичними умовами, і соціально-економічним та історичним розвитком, культурними й релігійними традиціями тощо. Як відомо, вони належать до різних діалектів української мови – південно-східного та південно-західного. Усе це позначилося на формуванні місцевих топонімів.

Природно, мікротопоніми всього українського мовного континіуму мають спільні ознаки, зумовлені належністю мові одного етносу, ідентичними категорійними рисами пропріативів, дією єдиних топонімоторних закономірностей, впливом літературної мови як об'єднувального фактора тощо. Однак, як лексичним одиницям окремих говірок, їм притаманні вузькомісцеві риси. Ця специфіка виявляється на всіх мовних рівнях, а також – у продуктивності певних типів ономів, їхніх словотворчих засобів тощо.

Діалектною своєрідністю позначена місцева ойконімія та інші семантичні підкласи мікротопонімів. Регіональну специфіку місцевої топонімії зумовлюють як внутрішні, так і позамовні чинники. Серед перших найвагомим фактором вважаємо діалектну диференціацію української мови, неоднакове мовне “сусідство”. Екстралінгвальними чинниками, зрозуміло, є особливості історії кожного з регіонів, різне географічне положення, а звідси – господарська зорієнтованість тощо. Ономастичний простір змінюється від району до району, від області до області, залежно від характеру заселень цих територій, від специфіки занять жителів і від природних особливостей [17, 46].

Досить виразні відмінності в мікротопонімії спостерігаємо на лексико-семантичному рівні. Фактажем для зіставлення слугують географічні пропріативи Черкащини, зібрані з уст місцевих жителів й проаналізовані авторами статті [16], та

відомості словників і праць дослідників ономії покутсько-буковинських говірок [6; 7; 9; 13; 14; 15].

Семантика твірних для мікротопонімів слів різноматна. У статті найбільшу увагу звернено на географічну номенклатуру, що лягла в основу ономів або є її потенційною базою. Відомо, що *nomina topographica* – вагомий фундамент для появи мікротопонімів. Географічні терміни, на основі яких постали топоніми, умовно диференціюємо на такі: а) ті, що позначають особливості ландшафту; б) характеризують ґрунти; в) пов'язані з водними об'єктами; г) репрезентують характер фауни та флори краю; ґ) мають відношення до корисних копалин та загалом до господарства місцевих мешканців; д) вербалізують поняття “дорога” тощо.

Ономи як секундарний шар лексики, як відомо, постають на базі апеліативів та пропріативів. Щодо останніх, то яскравими маркерами порівнюваних регіонів є власні назви, похідні від яких та самі вони широко представлені в місцевій топонімії. Так, на Черкащині це *Дніпро, Рось, Холодний Яр, Чернеча гора, Черкаси, Канів, Чигирин* тощо. На Гуцульщині відповідно – *Прут, Тиса, Черемош, Буковина, Карпати, Говерла, Чернівці, Дрогобич, Коломия, Косів* тощо. Фіксуємо пов'язані з ними назви *Придніпровське* (Чорн. Черк.), *Придніпровський м-р* (м. Черкаси), к. *Зарось* (с. Стеблів К.-Шевч. Черк.), *Черкаський бір* (м. Черкаси) тощо; *Чорний Черемош* (с. Ясенів Верхов. Ів.-Фр.), *Буковець* (Верхов. Ів.-Фр.), *Черемошка* (Верхов. Ів.-Фр.), *Тисмениця* (Надвір. Ів.-Фр.), *Великий Буков'єн, Малий Буков'єн* (с. Криворівня Верхов. Ів.-Фр.), *Чорна Тиса* (м. Рахів Зак.).

Порівнювані території, як уже зазначалось, мають неоднаковий ландшафт. Рівнинна загалом місцевість Черкаської області вербалізована відповідними географічними термінами (*поле, степ, левада* тощо), це зумовило виникнення мікротопонімів на зразок пасовище *Поле* (с. Виноград Лис.); к. *Степок* (с. Вербувата Христ.), поле *Степок* (с. Ташлик Сміл.), *Лука* (Кан.), к. *Луки* (с. Ярошівка Кат.), к. *Левади* (с. Сухини К.-Шевч.), к. *Польовий* (с. Свинарка Ум.), поле *Рівне* (с. Хмільна Кан.). Ця географічна номенклатура функціонує й у мовленні жителів західного ареалу, але ономізується вона рідше.

Деяку семантичну різницю спостерігаємо в лексемі *царина*. Слово багатозначне [див. 4, 1358]. У говірках

Черкаського краю воно функціонує з такими значеннями: “рівнина”, “площа”, “початок села”, “центр села”, “кінець села”, “неорана земля”, “пасовище” тощо. Це виявлено в мікротопонімії нашого регіону: в’їзд (до села) *Царина* (с. Юрківка Звен.), виїзд (із села) *Царина* (с. Тинівка Жашк.), центральна площа села *Царина* (Велика Бурімка Чорн.). Подаємо деякі тлумачення цього онома безпосередньо жителями говірок: к. *Царина* (с. Перервинці, Драб.) – [Царина]: [бо куток л’уди засил’ил’и на ни’ораних земл’ах //], пасовище *Царина* (с. Хмільна, Кан.) – [Царина]: [бо край сила на гор’і / де погана зимл’а // там н’іколи ни д’балос’а //], к. *Царина Дубійвська* (с. Білозір’я, Черк.) – [Царина Дуб’їївс’ка]: [це така низина / пасовищ’е / туди / до Дуб’їївки //] [16, 435].

На Гуцульщині ж превалує лексема зі значенням “сіножать”, “пасовище”, “поле”, “більший куток поля”, “город” [9, 205], напр.: поле *Царина* (с. Середній Майдан Надв. Ів.-Фр.).

Супроти Черкащини порівнювана з нею географічна зона представлена грядою Карпат, що активізує процеси мікротопонімізації пов’язаних із цим апелятивів – географічних термінів. Тому топонімічну вербалізацію такого рельєфу репрезентовано в місцевих говірках, наприклад, такими назвами: к. *Гряда* (*Греда*) (с. Лісна Слобідка Колом. Ів.-Фр.) – похідне від *гряда* “гірське пасмо” [10, 1, 608], к. *Жбир* (с. Пробійнівка Верхов. Ів.-Фр.) – ономізований апелятив *жбир* “скала” [13, 226]; *Присліп* – “перевал”, власна назва гори [9, 157]; к. *Яришця* (с. Печеніжин Колом. Ів.-Фр.), утворене на основі місцевого географічного терміна *яришця* – “стрімка дика гора; полонина” [13, 213]; *Магура* – “власна назва гори” [9, 118]; к. *Горішній Куц* (с. Стопчатів Кос. Ів.-Фр.), к. *Горішня Сигма* (с. Білі Ослави Надв. Ів.-Фр.) Апелятив *буркут* у гуцульських говірках функціонує з різними значеннями: “гора”, “полонина”, “вода”, “джерело”. Можливо, в основі такої полісемантичності лексеми – суміжність відповідних об’єктів. Загальна назва стала власною, напр.: гора *Буркут*, полонина *Буркут*, *Буркут* (Верхов. Ів.-Фр.). Живомовна лексема *верьх* – “гора”, “вершина” стала твірною базою численних мікротопонімів, напр.: *Верхне* (Колом. Ів.-Фр.), *Верховина* (Верхов. Ів.-Фр.), *Верхній Ясенів* (Верхов. Ів.-Фр.), *Верхній Березів* (Косів. Ів.-Фр.), *Верхній Вербіж* (Колом. Ів.-Фр.) тощо. На позначення кінця села тут вживають лексему *готар*, яка

одночас має значення також “гора на кінці села, перевал” [9, 201].

Полонина *Гаджина* являє собою ономізацію місцевого апелятива *гаджина* – “гірське пасовище”, “полонина” [7, 49]; к. *Клива* (с. Ворохта Надв. Ів.-Фр.) – від апелятива *клива* “незаросла, гола вершина гори” [13, 231]; к. *Берда* (с. Зелене Верхов. Ів.-Фр.) – утворення від місцевого географічного терміна *бердо* – “стрімкий схил; гора” [9, 23]; к. *Полінка* (с. Середній Березів Косів. Ів.-Фр.) – ономізований апелятив *полінка* “гірська рівнина, пасовище” [13, 244].

Натомість на Черкащині гори (порівняно з Карпатами) невисокі і є лише в окремих районах (Канівщина, частково Смілянщина, Чигиринщина), напр.: *Чернеча гора* (м. Канів), *Юрова гора* (м. Сміла), *Богданова гора* (м. Чигирин). У зв’язку з цим місцеві жителі горою називають незначне підвищення рельєфу, що знаходить відбиття в мікротопонімії, напр.: к. *Гора* (с. Ярошівка, Кат.), к. *На Горі* (с. Полствин Кан.), кладовище *На Гору* (с. Боровиця Чиг.) тощо. Зауважимо, що в народній інтерпретації назва кутка не пов’язана з географічним терміном “вершина гори”, а асоціює зі словом *мак* [там жи|вут’ д’ів’ч’ата / йак |мак’ів ц’віт //].

З характером рельєфу пов’язана лексема *бурт* (*бурти*), яку нерідко мікротопонімізовано: *Бурт* – “невисокий горбок” [4, 68], у гуцульських говірках – “пагорб”, “урочище”. У цьому регіоні лексему найчастіше вживають у формі множини, саме в такій формі вона топонімізувалася, напр.: пагорб *Бурти* (с. Середній Майдан Надв. Ів.-Фр.). На Черкащині *буртами* називають загалом не природні, а штучні підвищення, напр.: к. *Бурти* (заст.) (затолене Москаленки Чорн.) – [Бур’ти]: [так козаки його назва’л’и / бо та’м бул’и так’і вил’ик’і на’сипи зимл’ан’і //] [16, 56].

Низинний характер ландшафту в живому мовленні черкащан репрезентовано лексемами *низ*, *долина*, *поділ* тощо. На рівнинній місцевості Черкаського краю можливі широкі долини побіля рік, і це відображено в мікротопонімії, напр.: к. *Біля Широкої Долини* (с. Васильків Шпол.). *Низом* у місцевих говірках називають незначне зниження рельєфу, напр.: в’їзд (до села) *Низ* (с. Леськи Черк.) к. *Низ* (сміт Катеринопіль), вул. *Низова* (Домантово Зол.), к. *Низянський* (с. Студенець Кан.); поле *Долина* (с. Полствин Кан.); *Долина білих тюльпанів* (с. Самгородок Сміл.), *Долина глечиків* (с. Зорівка Зол.), парк *Долина озер* (м. Сміла); м-р *Поділ* (сміт Стеблів К.-Шевч.), поле *Поділ* (с.

Хмільна Кан.), пасовище *Подоли* (с. Домантове Зол.), *Подільське* (Зол.).

Гориста місцевість західноукраїнського масиву зумовлює наявність у топоніміконі найменувань ущелин, провалів, каньйонів тощо, напр.: к. *Жоліб* (с. Прокурава Косів. Ів.-Фр.) – від *жоліб* (“глибока, вузька долина; долина між двома горами”) [13, 227]. Є випадки топонімізації місцевих географічних термінів *бездно* – “глибина”, “провалля” [9, 22] та *бердо* – “прірва”, “берег” [Там само, 23].

На Черкащині лексемами *яр*, *байрак*, *провалля* позначають порівняно неглибоке зниження рельєфу, і це також ономізовано в міротопонімії, напр.: урочище *Холодний Яр* (с. Мельники Чиг.), к. *Яр* (Стецівка Звен.), ліс *Байрак* (с. Попівка Сміл.), яри *Байрачки* (с. Москаленки Чорн.).

Лісовий покрив порівнюваних територій, звичайно, також має свої особливості й щодо порід дерев і стосовно їхнього розміщення та проростання тощо. Це відбито у власних назвах, пов’язаних з лісом. Черкащина – лісостепова зона. На позначення будь-якого лісу в місцевих говірках вживається лексема *ліс*. Крім того, у багатьох значеннях функціонує апелятив *бір* – “хвойний ліс”, “густий ліс”, “темний ліс”, “хаші”. Невеликий листяний негустий ліс вербалізовано лексемами *гай* та *дїброва*. Усі ці апелятиви, ономізуючись, стають джерелом творення багатьох місцевих міротопонімів, напр.: насадження *Ліски* (с. Гордашівка Тал.), вул. *Лісна* (с. Дубіївка Черк.), оз. *Лісове* (с. Суботів Чиг.), пасовище *Лісове* (с. Івківці Чиг.), х. *Лісовівка* (с. Івківці Чиг.), *Зелена Дїброва* (Гор.), городи *В Гаю* (с. Дубіївка Черк.), к. *Гай* (сmt Драбів), к. *Гай-Поле* (с. Чорна Кам’янка Ман.), кладовище *Дїбрівка* (с. Руська Поляна Черк.), балка *Дїброва* (с. Жаботин Кам.) тощо.

На Гуцульщині лексеми *ліс*, *дїброва* теж є вживаними. Поняття “ліс” позначене лексемою *вуглярка*, що пов’язано з випалюванням у лісі деревного вугілля. З місцевими фонетичними змінами (*вуглерка*) це слово стало власною назвою ділянки лісу, де спалювали дерева на попіл для вдобрення полів [12, 165]. Характер лісового покриву передають також інші апелятиви. До них належать лексеми *чубри* – “молодий смерековий ліс” [9, 213], *баланджя* – “ліс”, *баштанник* – “старий ліс” [9, 20], *сигма* – “густий високий ліс” [6, 224], *чигир* (*чегір*) – “чагарник”, “густий молодий ліс” [9, 211]. Вони є потенційною базою появи міротопонімів,

напр.: *Горішня Сигма* (с. Білі Ослави Надв. Ів.-Фр.). У цьому самому регіоні зафіксовано й інші міротопоніми – власні назви лісових масивів, пов’язані з господарською діяльністю місцевого населення, напр.: *Колибище* – від апелятива *колиба* – “житло лісорубів, пастухів” [9, 99].

На позначення поняття “лісова галявина” в говірках Черкащини найбільш вживаною є лексема *поляна*, що стала твірним словом міротопонімів на зразок *Руська Поляна* (Черк.), *Полянка* (заст.) (колишня назва Геронимівка Черк.). Активне використання цього апелятива й у західних регіонах країни засвідчують численні ойконіми та інші топоніми, напр.: *Кобилецька Поляна*, *Косівська Поляна* (Рахів. Зак.), *Полянки* (Верхов. Ів.-Фр.) тощо. У гуцулів, паралельно зі словами *галявина* та *поляна*, функціонує також слово *чертіж* – “поляна в лісі”, “галявина на зрубі” [7, 49]. Цей апелятив дав назву одній з полонин – *Чертіж*, а також власну назву поля [9, 211]. Подібну семантику, але із спрямуванням на господарську діяльність, мають апелятиви *прилука* – “галявина в лісі, де можна косити чи випасати худобу” [Там само, 157], *ріжа* (*ріжина*) – “галявина”, “пасовище в лісі” [6, 153], *прочерт* – “поляна в лісі, сіножать” [6, 20]. Ці та інші місцеві апелятиви нерідко онімізуються, напр.: к. *Ріжа* (с. Снідавка Косів. Ів.-Фр.), к. *Прочерти* (с. Прокурава Косів. Ів.-Фр.). Суто регіональними можна вважати географічні номенклатурні лексеми *кінник* – “пасовище для коней” [9, 94], *літовище* – “літнє пасовище” [Там само, 113], *поверник* – “пасовище, куди повертають худобу після вечірнього доїння” [Там само, 151].

Поряд з поширеними на Черкащині апелятивами *просіка*, *вирубка* зрідка в окремих говірках засвідчено лексему *лінія*. За умови одиничності вони стають власними найменуваннями цього поняття, напр.: ліс *Вирубка* (с. Товста Гор.), вул. *Лінії* (*Линії*) (с. Тинівка Жашк.), місце збирання грибів *На Просіці* (с. Лубенці Кам.).

У західному регіоні просіку позначають лексемами *чапаш* (*чепаш*) [9, 209] та *штета* [Там само, 220].

Рівнинний рельєф Черкаської області та її кліматичні особливості зумовили наявність полезахисних насаджень, що в мовленні місцевого населення вербалізовано лексемами *лісосмуга*, *посадка*, *лісополоса*. У міротопонімії знаходимо численні випадки їхньої ономізації, напр.: *Перша Лісосмуга*, *Друга Лісосмуга*, *Третя Лісосмуга* (с. Шабастівка Монаст.), дорога

Посадкова (с. Хрущівка Зол.), місце збирання суниць *У Лисополосі* (с. Грушківка Кам.).

На Гуцульщині через особливості рельєфу такі реалії майже відсутні.

Широкої мікротопонімізації в обох регіонах зазнають апелятиви *лука*, *луг*, напр.: *Лука* (Кан. Черк.), к. *Луг* (сmt Бабанка Ум.), острів *Луг* (с. Москаленки Чорн.), урочище *Луг* (сmt Стеблів К.-Шевч.), місце водопою *Лугівка* (с. Суботів Чиг.), вул. *Лугова* (с. Тубільці Черк.), шлях *Луговий* (с. Руська Поляна Черк.), м-р *Лужок* (м. Умань) і, відповідно, *Луг*, *Луги* (Рахів. Зак.) тощо.

У покутсько-буковинських, гуцульських та ін. говірках функціонує також лексема *лаз* [9, 109], що стала власною назвою кількох полів, а також зафіксована у формі множини як найменування лісу – *Лаз* на Івано-Франківщині [12, 164]. Трапляється також апелятив *зарінок* – “лука”, “пасовище” [9, 78], що став пропріативом: пасовище *Зарінок* (с. Середній Майдан Надв. Ів.-Фр.). З подібним значенням – “рівнина, долина в степу” [13, 213] вживають у цьому регіоні слово *бавка*, яке стало й назвою сільського кутка в Тростянка (Колом. Ів.-Фр.). Зафіксовано також лексему *подина* – “рівне місце, низина” [9, 152].

На всьому україномовному терені функціонують лексеми *поле*, *город*. Водночас з останньою на Черкащині побутує варіантна форма *огород*, а також слово *грядка* в значенні “город”. Вони представлені й у мікротопонімії, напр.: пасовище *Поле* (с. Виноград Лис.), город *На Полі* (с. Білозір'я Черк.) к. *Грядки* (Ревбинці Чорн.), могила *За Городами* (с. Богодухівка Чорн.), к. *Загороди* (с. Головківка Чиг.) тощо.

Гуцули вживають також слово *сторонка* – “ділянка землі, призначена для вирощування городніх культур” [9, 178], та лексему *помірок* – “шмат городу, поля, що є додатковим наділом” [4, 856]. У черкаських говірках фіксуємо також цю лексему, але у формі множини, напр.: поле *Помірки*, городи *На Помірках* (с. Хмільна Кан.), хоч останню лексему вербалізовано апелятивами *наділ*, *добавка*, що нерідко зазнає мікротопонімізації, напр.: город *Наділ* (с. Нехайки Драб.) або город *Добавки* (с. Броварки Зол., Ташлик Сміл.). Межу між полями чи городами в середньонадніпряньських говірках, окрім як словом *межа*, називають *перетиком* (згадаймо вірш Т. Шевченка “У перетику ходила”). Обидві лексеми часто мікротопонімізуються, напр.: к. *Перетик* (с. Зелена Діброва Гор.),

шлях *Межа* (с. Руська Поляна). На Гуцульщині з таким значенням функціонують апелятиви *границя* та *кордон*. Дослідники фіксують випадки ономізації цих лексем, напр.: к. *Границі* (с. Середній Майдан Надв. Ів.-Фр.) [12, 162]. Межу між полями тут називають *суголовком* [9, 179]. Цей апелятив зрідка стає назвою частин місцевих сіл, а межу між двома скелями позначають лексемою *хитар* (*хитар*) [9, 201].

Особливості фауни та флори порівнюваних територій також є маркерами місцевої топонімії. Поряд з численними *Яблунівками*, *Березами*, *Вербівками*, *Яворівками*, розкиданими по всій Україні, кожен регіон має чимало мікротопонімів, які репрезентують місцеві риси рослинного й тваринного світу. Так, серед лісів Черкащини переважають соснові, звідси – м-р *Соснівка* (м. Черкаси), к. *Сосняк* (с. Мошни Черк.), ліс *Сосняк* (с. Вербувата Христ.). У листяних лісах, парках поширені дуби, граби, липи. Звідси – *Дубіївка* (Черк.), м-р *Дубівка* (с. Трушівці Чиг.), к. *Дубник* (с. Нехайки Драб.), ковбана *Дубова* (с. Велике Старосілля Гор.), поле *Дубина* (с. Хмільна Кан.), к. *Грабова* (с. Хмільна Кан.), урочище *Грабове* (с. Стеблів К.-Шевч.), ліс *Липки* (с. Придніпровське Чорн.), к. *Липове* (с. Піщана Зол.) тощо.

У полезахисних смугах насаджують загалом акації, шовковиці (раніше вирощували шовкунів для шовкопрядіння) й абрикоси, тому лісосмуги й названо *Акаційки* (сmt Маньківка), *Абрикоски* (с. Придніпрське Чорн.), *Шовковички* (с. Самгород Сміл.) тощо.

“Царем” лісу в західних регіонах, безперечно, є бук (звідси – *Буковина*), к. *Буковина* (с. Тисменичани Надв. Ів.-Фр.), гори вкриті ялицями та смереками, що позначено на топоніміконі.

Регіональна назва *гогодзи* – “брусниця” ономізувалася в оронім *Гогодзи* [6, 112]. Особливості місцевої флори відбито, наприклад, у назвах к. *Крушина* (с. Печеніжин Колом. Ів.-Фр.), *Барвінків*, болота *Барвінкувай* на Івано-Франківщині. З назвою рослини *дягель* з антропонімічним посередництвом учені [18, 98 та ін.] пов'язують ойконім *Дегова* (Рогат. Ів.-Фр.).

Типовим явищем є набуття статусу власної назви на Черкащині гідротермінами *річка*, *озеро*, *став*, *джерело*, *болото*, напр.: оз. *Озеро*, дж. *Джерело* (с. Кримки Шпол.), бол. *Болото* (с. Коломинці Драб.), поширені утворені на їхній базі й інші класи ононімів: *Межиріч* (Кан.), *Заріччя* (К.-Шевч.). Західний же

регіон репрезентують *Річка* (Косів. Ів.-Фр.), *Заріччя* (Надв. Ів.-Фр.), *Черемошна* (Верхов. Ів.-Фр.) тощо. В обох регіонах мікротопонімізовано географічні терміни *розтока* та *розсоха* (у гуцульських говірках – *росіш*) – “розгалуження ріки”, напр.: *Розтоки* (Косів. Ів.-Фр., Вижн., Путил. Чрн., Рахів. Зак.), к. *Росіш* (с. Раківчик Колом. Ів.-Фр.) пасовище *Розтоки* (с. Межиріч Кан. Чрк.) *Розсішки* (Христ. Чрк.).

Імена водних об’єктів утворені від регіональних апелятивів, а також мотиви надання назв, звичайно, неоднакові. Різницю спостерігаємо в самих видах водойм. Так, на Середньонаддніпров’ї більше, ніж на Гуцульщині, гідрооб’єктів – стоячих вод, зокрема боліт. Для їх осушення нерідко споруджували канали, які в більшості місцевих говірок називають *канавами*. Ці апелятиви нерідко стають пропріативами: пасовисько *Біля Канави* (с. Червона Слобода), городи *На Канаві*, дорога *Крізь Канави* (с. Ревбинці Чорн.), болото *Канави* (с. Берестяги Кан.). Характер течії рік також зумовлює особливості мотивації їх найменувань та трансономізованих лексем. Стрімкі, бурхливі гірські ріки породжують відповідні назви: *Бистрець* (Верхов. Ів.-Фр.), *Бистриця* (Верхов., Надв. Ів.-Фр.), к. *Водоспад* (с. Пасічна Надв. Ів.-Фр.). Уживаному на Черкащині слову *пороги* в гуцульських говірках відповідає лексема *скоки* [9, 171]. Обидва є твірною базою мікротопонімів, напр.: *Пороги* –місце риболовлі (м. Корсунь-Шевченківський).

У західноукраїнському ареалі наявні, наприклад, мікротопоніми, що утворені від місцевих географічних термінів на позначення водойм: к. *Рутка* (с. П’ядики Колом. Ів.-Фр.) – від апелятива *рутка* “вибоїна, наповнена водою” [13, 248], к. *Млака* (с. Турка Колом. Ів.-Фр.). Мікротопонім утворений від лексеми *млака* – “трясовина, заболочена місцевість” [9, 124]. Загальноуживані лексеми *трясовина*, *багно* в гуцульських говірках, звичайно, марковано місцевими фонетичними чи морфологічними рисами, що позначене й на утворених від них ономах, напр.: к. *Багни* (с. Криворівня Верхов. Ів.-Фр.), болото *Трисовині* (с. Остапківці, Колом. Ів.-Фр.), *Багна* Вижн. Чрн.). Поняття “волога низина” в живому мовленні черкащан вербалізоване лексемами *мочар*, *мочарі*, *мочило*, що відбито в мікротопонімії: к. *Мочар* (с. Мале Старосілля Сміл.), к. *Мочарівка* (с. Мошни Черк.), болото *Мочило* (с. Сагунівка, Черк.). На Гуцульщині побутує місцева форма цього слова

– *мочера* (*мочера*), яка дала назву частині села Прокурава (Косів. Ів.-Фр.) – *Мочера*. Крім цього, вживаною є також лексема *солотвина* – “багновище, мочарі” [9, 175].

Звертаємо увагу на різницю в семантиці лексеми *плесо*. У Черкаському краї слово вживається зі значенням “чиста частина водойми”, тому, ономізуючись, воно стало назвою багатьох місць купання. Словник “Гуцульські говірки” [9, 150] фіксує його з такими значеннями: 1) “хмари”; 2) “велика площа будь-чого”.

Діалектна розмаїтість української мови виявляється й у лексемах на позначення поняття “криниця”. На Середньонаддніпрянщині цьому слугують такі слова: *криниця*, *колодязь*, *журавель*, що відбито в мікротопонімії краю, напр.: к. *Криничівка* (с. Голоківка Чиг.), яр *Криничка* (с. Студенець Кан.), урочище *Криничове* (с. Хмільна Кан.), урочище *Колодязь* (с. Дмитрушки Ум.), криниця *Журавель* (с. Сердюківка Сміл.), криниця *Журавель той, що на великому вигоні* (с. Бирлівка Драб.) тощо. У мовленні гуцулів уживаними є фонетичні варіанти слова *криниця* – *кирниця*, *керниця*, *керниця* [9, 93], це виявлено в місцевих власних назвах: потоки *Великий Керничний* і *Малий Керничний* (Верхов. Ів.-Фр.). Крім того, існують регіональні лексеми на позначення різних типів криниць: *зимарка* (*зимівка*) – “криниця з холодною водою” [9, 83], *кадіб* (“польова криниця” [15, 181]). Останнє слово стало основою для утворення мікротопоніма *Кадобна* (Кал. Ів.-Фр.). Місцевий географічний термін *студні* позначає “глибоку криницю” [9, 179]. На Черкащині *джерело* зрідка називають *ключем*. У зіставлюваних гуцульських говірках це слово означає “крутий поворот ріки” [9, 96]. Можливо, саме така семантика зумовила назву *Великий Ключів* (Колом. Ів.-Фр.). Природне джерело з водою, що не замерзає, гуцули називають *теплицею* [9, 182].

Резюмуємо, що дослідження твірної бази мікротопонімії живомовної основи методом зіставлення є корисним і для діалектологів, і для ономастів. Перспективним вважаємо подальше вивчення різних груп лексики – апелятивної і пропріативної – у плані порівняння.

1. Бучко Д. Ойконіми Покуття : автореф. дис. ...докт. філол. наук / Д. Бучко. – Чернівці, 1992. – 35 с.
2. Вебер Н. Двослівні найменування та прийменниково-іменникові конструкції в мікроойконімії Івано-Франківщини / Н. Вебер // Вісник Прикарпатського національного університету : Філологія. – Івано-Франківськ, 20011. – Вип. XXIX–XXXI. – 197–203.

3. Вебер Н. В. Мікротопоніми Івано-Франківщини, мотивовані географічними термінами / Н. В. Вебер // *Studia slovakistica* : Ономастика. Топоніміка. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – Вип. 10. – 322–330.
4. Великий глумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
5. Вербич Топонімікон Українських Карпат в історичній ретроспективі / Вербич // *Українська мова* : Науково-теоретичний журнал. – 2006. – № 4. – 73–83.
6. Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини : Словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2005. – 352 с.
7. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля) : Історико-етимологічний словник / Мирослав Габорак. – Івано-Франківськ : ОППО; Снятин : ПрутПринт, 2007. – 200 с.
8. Грещук В. Оніми у словнику „Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові” / В. Грещук // *Вісник Прикарпатського національного університету : Філологія*. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XXIX–XXXI. – 3–7.
9. Гуцульські говірки : Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232
10. Етимологічний словник української мови : в 7-ми томах / гол. ред. О. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–1989.
11. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини : автореф. дис. ... докт. філол. наук / Ю. О. Карпенко. – К., 1967. – 29 с.
12. Ковальчук М. Діалектні ознаки мікротопонімії села Середній Майдан Надвірнянського району / М. Ковальчук // *Вісник Прикарпатського національного університету : Філологія*. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XXIX–XXXI. – 162–166.
13. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических аппелятивов / Т. А. Марусенко // *Полесье*. – М. : Наука, 1968. – 206–255.
14. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2. – 495 с.; 515 с.
15. Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2006. – 688 с.
16. Словник мікротопонімії Черкащини / Укладачі: Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. – Черкаси, Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.
17. Суперанская А. Ономастическое пространство / Александра Суперанская // *Наукові записки. Серія : Мовознавство*. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – 45–52.
18. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення відапелятивних антропонімів) / М. Худаш. – Львів : ПТВФ “Афіша”, 2004. – 536

Список скорочених назв районів Черкаської області (Чрк.)

Драб. – Драбівський, Гор. – Городищенський, Жашк. – Жашківський, Звен. – Звенигородський, Зол. – Золотоніський, Кам. – Кам’янський, Кан. – Канівський, Кат. – Катеринопільський, К.-Шевч. – Корсунь-Шевченківський, Лис. – Лисянський, Ман. – Маньківський, Сміл. – Смілянський, Тал. – Тальнівський, Ум.– Уманський; Христ. – Христинівський, Черк. – Черкаський, Чорн. – Чернобаївський, Чиг. – Чигиринський, Шпол. – Шполянський.

Список скорочених назв західних областей і районів

Зак. – Закарпатська, Ів.-Фр. – Івано-Франківська, Чрн. – Чернівецька.
 Верхов. – Верховинський, Вижн. – Вижицький, Гор. – Городищенський, Кал. – Калуський, Колом. – Коломийський, Косів. – Косівський, Надвір. – Надвірнянський, Рахів. – Рахівський.

The article deals with the comparative analysis of geographical nomenclature as a lexico-semantic microtoponymic basis of two dialectal and ethnographical regions – midupper Dnieper region and the region of Pokyttya and Bukovyna, besides some dialects of Cherkasy area compared with gutsul dialects.

Key words: *onomasticon, onym, appellative, propriative, microtoponym, dialect.*

В статті осуцествлен сопоставимий анализ географической номенклатуры как лексико-семантической базы микропонимов двух диалектных и этнографических регионов – средненадднепрянского и покутско-буковинского, в частности некоторого говора Черкащины – из гуцульскими.

Ключевые слова: *ономастикон, оним, аппелятив, проприатив, микропоним, говор.*

УДК 811.161.2'282.2'373/23 (477.8)

ББК 81.411.1-5

Наталія Шульська

**ГУЦУЛЬСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ
 ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ
 (на матеріалі прізвищ жителів
 Західного Полісся)**

На матеріалі неофіційної антропонімії Західного Полісся (прізвищ) проведено гуцульсько-західнополіські лексичні паралелі, простежено семантику лексем – твірних основ прізвищ і відповідність їх мотиваційній характеристиці; окремо виділено семантично різні діалектизми Гуцульщини і Західного Полісся. Описано прізвиська, твірною базою яких слугувала гуцульська лексика, не зафіксована в західнополіських говірках. Такі прізвиська цікаві, оскільки дозволяють простежити ментальний уклад інішого регіону.

Ключові слова: *прізвиська, гуцульська мова, Гуцульщина, Західне Полісся, лексичні паралелі.*

Гуцульщина і Західне Полісся – два різні культурно-історичні регіони зі своїм ментальним укладом, етнографією, говірковими особливостями, що зумовлено територіальною віддаленістю, географічною специфікою, історичним минулим. Незважаючи на це, прізвиськова система цих двох діалектних ареалів акумулює в собі весь колорит невичерпної назвотворчості українців, гумористичну культуру нашого народу. Завдяки неофіційним особовим іменуванням,

як оригінальній мовотворчості, ми пізнаємо особливості національного світосприйняття. Прізвиська – це своєрідний контроль за поведінкою кожного мовця у межах сільського колективу, його “візитівка” (хай і негативна) в комунікативних ситуаціях.

Гуцульські і західнополіські прізвиська, хоч створені мовцями різних етнічних і говіркових груп і часто мають оказіональний характер, загалом відображають тенденційні мотиви номінації (за зовнішнім виглядом, внутрішніми рисами, мовленнєвою специфікою, відіменні, вмотивовані незвичайним випадком у житті людини і т. ін.). Це зумовлено природою неофіційного антропонімоторення. Для прикладу пор. гуц. *Грудей, Губач, Зубаль, Кривей, Товстий, Хромей, Бик* [Піпаш, 241–244], *Жеробний, Білий, Чебурашка, Грубий, Дуб* [2, 203] і тотожні західнополіські прізвиська: *Хромий* || *Храмбій* ‘кульгає’ [СППУ III, 216], *Чибурашка* (Бужанка Ів, Копачівка Рж, Олеськ, Полапи Лбм, Перемиль Гр, Привітне, Холопичі Лк) || *Чибурашка* ‘має великі вуха’ (Проходи Лбш) – побутує у 41 н. пп., *Товстий* || *Толстий* ‘повний’ (Грибовиця Ів), *Білий* || *Бєлий* || *Бєли* || *Б’яли* [СППУ I, 108–109] ‘за пігментацією волосся, шкіри’. Як стверджує М. П. Лесюк, “у номенклатурі гуцульських прізвиськ є немало назв зоофорного та фітофорного походження, які певною мірою відбивають характер чи образ іменованого: *Коник, Собачка, Засць, Козутик, Воробець*” [1, 233]. Це ж спостерігаємо і серед лексичного матеріалу західнополіських прізвиськ, де фауно- і флорономени зазнають виразної метафоризації, пор.: ‘високі’: *Жирафа* (Лудин В-В, Рожище Рж), *Лоза* (Ворончин Рж), *Тополь* (Рожище Рж); ‘міцної статури, повні’: *Ведмідь* (Берестяни Квр), *Кабан* (Берестяни Квр, Рудники Мн), *Кобіла* (Берестяни Квр), *Мамунт* (Тихотин Рж), *Слон* (Шлапань Рж). Переважно спільні і словотвірні моделі, використані в неофіційних іменуваннях чоловіків і жінок порівняємо гуцульські найменування синів за батьком (дідом): *Антюшків, Капралів, Королюк, Пилипів*; матір’ю (бабою): *Ділетшин, Дубінин, Королішин*; дружин за чоловіком: *Антюшчиха, Заячіха, Данілиха, Штіблиха*; доньки за батьком: *Владикова, Владичка, Григорчучка* [2, 199–203] і в говірці Берестяни Квр: *Барабусов, Риндалюв, Миходюв, Бугайха, Бичіха, Никодімиха, Зайцьова, Більшовичка* і т. ін. Вони лише можуть відрізнитися фонетичним

оформленням чи ступенем активності в неофіційній комунікації.

Попри територіальну віддаленість двох західних регіонів, у багатьох західнополіських селах побутує прізвисько *Гуцул*, яке виявляє як пряму характеристику – вказує на територіальну належність (родом з Гуцульщини), так і вторинну номінацію – іменує “чужу” людину, що прийшла з будь-якої іншої території. Часто таке прізвисько носії одержували за особливостями свого мовлення, коли в розмові вживали “чужі”, незвичні для Західного Полісся слова: *Вуйко* (Сильне Квр), *Газдун, Газдиня* (Радовичі Тр), *Когут* (Сильне Квр, Хотешів К-К), *Мешти* (Лаврів Лц) і т. ін. Крім того, прізвиська *Гуцул* і *Гуцулка* з’явилися на Західному Поліссі в той час, коли поліщуки їздили на заробітки в гуцульські краї.

Гуцульська діалектна лексика, що скомплювала в собі архаїзми та інновації, інтерферентні явища, власне діалектизми – багате поле для наукових пошуків, зокрема й антропонімічних. Адже прізвиськотворення і говірка – взаємопов’язані явища, бо вулична назва виникає і функціонує в живому спонтанному мовленні, де найповніше зреалізовує свої функції. Якраз у діалектному середовищі побутує найбільша кількість синонімів на позначення прізвиська чи неофіційної особової назви. У говірках Гуцульщини, крім поширеного терміна *прізвисько*, засвідчено такі назви: *прорєкло, прізвици, прозивання* [Піпаш, 151, 157], а також *шпїцнамен* || *шпїцнами* || *шпїцнамено* ‘прізвисько’ [ГГ, 220]. У значенні ‘давати комусь прізвисько, прозивати; висміювати когось’ вживані лексеми *прізвишкувати* || *прізвишкуватиси* || *обзивати* || *прозивати* [Піпаш, 157] і *обзиватися* [ГГ, 134]. На Західному Поліссі використовують свої специфічні назви (крім поширеного *прізвисько* || *прозвисько*): *прозвище* (Бужанка Ів, Буцин Ст, Видраниця К-К, Гор’янівка Квр, Гороховище Лбм, Древині Ів), *минюха* || *минюша* (зі значенням ‘образливе прізвисько’ (Берестяни, Городище Квр, Залухів Рт); *применюха* (Романів Лц), *менюх* (Видраниця Рт), *назвисько* у значенні ‘прізвисько’, *фамілія* (Доросині Рж), *віддумка* (Липно Квр), *прізва* (Острів’я Шц), *віслови* (Древині Ів), *псевдо* (Синове Ст), *візвиська* (Рівне Лбм), *псевдоніми* (Погінки Квл), *відірки* (Годомичі Мн), *тутулі* (Довжиця Мн). На позначення західнополіських сімейно-родових антропонімів послуговуються лексемами: *по-*

зу́личному || по-у́лічному || по-ву́лічному (Гута Рт, Журавичі Квр, Залухів Рт); по-двориську (Буцин, Дубечне Ст); по-дві́рньому (Острів'я Шц), по-пудві́р'ю (Пульмо Шц); по-клі́чному (Білин Квл), ву́личне йме́ння (Дубечне Ст).

У статті на матеріалі прізвиськ жителів Західного Полісся проведено гуцульсько-західнополіські лексичні паралелі, встановлено спільне і відмінне в семантиці діалектизмів – твірних основ неофіційних антропонімів, виокремлено назви, не зафіксовані в західнополіських говірках.

I. Гуцульсько-західнополіські лексичні паралелі: *Байка́р, Байбо́ха* [I, 57–58], *Байкі́н* (Дерно Квр) ‘які розказують різні плітки, небилиці’, пор. гуц. *ба́йка* ‘поговорі, чутка, вигадка, небилиця; розмова’ [ГГ, 20] і з-пол. *ба́йка* ‘говірка, небилиця’, *байка́р* ‘той, що розповідає небилиці’ [Аркушин I, 7]; *Байстрю́к, Байстрю́чка* ‘позашлюбні діти’ (Ветли Лбш, Видраниця Рт), пор. гуц. *байстрю́к* ‘нешлюбний син’, *байстрю́чка* ‘нешлюбна дочка’ [ГГ, 20] і з-пол. *байстрю́к* ‘позашлюбний син’, *байстрю́чка* ‘позашлюбна дочка’ [Аркушин I, 7–8], хоча в деяких гуцульських говірках для найменування позашлюбних дітей вживані інші лексеми, не виявлені на Західному Поліссі: *копільце́ць* || *копильчу́к* ‘байстрюк’, *копу́лиця* ‘дівчина-байстрючка’ [Піпаш, 83]. Серед прізвиськ, що відображають гуцульсько-західнополіські паралелі, фіксуємо найменування *Баку́н* ‘від прізвища Бакуш’ [СППУ I, 59], пор. гуц. *баку́н* ‘сорт тютюну’ [Піпаш, 10] і з-пол. *баку́н* ‘тютюн’ [Аркушин I, 8]; *Балва́н* ‘малоосвічений’ (Видраниця Рт), *Балва́нко* (Оленине К-К), пор. гуц. *болва́н* перен. ‘хтось нерозумний’ [Піпаш, 15] і з-пол. *балва́н* лайл. ‘дурень’ [Аркушин I, 8]; *Бзі́кавка* ‘любить часто сперечатися’ (Підцир'я К-К), пор. гуц. *бзі́к* ‘неврівноважена, нервова людина’ [ГГ, 24] і з-пол. *бзі́к* переважно в множині *бзі́кі* ‘роздратування, вередування’, *бзі́кати* ‘сердитися, дратуватися’, *бзі́коватий* ‘такий, що швидко сердиться’ [Аркушин I, 17]; *Більмо́* [СППУ I, 113], *Більма́й* (Воютин Лц), пор. гуц. *бі́льма́н, бі́льма́ч* ‘людина з витрішкуватими очима’ [ГГ, 25] і з-пол. *бі́л'мо́* || *біл'мо́* згруб. ‘око’, *бі́льма́й* згруб. ‘людина з великими очима’ [Аркушин 2000 I, 21]; *Бузько́* ‘худий і високий’ (Заболоття Рт, Прилісне Мн), пор. гуц. *бу́зько* ‘лелека’ [ГГ, 30] і з-пол. *бу́зько* ‘лелека’ [Аркушин I, 35]; *Кантова́та Голова́* ‘за формою голови’ (Сильне Квр), *Канто́вий* ‘за формою тіла’ [СППУ II, 29], пор. гуц. *канто́вий*

‘квадратний, ребристий’ [ГГ, 90] і з-пол. *канто́ви* || *кантува́ти* ‘такий, що має форму, близьку до прямокутника’ [Аркушин I, 208]; *Карака́тиця* (Пнівне К-К), *Карако́та* (Заболоття Рт), *Караку́ш* (Холоневичі Квр), пор. гуц. *карака́ти* ‘старе, зношене взуття; взуття великого розміру’, *карака́тий* ‘з великою стопою (про людину)’ [ГГ, 91] і з-пол. *карача́й* знев. ‘невисока кривонога людина’ [Аркушин I, 211]; *Лакма́н* (Залісоче, Липно Квр), пор. *лакма́й, лакмо́тник* ‘обідранець, брудний’ [Грінченко II, 348], гуц. *лакма́н* ‘старий (про одяг)’ [ГГ, 110] і з-пол. *лакма́н* ‘стара дірява одежина’ [Аркушин I, 279]; *Лу́павка* ‘часто кліпає очима’ (Цумань Квр), *Лу́пик* ‘має великі очі’ [СППУ II, 159], пор. гуц. *лу́пакі* знев. ‘очі’ [ГГ, 115] і з-пол. *лу́пати* ‘кліпати очима’ [Аркушин I, 293]; *Моті́ль* ‘швидкий’ (Суськ Квр), *Моті́льо́к* (Гута Рт), пор. гуц. *моті́ль* ‘метелик’ [Піпаш, 105] і з-пол. *моті́ль* ‘метелик’ [Аркушин I, 320]; *Мо́цний* ‘кремезний, сильний’ [СППУ II, 279], пор. гуц. *мо́цний* ‘міцний, сильний’ [ГГ, 126] і з-пол. *мо́цни* ‘сильний, міцний’ [Аркушин I, 321]; *Паціо́рка, Паціо́рочка* ‘низького зросту’ (Ветли Лбш, Сильне Квр, Шклин'я Гр), пор. гуц. *паціо́рки* ‘намісто, коралі’ [Піпаш, 134] і з-пол. *паціо́рка* ‘намистина’, *паціо́рки* ‘намисто’ [Аркушин I, 33]; *Петльо́ва* ‘дуже бліда’ (Синове Ст), *Петльо́ваний* (Сильно Квр), пор. гуц. *петльо́вана* мука ‘борошно вищого сорту’, *петлюва́ти* ‘тонко молоти пшеничне зерно’ [Піпаш, 135] і з-пол. *петльо́вани* || *петльо́вий* ‘пшеничне борошно тонкого помолу’ [Аркушин II, 42]; *Пісо́к* ‘має велике обличчя’ (Журавичі Квр), пор. гуц. *пісо́к* знев. ‘рот, обличчя’ [ГГ, 148] і з-пол. *пісо́к* згруб. ‘обличчя’ [Аркушин II, 47]; *Ропу́ха* || *Рапу́ха* ‘повна, низького зросту’ (Затурці Лк), ‘на Новий рік у школі мала костюм жаби’ (Завітне Квр), пор. гуц. *ропу́ха* ‘велика сіра жаба’ [ГГ, 161] і з-пол. *ропу́ха* || *рапу́ха* ‘велика жаба’ [Аркушин II, 120]; *Сту́дінь* ‘так називав холодець’ [СППУ III, 111], пор. гуц. *студене́ц* ‘холодець’ [ГГ, 179] і з-пол. *сту́денец* || *сту́день* ‘холодець’ [Аркушин II, 183]; *Товка́ч* ‘лисий’ (Домашів Квр), пор. гуц. *товка́ч* ‘дерев'яний стрижень у ступі, макогін’ [ГГ, 186], хоча гуц. *товка́ч* ‘кремезний чоловік’ [Піпаш, 194] і з-пол. *товка́ч* 1. ‘дерев'яний пристрій розтовкувати картоплю, зварену для свиней’. 2. ‘невеличкий кілочок для набивання порошу в гільзу’ [Аркушин II, 220]; *Фа́йка* ‘курив люльки’ [СППУ III, 173], пор. *фа́йка* ‘люлька’,

файкувати ‘курити люлька’ [ГГ, 193] і з-пол. *файка* ‘люлька для куріння’ [Аркушин ІІ, 220]; *Файний* ‘дуже гарний’ [СППУ ІІІ, 173], пор. гуц. *файний* ‘гарний, добрий’ [ГГ, 193] і з-пол. *файний* ‘гарний, красивий’ [Аркушин І, 220]; *Хамула* ‘повільні’ (Привітне Гр, Хотешів К-К), пор. гуц. *хамула* ‘незграбний, вайлуватий чоловік’ [Піпаш, 210] і з-пол. *хамула* ‘неповоротка лінива людина’ [Аркушин ІІ, 224]; *Хромий* || *Хромой, Хромко, Хромуль* [СППУ ІІІ, 216], *Хромусь* (Романів Лц) ‘за особливостями ходи’, пор. гуц. *храмати* ‘шкутильгати, шкандибати’, *хромак* ‘кульгава вівця’, *хромий* ‘кульгавий, кривий’ [ГГ, 203] і з-пол. *храмати* ‘кульгати’; *Цибак* ‘високий’ (Домашів Квр), пор. гуц. *цибак* ‘насінний пагін цибулі, частуку’ [ГГ, 206] і з-пол. *цибак* 1. ‘мундштук люльки’. 2. ‘насінний пагін цибулі’ [Аркушин ІІ, 239], *Ціха, Ціхо, Ціхон, Ціхо-Ціхо* ‘часто вживали це слово’ (Берестяни, Клепачів Квр), пор. гуц. *ціхо* ‘тихо’ [ГГ, 208] і з-пол. *ціхо* ‘вигук, висловлює наказ мовчати’ [Аркушин ІІ, 243].

У неофіційній комунікації гуцулів і поліщуків для найменування прізвиськами людей, які мають великі губи, однаково використовують назви, похідні від лексем *варта* і *гемба*: *Вартай, Вартата, Вартакий, Варгуля* ‘мають великі губи’ [СППУ І, 172], пор. гуц. *варта* знев. ‘губа’ [ГГ, 33] і з-пол. *варгела, варгі* знев. ‘губи людини’, *варгач* ‘губатий чоловік’, *варгєня* ‘губата жінка’ [Аркушин І, 44]; *Гемба, Гембар, Гембаровський, Гембач* [СППУ І, 288], *Гембатий* (Копачівка Рж), *Гембочка* (Сильне Квр), *Гембусь* (Журавичі Квр) ‘ті, що мають великі або повні губи’, пор. гуц. *гемба* знев. ‘губа’ [ГГ, 52] і з-пол. *гемба* знев. ‘губа’ [Аркушин І, 118], польське *gęba*.

Окремо групу становлять гуцульські діалектизми – твірні основи прізвиськ, семантика яких різна порівняно із західнополіськими діалектними словами. Якщо на Західному Поліссі *бахуром* і *бахуркою* називають позашлюбних дітей [Аркушин І, 12] і це відтворено в прізвиськах: *Бахор* ‘позашлюбний син’, *Бахурка* ‘народила позашлюбну дитину’ [СППУ І, 84], то в гуцулів лексема *бахур* має інше семантичне наповнення: ‘дитина, частіше хлопець’, ‘пустун, бешкетник’, [ГГ, 22], ‘волоцюга, негідник’ [Піпаш, 11]. Фіксуємо й інші прізвиська такого зразка: *Бамбетль* ‘повний і неповороткий’ [СППУ І, 67], пор. гуц. *бамбетиль* ‘дерев’яний розсувний тапчан’ [ГГ, 20] і з-пол. *бамбет* ‘лава для сидіння зі

спинкою’ [Аркушин І, 11]; *Бігме* ‘постійно вживає це слово’ (Зубильне Лк), пор. гуц. *бігме* ‘вигук, дійсно так, точно’ [Піпаш, 13] і з-пол. *бігме* ‘присягання Божим іменем, їй-богу’ [Аркушин І, 20]; *Бєнда* ‘повільно ходить’ (Берестяни Квр), пор. гуц. *бєнда* знев. ‘повна жінка’ [Піпаш, 12] і з-пол. *бєнда* ‘стрічка, яку дівчата вплітають у коси’ [Аркушин І, 14]; *Благій* (Тур Рт), гуц. *благій* ‘лагідний, спокійний’ [ГГ, 26] і з-пол. *благій* ‘худий’ [Аркушин І, 22], *Ватра* (Копачівка Рж), пор. гуц. *ватра* ‘вогнище, багаття, вогонь’ [ГГ, 34] і з-пол. *ватра* 1. ‘рештки згорілих дров чи трісок’. 2. ‘залишки перегорілої соломи’ [Аркушин І, 45]; *Рондиль* ‘має великий ніс’ (Романів Лц), пор. гуц. *рондель* || *бриванка* || *ронгля* ‘посудина для смаження м’яса тощо’ [ГГ, 157] і з-пол. *рондил* ‘великий кухоль’ [Аркушин ІІ, 126]; *Теребіло* ‘дуже багато їв’ [СППУ ІІІ, 134], пор. гуц. *теребіти* перен. ‘багато їсти’ [ГГ, 183] і з-пол. *теребіти* 1. ‘обрубувати гілляки зі зрізаного дерева’, 2. ‘виймати рештки їжі із зубів за допомогою сірника’ [Аркушин ІІ, 195];

ІІ. Гуцульські діалектизми як твірні основи прізвиськ, що не зафіксовані в західнополіських говірках.

У лексичній номенклатурі західнополіських прізвиськ виявлено специфічні гуцульські діалектизми, що “чужі” для мовлення поліщуків, але колоритно “приспосовані” в неофіційних особових іменуваннях із яскравою мотиваційною ознакою: *Бадьо* [СППУ І, 56], пор. гуц. *бадьо* 1. ‘назва мешканця низовини’. 2. ‘звертання до старшого, незнайомого чоловіка’ [ГГ, 20]; *Балабан, Балабаниха* [СППУ І, 60], пор. гуц. *балабан* ‘неспритний, незграбний чоловік, хлопець’ [Піпаш, 10]; *Барабєлиха* ‘повна’ (Романів Лц), *Барабєля* ‘учитель біології’ (Прилісне Мн), ‘має круглий ніс, що нагадує картоплину’ (Холоневичі Квр), пор. гуц. *барабєлі* ‘картопля’ [ГГ, 20]; *Бєльбас* ‘повний’ (Затурці Лк), ‘лінивий’ (Воєгоща К-К), *Бєльбаси* (Новий Двір Тр), пор. гуц. *бєльбас* ‘лінтюх, неповороткий велетень’ [Піпаш, 12]; *Бєцкий* (Сильне Квр), пор. гуц. *бєцкатиси* перен. ‘нервувати, сердитися (про людину)’; *Блєдало* ‘який ніколи не сидить вдома’ (Заболоття Рт), пор. *блєдати* ‘вести розгульне життя’ [Піпаш, 14]; *Брінза* ‘дуже любить сир’ [СППУ І, 142], пор. гуц. *бриндза* ‘спеціально приготовлений для зберігання посолений сир’ [ГГ, 29]; *Вуйка* (Липно Квр), *Вуйко, Вуйочко* ‘які так називали своїх дядьків’ (Сильне Квр), пор. гуц. *вуйко* ‘брат

матері або батька' [ГГ, 42]; *Галиціяніха* 'родом із Галичини' (Підцир'я К-К), пор. гуц. заст. *галиціян* 'галичанин', *галиціянка* 'галичанка' [ГГ, 52], *Гадзі* 'хороші господарі', *Газдіня* 'хороша господиня' [СППУ I, 238], *Газдун* 'предки якого родом із Карпат' (Радовичі Тр), гуц. *газда* 'господар; добрий господар' [ГГ, 51], *Дзигар* (Ветли Лбш), *Дзигарето* 'який так говорив на цигарку' (Сильне Квр), *Дзигарок* 'низького зросту' [СППУ I, 311], пор. гуц. *дзигар* 'сигарета' [ГГ, 59], *Ділда* 'високого зросту' [СППУ I, 318], пор. гуц. *ділда* знев. 'висока огрядна жінка' [Піпаш, 48]; *Дідо* 'після народження онука всім хвалився, що він уже дідо' (Майдан-Липненський Мн), пор. гуц. *дідо* 1. 'те саме, що дід'; 2. 'старий чоловік' [ГГ, 60], *Дука* [СППУ I, 342], пор. гуц. *дука* 'багач' [ГГ, 64], *Когут* 'умів співати по-півнячому' (Сильне Квр), 'від прізвища півень' (Хотешів К-К), пор. гуц. *когут* 'півень' [ГГ, 98]; *Лабабай*, *Лабай* [СППУ II, 122], пор. гуц. *лаба* знев. 'нога людини', *лабатий* 'про людину з великими (довгими) ногами' [ГГ, 108]; *Лайдак* || *Лайдак* (Сильне Квр), пор. *лайдак* 'бездільник' [Грінченко II, 341], гуц. *лайдак* || *лайдак* знев. 'ледар', *лайдачка* 'ледарка' [ГГ, 109], *лайдакувати* 'ледарювати' [Піпаш, 91]; *Льона*, *Льонавка* 'багато говорять' (Журавичі, Озеро Квр, Майдан-Липненський Мн), пор. гуц. *льона* 'пліткарка', *льопотун* 'балакучий чоловік, базіка', *льопотуха* 'балакуча жінка, базіка' [ГГ, 116]; *Мешти* 'родина родом із Галичини, так називали туфлі' (Лаврів Лц), пор. гуц. *мешти* 'туфлі' [ГГ, 122]; *Нінік*, *Ніньки* 'говорять нині, ниньки замість тепер, сьогодні' (Кримне Ст, Сильне Квр), пор. гуц. *ніні*, *нініка*, *нінька* 'сьогодні, тепер' [ГГ, 133]; *Торба* 'повна' (Воєгоща К-К, Скреготівка Квр), *Торба з Дустом* 'мала великий живіт' (Липно Квр), пор. гуц. *торба* знев. 'дуже повна жінка' [Піпаш, 194]; *Трембіта* 'довгий час жив на Гуцульщині' [СППУ III, 152], пор. гуц. *трембіта* духовий музичний інструмент – дерев'яна труба, зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою' [ГГ, 188]; *Фарисей*, *Фарисейка* 'хочуть показати себе кращими за іншими' [СППУ III, 175], пор. гуц. *фарисей* 'лицемір, облуда' [Піпаш, 206]; *Фіфан* (Заболоття Рт), пор. гуц. *фіфак* 'сомовпевнений, гордий' [ГГ, 197]; *Хамза* 'за особливостями мовлення' [СППУ III, 200], пор. *хамзіти* знев. 'п'яткати' [ГГ, 200]; *Хлам* 'дуже неохайно їв' [СППУ III, 204], пор. гуц. *хламати* знев. 1. 'жадібно їсти'. 2. 'хапати

щось' [ГГ, 202]. Як бачимо, деякі з наведених гуцульських діалектних слів співзвучні до західнополіських, наприклад, *Кобис* 'часто повторює це слово' (Берестяни Квр), пор. гуц. *кобіс* || *кобіх* сполучник 'коли б ти, якби ти' [ГГ, 103]. На Західному Поліссі вживають сполучник *коб* 'коли б, якби', але прізвисько зберігає гуцульську назву.

Отже, аналіз гуцульської лексики як твірної бази прізвиськ жителів Західного Полісся дозволив виділити гуцульсько-західнополіські діалектні паралелі, яких серед описаного матеріалу найбільше. Бачимо, що деякі тотожні лексеми часто відрізняються семантикою, пор. з-пол. *ба́хор* 'позашлюбний син' і гуц. *ба́хур* 'дитина, частіше хлопець', 'пустун, бешкетник' і т. ін. Оригінальні гуцульські діалектизми, не властиві західнополіським говіркам, але вживані в прізвиськах, пор. *Вуйко*, *Газдіня*, *Дзигарок*, *Когут*. Це вкотре переконує в тому, що прізвиська – надзвичайно оригінальні мовні одиниці, які, з одного боку, підвладні діалектній нормі, а з іншого – мінливі й оказіональні.

Умовні скорочення назв районів

В-В	– Володимир-Волинський
Гр	– Горохівський
Ів	– Іваничівський
Квл	– Ковельський
Квр	– Ківерцівський
К-К	– Камінь-Каширський
Лбм	– Любомльський
Лбш	– Любешівський
Лк	– Локачинський
Лц	– Луцький
Мн	– Маневський
Рж	– Рожищенський
Ст	– Старовижівський
Тр	– Турійський
Шц	– Шацький

Список умовних скорочень

<i>гуц.</i>	– гуцульське
<i>з-пол.</i>	– західнополіське
<i>заст.</i>	– застаріле
<i>зруб.</i>	– згрубіле
<i>знев.</i>	– зневажливе
<i>лайл.</i>	– лайливе
<i>перен.</i>	– переносне
<i>пор.</i>	– порівняймо

Список використаних джерел

- Аркушин 2000 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Григорій Львович Аркушин.– Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Л., 1997. – 232 с.
- Грінченко – Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. – К. : Вид-во АН УСРС, 1907–1909. – Т. I–IV.

Піпаш – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 2005. – 266.
СППУ – Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.

1. Лесюк М. П. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. П. Лесюк // *Przezwiśka i przydomki w językach słowiańskich*. – Część I. – *Rozprawy Slawistyczne*. 14. – Lublin, 1998. – S. 227–240.
2. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / М. Негрич. – Л. : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 199–207.

On the material unofficial antroponymia of Western Polessya (nicknames) held Huzul-Western lexical parallels traced semantics tokens – generators and bases nicknames match their motivational characteristics, separately allocated semantically different dialectisms Huzulshcyna and Western Polessya. We describe the nicknames, which served as a basis of generators Huzul language is not recorded in the Western Dialect. These nicknames are interesting, as they allow to trace the mental way of another region.

Key words: *nickname, Huzul language, Huzulshcyna, Western Polessya, lexical parallels.*

На матеріалі неофіційної антропонимії Западного Полесья (прізвиськ) проведено гуцульсько-західнополицькі лексическі параллелі, просліджена семантика лексеобразуючих основ прізвиськ и соответствии их мотивационной характеристике; отдельно выделено семантически разные диалектизмы Гуцульщини и Западного Полесья. Описаны прізвиська, образующей базой которых служила гуцульская лексика, не зафиксированная в западнополицком говоре.

Ключевые слова: *прізвиське, гуцульський говор, Гуцульщина, Западное Полесье, лексическі параллелі.*

УДК 811. 161. 2'373. 232.1 (477.8)
ББК 81. 411. 1-314 (4УКР-4ВОЛ)

Лариса Лісова

ПРИЗВИЩА ВОЛИНИ, ПОХІДНІ ВІД НЕОСОБОВИХ АПЕЛЯТИВІВ

У статті розглянуто лексико-семантичні особливості прізвиськ Волині, похідних від неособових апелятивів. Проаналізовано основні семантичні групи прізвиськ.

Ключові слова: *антропонім, прізвиське, лексема, лексико-семантична група.*

Антропоніми, в основах яких відображені неособові апелятиви, віддзеркалюють побут, культуру, духовні цінності народу. Такі прізвиська ономасти трактують по-різному. Польська дослідниця І. Митнік, дотримуючись запропонованого Й. Бубаком підходу до

групування прізвиськ, відносить їх до характеристичних (*określenia charakteryzujące*), не розмежовуючи антропоніми, співвідносні з особовими та неособовими апелятивами [15, 251]. Серед відпрізвиськових прізвиськ їх розглядає Б. О. Унбегаун [11, 146]. В окремії групі відапелятивних прізвиськ вивчає та лексикографічно опрацьовує їх М. В. Бірила, особливу увагу приділяючи первісній семантиці основ [2].

В українській антропоніміці усталилася думка М. Л. Худаша про виникнення таких антропонімів від дохристиянських імен. Спадкові антрополексеми групи «*nomina impersonalia*» розвинулися з апелятивів у дохристиянські імена з побажальним або захисним мотивом номінації, або у прізвиська, які могли виникнути внаслідок різних побутових обставин і, в свою чергу, ставали основами для творення прізвиськ. На вагомості язичницьких імен як основ для творення відапелятивних прізвиськ наголошено у ґрунтовних монографічних працях Л. М. Худаша, П. П. Чучки, Є. Панцьо, Л. О. Кравченко, І. Д. Фаріон, статтях Ю. М. Новикової, О. В. Цехмистренко та ін. Стосовно переходу неособових апелятивів у антропоніми П. П. Чучка слушно зауважує, що шлях неособового апелятива до антропоніма удвічі довший, ніж особового: спочатку неособова назва мусить метафоризуватися і стати особовим апелятивом, а тільки тоді вже цей особовий апелятив може стати антропонімом [12, 366].

Як зазначає О. Марочкіна, основна проблема дослідження слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження полягає в розмежуванні відапелятивних слов'янських автохтонних імен від прізвиськ [7, 518]. Дослідниця І. Д. Фаріон прізвиська з неособовими апелятивами в основах розглядає серед онімів, що постали з дохристиянських імен. М. О. Демчук, досліджуючи слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV-XVII ст., вказує на те, що головним критерієм віднесення українських антропонімів до відапелятивних особових власних імен, а не до вуличних прізвиськ, є їх загальнослов'янське поширення [3, 163].

Встановити те особове значення, завдяки якому неособовий апелятив став прізвиськом, майже неможливо, оскільки процес такої номінації майже ніколи не обходився без гри фантазії [12, 409]. Дотримуючись підходу П. П. Чучки, з метою

уникнення суб'єктивізму класифікуємо прізвиська, похідні від неособових апелятивів, за прямим значенням їх твірних основ.

Серед вагомих здобутків сучасної антропоніміки необхідно відзначити аналіз неособових відапелятивних прізвиськ Закарпаття (П. П. Чучка), Прикарпатської Львівщини (І. Д. Фаріон), Лемківщини (С. Є. Панцьо), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Дніпровського Припоріжжя (В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко). Група відапелятивних прізвиськ Волині досі залишається поза увагою дослідників. У запропонованій статті проаналізовано 6053 прізвиська Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського та Луцького районів Волинської області. Ці прізвиська похідні від назв тварин, рослин, предметів побуту, страв, одягу, частин тіла, абстракцій, явищ природи, споруд, хвороб, рельєфу.

Назвами тварин мотивовані 1693 прізвиськ південної частини Волинської області. Найчисленніша група прізвиськ, похідних від назв диких птахів: *Берегуля* < *берегуля* 'стриж' [9 I, 51], *Беркут*, *Ворона*, *Вудвуд* < *вудвуд* 'одуд' [4 I, 437], *Галка*, *Голубка*, *Горобець*, *Грак*, *Деркач*, *Дрозд*, *Дрофа*, *Дятел*, *Жайворон*, *Журавель*, *Зозуля*, *Кобець*, *Крижня* < *крижня* 'дика качка' [9 II, 305], *Крук*, *Кулик*, *Перепелиця*, *Пугач*, *Путькало* < *путькало* 'вид чаплі' [4 IV, 626], *Сиворакиша*, *Синиця*, *Сокол*, *Соловей*, *Сорока*, *Чайка*, *Чиж*, *Шпак*. Кількісно менша група прізвиськ, мотивованих лексемами на позначення свійських тварин: *Баран*, *Бик*, *Білоконь*, *Білокоровиця*, *Білошкап*, *Бугай* (можливе зіставлення із діалектним *бугай* 'пристаркуватий парубок' [1 I, 35]), *Жеребець*, *Кабан*, *Керда* < *керда* 'кнур' [4 II, 424], *Киця*, *Козел*, *Козій* < *козій* 'назва вола з рогами, які розходяться в різні боки і кінці яких закручені' [9 II, 266], *Котик*, *Котюга*, *Кривоконь*, *Ружило* < *ружило* 'червонуватий вил' [4 V, 135], *Толстокорова*, *Цап*. Серед прізвиськ, утворених від назв домашніх тварин, виокремлюємо групу антропонімів, мотивованих назвами свійських птахів: *Галан* < *галан* 'півень особливої породи' [4 I, 457], *Гусак*, *Індик*, *Качур*, *Квока*, *Козут*, *Курочка*.

Антропоніми, похідні від назв диких тварин, охоплюють незначну кількість залучених до аналізу прізвиськ: *Бобрик*, *Вовк*, *Заєць*, *Лис*, *Лисиця*, *Лось*, *Медвідь*, *Соболь*, *Хом'як*. Антропооснови, мотивовані назвами комах, переважно вказують на тих

представників фауни, які живуть поблизу людей (*Блищик* < *блищик* 'світляк' [4 I, 209], *Богар* < *богар* 'жук, хрущ' [4 I, 220], *Бомк* < *бомк* 'гедзь' [5, 75], *Вовчок* < *вовчок* 'капустянка' [4 I, 413], *Жук*, *Кліщ*, *Клоп*, *Ковшак* < *ковшак* 'тарган чорний' [4 II, 488], *Кубрак* < *кубрак* 'личинка' [4 III, 120], *Мотиль*, *Павук*, *Парамуд* < *парамуда* 'дрібна мошка' [5, 178], *Прусак*, *Саранча*, *Тараканець*, *Хрущ*, *Цвіркун*, *Чміль*) або дошкуляють людині (*Бзик* < *бзик* 'гедзь, овід' [4 I, 181], *Блох*, *Блоха*, *Гершон*, *Гнида*, *Комар*, *Комариця*, *Кушиль* < *кушипіль* 'міль' [4 III, 171], *Міль*, *Мулька* < *мулька* 'міль' [1 I, 323], *Муха*).

Менш численна група прізвиськ, утворених від назв риб: *Бобир* < *бобир* 'йорж' [4 I, 217], *В'юн*, *Карась*, *Рибка*, *Краснопера*, *Селедець*, *Шаран* < *шаран* 'короп' [9 IV, 485]. На назви плазунів та ракоподібних вказують основи прізвиськ *Веретільник* < *веретільник* 'змія мідяниця, ящірка' [9 I, 136], *Вертій* < *вертій* 'ящірка' [9 I, 139], *Гуж* < *гуж* 'вуж звичайний' [1 I, 112], *Жабчук*, *Змій*, *Полоз*, *П'явка*, *Рак*, *Сарган*, *Следзь* < *следзь* 'оселедець' [1 II, 155], *Судак*, *Ужик*, *Черв'як*.

Від назв предметів побуту похідні 1208 прізвиськ. Серед прізвисьцевих основ цієї групи трапляються назви посуду та хатнього устаткування: *Барило*, *Ганжа* < *ганджа* 'вид посудини' [4 I, 467], *Желіско* < *желіско* 'праска' [1 I, 156], *Каган* < *каган* 'каганець' [13, 245], *Кадушка* < *кадушка* 'бочка для соління городини' [1 I, 204], *Квасниця* < *квасниця* 'діжка для заквашування капусти' [1 I, 216], *Коритко* < *коритко* 'малі ночви, коритце' [13, 285], *Коришко* < *кориш* 'залізний або дерев'яний ківш' [9 II, 283], *Короб* < *короб* 'вид корзини із липового луба або дерева' [9 II, 285], *Коробка*, *Коцюба*, *Кашиль*, *Кошель*, *Макітра*, *Саган* < *саган* 'великий горщик' [1 II, 133].

Від назв знарядь праці утворилися прізвиська *Барда* < *барда* 'сокира, тесак' [10 I, 105], *Бат* < *бат* 'батіг, палка' [4 I, 149], *Батура* < *батура* 'великий батіг' [4 I, 149], *Билинь* < *билинь* 'коротка частина ціпа, бияк' [13, 62], *Граділь*, *Гребінка*, *Гребень*, *Гундер* < *гундер* 'тичка, до якої прив'язують неводи, сіті у воді' [4 I, 620], *Жигало* < *жигало* 'залізний прут для випалювання дірок у дереві' [9 I, 483], *Кайло* < *кайло* 'металевий молоток' [10 IV, 73], *Мотовило*, *Ребрина* < *ребрина* 'драбина' [1 II, 111], *Чепель* < *чепель* 'складаний ніж' [13, 601], *Шило*, *Шпичка* < *шпичка* 'загострений предмет, яким можна робити проколи' [1 II, 275]. Іншими

назвами предметів мотивовані прізвища *Беркета* < *беркет* 'тонка віршовка, з якої виготовляють верхи і споди ставних сіток' [4 I, 74], *Буяр* < *буяр* 'великий човен' [9 I, 119], *Вантух* < *вантух* 'великий мішок' [1 I, 146], *Гринджола*, *Дідух*, *Дрина* < *дрина* 'палиця' [9 II, 128], *Дручок*, *Кийко*, *Ключка*, *Палига*, *Підкова*, *Скоба* < *скоба* 'зігнута півколом або під кутом металева смужка' [9, 520], *Скринько*, *Слупко* < *слуп* 'стовп' [1 II, 157].

Назвами рослин мотивовані 1587 прізвищ Волині. Найбільшою кількістю утворень представлена основа дуб: *Дуб*, *Дубик*, *Дубій*, *Дубовик*, *Криводуб*, *Стародуб*. Активність цього кореня можна пояснювати тим, що дуб, за віруванням українців, особливе священне дерево, втілення світового дерева-прадуба. До продуктивних також належать основи *береза* (*Береза*, *Березінка*, *Березовка*), *верба* (*Верба*, *Вербило*, *Вербовий*), *вишня* (*Вишневий*, *Вишня*), *граб* (*Грабець*, *Грабко*, *Грабчак*), *груша* (*Груша*, *Грушка*, *Грушко*), *вільха* (*Ольха*, *Ольховий*, *Ольховик*). Поодинокими утвореннями представлені основи *бук* (*Бук*, *Бучак*), *липа* (*Липка*), *слива* (*Слива*), *сосна* (*Сосна*, *Соснина*), *черешня* (*Черешня*). Назви кушів стали основами таких прізвищ: *Берестень*, *Буз* < *буз* 'бузок' [1 I, 35], *Бузина*, *Калина*, *Корчик* < *Корч* < *корч* 'куш' [1 I, 244], *Куц*, *Ліщина*, *Малина*, *Терновий*, *Терновик*.

В основах прізвищ переважають назви традиційних українських городніх культур, які здавна використовували для приготування страв та які мали глибокий символічний зміст: *біб* (*Біб*, *Бобак*, *Бобечко*, *Бобко*), *буряк* (*Бурачок*, *Буряк*), *горох* (*Горох*, *Горошок*, *Горошко*), *гарбуз* (*Гарбуз*, *Диня* < *диня* 'гарбуз' [1 I, 181]), *щавель* (*Щава*, *Щавій* < *щава* 'щавель' [9 IV, 522]). Назви рослин, які вживали в кулінарії як приправи, стали основами прізвищ *Пастернак*, *Перчик*, *Хрін*, *Цибуля*, *Шапран*. Прізвища *Крухинець* < *крухині* 'округлі солодкі сливи' [4 III, 114], *Кавунець*, *Ягода* похідні від назв ягід. Антропооснови, мотивовані назвами частин рослин, вказують на *гілки* (*Бетка* < *бетка* 'гілка з куца чорниці' [1 I, 16], *Галуза*, *Лоза*), *стебло* (*Костриця* < *костриця* 'внутрішня тверда частина стебла конопель, льону' [13, 292], *Лико*, *Стеблик*), *листя* (*Храбуст* < *храбуст* 'капустяне листя, осот' [1 II, 247]).

Назви трав стали основами 195 прізвищ. Серед онімів цієї групи переважають лексеми, похідні від діалектизмів та архаїчних коренів: *Амбара* < *амбара* 'ревін хвилястий' [1 I, 3],

Балабан < *балабан* 'зозулинець чорний' [5, 69], *Бобівник* < *бобівник* 'лікарська рослина' [1 I, 24], *Бордун* < *бордун* 'жовтець їдкий' [13, 82], *Булига* < *булига* 'болиголов плямистий' [9 I, 47], *Кузник* < *кузник* 'болотяна трава' [1 I, 265], *Куколь* < *куколь* 'кукіль' [13, 311], *Маслак* < *маслак* 'дурман' [13, 368], *Снітко* < *снитка* 'яглиця звичайна' [4 V, 333]. Від літературних назв утворень менше: *Багно*, *Будяк*, *Бур'ян*, *Конопля*, *Кропива*, *Лобода*, *Лопушан*, *Моховий*, *Очеретко*, *Сосонка*, *Спориш*. 108 прізвищ утворилося від назв грибів: *Багнюк* < *багнюк* 'вид гриба' [4 I, 110], *Боровик*, *Гриб*, *Грудзевич* < *Грудзь* < *грудзь* 'гриб' [10 II, 180], *Краснюк* < *краснюк* 'підберезник' [1 I, 251], *Маслюк*, *Печериця*, *Сморж* < *сморг* 'зморшок справжній' [4 V, 327], *Твердяк* < *твердяк* 'плакун прутовидний' [4 V, 523], *Шлапак* < *шлапак* 'отруйний гриб' [1 II, 269].

Кількісно менша група прізвищ, мотивованих лексемами на позначення злакових рослин: *гречка* (*Гречаний*, *Гречина*, *Гречко*), *пшениця* (*Пшеничний*), *овес* (*Овсянюк*), *жито* (*Житнюк*), *кукурудза* (*Кукурудза*). Незначна кількість антропонімів, які похідні від назв квітів: *Барвінок*, *Рута*, *Фіалко*, *Фіялка*, *Волошкевич*. Прізвища *Картус* < *картус* 'айстра' [1 I, 213], *Латай* < *латай* 'калюжниця болотяна' [1 I, 278], *Попелиш* < *попелиш* 'жовтозілля, цинерація' [4 IV, 515] похідні від діалектних та застарілих назв квітів.

Назви різних видів хліба та хлібо-булочних виробів стали твірними основами таких прізвищ: *Баник* < *баник* 'смажений пиріжок, сирник' [4 I, 134], *Вергун*, *Булка*, *Калита*, *Книш*, *Колоб* < *колоб* 'круглий пиріг' [4 II, 515], *Корований*, *Корж*, *Кулипка* < *кулибка* 'вид печеного хліба, буханець хліба' [4 III, 132], *Мазурок* < *мазурок* 'спечена на Великдень закрученої форми булочка' [1 I, 301], *Медяник*, *Паляниця*, *Пиріг*, *Пундик*. На назви різних борошняних страв, а також страв, приготованих із круп, первісно вказували прізвища *Балмуш* < *балмуш* 'мамалига на сметані' [4 I, 128], *Вараниця*, *Вареник*, *Галушка*, *Затірка* < *затірка* 'рване прісне тісто, зварене у воді чи молоці' [1 I, 178], *Кулеша*, *Куліш*, *Маглей* < *маглей* 'страва з тіста і яблук чи вишень' [1 I, 300], *Мандрик* < *мандрик* 'сирник' [13, 361], *Обаревич* < *обара* 'опара, тісто' [4 IV, 126], *Смук* < *смук* 'кулеша з житнього борошна' [4 V, 331], *Хамула* < *хамула* 'страва із

житнього борошна, до якого додані варені вишні' [1 I, 224].

Менш активні у прізвищеворенні назви овочевих, фруктових і м'ясних страв: *Баланда* < *баланда* 'борщ з лободи' [1 I, 8], *Борщ*, *Каплун* < *каплун* 'їжа, приготована з розтертої зеленої цибулі і засмачена олією та сіллю' [1 I, 209], *Капустняк*, *Мацігон* < *мацігон* 'дерун' [1 I, 308]; *Балик*, *Бебух* < *бебух* 'нутрощі тварини' [1 I, 13], *Богук* < *богук* 'начинений свинячий шлунок' [4 I, 220], *Ковбаса*, *Сало*, *Скварка*, *Схаб* < *схаб* 'шматок свинини' [4 V, 490], *Солонинка*, *Шкварка*.

Назвами молочних продуктів мотивовані прізвища *Бринза*, *Будз* < *будз* 'висушений сир' [9 I, 105], *Дзера* < *дзера* 'сироватка' [9 I, 378], *Кисляк* < *кисляк* 'кисле молоко' [1 I, 220], *Маселко*, *Маслянка*, *Самокиш* < *самокиш* 'кисле молоко' [8 II, 927], *Сирко*, *Сироватка*, *Сметана*. Від назв напоїв утворилися прізвища *Грушовник* < *грушовник* 'узвар із сушених груш' [4 I, 111], *Квас*, *Кисіль*, *Сивуха*, *Чвир* < *чвир* 'вид горілки' [9 IV, 448]. На назви інших продуктів харчування вказують прізвища *Крохмаль*, *Крупей*, *Мигдаль*, *Олива*.

Серед прізвищ, мотивованих назвами одягу та взуття, найбільша кількість утворень від назв верхнього одягу: *Бекеша* < *бекеша* 'куртка' [1 I, 14], *Бунда* < *бунда* 'вид суконного пальта' [4 I, 295], *Кирея*, *Кожужок*, *Курта* < *курта* 'жіноча свита' [1 I, 225], *Куцик* < *куцик* 'короткий верхній одяг' [4 III, 165], *Сардак*, *Шуба*. 28 прізвищ похідні від назв тканин: *сукно* (*Каразія* < *каразія* 'просте товсте сукно' [4 II, 383], *Кармазин*), *шовк* (*Блаватний* < *блаватний* 'шовковий' [4 I, 203], *Оksamитний*, *Шелковий*), *бавовна* (*Бархаткін* < *Бархатка* < *бархатка* 'байка' [4 I, 146], *Плисик* < *плис* 'вид бавовняної ворсисті тканини' [4 IV, 444]).

Назви різних видів головних уборів стали основами прізвищ *Білошапка*, *Бриль*, *Каптур* < *каптур* 'ковпак' [13, 249], *Кльок* < *кльок* 'картуз' [4 II, 471], *Ковпак*, *Кресак* < *кресак* 'капелюх' [4 III, 94], *Кучма*, *Магерко* < *магерка* 'повстяна шапка' [4 III, 352], *Рябошапка*, *Шапка*, *Шапочкін*. Кількісно менша група прізвищ, мотивованих лексемами на позначення поясного одягу: *Андарак* < *андарак* 'ткана спідниця з кольорових шерстяних ниток' [1 I, 3], *Дерга* < *дерга* 'рядно, жіночий одяг, подібний до запаски' [4 II, 45], *Дрібниця* < *дрібниця* 'дрібноузорчата плахта' [9 I, 443], *Красноштан*, *Нагавіцин* < *нагавеці* 'штани' [1 I, 354], *Плахта*, *Сіроштан*, *Чорноштан*, *Штаній*, *Штань*.

Назви прикрас стали основами 14 прізвищ: *Обідець* < *обідець* 'перстень, жіноча прикраса' [4 IV, 169], *Пацьора* < *пацьора* 'намистина' [4 IV, 322], *Перстеник*, *Серга* < *серга* 'сережка' [4 V, 216]. Назвами різних видів взуття мотивовані антропоніми *Корбан* < *корбан* 'ходак' [4 III, 12], *Корзан* < *корзан* 'постіл' [4 III, 17], *Курпіль* < *курпіль* 'лапоть' [13, 316], *Полуботько*, *Саф'ян*.

Від назв частин тіла людини похідні 306 антропонімів: *Главичка* < *главичка* 'голова' [9 I, 287], *Голінка*, *Гольонко* < *гольонка* 'трубчаста кістка' [9 I, 306], *Горло*, *Грудько*, *Желудченко*, *Зуб*, *Зубко*, *Колінько*, *Коляно*, *Кулак*, *Лабай* < *лаба* 'нога людини або тварини' [13, 322], *Локоть*, *Мозговий*, *Мозоль*, *Нога*, *Печонка*, *Рот*, *Терба* < *терба* 'кров' [13, 548], *Язикін*. На частини тіла тварин вказують основи прізвищ *Волос*, *Грива*, *Гривко*, *Дзьоба*, *Кишко*, *Клак* < *клак* 'ікло' [1 I, 225], *Клівак* < *кливак* 'ікло' [9 II, 251], *Клюба* < *клуб* 'дзьоб' [1 I, 228], *Кожа*, *Кокот*, *Кокуть* < *кокоть* 'кіготь, пазур' [4 II, 506], *Копитко*, *Крилатий*, *Лапа*, *Лапай*, *Лапка*, *Пазур*, *Пупець*, *Рилов*, *Сиволап*, *Требух* < *требух* 'орган травлення тварини, нутрощі' [1 II, 207], *Хвост*, *Хвостик*.

246 прізвищ Волині похідні від назв абстрактних понять. Це утворення переважно з початковим негативним маркуванням: *Біда*, *Бруд*, *Галабурда* < *галабурда* 'суперечка, розбрат' [13, 132], *Гереза* < *гереза* 'сварка, розбрат' [4 I, 499], *Глум*, *Голод*, *Завада*, *Загуба*, *Закуція* < *закуція* 'те, що заважає, гурт людей' [4 II, 227], *Звада*, *Здиха*, *Клопот*, *Кропот* < *кропота* 'турбота, сварка' [4 III, 104], *Прахтика* < *прахтика* 'підступи, недобрі наміри' [4 IV, 554], *Скарга*, *Смуток*. Найчисленніше представлена група основ із семантикою «шум»: *Балака* < *балаки* 'розмови, надокучливе базікання' [4 I, 123], *Баляс* < *баляси* 'теревені' [4 I, 144], *Билиця* < *билиця* 'розповідь, бувальщина' [4 I, 183], *Гармидер*, *Гик* < *гик* 'шум, крик' [4 I, 505], *Голос*, *Готра* < *готра* 'вістка, чутка' [13, 140], *Крик*, *Свист*, *Шелест*, *Шум*.

Прізвища, мотивовані назвами явищ природи і різних часових понять, первісно виконували роль дохристиянських імен, зумовлених часом появи дитини на світ та погодніми умовами. Вказівку на явища природи містять основи прізвищ *Буря* < *Буря* [14, 88], *Вихор*, *Вітер*, *Град*, *Грім* < *Грім* [14, 139], *Завіруха*, *Кузава* < *кузава* 'метелиця' [5, 145], *Мороз* < *Мороз* [14, 248], *Негода*, *Озимок* < *озимок* 'весняний мороз' [13, 414],

Плюта < *плюта* 'дощ, дощова погода' [4 IV, 460], *Сніжко*, *Хмара*, *Хмарина*, *Холод*. Серед прізвищ, мотивованих назвами часових понять, переважають оніми, похідні від назв днів тижня: *Неділенько*, *Неділько*, *Неділя*, *Понеділок*, *Понідельник*, *П'ятничко*, *Середа*, *Субота*, *Четвержук*. Поодинокі утворення вказують на пори року (*Зима*, *Осінній*), місяці (*Грудняк*, *Казибрід* < *казибрід* 'лютий, березень' [13, 245], *Маїло*, *Маїко*, *Просимців* < *Просимець* < *просимець* 'січень' [8 II, 864]), час доби (*Вечорко*).

111 прізвищ Волині мотивовані назвами хвороб: *Біба* < *біба* 'болячка, рана' [13, 61], *Бомбелюк* < *бомель* 'пухир, прищ' [4 I, 228], *Бруй* < *бруй* 'той, хто мочиться під час сну' [2, 60], *Брук* < *брук* 'пухирчик на тілі, прищик' [4 I, 266], *Водянка*, *Волосник* < *волосник* 'пухлина з наливом на пальці' [9 I, 151], *Гертечук*, *Гертичук* < *гертика* 'туберкульоз, сухоти' [4 I, 500], *Джума* < *джума* 'чума' [13, 194], *Жовна* < *жовна* 'великий налив на тілі' [1 I, 158], *Задоя*, *Задояний*, *Залозний* < *залозний* 'той, що страждає гландами' [4 II, 229], *Копос* < *копос* 'свербіж' [6, 243], *Костриця* < *костриця* 'заразна шкірна хвороба' [1 I, 245], *Курдельчук* < *Курдель* < *курдель* 'цинга' [4 III, 152], *Мокрида* < *мокрида* 'дитина, яка часто мочиться' [6, 347], *Мор*, *Недужко*, *Паршегуба*, *Покор* < *покор* 'дитина, що має рахіт' [4 IV, 483], *Сверба*, *Чосик* < *чос* 'свербіж' [9 IV, 473], *Чухрій* < *чухрій* 'вошивець' [9 IV, 480], *Шолудько*.

Від назв споруд, їх частин та будівельних матеріалів утворилися антропоніми *Арцабко* < *арцаб* 'одвірок' [4 I, 90], *Гонта*, *Димарчук*, *Дихта*, *Жолоб* < *жолоб* 'ринва' [13, 226], *Бурдейний* < *бурдей* 'землянка, курна хата' [4 I, 299], *Бурдельний* < *бурдель* 'злиденна хатина' [4 I, 299], *Гушак* < *гушак* 'одвірок' [1 I, 115], *Диль* < *диль* 'один із брусів, якими викладають стіни дерев'яного будинку' [5, 108], *Коминко*, *Коморін*, *Ляда* < *ляда* 'рухомі дверцята, покрішка, що прикриває отвір на горище' [5, 157], *Оборін*, *Піч*, *Світличний*, *Стодольний*, *Сувало* < *сувало* 'шифер' [4 V, 464], *Хлівний*, *Хоромець*, *Шкабко* < *шкаб* 'скоба, гак, металева деталь до дверей' [13, 628].

Назви рельєфу засвідчені в основах прізвищ *Бакай* < *бакай* 'брудна, наповнена водою вибоїна на дорозі, калюжа' [9 I, 22], *Баюра* < *баюра* 'калюжа' [1 I, 12], *Бережок*, *Гай*, *Замула*, *Калюжний*, *Моклиця* < *моклиця* 'мокрота, місце, що заливається весняною

водою' [4 III, 499], *Царина* < *царина* 'сіножать' [13, 590]. Антропоніми *Везера* та *Краков'як* утворилися від назв танців. Назвами різних грошових одиниць, очевидно, мотивовані прізвища *Галаган* < *галаган* 'мідна монета' [9 I, 346], *Геллер* < *геллер* 'назва дрібної монети', *Грошев*, *Дутка* < *дутка* 'грошова одиниця, яку використовували на території Австро-Угорщини' [13, 218], *Копейкін*, *Мідяк*, *Молиталяр*, *П'ятак*, *Рублюк*, *Цюник* < *цюник* 'назва дрібної монети' [8 II, 1152], *Шажко* < *шаг* 'гріш, ½ копійки' [9 IV, 461], *Шкіль* < *шкіль* 'монета, шилінг' [2, 475].

Оніми, похідні від неособових апелятивів, первісно могли функціонувати як дохристиянські імена і, закріпившись у пізніших родових прізвищах, залишили свій слід у семантиці прізвищ, які відображають релігійні уявлення праукраїнців, їхній світогляд, особливості побуту. Сучасні антропоніми Волині, мотивовані неособовими апелятивами, містять у складі своїх основ архаїчну лексику та діалектизми різних говіркових масивів.

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1-2.
2. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, – 1969. – 508 с.
3. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. : монографія / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 119 с.
4. Етимологічний словник української мови / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982-2006. – Т. 1-5.
5. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1987. – 62-263.
6. Кюршунова И. А. Словарь некалендарных личных имен, прозвищ и фамильных прозваний Северо-Западной Руси XV-XVII вв. / И. А. Кюршунова. – СПб. : «ДМИТРИЙ БУЛАНИН», 2010. – 672 с.
7. Марочкіна О. Відапелятивні імена та пізніші індивідуальні прізвища в основах прізвищ Розточчя / О. Марочкіна // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонДУ, 2007. – Вип. 15. – 518-522.
8. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2 томах / за ред. Д. Гринчишина. – Львів, 2007. – Т. 1-2.
9. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
10. Словник української мови / редкол. : І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
11. Унбегаун Б. О. Русские фамилии : пер. с англ. / общ. ред. Б. А. Успенского. – М. : Прогресс, 1989. – 443 с.
12. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.

13. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : істор.-етимол. словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
14. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : істор.-етимол. словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.
15. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku / I. Mytnik. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2010. – 412 s.

The article analyzes lexical and semantical peculiarities of Volyn family names derived from names of unpersonal apelative. Main semantic groups of surnames analysed in this research.

Key words: *anthroponym, surname, lexeme, semantic group.*

В статье рассмотрены лексико-семантические особенности фамилий Волини, производных от неличных апеллятивов. Проанализированы основные семантические группы фамилий.

Ключевые слова: *антропоним, фамилия, лексема, лексико-семантическая группа.*

ББК 81.2-3

УДК 81'373.21

Любов Білінська

ВІДОНІМНІ МІКРОТОПОНИМИ ПОКУТТЯ

У статті розглянуто мікротопоніми Покуття, в основах яких вжито християнські імена, а також гідроніми, ойконіми, хороніми, астіоніми, проаналізовано продуктивність різних груп таких імен у творенні найменувань мікрооб'єктів краю.

Ключові слова: *християнське ім'я, онім, мікротопонім*

Дослідники мікротопонімії різних регіонів України [4; 5; 6; 12], аналізуючи мотивувальні бази цих найменувань, традиційно виокремлюють три лексичні пласти:

1) лексеми, що виражають природно-географічні поняття, тобто вказують на рельєфно-ландшафтні особливості місцевості (географічні терміни);

2) лексеми, які виражають поняття, пов'язані з господарською діяльністю людини (назви антропогенних об'єктів);

3) оніму лексику.

Відонімні найменування, у свою чергу, поділяються на: відантропонімні, відойконімні, відгідронімні та найменування, утворені від астіонімів та хоронімів. Найчастіше анойконіми утворювалися від

антропонімів, рідше – від гідронімів та ойконімів.

Як відомо, між антропонімією та топонімією існує тісний взаємозв'язок, який проявляється, зокрема, у номінації конкретних географічних об'єктів за іменуваннями людей, які первісно були власниками певних об'єктів, проживали на цих територіях, або ж їхня діяльність була тісно пов'язана з конкретними географічними об'єктами. О. Попов зазначає, що коли „виникла приватна власність на землю, то з'явилося багато географічних назв, утворених від особових імен власників” [9, 22].

Твірними основами відантропонімних мікротопонімів служать: а) християнські імена; б) слов'янські особові імена відкомполітного походження; в) відапелятивні особові власні імена (пізніші прізвиська).

Відантропонімні мікротопоніми Покуття, в основах які вживаються слов'янські імена загалом та слов'янські імена відапелятивного походження, уже були проаналізовані нами [1, 2, 3]. Предметом нашої розвідки є мікротопоніми, в основах яких вживаються християнські імена, а також відгідронімні та відойконімні утворення.

Значна частина зібраних нами мікротопонімів Покуття відантропонімного походження має у своїх основах християнські імена. Як зазначає В. Ташицький, „прийняття і поширення християнської віри ... збагатило мову не лише лексикою, пов'язаною із культом та обрядовістю, а й ... мало великий вплив на іменування осіб, а опосередковано – і на називання населених пунктів. Як добре відомо, велика частина ... ойконімів походить від антропонімів” [13, 269]. Це ж твердження стосується і мікротопонімії краю.

В основах відантропонімних анойконімів Покуття вживаються християнські імена в повній та повній суфіксальній формі, а також в усіченій та усічено-суфіксальній формах.

Повні форми імен зафіксовані, зокрема, в етимонах наступних назв: *Антонів* (Ілл. Сн.), ур. *Герасимівка* (Дж. Сн.), п. *Германівка* (Клуб. Тисм.), фільв. *Глібівка* (Кут. Тл.), кр. *Гордієва* (Р. Тисм.), пас. *На Давидовім* (Трост. Сн.), дж., ч.с. *Задмитрівка* (В.Кл. Кол.), к. с., ур. *Захаруки* (Джурк. Кол.), п. *Зафілупи* (Стец. Сн.), п. *Кузьмин* (Поб. Тисм.), п. *Лазереве* (Ганьк. Сн.), к.с. *Макарівка* (Угорн. Тисм.), вул. *Маркова* (Вікн. Тл.), к.с. (В.Кл. Кол.), кр. *Микитина*

(Жив. Тл.), вул. *Миколаївська* (Вид. Сн.), (разом – 47 назв).

Домінуюче число імен, засвідчених в основах відантропонічних анойконімів, репрезентуються в офіційних варіантах православного календаря.

В усиченій та усичено-суфіксальній, або ще в ускладненій демінутивними суфіксами формі християнські імена вживаються в основах наступних мікротопонімів досліджуваного регіону: п. *Андрусево* [<Андрусь < Андрій] (Слоб. Кол.), вул. *Ваврова* [<Лаврентій, Лавр, Лаврін] [Керста 117,118] (Бал. Сн.), п. *Варчіково* (гіпок. чол. ім. Варко, спввідн. із Варлаам, Варнава, Варфоломій [Ч. 109]) (В.Кл. Кол.), ур. *Василькове* [<Василько<Василь] (Пал. Тл.), дор. *Ілашева* [<Ілляш < Ілля] (Рус. Сн.), вул. *Мелешівка* [<Мелетій] [Тр. 224] (Рак. Гор.), к.с., ур. *Микитки* (Дзв. Бог.), п. *Никулінка* (Черн. Гор.), л., сін. *Осташі* (Корн. Кол.), ч.с. *Павликів* (Слоб. Кол.), л., п. *Панацівка* (Гор. Бог.), дол. *Панькова Долина* [<Панько < Пантелеймон] (Тулуц. Сн.), вул. *Петрикова* (Братк. Тисм.), вул. *Олешкова* [<Олексій // Олександр] (Люб. Сн.), ч. *Петрилів* (Тр. Сн.), ур. *Піддифаніково* (Марк. Бог.), п. *Процево* [<Проць<Прокіп] (Клуб. Тисм.), ур. *Ромково* (Угорн. Тисм.), п. *Біля Савкового* (Нив. Бог.), ур. *Сайково* [<Сайко < Ісає] [Керста 115] (От. Кол.), брід *Коло Саверка* [<Саверко < Северіян] (Тр. Сн.), к. *Сафатів Кут* [<Сафат < Йосафат] (Н.В. Кол.), вул. *Сеничева* [Сень < Семен] (Р. Тисм.), ур. *Стапова*, *Стап'янка* (Верб. Гор.), кр. *Стафійчукова* (Рус. Сн.), п. *Танаскова* [<Атанасій] (Рус. Сн.), вул. *Тимкова* (Р. Тисм.), п. *Трушівка* [<Труфан, Трухан < Митрофан] [Ч. 560] (Кол. Гор.), в'їзд *Коло Толевої* (Рос. Гор.), ур. *Улазовка* (можл., *Уласовка* [<Власій] (Ч. Гор.), бер. *Федів Берег* [Федьо < Федір < Теодор] (Ілл. Сн.), п. *Яківчукове* Слоб.Гор (205 одиниць). Група мікротопонімів, мотивованих здрібніло-пестливими назвами людей, репрезентується значно більшою кількістю прикладів. Як зазначав В. Сімович, „узагалі здрібніла форма хресних імен, така стара (з XI ст.) і така цікава для нашої ономастики, лягла куди більше в основу прізвищ, ніж повна, а то ще й у церковно-слов'янським одягу імен” [11, 224].

У мікротопонімії досліджуваної території жіночі імена порівняно із чоловічими представлені значно меншою кількістю прикладів. На думку учених,

зокрема, В. Сімовича [11], причина цього факту в тому, що чоловік як глава сім'ї був годувальником, господарем, тому й ім'я його частіше давалося конкретному об'єкту, а жіночі імена лише за певних обставин могли ставати базовими для творення назв.

У зібраному нами онімному матеріалі Покуття частково використані також жіночі імена християнського календаря у таких найменуваннях: кр. *Коло Гафії Бочкової* (Рос. Гор.), плесо *Під Гафійчиним* (Н.В. Кол.), горб *Настасина Гора* (Кр. Сн.), п. *Варварин Клин* (Я.-П. Гор.), брід *Коло Анниці Вітишиної* (Ілл. Сн.), п. *Коло Галі* (Стец. Сн.), ур. *Єви* (Довг. Тисм.), п. *Явдошино* (В.Кл. Кол.), нива *Єленина* (С.Гв. Кол.), п. *Фросинина* (Рус. Сн.), л. *Іванки* г. *Катеринина* (М.Кл. Кол.), п. *Марунина Гора* (Клуб. Тисм.), горб *До Марії*, могила *Коло Марії* (Рос. Гор.), г. *Марія* (Ол. Тл.), пас. *Марфинська* (Тиш. Гор.), л. *Мар'янка* (Л. Сл. Кол.), вул. *Маланчина* (Ган. Тисм.), ч.с. *Де Олена Під Корчівкою* (Турка Кол.), пас. *Паращина Нива* (Вікн. Тл.), пол. *Польнчин Берег* (В.Кл. Кол.), пот. *Рузин Потік* (Рунг. Кол.), дол. *Софіїна Долина* (Топ. Гор.), пас. *Стефина*, п. *Тетянин Луг* (Клуб. Тисм.), п. *Тит'янино* (К.Кл. Кол.). Всього ми зафіксували 37 найменувань.

На теренах Покуття збережено також назви мікрооб'єктів, мотивовані андронімами: гай *Гай Іванихи Орининої* (В.В. Кол.), горб *Гринючки* (Сор. Гор.), лука *За Костенючкою* (Зав. Сн.), п. *За Федихов* (Добр. Тисм.), пас. *За Франчихов* (Прикм. Гор.), пас. *Коло Андрусички* (Ганьк. Сн.), л. *Коло Вінтонечки* (Ж. Тл.), кр. *Коло Гарасимихи* (Бер. Тисм.), п. *Коло Йосипихи* (Зал. Сн.), м.р. *Коло Костички* (Семак. Гор.), м.р. *Коло Юрчихи* (Прикм. Гор.), ур. *Коло Манилючки* (Ілл. Сн.), кр. *Марчуччина* (Сем. Гор.), ур. *За Микитихою* (Петрил. Тл.), ч.с. *Петрички* (Кор. Тл.), п. *Петрунячка* (Жабокр. Тл.), п. *Ромасючка* (Граб. Бог.), кр. *Студні Коло Мисички* [<Мисак – Михайло] [Тр. 239] (Дал. Гор.), п. *Титущина* (Рус. Сн.), ст. *Коло Томашихи* (Стец. Сн) (разом – 24 найменування мікрооб'єктів).

В основах мікротопонімів Покуття засвідчені також зразки іменування синів за іменем їх матерів, якщо вони росли без батька, або ж коли їх матері ставали вдовами і самі вели господарство. В. Охрімович відзначав, що іменем жінки діти називаються у тому випадку, „коли дитина нешлюбна; коли вправді шлюбна, але отець умер в молодому

віку; коли мама більше znana в селі як отець або перевищує віття енергією і темпераментом” [8, 306]. Мікротопоніми, мотивовані такими антропонімами, засвідчені кількома прикладами: ур. *За Євчуком* (Гр. Тл.), ур. *Коло Гандзюка* (Струпк. Кол.), п. *Грицишиного* (В.Кл. Кол.), к.с. *Маланюково* (Угорн. Тисм.), п. *Оринюково* (В.Кл. Кол.), п. *Параціково* (В.Кл. Кол.), ск. *Софіякова Скала* (Миш. Кол.), п. *Титьниного Польника* (В.Кл. Кол.) (7 мікротопонімів).

Частина відонімних мікротопонімів виникла в результаті вираження відношення іменованого об'єкту до однокореневих назв сусідніх населених пунктів або гідронімів. Відойконімні назви здебільшого мають прозору етимологію. Такі мікротопоніми можемо поділити на кілька підгруп:

1) анойконіми, в основах яких збережені назви колишніх хуторів, частин поселень – п. *Августдорф* (Снят.), п. *Бережани Великі / Малі* (Вид. Сн.), п. *Бзина-Копці* (Тлум.), п. *Боронівки* (Бук. Тл.) п. *Бортники* (Ган. Тисм.), вул., пас. *Бранівка* (Поб. Тисм.), пас. *Боски* (Вікн. Тл.), м.р. *В Свинилові* (Ол-а Тл.), п. *Горіставки* (Підв. Гор.), п. *Замислі* (Марк. Тисм.), п. *Калиниці* (Приб. Тл.), ч.с. *Калинки* (Сераф. Гор.), ч.с. *Юрківка* (Сераф. Гор.), ч.с. *Янци* (Сераф. Гор.), ч.с. *Ясинки* п. (П'яд. Кол.) (36 назв).

2) Мікротопоніми, що походять від назв сусідніх поселень.

Такі анойконіми творять порівняно велику групу. До цих іменувань відносимо: дор. *Бабецька Стежка* (Марк. Бог.), п. *Балинецьке* (М.Кл. Кол.), п. *Белелуйське* (Рус. Сн.), п. *Березівський* (Угр. Тисм.), г. *Бортницька* (Бортн., Кор. Тл.), п. *Будилівське* (Рус. Сн.), л. *Буківнянський* (Нижн. Тл.), п. *Бучацьке* (Буч. Сн.), п. *Велесниця* (Вин. Кол.), ур. *Велика Кам'янка* (Шеп. Кол.), п. *Вербізьке* (Корн. Кол.), бер. *Видинівський* (Вид. Сн.), в'їзд (Рудн. Сн.), в'їзд *Ганівський* (Трост. Сн.), п. *Глушківське* (Топ. Гор.), л. *Годінські* (Л.Сл. Кол.), вул. *Городенка* (Гр. Тл.), п. *Горохولينське* (Граб. Бог.), л. *Гостовецький* (Н.Кр. Тисм.), вул. *Делешівська* (Дуб. Гор.), п. *Джурівське* (Ганьк., Зал. Сн.), дор. *Джурківська* (Турка Кол.), л. *Дібровські* (Нижн. Тл.), л. *Добровідський* (Г-Д. Кол.), дор. *До Віконського Моста* (Тиш. Гор.), вул. *З Трійці* (Лл. Сн.), вул. *З Троскінця* (Лл. Сн.), л. *За Луков* (Реп. Гор.), л. *Іллінецький* (Тулул. Сн.), п. *Карлівське* (Устя Сн.), п. *Келихівські*

(Тулул. Сн.), п. *Книждвірське* (Джурк. Кол.), к.с., вул. *Книждвір* (Шеп. Кол.), в'їзд *Княженський* (Рудн. Сн.), к.с. *Княжий* (Бал. Сн.), вул. *Коломийська* (Пер. Кол.), п. *Підвіконске* (Тиш. Гор.), дор. *Підгаєцька* (Турка Кол.), п. *Під Глибоким* (Садж. Бог.), п. *Під Горохолинов* (Пох. Бог.), п. *Підграбицьке* (Л.Хл. Кол.), п. *Підгрушицьке* (Пужн. Тл.), пас. *Під Джурівским Лісом* (Лл. Сн.), п. *Під Забережжю* (Пох. Бог.), п. *Підкоролівске* (Тиш. Гор.), вул. *Пишениківська* (Грин. Тл.), ур. *П'ядики* (Шеп. Кол.), п. *Радчанські* (Р. Тисм.), п. *Раковецька Корнівка* (Рак. Гор.), вул. *Репужинська* (Дуб. Гор.), дор. *Риб'єнська* (Кол. Тисм.), п. *Рошнівська Долина* (Стр. Тисм.), л. *Рудницький* (Тулул. Сн.), п. *Русівська Хаща* (Бел. Сн.), л. *Саджавський* (Гл. Бог.), ст. *Слобідський* (Торг. Гор.), горб *Снятинська Круча* (Мик. Сн.), к.с., ур. *Солотвинське* (Хмел. Бог.), п. *Сопівське* (В.Кл. Кол.), л. (М.Кл. Кол.), л. *Тисменицький Ліс* (Заб. Бог.), п. *Тлумацьке* (Сух. Тл.), п. *Товмацьке* (Джурк. Кол.), пас., п. *Топорівське* (Глушк. Гор.), п. *Торгівське Поле* (Топ. Гор.), ур. *Тросцьке* (Лл. Сн.), ск. *Тулівська* (Вид. Сн.), ч.с. *Хотимирська* (Оз. Тл.), дор. *Ценівська* (Турк. Кол.), вул. *Чернелицька* (Дуб. Гор.), п. *Чукалівські* (Р. Тисм.), п. *Ямгорів* (Реп. Гор.), п. *Ясенівське* (Топ. Гор.) (112 поіменованих відойконімними найменуваннями реалій).

На території Покуття вживаються також мікротопоніми, в основах яких засвідчені гідроніми. Найменування такого типу за структурою переважно є назвами-орієнтирами, або ж буквальними метонімними відповідниками. Сюди відносяться найменування таких об'єктів: п. *Баб'янка* (пот. *Баб'янка*) (Коп. Гор.), п. *В Горохولينі* (Р. Тисм.), п. *Завшиновець* (Сіл. Тисм.), пас. *Закобилець* (М.Гв. Кол.), луг *Над Черемошем* (Кн. Сн.), пас. *Над Чорньовом* (Ж. Тл.), п. *Орелець* (Ганьк. Сн.), п. *Феревега* (Ганьк. Сн.), пас. *Черемоське* (Зав. Сн.) (27 таких найменувань).

У досліджуваному регіоні зафіксовані анойконіми, що мотивовані окремими астіонімами та хоронімами. До цієї підгрупи відносимо іменування мікрооб'єктів: вул. *Абисинія* (Бер. Тисм.), окол. *Америка* (Тисмен.), к.с. *Босня* (Вовч. Сн.), ч.с. *Варшава* (Рудн. Сн.), в'їзд *Галицький* (Снят.), *Герцеговина* (Бал. Сн.), к.с. *Канада* (Марк., Рунг., Турка Кол.), ч.с. *Корея* (Товм. Кол.),

пас. *Тайвань* (Ів. Бог.), п. *Хабарівський Край* (Пот. Сн.), к.с. *Чехія* (Сіл. Тисм.) (26 одиниць).

Мікротопоніми з макротопонімними основами особливі тим, що „для найменування об'єктів були вибрані добре відомі топоніми, які через певну характерну ознаку позначуваного об'єкта наповнилися додатковою семантикою” [8, 5].

Дані аналізу відонімних мікротопонімів Покуття відображено у таблиці

Відонімні мікротопоніми Покуття

Відонімні анойконіми	кількість	%
Мікротопоніми, утворені від антропонімів	1139	79,1
Мікротопоніми, утворені від ойконімів	245	17,01
Мікротопоніми, утворені від гідронімів	30	2,08
Мікротопоніми, утворені від астіонімів і хоронімів	26	1,81
Разом	1440	100

Здійснений аналіз анойконімів відонімного походження засвідчує, що серед таких найменувань превалюють відантропонімні деривати. У таких назвах репрезентуються традиційні іменування людей – імена (переважно різні структурні варіанти церковно-християнських імен, а також слов'янські автохтонні композитні та відкомполітні імена), прізвища або прізвиська.

Виникнення відантропонімних найменувань зумовлене існуючими майновими відносинами; у цих анойконімах вказується як на пряму приналежність об'єкта певному власнику, так і на опосередковане відношення особи (чи групи осіб) до номінованої реалії.

Ойконіми та гідроніми, хороніми не залишили настільки помітного сліду у творенні мікротопонімів Покуття.

1. Білінська Л. Мікротопоніми Тисмениччини відонімного походження / Л. П. Білінська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. серія: Мовознавство. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – Вип. 2(17) 2007 – 1(18) 2008. – 172-182.
2. Білінська Л. Слов'янські імена відапелятивного походження у мікротопонімії Покуття / Л. П. Білінська // Мовознавчий вісник: 36. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси: Видавць Чабаненко Ю. – 2010. Вип. 10. – 78-83.
3. Білінська Л. Слов'янські імена відапелятивного походження у мікротопонімії Покуття / Л. П. Білінська // Мовознавчий вісник: 36. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім.

- Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси: Видавць Чабаненко Ю. – 2010. Вип. 10. – 78-83.
4. Лісняк Н. Мікротопонімія Західного Поділля / Н. І. Лісняк. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.
5. Лісняк Н. Пропріальні основи в мікротопонімії Західного Поділля / Н. І. Лісняк // Наукові записки. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – 124-128.
6. Михальчук О. Мікротопонімія Підгір'я . Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 17
7. Охримович В. Знадоба до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних / В. Охримович // Жите і слово. – Львів, 1895. – Т.3. – 302-307.
8. Поляруш Т. И. Сравнительное исследование словообразования гидронимии, микропонимии и ойконимии (на материале топонимии северовосточного Левобережья Украины) / Т. И. Поляруш. Автореф. дис....канд. филол. наук. – К., 1971. – 24
9. Попов А. И. Географические названия (Введение в топонимику) / А. И. Попов – М. – Л. : Наука, 1965. – 182
10. Проць О. Мікротопонімія Півночі Львівської області. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2011. – 19
11. Сімович В. Українські прізвища з хресних імен // Василь Сімович. Мовознавство. – Т.1. – Чернівці, 2005. – 223-227.
12. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. В. Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 206с.
13. Witold Taszycki. Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. – Wrocław-Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1958. – 345 s.

Список використаних джерел

Керста – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 152

Ч. – Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 702с. + XLVIII с.

Назви поселень

Бал. – Балинці, Бер. – Березівка, Братк. – Братківці, В.В. – Верхній Вербіж, В. Кл. – Великий Ключів, Верб. – Вербівці, Вид. – Видинів, Вікн. – Вікняни, Ган. – Ганнусівка, Ганьк. – Ганьківці, Глушк. – Глушків, Граб. – Грабовець, Гр. – Грушка, Грин. – Гринівці, Дал. – Далешів, Дж. – Джурів, Джурк. – Джурків, Дзв. – Дзвиняч Діброва, Добр. – Добровляни, Дуб. – Дубка, Ж. – Жуків, Жив. – Живачів, Заб. – Забережжя, Зав. – Завалля, Зал. – Залуччя, Ів.- Іванківка, Ілл. – Іллінці, Клуб. – Клубівці, Кол. – Колодівка, Коп. – Копачинці, Кор. – Королівка, Корн. – Корнів, Кр. – Красноставці, Кут. – Кутище, Л. Слоб. – Лісна Слобідка, М. Гв. – Малий Гвіздець, М. Кл. – Малий Ключів, Марк. – Марківка, Нив. – Нивочин Н. В. – Нижній Вербіж, Н. Кр. – Нові Кривотули, Од. – Одаї, Ол-а – Олеша, От. – Отинія Пал. – Палагичі, Підв. – Підвисоке, Поб. – Побережжя, Пот. – Потічок, Р. – Радча, Рак. – Раківчик, Реп. – Репужинці, Рос. – Росохач, Рунг. – Рунгури, Рус. – Русів, Сераф. – Серафінці, Сем. – Семенівка, Сіл. – Сілець, Слоб. – Слобода, Ст. Гв. – Старий Гвіздець, Стец. – Стецева, Стриг. – Стриганці, Товм. – Товмачик, Топ. – Топорівці, Торг. – Торговиця, Тр. – Троїця Тулук. –

Тулуків, Трост. – Тростянець, Угорн. – Угорники, Ч. –
Чортовець, Шеп. – Шепарівці, Я. – П. – Ясенів-Пільний

Інші скорочення

бер. – берег
м.р. – місце розваг
вис. – висота
місц. – місцевість
вул. – вулиця
н.з. – неродючі землі
г. – гора
пас. – пасовище
дол. – долина
підв. – підвищення
дор. – дорога
п. – поле
к.с. – куток села
с. – сад
л. – ліс
сін. – сіножать
м.куп. – місце купання
ур. – урочище
м.пр. – місце прання
ч.с. – частина села

Назви районів

Бог. – Богородчанський
Гор. – Городенківський
Кол. – Коломийський

The paper discusses microtoponyms of Pokuttya region, which were derived from Christian names, oikonyms, choronyms, the productivity of various groups of such kind of names in creation of regional ononymy is analyzed.

Key words: Christian name, onym, microtoponym.

В статье рассмотрены микротопонимы Покуття, в основах которых употреблены христианские имена, а также гидронимы, ойконимы, хоронимы, астионимы, проанализировано продуктивность разных групп таких имен в создании названий микрообъектов края.

Ключевые слова: христианское имя, оним, микротопоним

УДК 81'373.232: 81'373.6

ББК 81.2 Ук-4

Наталія Вирста

ПРІЗВИЩА ПОКУТТЯ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ ЧИ ПОХОДЖЕННЯ

У статті проаналізовано прізвища Покуття, мотивовані назвами за місцем проживання чи походження, встановлено основні способи їх творення, визначено найпродуктивніші прізвищеві суфікси, які взяли участь у формуванні прізвищ, мотивованих за місцем проживання чи походження.

Ключові слова: назви за місцем проживання чи походження, прізвище, суфікс.

Ідентифікація особи за місцем проживання або ж особливостями появи в певному населеному пункті була особливо популярною в період, коли ще не було ustalених засобів номінації особи. Часто однієї вказівки на місце проживання або особливість появи особи у певному місці було достатньо, щоб більш повно окреслити людину, і тим самим вирізнити її у певному колективі або спільноті [2, 32]. Ця характеристика зберігалася, переходила на нащадків, а згодом лексеми з таким значенням закріплювалися як прізвища.

Назви людей за територіальним походженням бувають двоякі: одні утворюються від топонімів, інші - від топографічних апелятивів, тобто від загальних назв. Предметом розгляду в цій статті є прізвища Покуття, мотивовані загальними топографічними назвами. П. Чучка зазначає, що поділ прізвищ на відтопонімні та відтопографічні досить умовний, як і взагалі умовним є поділ назв на власні та загальні в ділянці географічних мікрооб'єктів. Тому зовсім не виключено, наголошує вчений, „що деякі з прізвищ, які відносимо до відтопографічних, насправді треба б відносити до відтопонімних” [6, 418].

140 сучасних прізвищ Покуття мотивовані назвами за місцем проживання (в історичному матеріалі за даними Йосифінської і Францисканської метрик¹ (далі: ЙМ і ФМ) цей показник становить 95 прізвищ). На Покутті прізвища, мотивовані назвами за місцем проживання чи походження, не є чисельними й поширеними. Тільки 14 % прізвищ цього типу фіксуються більше, ніж у 4 селах і мають кількість носіїв вищу, ніж 20. Решта засвідчена в межах трьох сіл, як правило, у різних (сусідніх) районах і має від 3 до 20 носіїв. Найбільшу кількість носіїв (605) має прізвище *Слободян* (*слободян* „житель слободи” [ЕС V, 305]). Воно єдине побутує у всіх шести сучасних районах Покуття й зафіксоване у 51 селі. Велика кількість носіїв прізвища не завжди говорить про поширеність етимона як апелятивної лексеми, а от „розпорошеність” прізвища по районах засвідчує широке використання іменування, зафіксованого в його основі. Оскільки багато покутян мають сьогодні прізвище *Слободян*,

¹ Йосифінська і Францисканська метрики є першими поземельними кадастрами Галичини, що знаходяться у ЦДІА у Львові, фонд 19, 20.

то можна припустити, що в минулому на території Покуття існували *сlobоди*, а їхні мешканці, тимчасово звільнені від податків, називались *сlobодянами*. Поширеними на Покутті є прізвища: *Осадчук* (*осадчий* заст. „поселенець” [ЕС V, 162]) (в 21 селі - 135 носіїв), *Нагірняк* (відповідно 13 - 126), *Мищанин* (9 - 99), *Нагірний* (16 - 87), *Запоточний* (14 - 62), *Керничний* (3 - 55), *Мочернюк* (6 - 48), *Долішняк* (6 - 36) *Долішний* (5 - 27), *Луговий* (5 - 27). Часто прізвища, які мають велику кількість носіїв, сконцентровані тільки в одному районі або навіть селі, тобто не мають загального поширення. Такі прізвища свідчать про чисельність родини першоносія у минулому в межах певного села чи регіону. Наприклад, носії прізвищ *Керничний*, *Криничний*, *Мищанин* мешкають тільки у Тлумацькому районі, особи з прізвищем *Долішний* - у Городенківському. До раритетних, наявних в одному-двох селах із кількістю носіїв не більше 5, часто належать прізвища, які у структурному плані є омонімічними з суфіксальними або префіксально-суфіксальними прикметниками: *Буртовий*, *Горбковий*, *Дільний* (*дільний* „низинний” [ЕС II, 89]), *Заворотний*, *Завражний*, *Завальний*, *Загородний*, *Загородній*, *Закладний*, *Зарівний*, *Заставний*, *Мочарний*, *Нагірний*, *Набережний*, *Наболотний*, *Набрідний*, *Підцерковний*, *Поточний*. Натомість прізвища на *-ак*, твірними основами яких служать аналогічні прикметники, є відносно продуктивними в антропонімії Покуття: *Заворотняк*, *Загірняк*, *Нагірняк*, *Поточняк*.

Майже всі зафіксовані в метриках прізвища, мотивовані назвами за місцем проживання, збереглися дотепер. Повністю тотожними в історичному і сучасному матеріалі є 70 прізвищ. Відсутніми в сучасному антропоніміконі є прізвища: *Polny*, *Zachodny*, *Zagwozdny* (пор. польське старе *gwozd* „ліс у гірській місцевості” [ЕС I, 486]). „Новими” є прізвища: *Загребельний*, *Задорожний*, *Набережний*, *Наболотний*.

84 % сучасних прізвищ аналізованої групи омонімічними з назвами за місцем проживання (в історичному матеріалі частка таких прізвищ становить 79 %). За структурою їх можна поділити на іменникові та прикметникові. У групі прізвищ-іменників вирізняються похідні утворення, що вказують переважно на спосіб появи особи в населеному пункті, рідше - на місце проживання. В українській мовній традиції XVI ст. назви за

місцем проживання утворювалися переважно за допомогою суфіксів *-анинь* (*-янинь*), *-ець* (*-лець*), *-икь*, *-ичь*, *-тель*, *-чук* [3, 31]. На Покутті найменування осіб цієї групи творилися за допомогою суфіксів *-ак*, *-ець*, *-ик*, *-к-о*, *-ян*. Це демонструють такі прізвища Покуття: *Закордонець* (*закордонець* „закордонний мешканець” [ЕС III, 14]), *Новак*, *Осадець*, *Прийдун*, *Пристайко* (пор. *пристай*), *Сlobодян*, *Старожитник* (пор. *старожитний*).

Етимонами кількох прізвищ виступають безсуфіксні іменники на *-а* (регресивного способу творення), рідко - нечленні дієприкметники: *Зайда*, *Припхан*, *Прыбega* (*прибега* діал. „безпритульна людина” [ВТС, 1108]).

Абсолютна більшість прізвищ, утворених семантичним способом від назв за місцем проживання, є за структурою прикметниками. Переважають серед іменувань цього типу суфіксальні відносні прикметники, утворені від назв дрібних географічних об'єктів за допомогою суфіксів *-ний*, *-овий*. Більшість суфіксальних прикметників, що мотивують прізвища Покуття цієї групи, є загальноживаними в сучасній українській мові словами, котрі, однак, не завжди мають або можуть мати особове значення, тобто характеризують чи можуть характеризувати особу: *Горбовий*, *Калюжний*, *Криничний*, *Невідомий*, *Новосядний* (пор. польське *nowosiadły*). Досліджуючи подібні прізвища в антропонімії Галичини, Г. Бучко зазначає, що більш-менш прийнятну мотивацію мають прізвища, омонімічними з прикметниками із загальним відносним значенням щодо простору (а коли мова йде про людину, то, очевидно, щодо її проживання в конкретному населеному пункті [1, 21]). На Покутті це демонструють такі приклади: *Горішний*, *Дільний*, *Долішний*, *Дольний*, *Західний*, *Середній*.

Частина прізвищ омонімічна з суфіксальними прикметниками із можливим особовим значенням, які вказують на відношення до місця або простору: *Балковий*, *Береговий*, *Буртний*, *Буртовий* (пор. *бурта*, *бурт* діал. „невеликий горбок, насип, підвищення” [ВТС, 103]), *Верстяний* (пор. *верста*), *Водний*, *Водяний*, *Горбовий*, *Долішний*, *Засадний*, *Земляний*, *Калюжний*, *Керничний*, *Криничний*, *Корчевий*, *Кущовий*, *Кущевий*, *Лісовий*, *Луговий*, *Мочарний*, *Мочерний*, *Потічний*, *Суходольний*, *Шпилевий*. Перехід цих прикметників до антропонімів міг

здійснюватися прямо або через метафоризацію.

Не менш популярними на Покутті є прізвища аналізованої групи, омонімні з префіксально-суфіксальними прикметники з префіксами **за-, на-, над-, під-, по-, при-**. Наводячи приклади з історичної антропонімії XVI ст. *Іван Заставний, Ігнат Залужний, Олекса Підлужний, Іван Наконечний, Федір Загірний*, Р. Керста пише: „У наведених прикладах основні орієнтири *став, луг, кінець села, гора*, біля яких, за якими, на яких мешкали носії особових назв, послужили основою додаткової ідентифікації. Такі назви з часом ставали родовими назвами, прізвищами” [2, 32]. На думку Ю. Редька, префікс **за-** у назві вказував, що хтось живе далі від названого кореневою морфемою предмета [4, 86]. В сучасній українській мові такі деривати мають апелятивне значення „такий, що знаходиться, виникає, відбувається там, де визначено твірною основою” [5, 300]. У групі прізвищ Покуття, тотожних з префіксально-суфіксальними прикметниками, найпродуктивнішими виявилися деривати з префіксом **за-** та суфіксом **-ний**, які, найімовірніше, мали значення прямого відношення до місця проживання особи: *Заболотний, Завальний, Заворотний, Загородній, Задорожний, Запотічний, Зарічний, Заставний, Загребельний, Задолинний, Зарівний, Засадний*; можливо, внаслідок якогось перекручення *Завражний* (пор. російське *овраг* „яр, байрак”), *Закладний*; з неясною мотивацією *Закаблучний*. Ймовірно, до цієї групи належать також відносні прикметники на **-ський**, похідні від прийменниково-іменникових конструкцій: *Заводовський, Загоровський, Загородський, Загурський, Заріцький (заріцький „той, що за рікою” [Чучка, 230]), Заровецький*. У прізвищах цього типу відбита тільки оказіональна лексика. Не виключено, що іменування на **-ський** мотивовані незасвідченими сьогодні топонімами.

Значно менше на Покутті прізвищ, омонімних з прикметниками з суфіксом **-н-** і префіксами **на-** із значенням „такий, що знаходиться, виникає, відбувається там, де визначено твірною основою” і **над-** із значенням „такий, що знаходиться вище предмета, місця, які названі твірною основою” [5, 300-301]: *Набережний, Наболотний, Набрідний, Нагірний, Нагорний, Нагребельний, Наконечний, Налужний, Надбрідний,*

Надбродний, Надозірний, Надрічний, Нарожний.

Кілька прізвищ Покуття цієї групи омонімні з прикметниками з префіксом **під-** і суфіксом **-н-** з імовірним апелятивним значенням основи „такий, що розташований близько від того або прилягає до того, на що вказує твірний іменник” [5, 302]: *Підгайний, Підгірний, Підгребельний, Піддубний, Підлісний, Піддубрівний, Підцерковний*; внаслідок перекручення: *Підхомний* (пор. *підхолме* „підніжжя пагорба” [Жел. II, 651]). Ще інші прізвища мотивуються прикметниками із префіксом **по-** (одне із значень таких дериватів „такий, що прилягає безпосередньо до того або розташований впродовж того, на що вказує твірний іменник” [5, 303]): *Побережний, Подорожний; Polesny*. Тільки незначна частина префіксально-суфіксальних прикметників, відображених в основах аналізованих прізвищ Покуття, є загальноживаними лексемами української мови. Абсолютна більшість прізвищ омонімна із лексемами, які не мають відповідників серед апелятивних прикметників. Проте, на думку Г. Бучко, такі слова, ймовірно, функціонували в мові, оскільки утворені за зразком наявних у мові лексем за усіма правилами українського словотвору з відповідним лексичним значенням [1, 23]. А. Цеслікова вважає, що деривати від прикметникових виразів (*Заболотний, Наконечний*), віддзеркалюють так само як інші назви мешканців відношення перебування в якомусь місці. І первісною є функція назви мешканця, а вторинною - функція особової назви ... [7, 168].

Прізвища Покуття, утворені морфологічним способом від назв за місцем проживання, становлять 21 % від загальної кількості досліджуваних антропонімів в період їх становлення і 16 % - тепер. У процентному відношенні частка прізвищ цього типу у сучасному матеріалі є меншою, а у кількісному - майже однаковою (20 прізвищ в ЙМ та ФМ і 23 прізвища сьогодні). Це означає, що прізвища морфологічного способу творення без будь-яких змін збереглися дотепер.

Найпродуктивнішим прізвищотворчим формантом у цій групі виявився суфікс **-ук (-юк)**. Він приєднувався як до іменникових, так і до прикметникових основ. Це демонструють прізвища: *Мочарнюк, Надорожнюк; Luhawiuk, Polniuk, Prowalniuk, Slobodzianiuk* та ін. Одне сучасне прізвище і кілька прізвищ, зафіксованих у метриках, є

посесивами на **-ів**: *Osadziw; Nahurniakow, Prydunow, Slobodzianow*. Кілька сучасних прізвищ утворено за допомогою суфікса **-енк-о**: *Новенко, Новаченко*.

Отже, прізвища Покуття, мотивовані назвами осіб за місцем проживання або особливостями появи в новому населеному пункті, не є популярними на Покутті. Вони становлять по 1,5 % від загальної кількості прізвищ регіону з прозорою основою етимона в історичному і в сучасному матеріалі. У досліджуваній групі прізвищ переважають семантичні деривати, співвідносні здебільшого з суфіксальними і префіксально-суфіксальними прикметниками. Більшість прізвищ семантичного способу творення мотивована незасвідченими в українській мові апелятивами, в основі яких відбита оказіональна лексика. Прізвища морфологічного способу деривації утворені переважно за допомогою суфікса **-ук (-юк)**.

1. Бучко Г. Є. Відносні прикметники в українській антропонімії Галичини / Г. Є. Бучко // *Studia Slovakistica*. Випуск 9 : Ономастика. Антропоніміка : зб. наук. ст. - Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. - С.16-25.
  2. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. - К., 1984 - 152 с.
  3. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. : семантика і словотвір / О. Кровицька ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. - Л. : [б.в.], 2002. - 213 - Бібліогр. : 190-211.
  4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. - К. : Наук. думка, 1966. - 216 с.
  5. Словотвір сучасної української літературної мови. - К. : Наук. думка, 1979. - 408 с.
  6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття [Текст] : [монографія] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / П. П. Чучка ; Київський держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - К. : [б.в.], 1969. - 672 - Бібліогр. : 623-650
  7. Cieślakowa A. Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji / Anna Cieślakowa. - Wrocław etc. : PAN, 1990. - 235 s.
- Умовні скорочення**
- ВТС - Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / Вячеслав Тимофійович Бусел (уклад. та голов. ред.). - К. : Перун, 2005. - 1728 с.
- ЕС - Етимологічний словник української мови : у 7 тт. / голов. ред. О. Мельничук ; уклад. : Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко. - К. : Наукова думка, 1982-2006.
- Жел. — Желехівський Є. Малорусько-німецький словар : в 2 тт. / уклад. Є. Желехівський. — Л. : Товариство ім. Шевченка, 1886.
- Чучка - Чучка П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологіч. словник / Павло Чучка ; наук. ред. В. Німчук. - Л. : Світ, 2005. - XLVIII, 702 с.

Article examines the names of Pokuttya motivated by the names of residence or origin, sets out the basic methods of their creation, the most productive set name suffixes that participated in the formation of names, motivated by place of residence or origin.

Key words: *the names motivated by the names of residence or origin, last name, suffix.*

В статті проаналізовані фамилии Покуття, мотивированные названиями по месту жительства или происхождения, описано основные способы их образования, определено наиболее продуктивные суффиксы, берущие участие в формировании этих фамилий.

Ключевые слова: *названия по месту жительства или происхождения, фамилия, суффикс.*

УДК 811.161.2'373.231(477.82+477.85/87)
ББК 81.411.1-923.5

Оксана Нестерчук

ВАРІАНТИ ЖІНОЧИХ ІМЕН: КОСІВСЬКО-МАНЕВИЦЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті подані маневицькі паралелі до косівських зменшено-пестливих та збільшено-згрублених варіантів жіночих імен.

Ключові слова: *власні імена, варіанти, суфіксація, косівські варіанти, маневицькі паралелі.*

Упродовж століть український народ “вибудував” свій оригінальний іменник, який об’єднує всі українські регіони. Ці імена, надані православною церквою, у побутовому спілкуванні рідко вживані, а значно частіше використовують їхні варіанти. І якщо зараз багато візантійських імен, напр., *Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Петро, Ганна, Оксана, Олена*, вважаємо своїми, українськими, бо вони адаптовані до “рідного” звучання, то у варіантах цих власних особових імен відбита не тільки фонетика говірок, а й особливості діалектної деривації.

На сучасному етапі кожен регіон України має “свої” популярні варіанти імен. Деякі словотвірні типи імен продуктивні на одній території, а на іншій вони малопродуктивні або й зовсім не вживані. Тому дослідження неофіційних імен дозволяє виділити оригінальні риси словотвору кожного регіону.

Мета нашого дослідження – виявити маневицькі паралелі (варіанти імен з н. пп. Маневицького району Волинської області) до жіночих імен, зафіксованих у Косівському районі Івано-Франківської області.

Завдання статті – проаналізувати зменшено-пестливі та збільшено-згрубілі жіночі варіанти імен жителів Косівщини, що подані у статті П. Павелко “Неофіційні жіночі найменування в антропоніміконі Гуцульщини” [2, 50–62], та виявити їхні відповідники, уживані мешканцями Маневицького району. Матеріал з Маневиччини зібраний експедиційним методом у сімдесяти населених пунктах за принципом “село в село”. Першими подаємо записи із Косівщини всіх вікових груп населення (зауважимо, що у статті П. Павелко наголос в іменах не позначений), після цього маневицькі відповідники, уживані серед старшого покоління (використовуємо фонетичну транскрипцію). Аналізуємо лише ті варіанти імен, що утворені за допомогою суфіксації.

Продуктивними суфіксами для творення здрібніло-пестливих варіантів імен на цих двох територіях є: *-к-а*, *-ун'-а*, *-ус'-а*, *-уш'-а*, *-ушк'-а*, *-у'-а* (*-дз'-а*), які творять великі словотвірні ряди.

-к-а: *Валька, Васи́лка, Галинка, Гал(ь)ка, Ган(ь)ка, Дунька, Євгенка, Каська, Катька, Лєс'ка, Лідка, Любка, Людка, Марійка, Меланка, Надька, Настунька, Оксанка, Оленка, Ориська, Палажка, Пашка, Стефка, Танька, Христинка, Юлька, Юстинка, Явдошка, Яринка* – відповідники в маневицьких говірках: *Вал'ка, Васи́лка, Галі́нка, Гал'ка* || *Галка, Ган'ка, Дун'ка, Йувгєн'ка* || *Йівгєн'ка, Кас'ка, Кат'ка, Лєс'ка, Л'ідка, Л'убка, Л'удка, Мар'ї́ка, Меланка, Над'ка, Настун'ка, Оксєн'ка* || *Ксєн'ка, Голєнка, Орис'ка, Палажка, Па́шка, Стє́нка, Тан'ка, Устї́мка, Христї́нка, Йул'ка, Йавдо́шка, Йарї́нка*. Зауважимо, що гіпотетично від кожного жіночого імені можна утворити новий варіант за допомогою суфікса *-к-а*, однак у наших записах не виявлено прямих маневицьких паралелей до таких косівських варіантів імен: *Ан(ь)ка, Афійка, Богданка, Васютка, Гафійка, Генка, Генка, Данка, Дарінка, Дарійка, Доцька, Зорька, Іванка, Іринка, Йванка, Калинка, Ленка, Мар'янка, Машка, Мілька, Надійка, Настка, Пазинка, Паранька, Паютка, Ромка, Рузька, Санка, Сенька, Світланка, Славка, Сніжанка, Соломійка, Софка, Тикєнка, Тунька*. Очевидно, причина та, що деякі імена невідомі на Поліссі (*Гєнка, Мілька, Пазинка, Паютка, Рузька*), а також те, що косівські та маневицькі матеріали зафіксовані від представників різних вікових груп. Крім цього, не виявлено і прямих косівських відповідників до таких

маневицьких варіантів імен: *Варварка, Вас'ка, В'їрка* || *В'єрка, Грї́нка* < Агрипина, *Йє́вка, Йєвдо́с'ка* || *Йавдо́с'ка, Дус'ка, З'їн'ка, Зос'ка* < Зоя і < Софія, *Катєрї́нка, Кулі́нка, Лисавє́тка* і *Савє́тка* < Єлизавета, *Л'ікє́рка* || *Л'ігє́рка* < Гликє́рія, *Луц'ка* < Лукія, *Ман'ка, Марї́нка, Марус'ка, Мотру́н'ка, Мот'ка, Онїс'ка, Павл'ї́нка, Пєстї́нка* < Єпистимія, *Пр'їс'ка* < Євпраксія, *Прос'ка* < Єфросинія, *Сан'ка* < Олександра, *Сарахві́нка* < Серафима, *Тайї́ска, Тамарка, Тєт'анка, Тон'ка* < Антонїна, *Ул'анка* || *Гул'анка, Гул'ка, Хаврон'ка* < Февронія, *Хведо́рка, Хведо́с'ка, Хвєс'ка* < Хвєся < Феодосія, *Хотї́мка* < Фотинія, *Йухї́мка, Хї́мка* < Юхимія; а також не зафіксовано дериватів із повторною суфіксацією, доданою до основи демінутива: *Вал'у́шка, В'їру́нка*.

Частина варіантів імен із цим суфіксом на обох територіях утратила пестливий відтінок та набула нейтрального значення: *Дарка* (найчастіше вживана на Волині форма *Одарка*), *Меланка, Наталка, Параска*. А варіант *Гол'ка* на Маневиччині має навіть негативний відтінок.

Г. В. Семеренко, вивчаючи демінутивний та експресивний словотвір, указує на втрату багатьма суфіксами демінутивності, а “необхідність утворення демінутивів від дедемінутивних слів, у свою чергу, приводить до виникнення складних суфіксів, які також можуть втрачати демінутивність і замінюватися ще складнішими” [3, 52].

Суфікси, що виражають більшу міру пестливості *-єчк-а*, *-очк-а*, не продуктивні серед старшого покоління жителів Маневицького району, їх використовують при звертанні до дітей та молоді у родинному колі. Отже, не виявлені маневицькі відповідники до косівських варіантів імен із такими суфіксами:

-єчк-а, що здебільшого доданий до повного імені: *Гафієчка, Емілєчка, Зоєчка, Ксенєчка, Лєсєчка, Ма(ї)єчка, Марієчка, Надієчка, Настунєчка, Олєсєчка, Олєчка, Орисєчка, Соломієчка, Софієчка, Тодосєчка, Явдошєчка*; зафіксовані лише маневицькі усічено-суфіксальні варіанти: *Настєчка, Гб'лєчка, Палажєчка*;

-очк-а: *Анночка, Вірочка, Галиночка, Лідочка, Людочка, Наталочка, Ніночка, Одарочка* – маневицькі відповідники: *В'єрочка, Галїночка, Ган'очка, Л'ідочка, Л'удочка, Наталочка, Н'їночка, Одарочка; Йєвучка, Гал'учка, Тєкл'учка* (Боровичі, Грузятин, Комарове, Новосілки, Ст. Чорторійськ та ін.); не виявлені паралелі до

таких косівських жіночих варіантів: *Богданочка, Василиночка, Дзениславочка, Ельвірочка, Євгеночка, Зореславочка, Іван(н)очка, Іриночка, Калиночка, Ларисочка, Маргариточка, Мариночка, Мар'яночка, Оленочка, Оксаночка, Рогнідоочка, Світланочка, Славочка, Стефаночка, Тетяночка, Уляночка, Христиночка, Юстиночка*. Крім цього, не виявлено прямих косівських паралелей до маневицьких дериватів *Вас'очка, Гал'очка, Гол'дз'очка* < Ольга, *Домночка, Йевочка, Лубочка, Марточка, Марфочка, Над'очка, Наст'очка, Парасочка, Стєпочка*.

Складний суфікс **-он'к-а**, продуктивний у косівських говірках, в маневицьких рідко вживаний, тому не виявлено паралелей до таких імен із Косівщини: *Альбінонька, Анжелонька, Валентинонька, Василинонька, Галинонька, Даринонька, Діанонька, Зінонька, Глононька, Калинонька, Карінонька, Лідонька, Любонька, Мартонька, Мирославонька, Наталонька, Нінонька, Оксанонька, Павлинонька, Роксоланонька, Русланонька, Сніжанонька, Тамаронька, Тетянонька, Улянонька, Фросинонька, Юстинонька, Яринонька, Ярославонька*. Зауважимо, що в маневицьких дериватах цей суфікс приєднаний лише до усіченої основи: *Вал'он'ка, Гал'он'ка, Харітон'ка*.

До косівських жіночих варіантів імен на **-ен'к-а** виявлено один відповідник у Маневицькому районі, уживаний серед старшого покоління, – *Олен'ка*.

За поліморфемними суфіксами **-он'к-а, -очк-а** “закріпився вищий ступінь здрібності чи пестливості”, тому вони надають іменам емоційного забарвлення [1, 308], а мономорфемні здрібніло-пестливі суфікси **-ус'-а, -ун'-а** надають іменам ще більшої експресивності, приєднуючись як до повних і усічених, так і до основ демінутивів, пор.:

-ус'-а: *Галюся, Ганнуся, Катруся, Мартуся, Надюся* – маневицькі відповідники: *Гал'ус'а, Ган:ус'а, Катрус'а, Мартус'а, Над'ус'а*. Не зафіксовані прямі паралелі до таких косівських дериватів: *Богдануся, Вікуся, Віруся, Дануся, Іннуся, Іруся, Лідуся, Наталюся, Оксануся, Павлуся*, як не виявлені паралелі до таких маневицьких утворень: *Гол'ус'а, Кат'ус'а, Мотрус'а, Настус'а, Тан'ус'а, Тайус'а* < Тая < Таїсія.

Суфікс **-ун'-а** приєднується у двох віддалених територіях до усічених основ: *Галюня, Любуня, Настуня* – маневицькі відповідники: *Гал'ун'а, Лубун'а, Настун'а* ||

Наст'ун'а. Не виявлено маневицьких відповідників до таких косівських варіантів: *Валюня, Васюня, Іруня, Касуня, Катуня, Лесуня, Лідуня, Наталюня, Олюня*, як і косівських паралелей до імен: *В'ірун'а, Ганун'а, Матрун'а* < Мотря < Мотрона, *Дарун'а, Йєвун'а, Парас'ун'а*. Варіанти *Марус'а, Настун'а* на Волині втратили здрібніло-пестливий відтінок і сприймаються як нейтральні.

Серед здрібніло-пестливих варіантів широко представлені форми із суфіксом **-ц'-а**, що найчастіше доданий до усіченої основи: *Любця, Ольця, Стефця, Юльця* – маневицькі паралелі: *Луб'ца, Ол'ца* || *Гол'ца* (приставний [г] вживаний у багатьох маневицьких говірках, а форма *Ольця* зафіксована у пн.-зх. частині цього району), *Стєф'ца, Йєл'ца*. Не засвідчені відповідники до косівських дериватів: *Анця, Богданця, Василиця, Вірця, Гальця, Ганця, Дарця, Ірця, Лес(ь)ця, Меланця, Надійця, Нінця, Оленця, Ленця, Парасця, Ромця, Славця*, а косівських до таких маневицьких: *Галін'ца, Луд'ца, Тамар'ца, Тоб'ца, Ул'ан'ца* < Уляна, *Федор'ца*. У жіночому варіанті *Йєл'ца* формант **-ц'-а** у говірках Маневиччини надає імені пестливості, передає ніжність, а на Косівщині “втратив ... будь-яку експресію, і це ім'я сприймається там як нейтральне” [2, 57]. Порівняйте косівські варіанти імен із “одзвінченням” **-дз'-а** (< **-ц'-а**): *Гандзя, Ольдзя*, яким відповідають маневицькі паралелі у багатьох н. пп.: *Гандз'а, Ол'дз'а*, а також *Маріндз'а* (Галузія, Гута-Лісівська, Ст. Підцаревичі). Ці варіанти стилістично нейтральні у говірках Маневиччини, часто виражають навіть негативне ставлення до конкретного носія імені; ще більш негативне ставлення передають варіанти із формантом **-дж-а:** *Гандж'а* < Ганна (Новоукраїнка) та *Голєнджа* < Олена (Козлиничі).

На двох віддалених територіях побутують варіанти імен із суфіксом **-уш-а**, що втратили емоційне забарвлення, а варіанти з **-ушк-а**, ускладнюючись формантом **-к-а**, навпаки, надають жіночим іменам ще більшої емоційності та експресивності, напр.: *Валюша, Катюша, Надюша, Настюша* – маневицькі відповідники: *Вал'уша, Кат'уша, Над'уша, Наст'уша*. Не зафіксовано на Маневиччині відповідників до косівських варіантів *Віруша, Танюша; Аннушка, Богданушка, Варварушка, Зінушка, Зоюшка, Глонушка, Меланушка* || *Меланюшка, Наталушка* || *Наталюшка, Оксанушка, Олюшка, Танюшка, Улянушка*, а на Косівщині відсутні варіанти *Кул'їнуша* <

Куля < Кулина, *Галушка, Катеринушка, Мартушка, Марушка* < Марія.

До продуктивних косівських словотвірних типів на *-ичк-а* (*Анничка, Ганічка, Лесичка, Манічка, Нелічка* || *Нелічка, Ганічка, Текличка, Фанічка* < Фаїна) виявлено лише декілька маневецьких відповідників: *Манічка, Марічка, Ністичка*.

-ик, -чик: *Валюсик, Ганусик, Іннесик, Ірусик, Лесик, Лідусик, Марусик; Данчик, Іванчик, Лільчик, Любчик, Натальчик, Оксанчик, Сузанчик* та ін., що специфічні для Косівщини (жіночі імена, як правило, не закінчуються приголосним звуком). На Маневиччині зафіксований лише один варіант – *Ганік* (Боровичі), що свідчить про непродуктивність цього словотвірного типу.

До малопродуктивних чи непродуктивних суфіксів, що додаються частіше до основ демінутивів, на цих територіях відносимо:

-ейк-а (варіант суфікса **-ен'к-а**): *Ганусейка, Касюнейка, Марусейка, Настунейка, Оленейка* – одне маневецьке ім'я *Л'анейка* < Ляна < Уляна (Оконськ).

-ул'-а: *Вікуля, Віруля, Зінуля, Лідуля, Машуля, Нінуля, Оксануля, Ромуля, Світуля, Славуля*, до яких не засвідчені прямі маневецькі відповідники, лише – *Гандзул'а* (Остки, Рудники), *Сандул'а* < Сянда < Олександра (Старі Підцаревичі).

Не виявлено відповідників у маневецьких говірках ще до таких варіантів імен із Косівщини:

-ен'к-а: *Ганусенька, Ма(й)енька, Оленька, Олесенька, Орисенька, Софієнька, Тодосенька;*

-ин-а: *Ганусина, Дарусина, Марусина, Наталина, Парасина, Розалина;*

-ок: *Аньок, Вальок, Вірок, Лесьок, Лідок, Натальок, Нельок* та ін.;

-он-а: *Лесьоня, Настьоня;*

-ун'-к-а: *Валюнька, Васюнька, Галунька, Ірунька;*

-урк-а: *Анюрка, Данюрка, Лесюрка, Оксанюрка* та ін.;

-ч-а/-ч'-а: *Анча* || *Аньча, Ганча* || *Ганьча, Тонча* || *Тоньча*.

У статті П. Павелко не знаходимо косівських відповідників до варіантів імен, уживаних у говірках Маневецького району, із суфіксами, що надають іменам експресії та зменшено-пестливого відтінку:

-атк-о: *Галушен'атко* < Галина (Кам'януха);

-ел'к-а: *Текел'ка* < Текля (Довжиця);

-еш-а: *Ган'еша, Март'еша, Наст'еша, Над'еша, Йарин'еша* (Будки), *Федор'еша* (Козлиничі);

-инк-а: *Панасінка* (Галузія).

Варіантам жіночих імен *Ан'ута, Ган'утка* суфікси **-ут-а, -утк-а** надають пестливості, ніжності, а варіанту імені *Вас'ута* навпаки – згрубілого відтінку.

У косівських та маневецьких говірках серед суфіксів, що надають іменам збільшено-згрубілого відтінку, виявлено афікси *-ишч-е, -ах-а, -аш-а, -ох-а, -ух-а*.

-ишч-е: *Аннище, Меланище, Мотрище* – маневецькі паралелі: *Ганішче, Меланішче, Мотришче*; не виявлено на Маневиччині відповідників до варіантів *Богданище, Барварище, Василице, Галинище, Калинище, Настище* та ін.;

-ох-а: *Васильоха, Над'оха* – маневецькі відповідники: *Васил'оха, Над'оха*; не виявлено прямих маневецьких відповідників до імен: *Лесьоха, Людоха, Мелан'оха, Натальоха, Оксан'оха, Оленьоха, Палан'оха, Світлан'оха*; а на Косівщині відсутні паралелі до таких маневецьких варіантів: *Вал'оха, Вас'оха, Гал'оха, Кат'оха, Ман'оха, Мар'оха, Март'оха, Наст'оха, Свет'оха*;

-ух-а: *Надюха, Танюха* – такий же засвідчений і маневецький словотвірний тип: *Вал'уха, В'еруха, Кат'уха, Маруха*. Серед молодшого покоління Маневиччини функціонує популярний пестливий варіант *Тан'уха*.

До продуктивного косівського словотвірного типу із згрубіло-зневажливим суфіксом **-аш-а(і)** (*Валяша(і), Гафіяша(і), Даріяша(і), Любаша(і), Маріяша(і)* та ін.) виявлено один маневецький відповідник *Л'убаша*; а до типу на **-ах-а** (*Любаха, Лідаха, Оленьаха, Оляха, Юляха*) маневецький відповідник *Л'убаха*.

У говірках Косівщини серед непродуктивних суфіксів наявний формант **-іц-а**, що вносить негативний відтінок у значення деривата. Не виявлено прямих маневецьких відповідників до гуцульських варіантів *Галица, Гафіца, Лесіца, Оленіца, Палагніца, Федоріца*; лише зафіксовані такі маневецькі варіанти імен, утворені від усічених основ: *Гол'іца* < Оля, *Кат'іца, Мар'іца*.

До спільних формантів на обох територіях відносимо **-д-а** та **-ис'к-о**. Зазначимо, що ці суфікси часто додають до основ демінутивів, а утворені варіанти набувають відтінків згрубілості, пор.: *Вірунда*,

Галинда, Ганусинда, Іванда, Іринда, Катеринда, Маринда, Анніско, Богданиско, Галиниско, Настуниско, Уляниско та ін., маневицькі відповідники: *Прос'їнда* < Просина < Єфросинія, *С'їнда* < Олександра, *Секл'їтис'ко*, *Тет'їніс'ко*.

Не зафіксовано у говірках Маневицького району відповідників до таких косівських варіантів жіночих імен із негативним забарвленням:

-еп-а: *Галепа, Рузена;*

-ег-а: *Анега, Василега, Марієга, Катерега, Настега* та ін.;

-их-а: *Богданиха, Іван(н)иха, Лесиха, Маріаниха, Оксаниха* та ін.;

-ондр-а, -индр-а, -ундр-а: *Василиндра, Васильондра, Василундра; Лесиндра, Лесьондра, Лесундра; Марійиндра* та ін.;

-уг-а: *Ганусюга, Варваруга, Наталюга, Палагнуга;*

-ун-(і): *Ганнуні, Іруні, Лідуні, Любуні, Олюні, Павлуні, та ін.;*

-уц-а: *Аннуца, Галіуца, Маргуца, Маргуца, Оксануца, Палагнуца;*

-ош-а: *Анноша, Варвароша, Гафійюша, Іван(н)юша, Любоша, Параньоша* та ін.

У говірках Маневиччини функціонують варіанти із афіксом **-ошк-а**, напр.: *Марй'ошка, Март'ошка, Над'ошка, Хавр'ошка* < Хівря < Февронія.

Зазначимо, що і у волинсько-поліському районі зафіксовано зневажливо-згрубілі деривати із суфіксами, що не мають відповідників у Косівському районі, наприклад:

-б-а: *В'ал'ба, К'ат'ба, Клад'ба* < Клавдія, *Г'ол'ба, Окс'анба*, що передають насмішку та іронію (ці варіанти жіночих імен зафіксовані тільки у Маневицькому районі та у двох прилеглих селах Ківерцівського);

-з-ел'-а: *Марз'ел'а* < Марія (Новоукраїнка);

-ел'-а: *Ган'ел'а, Вас'ел'а, Март'ел'а* || *Марц'ел'а* (Заріччя, Козлиничі, Копилля);

-ен-а || **-ен'-а:** *Кат'єна, Мокр'єн'а* (Кукли, Северинівка, Ст. Підцаревичі);

-ер-а: *Густим'єра, Й'ухим'єра* (Карасин, Новоукраїнка);

-ет-а: *Пракс'єта, Фан'єта* < Фаня < Фаїна (Годомичі, Карасин, Рудники, Ситниця);

-ец'-а: *Луб'єц'а* (Кам'януха, Рудка).

Отже, для творення здрібніло-пестливих варіантів неофіційних найменувань людей служать різні словотворчі афікси. До продуктивних косівських та маневицьких суфіксів належать: **-к-а, -очк-а, ун'-а, -ус'-а, -**

уш-а, -ушк-а, -ц'-а (-дз'-а). Малопродуктивними та непродуктивними є: **-аш-а, -ах-а, -ишч-е, ох-а, ух-а.** До косівських продуктивних суфіксів зафіксовані відповідники у Маневицькому районі із непродуктивними афіксами: **-д-а, -ейк-а, -ечк-а, -ичк-а, -іц-а, -он'к-а, -ул'-а.** Зовсім не виявлені маневицькі паралелі до косівських дериватів із суфіксами **-ег-а, -ен'к-а, -еп-а, -ик, -ин-а, -их-а, -ок, -он-а, -ондр-а, -ун'к-а, -урк-а, -ч-а, -чик,** як не виявлені паралелі до маневицьких дериватів з такими суфіксами: **-атк-о, -б-а, -ел'-а, -ел'к-а, -ен'-а, -ер-а, -ет-а, -ец'-а, -еш-а -з-ел'-а, -инк-а, -ут-а, -утк-а, -ушк-а.**

Отже, косівські та маневицькі говірки мають багато спільного у творенні зменшено-пестливих та збільшено-згрубілих варіантів імен, однак кожна група цих говірок виявляє і свої певні оригінальні словотвірні риси.

1. Ковалик І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства : вибр. пр. – Львів–Івано-Франківськ : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – Ч. 2. – 304–312.
2. Павелко П. Неофіційні жіночі найменування в антропоніміці Гуцульщини / П. Павелко // Записки з ономастики. – Одеса, 2002. – Вип. 6. – 50–62.
3. Семеренко Г. В. Формування української демінутивної суфіксації / Г. В. Семеренко. – Мовознавство. – 1992. – № 4. – 51–59.

In the articles given of kosivski parallel to maneviski maneviski of diminished-tender and by zgrubilimi tints variants of the woman names.

Key words: *proper names, variants, suffix, kosivski variants, maneviski parallels.*

В статті наведені маневицькі паралелі до косівських зменшительно-ласкательних і аугментативно-пейоративних варіантів жіночих імен.

Ключевые слова: *собственные имена, варианты, суффиксация, косовские варианты, маневицькі паралелі.*